

ISSN 2518-1467 (Online),
ISSN 1991-3494 (Print)

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ» РҚБ

Х А Б А Р Ш Ы С Ы

ВЕСТНИК

РОО «НАЦИОНАЛЬНОЙ
АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»

THE BULLETIN

OF THE ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN

PUBLISHED SINCE 1944

1 (413)

JANUARY – FEBRUARY 2025

ALMATY, NAS RK

БАС РЕДАКТОР:

ӘБІЛҚАСЫМОВА Алма Есімбекқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Педагогикалық білім беруді дамыту орталығының директоры, Абай атындағы ҚазҰПУ математика, физика және информатиканы оқыту әдістемесі кафедрасының меңгерушісі (Алматы, Қазақстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57191275199>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2076124>.

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ:

СЕМБИЕВА Ләззат Мықтыбекқызы, экономика ғылымдарының докторы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Астана, Қазақстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57194226348>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/38875302>.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

РИШЕЛЬ Мариновски, білім беру саласындағы PhD, Летбридж университеті педагогика факультетінің профессоры, (Альберта, Канада), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57070452800>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/16130920>.

ШИШОВ Сергей Евгеньевич, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, К.Разумовский атындағы Мәскеу мемлекеттік технологиялар және басқару университетінің кәсіби білім беру педагогикасы және психологиясы кафедрасының меңгерушісі (Мәскеу, Ресей), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57191518233>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2443966>.

ӘБІЛДИНА Салтанат Қуатқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің педагогика кафедрасының меңгерушісі (Қарағанды, Қазақстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56128026400>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/4131549>.

РЫЖАКОВ Михаил Викторович, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей білім академиясының академигі, «Білім берудегі стандарттар мен мониторинг» журналының бас редакторы (Мәскеу, Ресей), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=6602245542>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/13675462>.

БОЛАТБАЕВА Күлжанат Нұрымжанқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының бас ғылыми қызметкері (Астана, Қазақстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57202195074>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/40173122>.

ПЕТР Хайек, PhD, Юникорн университеті, Қаржы департаментінің қауымдастырылған профессоры (Чех Республикасы), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=35726855800>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/672404>.

ЖҰМАН Жаппар, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның Еңбек сіңірген қайраткері, ҚР ҰҒА құрметті академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Халықаралық қолданбалы зерттеулер орталығының директоры (Алматы, Қазақстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59238481900>, <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56658765400>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/60977874>.

ЛУКЬЯНЕНКО Ирина Григорьевна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Киево-Могилянская академия» ұлттық университеті кафедрасының меңгерушісі (Киев, Украина), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189348551>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/939510>.

ЕСІМЖАНОВА Сайра Рафихқызы, экономика ғылымдарының докторы, Халықаралық бизнес университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56499485500>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/45951098>.

«Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы РҚБ-нің Хабаршысы».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Меншіктенуші: «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ (Алматы қ.). Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитетінде 12.02.2018 ж. берілген

№ 16895-Ж мерзімдік басылым тіркеуіне қойылу туралы куәлік.

Тақырыптық бағыты: *«іргелі ғылым салалары бойынша жаңа жетістіктердің нәтижелерін жариялау»*

Мерзімділігі: жылына 6 рет.

Тиражы: 300 дана.

Редакцияның мекен-жайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көш., 28, 219 бөл., тел.: 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

АБЫЛКАСЫМОВА Алма Есимбековна, доктор педагогических наук, профессор, академик НАН РК, директор Центра развития педагогического образования, заведующая кафедрой методики преподавания математики, физики и информатики КазНПУ им. Абая (Алматы, Казахстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57191275199>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2076124>.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

СЕМБИЕВА Ляззат Мыктыбековна, доктор экономических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57194226348>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/38875302>.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

РИШЕЛЬ Мариновски, PhD в области образования, профессор факультета педагогики Летбриджского университета, (Альберта, Канада), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57070452800>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/16130920>.

ШИШОВ Сергей Евгеньевич, доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой педагогики и психологии профессионального образования Московского государственного университета технологий и управления имени К. Разумовского (Москва, Россия), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57191518233>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2443966>.

АБИЛЬДИНА Салтанат Куатовна, доктор педагогических наук, профессор, заведующая кафедрой педагогики Карагандинского университета имени Е.А. Букетова (Караганда, Казахстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56128026400>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/4131549>.

РЫЖАКОВ Михаил Викторович, доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии образования, главный редактор журнала «Стандарты и мониторинг в образовании» (Москва, Россия), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=6602245542>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/13675462>.

БУЛАТБАЕВА Кулжанат Нурымжановна, доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник Национальной академии образования имени Ы. Алтынсарина (Астана, Казахстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57202195074>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/40173122>.

ПЕТР Хайек, PhD, университет Юникорн, ассоциированный профессор Департамента финансов, (Чешская Республика), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=35726855800>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/672404>.

ЖУМАН Жаппар, доктор экономических наук, профессор, заслуженный деятель Казахстана, почетный академик НАН РК, директор Центра Международных прикладных исследований Казахского национального университета им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан) <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59238481900>; <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56658765400>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/60977874>.

ЛУКЪЯНЕНКО Ирина Григорьевна, доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой Национального университета «Киево-Могилянская академия» (Киев, Украина), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189348551>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/939510>.

ЕСИМЖАНОВА Сайра Рафихевна, доктор экономических наук, профессор Университета международного бизнеса (Алматы, Казахстан), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56499485500>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/45951098>.

«Вестник РОО «Национальной академии наук Республики Казахстан».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы). Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации Министерства информации и коммуникаций и Республики Казахстан № 16895-Ж, выданное 12.02.2018 г.

Тематическая направленность: *«публикация результатов новых достижений в области фундаментальных наук».*

Периодичность: 6 раз в год.

Тираж: 300 экземпляров.

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, тел. 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан», 2025

EDITOR-IN-CHIEF:

ABYLKASSIMOVA Alma Yesimbekovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of NAS RK, Director of the Center for the Development of Pedagogical Education, Head of the Department of Methods of Teaching Mathematics, Physics and Computer Science at Abai KazNPU (Almaty, Kazakhstan), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57191275199>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2076124>.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

SEMBIEVA Lyazzat Myktybekovna, Doctor of Economics, Professor of the Eurasian National University (Astana, Kazakhstan), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57194226348>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/38875302>.

EDITORIAL BOARD:

RICHELLE Marynowski, PhD in Education, Professor, Faculty of Education, University of Lethbridge, (Alberta, Canada), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57070452800>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/16130920>.

SHISHOV Sergey Evgenievich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Professional Education, Moscow State University of Technology and Management named after K. Razumovsky (Moscow, Russia), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57191518233>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2443966>.

ABILDINA Saltanat Kuatovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy, Karaganda University named after E.A. Buketov (Karaganda, Kazakhstan), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56128026400>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/4131549>.

RYZHAKOV Mikhail Viktorovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Russian Academy of Education, Editor-in-Chief of the journal "Standards and Monitoring in Education" (Moscow, Russia), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=6602245542>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/13675462>.

BULATBAEVA Kulzhanat Nurymzhanovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the National Academy of Education named after Y. Altynsarin (Astana, Kazakhstan), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57202195074>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/40173122>.

PETR Hájek, PhD, Unicorn University, Associate Professor, Department of Finance, (Czech Republic), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=35726855800>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/672404>.

JUMAN Jappar, Doctor of Economics, Professor, Honorary Academician of NAS RK, Honored Worker of Kazakhstan, Director of the Center for International Applied Research Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan) <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59238481900>; <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56658765400>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/60977874>.

LUKYANENKO Irina Grigorievna, Doctor of Economics, Professor, Head of Department of the National University of Kyiv-Mohyla Academy (Kyiv, Ukraine), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189348551>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/939510>.

YESIMZHANOVA Saira Rafihevna, Doctor of Economics, Professor of the University of International Business (Almaty, Kazakhstan), <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56499485500>, <https://www.webofscience.com/wos/author/record/45951098>.

Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Owner: RPA «National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan» (Almaty). The

certificate of registration of

a periodical printed publication in the Committee of information of the Ministry of Information and Communications

of the Republic of Kazakhstan **No. 16895-Ж**, issued on 12.02.2018.

Thematic focus: *«publication of the results of new achievements in the field of fundamental sciences»*

Periodicity: 6 times a year.

Circulation: 300 copies.

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2025

ПЕДАГОГИКА – ПЕДАГОГИКА – PEDAGOGY

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 5–22

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.879>

UDC 373.1.02:372.8

©**P. Abdurazova**^{1*}, **A. Ussenbay**¹, **M. Aldanazarova**², 2025.

¹South Kazakhstan Pedagogical University named after O. Zhanibekov,
Shymkent, Kazakhstan;

²Specialized boarding school «Daryn» Zhetysay district of the human development
department of the Turkestan region, Zhetysai, Kazakhstan.

E-mail: abdurazova.perizat@okmpu.kz

ADVANCING INCLUSIVE EDUCATION: THE IMPACT AND POTENTIAL OF VIRTUAL LABORATORY SIMULATIONS FOR STUDENTS WITH DISABILITIES IN CHEMISTRY

Abdurazova Perizat Adilbekovna – Associate Professor of the Department of “Chemistry”, PhD, South Kazakhstan Pedagogical University named after O. Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: abdurazova.perizat@okmpu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5244-7678>;

Ussenbay Ayash Ussenbaykyzy – 1st-year PhD student of the Department of Chemistry, South Kazakhstan Pedagogical University named after O. Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: ussenbay.ayash@okmpu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4696-6663>;

Aldanazarova Madina Shakirovna – master, Teacher of the specialized boarding school «Daryn» Zhetysay district of the human development department of the Turkestan region, Zhetysay, Kazakhstan, E-mail: madinaaldanazarova@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4098-1037>.

Abstract. This article explores the impact and potential of virtual laboratory simulations in advancing inclusive education in chemistry for students with disabilities. The aim of the study is to review existing barriers and opportunities associated with the use of virtual laboratories and assess their role in improving the quality of education. Materials and methods involve the analysis of recent scientific studies, case studies, and current practices in the implementation of virtual laboratories. Particular attention is paid to examining physical, sensory, and cognitive barriers that limit access to chemistry education for students with disabilities and identifying strategies to overcome these limitations. Key findings demonstrate that virtual laboratories promote independent learning, enhance student engagement, and improve academic performance, thereby fostering inclusion. However, significant

challenges were identified, including insufficient accessibility of virtual tools, the need for specialized teacher training, and addressing technical and social issues. The potential use of technologies such as virtual reality, augmented reality, artificial intelligence, and data analytics opens new horizons for creating personalized and data-driven virtual laboratories. The conclusion highlights that with concerted efforts from stakeholders, virtual laboratories have the potential to transform chemistry education, making it more inclusive, accessible, and effective for students with disabilities.

Keywords: Virtual Laboratories, Inclusive Education, Chemistry Education, Students with Disabilities, Accessible Learning, Educational Technology

©П.А. Абдуразова^{1*}, А.Ү. Үсенбай¹, М.Ш. Алданазарова², 2025.

¹Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті,
Шымкент, Қазақстан;

²Түркістан облысының адами әлеуетті дамыту басқармасының Жетісай ауданының мамандандырылған «Дарын» мектеп-интернаты,
Жетісай, Қазақстан.

E-mail: abdurazova.perizat@okmpu.kz

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ІЛГЕРІЛЕТУ: МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ОҚУШЫЛАРҒА АРНАЛҒАН ВИРТУАЛДЫ ХИМИЯ ЗЕРТХАНАСЫНЫҢ СИМУЛЯЦИЯСЫНЫҢ ӘСЕРІ МЕН ӘЛЕУЕТІ

Абдуразова Перизат Адилбековна – «Химия» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Ph.D, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан, E-mail: abdurazova.perizat@okmpu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5244-7678>;

Үсенбай Аяш Үсенбайқызы – Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Химия кафедрасының 1-курс докторанты, Шымкент, Қазақстан, E-mail: ussenbay.ayash@okmpu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4696-6663>;

Алданазарова Мадина Шакировна – магистр, Түркістан облысының адами әлеуетті дамыту басқармасының «Жетісай ауданының мамандандырылған «Дарын» мектеп-интернатының мұғалімі, Жетісай, Қазақстан, E-mail: madinaaldanazarova@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4098-1037>.

Аннотация. Бұл мақалада химия пәнінде шектеулі мүмкіндіктері бар оқушыларға арналған инклюзивті білім беруді ілгерілетудегі виртуалды зертханалық симуляциялардың әсері мен әлеуеті қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – виртуалды зертханаларды пайдаланумен байланысты бар кедергілер мен мүмкіндіктерге шолу жасау, сондай-ақ олардың оқыту сапасын жақсартудағы рөлін бағалау. Материалдар мен әдістер соңғы ғылыми зерттеулерді, тақырыптық зерттеулерді және виртуалды зертханаларды енгізудің қазіргі тәжірибесін талдауды қамтиды. Шектеулі мүмкіндіктері бар оқушылардың химияны оқуға қолжетімділігін шектейтін физикалық, сенсорлық және когнитивтік кедергілерді және оларды жеңу жолдарын зерттеуге ерекше назар аударылады. Негізгі нәтижелер виртуалды зертханалардың дербес оқуға ықпал

етегінін, оқушылардың белсенділігін және үлгерімін арттыратынын көрсетеді, осылайша инклюзияға жағдай жасайды. Дегенмен, виртуалды құралдардың жеткіліксіз қолжетімділігі, оқытушыларды арнайы даярлау қажеттілігі және техникалық және әлеуметтік мәселелерді шешу секілді айтарлықтай кедергілер анықталды. Виртуалды шындық, кеңейтілген шындық, жасанды интеллект және деректер аналитикасы сияқты технологияларды пайдалану мүмкіндіктері дербестендірілген және деректерге негізделген виртуалды зертханаларды құрудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Қорытындыда, мүдделі тараптардың үйлесімді әрекеттері жағдайында виртуалды зертханалар шектеулі мүмкіндіктері бар оқушылар үшін химия пәнінде білім беруді инклюзивті, қолжетімді және тиімді ете отырып, оны түрлендіруге қабілетті екендігі айтылған.

Түйін сөздер: Виртуалды зертханалар, инклюзивті білім беру, химия бойынша білім, мүмкіндігі шектеулі оқушылар, қолжетімді оқыту, білім беру технологиясы.

©П.А. Абдуразова^{1*}, А.У. Усенбай¹, М.Ш. Алданазарова², 2025.

¹Южно-Казахстанский педагогический университет им. О.Жанибекова, Шымкент, Казахстан;

²Специализированная школа-интернат «Дарын» Жетысайского района управления развития человеческого потенциала Туркестанской области, Жетысай, Казахстан.

E-mail: abdurazova.perizat@okmpu.kz

ПРОДВИЖЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ВЛИЯНИЕ И ПОТЕНЦИАЛ ВИРТУАЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРНЫХ СИМУЛЯЦИЙ ПО ХИМИИ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Абдуразова Перизат Адилбековна – ассоциированный профессор кафедры «Химия», PhD, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент, Казахстан, E-mail: abdurazova.perizat@okmpu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5244-7678>;

Усенбай Аяш Усенбайқызы – докторант 1 курса кафедры химии, Южно-Казахстанский педагогический университет имени О.Жанибекова, Шымкент, Казахстан, E-mail: ussenbay.ayash@okmpu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4696-6663>;

Алданазарова Мадина Шакировна – магистр, учитель специализированной школы-интерната «Дарын» Жетысайского района управления развития человеческого потенциала Туркестанской области, Жетысай, Казахстан, E-mail: madinaaldanazarova@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4098-1037>.

Аннотация. В статье рассматривается влияние и потенциал виртуальных лабораторных симуляций в продвижении инклюзивного образования по химии для учащихся с ограниченными возможностями. Цель исследования – провести обзор существующих барьеров и возможностей, связанных с использованием виртуальных лабораторий, а также оценить их роль в улучшении качества

обучения. Материалы и методы включают анализ последних научных исследований, тематических исследований и существующих практик внедрения виртуальных лабораторий. Особое внимание уделяется изучению физических, сенсорных и когнитивных препятствий, которые могут ограничивать доступ учащихся с особыми образовательными потребностями к обучению химии, а также способов преодоления этих ограничений. Основные результаты демонстрируют, что виртуальные лаборатории способствуют независимому обучению, повышают вовлеченность и успеваемость учащихся, создавая условия для инклюзии. Однако выявлены значительные препятствия, включая недостаточную доступность виртуальных инструментов, потребность в специальной подготовке преподавателей и необходимость решения технических и социальных проблем. Перспективы использования технологий, таких как виртуальная реальность, дополненная реальность, искусственный интеллект и аналитика данных, открывают новые горизонты для создания персонализированных и управляемых данных виртуальных лабораторий. Сделан вывод, что при условии согласованных усилий заинтересованных сторон виртуальные лаборатории способны трансформировать образование по химии, делая его более инклюзивным, доступным и эффективным для учащихся с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: виртуальные лаборатории, инклюзивное образование, химическое образование, учащиеся с ограниченными возможностями, доступное обучение, образовательные технологии.

Introduction. As of 2023, chemistry education for students with disabilities faces a variety of challenges and disparities. Chemistry, being a practical and highly tactile discipline, often relies heavily on laboratory work and experiments that can pose accessibility issues for students with different types of disabilities. Many of these students encounter physical barriers in traditional laboratory settings, such as inaccessible lab equipment, layout, or safety gear, that aren't adequately addressed by current accommodations.

Moreover, students with sensory impairments like visual or hearing disabilities might struggle with different aspects of chemistry education. For visually impaired students, tasks like color identification, reading measurements from equipment, or observing visual changes during experiments can be challenging. Hearing impaired students might miss essential audible cues during lab work and instruction.

Students with learning disabilities might face difficulties in understanding complex concepts or following multi-step procedures, which are often integral to chemistry education. Furthermore, students with disabilities often report feelings of isolation or exclusion due to their inability to fully participate in group lab work. In terms of accommodations, some schools and educational institutions provide assistive technologies and adapted lab equipment, or offer alternative assignments. However, these solutions often don't provide the same level of hands-on experience that is a key aspect of chemistry education. They can also inadvertently separate students with disabilities from their peers, hampering collaborative learning experiences.

In summary, while strides have been made to improve chemistry education for students with disabilities, significant gaps and challenges remain. The introduction of virtual laboratories, though, presents a promising avenue to improve accessibility and inclusivity in chemistry education. Virtual laboratories are interactive, digital environments that simulate the real-world operations and procedures of a scientific lab. They leverage advanced computer technologies, including simulation software, 3D modeling, and in some cases, augmented or virtual reality, to create a lifelike lab experience. These platforms allow students to conduct experiments, manipulate variables, observe results, and collect data just as they would in a physical lab setting.

Virtual laboratories provide several advantages in modern education. Firstly, they offer increased accessibility. With an internet connection and a suitable device, students can conduct complex lab experiments from anywhere at any time, making science education more accessible to a broader audience. This is especially important for distance learning programs or in situations where access to physical lab facilities is limited. Secondly, they provide a safe environment for learning and experimentation. In virtual labs, students can make mistakes and learn from them without any risk of physical harm or damage to expensive lab equipment. Thirdly, virtual labs offer opportunities for individualized learning. They can be used repeatedly, at the student's own pace, allowing for self-directed learning. They can also be adapted to accommodate different learning styles and needs, including those of students with disabilities.

Finally, virtual laboratories offer a cost-effective solution for schools and institutions. They eliminate the need for costly lab equipment, chemicals, and maintenance while still providing a comprehensive and interactive learning experience. Despite these benefits, virtual laboratories should not be viewed as a complete replacement for physical labs. Instead, they should be seen as a complementary tool that enhances and diversifies the learning experience, especially for those who might not be able to fully engage with traditional lab work.

The importance of this review lies in its focus on a crucial intersection within education: the application of virtual laboratories for students with disabilities within the context of chemistry education. As the 21st century unfolds, the integration of technology in education is no longer a choice, but a necessity. Virtual laboratories are at the forefront of this shift, offering promising opportunities for enhancing accessibility and inclusivity in scientific education. For students with disabilities, these advancements can be particularly impactful, offering solutions to longstanding barriers and providing a platform for more equitable engagement with hands-on science learning. Yet, the potential benefits, challenges, and effective strategies related to the use of virtual labs for students with disabilities remain underexplored.

The primary objectives of this review are:

1. To provide a comprehensive understanding of the current state of chemistry education for students with disabilities and the use of virtual laboratories in education.
2. To explore the impact of virtual laboratories on chemistry education for students with disabilities, examining both quantitative and qualitative research findings.

3. To evaluate the potential of virtual laboratories in advancing inclusive education in chemistry, offering an overview of opportunities as well as current limitations.

4. To present insights that can guide educators, educational institutions, policy makers, and future research in leveraging virtual labs to enhance chemistry education for students with disabilities.

This review aims to contribute to the ongoing dialogue on inclusive education and educational technology, providing a detailed examination of an area with significant potential for improving accessibility and equality in science education.

Materials and Methods

Virtual laboratories can significantly enhance accessibility in chemistry education by addressing some of the common barriers faced by students, particularly those with disabilities.

Firstly, virtual labs can eliminate many physical barriers. For students with mobility impairments, manipulating equipment, standing for long periods, or navigating around a lab space can be challenging. In Figure 1, virtual labs offer a platform where experiments can be conducted using a computer or touchscreen device, reducing the need for physical manipulation or movement. They allow these students to conduct experiments independently and at their own pace.

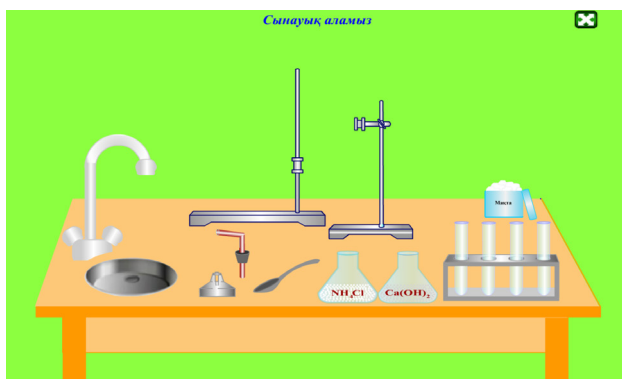

Figure 1. Screenshot of the virtual lab lesson used in the case of Macromedia Flash Player 8.0 r22

For students with visual impairments, virtual labs can incorporate features like audio descriptions, text-to-speech, or tactile feedback. These features can provide information about the lab environment, procedures, or outcomes in an accessible format. This makes it possible for these students to understand and engage with lab activities, even if they can't see the visual cues.

For students with learning disabilities, the flexibility of virtual labs can be a major advantage. They can revisit procedures, repeat experiments, or change variables as often as needed to grasp the concepts. Many virtual labs also offer features like step-by-step instructions, hints, or instant feedback, which can support these students' learning processes (Figure 2).

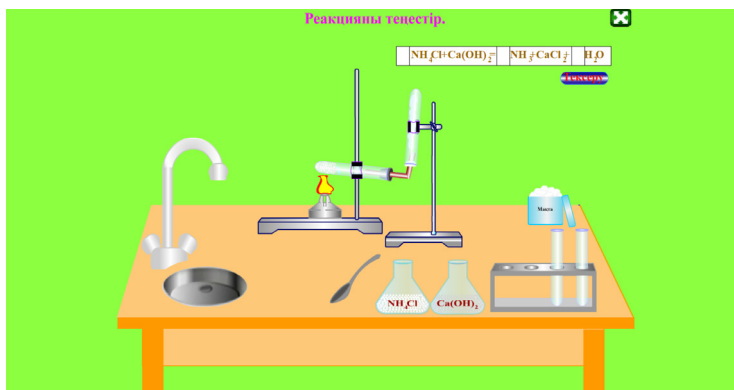

Figure 2. Screenshot of the task for feedback

For students with neurological or cognitive disabilities, the structured, predictable environment of a virtual lab can help reduce anxiety or sensory overload. Virtual labs can also be adapted to accommodate different learning styles or cognitive abilities, offering a more individualized learning experience. Additionally, virtual labs can make chemistry education more accessible to students who are unable to attend a physical lab due to health issues, geographical constraints, or other reasons. They offer a viable alternative for these students, ensuring that they can participate in lab activities and gain practical science skills, despite their circumstances.

In these ways, virtual laboratories can significantly improve accessibility in chemistry education. However, it's important to note that the effectiveness of virtual labs can vary based on their design and implementation. Therefore, educators should consider the specific needs of their students and choose or adapt virtual labs accordingly to ensure that they are truly inclusive and accessible. The prospects for virtual laboratories in enhancing inclusive education in chemistry are vast and promising, fueled by ongoing advances in technology and a growing recognition of the importance of inclusive education.

With the continuous evolution of technology, virtual labs are likely to become more sophisticated and realistic. For instance, the integration of virtual reality (VR) or augmented reality (AR) technologies can create immersive lab experiences that closely mimic the tactile and spatial elements of physical labs. This could offer even more meaningful and engaging learning experiences for students.

Advancements in assistive technology could further enhance the accessibility of virtual labs for students with disabilities. For example, developers might incorporate features like voice commands, eye tracking, or adaptive interfaces that can adjust to the individual user's needs. These features can make virtual labs more user-friendly and inclusive for students with a variety of disabilities. Artificial intelligence (AI) might also play a role in the future of virtual labs. AI could be used to personalize the learning experience, adjusting the difficulty level, providing targeted feedback, or suggesting learning strategies based on the user's progress and performance.

This could help students with disabilities, as well as other students, to learn more effectively in the virtual lab environment.

Another future prospect lies in the field of data analytics. Virtual labs generate a wealth of data on students' actions, choices, and learning processes. By analyzing this data, educators could gain insights into students' understanding, misconceptions, or learning styles, and use this information to provide more targeted support. While these prospects are exciting, it's important to approach the future of virtual labs with a critical eye. The development and implementation of virtual labs must be guided by pedagogical considerations, not just technological possibilities. It's crucial to ensure that virtual labs remain pedagogically sound and truly inclusive, addressing the diverse needs of all students. Moreover, ongoing research is needed to evaluate the effectiveness of virtual labs and explore ways to optimize their design and use. This will ensure that virtual labs continue to evolve in a way that supports inclusive education in chemistry, now and in the future.

Results and discussion

1. Early Efforts (Late 20th Century): The early stages of inclusive education for students with disabilities saw limited accommodations in the chemistry lab setting. Students often faced significant challenges in performing experiments due to inaccessible lab layouts and equipment. Initial accommodations might have included modified lab tools or individual assistance during experiments, but the approaches were often insufficient to fully address the needs of these students (Hofstein, et al., 2004).

2. Legislation and Policy (1990s-2000s): The passage of key legislation like the Americans with Disabilities Act (ADA) in the US, and similar acts in other countries, highlighted the need for accessibility in education, including in chemistry labs. Policies were put in place to promote inclusive education and provide reasonable accommodations for students with disabilities. This spurred schools and institutions to make labs more accessible, ranging from physical modifications of the lab environment to providing assistive devices (Salzberg, et al, 2005).

3. Assistive Technologies (Late 2000s-Present): With advancements in technology, a range of assistive tools and devices became available. For visually impaired students, tools like talking thermometers, tactile models, or Braille lab manuals were introduced. For students with mobility impairments, adjustable lab benches, and accessible safety equipment were incorporated. For students with learning disabilities, the use of simplified instructions, visual aids, and extended time for experiments were adopted (Chiu, et al., 2015).

4. Virtual Laboratories (2010s-Present): The digital revolution introduced virtual lab simulations that allowed students to interact with chemistry concepts in a virtual environment. These simulations offered a new, accessible way for students with disabilities to engage with chemistry lab work. This is the current state of accommodations, with growing interest and research in the area (Dalgarno, et al., 2009).

While these steps have improved the situation for students with disabilities, there is

still much work to be done to ensure equal and inclusive access to chemistry education. Many of the accommodations, while helpful, do not fully replicate the hands-on experience of traditional lab work, and the adoption of these accommodations can vary greatly between institutions. The exploration of virtual laboratories as a tool for inclusive education represents a promising path forward.

Early Conceptualization (1990s): The concept of virtual laboratories started to take shape with the rise of the internet and computer-assisted learning. Initial versions were basic interactive simulations designed to aid classroom teaching (Brant, et al., 1991).

Initial Development and Implementation (2000s): As technology advanced, virtual labs became more complex and interactive. They began to simulate real-life laboratory procedures and experiments, providing students with a new way to engage with science education. However, these were generally used as supplementary tools, with physical labs still being the primary mode of laboratory education (Smetana & Bell, 2012).

Adoption and Refinement (2010s): The potential of virtual labs began to be more widely recognized. They started to be integrated into the curriculum of some institutions, particularly those offering online courses. During this time, virtual labs became more sophisticated, incorporating 3D modeling and offering a wider range of experiments and procedures (Minogue, et al, 2006).

Widespread Acceptance (Late 2010s - Present): The value of virtual labs became even clearer with the global shift to online learning due to the COVID-19 pandemic. As physical lab work became challenging or impossible, many institutions turned to virtual labs to continue providing hands-on science education. This shift increased the acceptance and use of virtual labs dramatically (Edwards, et al., 2019).

The Future - Augmented and Virtual Reality (Present and Beyond): The future of virtual labs lies in the integration of augmented reality (AR) and virtual reality (VR). These technologies offer even more immersive and interactive experiences, bringing the lab to life in new and exciting ways. Early adopters have started using AR and VR to create truly interactive and immersive virtual lab environments, which hold great promise for making science education more accessible and engaging for all students, including those with disabilities.

As of 2023, virtual labs are a rapidly evolving field, continuously improving in interactivity, realism, and pedagogical value. They are being recognized not just as a stopgap solution in situations where physical labs are not feasible, but as an effective, accessible, and scalable alternative in their own right.

Physical or Mobility Impairments: These can include conditions like cerebral palsy, spinal cord injuries, or amputations that affect a student's mobility or physical capabilities. In a chemistry lab, these students might find it difficult to handle lab equipment, manipulate small objects, or navigate the lab space, especially if the lab is not designed for accessibility. **Visual Impairments:** This category includes a range of conditions, from low vision to complete blindness. Visual impairments can make it challenging for students to observe color changes, read measurements on lab

equipment, or safely handle chemicals and equipment. Traditional lab manuals or written instructions may also be inaccessible. Hearing Impairments: Students who are hard of hearing or deaf might miss essential auditory information in a lab setting, like verbal instructions or safety alarms. Without accommodations like sign language interpreters or captioning services, these students can struggle to fully participate in lab activities.

Learning Disabilities: This category includes conditions like dyslexia, dyscalculia, ADHD, and others that affect learning processes. Students with learning disabilities might find it hard to follow complex instructions, remember multi-step procedures, or understand abstract chemistry concepts. Without appropriate support, these students can struggle with the academic demands of a chemistry course. Neurological or Cognitive Disabilities: Conditions like autism, traumatic brain injury, or intellectual disabilities fall into this category. Depending on the nature of the condition, these students might face a variety of challenges in a chemistry lab, from sensory overstimulation to difficulties with problem-solving or social interaction. Psychiatric or Mental Health Conditions: Conditions like depression, anxiety disorders, or bipolar disorder can also affect a student's ability to participate in chemistry education. These students might struggle with concentration, motivation, or stress management, particularly in high-pressure environments like a chemistry lab.

In all these cases, the challenges posed by these disabilities can create barriers to learning and participation in chemistry education. However, with appropriate accommodations and inclusive teaching practices, these barriers can be minimized or eliminated. This is where tools like virtual laboratories can play a significant role, offering adaptable, accessible alternatives that cater to the diverse needs of students with disabilities.

Virtual laboratories are a type of digital learning platform that aims to simulate the experience of working in a real-world scientific lab. They create a virtual environment where users can conduct experiments, manipulate variables, and observe results, mirroring the activities they would perform in a physical lab. At their core, virtual labs rely on advanced computer programming and simulation software. This software is designed to mimic the laws of chemistry (or any science being simulated), allowing users to mix chemicals, change concentrations, apply heat, and more, all within the digital space (Nakhleh & Krajcik, 1994). The reactions that occur are based on established scientific principles and are programmed to behave as they would in the real world.

In some virtual labs, users might interact with a 2D or 3D graphical interface that shows lab equipment, chemicals, and safety gear. They can perform actions using mouse clicks or touchscreen gestures, with the software responding in real time. More sophisticated versions of virtual labs may incorporate virtual reality (VR) or augmented reality (AR) technologies. These immersive technologies allow users to feel as though they are physically present within the lab, performing experiments with their own hands.

Regardless of the specific technologies used, all virtual labs share the goal of

providing a safe, accessible, and interactive space for scientific exploration. They allow users to experiment freely, observe results, and even make mistakes without any of the risks or resource constraints associated with a physical lab (Rutten, et al., 2012).

In an educational context, virtual labs can also incorporate learning aids like step-by-step instructions, explanatory videos, or quizzes to reinforce understanding. They can be tailored to individual learners' needs and pace, making them a versatile tool for inclusive science education. The growth and acceptance of virtual laboratories in mainstream education has been largely influenced by advances in technology and shifts in educational practices over the past few decades (Webb, 2005). In the early days of their inception, virtual laboratories were viewed as novel tools with potential, but their use was mostly confined to computer-assisted learning within educational institutions that had the resources and technological know-how. They were considered a supplementary aid rather than a core component of science education, which still revolved around physical labs.

However, as technology progressed, virtual labs started to provide more complex and realistic simulations. This led educators and institutions to recognize their potential in enhancing students' learning experiences. Simultaneously, the advent of online learning necessitated the use of virtual labs to offer lab-based courses to remote learners. These factors led to a gradual increase in the use and acceptance of virtual labs in mainstream education. The turning point came with the outbreak of the COVID-19 pandemic in 2020. The shift to remote learning highlighted the need for accessible, online lab experiences that could provide a practical understanding of scientific concepts, despite the closure of physical labs. Virtual laboratories served as the ideal solution, enabling continuity in lab-based science education. The pandemic era marked a dramatic surge in the adoption of virtual labs, solidifying their place in mainstream education.

Furthermore, the growing emphasis on inclusive education has also fueled the acceptance of virtual labs. Their adaptability and accessibility make them an excellent tool for addressing the diverse learning needs of students, including those with disabilities. This facet of virtual labs aligns with the ongoing push towards more inclusive and equitable education, further enhancing their acceptance. Today, virtual laboratories are seen as an essential component of modern science education. They are used not just as a substitute for physical labs when necessary, but also as a powerful tool to supplement and enrich traditional lab experiences. While there's still room for improvement and further research, the growth and acceptance of virtual labs in mainstream education is undeniable.

Virtual laboratories have a wide array of uses in education, and they come with several benefits.

One of the most common use cases for virtual labs is in online education. For remote students who may not have access to a physical lab, virtual labs provide a practical, hands-on learning experience. They can conduct experiments, gather data, and analyze results, just like they would in a traditional lab setting. Virtual labs are

also used in traditional classroom settings to supplement physical lab work. They can be used to demonstrate complex concepts or risky experiments in a safe, controlled environment. For instance, a virtual lab can simulate dangerous chemical reactions that would be too risky to perform in a school lab.

In addition, virtual labs are used to provide additional practice for students. As these platforms are typically accessible anytime and from anywhere, students can repeat experiments or test different variables at their own pace. This can reinforce their understanding of scientific concepts and enhance their lab skills. As for the benefits, one of the major advantages of virtual labs is their accessibility. They can make science education more inclusive, catering to a broader range of students, including those who may not be able to fully participate in physical labs due to disabilities, health issues, or geographical constraints.

Virtual labs also provide a safe environment for learning. Students can make mistakes, experiment freely, and learn from their errors without any risk of physical harm or damage to expensive lab equipment.

Furthermore, virtual labs offer opportunities for individualized learning. They can be used at the student's own pace and adapted to accommodate different learning styles and needs. This can help foster a deeper understanding of scientific concepts and encourage active learning. Cost-effectiveness is another significant benefit of virtual labs. They can save educational institutions the costs of lab equipment, chemicals, and maintenance, making lab-based education more financially sustainable.

Lastly, virtual labs can help prepare students for the digital age. They can familiarize students with technology, promote digital literacy, and prepare them for future careers in science and technology fields where virtual simulations and digital tools are commonly used. The effectiveness of virtual labs for students with disabilities has been the focus of a growing body of research in recent years. The findings from these studies generally suggest that virtual labs can provide valuable educational benefits for these students, though more research is needed to fully understand and maximize their potential.

In terms of accessibility, studies have found that virtual labs can remove many of the physical barriers associated with traditional labs. For example, a study by Cooper et al. (2014) found that students with mobility impairments were able to participate more fully in lab activities when using a virtual lab. The virtual platform allowed these students to manipulate lab equipment and perform experiments independently, which was not always possible in a physical lab setting. Virtual labs have also been shown to benefit students with visual impairments. A study by Supalo et al. (2014) found that virtual labs with audio descriptions and tactile feedback allowed visually impaired students to engage with lab activities in ways that would be challenging in a traditional lab. These features allowed students to understand the procedures and outcomes of experiments, despite not being able to see the visual cues.

Research has also indicated that virtual labs can support students with learning disabilities. These students often benefit from the ability to repeat experiments and review concepts at their own pace, which is a key feature of many virtual labs. A

study by Pyatt and Sims (2012) found that students with dyslexia performed better in a virtual lab environment compared to a traditional lab, suggesting that the self-paced, individualized learning environment of virtual labs can be beneficial for these students.

For students with neurological or cognitive disabilities, virtual labs can provide a structured, predictable learning environment that can help reduce anxiety and sensory overload. A study by Barker et al. (2015) found that students on the autism spectrum showed increased engagement and understanding when using virtual labs, compared to traditional labs. Despite these promising findings, it's important to note that virtual labs are not a one-size-fits-all solution. The specific design and features of the virtual lab, as well as the nature of the student's disability, can greatly influence its effectiveness. Therefore, it's crucial for educators to consider these factors and provide additional supports as needed to ensure that all students can benefit from virtual lab experiences.

Case Study 1: Virtual Labs in Distance Education

At the Open University in the United Kingdom, virtual laboratories have played a key role in providing practical science education to distance learners. In one instance, a virtual lab was used to teach forensic science, a subject that involves practical work with microscopic evidence. Through the virtual lab, students could manipulate and analyze virtual samples as they would in a physical lab. According to the university, this approach not only increased the accessibility of the course but also allowed for innovative teaching methods, like presenting students with 'mystery' samples to test their analytical skills (Tang et al., 2020).

Case Study 2: Virtual Labs for Students with Disabilities

At the University of Illinois, the Department of Chemistry has developed a range of accessible chemistry labs, including virtual labs, for students with disabilities. One of these is a simulation of a titration experiment, a common procedure in chemistry that involves adding a solution from a burette into a flask until the reaction is complete. The virtual lab uses sound and tactile feedback to communicate the progress of the titration to visually impaired students, allowing them to 'feel' or 'hear' the endpoint of the titration. This approach has enabled visually impaired students to successfully complete the experiment and understand the underlying concepts (Edwards, et al., 2019).

Case Study 3: Virtual Labs in High School Education

At a high school in California, virtual labs were introduced to supplement the school's biology curriculum. The school was facing issues with outdated lab equipment and limited resources, making it difficult to conduct certain experiments. By implementing virtual labs, students could simulate these experiments in a realistic, interactive way. The virtual labs also incorporated quizzes and other learning aids to reinforce understanding. According to the school, this approach not only improved students' conceptual understanding but also their performance on lab reports (Nsabayezu, et al., 2022).

These case studies highlight the diverse ways in which virtual labs can be used to

enhance science education and make it more inclusive. They show that with careful implementation, virtual labs can offer a valuable, accessible learning experience for a wide range of students.

Despite the potential of virtual laboratories to enhance accessibility in chemistry education, there are several obstacles that can hinder their effective use for students with disabilities.

A significant challenge is the design of the virtual laboratories themselves. Not all virtual labs are designed with accessibility in mind. They may lack features like audio descriptions, text-to-speech, or alternative input methods, which are necessary for students with visual impairments, hearing impairments, or physical disabilities. Moreover, the complexity or visual design of the virtual lab can be overwhelming for students with cognitive or neurological disabilities, leading to cognitive overload or anxiety.

Another challenge lies in the skills and knowledge of educators. Teachers need to be competent in using virtual labs and knowledgeable about their features and capabilities. They also need to understand the specific needs of their students and know how to adapt the virtual lab to accommodate these needs. However, not all educators have received adequate training in these areas.

In addition, there can be technical issues that hinder the use of virtual labs. Students need to have access to a reliable internet connection and suitable devices to use virtual labs. Students with disabilities may also require specialized assistive technology to interact with the virtual lab. These requirements can pose barriers for students who lack the necessary resources or technical support.

The attitudes and perceptions of stakeholders can also be an obstacle. Some educators, students, or parents may have reservations about the use of virtual labs, seeing them as less valuable or authentic compared to traditional labs. These attitudes can affect the acceptance and use of virtual labs.

Lastly, there may be institutional barriers. Schools or universities may lack the funding or policies to support the implementation of virtual labs. They may also face difficulties in integrating virtual labs into existing curricula or assessment frameworks.

Addressing these obstacles requires concerted efforts from educators, developers, policymakers, and researchers. It involves designing more accessible virtual labs, providing training and support for educators, ensuring technical accessibility, and promoting positive attitudes towards virtual labs. Through these efforts, the potential of virtual laboratories to enhance inclusive education in chemistry can be realized. Technological limitations can be a significant barrier to the effective use of virtual laboratories, especially for students with disabilities.

One such limitation is the lack of high-quality internet connections in some regions or households. Without reliable and fast internet access, students may face difficulties in accessing or using virtual labs effectively. This issue can be addressed through initiatives that aim to increase broadband access in underserved areas, as well as through offline versions of virtual labs that can be downloaded

and used without an internet connection. Another technological limitation relates to the devices used to access virtual labs. Not all students have access to devices with sufficient performance capabilities to run complex virtual labs smoothly. Furthermore, some virtual labs may not be optimized for all types of devices, such as tablets or smartphones. Schools and educational institutions can address this issue by providing students with access to suitable devices or by choosing virtual labs that are compatible with a wide range of devices.

In terms of accessibility for students with disabilities, a significant limitation is that not all virtual labs are designed with accessibility features. For example, virtual labs may lack audio descriptions for visually impaired students, alternative input methods for students with physical disabilities, or simplified interfaces for students with cognitive disabilities. This issue can be addressed by prioritizing accessibility in the design and development of virtual labs, as well as by providing educators with the tools and knowledge to adapt virtual labs to their students' needs (Chang, et al., 2020).

Lastly, technical issues, such as software glitches, compatibility problems, or difficulties in navigating the virtual lab, can hinder students' learning experience. These issues can be mitigated through rigorous testing and user feedback during the development of virtual labs, as well as through technical support and troubleshooting resources for users.

Overcoming these technological limitations requires a collaborative effort from educational institutions, developers, policymakers, and communities. By addressing these challenges, the potential of virtual labs to enhance inclusive education in chemistry can be fully realized.

Virtual laboratories offer a promising pathway to improve accessibility and inclusivity in chemistry education, particularly for students with disabilities. The review has highlighted the potential of virtual labs to overcome many of the barriers faced by these students in traditional lab settings (Qi-Fan Yang, et al., 2022).

The use of virtual labs in education has steadily increased over the years, becoming more accepted in mainstream education. Various forms of disabilities - from visual and mobility impairments to learning disabilities and neurological conditions - can impact a student's participation in chemistry education. Virtual labs can alleviate many of these challenges, offering innovative ways for students to engage with and understand chemical concepts (Banihashem, et al., 2021).

Research on the effectiveness of virtual labs for students with disabilities has generally been positive, indicating that these tools can support independent learning, enhance engagement, and boost performance. Case studies have illustrated successful implementation of virtual labs, from distance education at the Open University to accessible chemistry labs at the University of Illinois and a high school in California. Despite these promising prospects, there remain significant obstacles in harnessing the full potential of virtual labs. These obstacles include the accessibility of virtual labs' design, the competencies of educators, technical issues, and attitudes towards virtual labs. Additionally, technological limitations such as internet connectivity and device accessibility need to be addressed (Hamilton, et al., 2021).

Looking ahead, the future of virtual labs in enhancing inclusive chemistry education is optimistic. Technological advancements like VR, AR, AI, and data analytics offer exciting possibilities for creating immersive, personalized, and data-driven virtual lab experiences. Nevertheless, careful consideration must be given to pedagogical soundness and inclusivity in the design and implementation of these technologies.

In conclusion, while there are hurdles to overcome, the advent of virtual labs presents substantial opportunities to transform chemistry education for students with disabilities. With concerted efforts from all stakeholders, virtual laboratories can provide a platform for all students to explore, learn, and excel in chemistry.

Conclusion. The potential of virtual laboratories in shaping the future of inclusive chemistry education is immense. They represent a paradigm shift in how practical science education can be delivered, opening doors to engaging, accessible, and effective learning experiences for all students, regardless of their physical, sensory, or cognitive abilities.

Firstly, virtual laboratories can bring chemistry to life in new and exciting ways. Through simulations, animations, or augmented reality, they can visualize abstract chemical concepts, demonstrate dynamic chemical processes, or illustrate the microscopic world of atoms and molecules. This can make chemistry more understandable and relatable, particularly for students who struggle with abstract thinking or who learn better through visual or interactive means.

Secondly, virtual laboratories can create a safe and accessible learning environment. They eliminate many physical barriers, allowing students with mobility or sensory impairments to conduct experiments independently. They also offer features like adjustable pace, repeatable procedures, or instant feedback, which can support students with learning disabilities or cognitive impairments.

Thirdly, virtual laboratories can facilitate personalized learning. They can adapt to the individual user's learning style, progress, or performance, offering a more individualized learning experience. This is particularly beneficial for students with disabilities, who often have unique learning needs or preferences.

Lastly, virtual laboratories can expand access to chemistry education. They can bring lab experiences to students who are unable to attend a physical lab due to health issues, geographical constraints, or other reasons. They can also provide opportunities for students to explore areas of chemistry that are often inaccessible in school labs, due to cost, safety, or feasibility issues.

However, the potential of virtual laboratories does not mean they should replace traditional labs altogether. Physical labs offer valuable experiences that cannot be fully replicated in a virtual environment, like hands-on manipulation, real-world problem-solving, or teamwork. Instead, virtual and physical labs should be seen as complementary, each offering unique strengths that can enhance students' learning.

In shaping the future of inclusive chemistry education, it's crucial to ensure that virtual laboratories are designed and implemented with inclusivity in mind. This involves considering the diverse needs and abilities of all students, providing

support and training for educators, and continuously evaluating and improving the virtual lab experiences based on user feedback and research findings. Through these efforts, virtual laboratories can help create a more inclusive, engaging, and effective chemistry education for all students.

References

- Hofstein A., Lunetta V.N. (2004). The laboratory in science education: Foundations for the twenty-first century. *Science Education*, 88(1), 28–54. (in English)
- Salzberg C.L., McCullough L. (2005). Test Accessibility: The State of the Art. *Remedial and Special Education*, 26(5), 273–286. (in English)
- Chiu J.L., DeJaegher C.J., Chao J. (2015). The effects of augmented virtual science laboratories on middle school students' understanding of gas properties. *Computers & Education*, 85, 59–73. (in English)
- Dalgarno B., Bishop A.G., Adlong W., Bedgood D.R. (2009). Effectiveness of a Virtual Laboratory as a preparatory resource for distance education chemistry students. *Computers & Education*, 53(3), 853–865. (in English)
- Brant G., Hooper E., Sugrue B. (1991). Which comes first the simulation or the lecture? *Journal of Educational Computing Research*, 7(4), 469–481. (in English)
- Smetana L.K., Bell R.L. (2012). Computer simulations to support science instruction and learning: A critical review of the literature. *International Journal of Science Education*, 34(9), 1337–1370. (in English)
- Minogue J., Jones M.G. (2006). Haptics in education: Exploring an untapped sensory modality. *Review of Educational Research*, 76(3), 317–348. (in English)
- Edwards B.I., Bielawski K.S., Prada R. (2019). Haptic virtual reality and immersive learning for enhanced organic chemistry instruction. *Virtual Reality*, 23, 363–373. <https://doi.org/10.1007/s10055-018-0345-4>. (in English)
- Nakhleh M.B., Krajcik J.S. (1994). Influence of Levels of Information as Presented by Different Technologies on Students' Understanding of Acid, Base, and pH Concepts. *Journal of Research in Science Teaching*, 31(4), 361–375. (in English)
- Rutten N., Van Joolingen W.R., Van der Veen J.T. (2012). The learning effects of computer simulations in science education. *Computers & Education*, 58(1), 136–153. (in English)
- Webb M. (2005). Affordances of ICT in science learning: implications for an integrated pedagogy. *International Journal of Science Education*, 27(6), 705–735. (in English)
- Cooper M., Hedges L. (2014). Enhancing STEM accessibility: The role of technology in supporting students with physical impairments. *Journal of STEM Education*, 15(3), 45–52. (in English)
- Supalo C., Mallouk T., Amorosi C. (2014). A Tactile and Auditory Approach to Teaching Labs. *Journal of Chemical Education*, 91(1), 190–194. (in English)
- Pyatt K., Sims R. (2012). Virtual and physical experimentation in inquiry-based science labs: Attitudes, performance and access. *Journal of Science Education and Technology*, 21(1), 133–147. (in English)
- Barker P., Gossman P. (2015). Structured environments in virtual laboratories for cognitive and neurological accessibility. *Education and Information Technologies*, 20(4), 747–758. (in English)
- Tang Y.M., Au K.M., Lau H.C.W. (2020). Evaluating the effectiveness of learning design with mixed reality (MR) in higher education. *Virtual Reality*, 24, 797–807. <https://doi.org/10.1007/s10055-020-00427-9>. (in English)
- Nsabayezu E., Iyamuremye A., Urengejeho V. (2022). Computer-based learning to enhance chemistry instruction in the inclusive classroom: Teachers' and students' perceptions. *Education and Information Technologies*, 27, 11267–11284. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11082-9>. (in English)
- Chang S.C., Hsu T.C., Jong M.S.Y. (2020). Integration of the peer assessment approach with a virtual reality design system for learning earth science. *Computers & Education*, 146, Article 103758. <http://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103758>. (in English)
- Hamilton D., McKechnie J., Edgerton E., Wilson, C. (2021). Immersive virtual reality as a

pedagogical tool in education: A systematic literature review. *Journal of Computers in Education*, 8(1), 1–32. (in English)

Qi-Fan Yang Lin H., Hwang G.J. (2022). An exploration-based SVVR approach to promote students' chemistry learning effectiveness. *Interactive Learning Environments*, 32(5), 2003-2027. <https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2135106>. (in English)

Banihashem S.K., Farrokhnia M., Badali M., Noroozi O. (2021). The impacts of constructivist learning design and learning analytics on students' engagement. *Innovations in Education and Teaching International*, 59(4), 442–452. <https://doi.org/10.1080/14703297.2021.1890634>. (in English)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 23–38

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.880>

UDC 372.881.1
IRSTI 14.85.35

A.M. Abdykhalykova, A.K. Serdalina, G. Baigunisova*, 2025.
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
E-mail: akzhan80@mail.ru

EFFECTIVENESS OF WEB 2.0 TESTING PROGRAMS IN TEACHING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

A.M. Abdykhalykova – Candidate of pedagogical sciences, Associate professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail akzhan80@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0925-9783>;

A.K. Serdalina – 2-year Master student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail assemserdalina@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-3413-5626>;

G. Baigunisova – Doctor of philological sciences, Associate professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail baigunisova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8964-853X>.

Abstract. This research encompasses a three-phase investigation into the integration of web 2.0 testing programs in English language teaching. The study begins with a comprehensive case study, analyzing the experiences of educators utilizing web 2.0 technologies in EFL classes. Subsequently, the researcher implements web 2.0 testing programs in their teaching practice, observing their functionality in the classroom. The final phase involves a survey capturing the perceptions and attitudes of both teachers and students regarding the incorporation of web 2.0 testing programs in the assessment process. Overall, the research reveals a high level of satisfaction among educators and students with the incorporation of these programs in the assessment process. While acknowledging the benefits of interactivity, immediate feedback, and assessment flexibility, the study also identifies challenges such as technical issues and limited device access. The consensus among teachers and students in favor of web 2.0 testing programs, despite diverse preferences, underscores their appeal over traditional assessments. The findings stress the need for ongoing exploration and improvement in this domain, providing valuable insights for educators and institutions seeking to enhance assessment experiences through technology integration in evolving learning environments. The positive reception of stakeholders and identified challenges contribute to a nuanced comprehension of

the role and possible enhancements of web 2.0 testing programs within the realms of English language teaching.

Key words: web 2.0 tools, assessment, language teaching, case study, educational technology, testing programs.

А.М. Абдыхалыкова, А.К. Сердалина, Г. Байгунисова*, 2025.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

E-mail: akzhan80@mail.ru

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚИТУДА WEB 2.0 ТЕСТІЛЕУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

А.М. Абдыхалыкова – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, E-mail akzhan80@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0925-9783>;

А.К. Сердалина – 2 курс магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, E-mail assemserdalina@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-3413-5626>;

Г. Байгунисова – филология ғылымдарының докторы, профессор м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, E-mail baigunisova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8964-853X>.

Аннотация. Бұл үш кезеңнен тұратын зерттеу студенттердің ағылшын тілінен білімін бағалау үшін web 2.0 тестілеу бағдарламаларын енгізудің тиімділігін зерттеу болып табылады. Зерттеудің бірінші кезеңнің барысында web 2.0 технологияларын қолданатын оқытушылардың тәжірибесін талдауға бағытталған кейс-зерттеу жүргізілді. Зерттеу нәтижелерінің қорытындыларына сәйкес web 2.0 тестілеу бағдарламалары педагогикалық практикаға енгізілді, олардың сыныптағы функционалдылығы бақыланды. Қорытынды кезеңінде web 2.0 тестілеу бағдарламаларын бағалау процесінде қолдану туралы оқытушылар мен студенттердің пікірлері мен көзқарастарын зерттеу үшін сауалнама жүргізілді. Жалпы, зерттеу нәтижелері web 2.0 тестілеу бағдарламаларын бағалау процесіне енгізуге қатысты оқытушылар мен студенттердің қанағаттанушылық деңгейінің жоғары екенін көрсетті. Бұл бағдарламалардың интерактивтілігі, жедел кері байланысы және бағалау икемділігі сияқты артықшылықтарына қарамастан, зерттеу барысында техникалық қиындықтар мен құрылғыларға қолжетімділіктің шектеулігі сияқты бірқатар мәселелер анықталды. Оқытушылар мен студенттердің әртүрлі көзқарастарына қарамастан, web 2.0 тестілеу бағдарламаларына деген ортақ оң пікір олардың дәстүрлі бағалау әдістерімен салыстырғанда тартымдылығын көрсетеді. Зерттеу қорытындылары web 2.0 тестілеу бағдарламаларын үнемі зерттеп, жетілдірудің маңыздылығын айқындап, мұғалімдер мен білім беру мекемелерге бағалау тәжірибесін жақсартуға көмектесетін құнды ұсыныстар беріледі. Мүдделі тараптардың оң пікірлері мен анықталған қиындықтар ағылшын тілін оқытудағы web 2.0 тестілеу бағдарламаларының рөлі мен олардың жетілдіру жолдарын тереңірек түсінуге ықпал етеді.

Түйін сөздер: web 2.0 құралдары, бағалау, тілді оқыту, кейс-зерттеу, білім бері технологиялары, тестілеу бағдарламалар.

А.М. Абдыхалыкова, А.К. Сердалина, Г. Байгунисова*, 2025.

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан.

E-mail: akzhan80@mail.ru

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОГРАММ ТЕСТИРОВАНИЯ WEB 2.0 ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

А.М. Абдыхалыкова – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: akzhan80@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0925-9783>;

А.К. Сердалина – магистрант 2 курса, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: assemserdalina@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-3413-5626>;

Г. Байгунисова – доктор филологических наук, и.о. профессора, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: baigunisova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8964-853X>.

Аннотация. Это исследование представляет собой трехэтапное исследование эффективности внедрения программ тестирования web 2.0 для оценивания знаний студентов при обучении английскому языку как иностранному. В рамках исследования проведено кейс-исследование, анализирующее опыт преподавателей, использующих технологии web 2.0 в классах EFL. Затем были исследованы программы тестирования web 2.0 путем введения их в педагогическую практику, проводились наблюдения за их функциональностью в классе. Последний этап включает в себя опрос, отражающий мнения и взгляды как преподавателей, так и студентов относительно программ тестирования web 2.0 в процессе оценивания. В целом, исследование выявляет высокую степень удовлетворенности как со стороны преподавателей, так и студентов в контексте внедрения этих программ в процесс оценки. Несмотря на выделенные преимущества, такие как интерактивность, мгновенная обратная связь и гибкость оценки, исследование также выявляет ряд сложностей, включая технические трудности и ограниченный доступ к устройствам. Консенсус между преподавателями и студентами в пользу программ тестирования web 2.0, несмотря на разнообразие предпочтений, подчеркивает их привлекательность по сравнению с традиционными методами оценки. Выводы подчеркивают необходимость непрерывного исследования и совершенствования в области программ тестирования web 2.0, предоставляя ценные заключения для учителей и образовательных институтов, стремящихся улучшить опыт оценивания посредством внедрения технологий в развивающихся образовательных средах. Положительная отклик заинтересованных сторон и выявленные проблемы

способствуют тонкому пониманию роли и возможных улучшений в применении программ тестирования web 2.0 в сфере преподавания английского языка.

Ключевые слова: инструменты web 2.0, оценивание, преподавание языка, кейс-исследование, образовательные технологии, тестовые программы.

Introduction. In the dynamic realm of English Language Teaching (ELT), the integration of web 2.0 technologies has sparked a paradigm shift in how educators approach student assessment. This article embarks on an academic journey that employs research methodologies to delve into the efficacy of web 2.0 tools in assessing student knowledge within the ELT context.

The first phase unfolds as we embark on individual case studies within varied ELT settings. By analyzing other educators' experiences in utilizing web 2.0 tools in their classrooms, we seek to understand the contextual factors influencing the effectiveness of web 2.0 assessment tools. Each case becomes a narrative thread, weaving a comprehensive understanding of the challenges, successes, and potential areas of improvement as these tools navigate the intricacies of diverse language learning environments.

The next phase of our study involves observation of web 2 in action within ELT classrooms. The list of testing programs we used was formed by the help of the inferences drawn in the previous phase. Through systematic observation, we aim to capture the dynamics of student engagement, the utilization of technological features, and the overall impact on the teaching and learning environment. The observational lens allows us to witness how these tools shape the communicative interactions essential to language learning. At the last phase included a survey which consisted questions designed to discover the students' and teachers' perceptions on using web 2.0 in the classroom. This phase contributed to elicit the essential aspects of the integration process of Web 2.0 testing programs in the teaching practice, to examine the issue from various perspectives.

The aim of our research was to evaluate the efficacy of web 2.0 testing programs in ELT and underscore the key features that shape this efficacy. Through careful observation, exploration of diverse cases, and survey analysis, we endeavor to determine the main characteristics which have the strong impact on developing and integrating educational web 2.0 based materials successfully in English Language Teaching.

Theoretical Framework

The evolution of the modern educational system is impacted by the shifts and changes that have taken place in 21st century society. The information technology environment is now an essential component of the educational system. These days, a lot of professional commitments are completed by utilizing information technologies, which need some certain basic skills to operate. The competence to acquire fast and implement new technologies in practice becomes vital for success in life. (Abyhanova, et al, 2022: 432) Therefore, the developing of "digital culture" of pre-service (Koishygulova, et al, 2022: 237) and in-service educators (Asylbekova,

et al, 2023: 185) will contribute to the further digitalization of the teachers' professional activities. For instance, web 2.0 technologies which allow educators to develop educational materials without requiring advanced IT skills. However, it is crucial to emphasize that acquiring IT competences at an adequate level is also deemed necessary (Abil, et al, 2023: 346).

The array of options offered by web 2.0 tools enables teachers to involve students in the learning process by providing immediate feedback and monitoring their progress, fostering the development of autonomous learners (Regina, 2016: 116). While web 2.0 tools in higher education have gained prominence in recent years, the extent to which students' web 2.0 activities are formally assessed, and the specific affordances web 2.0 offers for assessment purposes remain unclear. Existing literature, notably Kathleen Gray, Jenny Waycott, Rosemary Clerehan, Margaret Hamilton, Joan Richardson, Judithe Sheard, Celia Thompson (Kathleen Gray, et al., 2008: 114), primarily emphasizes formative assessment in higher education, focusing on providing feedback during the learning process. Instances of low-stakes assessment, with minimal impact on overall academic standing, are prevalent. The scarcity of examples demonstrating Web 2.0 assessment practices for summative assessment, especially effective approaches, is attributed to various factors (Kathleen Gray, et al., 2012: 26).

An alternative perspective suggests that in the context of web 2.0, formative and summative assessment can intertwine, potentially becoming indistinguishable (Neil Cowie, et al, 2014: 282). The visibility of the content creation process throughout and after the task raises the possibility of assigning value to the methods students employ in generating their assessable work during summative assessment. This challenges the traditional alignment between required learning activities and intended learning outcomes.

Recognizing the need to enhance assessment practices in higher education is essential, as acknowledged by Boud D. (Boud, 2000: 155) and supported by studies on the impact of assessment on student learning (Rust, 2002: 149). Effective assessment, whether traditional or technology-based, can complement intended learning outcomes and function as a tool that promotes learning.

Web 2.0 technology, as indicated by Jenny Waycott, Kathleen Gray, Rosemary Clerehan, Margaret Hamilton, Joan Richardson, Judithe Sheard, Celia Thompson (Waycott, et al., 2010), has the potential to enhance assessment at every phase, from design to implementation, supporting, grading, and evaluating its efficacy. It can make assessment more authentic, personalized, engaging, and problem-centered, aligning with ideas presented by Elliott B. (Elliott, 2008: 67).

In the context of e-learning, online testing, a subset of Computer Assisted Assessment (CAA), plays a crucial role in evaluating learners' knowledge through digital means. It offers flexibility in terms of time and location, while also being cost-effective and efficient.

Examining real cases of the practical use of web 2.0 testing programs in education

can offer concrete examples showing the diverse applications and impact of these tools in assessing learning outcomes (Jenny Waycott, et al, 2010: 17).

The study conducted by Furqon Edi Wibowo (Furqon Edi Wibiwo, et al, 2021: 526) investigates the implementation and perceptions of online assessment methods in language learning. The teacher utilized diverse platforms for assessing speaking, reading, and writing skills, including Google Forms, Google Classroom, Quizzes, Edmodo, Instagram, and YouTube. Online assessments offered automated grading, prompt feedback, efficiency, and flexibility, but challenges such as poor internet signal and maintaining control over students surfaced (Danabekova, et al, 2022: 178). Students appreciated the convenience and engagement of online assessments, yet faced difficulties with internet access, distractions, and extended completion times. Ethical considerations were addressed, emphasizing the need for student consent when uploading digital content to public resources. The research contributes a nuanced understanding of the multifaceted landscape of online assessments, delineating both positive aspects and challenges in the realm of language learning.

In the study conducted by N. Cowie and K. Sakui (Jenny Waycott, et al, 2014: 9) titled “Take your pick: Out-of-class, blended language and web 2.0 projects, and online”, two projects in the UK and Japan are discussed. The experienced instructor in these projects employed diverse assessment methods to offer students multiple feedback opportunities. These methods included spoken and written feedback on assignments, automated assessment for online exercises allowing multiple revisions, and interactive computer-based assessments providing hints and relevant language notes. While students generally had positive perceptions of the online course and assessment, effectively integrating technology into education poses challenges. Educators, therefore, need guidance and resources to strike the right balance between technology and educational goals.

The next survey was conducted by Kazakhstani researchers (Shelestova, et al, 2021: 170) as T.Ju. Shelestova, T.V. Maryshkina, A.U. Aupenova, and A.N. Kalizhanova, online through the Google Forms platform and involved 158 respondents (teachers and students from tertiary and secondary education institutions).

The integration of technology into education is generally perceived positively by teachers and students. However, only 25% of teachers frequently use web 2.0 tools in their classrooms, and 75% of teachers rarely use these tools.

The results of the analysis conducted as part of this study indicate that many respondents use online technologies in their work. However, this is often done without careful consideration and at the discretion of individual educators. Addressing this issue requires a comprehensive approach that unlocks the huge potential of educational platforms. Above all, most teachers need a clear understanding of the nature and manifestations of the web 2.0 phenomenon.

Analyzing data from a survey of foreign language educators, the scientists found that despite their clear interest in new Internet technologies, most educators do not see the pedagogical potential of web 2.0 services in their work. Therefore, the researchers came to the conclusion that the digital applications were not being used

effectively due to lack of experience and knowledge in this field. It was recommended to provide many educators with an overview of the development potential of web 2.0 and demonstrate its effectiveness in serious distance and blended learning. Because it is the educators who harness the potential of these tools in the form of technology and technology. Technology conveys concepts to an educated audience in schools and universities.

The researchers also note that it is important to note that creating high-quality educational materials that integrate web 2.0 tools is a highly labor-intensive process and should not rely solely on educator enthusiasm. It must be promoted according to specific procedures set out by various levels of regulation. Specific regulations may need to be developed for the development and use of web 2.0 educational resources in schools and universities.

The potential benefits and prospects of using web 2.0 tools such Instagram for promoting students' engagement in writing classes were shown in the research conducted by Kazakhstani researchers in the academic year 2020-2021 at the Foreign Languages Teaching department of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University. (M. Seitova, et al, 2022: 202)

The integration of Instagram into writing classes has proven to be a transformative and beneficial approach. The use of Instagram not only increased student engagement and motivation but also contributed to notable improvements in the quality of their writing. The positive impact was evident in the decline of errors, such as missing topic sentences and inadequate supporting details, as observed in the analysis of final writing exam scores compared to mid-term exams. Additionally, the convenience of providing feedback through Instagram highlighted the adaptability of technology in enhancing the overall learning experience. Overall, this study underscores the positive outcomes of leveraging Instagram as a valuable tool for language learning in the contemporary classroom.

The other study concerning applying technologies in education organized by our local scientists investigated the problems that students faced within the distance learning format. The experiment was carried out in 2021 among Eurasian National University students. (Zharkynbekova, et al, 2022: 263)

The authors of this article drew a conclusion that online education represented a serious alternative to traditional education. Online education provides students with flexibility of learning (the learning materials are accessible anywhere, anytime and at their own pace). The instant feedback results in a more effective and productive acquisition of necessary knowledge. Among the problems students pointed out technical issues such as slow internet speed, poor connectivity, and the lack of required technical tools (headphones, microphones, high-resolution cameras). Other obstacles include low student self-organization and the importance of teacher's digital proficiency, ability to apply innovative methods and the clear understanding of competency formation outlined in the syllabus.

The findings of the study also emphasize that the implementation of technology in the teaching should be tailored by methodology and creativity.

The authors also claim that ENU as many other universities of Kazakhstan needs modern and well-designed curriculum and techniques that would be aimed at developing skills necessary for the 21st century specialist (Zharkynbekova, et al, 2022: 264). The other aspect is that the local education system is based primarily on the principle of classroom learning and not sufficiently adapted for independent forms of education. The article highlights that the demand for distance educational services is expected to grow and a gradual shift towards blended learning is considered appropriate.

Having analyzed these case-studies we can argue that integrating web 2.0 tools into classrooms poses both benefits and challenges for teachers and students. In the case of the teaching of foreign languages, problems include failures of websites, late placement and delivery of assignments, lack of video and audio communication, and technical support issues, with little emphasis on oral proficiency. M.V. Bondar (Karla, et al, 2020: 11) also points out a weak level of pedagogical design of educational materials (low task complexity) and the absence of a well-developed and diverse base of online tasks. However, there are positive aspects, as demonstrated by the successful use of Instagram in writing classes, and the possibility of ubiquitous learning.

In Kazakhstan during the quarantine, a significant portion of education has been shifted to a remote format, and many students found it challenging (Lopatina, et al, 2022: 34). Despite the potential of web 2.0 tools, there are obstacles to their effective and optimal use.

In conclusion, we can say that the educators emphasize the beneficial features of web 2.0 tools such as offered automated grading, prompt feedback, efficiency, and flexibility, but challenges such as poor internet signal and maintaining control over students surfaced. Moreover, the reason of the necessity of additional training or guidance about web 2.0 based education is also considered one of the essential issues. The reason for the low level of utilization of web 2.0 tools in classroom settings is the lack or insufficiency of knowledge and skills in employing them for educational purposes. As a result, we can argue that the exploration of the utilization of web 2.0 tools for assessment purposes remains an underdeveloped area in the existing body of research, demanding further investigation and development.

Research methods and materials

In the initial phase of my research, we engaged in a comprehensive analysis of relevant case studies to identify and evaluate potential web 2.0 tools for integration into my teaching practice. This involved scrutinizing diverse educational contexts where these tools have demonstrated efficacy and making informed decisions on their applicability to my specific instructional goals. Following this, in the second phase, we actively examined the selected web 2.0 tools in a classroom setting, closely observing their functionality and impact on the learning environment. It took place within my pedagogical internship (01 Oct 2023 – 01 Nov 2023, the discipline “Foreign language” for the first-year undergraduate students, pre-intermediate level). This hands-on approach allowed us to assess how these tools operated in real-

time, considering factors such as usability, engagement, and overall effectiveness. To garner a holistic understanding of the web 2.0 experience, the final phase involved conducting a survey among both students and teachers. This survey aimed to capture perceptions, insights, and feedback regarding the use of web 2.0 tools for knowledge assessment, shedding light on the practical implications and challenges faced by participants in incorporating these tools into the educational framework.

The research methods employed in the study included data collection, analysis, and interpretation, as well as statistical methods. Conclusions were drawn on the generalization of the findings derived from these processes.

Results and discussion

In this section, we conduct a thorough review of several web 2.0 testing programs integrated into educational practices. Our focus is on examining their functionalities, operational mechanisms, and deducing the benefits and drawbacks.

Review of web 2.0 testing programs. Formative.com is an online platform specifically crafted for formative assessments, primarily utilized for assigning homework. It offers a variety of question types that teachers can generate. Nonetheless, the free version has limitations on the diversity of tasks, encompassing drawing, free response, image, video, text, multiple-choice, multiple selection, short answer, and true/false questions. Additionally, there are restrictions on the duration of report storage, allowing access to students' assignment data for only 14 days. Despite these constraints, the platform facilitates the monitoring of students' performance and progress. The students generally found the app to be convenient and user-friendly. Nevertheless, there were a few who encountered difficulties in navigating the site.

We employed another assessment tool, Socrative, for the mid-term evaluation. Socrative operates as a cloud-based student response system, enabling teachers to craft quizzes, polls, and various interactive activities that students can engage with via smartphones, tablets, or computers. Socrative facilitates immediate feedback, fostering an interactive and engaging learning atmosphere. I utilized it to assess students' knowledge. The program offers features like shuffling answers and questions, and students have the flexibility to navigate between questions. However, a notable challenge is the difficulty in controlling academic honesty, as students can share correct answers and search for information online. Additionally, the tool allows for downloading comprehensive reports on students' achievements, both in general and individually, highlighting all errors. Overall, students hold a positive perception of this application.

Google Apps, now rebranded as Google Workspace, constitutes a suite of cloud-based productivity tools such as Google Docs, Sheets, Slides, and Forms. For assessment purposes, we employed Google Forms and Google Docs. Google Forms enables the creation of tests featuring multiple-choice questions, various text answer formats (short, paragraph), and multiple selections. While it is entirely free and allows result downloads in Excel format, some users find the interface less than optimal. We utilized it for home assignments and surveys due to its straightforward

and comprehensive interface. Its integration with Google Classroom proves highly convenient. Students generally hold a positive attitude towards this tool.

Nearpod serves as an interactive presentation platform designed for educators to craft dynamic and engaging lessons. It incorporates features such as quizzes, polls, virtual reality experiences, and collaborative activities. We opted to use Nearpod as a substitute for traditional PowerPoint presentations, taking advantage of its option for short tests integrated into the teaching process. The collaborative board feature facilitated idea sharing and interactive written exercises with immediate submission. At the conclusion of each session, comprehensive reports summarizing all activities and tests streamlined the assessment of students' participation, minimizing the time required by teachers. Nearpod is a free platform and offers a library of pre-made activities and lessons for added convenience.

Learning apps represent a diverse category of applications tailored for educational purposes, spanning subject-specific tools for math or language learning to comprehensive platforms offering interactive lessons and activities. We utilized these apps for self-education assignments, leveraging their ability to provide instant feedback and allowing students to repeat tasks until achieving satisfactory results. The extensive range of question types facilitates the creation of diverse activities, and assessments are streamlined when tasks are organized into collections. The platform does not mandate student registration; only their names are required for assessment purposes. With a vast library of tasks in multiple languages, the interface stands out for its intuitive and user-friendly design. Overall, students hold a positive perception of these learning apps.

Plickers is a formative assessment tool that integrates paper cards and a mobile app. Each student is provided with a unique paper card containing a QR code. The teacher utilizes a mobile device to scan the cards, capturing real-time responses and enabling quick feedback and comprehension assessment. We employed Plickers for surveys and self-evaluation. However, the limitations of the free version, which restricts the creation of only 5 questions at a time, hinder the development of comprehensive tests. Plickers prove particularly useful in situations where not all students have digital devices. Overall, students generally hold a positive perception of this tool.

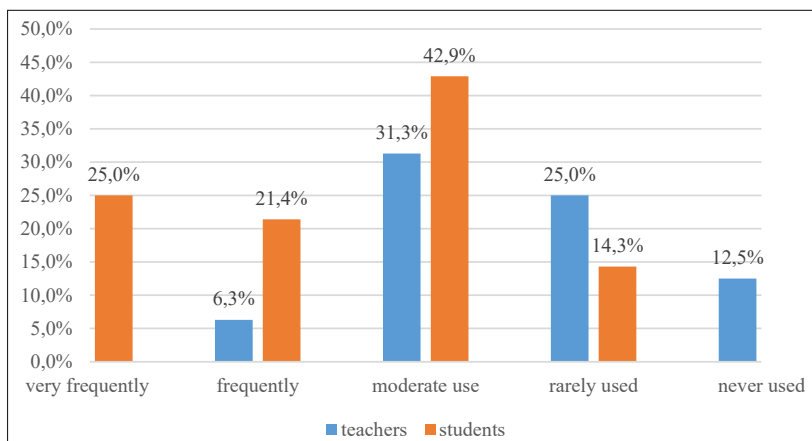
In summarizing the second phase of the research, which focused on the integration of testing into the teaching process, several noteworthy observations have emerged. Foremost among these is the paramount significance of instant feedback, a feature that empowers students to receive prompt assessments during their learning journey. This, in turn, allows both teachers and learners to customize the educational process based on these real-time results. Another notable outcome is the heightened engagement and competitiveness fostered by interactive activities within the testing framework. Furthermore, the ability to generate reports and monitor students' progress stands out as a valuable aspect of the integrated testing approach. Despite these positive aspects, the persisting challenge of academic dishonesty and cheating remains an actual concern, posing difficulties in complete avoidance.

The third phase was based on the analysis of the survey results about students

and teachers' perceptions and attitudes towards Web 2.0 testing programs and their application in the classrooms. Two types of survey were developed: for students and for teachers. In the survey, the 2-year master-students at Eurasian national university (12 females and 2 males), and the first-year undergraduate students participated (11 females and 5 males). The questionnaire was distributed through Google Forms which included the open questions (which require the extended answer) and multiple-choice questions.

In this section, we reveal the outcomes of the third research phase - a survey exploring teachers' and students' perceptions and attitudes toward web 2.0 testing programs.

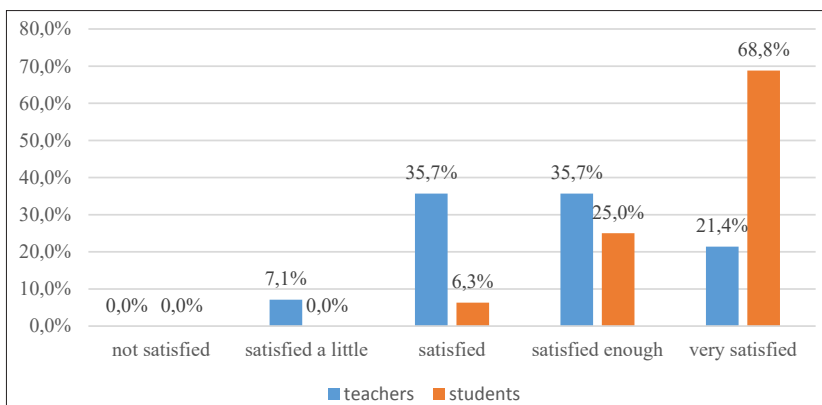
The frequency of using web 2.0 testing programs in the classrooms.

Picture 1. Frequency of using web 2.0 testing programs in the classrooms.

The majority of both educators and students expressed that the utilization of web 2.0 testing programs is at a moderate level, 42.9% and 31.3 % respectively.

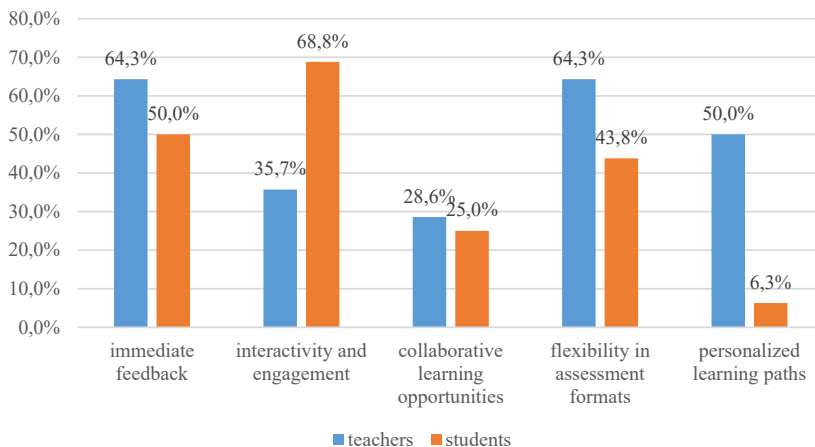
Satisfaction with web 2.0 testing programs.

Picture 2. Satisfaction with web 2.0 testing programs.

Findings from this study indicate that the majority of both students and teachers are content with the utilization of web 2.0 testing programs for assessment. Among students, there are no unfavorable responses, whereas only 1% of teachers expresses dissatisfaction with the approach.

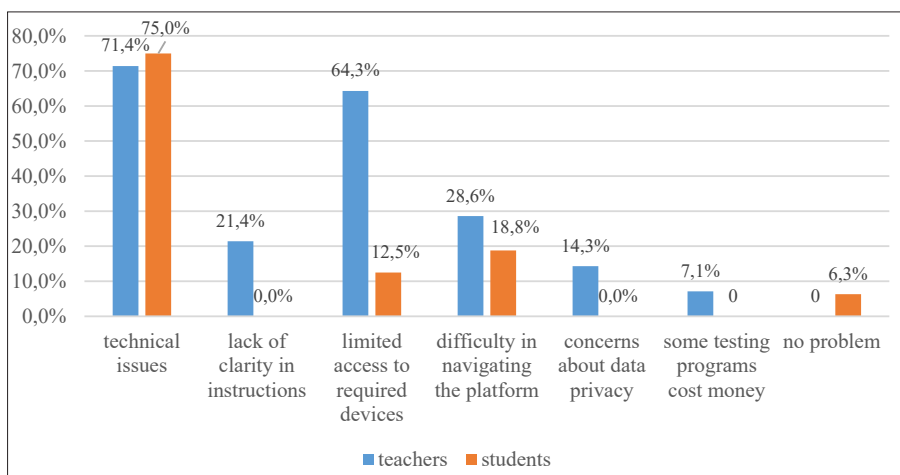
Benefits of web 2.0 testing programs

Picture 3. Benefits of web 2.0 testing programs.

Regarding the advantages of web 2.0 testing programs, students emphasize the benefits of interactivity with engagement, immediate feedback, and flexibility in assessment formats. Teachers concur with students on the significance of immediate feedback and flexibility in assessment formats. However, the third benefit, as identified by teachers, is a personalized learning path.

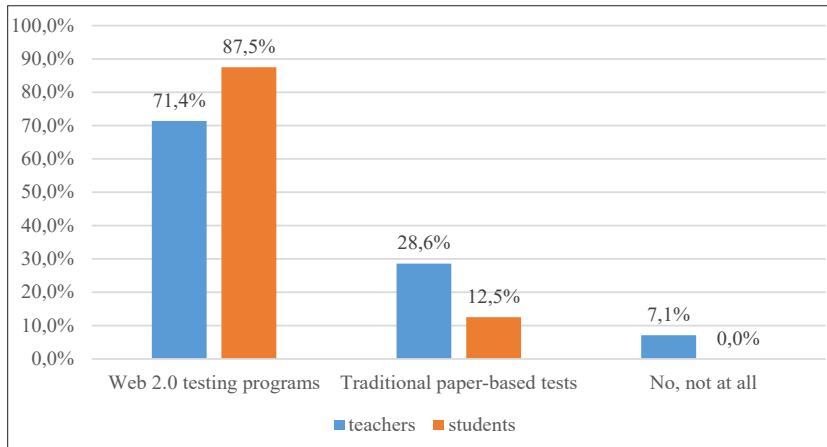
Challenges of using web 2.0 testing programs

Picture 4. Challenges of using web 2.0 testing programs.

Regarding challenges, both teachers and students identify technical issues, challenges in platform navigation, and limited access to necessary devices as the most significant hurdles.

Preferred assessment format

Picture 5. Preferred assessment format.

The vast majority of both teachers and students express a preference for utilizing web 2.0 testing programs for assessments, with percentages of 71.4% and 87.5%, respectively.

Concerning specific programs, students exhibit a preference for using Nearpod (75%), Formative.com (50%), Google Forms (50%), and Learning Apps (31.3%). On the other hand, teachers' preferences include Google Forms (85.7%), Kahoot (78.6%), Socrative.com, and Learning Apps (42.9%).

Regarding the distinctive features of web 2.0 testing programs that hold significance for teachers:

- Use of administration: over half of the surveyed teachers (21.4%, 35.7%) find that conducting web-based testing is less challenging than its paper-based counterpart.
- Evaluation efficacy: the outcomes in this category reveal that the teachers assert a comparable effectiveness in evaluating both assessment formats on average.
- Student engagement: nearly all surveyed teachers concur that web 2.0 testing programs enhance students' involvement in the learning process.
- Cheating and plagiarism: regarding concerns related to cheating and plagiarism, teachers perceive both testing formats as equally reliable.

Conclusion

In conclusion, the findings of this research underscore the overall satisfaction of both teachers and students with the integration of web 2.0 testing programs into the assessment process. Most respondents express contentment, highlighting the benefits of interactivity, immediate feedback, and flexibility in assessment formats. However, notable challenges, including technical issues, platform navigation difficulties, and limited device access, were identified by both teachers and students.

Importantly, teachers and students agree on the preference for web 2.0 testing programs, with significant percentages favoring this approach over traditional paper-based assessments. The specific programs of choice vary among students and teachers, showcasing diverse preferences within the educational community.

While teachers find both web-based and paper-based testing formats to be equally reliable in addressing cheating and plagiarism concerns, the research emphasizes the need for continued exploration and improvement in the realm of web 2.0 testing programs. The insights gained from this study provide valuable perspectives for educators and institutions aiming to enhance the assessment experience through the integration of technology. As technology continues to evolve, further research and adaptation of pedagogical practices will be essential to harness the full potential of web 2.0 testing programs in fostering effective and engaging learning environments.

The limitations

While the outlined research methodology has its strengths, it is crucial to acknowledge its limitations. First and foremost, the selection of web 2.0 tools based on case studies and subsequent classroom observations may introduce bias, as these tools might not universally cater to diverse educational settings. Additionally, the observational phase might be constrained by the relatively short duration of classroom interactions, potentially limiting the depth of insights into long-term effects and challenges. The survey phase, while providing valuable perceptions, is susceptible to response biases and may not capture the nuances of individual experiences comprehensively. Moreover, the study's generalizability may be limited, as it is confined to a specific context of one university, and variations in technological infrastructure and user familiarity might impact the transferability of findings to different educational environments. Ethical considerations related to privacy and consent in collecting survey data also need careful attention. Lastly, the dynamic nature of technology and the rapid evolution of web 2.0 tools could render certain findings outdated over time, emphasizing the need for periodic reassessment in the field.

Әдебиеттер

Абил А.С., Капина Е.А., Сугралиева А. (2023) Роль информационных технологий в цифровой трансформации высшего образования Вестник университета Яссави, 3, 345-359. DOI: <https://doi.org/10.47526/2023-3/2664-0686.26> (in Russian)

Абыханова А., Унгарбаева Ш.У. (2022) Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында педагогтардың цифрлық сауаттылығын дамыту Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы: Педагогика. Психология. Әлеуметтік тану сериясы, 1, 432-439. ISSN: 2616-6895 (in Kazakh)

Asylbekova M.P., Otarova T.N., Yelkin D.C. (2023) The importance of transversal skills in higher education curriculum and in the labor market. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series. - №1: 178-193. ISSN: 2616-6895 (In English)

Boud D. (2000) Sustainable assessment: rethinking assessment for the learning society, Studies in Continuing Education, 22: 151- 167. DOI: <https://doi.org/10.1080/713695728> (in English)

Danabekova A.B., Tashkyn E., D.B. Mukatova (2022) Opportunities and challenges of MOOC: perspectives for Kazakh higher language education. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series. - №1: 174-185. ISSN: 2616-6895 (in English)

Elliott B. (2008) Assessment 2.0, *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 3: 66-67. DOI: <https://doi.org/10.3991/ijet.v3i0.553> (in English)

Furqon Edi Wibiwo, Umi Novita Sari (2021) An analysis of online assessment in teaching English, *Professional Journal of English Education*, 3: 521-529. ISSN: 2614-6320 (in English)

Jenny Waycott, Kathleen Gray, Rosemary Clerehan, Margaret Hamilton, Joan Richardson, Judith Sheard, Celia Thompson (2010) Implications for academic integrity of using web 2.0 for teaching, learning and assessment in higher education, *International Journal for Educational Integrity*, 6: 8 – 18. DOI: <https://doi.org/10.21913/IJEI.v6i2.699> (in English)

Karla V. Kingsley and Jonathan (2011) Web 2.0 tools for authentic instruction, learning, and assessment, *Social Studies and the Young Learner*, 23(3): P.9-12. ISSN 1056-0300 (in English)

Kathleen Gray, Jenny Waycott, Rosemary Clerehan, Margaret Hamilton, Joan Richardson, Judith Sheard, Celia Thompson (2008) Web 2.0 authorship: issues of referencing and citation for academic integrity, *The Internet and Higher Education*, 11:112-118. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2008.03.001> (in English)

Kathleen Gray, Jenny Waycott, Rosemary Clerehan, Margaret Hamilton, Joan Richardson, Judith Sheard, Celia Thompson (2012) Worth it? Finding from a study of how academics assess students' Web 2.0 activities, *Research on Learning Technology*, 20: 1-15. DOI: <https://doi.org/10.3402/rlt.v20i0.16153> (in English)

Koishyugulova G.U., Turebayeva K.Zh. (2022) Formation of the digital culture of students at the university from work to experience. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series.* - №2: 235-242. ISSN: 2616-6895 (in English)

Лопатина З.Ф., Биктимирова Е.Р., Салихова А.А. (2020) Психофизиологическое состояние студентов в связи с коронавирусом *Педагогика*, 3, 31-36 (in Russian)

Neil Cowie, Keiko Sakui (2014) Take your pick: Out-of-class, blended language and Web 2.0 projects, and online, *JaltCallJournal*, 10, No.3: 273-286. DOI: <https://doi.org/10.29140/jaltcall.v10n3.180> (in English)

Regina D. Royer (2016) A Comparison of Eight Digital Tools for Formative Assessment. *E-Learn: World Conference on E-learning*, Washington, DC, United States. P. 113-118 (in English)

Rust C. (2002) The impact of assessment on student learning, *Active Learning in Higher Education*, 3: 145-158. DOI: <https://doi.org/10.1177/1469787402003002004> (in English)

M. Seitova, Z. Zhumatayeva (2022) The effectiveness of using Instagram to build writing skills in language classes. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series.* - №2: 198-205. ISSN: 2616-6895 (in English)

Шелестова Т. Ю., Марышкина Т.В., Аупеннова А.У., Калижанова А.Н. (2021) Развивающийся потенциал инструментов Web 2.0 для педагогов смешанного обучения в иноязычном образовании: миф или реальность *Вестник Карагандинского университета им. Е.А. Букетова: серия Педагогика*, 3, 163-174. DOI: 10.31489/2021Ped3/163-175 (in Russian)

Жаркынбекова Ш.Ж., Гювен Ф. (2022) Оценка студентами онлайн обучения в условиях цифровых трансформаций (на примере ЕНУ имени Л.Н. Гумилева). *Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева: Педагогика. Психология. Социология*, 2, 254-265. ISSN: 2616-6895 (in Russian)

References

Abil A.S., Kapina E.A., Sugralieva A. (2023) Rol informacionnyh tehnologij v cifrovoj transformacii vysshego obrazovaniya [The role of information technology in the digital transformation of higher education] *Bulletin of Yassawi university*. №3:345-359. DOI: <https://doi.org/10.47526/2023-3/2664-0686.26> (in Russian)

Abýhanova A., Ýngarbaeva Sh.Ý. (2022) Jańartylgan bilim berý mazmuny jaǵdaynda pedagogtardyń sıfırlıq saýattylyǵyn damytý [Development of digital literacy of teachers in the context of updated educational content]. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series.* - №1: 432-439. ISSN: 2616-6895 (in Kazakh)

Asylbekova M.P., Otarova T.N., Yelkin D.C. (2023) The importance of transversal skills in higher

education curriculum and in the labor market. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series. - №1: 178-193. ISSN: 2616-6895 (In English)

Boud D. (2000) Sustainable assessment: rethinking assessment for the learning society, *Studies in Continuing Education*, 22: 151- 167. DOI: <https://doi.org/10.1080/713695728> (in English)

Danabekova A.B., Tashkyn E., D.B. Mukatova (2022) Opportunities and challenges of MOOC: perspectives for Kazakh higher language education. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series.- №1: 174-185. ISSN: 2616-6895 (in English)

Elliott B. (2008) Assessment 2.0, *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 3: 66-67. DOI: <https://doi.org/10.3991/ijet.v3i0.553> (in English)

Furqon Edi Wibiwo, Umi Novita Sari (2021) An analysis of online assessment in teaching English, *Professional Journal of English Education*, 3: 521-529. ISSN: 2614-6320 (in English)

Jenny Waycott, Kathleen Gray, Rosemary Clerehan, Margaret Hamilton, Joan Richardson, Judith Sheard, Celia Thompson (2010) Implications for academic integrity of using web 2.0 for teaching, learning and assessment in higher education, *International Journal for Educational Integrity*, 6: 8 – 18. DOI: <https://doi.org/10.21913/IJEL.v6i2.699> (in English)

Karla V. Kingsley and Jonathan (2011) Web 2.0 tools for authentic instruction, learning, and assessment, *Social Studies and the Young Learner*, 23(3): P.9-12. ISSN 1056-0300 (in English)

Kathleen Gray, Jenny Waycott, Rosemary Clerehan, Margaret Hamilton, Joan Richardson, Judith Sheard, Celia Thompson (2008) Web 2.0 authorship: issues of referencing and citation for academic integrity, *The Internet and Higher Education*, 11:112-118. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2008.03.001> (in English)

Kathleen Gray, Jenny Waycott, Rosemary Clerehan, Margaret Hamilton, Joan Richardson, Judith Sheard, Celia Thompson (2012) Worth it? Finding from a study of how academics assess students' Web 2.0 activities, *Research on Learning Technology*, 20: 1-15. DOI: <https://doi.org/10.3402/rlt.v20i0.16153> (in English)

Koishygulova G.U., Turebayeva K.Zh. (2022) Formation of the digital culture of students at the university from work to experience. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series. - №2: 235-242. ISSN: 2616-6895 (in English)

Lopatina Z.F., Biktimirova E.R., Salikhova A.A. (2020) Psihofiziologicheskoe sostoyanie studentov v svyazi s koronavirusom [The psychophysiological state of students in connection with the coronavirus], *Pedagogics* 3:31-36 (in Russian)

Neil Cowie, Keiko Sakui (2014) Take your pick: Out-of-class, blended language and Web 2.0 projects, and online, *JaltCallJournal*, 10, No.3: 273-286. DOI: <https://doi.org/10.29140/jaltcall.v10n3.180> (in English)

Regina D. Royer (2016) A Comparison of Eight Digital Tools for Formative Assessment. E-Learn: World Conference on E-learning, Washington, DC, United States. P. 113-118 (in English)

Rust C. (2002) The impact of assessment on student learning, *Active Learning in Higher Education*, 3: 145-158. DOI: <https://doi.org/10.1177/1469787402003002004> (in English)

M. Seitova, Z. Zhumatayeva (2022) The effectiveness of using Instagram to build writing skills in language classes. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series.- №2: 198-205. ISSN: 2616-6895 (in English)

Shelestova T.Yu., Maryshkina T.V., Aupenova A.U., Kalizhanova A.N. (2021) Razvivayushijysya potencial instrumentov Web 2.0 dlya pedagogov smeshannogo obucheniya v inoyazychnom obrazovanii: mif ili realnost [The developing potential of Web 2.0 tools for teachers of blended learning in foreign language education: myth or Reality]. Bulletin of Karaganda university, Pedagogy series №3: 163-174. DOI: 10.31489/2021Ped3/163-175 (in Russian)

Zharkynbekova Sh.Zh., Gyuyen F. (2022) Ocenka studentami onlajn obucheniya v usloviyah cifrovyyh transformacij (na primere ENU imeni L.N. Gumileva [Students' assessment of online learning in the context of digital transformations (using the example of L.N. Gumilyov ENU)]. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series №2: 254-265. ISSN: 2616-6895 (in Russian)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 39–54

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.881>

FTMP 14.35.09
ӘОЖ 378.14.015.62

Zh.S. Assanova, Sh.M. Maigeldiyeva, Zh. Saparkyzy, 2025.
Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.
E-mail: zhan-84-84@mail.ru

POSSIBILITIES OF USING SMART TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS

Assanova Zhanna Sexenbaevna – PhD student, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan, E-mail: zhan-84-84@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4456-9891;

Sh.M. Maigeldiyeva – Doctor of pedagogic sciences, professor of Departments “Pedagogy, Psychology and Elementary Teaching Methods”, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan, e-mail: sharban56@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7453-2662;

Saparkyzy Zhannat - PhD, Departments “Pedagogy, Psychology and Elementary Teaching Methods”, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan, E-mail: 793@mail.ru, ORCID: 0000-0001-8784-2742.

Abstract. One of the modern and popular trends in social development is the development, implementation and use of smart technologies in various spheres of society. Nowadays, there is more and more talk about the formation of a smart society as a special type of public organization. The main paradigm of the smart society is the training of personnel with creative potential, who effectively use information, who are able to adapt to the changing requirements of society, that is, who have the knowledge and skills of the XXI century.

The research paper considers the idea of developing the paradigm of smart education in the country. This paradigm is a self-managed, motivational, flexible, resource-intensive technological education that unites smart students, smart teachers and a smart environment, including formal and informal learning, as well as organized in order for students to acquire the necessary knowledge, skills, skills and competencies. The introduction of smart education is based on the use of smart technologies, the effective use of which helps to increase the efficiency and effectiveness of training, build an individual educational trajectory, develop independent education, increase attendance and motivation of students. To improve the effectiveness of education in Kazakhstan, it is important to study the essence of smart education, as well as the prospects for the introduction of smart technologies in the educational process.

The article discusses theoretical and methodological approaches to the definition of the concept of «smart education», reveals the essence of this education system, describes its main elements. The concept of smart technology, advantages and disadvantages of smart technologies, prospects for their implementation in the educational process are also described. The purpose of the study is the theoretical justification of the use of smart technologies in the educational space and the actualization of the experience of the introduction of smart technologies in the training of teaching staff. The practical significance of the work lies in the fact that prerequisites are provided for decision-making in the process of strategic planning of the results obtained, as well as for the introduction of the described intellectual technologies into the educational process of organizations of general, professional and additional education.

Keywords: smart education, smart technologies, smart environment, smart pedagogy, smart student, smart teacher.

Ж.С. Асанова, Ш.М. Майгельдиева, Ж. Сапарқызы, 2025.

Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан.

E-mail: zhan-84-84@mail.ru

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫ ДАЙЫНДАУДА СМАРТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Асанова Жанна Сексенбаевна – докторант, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан, E-mail: zhan-84-84@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4456-9891;

Майгельдиева Шәрбан Мұсабековна – педагогика ғылымдарының докторы, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университетінің, “Педагогика, психология және бастауыш оқыту әдістемесі” кафедрасының профессоры, Қызылорда, Қазақстан, e-mail: sharban56@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7453-2662;

Сапарқызы Жанат – PhD, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, “Педагогика, психология және бастауыш оқыту әдістемесі” кафедрасы, Қызылорда, Қазақстан, E-mail: 793@mail.ru, ORCID: 0000-0001-8784-2742.

Аннотация: Әлеуметтік дамудың заманауи және танымал тенденцияларының бірі қоғамның әртүрлі салаларында smart технологияларды әзірлеу, енгізу және пайдалану болып табылады. Қазіргі уақытта қоғамдық ұйымның ерекше түрі ретінде smart қоғамды қалыптастыру туралы көбірек айтылуда. Smart қоғам парадигмасының негізгі – креативтілік әлеуеті бар, ақпаратты тиімді пайдаланатын, жұмыс орнының өзгермелі талаптарына бейімделе алатын, яғни ХХІ ғасырдың білімі мен дағдыларын меңгерген кадрларды даярлау.

Зерттеу жұмысында елімізде smart білім беру парадигмасын дамыту идеясы қарастырылады. Бұл парадигма өзін-өзі басқаратын, мотивациялық, икемді ресурстармен қамтылған, «smart» студенттерді, «smart» педагогтарды және «smart» органы, оның ішінде формальды және бейресми оқытуды біріктіретін, сондай-ақ білім алушыларға қажетті білім, білік, дағды мен құзіреттерді меңгеру мақсатында ұйымдастырылатын технологиялық білім беру жатыр. Smart

білім беруді енгізу смарт технологияларды пайдалануға негізделген, оларды тиімді пайдалану оқытудың тиімділігі мен нәтижелілігін арттыруға, жеке білім беру траекториясын құруға, дербес білім беруді дамытуға, білім алушылардың сабаққа қатысуы мен ынтасын арттыруға көмектеседі. Қазақстанда білім берудің тиімділігін арттыру үшін смарт білім берудің мәнін, сондай-ақ білім беру үдерісіне смарт технологияларды енгізу перспективаларын зерттеу маңызды.

Мақалада «смарт білім беру» ұғымын анықтаудың теориялық және әдіснамалық тәсілдері қарастырылып, осы білім беру жүйесінің мәні ашылған, оның негізгі элементтері сипатталған. Сонымен қатар «смарт технологиялар» ұғымы, смарт технологиялардың артықшылықтары мен кемшіл тұстары, оларды оқу процесіне енгізу перспективалары сипатталған. Зерттеу мақсаты – білім беру кеңістігінде смарт технологияларды қолдануды теориялық негіздеу және педагог мамандарды даярлауда смарт технологияларды енгізу тәжірибесін өзектендіру. Жұмыстың практикалық маңыздылығы алынған нәтижелерді стратегиялық жоспарлау барысында шешім қабылдау үшін, сондай-ақ сипатталған смарт технологияларды жалпы, кәсіптік және қосымша білім беру ұйымдарының оқу процесіне енгізу кезінде қолдану алғышарттары қарастырылған.

Түйін сөздер: смарт білім беру, смарт технология, смарт орта, смарт педагогика, смарт студент, смарт педагог.

Ж.С. Асанова, Ш.М. Майгельдиева, Ж. Сапарқызы, 2025.

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан.

E-mail: zhan-84-84@mail.ru

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СМАРТ-ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Асанова Жанна Сексенбаевна – докторант, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан, E-mail: zhan-84-84@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4456-9891;

Майгельдиева Шарбан Мусабековна – доктор педагогических наук, профессор кафедры «Педагогика, психологии и методики начального образования» Кызылординского университета имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан, e-mail: sharban56@mail.ru, ORCID: 0000-0002-7453-2662;

Сапарқызы Жанат – PhD, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, кафедра «Педагогика, психологии и методики начального образования», Кызылорда, Казахстан, E-mail: 793@mail.ru, ORCID: 0000-0001-8784-2742.

Аннотация. Одной из современных и популярных тенденций социального развития является разработка, внедрение и использование смарт-технологий в различных сферах жизни общества. В настоящее время все больше говорят о формировании смарт общества как особого типа общественной организации. Основная парадигма смарт общества-подготовка кадров, обладающих творческим потенциалом, эффективно использующих информацию, способных

адаптироваться к меняющимся требованиям общества, то есть обладающих знаниями и навыками XXI века.

В исследовательской работе рассматривается идея развития парадигмы смарт-образования в стране. Эта парадигма представляет собой самоуправляемое, мотивационное, гибкое, ресурсоемкое технологическое образование, объединяющее смарт-студентов, смарт-педагогов и смарт-среду, включая формальное и неформальное обучение, а также организуемое с целью приобретения обучающимися необходимых знаний, умений, навыков и компетенций. Внедрение смарт-образования основано на использовании смарт-технологий, эффективное использование которых помогает повысить эффективность и результативность обучения, построить индивидуальную образовательную траекторию, развить самостоятельное образование, повысить посещаемость и мотивацию обучающихся. Для повышения эффективности образования в Казахстане важно изучить сущность смарт-образования, а также перспективы внедрения смарт-технологий в образовательный процесс.

В статье рассматриваются теоретико-методологические подходы к определению понятия «смарт-образование», раскрывается сущность данной системы образования, описываются ее основные элементы. Также описано понятие смарт-технологии, преимущества и недостатки смарт-технологий, перспективы их внедрения в учебный процесс. Цель исследования-теоретическое обоснование применения смарт-технологий в образовательном пространстве и актуализация опыта внедрения смарт-технологий в подготовке педагогических кадров. Практическая значимость работы заключается в том, что для принятия решений в процессе стратегического планирования полученных результатов, а также при внедрении описанных интеллектуальных технологий в учебный процесс организаций общего, профессионального и дополнительного образования предусмотрены предпосылки.

Ключевые слова: смарт-образование, смарт-технологии, смарт-среда, смарт-педагогика, смарт-студент, смарт-педагог.

Кіріспе. Соңғы бірнеше онжылдықта ІТ технологиялар саласындағы дамудың қарқындылығы өте жоғары. Қазіргі уақытта қоғамдағы тенденциялар (смартфондар, заттар интернеті, роботтар, чат-боттар, виртуалды және толықтырылған шындықтар және т.б.) өмірдің барлық салаларында, соның ішінде білім беру саласына да өзгерістер әкелуде. «Smart» термині 1970 жылдан бастап технологиялық мазмұнда қолданысқа енді. Smart технологиялардың іс-жүзінде жүзеге асырылуы 1990 жылдардың екінші жартысынан басталады (Sultan, et al, 2017). Қазіргі кезеңде жеке заттар ғана емес – смарт хаб, смарт сағат, смарт көзілдірік, сонымен қатар қазіргі заманғы адам өмірінің барлық салалары – Smart University, Smart City, Smart Government құрылуда (Miller, 2015). Техникалық және технологиялық сипаттағы өзгерістер білім беру саласын да трансформациялап, технологиялық дамыған мегаполистарда смарт мектептер мен университеттер құрылуда.

Заманауи инновациялық технологиялар негізінде білім беру саласын жаңғыртудың қозғаушы күші смарт технологиялар болып табылады. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың 90 жылдардан бастап білім беру саласына ену кезеңдерін бірнеше кезеңге бөліп қарастыруға болады :

1) 1996 жылдан бастап - дербес компьютерлер АКТ құралы ретінде білім саласына енуі;

2) 2003 жылдан бастап - e-learning (ақпараттық және электронды технологиялар арқылы оқыту жүйесі);

3) 2005 жылдан бастап - m-learning (WAP және GPRS технологиялары арқылы мобильді құрылғылар арқылы оқыту);

4) 2010 жылдан бастап - u-learning (бұл қоғамның барлық салаларында АКТ құралдарын пайдалана отырып үздіксіз оқыту технологиялары);

5) 2012 жылдан бастап - Smart Education (Klichowski, et al, 2015).

Технологияның қарқынды дамуы білім беру процесін трансформациялай отырып смарт оқытуға әкелді, себебі қазіргі з ұрпақтардың смарт құрылғыларды пайдалана отырып оқу процесіндегі белсенділігі артуда.

Смарт білім беру тұжырымдамасы қоғам мен мемлекет мүддесі үшін білім алушылардың білімін, іскерліктері мен құзыреттіліктерін үздіксіз дамытудың интеллектуалды адаптивті ортасын құру болып табылады (Глухов, т.б., 2017). Бұл білім берудің негізгі идеясы дәстүрлі дәрістермен, семинарлармен және т.б. сабақ формаларымен қатар қолданылатын жаңа білім көздері мен технологияларын тану болып табылады.

IBM компаниясының сарапшылары Smart Education туралы алғашқылардың бірі болып пікір білдірді. Олар Smart Education-ды беруді білім берушіге бағытталған пәнаралық білім беру жүйесі ретінде: 1) адаптивті оқыту бағдарламаларын және студенттерге арналған оқу портфолиоларын 2) бірлескен оқыту технологиялары (we-learning), оқытушылар мен студенттерге арналған цифрлық ресурстар 3) оқу нәтижелері туралы мониторинг және есеп, компьютерлік басқару 4) әлемдік білім беру ресурстарына қолжетімділік деп сипаттады. Корея, Сингапур тәріздес смарт білім беру тұжырымдамасын ұсынған алпауыт мемлекеттер білім беру саласында көш басында. Смарт білім беру тұжырымдамасын заңды түрде ең алғаш жариялаған Корея Республикасы ғылым мен білімге инвестицияны үздіксіз сала отырып инновациялық мықты білім беру жүйесін құра алды.

Осындай прогресті негізге ала отырып, білім беру саласындағы озық шетелдік концепцияларды, оның ішінде смарт білім беруді зерттеу өзекті деп деп білеміз. Сондықтан бұл зерттеудің мақсаты – білім беру үдерісіне смарт технологияларды енгізудің тиімділігін анықтау. Зерттеу білім беруде смарт технологияларды пайдалану мәселесіне арналған шетелдік және отандық еңбектерді зерттеуге негізделген. Зерттеу болжамы: смарт технологияларды енгізу білім беру үдерісінің сапасын жақсартады және студенттердің дамуына үлкен мүмкіндіктер ашады.

Материалдар мен әдістер

Бірінші зерттеуіміздің терминологиялық сөздерін айқындайық. Зерттеу

мәселелеріне арналған отандық және шетелдік әдебиеттерде «smart» префиксі бар көптеген ұғымдар бар екенін атап өтейік. Басты ұғым: смарт білім (Smart Education) және смарт оқыту (Smart Learning) болып табылады. «Білім беру» және «оқыту» ұғымдарының мәніне «smart» жүйенің қасиеттері қосылу арқылы ерекшеленіп, қоршаған ортамен өзара әрекеттесуде байқалады және жүйеге білім беру «қабілетін» береді :

- сыртқы ортадағы өзгерістерге жылдам әрекет ету;
- өзгермелі жағдайларға тез бейімделу;
- өзін-өзі дамыту және бақылау (Днепровская, 2018).

Білім беру жүйесінде смарт технологияларды пайдалану тәсілдері мен мүмкіндіктерін Б.Ж. Шарипов., З.К. Бектұрова., В.П. Тихомиров., Н.В. Тихомирова., М.М. Кутепов., Н.В. Днепровская., А.В. Райхлина, А.А. Пугачев., А.Ю. Чмыхало сияқты ғалымдар мен педагогтар зерттеуде. М.М. Кутепов «смарт технология» түсінігін оқу процесі электронды ортада, интернетте жүзеге асырылатын инновациялық технология ретінде анықтайды (Кутепов, т.б., 2020).

З.К. Бектұрова және Н.Н. Вагапова смарт білім беруді смарт құралдар мен смарт құрылғыларды пайдалана отырып, смарт технологияларды қолдайтын смарт ортадағы білім ретінде сипаттайды (Бектұрова, т.б., 2015). Смарт білім беру технологияларын зерттеулерінде басқа ұғымдар да қолданылады, мысалы, «ақылды оқыту ортасы» (Smart Learning Environment), адаптивті оқыту жүйелері (adaptive learning systems (Iss)), желілік оқыту жүйелері (Web-based learning systems) және т.б. басқалары. Бұл оқыту жүйелерін түрлі тұғыр бойынша қарастыруға болады. Смарт білім берудегі жүйелілік тұғыр интернетті пайдалана отырып, қажетті білім, білік, дағдылар мен құзіреттіліктерді меңгеруде өзгермелі қоғаммен өзара әрекеттесу сипатында жатыр. Желілік тұғыр ерекшелігі беру бірыңғай стандарттар мен технологиялар негізінде Интернетте білім беру қызметін жүзеге асыру, сондай-ақ педагогикалық ұжым мен студенттердің академиялық ұтқырлық деңгейін арттыру үшін білім беру мекемелерін, оқытушылар мен студенттерді бір жүйеге біріктіру болып табылады. Процедуралық тұғырды смарт технологияларға негізделген түрлі смарт құралдар мен құрылғылар арқылы білім алу процесі ретінде сипаттауға болады. (1-кесте).

Кесте1. «Смарт білім» ұғымын анықтау тұғырлары

Автор	Анықтама	Тұғыр
Krivova L., Imas O., Moldovanova E., Mitchell P.J., Sulaymanova V., Zolnikov K	Смарт білім беру – түрлі интеллектуалды технологиялар арқылы, адаптивті білім беруді жүзеге асыратын білім беру парадигмасы (Krivova et al, 2018)	Парадигмалық
Hoel T. & Mason J.	Смарт білім беру - смарт педагогикаға дербестендірілген оқыту мен қызметтерді ұсынуға мүмкіндік беретін смарт технологиялар арқылы интеллектуалды орталарды құру (Hoel et al, 2018)	Ортаға негізделген

Днепровская Н.В.	Смарт білім беру – білім, білік, дағды мен құзыреттіліктерді игеруде қоршаған ортамен, сонымен бірге білім беру ментәрбиелеуде интернет негізіндегі өзара әрекеттесуді қамтамасыз ететін білім беру жүйесі (Днепровская, 2018)	Желілік
Райхлина А.В.	Интеллектуалды техникалық құралдардың (смарт құрылғылар) негізінде жүзеге асырылатын, тұлғаның мотивтері мен мүдделерін ескеретін, білім алуда уақыты мен деңгейі бойынша икемді, басқарылатын үдеріс (Райхлина, 2017)	Процессуалдық

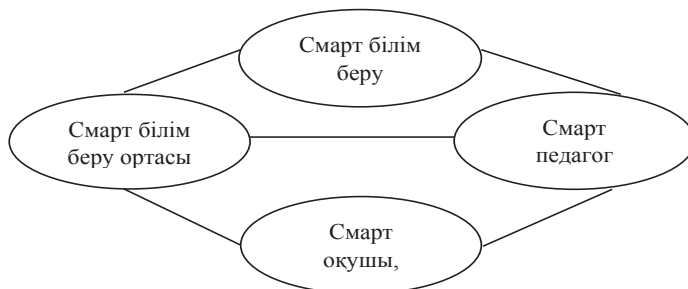
«Smart оқыту» ұғымын, ZT. Zhu, MH. Yu, & Riezebos формальды (білім беру ұйымдарында) және бейресми оқыту (бейресми арналар арқылы оқыту: әлеуметтік желілер, интернет, жаппай ашық онлайн курстар, геймификация және т.б.), дербес оқыту, мобильді қосымшалар мен контенттер арқылы оқыту ретінде сипаттайды. (Zhu, et al, 2016).

«Смарт білім беру» және «смарт оқыту» ұғымдары Корея Республикасының Білім, ғылым және техника министрлігі алға тартқан S.M.A.R.T. білім беру тұжырымдамасы негізінде ұсынылған. Бұл тұжырымдама 2011 жылы білім берудегі ақпараттық саясат ретінде басталды. Оның мақсаттары аббревиатурада нақты көрсетілген. Олар өзін-өзі басқаратын (S:Self-Directed), мотивацияланған (M:Motivated), икемді (A:Adaptive), ресурстармен байытылған (R:Resource-enriched), технологиялық (T: Technology-embedded) білім беруді құрудан тұрады. Мұндай білімнің негізінде келесі ерекшеліктер жатыр (Chun, 2018):

- жеке оқыту траекториясы;
- интерактивті ортада оқыту;
- пәнаралық оқыту бағдарламалары;
- халықаралық білім беру мазмұнын пайдалана отырып, кез-келген уақытта және кез- келген жерде оқу мүмкіндігі (Мироненко,2018).

Қорытындылай келе қарқынды дамып келе жатқан цифрлық қоғамның құрамдас бөлігі болып табылатын смарт білім беру отандық білім беру саясатындағы жаңа, перспективалы бағыт болып табылады.

Бұл жүйенің негізгі элементтері 1-суретте көрсетілген - смарт білім алушы, смарт педагогика және смарт орта.

Сурет 1. Смарт білім берудің құрылымы

Енді осы жүйенің құрылымын жеке-жеке қарастырсақ.

«Смарт білім алушы» ұғымын тұлғаның игеріп жатқан білімі мен дағдыларының жиынтығын анықтау арқылы ашуға болады. Қазіргі уақыт тұлғаға жұмыс істеуге қажетті білім мен дағдыларды игеруді ғана емес, сонымен қатар ұтқырлықты, шапшандылықты талап етеді. Смарт білім алушы – смарт оқытудың басты субъектісі. «Смарт» студенттің дағдыларын анықтаудың бірнеше тәсілдері тұжырымдалған. Атап айтқанда, экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) шеңберінде тұжырымдалған тәсілді атап өтуге болады. Бұл дағдылар 4 негізгі категорияға топтастырылды: ойлау тәсілдері, жұмыс жасау құралдары, жұмыс істеу тәсілдері және әлемде өмір сүру тәсілдері (Ananiadou, et al, 2009). Смарт білім беру білім алушының оқу мен білім алу процесінде және өмірге қажетті дағдылар мен құзыреттіліктерді игеруге бағытталуы қажет. Бұл дегеніміз, смарт білім берудің басты мақсаты білім алушыларды жан-жақты дамыту, оларды қазіргі динамикалық ортада жұмыс істеуге дайындау.

Смарт білім берудің келесі элементі – смарт педагогика. «Смарт педагогика» білім беруде оқытудың икемді және тиімді тәсілдерін смарт технологиялар негізінде смарт білім беру ортасын құру арқылы оқытуды көздейді. Бұл технологиялардағы білім беру ресурстары сараланған түрде білім алушылардың түрлі дайындық деңгейлеріне, қызығушылықтарына және оқу профиліне қарамастан оқуға деген мотивациясын арттыратындай болып жасалуы қажет. Смарт педагогикада оқытудың ресми немесе бейресми болуына қарамастан, инновациялық әдістер мен технологияларды тиімді қолданылуы болып табылады. Смарт педагогика ең алдымен, білім алушылардың сыни және креативті ойлауын, проблемалық мәселелердің шешімін таба білуін қалыптастыру қажет деп тұжырымдайды. Оқу процестері оқушылардың оқу қажеттіліктеріне сәйкес бейімделіп, олардың жеке басының ерекшеліктерін, қызығушылықтарын, қалауларын және т.б. ескеруі керек. (Sampson, et al, 2002). Бұл дегеніміз студенттерге олардың мүмкіндіктерін кеңейтуге, қабілеттерін дамытуға және шығармашылық ойлауға ықпал ететін жекелендірілген қызметтерді ұсынудан тұрады Смарт білім беру парадигмасына сәйкес келетін педагогика түрлеріне қатысты пікірталастар әлі де жалғасуда. Біздің ойымызша, Zt.Zhu МН.Үи және P.Riezebos смарт педагогикасының мәнін дәл көрсетті, олар оны төрт оқу стратегиясын жүзеге асыруда көреді (Zhu, et al, 2016):

- сынып бойынша сараланған оқыту;
- топтарға негізделген ынтымақтастықта оқыту;
- қызығушылыққа негізделген жеке оқыту;
- интерактивті өзара оқыту;

Бұл стратегиялар бір-бірімен тығыз байланысты. Олардың әрқайсысы студенттерге олардың жеке дамуына ықпал ететін білім беру қызметтерін көрсетуге бағытталған.

V.L.Uskov, J.P.Bakken, A.Pandey смарт педагогика түрлеріне технологиялық Smart Classroom жүйелерінде пайдалану тұрғысынан қарай отырып, тәжірибеге

бағытталған оқыту, геймификация, STEM оқыту, сондай-ақ технологияға негізделген және төңкерілген сынып сияқты оқыту түрлерін жатқызады (Uskov, et al, 2015). Айта кету керек, кейбір зерттеушілер смарт педагогика түрлерін смарт технология тұрғысынан қарастырып Zt.Zhu, MH.Yu және P.Riezebos тұжырымдарын растай отырып смарт педагогиканың тұжырымдамалық аппараты әлі нақты қалыптаспағандығын көрсетеді (Zhu, et al, 2016).

Смарт білім берудің келесі негізгі элементі - смарт білім беру ортасы. Бұл бұл АКТ мен интернет инфрақұрылымының конвергенциясы (Hwang, 2014). Смарт білім беру ортасын құру үшін смарт құралдар мен құрылғылар, сонымен қатар жасанды интеллектіге негізделген смарт білім беру ресурстары жасалуы қажет. Смарт білім беру ортасын пайдалану білімді меңгеруді, іскерліктер мен дағдыларды қалыптастыруды қамтамасыз етумен қатар, интерактивті оқыту процесінде білім алуды ынталандыруға, яғни мультимедиялық фрагменттерді, сыртқы электрондық ресурстарды, анимацияларды қамтуға, студент Smart құралдарды пайдалануға мүмкіндік алады. Бұл жерде Smart технологиялары қолданатын оқыту әдістерін дамытудың маңызы зор, өйткені заманауи білімді пайдалану нақты оқыту құрылымы мен сәйкес ақпараттық мазмұнды талап етеді.

Қазіргі уақытта оқытуды қолдау үшін қолданылатын технологиялардың бірнеше түрі бар, смарт сыныпты құрайтын аппараттық құралдарды (смарт тақта, смарт проектор, SmartTV, 3d принтерлер, роботтар, VR және т.б.) және бағдарламалық қамтамасыз етуді (онлайн білім беру платформалары, ЖАОК, web 4.0, бұлттық технологиялар және т.б.). Смарт білім беру ортасының мақсаты – студенттерге дербес және үздіксіз кедергісіз білім беру. Смарт білім берудің құрылымын қарастыру кезінде отандық және шетелдік зерттеушілердің көпшілігі осы жүйедегі смарт технологиялардың ерекше ұстанымына назар аударады. Себебі оқу процесінің тиімділігі көбінесе қолданылатын технологиялардың ауқымы мен сапасына байланысты екендігімен негізделеді.

Смарт технологиялар технологиялық дамудың ең жоғары деңгейін білдіреді. Бұл тұжырымдамаға ақпараттық технологияларға негізделген барлық заманауи технологияларды келтіруге болады. Осы себепті оған ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ), цифрлық технологиялар, конвергентті технологиялар, NBIC-технологиялар, жетілдірілген есепке алу инфрақұрылымы (Advanced Metering Infrastructure (AMI)), заттар интернеті және басқа да технологиялар (Ардашкин, т.б., 2020). Смарт технологиялар ұғымының мәнін ашсақ, олар (бұлттық технологиялар, онлайн ресурстар, геймификация, интеллектуалды білім беру қосымшалары мен роботтар, виртуалды және толықтырылған шындық, ЖАОК, интерактивті чаттар және т.б.) білім алушылардың жеке ерекшеліктеріне сәйкес жекелендірілген оқытуды ұйымдастыруда адаптивті икемді технологиялар болып табылатынын атап өтеміз. Мұндай технологиялар, J.M. Spector-дың пікірінше, контексті ескереді, дербес білім алушылардың қызығушылықтары мен ерекшеліктеріне жауап береді және оларды пайдалану кезінде смарт білім беру ортасы арта

түседі (Spector,2016). А.Н.Нестерова, смарт технологиялар түрлі деңгейдегі пайдаланушыларға оңтайлы және интерактивті түрде жеке білім алуға мүмкіндік беретін білім беру смарт өнімдерін (смарт тақталар, смарт үстелдер, смарт экрандар, электронды сөмкелер, 3D принтерлер, бұлттық есептеулер, роботтар және т.б.) пайдалануға мүмкіндік береді (Нестеров, 2015). Е.Р.Ждановтың ұстанымы бойынша бұл технологиялар жаңа міндеттерді шешуге қажетті барлық сипаттамаларға ие: оқытуда әртүрлі мотивациялық модельдерді құру және пайдалану, жұмыс берушілердің талаптары мен білім беру мазмұны арасындағы тұрақты байланыс, мобильді оқыту негізінде оқу ақпаратының қол жетімділігі мұғалім мен студенттің дербестігіне мүмкіндік ашады (Жданов, 2015).

Нәтижелер мен талқылау. Білім беруде смарт технологияларды қолданудың перспективалары қандай? Қорқыт ата атындағы Қызылорда университетінің «Информатика және АКТ» БББ білім алушылар арасында білім беру процесінде смарт технологияларды пайдалануды анықтауға арналған сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға 135 білім алушы қатысты (күндізгі оқу формасы бойынша - 60 студент, күндізгі қашықтықтан оқыту бойынша – 40 студент, магистратура бойынша – 35 магистрант. Педагогикалық тәжірибеде оқытушылардың 80,5 % смарт технологияларды қолданатынын, 49,5% кейде қолданатыны анықталды. Студенттердің басым бөлігі 80% профессор-оқытушылар құрамының оқу процесінде әртүрлі интерактивті платформаларды, электронды ресурстар мен виртуалды зертхналарды, ЖАОК, элеуметтік желілерді және т.б. жиірек пайдаланғанын қалайды. Өз кезегінде респонденттер университетте ашық білім беру ресурстарын өте белсенді пайдаланады - 80%; жаппай ашық онлайн курстарын (қашықтықтан оқыту технологиясы) - 72%; цифрлық бейнебайланыс (zoom және т.б.) – 65%; білім беру платформаларын – 55%; бұлттық технологиялар, компьютерлік бағдарламалар – 80%, сондай ақ мобильді оқыту (студенттер оқу уақытын, орнын, қарқыны мен құралдарын өз бетінше таңдау мүмкіндігімен оқыту) - 30%, жаһандық БАҚ -30%. 78,3 %-дан астамы оларды пайдалану сабақтарға дайындықты айтарлықтай жеңілдетеді және қосымша қосымша өз бетінше оқуға мүмкіндік береді деп есептейді. Респонденттердің пікірінше (80,5%), смарт технологиялар оқу процесін жақсартады, бірақ университетте аралас оқытуды, яғни жоғарыда аталған технологияларды дәстүрлі оқытуда қолдану арқылы тиімдірек деп санайды (74,6%), Студенттердің 80,2% смарт технологиялар өзін-өзі дамытуға, өздігінен білім алуға және оқытудың тиімділі мен нәтижелігін арттыруға мүмкіндік береді деп санайды

Білім беру процесіне смарт технологияларды енгізу перспективалары туралы пікірталастарды кәсіби қоғамдастық үнемі жүргізіп отырады. 2022 жылдың 18-20 тамызында Бейжіңде смарт білім беру бойынша Жаһандық конференция өтті. Ол білім берудің интеллектуалды технологиялары мен цифрлық трансформациясына арналды және тек Қытайдың ғана емес, бүкіл әлемнің білім беру, ғылыми және іскер топтарының сарапшыларын жинады.

Конференцияны Пекин педагогикалық университеті мен ЮНЕСКО бірлесіп ұйымдастырды. Қазіргі уақытта Қытай цифрлық трансформацияны және білім беруді интеллектуалды жаңартуды белсенді түрде насихаттауда. Бұл күн тәртібі қазіргі уақытта мұғалімдердің цифрлық сауаттылығын арттыруға, әсіресе шалғай және ауылдық жерлерде, сондай-ақ білім беру мен оқытуға интеллектуалды технологияларды енгізуге көп көңіл бөлу керек деген жалпы әлемдік түсінікпен сәйкес келеді: жасанды интеллект, үлкен деректер, виртуалды шындық және басқа технологиялар білім беру процесінің барлық кезеңдерінде кеңінен қолданылуы керек. Шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулерін талдай келе смарт технологияларды сауатты қолдану мүмкіндік береді:

1) оқытушыға:

- оқытудың тиімділігі мен нәтижелілігін арттыру;
- әрбір білім алушы үшін жеке білім беру траекториясын құру;
- студенттердің дербестігін, белсенділігін, ынтасын дамыту;
- студенттердің өз бетінше ізденістерін қолдау;
- студенттерді бірлескен белсенді іс-әрекетке тарту;
- мәселені шешу және ақпаратты қабылдауды жақсарту;
- материалды меңгеру қарқынын жылдамдату, тақырыптар мен мазмұнды

көбірек қамту;

- студенттердің алаңдаушылығын төмендету;

2) студенттерге:

- оқуға және өмірге қажетті дағдылар мен құзіреттіліктерді арттыру;
- мотивация мен белсенділікті арттыру;
- өз бетінше білім алу дағдыларын, тапқырлықты, креативтілікті дамыту;
- оқу нәтижелерін жақсарту;
- оқу жүктемесін жеңілдету және т.б.

Бұл жүйенің оңтайлы жұмыс жасауы көп жағдайда смарт технологияларға байланысты, шетелдік және отандық әдебиеттерде негізінен білім алушылардың жеке ерекшеліктеріне сәйкес дербестендірілген оқытуды ұйымдастыруды жеңілдететін адаптивті, икемді технологияларды білдіреді. Ең алдымен, қандай смарт технологияларды озық деп атауға болатынын анықтауға тырысайық. Айта кету керек, ғылыми әдебиеттерде озық смарт технологияларды анықтаудың қалыптасқан тәсілі жоқ. Білім беру процесіндегі қолданыстағы смарт технологияларды қарастырсақ. Қазіргі уақытта Қазақстанда смарт оқыту жүйесін табысты іске асыру үшін қажетті алғышарттар қалыптасты:

- Web 4.0 ақпараттық-бағдарламалық құралдары;
- бұлтты технологиялар;
- білім беру ресурстарын құруды басқару жүйелері LMS;
- жаппай ашық онлайн курстары (ЖАОК);
- жасанды интеллект және чат GPT;
- мобильды оқыту технологиялары;
- виртуалды және толықтырылған шындық (VR and AR)

- әлеуметтік желілер (WhatsApp, Telegram, TikTok, Youtbe және блоггинг)

Аталған технологияларды білім беру процесінде қолдану инновациялық педагогикалық технологияларды қолдануға мүмкіндік береді. Сол педагогикалық технологияларды білім беру процесіне кірістіру мүмкіндіктерін қарастырсақ. Қазіргі Қазақстандық білім беру тәжірибесіне инновациялық педагогикалық технологияларды енгізу мүмкіндіктерін бағалайық (2-кесте).

Кесте 2. Инновация педагогикалық технологиялардың енгізу мүмкіндіктері

Технология	Талаптар			Бірқатар шарттар орындалған кезде мүмкін / мүмкін
	Білім алушылар мен мұғалімдерді smart құрылғылармен қамтамасыз ету	Білім алушыларды, оқытушыларды және білім беру ұйымдарын Интернетке қолжетімділікпен қамтамасыз ету	Білім беру процесіне қатысушыларда қажетті цифрлық дағдылардың болуы.	
Төңкерілген сынып	+	+	+	Мүмкін
Мобильді оқыту, ЖАОК және аралас оқыту	+/-	+	+	Белгілі бір шарттар орындалған жағдайда мүмкін
Геймификация	+	+	+	Мүмкін
Виртуалды және толықтырылған шындық	-	+	-	Белгілі бір шарттар орындалған жағдайда мүмкін
Микрооқыту	+/-	+	+	Белгілі бір шарттар орындалған жағдайда мүмкін
Адаптивті оқыту	+/-	+	+	Белгілі бір шарттар орындалған жағдайда мүмкін
STEM	+/-	+	+	Белгілі бір шарттар орындалған жағдайда мүмкін

Аймақтың және тұтастай алғанда елдің экономикасы үшін білім беруге smart технологияларды енгізу кадрларды сапалы даярлауға ықпал етеді, бұл өз кезегінде ел экономикасының өсуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, оларды оқу процесінде қолдану бірқатар проблемалармен бірге жүруі мүмкін, олардың алдын алу келесі аспектілерді ескеруді қажет етеді:

- оқытушылардың smart технологияларды пайдалануға дайындығы;
- білім алушылардың психологиялық және әлеуметтік ерекшеліктері;
- білім алушыға бағытталған, коммуникативті және әлеуметтік-мәдени тәсілдердің үйлесімі;
- заманауи технологияларды оқу процесінде қолдануды анықтау мақсатында педагогикалық принциптердің қолдануы.

Smart технологияларды қолданудың түрлі перспективаларына қарамастан, оны Қазақстандық білім беру тәжірибесіне енгізу жүріп жатыр. Мәселен, Қазақстанда smart білім беруді ілгерілетудегі көшбасшы мемлекеттерден

айырмашылығы, смарт-технологияларды қолдану жүйелі емес. Негізінен қашықтықтан білім беру процесіне жүреді және көптеген білім беру ұйымдарында бетпе-бет оқыту дәстүрлі тәсіл аясында ұйымдастырылады. Ресми және бейресми білім беру институттары бай әлеуетке (кадрлар, контенттер, ресурстар) ие, бірақ олар смарт білім беруде тәжірибеде толық пайдаланылмайды. Смарт технологияларды практикада қолдану Қазақстанның ғылыми-техникалық және әлеуметтік-экономикалық, сонымен қатар әр тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруға және талантын ашуға жағдай жасауға вектор бола алады. Дәл осы мақсаттар мен міндеттер Ғылым және жоғары білім министрі Саясат Нұрбек Үкімет отырысында білім беруді дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамалық жобасында қарастырылған. Тұжырымдаманы іске асыру білім беру сапасын жақсартуға және Қазақстанның халықаралық білім беру рейтингтеріндегі көрсеткіштерін арттыруға бағытталған. Тұжырымдамада жоғары білім беруді цифрландыруды, Қазақстандық жоғары оқу орындары смарт университет үлгісіне көшуді жоспарлап, студенттің цифрлық профилін, яғни студенттік өмір жолын қалыптастыруды, EdTech цифрлық қызметтерін дамытуды және цифрландырудың алдыңғы қатарлы тенденцияларына сәйкес процестерді оңтайландыруды қамту қажет делінген. Басқару және білім беру қызметтерін көрсету сапасын арттыру мақсатында Сондықтан Қазақстан смарт білім беру жолына өту кезеңінде екенін атап өту қажет.

Қорытынды. Жалпы алғанда, зерттеу білім беру үдерісіне смарт технологияларды енгізу білім алушылардың үнемі өзгеріп отыратын ортаға бейімделуіне мүмкіндік беретін бүгінгі әлемнің мақсаттары мен міндеттеріне жауап беретін білімнің ең жоғары деңгейін қамтамасыз ете алатынын көрсетеді. Осылайша, смарт технологияларды пайдалану оқу үдерісінің сапасы мен тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, оқу ынтасын арттыруға, білім алушылардың белсенділігін, дербестігін, креативтігін дамытуға, кең ауқымды дағдыларды меңгеруге, оқу жүктемесін жеңілдетуге көмектеседі. Білім сапасындағы мықты нәтижелер өз кезегінде экономикалық дамудың жоғары деңгейіне жетуге әкеледі. Талдау Корея Республикасы мен Сингапур сияқты елдерде смарт білім беру тұжырымдамасын енгізу жалпы технологияландырумен қатар білім сапасы бойынша жетекші елдердің біріне және ең мықты инновациялық мемлекеттердің айналуына мүмкіндік бергенін көрсетті. Осыған байланысты білім беру процесіне смарт технологияларды енгізу білім беру жүйесі үшін ғана емес, экономика үшін де үлкен перспективалар береді деген қорытынды жасауға болады. Анықталған артықшылықтар аясында смарт білім беру тұжырымдамасы білім берудің озық модельдерінің бірі болып табылады.

Дегенмен, Қазақстанда оқу үдерісіне смарт технологияларды енгізу баяу қарқынмен жүргізілуде. Себебі, оларды пайдалану мүмкіндігі ресми құжаттарда жанама түрде ғана қарастырылған, Корея, Сингапур және т.б. технологиясы дамыған елдер сияқты смарт білім беру моделі тұжырымдамалық түрде министрлікпен бекітілмеген. «Цифрлық университеттің анықтамалық

стандарты» енді әзірленетін болады. «Смарт қоғам» парадигмасының негізгі түйіні – ХХІ ғасыр талаптарына сай келетін креативтілік әлеуеті бар, ақпаратты тез және тиімді тауып, пайдалана алатын, жұмыс орнының өзгермелі талаптарына бейімделетін, яғни білім мен дағдыларды меңгерген кадрларды дайындау. Мұндай білім беру процесін ұйымдастыруды смарт технологияларсыз елестету қиын. Білім беруде смарт технологияларды пайдалану бір аймақтың немесе ауылдық елді мекеннің дамуына айтарлықтай әсер етуі мүмкін, өйткені оларды пайдалану ақпаратты тез және тиімді тауып пайдалана алатын және өзгермелі жағдайларға бейімделе алатын шығармашыл, креативті мамандарды дайындауға бағытталған. Ол үшін білім беру ұйымдары өз миссиясын, білім беру мазмұнына, білім беру технологияларына көзқарастарын қайта қарауы тиіс. Мемлекет өз кезегінде смарт технологиялардың білім беру жүйесінің табиғи элементтеріне айналуы үшін нормативтік және жүйелік жағдайлар жасауы қажет.

Әдебиеттер

- Ардашкин И.Б., Суровцев В.А. (2020) Смарт-образование как новая парадигма образования: pro et contra¹ Вестник Томского государственного университета Философия. Социология. Политология. №54. 51-61 (in Russian)
- Ananiadou K., Claro M. (2009) 21st century skills and competences for new millennium learners in OECD countries. OECD Education Working Papers. Vol. 41 (in English)
- Бектурова З.К., Вагапова Н.Н. (2015) Smart – технологии в образовании. Вестник «Өрлеу»-kst № 3(9). 17-21 (in Russian)
- Chun S. (2018) Birth and Major Strategies of Smart Education Initiative in South Korea and Its Challenges. In: Uskov V., Howlett R., Jain L. (eds) Smart Education and e-Learning 2017. SEEL 2017. Smart Innovation, Systems and Technologies. Vol. 75. Springer, Cham (in English)
- Глухов В.В., Васецкая Н.О. (2017) Смарт-образование как инструмент повышения качества профессиональной подготовки. Вопросы методики преподавания в вузе. Т. 6. № 21. С. 8–17 (in Russian)
- Днепровская Н.В. (2018) Система управления знаниями как основа смарт-обучения. Открытое Образование Том 22. № 4. 42-51(in Russian)
- Жданов Э.Р. и др. (2015) Построение индивидуальных образовательных траекторий обучения студентов на основе смарт-технологий в условиях модернизации образования. Казанский педагогический журнал. (in Russian)
- Hoel T. & Mason J. (2018). Standards for smart education – towards a development framework DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-018-0052-3> (in English)
- Hwang G.J. (2014) Definition, framework and research issues of smart learning environments-a context-aware ubiquitous learning perspective. Smart Learning Environments. 1(1). P. 1-14 (in English)
- Кутепов М.М., Челнокова Е.А., Максимова К.А. (2020) Smart-технологии в образовании Балтийский гуманитарный журнал. Т. 9. № 3(32). 125-127 (in Russian)
- Klichowski, M. et al. (2015) CyberParks as a New Context for Smart Education: Theoretical Background, Assumptions, and Pre-service Teachers' Rating. American Journal of Educational Research. 3(12A). pp. 1-10 (in English)
- Krivova L., Imas O., Moldovanova E., Mitchell P.J., Sulaymanova V., Zolnikov K. (2018) Towards Smart Education and Lifelong Learning in Russia. In: Uskov V., Bakken J., Howlett R., Jain L. (eds) Smart Universities. SEEL 2017. Smart Innovation, Systems and Technologies. Vol. 70. Springer, Cham. Pp. 357–383 (in English)
- Мироненко Е.С. (2018) Задачи и перспективы внедрения смарт-технологий в образовательный процесс. Социальное пространство. № 1(13). 1-10 (in Russian)

- Miller, M. (2015) *The Internet of Things: How Smart TVs, Smart Cars, Smart Homes, and Smart Cities Are Changing the World*. Indianapolis: Pearson Education (in English)
- Нестеров А.В. (2015) Приведет ли смарт-образование к «закату» университетов? Компетентность. 2015. № 2. 2-7 (in Russian)
- Sultan M., Ahmed K.N. (2017) *Smart to Smarter: Smart Home Systems History, Future and Challenges*. Computing Conference (in English)
- Райхлина А.В. (2017) Развитие смарт-образования как элемента построения экономики знаний в регионе. Экономика и управление: проблемы, решения. Т. 1. № 5. 199–204 (in Russian)
- Sampson D., Karagiannidis C., Kinshuk (2002). Personalised learning: educational, technological and standardization perspective. *Interactive Educational Multimedia*. № 4. P. 24-39 (in English)
- Spector J.M. (2016) *Smart Learning Environments: Potential and Pitfalls*. In: Persichitte K., Suparman A., Spector V. (eds) *Educational Technology to Improve Quality and Access on a Global Scale*. Educational Communications and Technology: Issues and Innovations. Springer, Cham. Pp. 33–42 (in English)
- Uskov V. L., Bakken J. P., Pandey A. (2015) *The Ontology of Next Generation Smart Classrooms*. In: L. Uskov V., Howlett R., Jain L. (eds) *Smart Education and Smart e-Learning*. Smart Innovation, Systems and Technologies. Vol. 41. Springer, Cham. Pp. 3–14 (in English)
- Zhu Z.T., Yu M.H. & Riezebos P. A (2016) research framework of smart education Smart Learn. *Environ*. 3:4. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-016-0026-2> (in English)

References

- Ardaschkin I.B., Curowzew W.A. (2020) Smart-obrasowanie kak nowaja paradigma obrasowanija: pro et contra¹ [Smart education as a new paradigm of education: pro et contra¹] *Bulletin of Tomsk State University Philosophy. Sociology. Political science*. №54. 51-61 (in Russian)
- Ananiadou K., Claro M. (2009) 21st century skills and competences for new millennium learners in OECD countries. *OECD Education Working Papers*. Vol. 41 (in English)
- Bekturowa S.K., Wagapowa N.N. (2015) Smart – tehnologii w obrasowanii [Smart - technologies in education]. *Bulletin "Orleu"-kst* № 3(9). 17-21 (in Russian)
- Chun S. (2018) Birth and Major Strategies of Smart Education Initiative in South Korea and Its Challenges. In: Uskov V., Howlett R., Jain L. (eds) *Smart Education and e-Learning 2017*. SEEL 2017. Smart Innovation, Systems and Technologies. Vol. 75. Springer, Cham (in English)
- Gluchow W.W., Wacezkaja N.O. (2017) Smart-obrasowanie kak instrument powyschenija katschestwa proveccional'noj podgotowki [Smart-education as a tool for improving the quality of professional training] *Issues of teaching methodology in higher education* Volume.6. № 21. С. 8–17 (in Russian)
- Dneprowkaja N.W. (2018) Cictema uprawlenija snanijami kak ocnowa smart-obutschenija [Knowledge management system as a basis for smart learning] *Open Education* Volume 22. № 4. 42–51 (in Russian)
- Zhdanow Je.R. i dr. (2015) Postroenie individual'nych obrasowatel'nych traektorij obutschenija studentow na ocnowe smart-tehnologij w uclowijach modernisazii obrasowanija [Building individual educational trajectories of students based on smart-technologies in the conditions of modernization of education] *Kazan Pedagogical Journal* (in Russian)
- Hoel T. & Mason J. (2018). Standards for smart education – towards a development framework DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-018-0052-3> (in English)
- Hwang G.J. (2014) Definition, framework and research issues of smart learning environments-a context-aware ubiquitous learning perspective. *Smart Learning Environments*. 1(1). P. 1-14 (in English)
- Kutepow M.M., Tschelnokowa E.A., Makcimowa K.A. (2020) Smart-tehnologii w obrasowanii [Smart-technologies in education]. *Baltic Humanities Journal* Volume. 9. № 3(32). 125-127 (in Russian)
- Klichowski, M. et al. (2015) *CyberParks as a New Context for Smart Education: Theoretical Background, Assumptions, and Pre-service Teachers' Rating*. *American Journal of Educational Research*. 3(12A). pp. 1-10 (in English)
- Krivova L., Imas O., Moldovanova E., Mitchell P.J., Sulaymanova V., Zolnikov K. (2018) *Towards*

Smart Education and Lifelong Learning in Russia. In: Uskov V., Bakken J., Howlett R., Jain L. (eds) Smart Universities. SEEL 2017. Smart Innovation, Systems and Technologies. Vol. 70. Springer, Cham. Rr. 357–383 (in English)

Mironenko E.C. (2018) Sadatschi i percpektivy wnedrenija cmart-technologij w obrasowatel'nyj prozecc [Challenges and prospects of introducing smart technologies in the educational process]. Social space № 1(13). 1-10 (in Russian)

Miller, M. (2015) The Internet o f Things: How Smart TVs, Smart Cars, Smart Homes, and Smart Cities Are Changing the World. Indianapolis: Pearson Education (in English)

Necterow A.W. (2015) Priwedet li cmart-obrasowanie k «sakatu» uniwersitetow? [Will smart education lead to the “sunset” of universities?] Competence. 2015. № 2. 2-7 (in Russian)

Sultan M., Ahmed K.N. (2017) Smart to Smarter: Smart Home Systems History, Future and Challenges. Computing Conference (in English)

Rajchlina A.W. (2017) Raswitie cmart-obrasowanija kak jelementa pootroenija jekonomiki snanij w regione [Development of smart education as an element of building a knowledge economy in the region]. Economics and management: problems, solutions. Volume. 1 № 5. 199–204 (in Russian)

Sampson D., Karagiannidis C., Kinshuk (2002). Personalised learning: educational, technological and standardization perspective. Interactive Educational Multimedia. № 4. P. 24-39 (in English)

Spector J.M. (2016) Smart Learning Environments: Potential and Pitfalls. In: Persichitte K., Suparman A., Spector V. (eds) Educational Technology to Improve Quality and Access on a Global Scale. Educational Communications and Technology: Issues and Innovations. Springer, Cham. Pp. 33–42 (in English)

Uskov V. L., Bakken J. P., Pandey A. (2015) The Ontology of Next Generation Smart Classrooms. In: L. Uskov V., Howlett R., Jain L. (eds) Smart Education and Smart e-Learning. Smart Innovation, Systems and Technologies. Vol. 41. Springer, Cham. Rr. 3–14 (in English)

Zhu ZT., Yu MH. & Riezebos P. A (2016) research framework of smart education Smart Learn. Environ. 3:4. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-016-0026-2> (in English)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 55–67

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.882>

XFTAP 14.35.07

A.E. Bitemirova, Sh.Zh. Mutalievna*, K.Z. Kerimbaeva, 2025.
South Kazakhstan Pedagogical University named after Uzbekali Zhanibekov,
Shymkent, Kazakhstan.
E-mail: bitemirova.aliya@okmpu.kz

STUDYING THE IMPORTANCE AND FEATURES OF USING VR IN CHEMISTRY LESSONS AT UNIVERSITIES

Bitemirova Aliya Erkegulovna – candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of Chemistry, South Kazakhstan Pedagogical University named after Uzbekali Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: bitemirova.aliya@okmpu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7124-0277>;
Mutalievna Shynar Zhumataykyzy – PhD student, South Kazakhstan Pedagogical University named after Uzbekali Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: mshynar91@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-4936-6396>;

Shertaeva Nailya Turdygalievna – PhD in Chemistry, Associate Professor of the Department of Chemistry, South Kazakhstan Pedagogical University named after Uzbekali Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: Nailiyaximik@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6446-4953>.

Abstract. Virtual reality (VR) allows you to create an immersive learning environment in the educational process, especially to visualize complex concepts and molecular structures, inaccessible laboratory work. Such approaches not only increase student motivation, but also contribute to the development of critical thinking and creative abilities. The purpose of the scientific work is to study the importance and disadvantages of using VR in educational processes in chemistry classes at universities. In accordance with the purpose of the study, a theoretical study and an experiment using immersive and interactive VR were conducted to determine the impact of VR technology on the motivation to learn and master the educational material of chemistry students. The research work used a systematic and comparative method of data analysis. The inductive method of summarizing the data and the method of analysis and comparison of accumulation allowed to reveal the essence of the studied pedagogical phenomena. The course of the experiment was organized on the basis of a pre-experimental design (pre-experimental). The results of the experiment were characterized by a SWOT analysis. The results of the analysis showed that teaching using VR technology increased students' interest in studying chemistry and had a positive effect on their mood. The scientific work analyzed examples of introducing VR into educational programs and considered their

impact on the learning and development of students based on modern research and practice. However, along with the advantages, disadvantages were also described and recommendations were made. The scientific work can be useful for teachers and future educators interested in organizing the learning process using interactive and immersive teaching methods and can be a source of ideas for introducing VR into the learning process.

Keywords: virtual reality; chemistry; augmented reality (AR); submicroscopic level; student; university.

А.Е. Битемирова, Ш.Ж. Мүталиева*, К.З. Керимбаева, 2025.

Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан.

E-mail: bitemirova.aliya@okmpu.kz

ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНДА ХИМИЯ САБАҒЫНДА VR-ДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫН ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Битемирова Алия Еркегуловна – химия ғылымдарының кандидаты, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университетінің «Химия» кафедрасының қауым. доценті, Шымкент, Қазақстан, E-mail: bitemirova.aliya@okmpu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7124-0277>;

Мүталиева Шынар Жұматайқызы – PhD докторант, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан, E-mail: mshynar91@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-4936-6396>;

Шертаева Найля Турдығалиевна – химия ғылымдарының кандидаты, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университетінің «Химия» кафедрасының қауым. доценті, Шымкент, Қазақстан, E-mail: Nailaximik@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6446-4953>;

Аннотация. Виртуалды шындық (VR) білім беру үрдісінде, әсіресе күрделі ұғымдар мен молекулалық құрылымдарды, қолжетімсіз зертханалық жұмыстарды визуализациялай алатын иммерсивті оқу ортасын құруға мүмкіндік береді. Мұндай тәсілдер студенттің ынтасын арттырып қана қоймай, сыни ойлау мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Ғылыми жұмыстың мақсаты – ЖОО химия сабағында VR-ды білім беру үдерістеріне қолданудың маңыздылығын және кемшілігін зерттеу. Зерттеудің мақсатына сәйкес, VR технологиясының химия мамандығы студенттерінің оқу ынтасына, оқу материалын меңгеруіне әсерін, артықшылығы және кемшілігін анықтау үшін теориялық зерттеу мен иммерсивті және интерактивті VR қолдану арқылы эксперимент жүргізілді. Зерттеу жұмысында мәліметтерді талдаудың жүйелік және салыстырмалы әдісі пайдаланылды. Мәліметтерді қорытындылауда индуктивті әдіс және зерттелген педагогикалық құбылыстардың мәнін ашуға талдау және жинақтауды салыстыру әдісі мүмкіндік берді. Эксперимент барысы пре-эксперименттік дизайн (pre-experimental) негізінде ұйымдастырылды.

Эксперимент нәтижелері SWOT талдау арқылы сипатталды. Талдау нәтижесі, VR технологиясы арқылы оқыту студенттердің химияны оқуға деген қызығушылығының артқанын және көңіл-күйлеріне жақсы әсер еткенін көрсетті. Ғылыми жұмыста білім беру бағдарламаларына VR енгізу мысалдары талданып, қазіргі заманғы зерттеулер мен тәжірибеге сүйене отырып, олардың білім алушылардың оқуы мен дамуына әсері қарастырылды. Алайда, артықшылықтарымен қоса кемшіліктері де сипатталып, ұсыныс берілді. Ғылыми жұмыс, интерактивті және иммерсивті оқыту әдістері арқылы оқу үрдісін ұйымдастыруға қызығушылығы бар оқытушылар мен болашақ педагог мамандар үшін пайдалы және VR-ды оқу үдерісіне енгізу бойынша идеялар көзі бола алады.

Түйін сөздер: Виртуалды шындық, химия, толықтырылған шындық (AR), субмикроскопиялық деңгей, студент, университет.

А.Е. Битемирова, Ш.Ж. Муталиева*, К.З. Керимбаева, 2025.

Южно-Казахстанский педагогический университет имени О. Жанибекова,
Шымкент, Казахстан.

E-mail: bitemirova.aliya@okmpu.kz

ИЗУЧЕНИЕ ВАЖНОСТИ И ОСОБЕННОСТЕЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ VR НА УРОКАХ ХИМИИ В ВУЗАХ

Битемирова Алия Еркегуловна – кандидат химических наук, доцент кафедры химии Южно-Казахстанского педагогического университета имени О. Жанибекова, Шымкент, Казахстан, E-mail: bitemirova.aliya@okmpu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7124-0277>;

Муталиева Шынар Жуматайқызы – PhD докторант, Южно-Казахстанский педагогический университет имени О. Жанибекова, Шымкент, Казахстан, E-mail: mshynar91@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-4936-6396>;

Шертаева Найля Турдыгалиевна – кандидат химических наук, доцент кафедры химии Южно-Казахстанского педагогического университета имени О. Жанибекова, Шымкент, Казахстан, E-mail: Nailaximik@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6446-4953>.

Аннотация. Виртуальная реальность (VR) позволяет создавать в образовательном процессе среды погружения, особенно для визуализации сложных концепций и молекулярных структур, а также недоступных лабораторных работ. Такие подходы не только повышают мотивацию учащихся, но и способствуют развитию критического мышления и творческих способностей. Целью научно-исследовательской работы является изучение значимости и недостатков использования виртуальной реальности в образовательном процессе на занятиях по химии в вузах. В соответствии с целью исследования были проведены теоретическое исследование и эксперимент с использованием иммерсивной и интерактивной виртуальной реальности для определения влияния, преимуществ и недостатков технологии виртуальной реальности на мотивацию к изучению и усвоению учебного материала студентами-химиками. В исследовании использовался систематический и

сравнительный метод анализа данных. Индуктивный метод обобщения данных и метод анализа и сравнения накопления позволили раскрыть сущность изучаемых педагогических явлений. Экспериментальная процедура была организована на основе предэкспериментального плана. Экспериментальные результаты были описаны с использованием SWOT-анализа. Результаты анализа показали, что обучение с использованием технологий виртуальной реальности повысило интерес учащихся к изучению химии и оказало положительное влияние на их настроение. В исследовательской работе проанализированы примеры внедрения виртуальной реальности в образовательные программы и изучено их влияние на обучение и развитие студентов на основе современных исследований и практики. Однако наряду с преимуществами были описаны и недостатки, даны рекомендации. Научная работа может быть полезна учителям и будущим специалистам в сфере образования, интересующимся организацией процесса обучения с помощью интерактивных и иммерсивных методов обучения, а также может послужить источником идей для внедрения VR в процесс обучения.

Ключевые слова: виртуальная реальность, химия, дополненная реальность (AR), субмикроскопический уровень, студент, университет.

Кіріспе. Қазіргі таңдағы заманауи білім беру жүйесінде виртуалды шындық (VR) технологиялары қарқынды дамып келеді. VR технологиялары иммерсивті және интерактивті оқыту орталарын құру арқылы білім беру мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейте алатын ең перспективалы құралдардың бірі болып табылады. ЖОО-да VR қолдану студенттерге теориялық білім алуға ғана емес, сонымен қатар өздері оқып жатқан пәндердің практикалық аспектілеріне еруге мүмкіндік береді. Мысалы, химия мамандығы студенттері, 3D кеңістігінде кез-келген уақытта химиялық реакцияларды бақылауға және қауіпсіз ортада зертханалық жұмыстарды (улы және жарылыс тудыратын қауіпті химиялық реагенттермен жұмыс жасауда) визуализациялай және модельдей алады. Мұндай тәсілдер студенттің ынтасын арттырып қана қоймай, сыни ойлау мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Зерттеулер көрсеткендей, VR технологияларын пайдалану білім алушылардың мотивациясы мен белсенділігін арттыруға, айтарлықтай жақсырақ оқуға көмектеседі (Matovu, et al, 2021). Сонымен қатар, (Javaid, 2021) ғылыми еңбегінде химияны үйрену үшін VR қолданатын студенттер түсіну мен есте сақтаудың жоғары деңгейлерін көрсететінін тұжырымдаған (Javaid, 2024).

Осылайша, университеттердегі химия пәнінің оқу бағдарламаларына виртуалды шындықты енгізу оқуға деген көзқарасты айтарлықтай өзгертіп, оны интерактивті және тиімді ете алады. Сол себепті, ғылыми жұмыстың мақсаты, ЖОО химия сабағында VR-ды білім беру үдерістеріне қолданудың маңыздылығын және кемшілігін зерттеу.

Ғылыми жұмыстың мақсатына сәйкес, төмендегі зерттеу сұрақтары анықталды:

VR технологиясының химия мамандығы студенттерінің оқу ынтасына, оқу материалын меңгеруіне әсері қандай?

Химияны оқытудың дәстүрлі әдістерімен салыстырғанда VR технологияларының қандай артықшылықтары мен шектеулері бар?

Материалдар мен әдістер

Соңғы жылдары білім беру ортасында, шет елдер мен Қазақстанның жоғары оқу орындарында виртуалды шындық (VR) технологиялары барған сайын танымал бола бастады. Химияны оқытуда VR қолдану студенттерге интерактивті оқыту және теориялық білімді практикалық қолдану үшін бірегей мүмкіндіктер беру арқылы оқу үдерісін жақсартуға мүмкіндік береді.

Henry Matovu және т.б. ғылыми жұмысында «Дәстүрлі оқыту» мен «Виртуалды шындық» технологиясын салыстыру арқылы ерекшелігі сипатталған. Зерттеушілердің тұжырымдауынша VR студенттерге өздігінен білім алуға ықпал етіп, жекетұлғаға бағыттала алады, әсіресе мүмкіндігі шектеулі білім алушылар үшін. Сондай-ақ, дәстүрлі оқытудың VR технологиясымен салыстырғанда қашықтан оқыту мен электронды оқытуға сәйкес келмейтіні, кәсіби тәжірибені қамтамасыз етуге алдын-ала дайындай алмайтыны атап өтілген. Оған қоса, зерттеуде VR-дің студенттерге қаржылық шектеулерге байланысты қол жетімді емес құралдармен жұмыс істеуге арнайы мүмкіндік қоса алуы және т.б. жалпы 22 артықшылығы, оның қолданылу сипаттамасымен қарастырылған. Ал, шектеулері мен кемшіліктеріне VR оқытуды дамыту жабдыққа, бағдарламалық қамтамасыз етуге, техникалық қызмет көрсетуге, және жаңартуға тұрақты қаржылық шығындарды қамтитынын және VR негізіндегі оқыту мен әдебиеттердің (қолдану нұсқаулықтары) қолжетімділігі төмендігін жатқызады (Matovu, 2022).

Химия ғылым ретінде көптеген дерексіз ұғымдар мен терминдерді қамтуына байланысты түсінуді қиындатады және химиялық қосылыстардың молекулалық құрылымын көзбен көре алмаймыз. Maksimenko N. және т.б. зерттеу жұмысы нәтижесінде, VR тәжірибесін атомдық құрылым зертханасына енгізу студенттердің оқу тәжірибесін жақсартатыны анықталды. Зерттеуге сәйкес, VR тәжірибелері қауіпті, улы, радиоактивті және канцерогенді заттармен жұмыс жасауда, классикалық зертханаларға қарағанда қауіпсіз және арзанырақ. Сонымен қатар, VR сабақтарының маңызды артықшылығы - Google Cardboard, Oculus GO, GearVR және Pico VR сияқты көптеген мобильді VR платформаларымен қолжетімділік және үйлесімділік (Maksimenko, 2021).

Сондай-ақ, Maksimenko және т.б. (Maksimenko, 2021), Limniou M. және т.б. (Limniou, 2008) еңбектеріне сәйкес, химия зертханасына енгізілген заттардың көпшілігі табиғаты бойынша макроскопиялық болып табылады және соған қарамастан, химияны субмикроскопиялық деңгейге өтпей толық түсіну мүмкін емес.

Лундин және т.б. зерттеуінде VR технологиясын жиі қолдану денсаулыққа жағымсыз әсер етуіне байланысты алаңдаушылық тудырып, зерттеу

жұмыстарын жүргізген. Шамадан тыс қолдану көздің шаршауын, жүрек айнуын, позаның тұрақсыздығын, шаршауды, бас айналууды, қозғалыс ауруын, бағдардың бұзылуын және т.б. тудыруы мүмкін, сонымен қатар психикалық денсаулыққа әсер етуі мүмкін деп қорытындыға келген. Жүргізілген 73 зерттеудің 7-еуі клиникалық симптомдардың нашарлауы немесе құлау қаупінің жоғарылауы туралы хабарлағанын, тағы 21 зерттеу «жағымсыз әсерлер жоқ» деп, бірақ олардың нәтижелерінде құжатталған айқын жағымсыз әсерлерді, негізінен киберәуруды анықтай алмағандығын сипаттайды. Сонымен қатар, 73 зерттеудің 45-інде ешқандай жағымсыз әсерлер туралы айтылмаған деп қорытындылайды (Lundin, 2023).

Edwards және т.б.ю , Ferrell және т.б. (Ferrell, 2019), C.L. Dunnagan (Dunnagan, 2020), зерттеулері органикалық химиядағы VR технологиясының қолданылуына бағытталған. Мысалы, Ferrell және т.б. жұмысында органикалық химиядағы қиын оқу салаларын, қышқыл, негіз, экстракция, алмасу реакциялары және ароматтылық тақырыптары бойынша үш зертханалық оқыту модулі әзірленді.

Ал, Falah және т.б. (Falah, 2020) еңбегінде химияны оқыту мен оқуда VR (виртуалды шындық, 3D көзілдірік арқылы шынайы эксперимент жүргізу) және AR (толықтырылған шындық, мобильді қосымшалар т.б.) жүйелерінің кемшіліктеріне қарағанда артықшылықтары ашылды. Baragash және т.б. (Baragash, 2020), Baragash және Al-Samarraie (Baragash, 2018) мұғалімдердің VR-ды тиімді пайдалану талаптары туралы түсініктерін орындау AR-мен салыстырғанда әлдеқайда қиын болғандығын атап өткен.

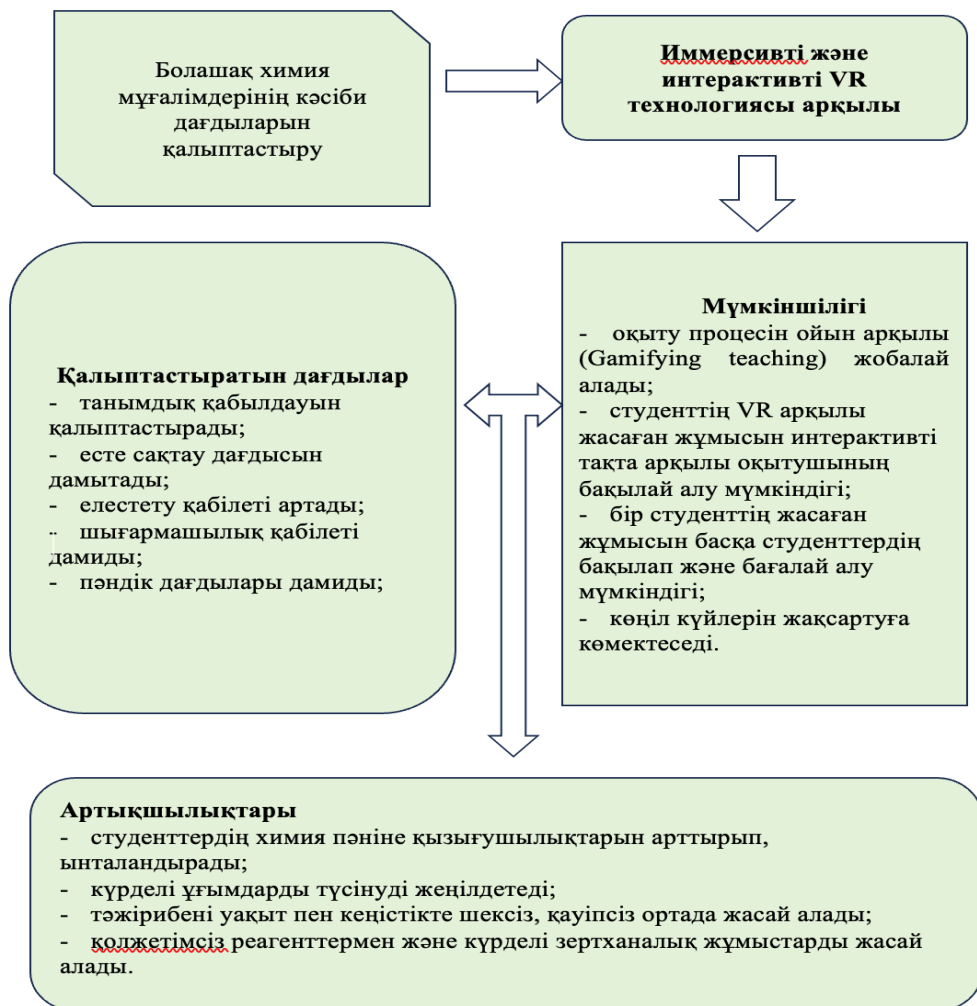
Guruloo және Osman химия білімінде VR интеграциялаудың маңыздылығын зерттеген. Зерттеу бойынша, тек алты елде химия білімінде VR зертханаларын (VRLs) белсенді түрде енгізіп, жетілдіріп жатқаны анықталды. Америка Құрама Штаттары (АҚШ) VRL зерттеулері бойынша бірінші орында. Оған қоса, химиялық білім беруде VR-ді құрастыру үшін әртүрлі технологиялық жабдықты, яғни, Oculus жүйесі, SimView жүйесі, VR симуляциясы, Napura XR және Google Chromecast қолдануға болатыны сипатталған. Сонымен қатар, Unity 3D ең кең қолданылатын және қол жетімді бағдарламалау құралы болып табылады (Guruloo, 2023).

Қазақстандағы жүргізілген зерттеулерге сәйкес VR-ды білім беру жүйесінде қолдану экономикалық және экологиялық тұрғыдан тиімді, зертханалық және практикалық жұмыстарды жасауда қауіпсіз. Сонымен қатар, VR білім алушыға кез-келген ыңғайлы уақытта және кез-келген жерде аудиторияда немесе кәсіпорында қиын теорияларды және күрделі жаратылыстарды оңай түсіндіруге көмектесетін, компьютер, интерактивті тақта секілді көмекші құрал (Садвакасова, 2023). Amirbekova E. және т.б. (Amirbekova, 2024) VR және AR пайдалану арқылы Метаверсте (metaverse, сандық 3D кеңістігі, виртуалды платформа) химияны оқыту тиімділігін зерттеу барысында бұл технологияларды химияны оқытудың әлеуетін көрсетеді деп тұжырымдағанымен, бұл саладағы эмпирикалық зерттеулердің саны жеткіліксіз екендігін анықтады. Зерттеушілер иммерсивті VR және AR технологиялары мотивация мен құзыреттілік

тұрғысынан дәстүрлі бағдарламалардан артықшылығы бар деген қорытынды жасады.

Демек, VR тәжірибесі студенттерге химиялық заттардың нақты әлемі мен субмикроскопиялық әлемді байланыстыруға, сондай-ақ химияның бейнелеу тілімен байланыстыруға көмектеседі. Дегенмен, молекулалардан кіші объектілерді, яғни атомдарды және олардың құрылымын визуализациялау үшін химиялық білім беруде иммерсивті виртуалды шындықты енгізуге арналған ғылыми зерттеулер өте аз.

Зерттеу жұмысы барысында VR технологиясын зерттей келе жоғары оқу орнында 1-суретте көрсетілгендей химиядан оқыту үрдісін иммерсивті және интерактивті VR арқылы ұйымдастыру тиімділігі анықталды.

Сурет 1. Химиядан оқыту үрдісін иммерсивті және интерактивті VR арқылы ұйымдастыру моделі

Зерттеу әдісі

Зерттеу жұмысында мәліметтерді талдаудың жүйелік және салыстырмалы әдісі пайдаланылды. Мәліметтерді қорытындылауда индуктивті әдіс және зерттелген педагогикалық құбылыстардың мәнін ашуға талдау және жинақтауды салыстыру әдісі мүмкіндік берді.

Ал, эксперименттік жұмысты пре-эксперименталды дизайн (Cohen, 2018) арқылы ұйымдастыру тиімді болып табылды. Бұл әдіске сәйкес, экспериментке бақылау тобы қатыспады. Тәжірибе басында және соңында химияны оқытуда виртуалды шындық технологиясының оқыту үрдісіне әсерін анықтауға бағытталған сауалнама жүргізілді.

Сауалнаманы даярлауда бағалау шкаласы (Rating scale) арқылы жабық сұрақтар (**Close-ended questions**) қолданылып, онлайн түрде алынды.

Зерттеу орны мен қатысушылар

«Қышқыл, негіз, тұз және оксид» тақырыптары бойынша зертханалық жұмыс VR технологиясын қолдану арқылы Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Жаратылыстану факультеті, Химия кафедрасында жүргізілді. Эксперимент қатысушылары ретінде 6В01504-«Химия мұғалімін даярлау» білім беру бағдарламасы негізінде оқитын 35, 1-курс білім алушылары таңдалынды.

Талқылау мен нәтижелер

Сауалнамаға жоғарыда аталған «Rating scale» шкаласы бойынша 1 ден 5-ке дейін бағалауға арналған сұрақтар даярланды. Экспериментке дейінгі сауалнаманы алмас бұрын, студенттер VR құралдарымен таныстырылып кішігірім ақпарат берілді. Сонымен қатар, сауалнама сұрақтарының мәнін студенттердің түсіну сенімділігін анықтау үшін, пилоттық зерттеу (Саломан, 2023) жүргізіліп, сұрақтарға талдау жасалынды.

Сонымен қатар, сауалнама сұрақтарының байланыс сенімділігі Кронбах альфа бойынша анықталды. Кронбах альфа 0,8 болды, бұл ішкі үйлесімділіктің жоғары деңгейін көрсетеді. Бұл мән әдетте сенімділік тұрғысынан жарамдылықты көрсетеді деп саналады. Экспериментке дейінгі және кейінгі сауалнамаға барлық 35 студент қатысты. Төмендегі 1-кестедегі экспериментке дейінгі және 2-кестедегі эксперименттен кейінгі сауалнама нәтижелерін қарастыратын болсақ, студенттердің көпшілігі VR-ды зертханалық жұмыс жасауда қолдану тиімді деп есептейтінін көрсеткен. Сонымен қатар, бастапқыда VR-ды сабақ барысында қызығушылықтарын өте жоғары арттырмайды деп есептеген студенттердің 20%-ының қолданғаннан кейін ойы өзгеріп, соңында 74,3% студент жоғары бағалаған.

Кесте 1

Экспериментке дейінгі сауалнама нәтижелері

Сұрақтар	1(%)	2(%)	3 (%)	4 (%)	5(%)
VR-ды зертханалық жұмыс жасауға қолдану тиімділік деңгейі қандай?	2,9	2,9	25,7	31,4	37,1
VR-ды қолданған кезде сіздің қызығушылығыңызға қаншалықты әсер етеді?	2,9	-	17,1	25,7	54,3

VR химиялық күрделі ұғымдарды түсінуіңізге қаншалықты көмектесуі мүмкін?	2,9		14,3	37,1	45,7
VR-ды химия сабағында қолдану тиімділігін қандай дәрежеде бағалайсыз?	2,9	2,9	14,3	34,3	45,7
Химия тақырыбын меңгеру барысында VR сіздің көңіл-күйіңізге қаншалықты әсер етуі мүмкін?	2,9	-	28,6	28,6	40
Сіз үшін VR-ды қолдану қаншалықты қиын болуы мүмкін?	11,4	20	31,4	28,6	8,6

VR-дың химия сабағында қолдану тиімділігі мен химиялық күрделі ұғымдарды түсінулеріне көмектесу деңгейін, қолданып көргенге дейін және кейін де студенттің көпшілігі жоғары деп бағалаған. Нақтырақ айтсақ, бастапқыда салыстырмалы түрде 45,7% студент жоғары деп бағаласа, кейін жоғары деп бағалаушылардың саны 10-12% пайызға артқан.

Кесте 2

Эксперименттен кейінгі сауалнама нәтижелері

Сұрақтар	1(%)	2 (%)	3 (%)	4(%)	5(%)
VR-ды зертханалық жұмыс жасауға қолдану тиімділік деңгейі қандай?	-	2,9	5,7	28,6	62,9
VR-ды қолданған кезде сіздің қызығушылығыңызға қаншалықты әсер етті?	-	-	8,6	17,1	74,3
VR химиялық күрделі ұғымдарды түсінуіңізге қаншалықты көмектесті?	-	-	14,3	31,4	54,3
VR-ды химия сабағында қолдану тиімділігін қандай дәрежеде бағалайсыз?	-	-	11,4	31,4	57,1
Химия тақырыбын меңгеру барысында VR сіздің көңіл-күйіңізге қаншалықты әсер етті?	-	-	11,4	25,7	62,9
VR-ды қолдану сіз үшін қаншалықты қиын?	14,3	28,6	22,8	20	14,3

Ал, химия тақырыбын меңгеру барысында VR студенттердің көңіл-күйіне орта деңгейде ғана әсер етеді деп шешім қабылдаған 17,35% студент, эксперименттен кейін жоғары деңгейде әсер етеді деп ойы өзгерген. Алайда, VR-ды қолдана білу қиындығы жоғары деп есептеген қатысушылар арасында қатты өзгеріс болмады. Студенттердің қабылдау дәрежесі айырмашылығына байланысты кейбір студенттер тез меңгеріп, ал қалған студенттерге қолдана алу дағдысын қалыптастыруға біраз уақыт қажет болды. Сондай-ақ, эксперимент жүргізушінің бақылауы барысында VR-ды қолдану кезінде жүректері айнып, бастары айналғаны анықталды.

Жоғарыда талданған химияны оқытуда VR-ды қолдану бойынша теориялық зерттеулер және жүргізілілген эксперименттің негізінде 3-кестеде SWOT талдау жасалды.

VR технология бойынша жүргізілген тәжірибелер нәтижелеріне сәйкес SWOT талдау

Күшті жақтары	Әлсіз тұстары
<p>Химиядан қиын, қауіпті немесе қолжетімсіз әрекеттерді (химиялық реакцияларды) модельдеуге көмектеседі; Білім алушылардың шынайы өмірлік тәжірибемен қамтамасыз ету арқылы мотивациясы мен белсенділігінің артуы; VR қолданатын студенттердің түсіну мен есте сақтау деңгейі жоғары болады; Аралас оқытуда пайдаланылады; Мүмкіндігі шектеулі жандар үшін әртүрлі режимдерде оқыту қамтылған; студенттердің қиялын шабыттандырады және олардың шығармашылығын дамытады.</p>	<p>VR технологиясының күрделілігіне байланысты студенттер өз бетінше дұрыс пайдалану жолын оңай түсіне бермейді; VR тәжірибелері алдын ала жазылған қондырғыларға негізделгендіктен, нақты әлемдегі өзгерістерді қосу үшін дамыту ауқымы шектеулі; Ұзақ уақыт бойы VR жабдықтарын кию талабы студентке ыңғайсыздық пен қолайсыздықты тудыруы мүмкін; Қаржылық шығынның жоғары болуы.</p>
Мүмкіншілігі	Қауіп
<p>Химия пәнінен тәжірибе жасауда, VR технология арқылы алдын-ала дайындала алуға мүмкіндігі бар; оқыту процесін ойынға айналдыру арқылы (Gamifying teaching) жобалауға мүмкіндік береді; өздігінен білім алуға мүмкіндік береді;</p>	<p>Виртуалды болғандықтан пайдалануға жарамды химиялық реагент дайындап, оны тәжірибеде пайдалана алмауы студенттің сенімділігін азайтады; техникалық мәселелер кенеттен пайда болуы мүмкін және оның оқыту процесіне әсер етуі; көп қолданудың денсаулыққа жағымсыз әсері.</p>

Зерттеулер қорытындысы бойынша, Қазақстанда және шетелдік университеттерде VR оқу үдерісін жақсарту, студенттердің белсенділігін арттыру және практикалық оқу мүмкіндіктерін кеңейту үшін белсенді түрде қолданылады. Әрине, іс-жүзінде жасалу қажет зертханалық жұмысты VR-мен алмастыруға болмайды. Дегенмен, кейбір реагенттердің құны туралы мәселені, сондай-ақ оларды зертханада сақтаудың қауіпсіздігі туралы мәселені VR технологияларын қолдану арқылы шешуге болады. Сонымен қатар, ол жұмыс немесе жабдықты сақтау үшін арнайы орындарды қажет етпейді және онлайн білім беру танымал бола бастаған сайын, 3D VR зертханалық тәжірибе сияқты химия білімінің маңызды бөлігін өткізіп алмаудың бірегей мүмкіндігін береді.

Қорытынды

Жалпы, шетел университеттерінде химияны оқытуда виртуалды шындық технологияларын қолдану оқу үдерісінің жаңа көкжиектерін ашады. Бұл технологиялар оқушылардың белсенділігін арттырып, күрделі ұғымдарды түсінуді жеңілдетіп және эксперимент жүргізу үшін қауіпсіз ортаны қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар дәстүрлі әдістерді айтарлықтай өзгерте алатын оқытудың жаңа тәсілдерін ұсынады.

Зерттеу нәтижесіне сәйкес университеттерде VR технологияларының маңыздылығын зерттеу жан-жақты қарастыруды қажет ететін өзекті тақырып екені анықталды. Зерттеу сұрақтарына сәйкес, ғылыми жұмыста білім беру

бағдарламаларына VR енгізу мысалдары талданып, қазіргі заманғы зерттеулер мен тәжірибеге сүйене отырып, олардың білім алушылардың оқуы мен дамуына әсері қарастырылды. Сонымен қатар, сауалнама нәтижелері VR технологиясының студенттердің химияны оқуға деген қызығушылығының артып, көңіл-күйлеріне жақсы әсер еткенін көрсетті. Алайда, құралды ұзағырақ пайдалану барысында, денсаулықтарына кері әсері байқалды. Сол себепті, жоғарыда сипатталған SWOT талдау негізінде күшті, әлсіз, қауіпті тұстары мен мүмкіндіктерін ескере отырып төмендегідей ұсыныстар анықталды:

VR арқылы зертханалық жұмыстарды немесе тапсырмаларды орындауда білім алушылардың күмәнін шартты түрде шешу қажет;

VR технологиясын пайдалану нұсқаулықтарын және VR-ды қолдану арқылы ұйымдастырылатын сабақтың әдістемесін даярлау;

VRмен жұмыс жасауды үйрететін арнайы нұсқаушының болуын қамтамасыз ету;

VR-ды тек химиялық реагенттердің жетіспеушілігі кезінде, кейбір зертханалық жұмыстарды орындау мүмкін болмаған жағдайда және шынайы қолмен экспериментті жасамас алдын дайындық ретінде қолдануды ұсынамыз.

Ауқымды қаржыландыруды талап етуіне байланысты мемлекет тарапынан қолдауды жүзеге асыру үшін тиімді жолдарын анықтап, одан әрі жобалық зерттеу жұмыстарын жүргізу.

Дегенмен, VR енгізудің тиімділігін арттыру үшін қарастырылған проблемаларды шешу мақсатында, осы саладағы зерттеулерді одан әрі жалғастыру қажеттілігі анықталды.

Әдебиеттер

Amirbekova E., Shertayeva N., and Mironova E. (2024) Teaching chemistry in the metaverse: the effectiveness of using virtual and augmented reality for visualization// *Frontiers in Education*. 8:1184768

Baragash R., Al-samarrie H., Alzahrani A., Alfarraj O. (2020) Augmented reality in special education; A meta-analysis of single-subject design studies//*European Journal of Special Needs Education* P. 382-397

Baragash R., Al-Samarraie H. (2018) Blended learning: Investigating the influence of engagement in multiple learning delivery modes on students' performance//*Telematics and Informatics*. Vol. 35. Issue 7. P.2082-2098

Cohen L., Manion L., Morrison K. (2018) *Research methods in education* (5th ed.). Routledge. -p.446

Dunnagan C. L., Dannenberg D. A., Cuales M. P., Earnest R.A., Gurnsey D.M., and Gallardo-Williams M. T. (2020) Production and Evaluation of a Realistic Immersive Virtual Reality Organic Chemistry Laboratory Experience: Infrared Spectroscopy//*J. Chem. Educ.* P. 258–262

Edwards B. I. (2019) Bielawski K. S., Prada R., Cheok A. D. Haptic Virtual Reality and Immersive Learning for Enhanced Organic Chemistry Instruction. *Virtual Reality*, 23, P. 363–373.

Ferrell J. B (2019) Campbell J. P., McCarthy D. R.; McKay K. T.; Hensinger M., Srinivasan, R.; Zhao, X.; Wurthmann, A.; Li, J.; Schneebeli, S. T. Chemical Exploration with Virtual Reality in Organic Teaching Laboratories. *J. Chem. Educ.* P. 1961– 1966.

Guruloo T., Osman K., (2023) Integrating Virtual Reality Laboratories (VRLs) in Chemistry Education: A Systematic Literature Review// *International Journal of Education*. Vol. 15. Issue 4. P.127-142.

Haleem M., Ravi Pratap Singh., Sakshi Dhall. (2024) Role of Virtual Reality in advancing education with sustainability and identification of Additive Manufacturing as its cost-effective enabler// Sustainable Future.

Matovu H., Dewi Ayu Kencana Ungu, Mihye Won, Chin-Chung Tsai, David F. Treagust, Mauro Mocerino & Roy Tasker. (2022) Immersive virtual reality for science learning: Design, implementation, and evaluation//Studies in Science Education. P. 205-244

Maksimenco N., Okolzina A., Vlasova A., Tracey Ch., and Kurushkin M. (2021) Introducing Atomic Structure to First-Year Undergraduate Chemistry Students with an Immersive Virtual Reality Experience//Journal of Chemical Education. P. 2104-2108

Оразымбет М.М., Турганбаева А.П. (2023) Виртуалды шындық. Білім беру саласындағы жаңа технологиялық әзірлемелерді пайдалану. Vol. Issue.P.15-22

Lundin R.M., Yeap Y., Menkes D.B. (2023) Adverse effects of virtual and augmented reality interventions in psychiatry: systematic review//JMIR Ment. Health, - Vol. 10.

Limniou M., Roberts D., Papadopoulos N. (2008) Full Immersive Virtual Environment CAVE in Chemistry Education. Comput. Educ. P. 584–593.

Sayed Abdul Aziz Ahmady Falah., Rohullah Fajr., Sayed Ali Aqa Sadat. (2024) Effects of Virtual and Augmented Reality in Chemistry Education: Systematic Literature Review//International Journal of Arts and Social Science. Vol. 7. Issue 1. P. 221-239

Садвакасова А.К., Кыдырбекова А.И. (2023) Білім саласында виртуалды шындық технологиясын қолдануға сыни көзқарас// Білім беру үдерісіндегі білім беру саясаты, инновациялар және цифрландыру. Vol. 104. Issue 1. P.42-51

References

Amirbekova E., Shertayeva N., and Mironova E. (2024) Teaching chemistry in the metaverse: the effectiveness of using virtual and augmented reality for visualization// Frontiers in Education. 8:1184768. (in English)

Baragash R., Al-samarrie H., Alzahrani A., Alfarraj O. (2020) Augmented reality in special education; A meta-analysis of single-subject design studies//European Journal of Special Needs Education P. 382-397. (in English)

Baragash R., Al-Samarraie H. (2018) Blended learning: Investigating the influence of engagement in multiple learning delivery modes on students' performance//Telematics and Informatics. Vol. 35. Issue 7. P.2082-2098. (in English)

Cohen L., Manion L., Morrison K. (2018) Research methods in education (5th ed.). Routledge. -p.446. (in English)

Dunnagan C. L., Dannenberg D. A., Cuales M. P., Earnest R.A., Gurnsey D.M., and Gallardo-Williams M.T. (2020) Production and Evaluation of a Realistic Immersive Virtual Reality Organic Chemistry Laboratory Experience: Infrared Spectroscopy//J. Chem. Educ. P. 258–262. (in English)

Edwards B.I., Bielawski K.S., Prada R., Cheok A.D. (2019) Haptic Virtual Reality and Immersive Learning for Enhanced Organic Chemistry Instruction. Virtual Reality, 23, P. 363–373. (in English)

Ferrell J.B., Campbell J.P., McCarthy D.R., McKay K.T., Hensinger M., Srinivasan R., Zhao X., Wurthmann A., Li J., Schneebeli S.T. (2019) Chemical Exploration with Virtual Reality in Organic Teaching Laboratories. J. Chem. Educ. P. 1961– 1966. (in English)

Guruloo T., Osman K. (2023) Integrating Virtual Reality Laboratories (VRLs) in Chemistry Education: A Systematic Literature Review// International Journal of Education. Vol. 15. Issue 4. P.127-142. (in English)

Haleem M., Ravi Pratap Singh., Sakshi Dhall. (2024) Role of Virtual Reality in advancing education with sustainability and identification of Additive Manufacturing as its cost-effective enabler// Sustainable Future. (in English)

Matovu H., Dewi Ayu Kencana Ungu, Mihye Won, Chin-Chung Tsai, David F. Treagust, Mauro Mocerino & Roy Tasker. (2022) Immersive virtual reality for science learning: Design, implementation, and evaluation//Studies in Science Education. P. 205-244. (in English)

Maksimenco N., Okolzina A., Vlasova A., Tracey Ch., and Kurushkin M. (2021) Introducing

Atomic Structure to First-Year Undergraduate Chemistry Students with an Immersive Virtual Reality Experience//Journal of Chemical Education. P. 2104-2108. (in English)

Limniou M., Roberts D., Papadopoulos N. (2008) Full Immersive Virtual Environment CAVE in Chemistry Education. Comput. Educ. P. 584–593. (in English)

Lundin R.M., Yeap Y., Menkes D.B. (2023) Adverse effects of virtual and augmented reality interventions in psychiatry: systematic review//JMIR Ment. Health, - Vol. 10. (in English)

Orazymbet M.M., Turganbaeva A.R. (2023) Virtualdy shyndyq. Bilim beru salasyndaғы zhaңa tekhnologiyalyq әzirlemelerdi paıdalanu. [Virtual reality. Use of new technological developments in the field of Education]. Vol. Issue.P.15-22. (in Kazakh)

Sayed Abdul Aziz Ahmady Falah., Rohullah Fajr., Sayed Ali Aqa Sadat. (2024) Effects of Virtual and Augmented Reality in Chemistry Education: Systematic Literature Review//International Journal of Arts and Social Science. Vol. 7. Issue 1. P. 221-239. (in English)

Sadvakasova A.K., Kydyrbekova A.I. (2023) Bilim salasynda virtualdy shyndyq tekhnologiyasyn koldanura syni kezqaras [Critical approach to the use of virtual reality technology in education] // Bilim beru yderisindegi bilim beru sayasaty, innovaciylar zhәne cifrlandyru. Vol. 104. Issue 1. P.42-51. (in Kazakh)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 68–78

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.883>

UDC 372.652 1

Y. Gelişli¹, A. Kuralbayeva^{2*}, L. Kazykhankyzy², 2025.

¹Gazi University, Ankara, Turkey;

²Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,
Turkistan, Kazakhstan.

E-mail: aliya.kuralbayeva@ayu.edu.kz

**EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN UNDERGRADUATE
STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS THEIR LECTURERS AND
ACADEMIC SELF-CONFIDENCE**

Gelişli Yücel – Prof., PhD, Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Curriculum and Instruction Division, Ankara, Turkey, e-posta: gelisli@gazi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2816-3621>;

Kuralbayeva Alya – PhD, Assoc.Prof., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh -Turkish University, Turkestan, Kazakhstan, e-mail: aliya.kuralbayeva@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-3166-5104>;

Kazykhankyzy Lazura – PhD, Assist. Prof. Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan, E-mail: lazura.kazykhankyzy@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4155-6430>;

Abstract. Researchers of both educational and psychological field have long been interested in academic self-confidence, since they believe that it determines the degree of academic performance. This study aims to find out whether the undergraduate students' attitudes towards their teachers affect their academic self-confidence. Descriptive research design using quantitative research methods to collect and analyse the data was adopted in this study. To collect the required data the scale of Students' attitudes towards the teachers (SOSATT) developed by Gelişli, et al. (2017) consists of 25 items, and Academic self-concept scale developed by Liu and Wang (2005) consisted of 10 items were used. All Likert-items of the scales used a five-point scale from 1 (completely disagree) to 5 (completely agree). The scales were completed by 152 undergraduate students enrolled in Foreign Languages Teaching Department at Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan. The results showed that the participants possess a medium level of positive attitude towards their lecturers and high level of academic self-confidence. Moreover, the findings indicated the no difference between male and female participants' attitudes towards their lecturers but revealed statistically

significant difference on their levels of academic self-confidence. Finally, there was found a high level of correlation between students' attitudes towards their lecturers and academic self-confidence. According to the results, it may be concluded that the more positive the students' attitudes towards their lectures the higher their levels of academic self-confidence in the learning environment. The practical importance of this study lies in its potential to improve teaching practices and student support strategies in English language classrooms to enhance students' self-confidence.

Keywords: undergraduate students, attitude, positive attitude, attitude toward teachers, academic self-confidence.

Ю. Гелишли¹, А. Кұралбаева^{2*}, Л. Қазыханқызы², 2025.

¹Gazi University, Анкара, Түркия;

²Қожа Ахмет Яссауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан.

E-mail: aliya.kuralbayeva@ayu.edu.kz

БАКАЛАВРИАТ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ӨЗ ОҚЫТУШЫЛАРЫНА ДЕГЕН КӨЗҚАРАСТАРЫ МЕН ӨЗІНЕ ДЕГЕН АКАДЕМИЯЛЫҚ СЕНІМДІЛІК АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТЫ ЗЕРТТЕУ

Гелишли Южел – PhD, профессор, Гази университеті, Гази білім беру факультеті, Педагогикалық ғылымдар факультеті, Оқу бағдарламалары және оқыту кафедрасы, Анкара, Түркия, E-mail: gelisli@gazi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2816-3621>;

Кұралбаева Алия – PhD, қауым.проф. Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан, E-mail: aliya.kuralbayeva@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-3166-5104>;

Қазыханқызы Лазура – PhD, қауым.проф.м.а., Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Филология факультеті, Педагогикалық шетел тілдері кафедрасы, Түркістан, Қазақстан, E-mail: lazura.kazykhankyzy@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4155-6430>.

Аннотация. Педагогика және психология саласының зерттеушілері ұзақ уақыт бойы өзіне деген академиялық сенімділікке қызығушылық танытуда, себебі ол академиялық үлгерім дәрежесін анықтайды деп санайды. Бұл зерттеу бакалавриат студенттерінің мұғалімдерге деген көзқарасы олардың өзіне деген академиялық сеніміне әсер ететінін анықтауға бағытталған. Бұл зерттеуде деректер жинау үшін сандық зерттеу әдісін қолданылып, сипаттамалық зерттеу дизайны пайдаланылды. Қажетті деректерді жинау үшін Гелишли және басқалар (2017) тарапынан әзірлеген 25 сұрақтан тұратын «Оқушының мұғалімдерге деген көзқарасы шкаласы (SOSATT) және 10 сұрақтан тұратын Лю мен Ванг (2005) тарапынан әзірлеген Академиялық өзін-өзі бағалау шкаласы пайдаланылды. Барлық сұрақтар Ликерт түрінде жасалған, 1-ден (толық келіспеймін) 5-ке дейін (толық келісемін) бес балдық шкала қолданылды. Сауалнамаға Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Филология факультетінің, Педагогикалық шетел тілдері

кафедрасында білім алатын 152 студенті қатысты. Нәтижелер қатысушылардың мұғалімдеріне деген оң көзқарасының орташа деңгейін және академиялық өзіне деген сенімінің жоғары екенін көрсетті. Сонымен қатар, нәтижелер ерлер мен әйелдердің өз оқытушыларына деген көзқарастары арасында ешқандай айырмашылықты көрсетпеді, бірақ олардың академиялық өзіне деген сенімділік деңгейінде статистикалық маңызды айырмашылықты көрсетті. Түптеп келгенде, студенттердің мұғалімдерге деген көзқарасы мен академиялық өзіне деген сенімділік арасында жоғары деңгейдегі корреляция анықталды. Нәтижелерге сүйене отырып, оқытушылардың өз мұғалімдеріне деген позитивті көзқарастары неғұрлым жоғары болса, олардың оқу ортасындағы академиялық өзіне деген сенімділік деңгейі жоғарылайды деген қорытынды жасауға болады. Бұл зерттеудің практикалық маңыздылығы оның студенттердің өзіне деген сенімділігін арттыру үшін ағылшын тілі кабинеттерінде оқыту тәжірибесі мен студенттерге қолдау көрсету стратегияларын жақсарту әлеуетінде жатыр.

Түйін сөздер: бакалавриат студенттері, көзқарас, оң көзқарас, мұғалімдерге деген көзқарасы, академиялық өзіне деген сенімділік.

Ю. Гелишли¹, А. Куралбаева^{2*}, Л. Казыханкызы², 2025.

¹Gazi University, Анкара, Турция;

²Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави, Туркестан, Казахстан.

E-mail: aliya.kuralbayeva@ayu.edu.kz

ИЗУЧЕНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ОТНОШЕНИЕМ СТУДЕНТОВ БАКАЛАВРИАТА К СВОИМ ПРЕПОДАВАТЕЛЯМ И АКАДЕМИЧЕСКОЙ УВЕРЕННОСТЬЮ В СЕБЕ

Гелишли Юджел – PhD, профессор, Университет Гази, Педагогический факультет Гази, Кафедра педагогических наук, кафедра учебных программ и обучения, Анкара, Турция, E-mail: gelisli@gazi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2816-3621>;

Куралбаева Алия – PhD, доцент Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмета Ясави, Туркестан, Казахстан, E-mail: aliya.kuralbayeva@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-3166-5104>;

Казыханкызы Лазира – PhD, и.о. доцента Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмета Ясави, Туркестан, Казахстан, E-mail: lazura.kazykhankyzy@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4155-6430>.

Аннотация. Исследователи в области педагогической и возрастной психологии уже давно интересуются академической уверенностью в себе, поскольку считают, что она определяет уровень успеваемости. Цель данного исследования – выяснить, влияет ли отношение студентов бакалавриата к своим преподавателям на их академическую уверенность в себе. В исследовании использовался описательный дизайн с применением количественного метода для сбора и анализа данных. Для получения необходимой информации была использована Шкала отношения студентов к учителям (SOSATT), разработанная

Гелишли и другими (2017), состоящая из 25 вопросов, а также Шкала академической самооценки, разработанная Лю и Ваном (2005), включающая 10 вопросов. Опросные вопросы были сформулированы в формате шкалы Ликерта, использовалась пятибалльная шкала: от 1 («полностью не согласен») до 5 («полностью согласен»). В исследовании приняли участие 152 студента бакалавриата факультета преподавания иностранных языков Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмета Ясави (Казахстан). Результаты показали, что участники обладают средним уровнем позитивного отношения к своим преподавателям и высоким уровнем академической уверенности в себе. Более того, было установлено, что отношение студентов к преподавателям не зависит от пола, однако уровень академической уверенности в себе у мужчин и женщин статистически значимо различается. В конечном итоге выявлена высокая корреляция между отношением студентов к преподавателям и их академической уверенностью в себе. Таким образом, можно сделать вывод: чем позитивнее студенты воспринимают своих преподавателей, тем выше их уверенность в себе в учебной среде. Практическая значимость исследования заключается в его потенциале для совершенствования методов преподавания и стратегий поддержки студентов на занятиях по английскому языку с целью повышения их академической уверенности.

Ключевые слова: студенты бакалавриата, отношение, позитивное отношение, отношение к преподавателям, академическая уверенность в себе.

Introduction. The study of attitude has become increasingly important due to its impact on an individual's behavior. A possible explanation for the popularity of the concept of attitude according to social psychologists is that attitudes have something to do with social behavior (Darmaji, et al., 2019).

In broad terms an attitude is defined as a positive or negative evaluation of an object of thought and this object may embrace anything a person may hold in mind, such as attitude toward people, objects or ideas. The object can be anything a person holds in mind such as objects, people or ideas. In practice, the term attitude is frequently used to refer to preferences, feelings, emotions, beliefs, expectations, judgments, evaluations, values, principles, opinions, and intentions among other things (Bohner & Wänke, 2013).

It is believed that the attitude directly affects behavior of a person. An attitude, according to Gawronski (2018), is a mental state of readiness that arranged through experience of an individual, influencing in a directed or dynamic manner his/her response to all objects and situations with which it is associated. It is an aptness of a person to respond to some object or situation.

Hogg and Vaughan (2005) proposed the ABC model of attitude consisted of three components: affective, behavioural and cognitive. An affective component refers to person's feelings and emotions about an attitude object; behavioural component is responsible for the way we behave with the influence of our attitude; and the latter is the cognitive component refers to a person's belief/knowledge about an attitude

object. The ABC model of attitudes defines attitudes toward school and learning as beliefs, thoughts, and perceptions of learners about school and learning in it, emotions and its impact on school and learning based on feelings, and aptness to behave in line with positive and negative experiences with school and learning. As a result, this structure is inextricably related to additional characteristics that may be characterized as cognitive and non-cognitive learning and academic achievement foundations. Academic achievement is closely related to attitudes toward education and learning. Therefore, students who perform poorly in the educational environment have a more pessimistic attitude toward learning and assume that school and learning will not help them succeed in the future (Candeias, et al., 2010).

According to Albarracin and Shavitt's (2018) study, where he investigated students', teachers', parents', and school administration's attitudes towards the school environment, as well as changes over a ten-year period and the impact of attitudes on feelings of achievement, he revealed that the large majority of participants counted that school should create a dynamic environment in which pupils feel safe and comfortable, are satisfied with their teachers, and like studying. Thus, the learning environment and satisfaction with the teachers should encourage learners' academic success.

Researchers have provided sufficient evidence that teachers play a crucial role in enabling success for all students (Kubiato, 2013). If students' attitudes towards their teachers and school are positive, it affects their academic achievement and performance, which in turn will contribute to changing the learners' level of academic self-confidence. Similarly, Adnan and Isa (2019), claim that students' attitudes need to be educated during the whole teaching and learning process in order to have a good and positive result. The ability to apply the knowledge the students gained during the learning is a positive result of effective teaching and learning processes. A student's active participation, critical thinking, improved interaction and communication skills can be motivated by a positive attitude.

Pulford et al. (2013) defined self-confidence as one of the important personality traits that allows a person to have a positive or realistic opinion of themselves, or the conditions in which they find themselves. They claim that it is a very powerful aspect in ensuring that a person's potential is realized since it relates to a person's expectation about his or her capacity to attain a goal in a specific situation. If someone has a high level of self-confidence, he has a realistic picture of himself and his abilities, which leads to persistence in his endeavors. Thus, self-confidence is believed to be the most valuable trait in a person's social life. Owing to self-confidence, a person can fulfill all of his potential.

Self-esteem was defined in the early sixties by Rosenberg (1965) as the evaluation of a person's beliefs and attitudes toward his or her abilities and values. High level of self-esteem leads a person to a positive self-experiences, high-quality interpersonal relationships and better physical and mental health. Self-confidence, as Rodriguez and Loos-Sant' Ana (2015) state, is the combination of self-esteem and self-efficacy. He defined self-esteem as a general sense of self-worth or self-value. On the

other hand, self-efficacy is the belief in one's ability to succeed in different tasks. Rodriguez and Loos-Sant'Ana (2015) distinguish two types of self-efficacy. General self-efficacy refers to one's views about the ability to manage tasks in general, and specific self-efficacy refers to beliefs about one's ability to accomplish tasks in particular situations.

Researchers in both educational and developmental psychology have long been interested in academic self-confidence, since they believe that it determines the degree of academic performance. Moreover, they believe that the current educational crisis is the result of poor self-confidence, which has resulted in a lack of adequate involvement and inadequate growth despite spending a significant amount of time in the classroom. Positive attitude towards teachers and peers fosters students' self-confidence, whereas negative attitude undermines self-confidence. Therefore, self-confidence plays an important role in development of academic performance, learning and achievement (Akbari & Sahibzada, 2020).

Although much research has been conducted on learners' attitudes towards learning target language, few studies were found focusing on the attitudes of students towards their lecturers and no studies were found investigating the relationship between students' attitudes towards their lecturers and their levels of academic self-confidence.

Based on the above mentioned, the present study aimed at describing the students' attitudes towards their lecturers and their academic self-confidence; to see whether there is a relationship between these variables and compare whether there is a difference between males and females attitudes and self-confidence. In line with these objectives, the study attempts to answer the following research questions:

What are the undergraduate students' attitudes towards their lecturers?

What are the students' levels of academic self-confidence?

Is there any difference between male and female participants attitudes towards their lecturers and their academic self-confidence?

Is there any significant correlation between participants' attitudes towards their lecturers and academic self-confidence?

Materials and methodology. *Research Design.* This study employed Descriptive research design. A quantitative research method was used to collect and analyze the data. In descriptive research design the researcher obtains data to systematically describe a phenomenon and its characteristics, by answering the questions what, where, when and how rather than why. In this type of research, the researcher cannot control or manipulate the variables, they are only observed, identified and measured. Therefore, observation and survey tools are mostly used to gather data (Nassaji, 2015).

Participants and Setting. The participants of the current study were 152 the first, second and third year TEFL (Teaching English as a Foreign Language) students enrolled at Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University in

Kazakhstan. The participation in the study was in the voluntarily form. The students were informed about the confidentiality of their responses before the administration of the survey.

Data collection instrument. The data collection tools of this study included a survey adapted from Gelisli, et al. (2017) “The scale of Students’ attitudes towards the teachers (SOSATT)” and Liu and Wang’s “Academic self-concept scale” (2005).

“The scale of Students’ attitudes towards the teachers (SOSATT)” consisted of 25 Likert scale items. The original version of “Academic self-concept scale” consisted of 19 items in two subscales which measured academic self-confidence and academic effort. 10 items measuring academic self-confidence of participants were used in this study. All Likert-items used a five-point scale, from completely disagree to completely agree (between 1 to 5).

Data collection procedure. The study was carried out during the spring semester of 2023-2024 academic year at Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-turkish University. The accessible population for the study was Philology faculty, the Foreign Languages Teaching Department, since the researcher was a member of the academic staff of this department. As the first step, the necessary permission for implementation of the questionnaires from the administration of Philology faculty was taken. The selection of the courses was based on convenience for accessibility. The participants were instructed to complete the questionnaire voluntarily because accurate data analysis was critical to the study’s success. The participants were assured that the information they submitted would be kept private and used only for this study. It took the participants approximately 15 minutes to fulfill each scale and the subjects spent a total of 30 minutes on the scales. All the data collection process took approximately three weeks.

Data analysis. The data collected through the scales was analysed statistically using SPSS program version 21.0. Several analyses were used in the present study in terms of descriptive and inferential analyses. To answer the first and second research questions descriptive statistics (mean, standard deviation, etc.) was computed. Independent samples t-test was used to analyse the third research question, which was aimed at revealing the difference between male and female participants’ attitudes towards their lecturers and their academic self-confidence. Finally, Pearson product-moment correlation coefficient analysis was calculated to answer the last research question, to determine the level of relationship between two variables analysed in this study.

Findings. After collecting the data, descriptive and inferential statistics were used to analyse them. 152 questionnaires were gathered and analysed. To gain more understanding of participants’ attitudes towards their teachers and their levels of academic self-confidence, the descriptive statistics were calculated to the full sample. The results are presented in table 1.

Table 1
Descriptive statistics results

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Students' attitudes towards the teachers	152	2.80	5.00	3.8516	.48759
Academic self-confidence	152	2.50	4.80	3.5625	.42330

The results of descriptive statistics revealed that the mean score on students' attitudes towards the teachers' scale is $M=3,85$; and academic self-confidence score was found to be $M=3,56$.

Following, to answer the third research question in terms of examining the difference between male and female participants attitudes towards their lecturers and their levels of academic self-confidence independent samples t-test was performed. The results are presented in table 2.

Table 2
Independent sample t-test results for gender differences

	Gender	N	Mean	Std. Deviation	t	p
Students' attitudes towards the teachers	male	42	3.8381	.50186	-.210	.834
	female	110	3.8567	.48427		
Academic self-confidence	male	42	3.2643	.44773	-2.807	.007*
	female	110	3.5445	.41571		

$p < 0.05$

Independent Samples t-test results revealed that the mean scores of both males ($M=3,83$) and females ($M=3,85$) related to the attitudes towards their teachers are almost similar and revealed no statistically significant difference between male and female participants. In terms of the scores on academic self-confidence differ significantly. Mean scores of the males ($M=3,26$) was found to be lower than the females mean scores ($M=3,54$), which shows that females are superior in academic self-confidence.

Finally, to determine the last research question, Pearson product-moment correlation coefficient analysis was computed on the data to investigate the relationship between two variables. The results are presented in table 3 below.

Table 3
The results of Pearson product-moment correlation coefficient analysis

	Students' attitudes towards the teachers	Academic self-confidence
Students' attitudes towards the teachers	---	.790*
Academic self-confidence	.790*	---

$p < 0.05$

The results presented in table 3 show that the correlation between two variables, in terms of students' attitudes towards the teachers and academic self-confidence is positive and highly significant ($r = .790$).

Results and discussion. The purpose of the present study was to investigate the relationship between undergraduate students' attitudes towards their lecturers and academic self-confidence. Additionally, it was aimed to examine whether the students' attitudes towards their lecturers and academic self-confidence differ according to their gender. The results indicated that participants possess "generally correct" attitudes towards their lecturers and medium level of academic self-confidence. Moreover, statistically significant difference between male and female participants were found in terms of their levels of academic self-confidence, in which females showed higher level of academic self-confidence than males. The finding of this study is in apposite with Wolff et al.'s (2018) study who found that males had higher level of self-confidence than their female counterparts. Finally, significant positive correlation was indicated between students' attitudes towards their lecturers and their academic self-confidence, which shows that the more positive the attitudes of students towards their lecturers the higher their self-confidence in the context of academic achievement. Students with high self-confidence possess positive feelings and firm beliefs about their abilities, they value themselves and able to develop their knowledge.

Different research studies have been conducted in the educational field, in which the researchers revealed positive correlation between academic self-concept and academic achievement (Abdullah, et al., 2019). It is also revealed that students' self-confidence is very effective in the learning process and had positive impacts in their learning process.

However, in terms of the relationship between academic self-confidence and attitude towards teachers, the findings of this study confirmed the findings of Astalini et al (2020). Their study aimed at investigating school students' attitudes and self-confidence and revealed 75% of influence of attitude to students' self-confidence which indicated high level of affection of students' attitudes towards their teachers and their self-confidence. They insist that the attitude and self-confidence in the learning environment must be good, so that the later learning followed by the students tends to be easy and to achieve good results. In a similar study conducted by Gudyanga et al. (2019) investigated the influence of teacher qualification on the attitude of students towards their learning environment. He revealed that teacher qualification plays a crucial role on students' attitudes towards their learning environment, which in turn proved the close connection between the students' attitudes towards their teachers and learning environment.

The influence of teachers, parents, and society on students' academic development is significant. From the present study, it is evident that students' attitudes toward teachers are of crucial importance because it affects the learning process, whereas self-confidence has an important function to actualize one's potential. Positive attitudes towards the course and lecturers would encourage students to learn the content much better. Students' positive attitude towards their lecturers will influence learning and make students more confident in learning. If the students' attitudes are positive, they will be more active in the learning process because of a high level

of self-confidence. Therefore, teachers are responsible for reducing the feelings of failure so that the self-confidence of the students can be increased.

Conclusion. In this study we discussed whether there is a relationship between the undergraduate ELT students' attitudes towards their lecturers and academic confidences. These findings can provide useful insight into the issues of attitude and self-confidence of undergraduate students in the university environment.

However, a few limitations need to be acknowledged related to this study. First, the results of this study are limited only to one department of one university in Kazakhstan, whereas the attitudes towards lecturers of students from different departments may affect differently their academic self-confidence. Therefore, further research needs to investigate the by comparing different departments and universities in Kazakhstan. Second, the number of participants was small in this study. To get more reliable and detailed results further research needs to be conducted among a large sample of undergraduate students. The last limitation is that this study was a cross-sectional study based on the results of survey data. The results cannot fully clarify the causal relationship between the students' attitudes towards their lecturers and their academic self-confidence. Therefore, further research needs to employ both quantitative and qualitative methods of research.

References

- Abdullah, G.G., Abdullah, G., Isnanto, I., & Vidiyanti, N.P.Y. (2019, December). Student's Self-Confidence and Their Learning Achievement on Elementary Schools. In 5th International Conference on Education and Technology (ICET 2019) (pp. 152-155). Atlantis Press. DOI: 10.2991/icet-19.2019.37 (in Eng.)
- Adnan, M., & Isa, N.H. (2019). Relationship between the psychosocial learning environment to the achievement of form four additional mathematics. *J. Mech. Contin. Math. Sci*, 1. DOI: 10.26782/jmcs.2019.03.00017 (in Eng.)
- Akbari, O., & Sahibzada, J. (2020). Students' self-confidence and its impacts on their learning process. *American International Journal of Social Science Research*, 5(1), 1-15. DOI: 10.26782/jmcs.2019.03.00017 (in Eng.)
- Astalini, A., Darmaji, M.I., Kuswanto, R.P., Anggraini, L., & Putra, I. (2020). Attitude and Self-confidence Students in Learning Natural Sciences: Rural and Urban Junior High School. *Universal Journal of Educational Research*, 8(6), 2569-2577. DOI:10.13189/ujer.2020.080640 (in Eng.)
- Bohner, G., & Wänke, M. (2013). The psychology of attitudes and persuasion. In *Public opinion and criminal justice* (pp. 3-32). Willan. (in Eng.)
- Candeias, A.A., Rebelo, N., Oliveira, M., & Mendes, P. (2010). Pupils' Attitudes and Motivation toward learning and school—Study of exploratory models on the effects of socio-demographics, personal attributes and school characteristics. *Res. Gate*, 1, 1-18. (in Eng.)
- Darmaji, D., Astalini, A., Dwi Agus Kurniawan, D., Perdana, R., & Putra, D. S. (2019). A Study Relationship Attitude Toward Physics, Motivation, and Character Discipline Students Senior High School in Indonesia. *International Journal of Learning and Teaching*. DOI: <https://doi.org/10.18844/ijlt.v11i3.4207> (in Eng.)
- Fatma, F. (2015). A study of self-confidence of adolescents in relation to their gender, locality and academic achievement. *IJAR*, 1(12), 541-544. (in Eng.)
- Gao, L.X., & Zhang, L.J. (2020). Teacher learning in difficult times: Examining foreign language teachers' cognitions about online teaching to tide over COVID-19. *Frontiers in psychology*, 11, 549653. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.549653> (in Eng.)
- Gawronski, B., Rydell, R.J., De Houwer, J., Brannon, S. M., Ye, Y., Vervliet, B., & Hu, X. (2018).

Contextualized attitude change. *Advances in experimental social psychology*, 57, 1-52. <https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2017.06.001> (in Eng.)

Gelisli, Y., Baidrahmanov, D.K., Beisenbaeva, L., & Sultanbek, M. (2017). Determination of the High School Students' Attitudes towards Their Teachers. *International Journal of Instruction*, 10(4), 361-378. (in Eng.)

Gudyanga, A., Gora, J., & Moyo, L. (2019). Factors affecting the participation of rural male students in two vocational subjects in Zimbabwe. *Cogent Education*, 6(1), 1633126. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2019.1633126> (in Eng.)

Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2008). *Social psychology*. Pearson Education.

Kubiatko, M. (2013). The Comparison of Different Age Groups on the Attitudes toward and the Use of ICT. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 13(2), 1263-1272. (in Eng.)

Liu, W.C., & Wang, C.K.J. (2005). Academic self-concept: A cross-sectional study of grade and gender differences in a Singapore secondary school. *Asia Pacific Education Review*, 6, 20-27. (in Eng.)

Nassaji, H. (2015). Qualitative and descriptive research: Data type versus data analysis. *Language teaching research*, 19(2), 129-132. <https://doi.org/10.1177/1362168815572747> (in Eng.)

Pulford, B.D., Woodward, B. & Taylor, E. Do social comparisons in academic settings relate to gender and academic self-confidence?. *Soc Psychol Educ* 21, 677–690 (2018). <https://doi.org/10.1007/s11218-018-9434-1> (in Eng.)

Rodriguez, S.N., & Loos-Sant'Ana, H. (2015). Self-concept, self-esteem and self-efficacy: The role of self-beliefs in the coping process of socially vulnerable adolescents. *Journal of Latino/Latin American Studies*, 7(1), 33-44. <https://doi.org/10.18085/1549-9502-7.1.33> (in Eng.)

Rosenberg, M. (1965). Rosenberg self-esteem scale (RSE). *Acceptance and commitment therapy/Measures package*, 61. (in Eng.)

Wolff, F., Helm, F., Zimmermann, F., Nagy, G., & Möller, J. (2018). On the effects of social, temporal, and dimensional comparisons on academic self-concept. *Journal of Educational Psychology*, 110(7), 1005–1025. <https://doi.org/10.1037/edu0000248> (in Eng.)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 79–95

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.884>

ӨОЖ 378.02:37.016
FTMP 14.35.09

M.B. Dzhanayev, K.A. Baigutov, 2025.

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.
E-mail: karimkhan.art@qmail.com

THEORETICAL PROBLEMS OF ETHNOAESTHETICS IN ART EDUCATION

Dzhanayev Miyat – Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Art Education, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, E-mail: miyat53@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6464-2086>;

Baigutov Karim – Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the Faculty of Arts, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, E-mail: karimkhan.art@qmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1013-5123>.

Abstract. The article is devoted to the problem and features of the artistic and educational aspect of ethno-aesthetics in the conditions of modern civilization and the era of globalization. Theoretical and methodological features of ethno-aesthetics in art education are studied in the classroom of fine arts. The article contains an analysis of the theoretical problems of ethnoaesthetics in art education, which is associated with the study of the aesthetic values of the Kazakh national culture. The significance of ethno-aesthetics in art education and pedagogical art history and the possibility of its development in the classroom of fine arts are determined. The study is aimed at studying the actual pedagogical problem of the formation of the ethno-aesthetic culture of students in the specialty of art education.

The article defines the concept of ethno-aesthetics in the aspect of art education, reveals its essence, characterizes the methods and forms of development of ethno-aesthetic culture in the visual arts. The methodological foundations of the development of ethno-aesthetic culture and familiarization with national and universal values, traditions and customs through the arts and national culture are being studied. Methods based on the integration of artistic and ethno-aesthetic interaction create new opportunities for the spiritual and cultural development of students, contribute to their creative self-expression.

The purpose of this study is to research the theoretical and methodological problems of ethno-aesthetics in art education based on the Kazakh national culture and art.

Key words: ethno-aesthetics, spiritual culture, art education, folk pedagogy, cultural values, national tradition, work, artistic creativity.

М.Б. Джанаев, К.А. Байгутов, 2025.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы, Қазақстан.

E-mail: karimkhan.art@gmail.com

КӨРКЕМ БІЛІМДЕГІ ЭТНОЭСТЕТИКАНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Джанаев Мият Баймекеевич – педагогика ғылымдарының кандидаты, «Көркем білім» кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а., Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: miyat53@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6464-2086>;

Байгутов Карим Алимханұлы – философия докторы (PhD), Өнер факультетінің деканы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: karimkhan.art@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1013-5123>.

Аннотация. Мақала қазіргі кезеңдегі өркениет пен жаһандану дәуірі жағдайындағы этноэстетиканың көркем білімдік аспектісінің мәселелері мен ерекшеліктеріне арналған. Бейнелеу өнері сабақтарында көркем білім берудегі этноэстетиканың теориялық және әдіснамалық ерекшеліктері зерттеледі. Мақалада қазақ ұлттық мәдениетінің эстетикалық құндылықтарын зерттеуге қатысты көркем білімдегі этноэстетиканың теориялық мәселелеріне талдау жасалынған. Көркем білімдегі және педагогикалық өнертанудағы этноэстетиканың мәні мен оны бейнелеу өнері сабақтарында дамыту мүмкіндіктері анықталады.

Зерттеу көркем білім мамандығы студенттерінің эстетикалық мәдениеттерін қалыптастырудың педагогикалық көкейтесті мәселелерін зерттеуге бағытталған. Мақалада көркем білім аспектісіндегі этноэстетика түсінігінің анықтамасы беріледі, оның мәні айқындалады, бейнелеу өнері сабақтарында этноэстетикалық мәдениетті дамыту әдістері, формалары сипатталады. Этноэстетикалық мәдениетті дамыту мен ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарға, салт дәстүрлерге өнер және ұлттық мәдениет арқылы баулудың әдіснамалық негіздері зерттеледі. Көркемдік және этноэстетикалық байланыстағы кіріктіруге негізделген әдістер, білімгерлерді рухани және мәдени дамытудың жаңаша мүмкіндіктерін ашып, олардың өзіндік шығармашылық ойының дамуына ықпал етеді. Жұмыстың мақсаты қазақ ұлттық мәдениеті мен өнерінің негізінде көркем білім берудегі этноэстетиканың теориялық және әдіснамалық мәселелерін зерттеу болып табылады.

Түйін сөздер: этноэстетика, рухани мәдениет, көркем білім, халықтық педагогика, мәдени құндылықтар, ұлттық дәстүр, туынды, көркем шығармашылық.

М.Б. Джанаев, К.А. Байгутов, 2025.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан.
E-mail: karimkhan.art@qmail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭТНОЭСТЕТИКИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Джанаев Мият Баймекеевич – кандидат педагогических наук, и.о. ассоциированного профессора кафедры «Художественное образование», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, E-mail: miyat53@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6464-2086>;

Байгутов Карим Алимханулы – PhD, Декан факультета Искусств, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, E-mail: karimkhan.art@qmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1013-5123>.

Аннотация. Статья посвящена проблеме и особенностям художественно-образовательного аспекта этно-эстетики в условиях современной цивилизации и эпохи глобализации. Изучаются теоретические и методологические особенности этно-эстетики в художественном образовании на занятиях изобразительного искусства. В статье содержится анализ теоретических проблем этно-эстетики в художественном образовании, которая связана с изучением эстетических ценностей казахской национальной культуры. Определяется значение этно-эстетики в художественном образовании и педагогическом искусствоведении и возможности ее развития на занятиях изобразительного искусства.

Исследование нацелено на изучение актуальной педагогической проблемы формирования этно-эстетической культуры студентов специальности художественного образования. В статье дается определение понятия этно-эстетики в аспекте художественного образования, раскрывается его сущность, характеризуются методы, формы развития этно-эстетической культуры на занятиях изобразительным искусством. Изучаются методологические основы развития этно-эстетической культуры и приобщения к национальным и общечеловеческим ценностям, традициям и обычаям через искусства и национальную культуру.

Методы основанные на интеграции художественного и этно-эстетического взаимодействия создают новые возможности для духовного и культурного развития обучающихся, способствуют их творческому самовыражению.

Целью данного исследования является изучение теоретических и методологических проблем этно-эстетики в художественном образовании на основе казахской национальной культуры и искусства.

Ключевые слова: этно-эстетика, духовная культура, художественное образование, народная педагогика, культурные ценности, национальная традиция, произведение, художественное творчество.

Кіріспе.

Қазіргі кездегі жаһандану жағдайында ұлттық этникалық мәдениет пен ұлттық өзіндік сана түрлі мәдени, саяси, идеологиялық қайшылықты үрдістер нәтижесінде күрделі қиындықтарға душар болуда. Техникалық прогрес, жоғары кибернетикалық цифрландырудағы жетістіктердің қайшылықты жақтары, зор робототехникаландырудың құпия немесе болжамсыз өзгерістері мен адамзат мүмкіндігінен шексіздігі, жалпы жасанды интеллекттің адам басқаруына бағынбау қаупі барлығы рухани адамгершіліктік жоғары интеллектілік зияттылық пен моральдық қасиеттерді барынша дамутуды талап етеді. Ал керісінше осындай жаһандық ғылыми техникалық, аса жоғары техногендік жалпы адамзаттық қоғамдық мобильді үдерісте адамзаттың рухани эстетикалық белсенділігі мен әрекеттілігі шектеулі болып қалу қаупі жоқ емес. Адамдардың рухани өмірін жоғары деңгейде жетілдіру қоршаған ортадағы, мәдениет пен өнердегі моральдық адамгершіліктік, дүниетанымдық сананы қалыптастырып этика-эстетикалық ләззаттану қасиеттерін дарытады. Ал эстетикалық сана-сезімді дамыту адамда әр нәрседе кереметтілікті, өмірлік қуанышты, әсемдік пен сұлулықты, адам жеке тұлғасының жарқындығы мен құндылығын бағалайтын эстетикалық руханилық пен ләззаттануды туындатады. Өмірге эстетикалық қатынас адам өмір салтымен, тарихи тектік немесе этникалық болмыс бітімімен адам өмірінің барлық кезеңдерінде түрлі іс-әрекет қызметінде табиғат заңдылықтарын этноэстетикалық игеру деңгейінде орын алады. Эстетикалық сұлулық заңдылықтарына сай шығармашылық іс әрекет пен көркемдік эстетикалық қабылдау және т.б. қызметтегі этноэстетикалық үрдіс адамға жоғары рухани серпіліс пен қуаныш сезімін ұялатады.

Негізгі бөлім.

XXI ғасырдағы жаһандану дәуірі адамзаттық қоғамды инертті өзгермелі моральдық, адамгершіліктік, қарамақайшылықты деңгейге жеткізіп жаңа рухани эстетикалық моральдық серпілістерді қажет етіп отыр. Қандайда негативті үрдістерде адамзат құндылықтары жүйесінде радикалды адамгершіліктік руханилық бастамалар мен өзгерістер қажеттігі туындауы сөзсіз. Мысалы, неміс философы Юрген Хабермас (Habermas, 2001) өзінің «The Postnational Constellation» еңбегінде жаһандану жағдайында ұлттық мемлекеттердің мәдени бірегейлікті сақтау қажеттілігіне тоқталады. Ол қоғамдық сананың, моральдық құндылықтар мен мәдени мұраның трансформациясын қазіргі әлемнің басты сын-қатері ретінде сипаттайды. Хабермас ұлттық мәдениеттердің диалогқа түсуі арқылы ғана олардың өміршеңдігін қамтамасыз етуге болады деп көрсетеді.

Америкалық мәдени антрополог Клиффорд Гирц (Geertz, 1973) «The Interpretation of Cultures» еңбегінде мәдениет – бұл символдар жүйесі, ол арқылы адам өзін-өзі таниды және қоғамдағы орнын анықтайды деп атап көрсетеді. Гирцтің пікірі бойынша, жаһандану процесінде этностық бірегейлік пен дәстүрлі құндылықтарды сақтау үшін әр ұлттың өз символдық жүйелерін қайта жаңғыртып, оларды қазіргі қоғам өмірімен үйлестіруі

кажет. Жаһандану мен мәдениеттер диалогы мәселесіне ерекше тоқталған ресейлік ғалым Ю.М. Лотман (Лотман, 2018) «Культура и взрыв» еңбегінде мәдениеттің тұрақты дамуы үшін дәстүрлі және жаңашыл элементтердің өзара ықпалдастығы маңызды екенін көрсетеді. Лотманның пікірінше, мәдениет үнемі өзгерістерде және диалогта дамиды, алайда оның негізінде әрқашан этномәдени код сақталуы тиіс.

Сондай-ақ, француз философы Поль Рикёр (Ricoeur, 2005) «The Course of Recognition» еңбегінде жаһандану дәуірінде мәдениеттердің өзара танылуы және құрметтелуі әр ұлттың рухани тұтастығы мен адамгершілік идеалдарын сақтаудың алғышарты екенін атап көрсетеді. Осылайша, шетелдік зерттеушілердің еңбектері қазіргі жаһандану жағдайында этноэстетикалық құндылықтар мен рухани-адамгершілік мұраларды жаңғыртудың, ұлттық бірегейлікті сақтаудың маңыздылығын дәлелдейді. Олар ұлттық мәдениет пен өнердің этномәдени архетиптері арқылы жеке тұлғаның рухани дамуы мен қоғамдағы орнының үйлесімділігін қамтамасыз етуге бағытталған көзқарастар ұсынады. Осы жағдайдағы бүгінгі жаһандық полимәдениеттік қоғамдық үрдісте этностың ұлттық жадында сақталған мәдени руханилық мұраларын жаңғыртып дамыту мәселелері айырықша маңызды. Жаһандық мобильдік ұтқырлы кезеңде өркениеттік жалпылық пен біркелкілік қағидаттары орын алуда. Алайда, жойқын техникалық жаһандық үдемелі үрдістер, гуманистік руханилық ұлттық мүдделерді кейінге ысырып тастап, бірегейлікке итермелеп, этностар иденттілігін, дәстүрлерін, ұлттық сапалары мен тектік қасиеттерін жою қаупін туғызуда. Бұл жағдайда этномәдениетті өзінің бар болмысында, барлық салаларында этноэстетикалық ұлттық жадты жаңғырта отырып дамыту қажеттігі туындайды. Сондықтан «Необходимо концептуальное осознание понимания «Возрождения» эпокультуры, которое необходимо понимать как внутренний духовный идеал, к которому необходимо стремиться, совершенствоваться, ровняться этому стереотипу, что дает ощущение этнической идентичности» (Корытина, 2015).

Мұндағы басты қарама қайшылықтар моральдық, адамгершіліктік дамудың әлсіздігі, жеткіліксіздігі мен интеллектуалды-технологиялық мүмкіндіктердің әдеттен тыс өсу қарқынының үдемелілігі болып отыр. Адамзат техногендік жаһандық үрдістердегі жойқын тенденцияларға бар мүмкіндігінше қарсы тұра алуы тиіс. Осы жойқын сынақтарға қарсы тұру жалпы адамзаттық және ұлттық гуманистік құндылықтарға зор сенім мен адамгершіліктік идеалдардың мызғымастығында. Сонымен жаһандық техникалық үрдістердің жағымсыз жойқын жақтарына қарсылық, гуманистік құндылықтар адамгершілік, руханилық, шыншылдық, адамзаттың ұлттық ұлылық және данышпандық қасиеттері арқылы жүзеге асырылатындығы өмір тәжірибесінде де, ғылымда да бұлжымас ақиқат феномен. Бұл мәселе заманауи әлемдік даму тәжірибесінде де, оның жаһандық мақсаттары мен осы жойқындықтан сақтануымен де айқындалып отыр. Қоғамдық идеялылық пен саяси саналылық нығыз адамзаттық моральдық құндылықтарға жүгінгенде ғана өзінің шынайы

құндылықтық маңызын анықтайды. Адамгершіліктік құндылықтардың тайыздығы адам тіршілігінде қатерлі қасіретке әкеледі. Себебі, адам өміріндегі барлық даму жолдары, жетістіктері адами рухани және материалдық мәдениет негіздері, сана сезім, психологиялық, физиологиялық қалыптасып дамып жетілу, экономикалық, саяси, мәдени дамуы, жалпы барлығы адамның этноэстетикалық моральдық, адамгершіліктік жалпы ұлттық қасиеттері мен дәстүрлерінен бөлек бола алмайды. Сондықтан, осы келеңсіздіктерден айырылу үшін құндылықтарды жаңаша қарастыру арқылы техногендік этикадан сенім, шыдамдылық, рухани, моральдық адамгершіліктік этикаға көшу маңызды. Мұндай өзгерістер жаңа бағыт, жаңа дәуір этикасының негізінде этноэстетикалық мәнділікке әкеледі. Жаһандану қоғамында этномәдениеттер тұрлаулылығы мен рухани өлшемдер сұйылуы орын алып, ұлттық дәстүрлер заманауи стандарттардың тасасында қалуда. Бұл жағдай өз кезегінде этникалық дүниетаным мен иденттілікті әлсірететіндігі белгілі. Қазақстанның көне дәуірден бүгінге дейінгі сан-алуан кезеңдеріндегі өнер түрлері мен мәдениетінің тылсым қырлары мен құрылымының ерекшеліктерін қарастыра отырып, білімгерлердің жеке ғылыми-шығармашылық қызметін тиімді ұйымдастыра білуге ынталандыру мен қатар адамгершілік, гумандық әдептер мен адами моральдық, ұлттық рухани және мәдени құндылықтарды, олардың табиғи ерекшеліктерін есепке ала отырып мәдени, ұлттық көркем танымдық білімдерін белсендіріп дамыту жолдарын іздену керек. Өнер түрлері арқылы білімгерлердің ұлттық көркем танымдық білімдерін белсендіріп дамыту қазақ халықының этномәдени архетиптерінен бастау алады. Яғни, «Өнердің кәусәр туындысы халық өмірінің терең және мөлдір қайнарынан шымырлап шығады да, сол халықтың өзінің рухани сусынына айналады» (Қабдолов, 2014).

Мәдени өнертану құндылықтары игілік пен ізгілікке байланысты туындайтын этномәдениеттің басты элементі. Сонымен, этноэстетика аксиологиялық жүйе ретінде орын алады және ол, әлеуметтік мәдени этнопедагогикалық зерттеуде маңызды құрал ретінде қарастырылады. Яғни, этноэстетикалық тәрбие қазіргі жаһандық ақпараттық қоғамдағы жаңа жоғары технологиялардың қарқынды дамуындағы өнер мен көркем мәдениетті дамыту қажеттілігін талап ететін аксиологиялық мәселе. «Неуправляемая, необоснованная адаптация к общечеловеческой культуре может привести к расшатыванию идентичности этноса, утрате индивидом ощущения сопричастности к собственной истории, традиции, народу» (Корытина, 2015).

Осындай ғаламдық техника-технологиялық жағдайларда өмірдің руханилық сапасын көтеру құралы және басты тетіктерінің бірі осы аксиологиялық этноэстетикалық проблема мәдени сұхбат пен құндылықтар жүйесі арқылы технократиялықтан руханилыққа алмасуды талап етеді. Планетарлық мәдениет этностар полимәдениетімен жаһандануы қажет. Бұл жағдайда ұлттық жад арқылы этномәдениетті жандандыру маңыздылығы туындайды. Сондықтан, өзіндік ұлттық иденттілікті сақтап руханилық пен этникалық қағидаттарды жандандыру, жаңа бағытта өріс алуы тиіс. Этникалық өзіндік сананы жаңғырту

қазақ ұлттық салт-дәстүрлерін, ұлттық өнері мен мәдениетін қоғамдық деңгейде, бүгінгі өмір тынысымен сабақтастықта, оның түрлі өзгерістерін ескере отырып қолданылуымен анықталады.

Белгілі ғалымдар Қ. Жарықбеу, С. Қалиев «Қазақ тәлім-тәрбиесі» еңбегінде қазақ халықтық педагогикасындағы тәрбие түрлері ақыл-ой, ізгілік пен адамгершілік, сыр мен сымбат, тән және тазалық, еңбек және өнер тәрбиесі олардың мән мазмұны талданып көрсетілген. Қазақ халқының тәлім тәрбие психологиясы фольклор, өнер мен денсаулық психологиясы, жалпы қазақ халқының мәдени, өнер танымдық, тәлім тәрбиелік, рухани құндылықтары туралы маңызды мәселелер қамтылған (Жарықбаев және Қалиев, 1995). Этноэстетикалық тәрбие архетиптік, ілкі ұлттық мәдени өнер түпнұсқалары арқылы білімгердің рухани-шығармашылық танымын, ұлттық этностық архетиптер мысалы, мәдениет пен өнер салаларындағы ұлттық бастауларды жаңғырта қолдану арқылы қалыптастырады. Қазақ ұлттық этномәдениетіндегі мәдениет пен өнер құндылықтары автохтонды бастаулардың адаптациясын қолдану негіздерін анықтайды. Яғни, жергілікті архетиптерден жаңа бағытта, қазіргі заман талаптарына сай іріктеп қолдана отырып жаңғыртуды қажет етеді. Себебі жаһандық дәуір ерекшеліктерінде мәдениеттің басты функциясы жеке тұлғаны әлументтендіру болып табылады. Мұнда этномәдениет архетиптерінің де маңыз зор. «Табиғатқа бойлау арқылы көшпелі дәуірде қазақ өзінің табиғатпен берік байланысын, өзінің жарық дүниемен рухани кіндіктестігін сезініп, ... адам мен әлем байланыстарын көзбен көріп, іштей сезіп, санаға тоқып өзінің эстетикалық негізін салған» (Нурланова, 1987).

Ментальды стереотиптегі ұлттық этникалық дәстүрлер дәуір талаптарына сай қолданыс тапқаны жөн. Сондай-ақ, этноэстетикалық ұлттық ерекшеліктер жалпы әлемдік мәдениетпен қатар жүріп жатады. Қазақ халқының этноэстетикалық ұлттық сана-сезімін қалыптастырып рухани танымдық өрісін жаңа дәуірге сай кеңейту ғаламдық бастау болады. Қазақ халықтық педагогикасының негіздері ол, халықтың тарихи қалыптасқан этномәдениеті, өнері, әдебиеті мен фольклоры, әуезді ән-күйі. Этноэстетикалық білімнің ұлттық және ғаламдық қатынасы бүгінгі жаһандық дәуірдегі түрлі әлеуметтік қақтығыстар мен қайшылықтар жағдайында маңызды мәселе болып отыр. Сонымен бүгінгі дәуірге бағытталған этноэстетикалық, халықтық педагогика қоғамдық ой мен халықтық саяси көзқарасты техногендік өріспен лайықты руханилықта сәйкестендіріп қарастыруға мүмкіндік береді. Нәтижесінде ғаламдық жоғары техногендік жағдайда жоғары деңгейдегі саналы сезімдік ойлау деңгейіне көтеріп, бұл жағдайларға игілікпен ізгілікті ғылыми таным қалыптастырады. Жалпы әлем болмысы мен тынысы адам өмірінің мәнділігімен өлшенеді. Сондықтан адам өмірі адам болмысының базисі болғандықтан мәнділікпен рухтанған адам өмірі болмыстың адамгершіліктік сапасы болып табылатындығы ғылымда дәлелді фактор болып табылады. Ал өмір мәнділігі оның молральдық, адамгершіліктік, руханилығымен еленеді. Жақсылық пен кең пейілділік, шыншылдық абсолютті құндылық мәні. Б. Казыханованың «Роль

художественного наследия в эстетическом воспитании народа», «Эстетическая культура казахского народа» еңбектерінде этнофилософиялық бағыттағы эстетикалық тәрбие мәселелері қазақ көркем мәдениеті негізінде этноэстетика теориясы мен тарихи негіздері ұштастырыла талданады. Қазақ эстетикалық мәдениеті ұлттық дәстүрлер мен жаңашылдық үйлесімінде қарастырылады (Казыханова, 1973).

Қазақ этномәдениеті мен этноэстетикалық тұжырымдарын көркем шығармашылыққа оқыту үрдісінде қолдану әдіс тәсілдерін анықтау бүгінгі таңдағы басты көркем педагогикалық мәселе. Ұлттық этномәдени және этноэстетикалық бастаулар мен қағидағтар әрқашанда ежелден қалыптасып қазақ көркем өнерінде терең тамырланған феномен. Олар ұлттық құндылықтарды, салт-дәстүрлерді, ұлттық сананы тәрбиелеудің басты құралы.

Көркем білім беру үрдісінде этномәдени негіздер оқытудың жаңа технологияларымен ұштастырыла отырып білім алушылардың рухани және мәдени дамуына ықпал етіп, олардың өзіндік шығармашылық потенциалын арттырады.

Сонымен, көркем білімнің этноэстетикалық мәселелеріне қатысты қазіргі методологиялық бастауларды елемей, педагогиканың осы саласының басқа бағыттағы ізденістерден едәуір қалыс қалғандығын байқатады.

Материалдар мен этноэстетикалық талдау әдістері.

Жоғарыда талданған ғалымдар зерттеулерінен этноэстетиканың көркем білім беруге қатысты анықтамасын төменгідей тұжырымдауға болады. *Көркем білім беру аспекіндегі этноэстетика – бұл әсемдік пен әдептік тұрғыдағы салт-дәстүрлер мен әдептер, сенім-наным, салт-сана мен көркем білімнің мәдениет пен өнердегі халықтық педагогика мен тәрбиенің ұлттық эстетикалық дүниетанымдық құндылықтар жүйесі.* Этноэстетикалық зерттеулердің ғылыми түсініктері мен принциптері осы зерттеудің пәндік мазмұнына сай нысандық және функциялық жүйесінің заңдылықтарын анықтау мен дамытуға бағытталса, онда бұл моральдық адамгершіліктік бағыт, біздің көзқарасымызша, бірқатар теориялық мәселелердің шешімін неғұрлым мәнділікпен табуға мүмкіндік береді. Әрине мұндай бағыт ЖОО-да прагматикалық мәселелермен байланыстағы этноэстетикалық тәрбие жүйесін құруға жол ашары сөзсіз. Мұндай этноэстетикалық тәрбие жүйесінің методологиялық принципінің бірі әрине, тұтастық принципі, яғни бұл этноэстетикалық тәрбие педагогикалық қызметтің өзіндік түрі болғандықтан олар бір-біріне тікелей қатынаста қарастырылады. Жалпы осы бағыттарда көркем білім жүйесінде зерттеулер аз жүргізілген жоқ, мәселен ғалымдар: Қамақ Ә.О., Балкенов Ж., Әлмұханбетов Б., Ералин Қ., Әмірғазин Қ.Ж., Джанаев М.Б., Асылханов Е.С, т.б. еңбектерінен бейнелеу өнері сабақтарында қазақ ұлттық эстетикалық тәрбие мәселелерінің түрлі деңгейде қарастырылғандығы белгілі. Зерттеу нәтижелері этноэстетикалық мәселелердің бейнелеу өнері мен басқада өнер пәндерін оқытуда теориялық негізделгендігі мен маңыздылығын айқындай түседі.

Мұндай ізденіс қалайда бірі-біріне әсер етпей қоймайды. Сондықтан, мұндай зерттеу саласының мәні, осы қызмет түрлерін бағалау маңыздылығы мен өзара байланыстарын анықтау. Бұдан этноэстетикалық тәрбиені осы нысанның элементтерінің өзара байланыстарын есепке ала отырып, оның оған әсер ететін факторларын анықтау қажеттілігі туындайды. Бұл бағыттың басты мақсаты – этноэстетикалық тәрбие және оның байланыстары, оның жай-күйі, өзгерістері мен даму тенденциялары туралы біртұтас жан-жақты түсініктерді анықтау болып табылады.

М.Х. Балтабаевтың «Білім беру жүйесіндегі қазақтың дәстүрлі көркемөнер мәдениеті» атты монографиясында көркемөнер мәдениетінің көпқырлы потенциалын белсендіре отырып қолданудың ұлттық руханилықты дамытудағы маңызы көрсетіледі (Балтабаев, 1994). Этноэстетикалық маңызды ғылыми мәселелер С.А. Ұзақбаеваның «Тамыры терең тәрбие (Қазақтың халық педагогикасындағы эстетикалық тәрбие)» еңбегінде орын алған. Ғалым «оқушыларды эстетикалық тұрғыдан тәрбиелеуге халықтық педагогика құралдарын пайдалану жөніндегі теориялық жағынан негізделген ғылыми теориялық ұсыныстардың жоқтығымен түсіндіруге болады» деп халық мұрасы арқылы тәрбиені ұлттық мәдениетке бағыттап отырып поэтикалық, музыкалық өнер түрлері мен қол өнері негіздерін қолданудың дидактикалық және әдістемелік құралдарының қажеттілігін көрсетеді (Ұзақбаева, 1995).

Көркем білім сабақтарында Қазақстан суретшілері туындыларын эстетикалық көркем образдық тұрғыда қабылдау әдіс-тәсілдерін қолданып ұлттық мәдениетімізбен ұлттық этноэстетикалық ерекшеліктерімізді рухани танымдық тұрғыда білімгерлер санасына сіңіруге болады. Бұл жағдайда этноэстетикалық мазмұны терең де әсерлі туындылар іріктеліп алынады. Мысалы: Ә. Қастеевтің («Қос құрбы», «Қыз ұзату», «Келін түсіру» «Киіз үй көрінісі»), О. Таңсықбаевтың («Музыканттар», «Ұста», «Көшпенділер», «Қайраққұм ГЭС таңы»), Ә. Ысмайыловтың («Көртоғай», «Хантәңірі», «Қорқыт ата»), Х. Наурызбаевтің («Құрманғазы», «Дина», «Жамбыл», «Абай»), Сахи Романовтың («Жайлаудағы кеш», «Кісен ашқан», «Отан аясында»), Қ.Телжановтың («Атамекен», «Көкпар», «Домбыра үні»), Е. Сидоркиннің («Ақсақал» линогравюрасы, қазақ халық ертегілері тақырыбында автолинография сериялары, «Көңілді алдағыштар», «Абай жолы» романына иллюстрациялы сериялар, «Қазақ эпосы», «Қазақтың ұлттық ойындары», «Сәкен Сейфуллинді оқи отырып» әдебиетіне арналған сериялар) т.б. өнер шеберлерінің туындылары этноэстетикалық талғам тұрғысынан кең ауқымды мән мазмұн беретін көркем туындылар.

Нәтижелер.

Этноэстетикалық зерттеудегі жүйелілік бағыт тек қана түрлі педагогикалық қатынастардың өзара байланыстары ғана емес, сонымен қатар ол, этноэстетикалық тәрбиенің өзіндік күрделі ұйымдастырылған жағдайлары мен өзгерістерінің потенциалдық мүмкіндіктерін анықтау құралы. Осы тұрғыда біз этноэстетикалық тәрбие жүйесінің негізгі элементтерін және

олардың әрқайсысының қаншалықты ықпалдылығын анықтауға тырысамыз. Осыдан біз, келесі тұжырымдар жасауды ұсынамыз: 1. педагогикалық үрдістегі этноэстетикалық қазақ ұлттық мәдениеті мен өнер құндылықтары; 2. этноэстетикалық қазақ ұлттық мәдениеті мен өнер құндылықтары жалпы рухани адамгершілік тәрбиенің болмысы мен түрін түбегейлі түрде анықтайтын, осы жүйеде барынша зор қуаттыда күрделі бөлім және ол оның қалыптасуы мен дамуындағы барынша ықпалды күш. Аталған тұжырымдарға сәйкес этноэстетикалық тәрбиенің ұлттық негіздерін қалыптастыруда біз мына басты мәселелерді қарастырамыз, олар: білімгерлердің этноэстетикалық дамуын қалыптастыратын негізгі көркем нақыштық әдіс-тәсілдерді айқындау; этноэстетикалық үрдісте осы көркем нақыштық әдіс-тәсілдердің рухани адамгершілік әдептерді қалыптастыру мәні мен мүмкіндіктерін анықтау;

Бұл жағдайда ұлттық мәдениет пен өнер құндылықтары білімгерлермен эстетикалық тұрғыда қабылданып көркемдік сананының элементері мен сезімдік әсерін туындатадының ғылымда белгілі. Ұлттық мәдениет пен өнер құндылықтарының белгілі бір элементтері оқыту үрдісінде көркем эстетикалық нысан болып табылады. Бұл құндылықтарды игеру білімгерлер тарапынан осы элементтерді этноэстетикалық көкейтестілендіру үрдістері ретінде орын алады. Аталған құндылықтарды игеру үрдісінің басты мазмұны, осы құндылықтарды қабылдау үрдісіндегі этноэстетикалық мәнділік. Оқыту әдіс-тәсілдерін қолдана отырып педагог ұлттық мәдениет пен өнер құндылықтарын жоғары мәнділік ретінде ұйымдастырып, түрлі көркем педагогикалық әдіс-тәсілдермен белсендіріп, көкейтесті проблемалық мәселе ретінде білімгерлерге оқу мақсатын қояды. Этноэстетикалық ықпал туғызып ұйымдастырылған педагогикалық үрдіс көркем эстетикалық белсенділікті тундатады. Білімгер эстетикалық көркем қабылдау мезетінде ұлттық мәдениет пен өнер мұраларын сезініп, өз жадында сақтап, оларды этноэстетикалық мәнді нысан ретінде қабылдайды. Этноэстетикалық нысан болып қабылданған мәдениет пен өнер элементтері, көріністері мысалы, қазақ ұлттық ойындары, дәстүрлері немесе көркем өнер мен қолөнер туындылары, ұлттық эстетикалық көріністер барлығы әр түрлі деңгейдегі этноэстетикалық ортаны пайымдайды. Педагогикалық проблемалық ситуацияда білімгердің жеке тұлғасының рухани адамгершіліктік, моральдық қағидат тұрғысындағы ұлттық құндылықтық этноэстетикалық қатынасы орнайды. Сондықтан да, көркем білім берудегі этноэстетикалық белсендіруді теориялық және әдістемелік зерттеуде ұлттық дәстүрлер, салт-сана, халықтық тәрбие үлгілері, өнер түрлері мен олардың көркем образдық мәні, жеке тұлғаның эстетикалық және рухани танымы мен талғамдырын қалыптастыратын басты құрал тәсілдер түрінде орын алады. Оларды жекеше қарастыру тәрбие сапасын төмендетіп сапасыз етеді. Сондықтан көркем білім сабақтарында этноэстетикалық тәрбиелеу ұлттық мәдени дәстүрлер мен этноэстетикалық элементтердің білімгерлердің көркем эстетикалық санасы мен рухани адамгершіліктік танымына әсер ету сәйкестігіне жүгінеді. Осындай сәйкестіктегі тәсілдерді этноэстетикалық

тәрбие үрдісін ұйымдастыру әдістемесі ретінде негіздеуге болады. Алайда, алдымен әсер ету сәйкестігінің мүмкіндігі мен маңыздыларын анықтап алу осы механизмді қолдануға жол ашады. Элементтердің өзара байланысын анықтап алу этноэстетикалық тәрбиені ұйымдастыру үрдісіндегі рухани адамгершілік қасиеттерді сіңірудің бұлжымас сәті деп айтуға болады.

Ғылыми пікірлер (талқылау).

Көркем білім беруде рухани адамгершілік тәрбие үрдісінің негізін қалайтын этноэстетикалық мәдениет неғұрлым ықпалды әдістемелік фактор болып табылады. Мәдени құндылықтар мен өнер түрлерінің ұлттық образдық негіздері жеке тұлғаның рухани адамгершіліктік сапасын қалыптастырып дамытады. Осы тұрғыда ғалым Ж.Наурызбай «Ұлттық мектептің ұлы мұраты» еңбегінде оқушыларға мәдени-этникалық білім беруде эстетикалық тәрбие беру құралдары табиғат, поэтикалық, музыкалық, қолөнері шығармашылықтарындағы халықтық тәрбиеге барынша назар аудару қажеттігін нұсқайды (Наурызбаев, 1995). Акбаева Л.Н. өз зерттеулерінде этноэстетика пәні білімгерлерді қазақ ұлттық эстетикалық сарынында эстетикалық тәрбие берумен байланыстыра отырып, қазақ эстетикалық пәлсапалық ой санасы ғылыми теориялық негізде этнопедагогикалық және этноөнертанымдық бағыттарда да орын алатындығын айтады (Акбаева, 2012). Өнер туындыларын көркем эстетикалық тұрғыда саналы қабылдау мен бейнелеу өнерінің көркемдік тілін меңгертуге баулу білімгерлердің этноэстетикалық жады мен шығармашылық қабілеттерін дамытудың инертті бастау көзі болып табылады. Себебі, этномәдениет ұлтымыздың тарихи жады мен рухани болмысын айқындайтын және ақыл-ой, сана-сезім адамдық парасатты, ізгілік пен сұлулық, әсемдік, өнер мен көркемдік мәдениет арқылы берілетін құндылықтар жүйесінің маңызды бөлігі. Этноэстетикалық мәдениет адамның әсемдік пен ізгілік қасиеттерін қалыптастырып адамды жеке шығармашылық тұлға ретінде қалыптастырушы халықтық педагогиканың құрамдас бөлігі. Ұлттық мәдениет пен бейнелеу өнері туындыларындағы этномәдени эстетикалық негіздер арқылы этнопедагогикалық көркем эстетикалық білім беру мәселелері мен оны педагогикалық тәжірибеде қолдану жолдары ғалымдар Балкенов Ж. (Балкенов, 2002), Қамақов Ә.О. (Қамақ, 2006), Болатбаев Қ.К. (Болатбаев, 2011), Әмірғазин Қ.Ж (Әмірғазин, 2009), Альмухамбетов Б. (Альмухамбетов, 2016), Ералин К. (Ералин, 1992), Джанаев М.Б. (Джанаев, 2018), Аманжолов С.А. (Аманжолов, 2013), Жеделов Қ.О. (Жеделов, 2009), т.б. еңбектерінде түрлі ізденіс қырларында орын алады. Сонымен қатар шетелдік ғалымдарда көркем білімдегі этноэстетиканың теориялық мәселелерін жан жақты зерттеп қарастырған Архипова Л.М. (Архипова, 2004), Высоцкая Л.Н., Амосова В.В. (Высоцкая және Амосова, 2012), Ременникова Ю.С. (Ременникова, 2015) және т.б.

Этномәдени құндылықтар жиынтығы бұл білім жүйесіндегі рухани танымның ірі бөлігі ғана емес, сонымен қатар ол көркем білім жүйесіндегі этноэстетикалық неғұрлым құзыретті де көкейтесті парадигма. Осы себеп

салдарға байланысты біздің міндетіміз көркем білім қызметі шеңберінде ұлттық дәстүрлер мен салт сана негіздері арқылы этноэстетикалық тәрбие элементтері жүйесін модельдеу жолдарын анықтау. «Применение системного подхода определяет взаимосвязь между этническими и социально-историческими аспектами художественных явлений и процессов» (Логоинов, 2014). Ғылыми әдебиеттерге шолу жалпылай алғанда этноэстетикалық тәрбие негіздері көркем білім пәндерін оқытуда жан-жақты қарастырылғандығын көрсетеді. Алайда қазіргі ғаламдық техногендік қарқынды даму үрдісінде оны руханилық, адамгершіліктік этноэстетикалық бағытта зерттей отырып қолданысқа енгізу мәселелері әлдеде интенсивті зерттеуді қажет етеді. «В гуманитарной науке проблема этноэстетики является крайне неизученной. Это объясняется тем, что эстетика как наука переживает мировоззренческий кризис, который обусловлен влиянием постмодернистской «мозаичной» культуры, нивелирующей этнические ценности. Однако рост этнического самосознания требует выработки определенных методологических подходов к обоснованию художественных практик и способов жизнедеятельности человека.

В силу своего философского характера этноэстетика обобщает все виды человеческой активности, нацеленные на гармонизацию и постоянное совершенствование взаимодействий человека с миром, формирует гуманистические ценности, нормы и мировоззренческие позиции личности. Значимость решения проблемы продиктована необходимостью разработки общей теории этноэстетики для оптимизации, в частности, образовательного процесса» (Логоинов, 2013).

Бұл жағдайда этноэстетикалық тәрбиенің элементтері ұлттық мәдени құндылықтар, өнер түрлері, көркем образдық негіздері көркем эстетикалық қабылдау мен түйсінудің, бағалудың, шығармашылық орындаудың рухани танымның нысаны ретінде орын алады. Осы жағдайға байланысты ұлттық мәдени құндылықтарды, өнер түрлерінің туындыларын этноэстетикалық элементтер түрінде саралап, оларды қазақ этникалық танымындағы тәрбиелік өрісінің жиынтығы ретінде қарастырамыз. Мұнда этноэстетикалық тәрбие мәселесіндегі маңызды міндет, әртүр бойынша жалпы және пәндік ерекшеліктері мен қасиеттерін анықтау болып табылады. Қандайда бір мәдениет элементтері немесе белгілі бір өнер түрі немесе өнер туындыларының жиынтығы ұлттың этникалық дамыуының көрсеткіші болып қалады.

Қорытынды.

Қазақ ұлттық өнері мен мәдениетін халқымыздың этникалық жадында сақталып қалған шығармашылық потенциалымен рухани қуатпен, дәстүрлі санамен қаруланған өнер қайраткерлері жаңаша бағытта өрістетіп келеді. Ұлт өнерін ежелден қалыптасқан автохтонды архетип тамыры, көкейкесті ұлттық этникалық тәжірибе негізінде халық шығармашылығы өнер түрлері мен жанрларында нәрлендіріп отырады. Халық дәстүрлі шығармашылығы өнер мазмұнын тарихи шынайылықпен жаңа формада, жаңа стильде түрлі модернистік бағытта дамытып отырады.

Бұл жағдайда әр кезеңдегі қазақ көркем шығармашылығының рухани танымдық мәнінің өзгерісі мен эволюциясын көреміз. Суретшілер мен өнер адамдарын, шығармашыл тұлғаларды туған жер рухы мен этникалық тамыры қуаттандырып отырады.

Қазақстан суретшілері ұлттық, халық шығармашылығының нәрімен қуаттанып, ұлттық образдардың шынайылығын жеткізе білді. Білімгерлерді осы өнер, мәдениет құндылықтарының этноэстетикалық негіздерін өнер туындылығын қабылдау мен игертудің көркем образдық тәсілдері арқылы оқыту, яғни қоршаған орта және өнерді көркем эстетикалық тұрғыда қабылдаудың, өз мүмкіндіктерінше көркемдік образды сомдаудың әдіс-тәсілдерін меңгерту тәсілдерін қолдану басты педагогикалық тәсіл.

Ұлттық өнермен сусындаған тұлға мәні этноэстетиканың нәрін ұлт тамырының тереңінен қабылдап халықтық педагогика негізінде дамыған жан-жақты жетілу. Қазақстан бейнелеу өнері туындыларындағы этномәдени және ұлттық эстетикалық негіздер және оның көркемдік маңызы көркем білім беруде эстетикалық қабылдау және көркем образды өз мүмкіндіктерінше сомдау тәсілдерін қолдану үрдісінде игеріледі. Ұлттық рухани және материалдық құндылықтар мен Қазақстан суретшілерінің туындыларындағы ұлттық этникалық, эстетикалық мәселелерге көркем образдық тұрғыда талдау жасау оны оқыту әдістемелерін анықтауға мол мүмкіндіктер береді. Мысалы:

Қоршаған орта әлемін, ұлттық рухани және материалдық мәдениет құндылықтарын көркем эстетикалық және этноэстетикалық тұрғыда жүйелі байланыста сезініп қабылдау тәсілдерін үйрету;

Бейнелеу өнері туындыларын ұлттық мәдениет, ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрып, рухани игілік пен ізгілік негіздері тұрғысында талдау тәсілдерін игерту;

Бейнелеу өнері туындыларын ұлттық мәдени эстетикалық тұрғыда саралау тәсілдерін игерту;

Практикалық шығармашылық қызмет үрдісінде этноэстетикалық таным арқылы көркем образды өз мүмкіндіктерінше сомдау тәсілдерін игерту;

Қазақстан бейнелеу өнерінің ұлттық эстетикалық нақыштарын тереңдетіп талдау мен көркем образдық мән-мағынасын ашып көрсету арқылы білімгерлердің этноэстетикалық түсініктерін қалыптастыру, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытып, ұлттық мәдениет пен салт-дәстүрге деген қызығушылығын арттырады. Талдау нәтижесінде Қазақстан бейнелеу өнері туындыларын этномәдени тұрғыда көркем-эстетикалық қабылдау жолдары анықталып, білімгерлердің этноэстетикалық таным түсінігі қалыптасады. Эмпирикалық этноэстетикалық зерттеуде негізгі болып практикалық шығармашылық, бақылау, талдау, тұжырымдау басым болғандықтан мұнда басты көмекші тәсіл көрнекі салыстырмалы-сараптамалық түсініктер мен әдіс-тәсілдер қолданылады. Зерттеуде көркем білім берудегі қазақ ұлттық-эстетикалық бастауларын заманауи көркем және этноэстетикалық тәрбие тұрғысынан қарастыру ғылыми теориялық тұжырым жасауға негіз болды.

Білім алушылардың шығармашылық жұмыстары олардың оқыту үрдісінде

алынған қандайда білім нәтижелері мен деректерін білімгер тәжірибеде қолдана алатындығы туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар білімгердің шығармашылық жұмыстары, басқа қызмет түріне қарағанда этноэстетикалық тәрбиенің қаншалықты эффективтілігін бағалап шешім жасауға ықпал етеді. Ол олардың көркем эстетикалық этикалық сапсын көрсететін құрал. Осыдан, бұлжымас практикалық көркем шығармашылық қызметті талап ететін көркем білім беру заңдылықтары, этноэстетикалық тәрбиенің педагогикалық принциптерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

- этноэстетикалық мәдениет пен өнерлер түрлері мен элементер өзара байланыстылығы принципі – мұнда мәдениет пен өнер түрлері, элементтері жеке дара емес, керісінше барлық көркем эстетикалық рухани адамгершіліктік әдептер кірігуінде қарастырылады;

- бейнелеу өнері сабақтарында этноэстетикалық тәрбиені белсендіру мен ынталандыру принциптері – мұнда білім алушының өзіндік шығармашылық ойы мен ізденісін белсендіру мен ынталандыру тәсілдерін қолдану басымдығы сипатталады;

- этноэстетикалық тәжірибелік қызмет принципі – көрнекі образдық ойлау мен практикалық шығармашылық қызмет үрдіс нәтижелерін тұжырымдау;

- этномәдениет пен өнер түрлерінің этикалық-эстетикалық принципі – білім беруде бейнелеу өнері сабақтарында ұлттық этикалық әдептер мен эстетикалық құндылықтардың өзара сабақтастығы мен гармониялық үйлесімдері бейнелеу өнері сабақтарында этноэстетикалық тәрбиенің барынша ұтымды игерілуіне ықпал етеді;

Мұндағы басты көкейтесті мәселе оқу қызметінде барынша кең түрде осы принциптерді қанағаттандырарлықтай және сондықтан рухани адамгершілік қасиетері мен этноэстетикалық көркем шығармашылық қабілеттерін дамытуға әсер ететін түрлі оқыту тәсілдерін көркем қызмет пен тапсырмалар тобын қолдана отырып оқыту мақсат-міндеттері этно-функционалды орын алады. Әрине қоршаған ортаның, мәдениет пен өнердің көрсетілген этноэстетикалық факторлары көркем білім мен эстетикалық тәрбиеде маңызды және олардың нәтижелерінің қолданыс аясы өте ауқымды болып табылады.

Әдебиеттер

Ақбаева Л.Н. (2012). «Основы казахской этноэстетики». – Учебное пособие. Алматы: Атамұра. – 264 с.

Ақбаева Л.Н., Ақбаева А.Н. (2013). Тенденции этноэстетических исследований в современном Казахстане / Сб. трудов межд. науч.-практ. конф. КазУМОиМЯ им. Абылай хана «Наследие Абылай хана: взаимосвязь и преемственность идей», посв. 300-летию Абылай хана. – Алматы: КазУМОиМЯ. – с.288-292.

Альмухамбетов Б.А. (2001). Искусство-педагог-ученик: проблемы и перспективы в XXI веке. Хабаршы. «Көркемөнерден білім беру: өнер теориясы-әдістемесі» сериясы №1 (46), 2016 Балкенов Ж. Өнер арқылы болашақ мұғалімдерді көркем шығармашылыққа даярлау. -Алматы: Ғылым. 124 б.

Аманжолов С.А. (2013). Международная научная программа «Болашақ» -стратегически ресурс Казахстана XXI века. Художественное образование и воспитание в евразийском

эстетическое образовательном пространстве. Сборник материалов II Международной научно-практической конференции. Астана, 26-27 марта 2013 г. -38 с. - С.22-28.

Архипова Л.М. (2004). Формирование эстетической позиции подростка как проблема образования учителя искусства. Диссертация канд. пед. наук: 13.00.08 : Москва. 213 с.

Балкенов Ж. (2002). Өнер арқылы болашақ мұғалімдерді көркем шығармашылыққа даярлау. -Алматы: Ғылым. 124 б.

Балтабаев М.Х. (1994). Казахская традиционная художественная культура в системе образования. – Алматы: РИК. -189 с.

Болатбаев Қ.К. (2011). Көркемдік білім беру жүйесінде бейнелеу өнері мұғалімдерін оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері. Монография. – Алматы. -300 б. ISBN 978-601-06-1170-2

Высоцкая Л.Н., Амосова В.В. (2012). Эстетический предмет в искусстве и художественном образовании: Учебное пособие. – Владимир: Издательство Владим. гос. университета.– 143 с.

Джанаев М.Б. (2018). Бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі. Оқу құралы. – Алматы, «Полиграфия-сервис и К». – 302 бет. ISBN 978-601-7269-10-4

Ералин К. (1992). Изобразительное искусство Казахстана в системе художественно-профессиональной подготовки будущих учителей изобразительного искусства и художественного труда: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – М. – 46 с.

Әмірғазин Қ.Ж. (2009). Көркемпедагогикалық білім беру бағытын жетілдіру жолдары. Еуразия өңірінде көркем-педагогикалық білім берудің қазіргі жағдайы және болашағы. Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары. 2009 жыл, 15-16 мамыр. -Астана: Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы. - С.15-16.

Жарыкбаев Қ., Қалиев С. (1995). Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат. -552 б.

Жеделов Қ.О. (2009). Бейнелеу өнері пәні мұғалімінің кәсіптік деңгейін көтеру. Еуразия өңірінде көркем-педагогикалық білім берудің қазіргі жағдайы және болашағы. Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары. 2009 жыл, 15-16 мамыр. - Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы. - С.38-39.

Казыханова Б.Р. (1967). Роль художественного наследия в эстетическом воспитании. – Алма-Ата: Казахстан. – 240 с.

Казыханова Б.Р. (1973). Эстетическая культура казахского народа. – Алма-Ата: Казахстан. – 330 с.

Клиффорд Гирц. Интерпретация культуры. 1973. 470 страниц. <https://shorturl.at/bZ2Lc>

Корытина М.А. (2015). Этнокультуры в процессе глобализации // Международный журнал экспериментального образования. – №9. - С.60-62; URL:<https://expeducation.ru/ru/article/view?id=8208> (дата обращения: 07.05.2023). С.4.

Қабдолов З. (2014). Сөз өнері [Мәтін]: Оқулық - монография / З.Қабдолов. – Алматы. – 496 б. 821.512.122

Қамақ Ә.О. (2006). Қазақ халқының көркем-эстетикалық мәдени мұраларын игерудің тәрбиелік маңызы. Материалы II-й Межгосударственной научно-теоретической конференции «Актуальные проблемы этнопсихологии и этнопедагогике в изысканиях молодых ученых Казахстана и Кыргызстана» (VI-е Тажибаевские чтения). – Алматы: Қазақ университеті. – С. 304., – С. 81- 83.

Логинов М.В. (2013). Методологические особенности образовательного аспекта этноэстетики // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – Т. 4. – С. 41–45. – URL: <http://e-koncept.ru/2013/64009.htm>

Логинов М.В. (2014). Формирование методологии этноэстетики. Финно-угорский мир. № 4 (21). С. 17.

Лотман Ю.М. Культура и взрыв. Издательство АСТ, 2018. <https://shorturl.at/7WLI6>

Наурызбаев Ж. (1995). Ұлттық мектептің ұлы мұраты (Оқушыларға мәдени-этникалық білім беру). – Алматы: Ана тілі. – 192 б.

Нурланова К.Ш. (1987). Эстетика художественной культуры казахского народа. – Алма-Ата: Наука. – 176 с.

Пол Рикёр. Путь признания. 2005. <https://shorturl.at/10ueJ>

Ременникова Ю.С. (2015). Формирование этнохудожественной культуры будущего учителя изобразительного искусства в образовательном процессе вуза. Диссертация канд. пед. наук: 13.00.08 - теория и методика профессионального образования. 225 стр. Уфа 2015.

Ұзақбаева С. (1995). Тамыры терең тәрбие (Қазақтың халық педагогикасындағы эстетикалық тәрбие)». -Алматы: Білім. -232 б.

Юрген Хабермас. Постнациональная констелляция: Политические эссе. 2015. 216 страниц. <https://shorturl.at/NLF1E>

References

Akbaeva L.N. (2012). *Osnovy kazakhskoy etnoestetiki. [Fundamentals of Kazakh Ethnoaesthetics]– Uchebnoe posobie. Алматы: Atamura. – 264 s. (in Russian)*

Akbaeva L.N., Akbaeva A.N. (2013). *Tendentsii etnoesteticheskikh issledovaniy v sovremennom Kazakhstane. [Trends in Ethnoaesthetic Research in Modern] Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konf. KazUMOiMYA im. Abylay khana «Nasledie Abylay khana: vzaimosvyaz i preemstvennost idey», posv. 300-letiyu Abylay khana. – Алматы: KazUMOiMYA. – s. 288-292. (in Russian)*

Almukhambetov B.A. (2001). *Iskusstvo-pedagog-uchenik: problemy i perspektivy v XXI veke. [Art-Teacher-Student: Problems and Prospects in the 21st Century]. Khabarshy. «Korkemonerden bilim beru: oner teoriyasy-adistemesi» seriyasy №1 (46), 2016 Balkenov Zh. Oner arkyly bolashak mug'alimderdi korkem shygarmashylykka dayarlau. – Алматы: Gylym. 124 b. (in Russian)*

Amanzholov S.A. (2013). *Mezhdunarodnaya nauchnaya programma «Bolashak» – strategicheskiy resurs Kazakhstana XXI veke. [The International Scientific Program “Bolashak” as a Strategic Resource of Kazakhstan in the 21st Century]. Khudozhestvennoe obrazovanie i vospitanie v evraziyskom esteticheskom obrazovatel'nom prostranstve. Sbornik materialov II Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Astana, 26-27 marta 2013 g. – 38 s. – S. 22-28. (in Russian)*

Amirgazin K.Zh. (2009). *Korkempedagogikalyk bilim beru bagytyn zhetildiru zholdary. [Ways to Improve the Direction of Art-Pedagogical]. Eurasia onirinde korkem – pedagogikalyk bilim berudin kazirgi zhagdayy zhane bolashagy. Khalykaralyk gylymi-adistemelik konferentsiya materialdary. 2009 zhil, 15-16 мамыр. – Astana: L.N. Gumilev atyndagy EUU baspasy. – S. 15-16. (in Kazakh)*

Arkipova L.M. (2004). *Formirovanie esteticheskoy pozitsii podrostka kak problema obrazovaniya uchitelya iskusstva. [Formation of the Aesthetic Position of Adolescents as a Problem in Art Teacher Education]. Dissertatsiya kand. ped. nauk: 13.00.08. Moskva. 213 s. (in Russian)*

Balkenov Zh. (2002). *Oner arkyly bolashak mug'alimderdi korkem shygarmashylykka dayarlau. [Training Future Teachers for Artistic Creativity through Art.] – Алматы: Gylym. 124 b. (in Kazakh).*

Baltabaev M.Kh. (1994). *Kazakhskaya traditsionnaya khudozhestvennaya kultura v sisteme obrazovaniya. [Kazakh Traditional Artistic Culture in the Education System]. – Алматы: RIK. – 189 s. (in Russian).*

Bolatbaev K.K. (2011). *Korkemdik bilim beru zhuyesinde beyneleu oneri mug'alimderin okytudyn gylymi-adistemelik negizderi. [Scientific and Methodological Foundations of Teaching Fine Arts Teachers in the System of Art Education]. Monografiya. – Алматы. – 300 b. ISBN 978-601-06-1170-2. (in Kazakh).*

Dzhanaev M.B. (2018). *Beyneleu onerin okytu adistemesi. [Methodology of Teaching Fine Arts]. Oku kuraly. – Алматы: «Poligrafya-servis i K». – 302 bet. ISBN 978-601-7269-10-4.*

Eralin K. (1992). *Izobrazitel'noe iskusstvo Kazakhstana v sisteme khudozhestvenno-professional'noy podgotovki budushchikh uchiteley izobrazitel'nogo iskusstva i khudozhestvennogo truda. [Fine Arts of Kazakhstan in the System of Professional Art Training of Future Teachers of Fine Arts and Artistic Work: Abstract of Doctoral Dissertation in Pedagogical Sciences]. Avtoref. dis. ... dokt. ped. nauk.– M. – 46 s.*

Kabdolov Z. (2014). *Soz oneri [Mətin]. [The Art of Words [Text]]. Oqulyk – monografiya. – Алматы. – 496 b. (in Kazakh).*

Kamak A.O. (2006). *Kazak khalkynyn korkem-estetikalyk madeni muralaryn igerudin tərbielik*

manyzy. [The Educational Significance of Mastering the Artistic and Aesthetic Cultural Heritage of the Kazakh People]. *Materiály II-y Mezghosudarstvennoy nauchno-teoreticheskoy konferentsii «Aktual'nye problemy etnopsikhologii i etnopedagogiki v izyskaniyakh molodykh uchenykh Kazakhstana i Kyrgyzstana» (VI-e Tazhibaevskie chteniya)*. – Almaty: Kazak universiteti. – S. 81-83. (in Kazakh).

Kazykhanova B.R. (1967). *Rol' khudozhestvennogo naslediya v esteticheskom vospitanii*. [The Role of Artistic Heritage in Aesthetic Education]. – Alma-Ata: Kazakhstan. – 240 s. (in Russian).

Kazykhanova B.R. (1973). *Esteticheskaya kultura kazakhskogo naroda*. [The Aesthetic Culture of the Kazakh People.]. – Alma-Ata: Kazakhstan. – 330 s. (in Kazakh).

Korotina M.A. (2015). *Etnokultury v protsesse globalizatsii*. [Ethnocultures in the Process of Globalization]. *Mezhdunarodny zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya*. – №9. – S. 60-62; URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=8208> (data obrashcheniya: 07.05.2023). (in Russian).

Loginov M.V. (2014). *Formirovanie metodologii etnoestetiki*. [Formation of the Methodology of Ethnoaesthetics]. *Finno-ugorskiy mir*. № 4 (21). S. 17. (in Russian).

Lotman Yu.M. *Kultura i vzryv*. [Culture and Explosion]. Izdatel'stvo AST, 2018. <https://shorturl.at/7WLI6>.

Nauryzbaev Zh. (1995). *Ultyk mekteptin uly muraty (Oqushylarga madeni-etnikalyk bilim beru)*. [The Great Purpose of the National School (Cultural and Ethnic Education for Students)]. – Almaty: Ana tili. – 192 b. (in Kazakh).

Nurlanova K.Sh. (1987). *Estetika khudozhestvennoy kultury kazakhskogo naroda*. [Aesthetics of the Artistic Culture of the Kazakh People]. – Alma-Ata: Nauka. – 176 s. (in Russian).

Remennikova Yu.S. (2015). *Formirovanie etnokhudozhestvennoy kultury budushchego uchitelya izobrazitel'nogo iskusstva v obrazovatel'nom protsesse vuza*. [Formation of the Ethnoartistic Culture of the Future Teacher of Fine Arts in the Educational Process of the University]. *Dissertatsiya kand. ped. nauk: 13.00.08 – teoriya i metodika professional'nogo obrazovaniya*. Ufa. 225 s. (in Russian).

Vysotskaya L.N., Amosova V.V. (2012). *Esteticheskiy predmet v iskusstve i khudozhestvennom obrazovanii: Uchebnoe posobie*. [The Aesthetic Subject in Art and Art Education: Textbook.] – Vladimir: Izdatel'stvo Vladim. gos. universiteta. – 143 s.

Zharykbaev K., Kaliev S. (1995). *Kazak talim-tarbiesi*. [Kazakh Educational Traditions]. – Almaty: Sanat. – 552 b. (in Kazakh).

Zhedelov K.O. (2009). *Beyneleu oneri pәni mug'aliminin kәsiptik dәngeiin koteru*. [Improving the Professional Level of Fine Arts Teachers]. *Eurasia onirinde korkem – pedagogikalyk bilim berudin kazirgi zhagdayy zhane bolashagy. Khalykaralyk gylimi-adistemelik konferentsiya materialdary*. – 2009 zhil, 15-16 мамыr.– Astana: L.N. Gumilev atyndagy EEU baspasy. – S. 38-39. (in Kazakh).

Loginov M.V. (2013). *Metodologicheskie osobennosti obrazovatel'nogo aspekta etnoestetiki*. [Methodological Features of the Educational Aspect of Ethnoaesthetics]. *Nauchno-metodicheskiy elektronny zhurnal «Kontsept»*. – T. 4. – S. 41-45. URL: <http://e-koncept.ru/2013/64009.htm>. (in Russian).

Uzakhbaeva S. (1995). *Tamyry teren tarbie (Kazaktyn khalyk pedagogikasynda estetikalik tarbie)*. [Deep Roots of Upbringing (Aesthetic Education in Kazakh Folk Pedagogy)]. – Almaty: Bilim. – 232 b. (in Kazakh).

Paul Ricoeur. *The Course of Recognition*. 2005. <https://shorturl.at/I0ueJ> (in English).

Jürgen Habermas. (2015). *The Postnational Constellation: Political Essays*. 216 pages. <https://shorturl.at/NLF1E> (in English).

Clifford Geertz. (1973). *The Interpretation Of Cultures*. 470 pages. <https://shorturl.at/bZ2Lc> (in English).

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 96–111

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.885>

UDC 37.013.75
IRSTI 14.35.09

A. Duisembekova, A. Soltabayeva*, A. Zhuravel, D. Kanayeva*, 2025.

Department of Biology, School of Sciences and Humanities, Nazarbayev
University, Astana, Kazakhstan;

*E-mail: aigerim.soltabayeva@nu.edu.kz

INTEGRATION OF AN AGAR ART TO A RESEARCH-ORIENTED MICROBIOLOGY LABORATORY SYLLABUS

Duisembekova Assem – M.Sc., Instructor, Department of Biology, School of Sciences and Humanities, Nazarbayev University, Astana, Kazakhstan, E-mail: aduisembekova@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9997-1517>;

Soltabayeva Aigerim – Ph.D., Assistant Professor, Department of Biology, School of Sciences and Humanities, Nazarbayev University, Astana, Kazakhstan, E-mail: aigerim.soltabayeva@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8150-438X>;

Zhuravel Arina – Ph.D. student, Department of Biology, School of Sciences and Humanities, Nazarbayev University, Astana, Kazakhstan, E-mail: arina.zhuravel@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-7277-2427>;

Kanayeva Damira – Ph.D., Associate Professor, Department of Biology, School of Sciences and Humanities, Nazarbayev University, Astana, Kazakhstan, E-mail: dkanayeva@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3669-7810>.

Abstract. Microbiology laboratory courses at universities are traditionally conducted by having students follow instructions to perform the experiments strictly. Such an approach, called a “cookbook” method, is perceived as tedious by students, although it is widely used in research-based universities with condensed curricula. It is not only seen as tedious by science-major students due to the lack of clear connections between learned methods, but they also experience difficulties in their practical applications. To address this issue, we successfully introduced artistic creativity that represents a unique creation in a Petri dish using living microorganisms. Here, we present our method of integrating Agar art into the microbiology laboratory course syllabus, being the first of its kind in Central Asia. Throughout the course, students characterized an unknown bacterium to the species level and designed colorful pieces of Agar art. This pilot project was non-graded, yet students enthusiastically participated in presenting their work as poster presentations. Collectively, Agar art integration exposed students to working collaboratively, enhancing their scientific communication skills, and better understanding lab topics

of the condensed research-focused lab syllabus with a further perspective to engage non-major/major microbiology students in taking the lab course.

Keywords: course-based undergraduate research experience, Agar art, microbiology, laboratory

А.Ж. Дүйсембекова, А.Д. Солтабаева*, А. Журавель, Д.А. Канаева*, 2025.

Биология Департаменті, Жаратылыстану және Гуманитарлық ғылымдар мектебі, Назарбаев Университеті, Астана, Қазақстан.

*E-mail: aigerim.soltabayeva@nu.edu.kz

АГАР АРТ-ТЫ МИКРОБИОЛОГИЯНЫ ЗЕРТТЕУГЕ БАҒЫТТАЛҒАН ЗЕРТХАНАЛЫҚ СИЛЛАБУСҚА ЕНГІЗУ

Дүйсембекова Әсем Жомартқызы – магистр, инструктор, Биология департаменті, жаратылыстану және гуманитарлық ғылымдар мектебі, Назарбаев Университеті, Астана, Қазақстан, E-mail: aduisembekova@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9997-1517>;
Солтабаева Айгерім Даулетбекқызы – Ph.D., ассистент профессор, Биология департаменті, жаратылыстану және гуманитарлық ғылымдар мектебі, Назарбаев Университеті, Астана, Қазақстан, E-mail: aigerim.soltabayeva@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8150-438X>;

Журавель Арина – докторант, Биология департаменті, жаратылыстану және гуманитарлық ғылымдар мектебі, Назарбаев Университеті, Астана, Қазақстан; E-mail: arina.zhuravel@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-7277-2427>;

Канаева Дамира Ашимхановна – Ph.D., қауымдастырылған профессор, Биология департаменті, жаратылыстану және гуманитарлық ғылымдар мектебі, Назарбаев Университеті, Астана, Қазақстан, E-mail: dkanayeva@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3669-7810>.

Аннотация. Университеттердегі микробиология бойынша зертханалық сабақтар дәстүрлі түрде студенттер эксперимент жүргізу нұсқауларын қатаң сақтайтындай етіп өткізіледі. «Аспаздық кітап» деп аталатын бұл әдіс тығыз оқу бағдарламалары бар зерттеу университеттерінде кеңінен қолданылғанымен, студенттерге жалықтырғыш ретінде қабылданады. Жаратылыстану ғылымының студенттері үйренген әдіс-тәсілдердің арасында анық байланыстың жоқтығы жалықтырып қана қоймайды, сонымен қатар осы әдіс-тәсілдердің нақты тәжірибелерде қолдану қиынға соғады. Бұл мәселені шешу үшін біз тірі микроағзаларды қолданатын Петри табақшасында бірегей туынды болып табылатын «көркем шығармашылықты» сәтті енгіздік. Мұнда біз осы Агар арт шығармашылығын микробиология зертханасының оқу бағдарламасына Орталық Азияда бірінші болып енгізу әдісімізді ұсынып отырмыз. Курс бойы студенттер белгісіз бактерияны түр деңгейіне дейін сипаттап, Агар арттың түрлі-түсті туындыларын жасады. Бұл пилоттық жоба болғандықтан студенттерді бағалау жүйесін қамтымады, бірақ студенттер өз жұмыстарын постерлік презентация негізінде көрсетуге бар ынтасымен қатысты. Тұтастай алғанда, Агар арт студенттерге бірлесіп жұмыс істеуге, ғылыми коммуникация дағдыларын жақсартуға және зертханалық бағдарламаның тақырыптарын жақсы түсінуге мүмкіндік берді. Бұл әдіс келешекте микробиология және

микробиологиядан тыс оқитын студенттерді зертханалық курсты өтуге тарту үшін енгізілді.

Түйін сөздер: бакалавриат деңгейіндегі зерттеу тәжірибесі, Агар арт, микробиология, зертхана.

А.Ж. Дуйсембекова, А.Д. Солтабаева*, А. Журавель, Д.А. Канаева, 2025.

Департамент Биологии, Школа Естественных и Гуманитарных Наук,

Назарбаев Университет, Астана, Казахстан.

*E-mail: aigerim.soltabayeva@nu.edu.kz

ИНТЕГРАЦИЯ АГАР АРТ В СИЛЛАБУС В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКО-ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ЛАБОРАТОРНЫЕ ЗАНЯТИЯ ПО МИКРОБИОЛОГИИ

Дуйсембекова Асем Жомартовна – магистр, инструктор, департамент биологии, школа естественных и гуманитарных наук, Назарбаев Университет, Астана, Казахстан, E-mail: a Duisembekova@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9997-1517>;

Солтабаева Айгерим Даулетбеккызы – PhD, ассистент профессор, департамент биологии, школа естественных и гуманитарных наук, Назарбаев Университет, Астана, Казахстан, E-mail: aigerim.soltabayeva@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8150-438X>;

Журавель Арина – докторант, департамент биологии, школа естественных и гуманитарных наук, Назарбаев Университет, Астана, Казахстан, E-mail: arina.zhuravel@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-7277-2427>;

Канаева Дамира Ашимхановна – PhD, ассоциированный профессор, департамент биологии, школа естественных и гуманитарных наук, Назарбаев Университет, Астана, Казахстан, E-mail: dkanayeva@nu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3669-7810>.

Аннотация. Лабораторные курсы по микробиологии в университетах традиционно проводятся таким образом, что студенты строго следуют инструкциям по проведению экспериментов. Такой подход, называемый методом «кулинарной книги», воспринимается студентами как скучный, хотя он широко используется в исследовательских университетах с сжатыми учебными программами. Студенты естественных наук не только считают это скучным из-за отсутствия четких связей между изученными методами, но и испытывают трудности при их практическом применении. Чтобы решить эту проблему, мы успешно внедрили «художественное творчество», или Агар Арт, которое представляет собой уникальное творение в чашке Петри с использованием живых микроорганизмов. Здесь мы представляем наш метод интеграции данного творчества Агар арт в учебную программу микробиологической лаборатории, который является первым в своем роде в Центральной Азии. На протяжении всего курса студенты описывали неизвестную бактерию до видового уровня и создавали красочные произведения Агар арт. Этот пилотный проект не вовлекал оценочной системы, однако студенты с энтузиазмом участвовали в представлении своих работ в виде постер презентаций. В целом интеграция Агар арт позволила студентам работать совместно, улучшить свои навыки научной коммуникации, и лучше понять лабораторные темы

сжатой исследовательско-фокусированной лабораторной программы с дальнейшей перспективой привлечения студентов, не специализирующихся на микробиологии, к прохождению лабораторного курса.

Ключевые слова: опыт исследовательской работы на уровне бакалавриата, Агар арт, микробиология, лаборатория.

Introduction. Microbiology methods have been taught in universities through protocol-based instructions, where students strictly follow a step-by-step guide. This approach allows little room for student-driven hypothesis creation and testing, making it challenging for many universities to deliver the course and achieve the intended learning outcomes. However, some universities in the United States have developed an exciting alternative by incorporating Agar art into their microbiology courses, where it has gained popularity for teaching foundational concepts of microbes (Adkins, et al., 2018; Adkins-Jablonsky, et al., 2021; Danna, 2017; Smith, 2022).

The Agar art contest, launched by the American Society for Microbiology (ASM) in 2015, has generated tremendous public interest in the colorful and diverse world of microorganisms (Chan-Laddaran, 2015; ASM, 2017). These tiny organisms produce various pigments or unusual colors when grown on specific media, with the Petri dish serving as a canvas for microbial art (Charkoudian, et al., 2010). This initiative has been well-received in high schools (Lontok, 2019; Wu, et al., 2018) and universities (Adkins-Jablonsky, et al., 2021), where microbiology syllabi are not solely research-oriented and mainly cover essential concepts about microorganisms. Its goal is to illustrate the strong connection between art and science in historical discoveries. Art is inseparable from STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) subjects today, as artistic training enhances scientific inquiry by promoting imagination and developing observational skills (Adkins, et al., 2018). A prime example is Sir Alexander Fleming, a self-taught artist who often painted bacteria on agar plates and discovered penicillin, saving countless lives. His ability to observe bacterial growth aesthetically allowed him to notice fungi inhibiting bacteria, which others overlooked (Dunn, 2010). Therefore, creative activities in practical settings, such as lab courses, can enhance students' attention to detail, nurture creative thinking, and encourage enjoyment as they express their individuality in experiments. This involvement leads to a more significant personal investment in the outcomes of their work (Adkins, et al., 2018) and invites open-ended discussions about unexpected results (American Association for the Advancement of Science., 2009).

Furthermore, creating paintings on Agar plates with differently pigmented bacteria promotes scientific communication through visual arts. Previous studies have demonstrated the effectiveness of an Agar art curriculum in boosting student engagement, helping them feel like real scientists as they formulate new hypotheses, thus creating a course-based undergraduate research experience (CURE) from an introductory lab with minimal investment from the university (Adkins, et al., 2018). Additionally, out of three CURE activities, including Agar art, experimental design, or poster presentations used to assess student engagement and understanding of the

nature of science (scientific thinking, experimental design competence, and academic performance), Agar art achieved the highest student engagement and outcomes linked to the nature of science, where interviewed students described the activity as enjoyable and as a way to apply knowledge in practice, thereby connecting research to classroom learning (Adkins-Jablonsky, et al., 2021). Another application of microbial painting in the microbiology curriculum conducted in Bulgaria, where students grew pigmented microorganisms on nutrient media, interpreting the resulting color patterns using an international standard system for color coordinates, the CIELab system. This marked a first for the numerical presentation and discrimination of microbial pigment coloration through spectrophotometric measurements (Todorova, et al., 2015). It also enabled the exploration of how nutrient medium composition, pH, and the type of carbon source influence pigment coloration. Agar art painting was also used as an extension to a transformation protocol in a high school microbiology class, where competent *Escherichia coli* cells were transformed with commercially available plasmids yielding fluorescent proteins, selecting and painting transformed colonies on agar plates, then visualizing the art under UV light. Students appreciated the project's outcome because microbial art offered them a real-world application of genetics, allowing them to gain hands-on experience with bacteria while understanding the replication of bacteria and inheritance of the genes for fluorescent proteins (Wu, et al., 2018). Kansas State University utilized *E. coli* in its undergraduate teaching in the food microbiology laboratory by incorporating three engagement strategies. Agar art served as a method for identifying foodborne pathogens by isolating and confirming them on differential media. Student engagement increased when all three strategic tools were applied (Mendez, et al., 2020) compared to years when few or no tools were utilized, consistent with findings from the University of Alabama (Morris & Adkins, 2018). Agar art also played a key role in the upper-level biochemistry course, where students engaged in active learning by working with specific plasmids that displayed distinct colors while experimenting with various antibiotics and inducers to implement their artwork successfully. The authors aimed to integrate art into the class to foster creative learning and deepen understanding of gene expression using inducible promoters with UV-light or blue-LED excited fluorescent proteins (Jefferies, et al., 2022). As can be seen, this activity has been gaining popularity in recent years not only for aesthetic enjoyment but also for learning more about the microbial world, including their role in food science and the study of inducible promoters.

Finally, Agar art led to mastering artistic practice among introductory and advanced art students to recreate famous artists' paintings or their own concepts after learning safe bacterial handling and culturing. As a result of this activity, students enhanced their confidence in handling microorganisms and aesthetically creating microbial art. Furthermore, some students even became finalists in the ASM's Agar art contest, thereby validating the success of the interdisciplinary project between the biology and art departments (Torruellas Garcia, et al., 2022). Table 1 summarizes the use of Agar art in educational settings. It is evident from the table that Agar art has been extensively employed in North America, but no Central Asian countries have yet integrated it into their course curriculum.

Country	Study conducted, years	University (-ies)	Outcome achieved	Parameters evaluated	No. of students participated	Ref.
Bulgaria	2015	Razgrad Branch of University of Ruse "Angel Kanchev"	The possibility of microbial pigments' color measurement and discrimination using the CIELab system was revealed.	Not available	Not available	(Todorova et al., 2015)
USA	2016 - 2017	University of Alabama at Birmingham	Identification of unknown microorganisms in control and active groups from labstock culture and nearby park, respectively	Concept mastery, attitudes toward science, student demographic characteristic in control and active groups before and end of semester	15 out of 30 students (control group); 33 out of 48 students (active group)	(Adkins et al., 2018)
USA	2018- 2020	Fred Hutchinson Cancer Research Center, Science Education Partnership; Center School, Seattle Public Schools; Eastside Preparatory School, Kirkland	Use of bacteria as paint promoted their understanding of bacterial genetics, employment of plasmids as a molecular tool, as well as reinforced creative and critical thinking in class	Lack of cross-contamination, expression of transformed plasmids with fluorescent proteins, color visualization under normal and UV light	3 respondents; unknown number of class participants	(Wu et al., 2018)
USA	2016- 2018	Kansas State University	Creative engagement activities, including Agar art, outbreak case studies and a research group project improve students' learning outcomes and engagement in food microbiology and food safety.	1. Learning outcomes for the Food microbiology class (quizzes, exams, lab notebooks, in-class participation evaluation scores) compared across student groups with/without creative activities implemented; 2. Students engagement (through pre- and post-questionnaires)	173	(Mendez N et al., 2020)

USA	2018- 2021	University of Alabama at Birmingham and Jefferson State Community College, Alabama	Participation in the CURE improved both research university and community college students' course engagement, scientific thinking capabilities, experimental design competence, and overall academic outcomes. Agar art was found to be the most engaging among three creative activities tested	1. Course engagement Nature of science questions evaluated on a Likert scale: 2. Scientific thinking 3. Experimental design competence 4. Academic performance	82 (25 community college students, 57 research university students)	(A d k i n s - Jablonsky et al., 2021)
USA	2020- 2021	U.S. Air Force Academy Department of Chemistry	Understanding biochemical concepts (cloning, antibiotic use, protein fluorescence); incorporation of scientific concept visual art through Agar art	Pre-activity and post-activity quizzes; Understand differences between constitutive and inducible promoters antibiotic selection concept; emission of light by FP at different wavelengths		(Jefferies L, et al., 2022)
USA	2021- 2022	Halmos College of Arts and Sciences, Nova Southeastern University, Fort Lauderdale, Florida	To integrate fundamental microbiology laboratory techniques and utilize them as innovative tools for artistic expression among undergraduate Arts students	Aesthetic, conception, and technical proficiency in handling the bacteria among undergraduate Arts students	Introductory (n=17) and advanced art (n=33) students	(Torruellas Garcia et al., 2022)

Table 1. Agar art Application as a Course-Based Undergraduate Research Experience in Biology Undergraduate Students

Introduction to Microbiology Laboratory course is offered to undergraduate students at Nazarbayev University (NU), a research-based university established in Central Asia, Kazakhstan. The course syllabus primarily emphasizes research-oriented content with different lab topics encompassing various microbiological methods. After running the course for several years, students' feedback from previous years' class evaluations indicated a lack of innovative teaching methods, potentially leading to a lack of interest in the course and hindering its popularity among other students.

To address this issue, our undergraduate students were put into a routine microbiologist workflow where they could get a CURE. Therefore, the course is considered research-oriented due to its component of identifying and characterizing unknown bacteria, where students define their hypotheses and investigate pathogens to generate new knowledge. Moreover, we successfully integrated Agar art into the laboratory to understand the science behind developing artwork on a Petri dish. In the current paper, we aim to share our method of embedding Agar art into the research-oriented curriculum for the Introduction to Microbiology laboratory course for its further popularization to engage more students and create a learning environment where students use their artistic work to find discoveries.

Methods and materials.

This section aims to share a curricular approach to implementing the Agar art activity throughout the course syllabus, which contains 14 weeks with 12 weeks of wet labs. The first lab session was dedicated to microbiology lab safety, where students gained knowledge and training on aseptic techniques followed by appropriate handling, culturing, and disposal of microorganisms. They were given a task to identify and characterize an unknown bacterium (further referred to as Bacterium X) causing an infection. Instructors gave a bacterial mixture containing Bacterium X. Students spent one month identifying the Bacterium X.

Over one month, instructors ensured that the students received adequate safety training to handle procedures for interpreting results in the context of Bacterium X characterization as microbiologists. During this period, they learned to isolate a specific bacterium from a bacterial mixture. This process involved streaking from the mixture followed by its inoculation into an agar slant, allowing them to define the type and morphology of a bacterium (Figure S1). Furthermore, students were taught to conduct simple and differential staining methods (Figure S2).

During the second month of the course, students were immersed in methodologies used in research, such as selecting different types of bacteria and differentiating closely related microorganisms using selective and differential media such as crystal violet (CV) agar, MacConkey agar (MCA), eosin methylene blue (EMB) agar, and mannitol salt agar (MSA) (Figure S3). Once selective and visually differentiated growth of the unknown pathogen was achieved, our students were assigned to determine the nature of the Bacterium X. Identifying an unknown bacterium allowed students to deeply understand each method outlined in the syllabus from weeks 2 to 5 and comprehend the methods' practical application.

Students employed sophisticated lab methods such as indole, methyl red, Voges Proskauer, citrate (IMViC) tests, nitrate reduction, and analytical profile index 20E (API 20E) to characterize it further. As per the syllabus, students learned widely used methods in antibiotics assay and analyzed spectrophotometer-obtained data to determine generation time for their bacterial growth curve. To continue, students had a lab session on the use of different extracellular and intracellular enzymatic activities of microorganisms (starch, gelatin, lipid hydrolysis, catalase, and oxidase assays) followed by determining hydrogen sulfide production and motility in the bacteria of interest (data not shown). At the same time, our students were investigating Bacterium X for the abovementioned biochemical activities, and these experiments further confirmed the correct identification of Bacterium X from week 5.

For each assay students were provided with a positive control to ensure quality of results comprised of the following strains: *E. coli* (Migula) Castellani and Chalmers (ATCC 23735), *Serratia marcescens* Bizio (ATCC 4003), *Bacillus cereus* (ATCC 14579), *Enterobacter aerogenes* (ATCC 13048, now available as *Klebsiella aerogenes*), and *Staphylococcus aureus subsp. aureus* Rosenbach (ATCC 25923).

The first half of the third month of the syllabus served as an introductory session for the food microbiology lab, an upper-level course offered as an elective one to identify coliform contamination in food samples. Enterobacteriaceae was differentiated by IMViC assay to differentiate *E. coli* from *E. aerogenes*. API 20E test revealed the enteric bacterium to the species level. Similarly, a Bacterium X was tested along with controls, and API 20E complemented the findings from the IMViC tests to confirm the Bacterium X to be an *E. coli* strain with a 99% match according to the APIWEBTM, an online bacteria and yeast database (<https://apiweb.biomerieux.com/login>) (Figure S4).

To finalize the biochemical part of the syllabus, students also learned to interpret the results of nitrate reduction assay and understand how bacteria employ nitrates to produce nitrite or nitrogenous gases. To further extend research-targeted methods conducted with bacteria, we included a lab experiment with bacteriophage culturing and their enumeration using double-layer and spot-phaging methods. Students also performed the immunological assay called a ring precipitation test, a qualitative test for the presence of an antibody-antigen complex (data not shown). The last week of labs was devoted to teaching students how to preserve the bacterial culture long-term in glycerol, an essential technique to be mastered by each microbiologist.

Integrating the Agar art into the course syllabus was made as smooth as possible: lab procedures for its preparation were broken into specific parts from mid-semester until the end by simultaneously performing research-based methodologies with the unknown Bacterium X as given in the course syllabus (Figure 1).

To upload their Agar artwork, our students used an online bulletin board called Padlet (<https://padlet.com>) to prepare a poster presentation to be defended during the final week of classes. All lab procedures were conducted by wearing personal protective equipment (i.e., lab coat, closed-toed shoes, gloves, and safety glasses).

Results.

The Introduction to Microbiology laboratory course is organized to include a

three-hour lab practicum once a week over 14 weeks (Figure 1). As presented, the syllabus is intensive and heavily packed with essential and sophisticated research-based lab methods for a student taking microbiology labs for the first time. We “softened” the course syllabus by incorporating creative agar artwork to alleviate the burden. Midway through the semester, students commenced their Agar art project, having already acquired essential techniques such as aseptic culturing of bacteria, simple and differential staining to observe bacterial morphology, preparation of culture media, and inoculation of bacteria on different selective/nutritive/differential media (see Procedure and Figure 1). Fifty undergraduate students participated for the first time in the history of NU. They had already acquired knowledge and practical experience on the characteristics of various bacteria used in the lab to decide which bacterium to choose for their Agar art project.

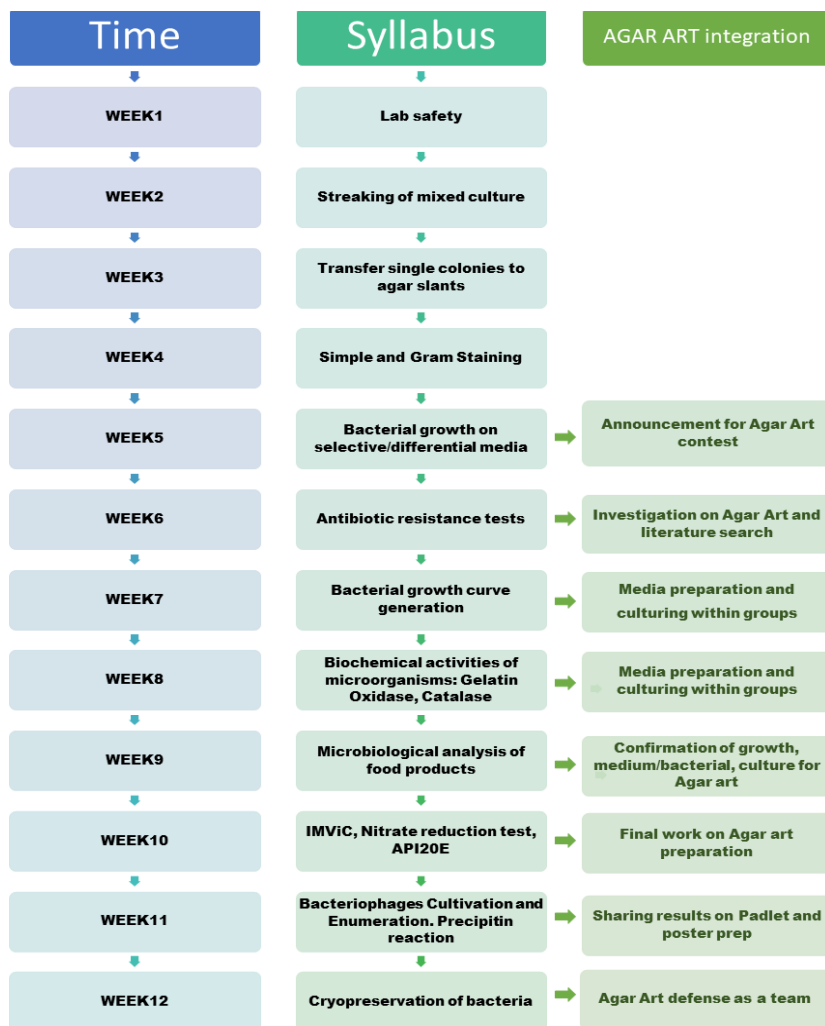
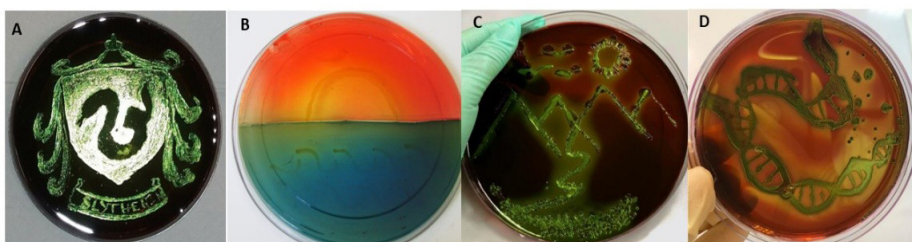

Figure 1. A flowchart on the integration of Agar art into the course syllabus.

Participation in this activity was voluntary and non-graded for all students in this course. The following weeks, 6-11, were devoted to preparation for the project. During week 6, the students were shown outstanding works of Agar art winners from previous years on the ASM website that motivated and demonstrated how colorful the bacterial world can be (ASM, 2017). By this time, a group of two or three students had formed to start this project. Moreover, trained teaching assistants and instructors closely monitored the progression of each step in the project by giving timely feedback. As the syllabus layout shows (Figure 1), students continued following lab course experiments and running their Agar art projects in parallel. In week 6, students were tasked with determining the media and bacterial culture types required for their work. To accomplish this, they conducted a literature overview on the growth of microorganisms in various selective and differential media. Some students used an isolated bacterial strain from a bacterial mixture given to them at the beginning of the labs. In contrast, others used another type of bacteria for their artwork creation. We allowed our students to use all available growth media in our lab, including those reserved for advanced elective lab courses.

Once students chose media and bacterial cultures, week 7 was devoted to media inoculation. Week 8 was busy observing the results of week 7's bacterial growth on students' media. We allowed the students to have it repeated, if necessary, in case of contamination or getting unexpected results. Week 9 was set as a concluding week to establish media and microorganisms of choice, having obtained results from weeks 7-8. Notably, the students prepared media independently and poured plates that served as a canvas for their Agar art. Students used week 10 lab to finalize their project by creating agar art on a Petri dish. In week 11, students uploaded Agar art results and artwork descriptions into the Padlet, where they observed each other's works. An example of a group result submitted to the Padlet is demonstrated in Figure S5 and available following the link: https://padlet.com/aigerim_soltabayeva/agar-art-3z9wuo068dcj. It was observed that sharing one team's work with others effectively increased interest in the task among peers, thereby enhancing student discussion. Week 12 culminated with a poster presentation where each group presented their Agar art, explaining the choice of media and "drawings" on a Petri plate (Figure 2).

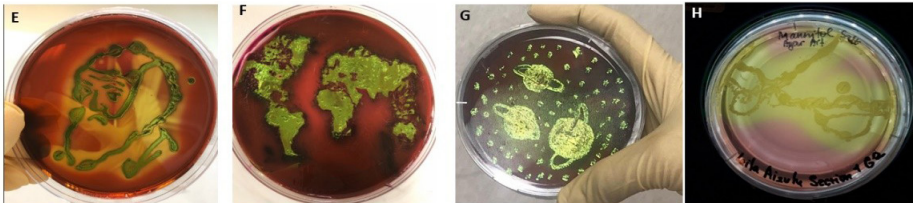

Figure 2. Agar artwork performed by students enrolled in the microbiology laboratory course in the Fall of 2019. The compositions are labeled as follows: Slytherin (A); Sunset Over the Ocean (B); Atameken (C); Egoism (D); Charles Darwin aka Father of Evolution (E); Save the Mother Earth (F); Universe of three planets: Saturn, Uranus, and LeRim (G); Sign (H).

The entire poster with all student groups' projects and descriptions is provided in Figure S6. Then, the students were invited to participate in an International Agar art competition organized by the ASM using Bacterium X in their art pieces. One group submitted their work to the ASM (Figure S7). We investigated the impact of integrating Agar art into the course on students' academic performance. To evaluate this, we compared two cohorts of students: one from 2018, when Agar art was not integrated into the curriculum, and one from 2019, when it was introduced. We found that, on average, the inclusion of Agar art stimulated better academic performance. Interestingly, the percentage of students with grades ranging from 90% to 94.99% was slightly higher with the inclusion of Agar art, although the number of students taking the lab course with Agar art was two times less in 2019 ($n=50$) compared to 2018 ($n=105$). As for the number of high-achievers, 30% of students had exceptional performance by gaining a grade between 95% and 100% compared to 21% with no Agar art when it was not integrated into the syllabus. Notably, there were no failing students in the class with agar art, in contrast to 2% of students who failed the lab in the previous year (Figure 3).

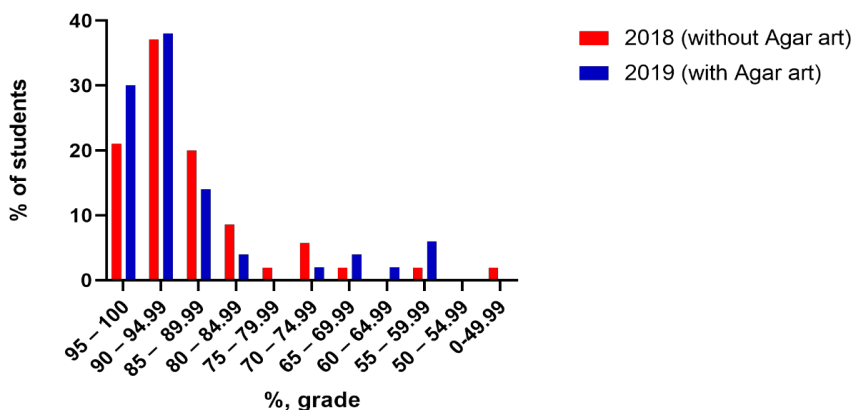

Figure 3. Distribution of students' grades in the Introduction to Microbiology course for two different years: 2018, when Agar art was not integrated ($n = 105$ students), and 2019, when it was integrated ($n = 50$ students).

Our observations were backed up with several comments from the course feedback survey, where students outlined what they most enjoyed while taking the course. As evidenced, students notably understood fundamental and applied lab techniques as they were implemented. More importantly, Agar art was considered one of the favorite parts that motivated students to perform well (data not provided). Due to the pandemic that commenced in the Spring semester of 2020, students switched to an online mode of learning, and, unfortunately, the Agar art project did not find further implementation.

Discussion.

The course goes through the annual monitoring assessment on the departmental and university levels, where we collect student feedback that serves as a basis for improvements and corresponding changes in the syllabus year by year. Previous years' course feedback demonstrated that students perceived the course as boring due to a lack of innovative teaching methods. With an attempt to bring a novel method of teaching the course and simultaneously show a practical link among the learned laboratory techniques, students were put into a routine day of a microbiologist who is involved in the identification and characterization of an infectious-causing pathogen named Bacterium X using different microbiological techniques which are outlined in the course syllabus. The course learning outcomes were achieved as the students learned research methods weekly encompassing major topics on bacterial staining, metabolic activities, antibiotics resistance, enumeration of bacteriophages, serological testing, differentiation of Enterobacteriaceae members, and bacterial count in food products as presented in Figure 1.

We aimed to keep the research component of the course and, at the same time, smoothen the syllabus by introducing Agar art to bring more creativity to the scientific module (Figure 1). Its smooth integration took place by applying the methods each week that permitted students to complete their projects in a non-stressful way. Since it was a pilot project, completion of the Agar art was optional to complete the course. However, all fifty enrolled students participated and successfully defended their project as teamwork by presenting a poster in class, where each team member explained the media/bacteria used for their microbial painting and the philosophy behind the artwork. All results were collected and broadcast on the university channel and put into a poster that further increased first-year students' interest in the world of microorganisms (Figure S6). Most notably, we could keep all the lab topics by having more engaged students with better academic performance (Figure 3). The Agar art was a culmination point of the course, where students could express their ideas using living microorganisms and creating beautiful color patterns of pigmented bacteria. Such an activity allowed students to develop critical thinking skills during results interpretation and teamwork skills to prepare the Agar art project. Our results also support the findings of Adkins-Jablonsky et al. (2021), who revealed that students selected Agar art as a curricular tool that is relevant and favored by students. Our students simultaneously had an experience of a typical

day of a microbiologist investigating the pathogen, thereby comprehending a link between diverse microbiological experiments.

There is a pressing need to develop robust evaluation methodologies to measure the impact of Agar art exposure in prospective research endeavors. Therefore, implementation of a pre-/post-activity assessment design could further strengthen the rigor of these investigations, ultimately enhancing understanding of the educational impact of Agar art. Subsequently, future studies will encompass including pre- and post-activity questionnaires involving more students from diverse institutions. This comparative analysis can also consider students' personal backgrounds and social identities to investigate the impact of Agar art integration, as most often, the impact of educational interventions may vary significantly among students with different background characteristics. Regrettably, this aspect remains unaddressed, mainly in studies incorporating Agar art into course curricula, as presented in Table 1. Notably, the design of the assessments should seek to ascertain the extent to which Agar art enhances collaborative work, fosters scientific and communication skills, and deepens students' understanding of laboratory topics. In addition, introducing new bacterial strains that have not yet been used in Agar art competitions can enhance student interest and make the contest more motivating and engaging.

Conclusion.

The Bachelor of Science in Biological Sciences program is taught in English and can be compared in scope and structure to available programs in internationally leading academic institutions. Introduction to Microbiology laboratory course has been running for 10 years, and its learning outcomes match soundly with the B.Sc. in Biological Sciences program outcomes wherein a graduate will be able to apply scientific methods and integrate fundamental theoretical concepts to address real-world problems in biology-related fields, communicate clearly, and analyze data in biological sciences both ethically and critically. In this study, we maintained a research-oriented microbiology syllabus by obtaining all course learning outcomes and smoothly integrating artistic creativity. The latter resulted in a total student participation rate, which augmented their scientific and communication skills.

To the best of our knowledge, this case was the first in the Central Asia region to successfully integrate Agar art into microbiology laboratory training for initial explorations of the impact of such activity on students. This will be further continued by disseminating such a curricular approach with local universities in Kazakhstan to find a correlation with our findings.

Having integrated Agar art into our research-based syllabus, we could maintain CURE, increase the number of high achievers, and support the comprehension of each applied experimental method. Popularization of the course with Agar art incorporation among current and future students in science and non-science majors potentially enhances student engagement with STEM classes and, therefore, their retention in STEM careers. Our long-term goal is to develop a curriculum that other universities can use as a CURE in their microbiology courses.

Acknowledgments. *We thank the Biology Department, School of Sciences and Humanities, NU, for their generous provision of reagents, equipment, and support. Additionally, we extend our thanks to the following students: Yerbol Tagay, Shynar Akhmetova, Valeriya Stepanova, Azhar Maulet Khan, Nikita Kalygin, Leila Ulmanova, Aigerim Malikova, Meruyert Ashkenova, Ayazhan Dauletova, Liza Orazmukhametova, Adiya Tauassarova, and Anar Ormantayeva, who permitted us to use their Agar artwork in this paper. We are also grateful to our teaching assistants, Aizada Bexeitova and Yerkebulan Yesbolatov, for their assistance and contribution to this study.*

References

- Adkins SJ, Rock RK, Morris JJ. Interdisciplinary STEM education reform: dishing out art in a microbiology laboratory. *FEMS Microbiol Lett.* 2018 Jan 1;365(1). <https://doi.org/10.1093/femsle/fnx245> (in English)
- Adkins-Jablonsky SJ, Arnold E, Rock R, Gray R, Morris JJ. Agar Art: a CURE for the Microbiology Laboratory. *J Microbiol Biol Educ.* 2021;22(2):e00121-21. DOI:10.1128/jmbe.00121-21 (in English)
- American Association for the Advancement of Science. Washington, DC. 2009 [accessed 2023 May 7]. Vision and change in biology undergraduate education, a call for action. Available from: <https://www.aaas.org/programs/inclusive-stemm-ecosystems-equity-diversity-iseed> (in English)
- ASM. ASM Agar Art Contest 2017. Washington DC:ASM [Internet]. 2017 [accessed 2023 Apr 2];2017. Available from: <https://asm.org/Events/ASM-Agar-Art-Contest/Home> (in English)
- Chan-Laddaran K. Scientists paint with bacteria to make art | KSL.com [Internet]. 2015 [accessed 2023 May 7]. Available from: <https://www.ksl.com/article/37046443/scientists-paint-with-bacteria-to-make-art> (in English)
- Charkoudian LK, Fitzgerald JT, Khosla C, Champlin A. In Living Color: Bacterial Pigments as an Untapped Resource in the Classroom and Beyond. *PLOS Biology.* 2010 Oct 5;8(10):e1000510. DOI: 10.1371/journal.pbio.1000510 (in English)
- Danna C. Stevenson University. 2017 [accessed 2023 Apr 2]. Biology Students Create Agar Art. Available from: <https://www.stevenson.edu/academics/undergraduate-programs/biology/blog-news-events/biology-students-create-agar-art/> DOI:10.1128/jmbe.00160-21 (in English)
- Dunn R. Painting With Penicillin: Alexander Fleming's Germ Art | Science | Smithsonian Magazine [Internet]. 2010 [accessed 2023 May 7]. Available from: <https://www.smithsonianmag.com/science-nature/painting-with-penicillin-alexander-flemings-germ-art-1761496/> (in English)
- Jefferies L, Giordano A., Hicks B. Agar Art as an Instructional Tool to Teach Inducible Promoters via Fluorescent Protein Expression | *Journal of Chemical Education.* *JChemEduc.* 2022;99(12):4181–5. DOI:<https://doi.org/10.1021/acs.jchemed.2c00004> (in English)
- Lontok K. Inspiring High School Students' Creativity and Design Thinking with Agar Art [Internet]. 2019 [accessed 2023 Apr 10]. Available from: <https://asm.org/Articles/2019/August/Inspiring-High-School-Students-Creativity-and-Desi> (in English)
- Mendez N, Jones C, Trinetta V. Food Protection Trends - May/June 2020 - Engaging Undergraduate Students in Food Safety Study and Food Microbiology Research. *Food Protection Trends.* 2020;40(3):164–70 (in English)
- Morris JJ, Adkins SJ. CureNET Course Based Undergraduate Research Experience. 2018 [accessed 2023 Apr 2]. The Art of Microbiology: an Agar Art Microbiology Lab CURE. Available from: <https://serc.carleton.edu/curenet/collection/216123.html> (in English)
- Smith MA. Science of Agar Art: Bringing Science and Art Together [Internet]. 2022 [accessed 2023 Aug 23]. Available from: <https://urfm.psu.edu/resources/opportunities/science-agar-art-bringing-science-and-art-together> (in English)
- Todorova, Dimitrov, T, Ivanova I, Muradov H, Spiridonova R, Nedelcheva R, et al. Innovations in teaching and learning microbiology – painting with pigment microorganisms. 2015 (in English)
- Torruellas Garcia J, López-Moreno K, Côté V, Crump K. Creating an Interdisciplinary Curriculum

within the Undergraduate Arts and Sciences through Agar Art. *J Microbiol Biol Educ.* 2022 Apr 29;23(1):e00160-21. DOI: 10.1128/jmbe.00160-21 (in English)

Wu, Brinkema, C, Peterson, M, Waltzer, A, Chowning J. STEAM Connections: Painting with Bacteria | *The American Biology Teacher* | University of California Press. *The American Biology Teacher.* 2018;80(4):305–7 (in English)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 112–128

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.886>

IRSTI 371.322.9

UDC 371.322.9

M.M. Duisenova^{1*}, A.N. Zhorabekova², T.A. Ainabekova¹, 2025.

¹U. Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan;

²M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan.

E-mail: duisenova.marzhan@okmpu.kz

GAMIFICATION STRATEGIES IN PRIMARY SCHOOL ENGLISH CLASSES: ENHANCING MOTIVATION AND LANGUAGE ACQUISITION THROUGH DIGITAL GAMES

Duisenova Marzhan Moldakassymovna – PhD. U.Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: duisenova.marzhan@okmpu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-5684-7364>;

Zhorobekova Ainur Nazimbekovna – PhD, associate professor, M.Auezov South Kazakhstan University Shymkent, Kazakhstan. E-mail: ainur-zhorabekova@mail.ru. <https://orcid.org/0000-0003-2697-8077>;

Ainabekova Tengagul Abdikadirovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, U.Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: tengesh2005@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-5711-1822>.

Abstract. This study investigates the role of gamified strategies in enhancing English language teaching for pre-elementary learners. Specifically, it evaluates how computerized games can improve motivation and language acquisition among young learners. The research adopts a qualitative approach, collecting data from two educational institutions in Kazakhstan through pretests and posttests to measure learners' progress in English proficiency after the intervention.

The study aims to examine the effects of gamification on motivation and language acquisition, focusing on its potential for building vocabulary and grammar among primary school pupils. Sixty-eight third- and fourth-grade students participated in the study, which utilized an experimental design incorporating pretests and posttests to assess language improvement. The digital games served as central teaching tools, appealing to students while reinforcing language comprehension. Results revealed significant improvements in vocabulary acquisition and grammatical competence, alongside increased student engagement and motivation. The immersive, competitive aspects of gamification reduced demotivation, fostering active participation. These

findings underscore the potential of gamified strategies to transform primary language education, offering models that institutions can adapt or replicate.

The study highlights the need for further research into the long-term impacts and broader applicability of digital gamification in language education, providing valuable insights for educators and policymakers exploring innovative teaching methods.

Key Words: Educational technology, gamification, learning process, learning, pedagogical strategy, primary school, teaching.

М.М. Дуйсенова^{1*}, А.Н. Жорабекова², Т.А. Айнабекова¹, 2025.

¹ Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан;

² М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан.

*E-mail: duisenova.marzhan@okmpu.kz

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРҒА АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ГЕЙМИФИКАЦИЯ СТРАТЕГИЯЛАРЫ: ЦИФРЛЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ МОТИВАЦИЯ МЕН ТІЛДІ МЕНҒЕРУДІ ЖЕТІЛДІРУ

Дуйсенова Маржан Молдакасымовна – Ph.D, Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан, E-mail: duisenova.marzhan@okmpu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-5684-7364>;

Жорабекова Айнур Назимбековна – Ph.D, қауымдастырылған профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан, E-mail: ainur-zhorabekova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2697-8077>;

Айнабекова Тенгекул Абдикадировна – ф.ғ.к., доцент, Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан, E-mail: tengesh2005@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-5711-1822>.

Аннотация: Бұл зерттеу ағылшын тілін оқытуда ойын элементтерін қолданудың тиімділігін зерттейді. Нақтырақ айтқанда, компьютерлік ойындардың жас оқушылардың мотивациясын арттырып, тілдік дағдыларын жақсартуға қалай ықпал ететінін бағалайды. Зерттеу Қазақстанның екі білім беру мекемесінен алынған мәліметтерді алдын ала және кейінгі тестілеулер арқылы жинап, араласу шараларынан кейін оқушылардың ағылшын тілін меңгеру прогресін өлшеу үшін сапалық әдісті қолданады.

Зерттеу мотивация мен тіл меңгеруге геймификацияның әсерін зерттеуді мақсат етеді, сонымен қатар бастауыш мектеп оқушыларының сөздік қорын және грамматиканы дамытудағы мүмкіндіктерін көрсетеді. Зерттеуге үшінші және төртінші сыныптың 68 оқушысы қатысты, және тіл меңгерудегі жетістіктерді бағалау үшін алдын ала және кейінгі тестілеулерді қамтитын эксперименттік дизайн қолданылды. Цифрлық ойындар негізгі оқыту құралы ретінде қызмет атқарып, оқушылардың тілдік материалды игеруін нығайта отырып, олардың қызығушылығын арттырды. Нәтижелер сөздік қорын игеру мен грамматикалық дағдыларды жетілдіруде елеулі ілгерілеуді

көрсетті, сонымен қатар оқушылардың мотивациясы мен белсенділігі артты. Геймификацияның қызықты және бәсекеге қабілетті элементтері мотивацияның төмендеуін азайтып, белсенді қатысуды ынталандырды. Бұл зерттеу геймификация стратегияларының бастауыш сыныптағы тілдік білім беруді өзгерту әлеуетін көрсетіп, мекемелер бейімдей алатын немесе қолдана алатын үлгілерді ұсынады.

Зерттеу геймификацияның тілдік білім берудегі ұзақ мерзімді әсері мен кеңінен қолданылуын зерттеудің қажеттілігін көрсетеді, педагогтар мен саясаткерлерге инновациялық оқыту әдістерін зерттеуде құнды мәліметтер береді.

Түйін сөздер: Білім беру технологиялары, геймификация, оқу процесі, оқыту, педагогикалық стратегия, бастауыш мектеп, оқыту.

М.М. Дуйсенова^{1*}, А.Н. Жорабекова², Т.А. Айнабекова¹, 2025.

¹ Южно-Казахстанский педагогический университет им. О. Жанибекова, Шымкент, Казахстан;

² Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан.
*E-mail: duisenova.marzhan@okmpu.kz

СТРАТЕГИИ ГЕЙМИФИКАЦИИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ: ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ИГР

Дуйсенова Маржан Молдакасымовна – PhD, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент, Казахстан, E-mail: duisenova.marzhan@okmpu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-5684-7364>;

Жорабекова Айнур Назимбековна – PhD, ассоциированный профессор, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан, E-mail: ainur-zhorabekova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2697-8077>;

Айнабекова Тенгекүл Абдикадировна – к.ф.н., доцент, Южно-Казахстанский педагогический университет им. О.Жанибекова, Шымкент, Казахстан, E-mail: tengesh2005@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-5711-1822>.

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению роли игровых стратегий в обучении английскому языку для младших школьников. Особое внимание уделено оценке того, как компьютерные игры способствуют повышению мотивации и улучшению языковых навыков у детей. Исследование основано на качественном подходе: данные были собраны в двух учебных заведениях Казахстана с использованием предтестов и посттестов для оценки прогресса учащихся в изучении английского языка после внедрения игровых стратегий.

Цель исследования — изучить влияние геймификации на мотивацию и языковое развитие, с акцентом на ее потенциал для развития словарного запаса и грамматики у учащихся начальных классов. В исследовании приняли участие 68 учеников третьего и четвертого классов. Экспериментальный

дизайн включал использование предтестов и посттестов для оценки прогресса в обучении. Цифровые игры были центральными инструментами обучения, что способствовало повышению вовлеченности учащихся и усвоению языкового материала. Результаты показали значительное улучшение в освоении словарного запаса и грамматических навыков, а также рост мотивации и вовлеченности учащихся. Интерактивные и соревновательные аспекты геймификации снизили уровень демотивации и способствовали активному участию. Исследование подчеркивает потенциал игровых стратегий в трансформации начального языкового образования, предлагая модели, которые могут быть адаптированы или использованы учреждениями.

Исследование также указывает на необходимость дальнейших исследований долгосрочных эффектов и более широкого применения геймификации в языковом обучении, предоставляя педагогам и политикам ценные данные для изучения инновационных методов обучения.

Ключевые слова: образовательные технологии, геймификация, учебный процесс, обучение, педагогическая стратегия, начальная школа, преподавание.

Introduction. In this research, we observed and analyzed the development of the grammatical component in a foreign language (English) among fourth-grade students in primary school. Pedagogical strategy based on gamification to implement the project. The students in grade 4 who were included in this study were following traditional methods of learning English, and the teachers involved had a master's degree or a special digital certificate in this field of education. The gamification strategy was designed to make the process of learning a foreign language enjoyable for both teachers and students, and to ensure that meaningful learning took place.

At the first stage, mastering the grammatical component of the English-speaking competence of primary school students and diagnosing the current situation from the point of view of education. The second stage, aimed at creating a pedagogical strategy, is to use gamification to ensure healthy competition and motivation among students through play and meaningful learning, thereby facilitating the teaching and learning process; the third stage, in which the mentioned strategy is implemented and, finally, the impact on students is assessed.

Gamification is chosen as a strategy for the English teaching-learning process, since it is an audiovisual resource, according to Dehghanzadeh H. et al., it refers to the interaction between peers, with the teacher and with digital resources (Dehghanzadeh, 2021). Speaking at a meeting of the Council of Foreign Investors, President Kassym-Jomart Tokayev noted that managing digital trends will require a change in our approach to digital literacy and education (Tokaev, 2023). Consequently, through this article, it was proposed to analyze how gamification can contribute to the teaching of English in a virtual education.

The above implies that primary school students know a short range of words, which generates difficulties in receiving and producing the language since vocabulary is fundamental for reading, writing, listening, and speaking a language, because “in

order to progress in a foreign language, learners need to be able to understand what they are hearing and reading” (Saidbakhramovna, et al., 2021). In addition to the lack of vocabulary, demotivation is another problem. According to Falout, Elwood and Hood “demotivation can negatively influence the learner’s attitudes and behaviors, degrade classroom group dynamics and the teacher’s motivation, and result in long-term and widespread negative learning outcomes” (Falout, et al., 2009).

The purpose of this study was to implement a course of action in which, through gamification tools, vocabulary learning was strengthened and the motivation of elementary school students towards learning English was increased. This research focused on strengthening vocabulary acquisition because it is an essential component in the development of English learners (Hao, et al, 2021) and on increasing students’ motivation, thus improving their academic performance (Gottfried, 2019).

Conducted at the educational institution in Turkestan and Shymkent, this study played a significant role in improving vocabulary learning. It accomplished this by not only raising teachers’ awareness of the importance of using gamification as a pedagogical tool for teaching foreign languages but also by fostering positive changes in students’ attitudes towards language.

This research not only benefited our pedagogical practice and our role as researchers, but in turn provided useful data that can be used to simplify the teaching-learning process, so that non-English-speaking teachers are able to deliver meaningful lessons.

This study seeks to gain a complete understanding of the elements that either improve or hinder the success of gamification by analyzing a wider range of educational environments. The results will assist in customizing gamification tactics that may be adjusted to various educational settings, thereby enhancing their overall effectiveness and practical usefulness.

Materials and methods. The use of digital games in primary school English classrooms may greatly boost motivation and language learning, hence considerably benefiting gamification tactics. Studies have demonstrated that utilizing digital game-based methods can successfully enhance vocabulary acquisition (Kazu, et al., 2023), boost motivation (Kashive, et al., 2023), sustain learners’ engagement and goal-oriented activities (Chen, et al., 2021), and foster creativity in language learning (Lee, 2019). According to Klimova et al. (2023), these games are effective instruments for enhancing students’ language skills.

Furthermore, including digital games in language training has the potential to decrease anxiety associated with acquiring a second language (Chung, et al., 2017), encourage ongoing participation via features such as digital badges (Yang et al., 2015), and provide a method for delivering valuable feedback to learners (Liu, 2023). The design elements of digital games, such as customization and interaction, are essential factors in determining their efficacy for language acquisition (Klimova, et al., 2023). Moreover, research has linked exposure to digital games with enhanced proficiency in acquiring a target language (Thurairasu, 2022).

Although the advantages of using digital games for language acquisition are clear,

it is important to investigate any possible negative consequences of gamified learning (Yacob, et al., 2022). Additional research is required to explore the factors that influence the acquisition and retention of vocabulary during game-based learning in order to enhance the learning experience (Lee, 2022). Integrating digital games into language learning settings has the capacity to connect students' digital-vernacular skills with instructional assistance, hence increasing engagement and relevance (Thorne, et al., 2020).

To summarize, including digital games in primary school English classrooms may be a beneficial means of increasing motivation and facilitating language learning. Through the use of the captivating and interactive qualities of digital games, educators have the ability to develop immersive learning experiences that accommodate the varied requirements of students, eventually promoting a more efficient and pleasurable language learning process.

The issue at hand is the decline in motivation and interest among students in studying foreign languages, namely English, in modern education. Conventional instructional approaches often fail to promote active student participation in the learning process and neglect to consider the unique attributes of each student. An essential component of acquiring a foreign language is the mastery of vocabulary, which is vital for the advancement of all forms of language skills: speaking, writing, reading, and listening. The learning process is greatly complicated by a lack of vocabulary knowledge and enthusiasm, resulting in decreased academic performance and demotivation among pupils.

The major objective of this research is to create and evaluate a teaching approach that incorporates gamification concepts in order to enhance the English language skills of elementary school children. The research seeks to ascertain the efficacy of using digital games as instructional tools to enhance motivation and facilitate English language acquisition, while also bolstering students' vocabulary proficiency.

Evaluating the present English language skills of elementary school kids, focusing particularly on their vocabulary and grammatical abilities.

The creation and execution of an educational approach centered on gamification to facilitate the acquisition of English language skills.

Evaluating the influence of gamified instructional approaches on students' motivation and academic performance in the context of learning the English language.

An investigation on students' perspectives on the use of digital games as an educational instrument and their disposition towards the process of learning English in a novel format.

Providing suggestions for using gamification in foreign language classes in elementary school to enhance the educational process.

Practical importance of the research: The findings of this research may be used to enhance the efficacy of English instruction in elementary schools, bolster motivation, and stimulate the learning process via the utilization of digital games.

The research employed qualitative and quantitative methods. The study included primary school students from General Secondary School No. 133 and Gymnasium

School No. 64 named after Zh. Aimauytov under the Department of Education of the City of Shymkent. A total of 68 pupils in grade 4 participated in the survey, without considering gender. A grammatical competence test was created to assess the students' English language proficiency. A specific pedagogical strategy was developed, which integrated gamification elements and utilized digital games as educational resources. Four interventions were implemented as part of the pedagogical strategy, involving gamified activities using digital educational resources. A post-test was conducted to evaluate the students' progress in English language proficiency following the interventions.

The study employed a qualitative research approach to gain a deeper understanding of the impact of the pedagogical strategy on the pupils' language acquisition and motivation. A specific model of studying pedagogical activity was adopted as the theoretical framework for the research. The study followed a pretest and post-test design, comparing the pupils' grammatical competence before and after the interventions. The results obtained from the pretest and post-test were statistically analyzed to determine the effectiveness of the pedagogical strategy. The statistical comparison aimed to assess the impact of the developed strategy on the pupils' language proficiency. The study utilized information and communication technologies, specifically digital educational resources, to implement the gamified pedagogical strategy and enhance student engagement and attention.

The study employed diverse tools to gather data on the influence of gamification on English instruction in elementary schools. The assessments conducted consisted of pre-test and post-test evaluations, as well as the administration of surveys and questionnaires, along with systematic observations. The intervention utilized digital games and gamification components, including point scoring, accomplishment badges, and leaderboards, to cultivate a competitive learning atmosphere. Thematic analysis was conducted on qualitative data obtained from questionnaires and observations to identify prevailing themes about student and instructor perspectives on the gamification method. The gamification technique was assessed based on many factors, such as enhancements in language competency, motivational influence, and educational results. This complete methodological framework guarantees the dependability and accuracy of the study's results, offering a strong foundation for assessing the influence of gamification on primary school English instruction.

Results and discussion. The research was to determine the effectiveness of gamification in schools using digital games and mobile applications. The researchers conducted a comparative analysis between the group in which gamified tasks were used and the control group. The results of the study confirmed the positive impact of gamification on the motivation and academic performance of students.

According to Kalizhanova A.N. et al, language is not static knowledge. Language competence is not a finished product and not a set of rules (intuitive to a native speaker of a certain natural language), unchangeable in time and space (Kalizhanova, et al., 2017). It follows that just as a language is being transformed in terms of its

use, meanings and applications, teaching methodologies should correspond to these changes without changing the language or teaching it superficially.

In particular, by taking into account various problems and setting specific standards of competitiveness and cooperation between students, it is possible to strengthen the mechanism, which, although it causes competition between partners, can also be very beneficial for achieving individual goals.

In particular, linking gamification components such as badges, scores, ratings and levels can be a valuable tool for learners to gain recognition for demonstrated skills or knowledge of English, especially in the field of grammar. Individual achievements and overall progress reflected in ratings may signify both personal motivation for language proficiency improvement and collective efforts within the language learning community.

A points and rewards system can effectively implement gamification. This approach includes giving students points for completing tasks, quizzes, and participating in class activities. These points can then be exchanged for tangible rewards, like extra recess time or small prizes. This incentivizes student engagement and performance. For instance, students can earn points for correct answers in a vocabulary quiz. They can then use these accumulated points to “purchase” hints for difficult questions or earn extra privileges.

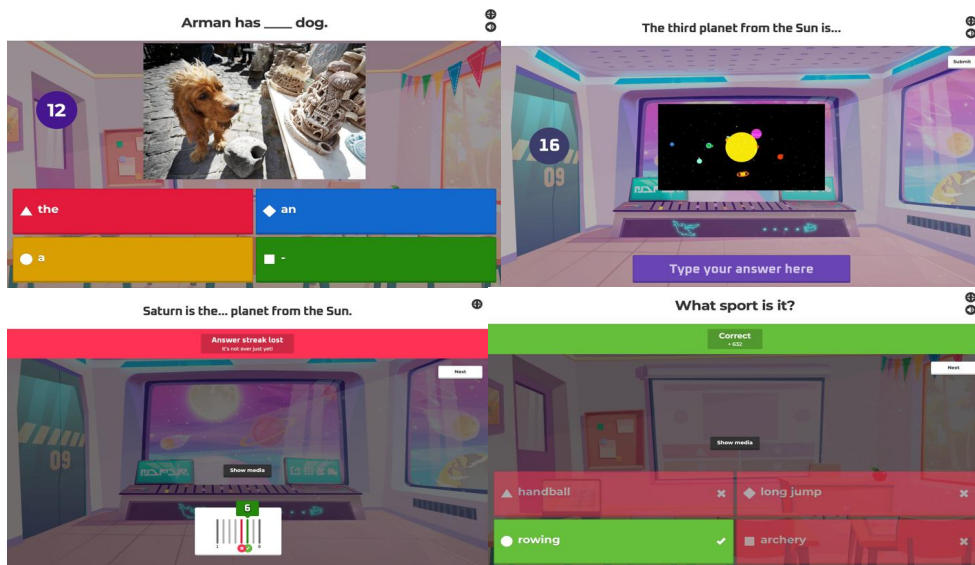
Leaderboards serve as potent gamification tools by displaying student rankings based on their performance in various activities and assessments. Updating class leaderboards weekly can foster healthy competition among students, motivating them to strive for higher scores and enhancing their overall performance and engagement. For example, a leaderboard showcasing the top-performing students in vocabulary tests can inspire others to improve their scores and earn recognition.

Badges and Achievements: A badge system, in which students earn digital or physical badges for reaching specific milestones, is an effective gamification strategy. These milestones might include mastering a set of vocabulary words or completing a series of grammar exercises. Awarding badges for achievements such as “Vocabulary Master,” “Grammar Winner,” or “Participation Star” gives students a sense of accomplishment, and they can proudly collect these badges. This further motivates them to actively engage with the learning material.

Models of Gamification in English Language Teaching: Kahoot+ premium: Kahoot! is an interactive quiz platform that allows educators to create engaging and educational quizzes on various topics. This model provides immediate feedback and can be used to reinforce vocabulary and grammar. By using Kahoot! for weekly vocabulary reviews, students can participate using their devices, answering questions in real-time. The platform instantly provides scores and rankings, making the learning process dynamic and competitive. For example, a teacher can create a Kahoot! quiz that focuses on newly learned vocabulary, allowing students to review and reinforce their knowledge in a fun and interactive way.

20 lessons were created for this study using the Smiles for Kazakhstan Grade 4 Pupil’s Book by Dooley Jenny (<https://create.kahoot.it/course/411b509f-b805-426f->

bc19-a4eb5015499d). Each lesson consists of 10 to 20 questions or tasks, and we used the Kahoot! platform as a model for gamifying English language teaching. The lessons were designed to focus on specific vocabulary and grammar areas, aiming to reinforce students' knowledge through interactive and engaging activities. Each lesson was structured to provide immediate feedback to students, creating a dynamic learning environment.

Pic.1 - Gamified Language Learning Exercises using Kahoot!: Vocabulary and Grammar Practice

The Kahoot! quiz questions were strategically designed to develop different aspects of language proficiency (picture 1):

First Image (Arman has ___ dog.): This question was used to develop grammar skills, specifically focusing on the correct usage of articles (“a,” “an,” and “the”). The question helped students practice distinguishing between definite and indefinite articles in context.

Second Image (The third planet from the Sun is...): This open-ended question was employed to develop vocabulary, as it required students to recall and type the correct term (“Earth”), reinforcing their understanding of basic astronomical terms and the corresponding vocabulary.

Third Image (Saturn is the... planet from the Sun.): This multiple-choice question was designed to develop students' grammar skills, particularly in understanding and using ordinal numbers correctly in sentences. It also reinforced students' knowledge of planetary order in the solar system.

Fourth Image (What sport is it?): This question focused on developing vocabulary by asking students to identify a sport. It provided a context for students to apply and reinforce their knowledge of sports-related vocabulary.

The use of Kahoot! enabled students to actively participate in weekly vocabulary and grammar reviews. By answering questions in real-time using their devices, students engaged with the material in a competitive and motivating way. The platform's features, such as instant scoring and ranking, helped create a sense of competition, which has been proven to increase student motivation and participation.

The results showed that students were more engaged and responsive during lessons that included Kahoot! quizzes compared to traditional teaching methods. The immediate feedback and competitive aspect effectively increased students' motivation to learn and remember new vocabulary and grammar structures. Additionally, the interactive nature of Kahoot! made the learning experience more enjoyable, resulting in higher student satisfaction and participation rates.

Overall, the incorporation of Kahoot! in our lessons showcased the efficacy of gamification as a means to boost student engagement and improve learning outcomes in English language teaching.

By using the gamification strategy during the lesson, we could observe the progress of the students since the development of these had different stages in which new vocabulary was first presented and then put into practice through attractive group activities in order to achieve a good production. The majority of sessions were notably effective in enhancing vocabulary retention and application, as evidenced by the following pie chart. 75% of students reported significant vocabulary acquisition during English classes, while 87% found it easier to remember the newly learned words.

Figure 1 presumably depicts the measurable enhancement in vocabulary acquisition among elementary school children who engage in gamified English classes. The data might depict the proportion of students who reported a substantial augmentation in the quantity of vocabulary acquired throughout the intervention. Linking this data to the broader research, it emphasizes the efficacy of gamification in improving vocabulary development, a vital aspect of language acquisition.

HOW MUCH VOCABULARY DO YOU THINK YOU LEARN DURING ENGLISH CLASSES?

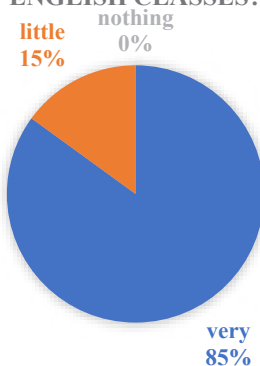

Fig. 1 - Vocabulary learning

DOES IT MAKE IT EASIER FOR YOU TO REMEMBER THE VOCABULARY LEARNED?

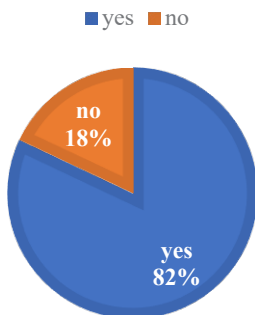

Fig. 2 - Retention of vocabulary

Figure 2 likely illustrates the efficacy of gamification tactics in retaining recently learned language. This graphic provides concrete evidence in favor of the research's assertion that gamification enhances both the acquisition and long-term retention of vocabulary by demonstrating the students' strong recall of the learned terms. This image enhances figure 1 by illustrating not only the acquisition of information but also its enduring retention over an extended period of time.

In the opinion of Skuballa I.T., Dammert A., Renkl A., cognitive strategies can be defined as planned behaviors that select and organize cognitive, affective and motor mechanisms in order to face global or specific learning problem-situations (Skuballa, et al., 2018). In this way, the cognitive experience was developed in the interventions, since the practical activities work on the plane of action, doing and knowing and integrating the elements of the real environment. On the other hand, through the cognitive experience, the students were able to use their metacognitive knowledge to effectively self-regulate their learning.

Figure 3 depicts statistics about students' views of the efficacy of using acquired vocabulary in real-world scenarios, highlighting the practicality of language acquisition via the use of gamification. It may demonstrate the proportion of students who considered the practical use of language in real-life situations to be helpful, emphasizing the strategy's function in connecting classroom learning with practical application.

As can be seen in the following pie chart, 60% of students say that it is good to use the vocabulary learned in real situations:

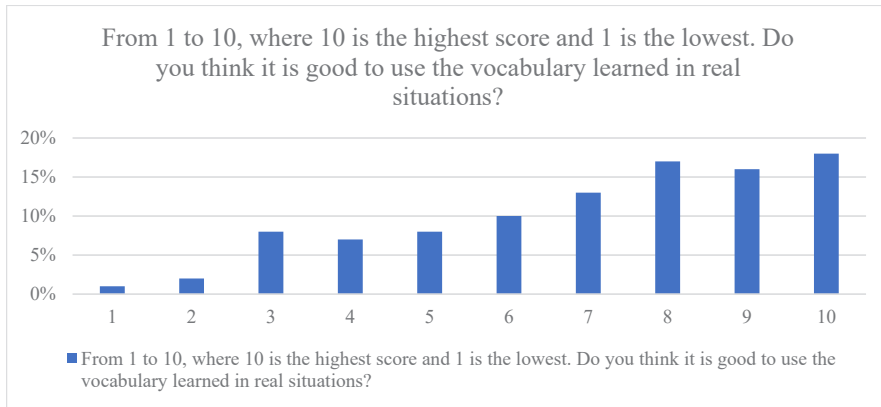

Fig. 3 - Experiential learning

Different layers of objectives appear in the games depending on whether they are long-term (completing the game), medium-term (completing the levels in the game) or short-term (completing the missions of the levels). Normally, the requirements to complete a certain object become more and more difficult as the player gets closer to achieving the long-term contents. In this way, players learn and practice the skills that will allow them to face challenging situations throughout the game.

The typical structure of video games to design gamification proposals in the classroom. Thus, we divided the work into long-, medium- and short-term objectives. In this way, students will acquire the skills in a progressive way, practicing them before demonstrating the mastery in the evaluation tests. Here we show two different ways to pose the objectives in a gamification proposal:

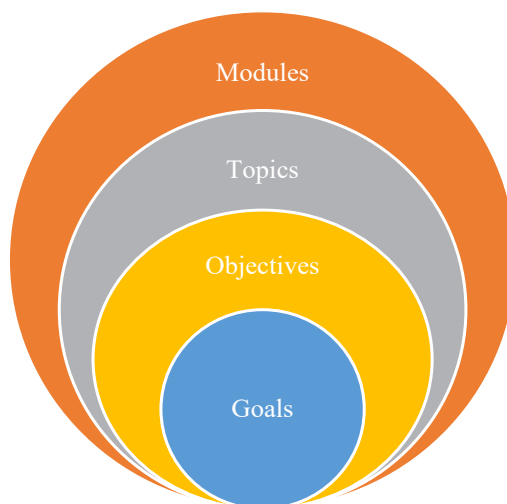

Fig.3 - Linear flow of objectives [10].

Picture 3 responds to a linear structure model that requires a person to overcome a number of goals in order to achieve goals, which in turn lead to mastering several subjects in order to successfully complete a unit. This system allows students to practice skills before assessment in addition to increasing the likelihood that students will reach a “flow state”.

As mentioned above, it can be seen in the following graph that the total number of students considers that the use of images, videos, songs and games are very important in the process of learning new lexical elements.

Figure 4 demonstrates the significance of including audiovisual elements, such as photos, movies, music, and games, in the process of acquiring new vocabulary, as viewed by the students. This graphic illustrates the comprehensive nature of gamification tactics, which extend beyond basic game mechanics to include a range of multimedia features. These aspects serve to increase user involvement and support different styles of learning.

How important is the use of images, videos, songs and games in learning new vocabulary?

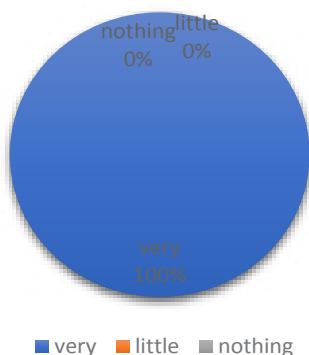

Fig. 4 - Use of audiovisual material

Additional examination of student attributes: This study investigated the impact of student demographics, specifically focusing on age within a small range, on their response to gamification tactics in educational settings. The emphasis was placed on primary school pupils, particularly those in the 3rd and 4th grade.

The age data was divided into two categories: 3rd grade students, who are usually between 8 and 9 years old, and 4th grade kids, who are often between 9 and 10 years old.

The investigation uncovered a subtle distinction in the efficiency of gamification between the two age cohorts. Although both grade levels demonstrated good engagement with gamified learning tools, 4th grade students shown marginally superior levels of strategic thinking and problem-solving abilities in gamified

exercises. As an illustration, the rate at which advanced gamified assignments were finished was almost 10% more among 4th pupils in comparison to 3rd graders.

A chi-square test was conducted to assess the disparities in task completion rates between the two age groups. The results showed $\chi^2(1, N=68)=4.56, p=.033$, indicating a significant statistical difference.

Academic performance was categorized based on school records into three groups: high achievers, medium achievers, and low achievers.

Both age groups of high achievers shown greater involvement with the gamification features, resulting in a 12% improvement in cognitive task performance on the gamified platform compared to their lower-achieving counterparts. Notably, the distinction was more noticeable in the 4th grade, suggesting a potential connection between age and academic achievement.

A multiple regression analysis was performed to predict the effectiveness of gamification based on prior academic achievement and age group. The analysis indicated that both predictors, age group ($\beta = .30$) and prior academic performance ($\beta = .50$), are statistically significant in predicting gamification success ($R^2 = .24, p < .001$).

The statistics demonstrate the impact of small variations in age, even among students who are only one year apart, such as those in 3rd and 4th grade, on the results of gamified learning. The results emphasize the significance of using gamification tactics that are suitable for the age and cognitive development of pupils. Moreover, the correlation between age and academic performance indicates that older and more successful students may possess greater abilities to take use of the advantages offered by gamified learning settings.

Currently, many institutions declare that they have left the traditionalist model behind and are using a new model, that ICTs are being introduced into didactic plans for various competencies in order to make teaching and learning processes more meaningful, classes more dynamic and motivating for students.

An important factor in internalizing a second language like English is related to the pedagogical methods or strategies developed in the classroom that encourage and motivate students to want to learn. The significance of ICT (Information and Communication Technology) is acknowledged in this context, given its widespread integration into various facets of human existence. ICT has played a transformative role, enhancing processes and making valuable contributions to educational activities by offering innovative and captivating strategies for student engagement. Therefore, it is important to make appropriate use of these resources, which will lead to improvement in educational processes by implementing didactic proposals based on gamification that integrate the learning of English as a second language and emerging technologies as a necessity. This involves establishing pedagogical methods that enhance the internalization of basic English vocabulary at each stage of education.

Conclusion. The conclusion of this study demonstrates the positive impact of implementing a pedagogical strategy based on gamification in primary school

English classes. Through the use of digital games and gamified activities, significant improvements were observed in the students' grammatical competence and language acquisition.

The findings highlight the effectiveness of gamification as an educational approach, particularly in the context of language learning. The integration of gamified activities stimulated student participation, engagement, and motivation, leading to enhanced learning outcomes. The use of information and communication technologies (ICT) in education proved to be a valuable resource, providing interactive and collaborative opportunities for students to engage with the English language.

The study also shed light on the importance of vocabulary acquisition in language development. By utilizing gamification tools, students were able to expand their vocabulary and apply new words in meaningful contexts. This finding underscores the significance of incorporating gamification strategies to address vocabulary challenges among primary school learners.

Moreover, the research revealed that demotivation can hinder language learning progress. However, the implementation of gamification strategies effectively mitigated student demotivation, fostering positive attitudes towards English language learning. The competitive and enjoyable nature of gamified activities created a conducive learning environment, improving classroom dynamics and overall academic performance.

This study was conducted at the General Secondary School No. 133 and Gymnasium School No. 64 named after Z. Aimauytov under the Department of Education of the City of Shymkent serving as a model for other educational institutions. The findings contribute to the growing body of literature on gamification and its application in language education. The positive outcomes of this research offer practical insights for teachers, enabling them to integrate gamification techniques and digital resources into their pedagogical practices effectively.

In conclusion, the implementation of a pedagogical strategy based on gamification in primary school English classes has proven to be a valuable approach for enhancing motivation, language acquisition, and grammatical competence. The results of this study advocate for the adoption of gamification strategies and the utilization of digital educational resources to facilitate meaningful and engaging language learning experiences. Future research could delve further into the long-term effects of gamification and explore additional elements that can be incorporated to optimize language learning outcomes in primary school settings.

Әдебиеттер

Chen J., Yang S., & Mei B. (2021). Towards the sustainable development of digital educational games for primary school students in china. *Sustainability*, 13(14), 7919. DOI: 10.3390/su13147919 (in Eng.).

Chung L. and Chang R. (2017). The effect of gender on motivation and student achievement in digital game-based learning: a case study of a contented-based classroom. *Eurasia Journal of Mathematics Science and Technology Education*, 13(6). DOI: 10.12973/eurasia.2017.01227a (in Eng.).

Dehghanzadeh H., Fardanesh H., Hatami J., Talaei E., & Noroozi O. (2021). Using gamification to support learning English as a second language: a systematic review. *Computer Assisted Language Learning*, 34(7), 934-957. DOI: 10.1080/09588221.2019.1648298 (in Eng.).

Falout J., Elwood J., & Hood M. (2009). Demotivation: Affective states and learning outcomes. *System*, 37(3), 403-417. DOI: [10.1016/j.system.2009.03.004](https://doi.org/10.1016/j.system.2009.03.004) (in Eng.).

Gottfried A. E. (2019). Academic intrinsic motivation: Theory, assessment, and longitudinal research. In *Advances in motivation science* (Vol. 6, pp. 71-109). Elsevier. DOI: [10.1016/bs.adms.2018.11.001](https://doi.org/10.1016/bs.adms.2018.11.001) (in Eng.).

Hao T., Wang Z., & Ardasheva Y. (2021). Technology-assisted vocabulary learning for EFL learners: A meta-analysis. *Journal of Research on Educational Effectiveness*, 14(3), 645-667. DOI: [10.1080/19345747.2021.1917028](https://doi.org/10.1080/19345747.2021.1917028) (in Eng.).

Калижанова А.Н., Ибраева Б.М., Ишмурадова М.Ю., Бобеш Р. С., & Павленко Е.Г. (2017). Инновации и лидерство в иноязычном образовании. - Караганды: РИО «Болашак-Баспа»,– 152 б. ISBN: 978-601-273-356-3 (in Rus.).

Kashive N., & Mohite S. (2023). Use of gamification to enhance e-learning experience. *Interactive Technology and Smart Education*, 20(4), 554-575. DOI: [10.1108/ITSE-05-2022-0058](https://doi.org/10.1108/ITSE-05-2022-0058) (in Eng.).

Касым-Жомарт Токаев (2023, Шілде 08) Как в Казахстане сформировать креативное общество цифровой эпохи. АЛЫНДЫ: <https://www.zakon.kz/6396250-kak-v-kazakhstan-e-sformirovat-kreativnoe-obshchestvo-tsifrovoy-epokhi-rasskazal-tokaev.html> (in Rus.).

Kazu Ī. and Kuvvetli M. (2023). A triangulation method on the effectiveness of digital game-based language learning for vocabulary acquisition. *Education and Information Technologies*, 28(10), 13541-13567. DOI: [10.1007/s10639-023-11756-y](https://doi.org/10.1007/s10639-023-11756-y) (in Eng.).

Klimova B., Al-Obaydi L., Tawafak R., & Pikhart M. (2023). The design features of digital games and their impact on language learning for EFL college students. DOI: [10.21203/rs.3.rs-3078695/v1](https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3078695/v1) (in Eng.).

Lee S. (2019). Her story or their own stories? Digital game-based learning, student creativity, and creative writing. *Recall*, 31(3), 238-254. DOI: [10.1017/s0958344019000028](https://doi.org/10.1017/s0958344019000028) (in Eng.).

Lee S. (2022). Factors affecting incidental L2 vocabulary acquisition and retention in a game-enhanced learning environment. *Recall*, 35(3), 274-289. DOI: [10.1017/s0958344022000209](https://doi.org/10.1017/s0958344022000209) (in Eng.).

Liu L. (2023). Effects of metalinguistic corrective feedback on novice efl students' digital game-based grammar learning performances, perceptions and behavioural patterns. *British Journal of Educational Technology*, 55(2), 687-711. DOI: [10.1111/bjet.13400](https://doi.org/10.1111/bjet.13400) (in Eng.).

Saidbakhramovna A.F., Valijonovna, R.N., & Sharofidinovna K. D. (2021). The method of educating vocabulary in a foreign language or target language. *Linguistics and Culture Review*, 5(S1), 1649-1658. DOI: [10.21744/lingcure.v5nS1.1994](https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS1.1994) (in Eng.).

Skuballa, I. T., Dammert, A., & Renkl, A. (2018). Two kinds of meaningful multimedia learning: Is cognitive activity alone as good as combined behavioral and cognitive activity?. *Learning and Instruction*, 54, 35-46. DOI: [10.1016/j.learninstruc.2018.02.001](https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2018.02.001) (in Eng.).

Thorne S. L., & Reinhardt J. (2020). 17 Digital Games as Language-Learning Environments. *Handbook of game-based learning*, 409. MIT Press. ISBN: 0262043386. (in Eng.).

Thurairasu V. (2022). Gamification-based learning as the future of language learning: an overview. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(6), 62-69. DOI: [10.24018/ejsocial.2022.2.6.353](https://doi.org/10.24018/ejsocial.2022.2.6.353) (in Eng.).

Yaccob,N., Rahman S., Mohamad S., Rahim A., Rashid K., Aldaba A., ... & Hashim, H. (2022). Gamifying esl classrooms through gamified teaching and learning. *Arab World English Journal*, (8), 177-191. DOI: [10.24093/awej/call8.12](https://doi.org/10.24093/awej/call8.12) (in Eng.).

Yang J., Quadir B., & Chen N. (2015). Effects of the badge mechanism on self-efficacy and learning performance in a game-based English learning environment. *Journal of Educational Computing Research*, 54(3), 371-394. DOI: [10.1177/0735633115620433](https://doi.org/10.1177/0735633115620433) (in Eng.).

References

Chen J., Yang S., & Mei B. (2021). Towards the sustainable development of digital educational games for primary school students in china. *Sustainability*, 13(14), 7919. DOI: [10.3390/su13147919](https://doi.org/10.3390/su13147919) (in Eng.).

Chung L. and Chang R. (2017). The effect of gender on motivation and student achievement in digital game-based learning: a case study of a contented-based classroom. *Eurasia Journal of Mathematics Science and Technology Education*, 13(6). DOI: [10.12973/eurasia.2017.01227a](https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.01227a) (in Eng.).

Dehghanzadeh H., Fardanesh H., Hatami J., Talaei E., & Noroozi O. (2021). Using gamification to support learning English as a second language: a systematic review. *Computer Assisted Language Learning*, 34(7), 934-957. DOI: [10.1080/09588221.2019.1648298](https://doi.org/10.1080/09588221.2019.1648298) (in Eng.).

Falout J., Elwood J., & Hood M. (2009). Demotivation: Affective states and learning outcomes. *System*, 37(3), 403-417. DOI: [10.1016/j.system.2009.03.004](https://doi.org/10.1016/j.system.2009.03.004) (in Eng.).

Gottfried A.E. (2019). Academic intrinsic motivation: Theory, assessment, and longitudinal research. In *Advances in motivation science* (Vol. 6, pp. 71-109). Elsevier. DOI: [10.1016/bs.adms.2018.11.001](https://doi.org/10.1016/bs.adms.2018.11.001) (in Eng.).

Hao T., Wang Z., & Ardasheva Y. (2021). Technology-assisted vocabulary learning for EFL learners: A meta-analysis. *Journal of Research on Educational Effectiveness*, 14(3), 645-667. DOI: [10.1080/19345747.2021.1917028](https://doi.org/10.1080/19345747.2021.1917028) (in Eng.).

Kalizhanova A.N., Ibraeva B.M., Ishmuratova M.YU., Bobesh R.S., Pavlenko E.G. (2017). *Innovacii i liderstvo v inoyazychnom obrazovanii: Kollektivnaya monografiya [Innovations and Leadership in Foreign Language Education: A Collective Monograph]* Karagandy. RIO Bolashak-Baspa. 152. ISBN: 978-601-273-356-3 (in Rus.).

Kashive N., & Mohite S. (2023). Use of gamification to enhance e-learning experience. *Interactive Technology and Smart Education*, 20(4), 554-575. DOI: [10.1108/ITSE-05-2022-0058](https://doi.org/10.1108/ITSE-05-2022-0058) (in Eng.).

Kasym-Jomart Tokayev (2023, June 08) *Kak v Kazahstane sformirovat kreativnoe obshchestvo cifrovoj jepohi [Meeting of the Council of Foreign Investors]*. Retrieved from <https://www.zakon.kz/6396250-kak-v-kazahstane-sformirovat-kreativnoe-obshchestvo-tsifrovoy-epokhi-rasskazal-tokaev.html> (in Rus.).

Kazu Ī. and Kuvvetli M. (2023). A triangulation method on the effectiveness of digital game-based language learning for vocabulary acquisition. *Education and Information Technologies*, 28(10), 13541-13567. DOI: [10.1007/s10639-023-11756-y](https://doi.org/10.1007/s10639-023-11756-y) (in Eng.).

Klimova B., Al-Obaydi L., Tawafak, R., & Pikhart, M. (2023). The design features of digital games and their impact on language learning for EFL college students. DOI: [10.21203/rs.3.rs-3078695/v1](https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3078695/v1) (in Eng.).

Lee S. (2019). Her story or their own stories? Digital game-based learning, student creativity, and creative writing. *Recall*, 31(3), 238-254. DOI: [10.1017/s0958344019000028](https://doi.org/10.1017/s0958344019000028) (in Eng.).

Lee S. (2022). Factors affecting incidental L2 vocabulary acquisition and retention in a game-enhanced learning environment. *Recall*, 35(3), 274-289. DOI: [10.1017/s0958344022000209](https://doi.org/10.1017/s0958344022000209) (in Eng.).

Liu L. (2023). Effects of metalinguistic corrective feedback on novice efl students' digital game-based grammar learning performances, perceptions and behavioural patterns. *British Journal of Educational Technology*, 55(2), 687-711. DOI: [10.1111/bjet.13400](https://doi.org/10.1111/bjet.13400) (in Eng.).

Saidbakhramovna A.F., Valijonvna R.N., & Sharofidinovna K.D. (2021). The method of educating vocabulary in a foreign language or target language. *Linguistics and Culture Review*, 5(S1), 1649-1658. DOI: [10.21744/lingcure.v5nS1.1994](https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS1.1994) (in Eng.).

Skuballa I. T., Dammert A., & Renkl A. (2018). Two kinds of meaningful multimedia learning: Is cognitive activity alone as good as combined behavioral and cognitive activity?. *Learning and Instruction*, 54, 35-46. DOI: [10.1016/j.learninstruc.2018.02.001](https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2018.02.001) (in Eng.).

Thorne S. L., & Reinhardt J. (2020). 17 Digital Games as Language-Learning Environments. *Handbook of game-based learning*, 409. MIT Press. ISBN: 0262043386. (in Eng.).

Thurairasu V. (2022). Gamification-based learning as the future of language learning: an overview. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(6), 62-69. DOI: [10.24018/ejsocial.2022.2.6.353](https://doi.org/10.24018/ejsocial.2022.2.6.353) (in Eng.).

Yacob N., Rahman S., Mohamad S., Rahim A., Rashid K., Aldaba A., ... & Hashim, H. (2022). Gamifying esl classrooms through gamified teaching and learning. *Arab World English Journal*, (8), 177-191. DOI: [10.24093/awej/call8.12](https://doi.org/10.24093/awej/call8.12) (in Eng.).

Yang J., Quadir B., & Chen N. (2015). Effects of the badge mechanism on self-efficacy and learning performance in a game-based English learning environment. *Journal of Educational Computing Research*, 54(3), 371-394. DOI: [10.1177/0735633115620433](https://doi.org/10.1177/0735633115620433) (in Eng.).

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 129–147

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.887>

FTAMP 14.23.17

D. Erdembekova^{1*}, A. Issakyzy¹, B.K. Ospanova², 2025.

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan;

² Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

E-mail: dinara.erdem@mail.ru

THE INFLUENCE OF REGGIO PEDAGOGY ON THE DEVELOPMENT AND EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Yerdembekova Dinara – PhD Student, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan E-mail: dinara.erdem@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5049-5556>;

Bulshekbayeva Assem – PhD, acting associate professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan E-mail: bulshekbayeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6229-4783>;

Ospanova Bibigul Kanatovna – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan, sandorik84bk@mail.ru <https://orcid.org/0000-0002-0314-3539>.

Abstract. The article comprehensively examines the impact of Reggio pedagogy on the holistic development and education of preschool children. The main feature of this method is the organization of the educational process aimed at shaping the child as an independent individual, developing their creative abilities, and exploring the surrounding environment. The purpose of the study is to determine the significance of Reggio pedagogy in the development and education of preschool children, describe its main principles, and analyze the possibilities of its practical application. Research objectives: To describe the key principles of Reggio pedagogy and identify its features in the preschool education system.

The article highlights the role of Reggio pedagogy in increasing children's interest, their self-development, and fostering a desire to explore the world. This approach views the child as an active participant in the learning process and a creative personality. The method focuses on respecting the child's individual characteristics, nurturing their natural curiosity, and developing their creative potential. Reggio pedagogy is characterized as a unique method that encourages children's research activities and enhances their cognitive engagement. One of its key principles is the partnership between the child and the teacher, where the teacher deeply understands the child's interests and supports their exploratory initiatives. This approach provides children with opportunities for self-expression and the implementation of new

ideas. Reggio pedagogy promotes the comprehensive development of cognitive, communicative, creative, and socio-emotional skills.

Keywords: preschooler, senior group, socio-emotional skills, reggio pedagogy, preschool organization, educator.

Д.А. Ердембекова^{1*}, А. Исақызы¹, Б.К. Оспанова², 2025.

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан;

²«Alikhan Bokeikhan University» ББМ, Семей, Қазақстан.
E-mail: dinara.erdem@mail.ru

РЕДЖИО ПЕДАГОГИКАНЫҢ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫ ДАМУЫ МЕН ТӘРБИЕЛЕУГЕ ӘСЕРІ

Ердембекова Динара – Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан, E-mail: dinara.erdem@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5049-5556>;

Бұлшекбаева Асем – Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінің Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор м.а., Алматы, Қазақстан, E-mail: bulshekbaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6229-4783>;

Оспанова Бибигуль – «Alikhan Bokeikhan University» ББМ, педагогика және психология кафедрасының доцент м.а., PhD, Семей, Қазақстан, sandorik84bk@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0314-3539>.

Аннотация. Мақалада Реджио педагогикасының мектеп жасына дейінгі балалардың жан-жақты дамуы мен тәрбиесіне тигізетін ықпалы жан-жақты қарастырылады. Бұл әдістің басты ерекшелігі – баланың дербес тұлға ретінде қалыптасуына, шығармашылық қабілеттерін дамытуға және қоршаған ортаны зерттеуге бағытталған білім беру үдерісін ұйымдастыру. Зерттеудің мақсаты – мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту мен тәрбиелеуде Реджио педагогикасының маңызын анықтау, оның негізгі қағидаларын сипаттау және тәжірибеде қолдану мүмкіндіктерін талдау. Зерттеу міндеті: Реджио педагогикасының негізгі қағидаларын сипаттау және оның мектепке дейінгі білім беру жүйесіндегі ерекшеліктерін анықтау. Мақалада Реджио педагогикасының баланың қызығушылығын арттырудағы, оның өзін-өзі дамытуға және қоршаған ортаны тануға деген ынтасын қалыптастырудағы рөлі ашып көрсетіледі. Бұл тәсіл баланы оқу-тәрбие үдерісінің белсенді қатысушысы, шығармашыл тұлға ретінде қарастырады. Бұл әдіс баланың жеке тұлғалық ерекшеліктерін құрметтеуге және оның табиғи қызығушылығы мен шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған. Реджио педагогикасы баланың қоршаған ортаны зерттеуі мен танымдық белсенділігін арттыратын ерекше тәсіл ретінде сипатталады. Негізгі қағидаларының бірі – бала мен педагогтің серіктестік қарым-қатынасы, мұнда педагог баланың қызығушылығын терең түсініп, оның зерттеушілік әрекеттерін қолдайды. Бұл тәсіл баланың өзін-өзі көрсетуіне және жаңа идеяларды іске асыруына мүмкіндік береді.

Реджио педагогикасы когнитивтік, коммуникативтік, шығармашылық және әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларды кешенді дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, әдістің балалардың дербестік, жауапкершілік және топтық ынтымақтастық қабілеттерін арттырудағы маңызы зор. Бұл педагогика мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың жан-жақты дамуына қосатын маңызды үлесін растайды. Мұндай тәсіл отандық білім беру жүйесінің сапасын арттыруға айтарлықтай ықпал ете алады. Бұл әдіс мектепке дейінгі білім беруде баланың қызығушылығын арттырып, оның танымдық және әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Түйін сөздер: мектеп жасына дейінгі бала, ересек топ, әлеуметтік-эмоционалдық дағды, Реджио педагогикасы, мектепке дейінгі ұйым, педагог-тәрбиеші.

Д.А. Ердембекова^{1*}, А. Исақызы¹, Б.К. Оспанова², 2025.

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан;

²УО «Alikhan Bokeikhan University», Семей, Казахстан.
E-mail: dinara.erdem@mail.ru

ВЛИЯНИЕ РЕДЖИО ПЕДАГОГИКИ НА РАЗВИТИЕ И ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ердембекова Динара Амангельдыевна – докторант Казахского Национального Педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, E-mail: dinara.erdem@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5049-5556>;

Булшекбаева Асем Исаевна – PhD, и.о. ассоциированного профессора, Казахский Национальный Педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, E-mail: bulshekbaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6229-4783>;

Оспанова Бибигуль Канатовна – PhD, и.о. доцента кафедры педагогики и психологии, УО «Alikhan Bokeikhan University», Семей, Казахстан, E-mail: sandorik84bk@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0314-3539>.

Аннотация. В статье всесторонне рассматривается влияние педагогики Реджио на всестороннее развитие и воспитание детей дошкольного возраста. Основная особенность данного метода заключается в организации образовательного процесса, направленного на формирование ребенка как самостоятельной личности, развитие его творческих способностей и исследование окружающей среды. Цель исследования – определить значимость педагогики Реджио в развитии и воспитании дошкольников, описать ее основные принципы и проанализировать возможности применения на практике. Задачи исследования: Описать основные принципы педагогики Реджио и выявить ее особенности в системе дошкольного образования.

В статье раскрывается роль педагогики Реджио в повышении интереса ребенка, его саморазвитии и формировании стремления к познанию окружающего мира. Этот подход рассматривает ребенка как активного участника учебно-воспитательного процесса и творческую личность. Метод

направлен на уважение индивидуальных особенностей ребенка, развитие его природного любопытства и творческого потенциала. Педагогика Реджио характеризуется как уникальный метод, способствующий исследовательской деятельности ребенка и повышению его познавательной активности. Одним из ключевых принципов является партнерское взаимодействие между ребенком и педагогом, при котором педагог глубоко понимает интересы ребенка и поддерживает его исследовательские инициативы.

Этот подход предоставляет ребенку возможность самовыражения и реализации новых идей. Педагогика Реджио способствует комплексному развитию когнитивных, коммуникативных, творческих и социально-эмоциональных навыков. Кроме того, метод оказывает значительное влияние на формирование у детей самостоятельности, ответственности и способности к групповому взаимодействию. Данный метод подтверждает свою значимость в обеспечении всестороннего развития детей в дошкольных организациях. Такой подход может существенно повысить качество отечественной системы образования, способствуя формированию интереса ребенка к обучению и развитию его познавательных и социальных навыков.

Ключевые слова: дошкольник, старшая группа, социально-эмоциональные навыки, педагогика Реджио, дошкольная организация, педагог-воспитатель.

Кіріспе. «Еліміздің тағдыры – жастардың қолында. Біз отаншылдығын нақты ісімен көрсететін әрі мәдениеті жоғары ұрпақ өсіруге міндеттіміз. Реформаның бәрін жастардың игілігі үшін жасап жатырмыз. Бұл – әншейін әдемі сөз емес, мемлекет стратегиясының түпкі мәні. Бүгінгі жастар біздің жас кезімізге қарағанда әлдеқайда көп біледі. Қазіргі технология дәуірінде бұл – қалыпты нәрсе. Қазақстанда дарынды, білімді әрі мақсатына ұмтыла білетін қыз-жігіттер көп. Дәл сол себепті мен жастарға сенемін деп жалықпай айта беремін», - деген президент Қ.К. Тоқаевтың жастарға сенімі мен олардың отаншылдығы мен мәдениетін дамытуға шақыруы Реджио педагогикасының қағидағарымен үйлеседі (ҚР президенті Қ.К. Тоқаев, 2025ж).

Бұл педагогика баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуына, оның шығармашылық қабілеттері мен әлеуметтік жауапкершілігін дамытуға бағытталған. Реджио әдісі арқылы мектеп жасына дейінгі балалар өз ортасымен үйлесімді дамып, еркін ойлауды, өз идеясын жүзеге асыруды үйренеді. Бұл болашақта олардың отанға деген сүйіспеншілігін нақты істермен көрсетуге және қоғамның белсенді азаматы болуына негіз қалайды. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасында мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқытуға жайлы және қауіпсіз жағдай жасау, баланың даралығын қолдау және дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны қалыптастыру басты міндеттер ретінде айқындалған. Бұл міндеттер Реджио педагогикасының негізгі идеяларымен үндеседі, себебі аталмыш тәсіл баланың жеке ерекшеліктерін дамытуға және оны тұлға ретінде қабылдауға ерекше назар аударады.

Реджио педагогикасы бойынша әр бала – өзіндік әлеуеті мен

қызығушылықтары бар дербес тұлға. Бұл әдістің басты ерекшелігі – баланың өзіндік шығармашылық, танымдық, коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталуы. Бағдарлама міндеттеріндегі баланың зияткерлік және әлеуметтік дағдыларын дамыту, сондай-ақ ұлттық және отбасылық құндылықтарға баулу идеялары Реджио әдісінің философиясына сәйкес келеді. Бұл тәсіл баланың қоршаған әлеммен белсенді қарым-қатынас орнатуына, зерттеушілік қабілеттерін арттыруға және оны шығармашылық тұрғыдан дамытуға мүмкіндік береді.

Дамытушы заттық-кеңістіктік орта Реджио педагогикасының маңызды құрамдас бөлігі. Мұндай орта балаларды белсенді зерттеуге, өз идеяларын жүзеге асыруға және олардың табиғи қызығушылығын қолдауға мүмкіндік береді. Бұл бағдарламаның балалардың жас ерекшеліктеріне сай дағдыларын қалыптастыру және оқыту міндеттерімен тікелей үйлеседі. Сонымен қатар, Реджио тәсілі инновациялық әдістер мен технологияларды қолдану арқылы балалардың шығармашылық ойлауын және зерттеушілік қабілеттерін дамытуға басымдық береді.

Реджио педагогикасында ата-аналардың рөлі ерекше маңызға ие. Баланың тәрбиесі мен дамуына отбасы мен педагогтардың бірлескен қатысуы – оқу бағдарламасының отбасы мен мектепке дейінгі ұйымдардың күш-жігерін біріктіру туралы талабымен толық сәйкес келеді. Мұндай ынтымақтастық баланың тұлғалық дамуына оң ықпал етіп, оның мектепке физикалық, психологиялық және әлеуметтік тұрғыдан дайын болуына көмектеседі. Реджио педагогикасы мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқытуда заманауи әрі тиімді әдістемелік тәсіл. Оның идеялары мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасының міндеттерімен үйлесе отырып, балалардың зияткерлік, шығармашылық және әлеуметтік дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Бұл әдіс мектепке дейінгі білім берудің сабақтастығын қамтамасыз етуде ерекше маңызға ие (Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы, 2022).

Қазіргі таңда қоғам сұраныстарына сәйкес мектепке дейінгі білім беру жүйесіне инновациялық технологияларды енгізу, уақыт талаптарына сай құру көкейкесті мәселенің бірі. Осыған орай, мектепке дейінгі білім беруді инновациялық тұрғыдан қарау, озық тәжірибелер мен идеяларды насихаттау қажеттілігі туып отыр. Мектепке дейінгі ұйымдар білім беру жүйесінің басқа да институттары секілді белгілі бір қоғамның, қоғамдық қарым-қатынас жүйесінің негізінде өз қызметін атқарады, сондықтан да олардың жалпы жағдайы, орны көбіне сыртқы факторлардың әсерінен, қоршаған әлеуметтік ортамен қарым-қатынасының кейпімен анықталады (Иманбеков, т.б., 2019). Осы тұста біз зерттеуімізге сәйкес Реджио педагогикасын бала дамуының барлық дағдыларына әсер ететіндігін айта кеткіміз келеді. Бұл технология шет елдерде кеңінен қолданылып келеді, ал қазіргі кезде біздің елімізде Алматы, Шымкент, Астана, Семей қалаларында қолданылып келеді. Бұл технологияға қысқаша тоқталатын болсақ:

Реджио-Эмилия тәсілі Италияның солтүстігіндегі қалада құрылды. Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін ата-аналар мен тәрбиешілер жаңа білім беру тәжірибесін іздеді. Реджо-Эмилиядағы алғашқы мектепке дейінгі балабақша 1963 жылы тәрбиеші Лорис Малагуццидің көмегімен ашылды. Реджио Эмилия әдісі қоғамдастық пен оның мәдениетіне негізделген, бірақ оның идеялары Джон Дьюи, Жан Пиаже, Лев Выготский, Дэвид Хокинс, Джером Брунер, Ховард Гарднер сияқты зерттеушілер әзірлеген мектепке дейінгі білім беру принциптеріне негізделгенін айта кету керек. 1991 жылы қалалық мектепке дейінгі мекемелердің бірі, Diana мектепке дейінгі мекемесі, Newsweek журналы мектепке дейінгі білім берудің инновациялық әдістерін ескере отырып, әлемдегі ең озық мектепке дейінгі мекемелердің бірі деп аталды. Бұл мектепке дейінгі мекемелер баланы белсенді азамат және туғаннан бастап құқықтардың иесі ретінде қарастырды, оның жеке басы және оқуға белсенді қатысуы үшін бағаланды. Реджо Эмилия балабақшалары эстетикасымен танымал. Әрбір ресурс балаларды зерттеуге және ресурстарға пластикалық құбырларының қалдықтары, қораптар, маталар, шелектер, тастар, блоктар және саз сияқты заттар кіруі мүмкін. Бөлмелер ашық және балалар кеңістіктер арасында еркін қозғала алатындай етіп жасалған (Caren Go, 2024).

Реджио педагогикасы әр баланың біртұтас дамуына баса назар аударады. Өнер, музыка, театр өнері және қозғалыс сияқты өзін-өзі көрсетудің әртүрлі формаларын қоса алғанда, ол әртүрлі интеллект түрлерін, әлеуметтік дағдыны дамытуға ықпал етеді. Бұл тәсіл балалардың әртүрлі дарындары бар екенін анықтайды, бұл оларға түрлі салаларда зерттеуге және табысқа жетуге мүмкіндік береді (Ердембекова, т.б., 2024).

Қоршаған орта Реджио педагогикасының ажырамас бөлігі. Егер, балалар жұмыс істеуге ынталандыратын материалдары бар әдемі ортаға орналастырылса, олар қоршаған ортаны зерттеуге және құрметтеуге ынталы болады деп саналады. Реджио Эмилия балабақшаларындағы ішкі кеңістіктер, әдетте, тәрбиеленушілерді қызықтыру үшін көптеген жабық өсімдіктермен, жүзіммен және табиғи жарықпен жобаланған табиғаттан шабыттандырады. Бөлмелерде кеңістік пен сенімділік сезімін қалыптастыру үшін бірнеше айналар, есіктер, терезелер болады. Ашық алаң немесе орталық жалпы аймақ көбінесе ашық ас үйге іргелес болады, ал балалардың жұмыстары бүкіл балабақшадағы галереяларда көрсетіледі.

Реджио педагогикасын мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісі және ата-ана философия туралы түсініктерін кеңейту үшін осы идеяларды нақты білуі қажет:

- Философияның негізгі қағидасы – барлық балалар күшті, қабілетті және төзімді. Кеңес: әр баланың дауысы бар және бағаланады, қабілетті және креативті деген сенімі туралы үнемі хабарлап отыру.

- Әр бала қоршаған әлемге деген танданыс пен қызығушылыққа толы. Сондықтан бала өзіне қызықты нәрсені зерттегенде, оның бір нәрсені үйрену мүмкіндігі жоғары болады. Кеңес: үстелдерге бірнеше түрлі экспонаттарды

орналастырыңыз, сонда балалар таңертең келгенде, олар әрі қарай зерттеу және ашу үшін өз тақырыптарын таңдай алады.

- Балалардың өз ойын білдіру үшін қолданатын «100 тілі» бар. Бұл балаларға қарым-қатынас жасаудың және ойлар мен білім алмасудың көптеген тәсілдерін ұсынудың маңыздылығын көрсетеді. Кеңес: бұл тілдер сурет салудан, және мүсіндеуден ән айтуға, би билеуге және драмалық ойынға дейін болуы мүмкін. Балалардан не істегенді ұнататынын сұраңыз және оларды өз ойын білдірудің әртүрлі тәсілдерін қолдануға шақырыңыз.

- Балалардың мүдделеріне жауап беру шынайы тарту мен зерттеуді өмірге әкеледі. Жобалық жұмыс балаларға жеке қызығушылық тудыратын тақырыптарға терең араласуға мүмкіндік береді және оларға өз оқуын құруға мүмкіндік береді. Кеңес: әртүрлі ресурстарды, өзара әрекеттесуді және тәжірибені ұсыныңыз. Барлық балалардың берілген нәтижелермен бір уақытта бірдей тәжірибені орындауына емес, ашық жобалық жұмысқа назар аударыңыз.

- Реджо педагогикасында қоршаған орта үшінші тәрбиеші ретінде қарастырылады. Оқу кеңістігінде балалардың қиялын ынталандыратын, олардың шығармашылығына ықпал ететін және ынтымақтастық пен қарым-қатынасты ынталандыратын материалдар мен құралдар болуы керек. Кеңес: оқу ортаның үй сияқты жылы шырайлы және жарық етіңіз. Кеңістіктерде табиғи жарық көп болуы керек, табиғатқа қатты назар аударылуы керек және балаларды өздерін қызықтыратын нәрсеге тереңірек енуге ынталандыру үшін үнемі дамып отыруы керек.

- Педагог білімнің серіктесі және тең авторы. Кеңес: өзіңізді «білім таратушы» ретінде емес, бірлескен оқу-тәрбие процесінде балаларға басшылық пен қолдау көрсететін бірлескен автор және көмекші ретінде қарастыруға тырысыңыз.

- Отбасылар, мектепке дейінгі ұйым қауымдастығы және балалар арасындағы қарым-қатынасты дамыту. Кеңес: баласының қалай дамып жатқаны туралы кері байланыс беру үшін отбасылармен үнемі ашық қарым-қатынасты сақтаңыз. Отбасылар мен тәрбиешілердің әр балаға өз әлеуетін ашуға көмектесу үшін серіктестікте жұмыс істеу мүмкіндіктерін іздеңіз.

- Реджо педагогикасы барлық қатысушы тараптар – балалар, отбасылар және тәрбиешілер - баланың оқуын тереңдету және кеңейту үшін мүмкіндіктерді байқауға, ойлауға, бағалауға және барынша пайдалануға мүмкіндік беру үшін балалардың әңгімелері мен өкілдіктерін құжаттауға баса назар аударады. Кеңес: құжаттаманың әртүрлі формаларын қолданыңыз, мысалы, балалардың жұмысын суретке түсіру, әңгімелерді жазу және оны балалар, тәрбиешілер мен отбасылар бір жыл бойы материалды оқуды жалғастыра алатындай етіп көрсету.

Мектепке дейінгі ұйым тәрбиешілері дәстүрлі құрылымдармен және қалыптасқан оқу жоспарларымен жұмыс істесе де, тәрбиешілер Реджо-Эмилия принциптерінен шабыт алып, оларды өздерінің оқу ортасына бейімдеудің көптеген жолдарын қолданып жатады. Реджо педагогикасында ең бастысы

балаға ой еркіндігі беріледі, таңдау жасатамыз және әр балаға сапалы мектепке дейінгі білімге қол жеткізу мүмкіндігі беріледі, бұл оның дұрыс өсуі мен болашақта дамуы үшін берік негізін қалайды (Simone Brien Eight, 2022).

Баланы тәрбиелеуге келетін болсақ, ата-аналардың көпшілігі балаларының олар үшін ең жақсы ортада болуын қалайды. Балалар әртүрлі деңгейлерде және әртүрлі тәсілдермен үйренеді. Әр бала үшін орта қолайлы болуы қажет. Міне, Реджо Эмилиядағы оқыту әдісі қоршаған ортасы әр бала үшін жарқын және қолайлы. Қоршаған орта бала дамуына өте маңызды. Шын мәнінде, Реджо-Эмилия ортасы оқу-тәрбие процесінің негізгі бөлігі ретінде қарастырылады. Реджо Эмилиядағы бөлменің қалай көрінетінін және оның дизайны кішкентай балаларға неге соншалықты әсер етеді. Өйткені шетелде мектепке дейінгі ұйымды ертегідегідей баланың жасына сай безендіріп қояды. Лорис Малагуцци — Реджо-Эмилиядағы (Италия) әйгілі мектепке дейінгі мекемелердің негізін қалаушы – өзінің білім беру философиясын айтқан кезде, ол тәрбиешілерді кішкентай балаларда әлеуметтік ортада қабілетті және сауатты балаларды көруге шақырды. Ол әлеуметтік оқыту когнитивті дамудан бұрын болатынын атап өтті. Осы әлеуметтік оқыту факторына байланысты Малагуцци қоршаған орта білім беру процесінде шешуші рөл атқаратынына назар аударды.

Реджо Эмилияның мәні - бала зерттеу еркіндігін алады және оқу процесін өзі құрады, ал тәрбиеші көмектеседі. Мұндай ынтымақтастық баланың позициясынан дүниеге көзқарасын кеңейтеді, оның өзі құбылыстардың, заттардың, оқиғалардың өзара байланысын байқайды. (Ердембекова, т.б., 2022). Шын мәнінде, қоршаған орта Реджо-Эмилия тәсілінде «Үшінші педагог» ретінде анықталады. Себебі бұл балаларға өз қызығушылықтарын зерттеуге, басқа балалармен ашық жұмыс істеуге және бөлмеде және одан тыс тәжірибеден үйренуге мүмкіндік береді. Реджо Эмилия бөлмесі өте қонақжай және эстетикалық жағымды. Педагогтер қоғамдастықтан, балалардың мәдениетінен, табиғатынан шабыт алып, бөлмені табиғи, түрлі-түсті және пайдалы материалдармен-музыкалық аспаптардан бастап қабықтарға дейін толтырады. Реджо-Эмилиядан шабыттанған сабақтар ойын арқылы қарым-қатынасты және ынтымақтастықты ынталандыру үшін жасалған. Бөлмелерге арналған материалдар шығармашылықты, мәселелерді шешуді, экспериментті, зерттеуді және ашық ойынды ынталандыру үшін мұқият енгізілген.

Ашық оқу ортасы сонымен қатар тәрбиешілерге бөлмедегі әр баланың жеке қажеттіліктеріне сезімтал жауап беру үшін кеңістік беру арқылы икемділікті тудырады. Балаға бір нәрсені өз бетімен зерттеуге мүмкіндік берілгенде, әсіресе табиғатта – ол объект немесе тұжырымдама туралы көбірек білуге және түсінуге уақыт бөлуі мүмкін. Тәрбиеші баладан қызықты бір затты сипаттау үшін сурет салуды немесе рөлдік ойын арқылы оның сезімін ойнауды сұрай алады. Ашық зерттеуге есік ашып, ойынның білім беру күшін ашқанда мүмкіндіктер шексіз. Бұл балама стилі баланың өмір сүретін мәдениетін көрсететін етіп ұйымдастырылған. Жарық, мөлдірлік және табиғи материалдар элементтері бөлмедегі эстетикалық дизайнның негізгі екіні болып табылады.

Балаларға оқу материалдарына қол жетімділік беріледі (мысалы, кітаптар, қарындаштар және текшелер), бірақ бөлменің орналасуы мен стилі балалар өздерінің оқуын бағыттауға шабыттануы керек деген идеяға негізделген.

Сондай-ақ, балаларға «жүз тілді» үйренуге және билеу, музыка ойнау немесе рөлдік ойындар ойнау сияқты қалаған жерде еркін қозғалуға мүмкіндік беретін ашық кеңістік бар. Реджо-Эмилия бөлмесінде бекітілген орындар жоқ. Бұл тұжырымдама зерттеу мен байланыстың органикалық мүмкіндіктерін ынталандырады және балалардың оқуында шынайы қуанышты оятады. Реджио көшіруге болатын модель немесе жүйе емес, парадигма немесе теория емес және Монтессори әдісінен айырмашылығы, бұл тәрбиешілерге арнайы дайын жоспар емес. Бұл тәсілді көшіру мүмкін емес, өйткені ол контекстке байланысты оқыту әдісін білдіреді: оның мәдениетіне, балаларына және географиясына тән, соған орай әр ортаға байланысты өзгеріп отырады (*The Emerging Reggio Emilia Philosophy & What it Can Mean for Children*, 2018). Монтессори және Реджо-Эмилия тәсілі - бұл баланың үлгісі мен оның әлеуетін ұстануға қоғамдастыққа бағытталған кеңістіктер. Алайда, доктор Мактаманидің айтуынша, олар материалдары да әртүрлі. Реджо Эмилияда ынтымақтастыққа баса назар аударылады (*Gabriela Kelemen*, 2015).

Қазақстандағы білім беру үдерісі жаһандану кезеңінде тұрғанын ескере келе, білім беру саласында білім мазмұнын жаңарту, оларды іске асыру және практикада пайдалану мәселесі дәл қазіргі таңда қолға алынып отыр. Бұл жаңарудың барлығы тұлғаға бағдарланған, сонымен қатар, сыни ойлауына, өз шешімін өзі дұрыс қабылдауына және сол шешімдеріне жауапкершілікті өз мойнына алуға негіз бола алады (*Аманжолова*, т.б., 2023).

Реджио педагогика қағидаларын пайдалануда балаларда келесі дағдылар қалыптасады: «Физикалық қасиеттерді дамыту», «Коммуникативтік дағдыларын дамыту», «Танымдық және зияткерлік дағдыларын дамыту», «Шығармашылық дағдыларын, зерттеушілік іс-әрекетін дамыту», «Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын қалыптастыру». Осы дағдыларға жеке тоқталатын болсақ, «Физикалық қасиеттерді дамыту» бойынша Реджио педагогикасының қағидалары бойынша, балалардың физикалық қасиеттерін дамыту табиғи ойындар мен әрекеттер арқылы жүзеге асады. Балалар табиғи материалдармен жұмыс істеп, қолдарының ұсақ моторикасын дамытады және дене қимылдарына байланысты үйлесімділік қалыптасады. Жаттығулар мен қозғалыс ойындары арқылы балалардың ептілік, төзімділік, және тепе-теңдік дағдылары жетіледі. Топтық жұмыстар кезінде балалар бірге әрекет етіп, қозғалыс арқылы әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын да дамытады. Ашық алаңдарда еркін ойындар ұйымдастыру арқылы балалардың қимыл белсенділігі арттырылады. Физикалық белсенділіктер балалардың денсаулығын нығайтып, эмоциялық күйзелісті азайтуға ықпал етеді.

«Коммуникативтік дағдыларын дамыту» бойынша Реджио педагогикасында балалардың коммуникативтік дағдылары еркін қарым-қатынас пен өз пікірлерін ашық айтуға бағытталған ортада дамиды. Балалар өз ойларын

суреттер, мүсіндер немесе әңгімелер арқылы жеткізіп, түрлі тілдік құралдарды қолдануға үйренеді. Топтық жобаларда балалар бір-бірімен идеялар алмасып, ортақ шешім қабылдауды және келісуді меңгереді. Педагог балалардың сұрақтарына тыңдай отырып, оларды өз ойларын нақты әрі жүйелі түрде жеткізуге ынталандырады. Оқу ортасында көптілділік және әртүрлі мәдени құндылықтарды қабылдау балалардың тілдік және мәдениаралық қарым-қатынас дағдыларын нығайтады. Балалар бірлескен әрекеттер барысында әңгімелесу, пікірталас жүргізу және өз көзқарастарын қорғау дағдыларын дамытады. «Танымдық және зияткерлік дағдыларын дамыту» бойынша Реджио педагогикасында танымдық және зияткерлік дағдылар балалардың қызығушылығына негізделген зерттеу әрекеттері арқылы дамиды. Балалар табиғат құбылыстарын бақылап, эксперименттер жасап, әлемді өз бетінше тануға үйренеді. Жобалық жұмыс барысында балалар мәселені талдап, шешімін табуға бағытталған ойлау қабілеттерін жетілдіреді. Креативті тапсырмалар арқылы балалар логикалық ойлау, себеп-салдар байланысын түсіну және болжам жасау қабілеттерін дамытады. Педагогтар балаларға түрлі ресурстар мен материалдарды ұсыну арқылы олардың зерттеушілік дағдыларын қолдайды. Танымдық процестерді визуалды құралдармен көрсету балалардың ақпаратты терең түсінуіне және оны есте сақтауына ықпал етеді.

«Шығармашылық дағдыларын, зерттеушілік іс-әрекетін дамыту» бойынша Реджио педагогикасында шығармашылық дағдыларды дамыту үшін балаларға өз идеяларын еркін білдіруге мүмкіндік беретін көркем материалдар мен орта ұсынылады. Балалар табиғи материалдар мен қайта өңделетін ресурстарды пайдаланып, жаңа заттар жасап, қиялын дамытады. Зерттеушілік іс-әрекет барысында балалар өз сұрақтарына жауап іздеп, тәуелсіз ойлау қабілетін қалыптастырады. Тәжірибе жасауға арналған орталар балаларды шығармашылық шешімдер табуға және жаңа нәрселерді ашуға ынталандырады. Топтық жұмыстар кезінде балалар бір-бірінің идеяларын тыңдап, оларды біріктіру арқылы бірегей жобалар жасауға үйренеді. Балалардың шығармашылық қабілеттері көркем өнер, театр, музыка және қимыл ойындары арқылы кешенді түрде дамытылады. «Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын қалыптастыру». Реджио педагогикасында әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру балаларға өз сезімдерін ашық білдіру және басқалардың эмоцияларын түсіну арқылы жүзеге асады. Топтық жобалар мен ойындар балаларға бір-бірімен ынтымақтасуды, кезекпен әрекет етуді және ортақ шешім қабылдауды үйретеді. Педагогтар балаларға өз пікірін білдіруге мүмкіндік беріп, олардың өзін-өзі бағалауын және сенімділігін нығайтады. Қақтығыс жағдайларында балаларды диалог арқылы мәселені шешуге бағыттап, эмоционалды тұрақтылықтарын дамытуға ықпал етеді. Балалар әртүрлі мәдениеттер мен дәстүрлерді зерттеу арқылы эмпатия мен сыйластық сезімдерін қалыптастырады. Әлеуметтік өзара әрекеттестікке бай ортада балалар достық, өзара қолдау және жауапкершілік сияқты маңызды құндылықтарды меңгереді.

Материалдар және әдістер. Мақалада Реджио педагогиканың мектеп

жасына дейінгі баланы дамыту мен тәрбиелеуге әсері бойынша кешенді жұмыстар іріктеліп, бағалау көрсеткіштері белгіленді. Зерттеу нәтижелері өңделіп, берілді.

Зерттеу жұмысында мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеуге қатысты нормативті және әдістемелік материалдарды зерделей келе, Реджио педагогикасының қағидадтарына сүйене отырып дағдылардың даму схемасын құрастырдық (сурет 1).

Сурет 1 – Реджио педагогикасының мектеп жасына дейінгі балалардың 5 дағдысын дамыту схемасы

Реджио педагогикасы мектеп жасына дейінгі балалардың жан-жақты дамуына бағытталған бірегей әдіс болып табылады. Бұл педагогикалық тәсіл балалардың физикалық, коммуникативтік, танымдық, шығармашылық және әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларын кешенді түрде дамытуға мүмкіндік береді. Балалардың табиғи қызығушылығы мен зерттеушілік әлеуетін қолдау арқылы, педагогика оларды өзіндік қабілеттерін еркін дамытуға ынталандырады. Әдіс балалардың танымдық белсенділігін арттыруға, шығармашылық ойлау қабілетін дамытуға, сондай-ақ өзара қарым-қатынас және қоғамға бейімделу дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді. Кешенді дамыту жұмыстары балалардың жас ерекшеліктерін және олардың табиғи ортасын ескере отырып құрылады. Бұл тәсілде табиғи материалдар, топтық жобалар және интерактивті әдістер қолданылады (кесте 1). Реджио педагогикасы арқылы балалардың қызығушылығы мен қажеттіліктеріне сәйкес жеке бағытталған білім беру ортасын құруға мүмкіндік бар. Төменде осы әдіс бойынша дағдыларды дамытуға арналған жұмыстардың негізгі бағыттары мен нәтижелері көрсетілген.

Кесте 1 - Реджио педагогикасының мектеп жасына дейінгі баланы дамыту мен тәрбиелеуге әсері бойынша кешенді дамыту жұмыстары

Дағдысын дамыту салалары	Кешенді дамытудың жалпы сипаттамасы	Қолданылатын тәсілдер мен құралдар	Күтілетін нәтижелер
Физикалық қасиеттерді дамыту	Балалардың қол моторикасы мен дене қимылдарындағы түрлі қозғалыстарды дамыту.	Табиғи материалдарды пайдалану, жаттығулармен айналысу.	Балалардың дене айқындықтары мен толималылығын дамыту.
Коммуникативтік дағдылар	Ойларды еркін түрде білдіруге жағдай жасау.	Жобалық жұмыстар мен топтық дискуссияларды ұйымдастыру.	Балалардың пікір айту мен диалогтарға дүретіліктерін дамыту.
Танымдық және зияткерлік дағдылар	Дүниені зерттеу және эксперименттер жүргізу арқылы балалардың танымдық белсенділігін арттыру.	Табиғат құбылыстарын бақылау, зерттеу жобаларын орындау, креативті тапсырмаларды шешу.	Балалардың логикалық ойлау, себеп-салдар байланысын түсіну және мәселені шешу қабілеттерін дамыту.
Шығармашылық дағдылар	Балаларға өз идеяларын еркін білдіруге мүмкіндік беру.	Табиғи материалдар мен қайта өңделетін ресурстарды пайдалану, көркем өнер құралдарын қолдану.	Балалардың шығармашылық ойлау қабілеттері мен қиялын дамыту.
Әлеуметтік-эмоционалдық дағдылар	Балаларға өз сезімдерін білдіруге және басқалардың эмоцияларын түсінуге көмектесу.	Топтық ойындар мен жобаларды ұйымдастыру, диалог арқылы мәселелерді шешуді үйрету.	Балалардың өзара сыйластық, достық және жауапкершілік сезімдерін қалыптастыру.

Нәтижелер. Эксперименттік-тәжірибелік жұмысқа жалпы саны 51 мектеп жасына дейінгі бала қатысты. Оның ішінде 25 мектеп жасына дейінгі ересек бала бақылау тобында, ал 26 мектеп жасына дейінгі ересек бала эксперименттік топта болды. Зерттеу эксперименті Семей қаласындағы «Өрлеу» балабақшасында жүргізілді. Жоғарыда көрсетілген бала дағдыларының барлығына дерлік осы Реджио педагогикасының қаншалықты әсер ететіндігін зерттеу барысында анықтай алдық (кесте 2, кесте 3).

Экспериментте балалардың 5 негізгі дағдысы (физикалық, коммуникативтік, танымдық, шығармашылық, әлеуметтік-эмоционалдық) А.И. Захаровтың «Үйдегі қорқыныш» және И.Б. Дерманованың «Оқиғаны аяқта» әдістемелері арқылы анықталды. Әр дағды жоғары, орташа, төмен деңгейлер бойынша сараланды. Деректер арасындағы байланыс Pearson және Spearman корреляция коэффициенттері арқылы бағаланып, шығармашылық пен әлеуметтік-эмоционалдық дағдылардың дамуының ең жоғары нәтижелер көрсеткені анықталды. Жоғарыда айтылған дағдыларға байланысты эксперименттік топқа қалыптастыру кезеңінде әртүрлі жұмыстар ұйымдастырылды. Реджио педагогикасының элементтерін сол топтарға енгіздік. Эксперимент топта жүргізілген жұмыстар: «Ақ бөлме» – бұл бөлмеде балалар бір мезгіл қабырғаға да, жерге де өз ойларын сурет арқылы бейнелейді. Жыл басынан бастап әртүрлі жобалар енгізілді: «Су патшалығы» жобасы, «Ғарыш деген не?» жобасы, «Жүннің маңызы, пайдасы» жобасы, «Сиқырлы тас» жобасы, «Аралар»

жобасы, «Жасыл алаң» жобасы. Бұл жұмыстар балалардың шығармашылық ойлауын дамытуға және қоршаған ортаны зерттеуге қызығушылығын арттыруға бағытталды, сондай-ақ ұжымдық жұмыс пен танымдық белсенділік дағдыларын жетілдіруге ықпал етті. Жобалар барысында балалар еркіндік пен өзін-өзі көрсету мүмкіндігін алып, зерттеушілік қабілеттерін дамытты. Сонымен қатар, олардың жеке және әлеуметтік дағдылары жаңа деңгейге көтерілді. Зерттеудің қорытынды кезеңінде анықтау кезеңінде алынған әдістемелерді қайтадан алдық.

Кесте 2 - Реджио педагогика негізінде балалардың біліктері мен дағдылары дамуының бақылау нәтижелері бойынша жиынтық есебі (бақылау тобы)

Дағдылар түрі Бала саны 25	Жоғары деңгей (%)	Орташа деңгей (%)	Төмен деңгей (%)
Физикалық қасиеттерді дамыту	32%	44%	24%
Коммуникативтік дағдыларды дамыту	22%	48%	30%
Танымдық және зияткерлік дағдылар	21%	49%	30%
Шығармашылық және зерттеу дағдылары	23%	46%	31%
Әлеуметтік-эмоционалды дағдылар	22%	45%	33%

Балалардың біліктері мен дағдылары дамуының бастапқы бақылау мониторингінде 25 бала қамтылды.

«Физикалық қасиеттерді дамыту» бойынша жоғары деңгей – 32% -ды, орташа деңгей – 44%-ды, төмен деңгей – 24%-ды көрсетті. «Коммуникативтік дағдыларын дамыту», бойынша – жоғары деңгей – 22%-ды, орташа деңгей – 48%-ды, төмен деңгей – 30%-ды көрсетті. «Танымдық және зияткерлік дағдыларын дамыту» жоғары деңгей – 21% -ды, орташа деңгей – 49%-ды, төмен деңгей – 30%-ды көрсетті. «Шығармашылық дағдыларын, зерттеушілік іс-әрекетін дамыту» жоғары деңгей – 23% -ды, орташа деңгей – 46%-ды, төмен деңгей, – 31%-ды көрсетті. «Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын қалыптастыру жоғары деңгей – 22% -ды, орташа деңгей – 45%-ды, төмен деңгей – 33%-ды көрсетті.

Кесте 3 - Реджио педагогика негізінде балалардың біліктері мен дағдылары дамуының бақылау нәтижелері бойынша жиынтық есебі (эксперимент тобы)

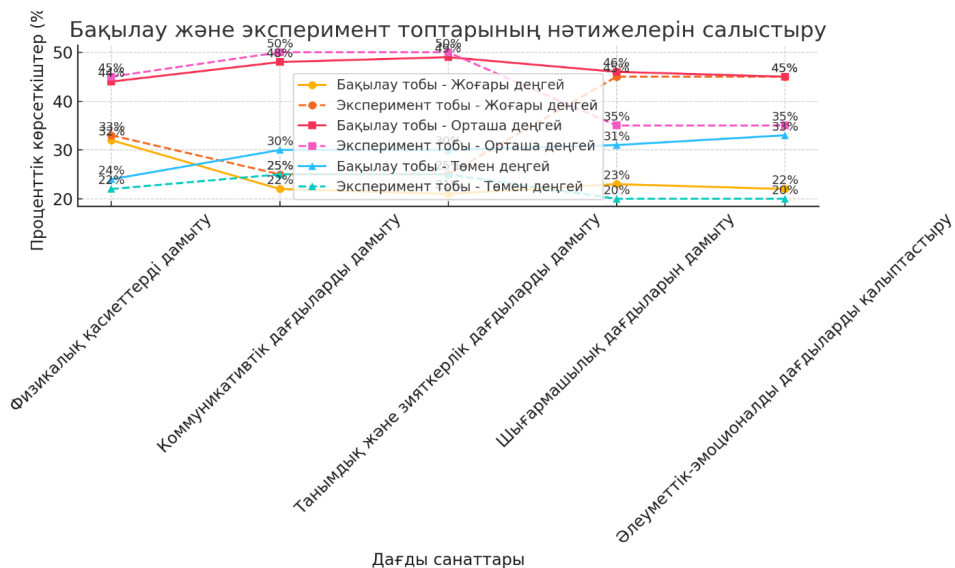
Бақылау көрсеткіштері Балалар саны (26)	Физикалық қасиеттерді дамыту	Коммуникативтік дағдыларды дамыту	Танымдық және зияткерлік дағдыларды дамыту	Шығармашылық және зерттеу іс-әрекетін дамыту	Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру
жоғары деңгей	33%	25%	25%	45%	45%
орташа деңгей	45%	50%	50%	35%	35%
төмен деңгей	22%	25%	25%	20%	20%

Салыстыру нәтижесінде біз эксперимент тобының барлық дағдылар бойынша бақылау тобына қарағанда жоғары нәтижелер көрсеткенін айқын көрдік, әсіресе танымдық және шығармашылық дағдыларды дамытуда. Бұл эксперименттік әдістің тиімділігін дәлелдейді (Сурет 2).

«Физикалық қасиеттерді дамыту» бойынша жоғары деңгей – 33% -ды, орташа деңгей – 45%-ды, төмен деңгей – 22%-ды көрсетті. «Коммуникативтік дағдыларын дамыту», бойынша - жоғары деңгей – 25% -ды, орташа деңгей – 50 ды, төмен деңгей – 25%-ды көрсетті. «Танымдық және зияткерлік дағдыларын дамыту» жоғары деңгей – 25% -ды, орташа деңгей – 50%-ды, төмен деңгей – 25%-ды көрсетті. «Шығармашылық дағдыларын, зерттеушілік іс-әрекетін дамыту» жоғары деңгей – 45%-ды, орташа деңгей – 35%-ды, төмен деңгей, – 20%-ды көрсетті. «Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларын қалыптастыру жоғары деңгей – 45% -ды, орташа деңгей – 35%-ды, төмен деңгей – 20%-ды көрсетті.

Зерттеу нәтижесінен көріп отырғанымыздай Реджио педагогикасының элементтерін қолдану барысында бізде жоғарыда көрсетілген дағдылар соның ішінде «Шығармашылық дағдыларын, зерттеушілік іс-әрекетін дамыту» және «Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру» деңгейлері жақсы көрсеткіштер көрсетіп отыр.

Зерттеу соңына Реджио педагогика негізінде балалар дағдыларының сызықтық байланысы анықталды (сурет 3).

Сурет 2 - Реджио педагогика негізінде балалардың біліктері мен дағдылары дамуының нәтижелері бойынша жиынтық есебі

Эксперимент нәтижелерінің қорытындысы:

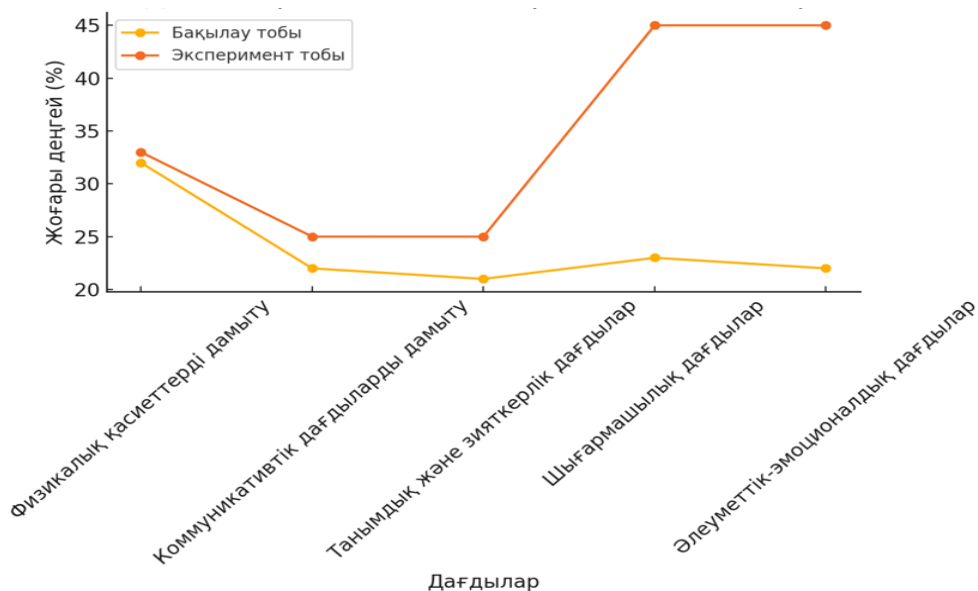
Pearson корреляция коэффициенті бойынша алынған нәтиже 0.93-ке тең, бұл бақылау мен эксперименттік топтар арасында жоғары деңгейдегі сызықтық

байланыстың бар екенін көрсетеді. Яғни, бақылау тобында жоғары көрсеткішке ие болған дағдылар эксперименттік топта да жоғары нәтиже көрсетті.

Spearman корреляция коэффициенті 0.90-ды құрайды, бұл бақылау мен эксперименттік топтардың дағдылар бойынша рангілік деңгейлерінде күшті корреляцияның бар екенін дәлелдейді. Демек, бақылау тобында маңызды болып табылған дағдылар эксперименттік топта да жоғары рангілік маңыздылыққа ие болған.

- Шығармашылық дағдыларды дамыту және әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларды қалыптастыру бойынша эксперименттік топтағы балалар бақылау тобындағы балалармен салыстырғанда әлдеқайда жоғары көрсеткіштерге қол жеткізді.

- Бұл Реджио педагогикасы элементтерін қолданудың балалардың жан-жақты дамуына, олардың өздігінен зерттеу және шығармашылық әлеуетін дамытуға оң ықпал ететінін растайды.

Сурет 3 - Реджио педагогикасы негізінде балалар дағдыларының сызықтық байланысы

Эксперимент барысында алынған нәтижелер Реджио педагогикасының тиімділігін дәлелдейді. Бұл әдіс балалардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, олардың шығармашылық және әлеуметтік-эмоционалдық қабілеттерін дамытуда маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

Дискуссия. Мектепжасына дейінгі баланың жан-жақты дамуына ықпал ететін әлемдік технологиялардың бірі ол Реджио педагогика. Реджио педагогикасы - әлемдік деңгейде танылған, балалардың еркін шығармашылығын, зерттеу және өз бетімен білім алу қабілеттерін дамытуға бағытталған оқыту жүйесі.

Бұл педагогикалық тәсіл Италияның Реджо-Эмилия қаласында пайда болып, бүкіл әлемде танымалдыққа ие болды. Төменде осы әдістің маңыздылығын зерттеген авторлардың көзқарастары талданады. Caren Go-ның «Finding evidence-based practice: a qualitative meta-synthesis of research on Reggio Emilia practices in Australian early childhood settings» атты мақаласы Реджио Эмилия педагогикасының ерекше тәсілдерін түсінуге негізделген маңызды зерттеу болып табылады. Бұл әдістің басты ерекшелігі – баланы оқу мен тәрбие процесінің орталығына қою, оның жеке қызығушылықтары мен қабілеттерін дамыту. Зерттеу барысында дәлелденгендей, Реджио Эмилия әдістері баланың шығармашылық және сындарлы ойлау қабілетін ынталандырады. Австралиядағы ерте жастан білім беру мекемелерінде қолдану тәжірибесі бұл тәсілдің әмбебаптығын және тиімділігін көрсетеді. Мұндай педагогикалық көзқарас баланың өзіндік дағдыларын дамытуға, қоғамдастыққа бейімделуге және өз ойын еркін жеткізуге ықпал етеді. Сондықтан бұл мақала Қазақстанда да тәрбие және білім беру үдерістеріне жаңашыл көзқарас енгізуге мүмкіндік беретін құнды құрал бола алады. (Caren Go, 2024).

Emerson және Linder-дің «A review of research on the Reggio-inspired approach: an integrative rethinking» атты мақаласы Реджио Эмилия педагогикасының негіздерін жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді. Мақалада баланы оқыту мен тәрбиелеудің инновациялық тәсілдерінің теориялық және практикалық аспектілері қарастырылады. Авторлар бұл әдістің бала дамуының әлеуметтік, эмоционалдық және когнитивтік жақтарына оң әсер ететінін атап өтеді. Реджио Эмилия педагогикасының баланы зерттеуші ретінде қарастыратын көзқарасы тәрбие процесін жаңа деңгейге көтеруге ықпал етеді. Қазақстандағы тәрбие мен білім беру жүйесіне бұл тәжірибені енгізу баланың шығармашылық әлеуетін ашуға және оның өзіндік құндылығын дамытуға септігін тигізеді. Мақала Реджио әдісінің педагогикалық негіздерін терең түсінуге және оны нақты білім беру үдерістеріне қолдану стратегияларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. (Emerson, Linder, 2019)

Santin және Torruella-ның «Reggio Emilia: An essential tool for developing critical thinking in early childhood» атты мақаласы Реджио Эмилия педагогикасының баланың сындарлы ойлауын дамытудағы маңыздылығын ашады. Мақалада бұл әдістің баланың өзіндік пікірін қалыптастырып, проблемаларды шешуге бағытталған дағдыларын жетілдіру үшін таптырмас құрал екені көрсетілген. Авторлар Реджио тәсілінің балаға өздігінен зерттеу жүргізуге және қоршаған ортамен белсенді байланыс орнатуға мүмкіндік беретінін атап өтеді. Қазақстандық білім беру жүйесінде бұл тәжірибені қолдану сын тұрғысынан ойлай алатын және шығармашылық қабілеттері дамыған тұлғаларды тәрбиелеуге үлес қосады (Santin, Torruella, 2017).

Trew және Squires-тің «Reggio Emilia Encounters: Relationships, Equity and Citizenship in Our Early Learning Environments» атты мақаласы Реджио Эмилия педагогикасының қарым-қатынас, теңдік және азаматтық құндылықтарын дамытудағы рөлін зерттейді. Авторлар бұл тәсілдің балалар арасындағы ынтымақтастық пен әлеуметтік әділеттілікті қалыптастыруда маңызды

екенін ерекше атап көрсетеді. Мақалада Реджио педагогикасының баланың азаматтық жауапкершілігін және қоғаммен байланысын нығайтатын білім беру ортасын құруға ықпалы талданған. Қазақстандық тәрбие жүйесінде бұл тәсілді қолдану әлеуметтік-эмоционалдық дамыған, қоғамға бейімделген тұлғаларды тәрбиелеуге мүмкіндік береді (Trew, Squires, 2019).

Katharina Hettinger-дің «Teacher classroom management self-efficacy: Longitudinal relations to perceived teaching behaviors and student enjoyment» атты мақаласы педагогтың өзін-өзі басқару тиімділігі мен баланың оқу процесінен ләззат алуы арасындағы байланысты зерттейді. Реджио Эмилия педагогикасымен байланыстыра отырып, бұл зерттеу педагогтың сенімділігі мен тиімді оқыту әдістерінің баланың шығармашылық дамуы мен қызығушылығын арттыруға ықпал ететінін көрсетеді. Автордың зерттеулері тәрбиеші мен баланың қарым-қатынасының сапасын арттыру арқылы оқыту процесін жақсартудың маңыздылығын айқындайды. Қазақстанда Реджио педагогикасының педагогтердің кәсіби дамуына және оқушылардың білімге деген ынтасын арттыруға әсерін зерттеуге негіз бола алады (Katharina Hettinger, 2021).

Arzu Akar Gencera және Mubeccel Gonenb-нің «Examination of The Effects of Reggio Emilia Based Projects on Preschool Children’s Creative Thinking Skills» атты мақаласы Реджио Эмилия әдістерінің мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық ойлау қабілеттеріне әсерін зерттейді. Авторлар бұл тәсілдің балаларды өзіндік идеяларды еркін зерттеуге және шығармашылық тапсырмаларды орындауға ынталандыратынын анықтаған. Зерттеу нәтижелері Реджио педагогикасының баланың ойлау процесін дамытуға ықпал ететін тиімді әдіс екенін дәлелдейді. Бұл тәсілді Қазақстанның мектепке дейінгі білім беру жүйесінде қолдану шығармашылық әлеуеті жоғары, жаңашыл ойлай алатын балаларды тәрбиелеуге мүмкіндік береді. Бұл пікір Реджио педагогикасының әлемдік деңгейдегі маңыздылығын айқындайды және оның білім беру саласындағы орнының ерекше екенін көрсетеді (Arzu Akar Gencera, Mubeccel Gonenb., 2015).

Қорытынды. Сонымен қорытындылайтын болсақ, қазіргі заманғы білім беру жүйесінде баланың жеке тұлғалық дамуы мен әлеуетін ашуға бағытталған әдістемелердің маңызы зор. Реджио Эмилия педагогикасы – осындай тәсілдердің бірі, ол баланы білім беру процесінің орталығына қоя отырып, оның шығармашылық қабілеттерін, сын тұрғысынан ойлауын және қоғаммен өзара әрекеттесу дағдыларын дамытуға бағытталған. Бұл әдіс Италияда пайда болғанымен, қазіргі таңда әлемнің әртүрлі елдерінде кеңінен қолданылып келеді және өзіндік тиімділігін дәлелдеді.

Реджио педагогикасының басты ерекшелігі – баланы зерттеуші және білімді белсенді түрде игеруші ретінде қарастыруы. Балаға өз қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес білім алуына мүмкіндік беретін бұл әдіс оның когнитивті, әлеуметтік және эмоционалдық дамуына оң әсер етеді. Сонымен қатар, ата-аналар мен мұғалімдер бұл тәсілде баланың оқу процесінің маңызды серіктестері болып саналады, бұл білім беру тәжірибесін барынша жан-жақты

және нәтижелі етеді. Зерттеулер көрсеткендей, Реджио Эмилия тәсілін қолдану балалардың шығармашылық ойлау қабілеттерін арттырып қана қоймай, олардың ортақ жұмыс жасаудағы және азаматтық жауапкершілік танытудағы дағдыларын да дамытады. Бұл тәсіл олардың өзіндік пікірін білдіру, шешім қабылдау және өз ортасына бейімделу қабілеттерін жетілдіреді. Осылайша, Реджио педагогикасы баланың толыққанды тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді.

Сонымен, Қазақстандық білім беру жүйесі үшін бұл әдістеме балалардың жеке әлеуетін дамытуға және білім беруді жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік беретін құнды құрал бола алады. Қоғамның шығармашыл, сындарлы және белсенді мүшелерін тәрбиелеу – Реджио педагогикасының негізгі мақсаты, және бұл міндет әрбір тәрбиешінің басты ұстанымы болуы тиіс.

Әдебиеттер

Аманжолова А.Н., Измагамбетова Р.К., Серікова О.С. (2023) «STEAM технологиясы негізінде мектеп жасына дейінгі ересек топ балаларының танымдық дағдыларын дамыту». ҚР ҰҒА Хабаршысы Том 6. №406, - Б. 63-75 <https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.61>

Ердембекова Д.А. (2024). Мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеудегі Реджио педагогика (баланың 100 тілі): оқу-әдіст. Құрал. Д.А. Ердембекова, А.И. Булшекбаева. – Алматы: Қазақ университеті., – 188 б.

Ердембекова Д.А., Булшекбаева А.И., Исақова М.О., Қариев А.Д. (2022), Реджио Эмилия әдістемесі арқылы мектепке дейінгі балалардың әлеуметтік дағдыларын дамыту. Торайғыров университетінің Хабаршысы. Педагогика сериясы. – №2. – Б. 108-120. <https://doi.org/10.48081/UMYC5887>

Иманбеков М.М., Абылайхан С.М. (2019). Мектепке дейінгі білім беру мен тәрбиелеудегі қазіргі педагогикалық технологиялар. Оқу құралы. – Алматы: Иеш Бук баспасы. – 138 б.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасына нұсқаулық, – Астана, 2022-258 б.

Тоқаев Қасым-Жомарт. Мақсатым – экономиканы және егемендікті нығайту. Ана тілі газеті №1, 2025 ж.

Arzu Akar Gencera, Mubeccel Gonen. (2015). Examination of The Effects of Reggio Emilia Based Projects on Preschool Children’s Creative Thinking Skills. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Volume 186, – P. 456-460. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.120>

Gabriela Kelemen. (2013), The reggio emilia method, a modern approach of preschool education. *Journal Plus Education. Educația Plus*, - Vol 9, Issue 1, - P. 87-92

Emerson, A.M., & Linder, S.M. (2019). A review of research of the Reggio Inspired approach: an integrative re-framing. *Early Years. An International Research Journal* 41(4), – P. 428–442. <https://doi.org/10.1080/09575146.2019.1591350>

Katharina Hettinger. Rebecca Lazarides, Charlott Rubach, Ulrich Schiefele. (2021). Teacher classroom management self-efficacy: Longitudinal relations to perceived teaching behaviors and student enjoyment. *Teaching and Teacher Education*. Vol. 103., – P. 1-10 <https://doi.org/10.1016/j.tate.2021.103349>

Karen Guo, Elizabeth Rouse. (2024), Searching for evidence-based practice: A qualitative metasynthesis of the research on Reggio Emilia practices in Australian early years settings. *Australian Journal of Education*. Vol. 0(0) – P. 1–21. <https://doi.org/10.1177/00049441241302831>

Santin M., Torruella M. (2017). Reggio Emilia: An essential tool for developing critical thinking in early childhood. *Journal of New Approaches in Educational Research*, 6(1), – P. 50–56. <https://doi.org/10.7821/naer.2017.1.207>

Simone Brien. Eight Reggio Emilia ideas to inspire your early learning environment. *The Spoke*. December 5, 2022. <https://thespoke.earlychildhoodaustralia.org.au/eight-reggio-emilia-ideas-inspire-early-learning-environment/>

The Emerging Reggio Emilia Philosophy & What it Can Mean for Children. In "Magnet Schools" November 19, 2018. (Электрон ресурсы, <https://www.goodwin.edu/enews/reggio-emilia-classroom-environment/>).

Trew V., Squires K. (2019). Reggio Emilia Encounters: Relationships, Equity and Citizenship in Our Early Learning Environments. *Journal of Childhood Research*, 44(5), – P. 13–23. <https://doi.org/10.18357/jcs00019329>

References

Amanjolova A.N., İzmagambetova R.K., Serikova O.S. (2023). STEAM tehnologiyasy negızinde mektep jasyna deingı ererek top balalarynyň tanymdyq daǵdylaryn damyту. [Development of cognitive skills of children of the older preschool age group based on STEAM technology]. *QR ŪGA Habarşysy* Tom 6. №406, - B. 63-75 <https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.61> (In Kazakh).

Erdembekova D.A. (2024). Mektepke deingı oqyту men tärbielenedeǵı Redjio pedagogika (balanyň 100 tılı): [Reggio pedagogy in preschool education and upbringing (100 languages of the child)]: oqu-ädist. Qūral. D.A. Erdembekova, A.İ. Bulşekbaeva. – Almaty: Qazaq universiteti., – 188 b. (In Kazakh).

Erdembekova D.A., Bulşekbaeva A.İ., İskakova M.O., Kariev A.D. (2022), Redjio Emiliya ädistemesi arqyly mektepke deingı balalarynyň äleumettik daǵdylaryn damyту. [Development of social skills of preschool children using the Reggio Emilia methodology]. *Toraıǵyrov universitetiniň Habarşysy. Pedagogika seriyasy.* – №2. – B. 108-120. <https://doi.org/10.48081/UMYC5887> (In Kazakh).

İmanbekov M.M., Abylaihan S.M. (2019). Mektepke deingı bilim beru men tärbielenedeǵı qazırǵı pedaǵogikalyq tehnolognyalar. [Modern pedagogical technologies in preschool education and upbringing]. *Oqu qūraly.* – Almaty: İleş ook baspasy. – 138 b. (In Kazakh).

Mektepke deingı tärbielenedeǵı oqyтуdyň ülgilik oqu baǵdarlamasyna nūsqaulyq, [Modern pedagogical technologies in preschool education and upbringing]. – Astana, 202-258 p. (In Kazakh).

Toqaeв Qasym-Jomart. Maqsatym – ekonomikany jäne egemendikti nyǵaitu. [My goal is to strengthen the economy and sovereignty]. *Ana tılı gazetі №1, 2025.* (In Kazakh).

Arzu Akar Gencera, Mubeccel Gonen. (2015). Examination of The Effects of Reggio Emilia Based Projects on Preschool Children's Creative Thinking Skills. *Procedia - Social and Behavioral Sciences.* Volume 186, – P. 456-460. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.120> (in Eng)

Gabriela Kelemen. (2013), The reggio emilia method, a modern approach of preschool education. *Journal Plus Education. Educația Plus,* - Vol 9, Issue 1, - P. 87-92 (in Eng)

Emerson, A. M., & Linder, S. M. (2019). A review of research of the Reggio Inspired approach: an integrative re-framing. *Early Years. An International Research Journal* 41(4), – P. 428-442. <https://doi.org/10.1080/09575146.2019.1591350> (in Eng)

Katharina Hettinger. Rebecca Lazarides, Charlott Rubach, Ulrich Schiefele. (2021). Teacher classroom management self-efficacy: Longitudinal relations to perceived teaching behaviors and student enjoyment. *Teaching and Teacher Education.* Vol. 103., – P. 1-10 <https://doi.org/10.1016/j.tate.2021.103349> (in Eng)

Karen Guo, Elizabeth Rouse. (2024), Searching for evidence-based practice: A qualitative metasynthesis of the research on Reggio Emilia practices in Australian early years settings. *Australian Journal of Education.* Vol. 0(0) – P. 1–21. <https://doi.org/10.1177/00049441241302831>(in Eng)

Santin M., Torruella M. (2017). Reggio Emilia: An essential tool for developing critical thinking in early childhood. *Journal of New Approaches in Educational Research*, 6(1), – P. 50–56. <https://doi.org/10.7821/naer.2017.1.207> (in Eng)

Simone Brien. Eight Reggio Emilia ideas to inspire your early learning environment. *The Spoke.* December 5, 2022. <https://thespoke.earlychildhoodaustralia.org.au/eight-reggio-emilia-ideas-inspire-early-learning-environment/> (in Eng)

The Emerging Reggio Emilia Philosophy & What it Can Mean for Children. In "Magnet Schools" November 19, 2018. (Электрон ресурсы, <https://www.goodwin.edu/enews/reggio-emilia-classroom-environment/>). (in Eng)

Trew V., Squires K. (2019). Reggio Emilia Encounters: Relationships, Equity and Citizenship in Our Early Learning Environments. *Journal of Childhood Research*, 44(5), – P. 13–23. <https://doi.org/10.18357/jcs00019329> (in Eng)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 148–168

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.888>

FTMP 14.35.05
ӘОЖ 376.1

G.S. Yersultanova¹, R.K. Toleubekova², M.P. Asylbekova¹, 2025.

¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan;

² Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: e_gulnura@mail.ru

FEATURES OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL FUNCTIONS OF THE FUTURE SOCIAL PEDAGOGUE IN THE COURSE OF SCIENTIFIC AND PRACTICAL TRAINING

Yersultanova Gulnur Serykbaevna – doctoral student of the educational program «Social pedagogy and self-knowledge» NAO «L.Gumilyov Eurasian National University», Astana, Kazakhstan, e_gulnura@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9503-7217>;

Toleubekova Rymshash Kameshovna – Dr. in pedagogy, professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty, toleubekova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4056-3192>;

Asylbekova Marzia Pazilovna – Head of the Department of Pedagogy, Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, NAO «L.Gumilyov Eurasian National University», Astana, Kazakhstan, asylbekova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7529-8022>.

Abstract. The article comprehensively examines the competence model of the formation of social tasks of the future teacher. It is obvious that one of the main *relevant* components of this competence is the criteria of scientific and practical training. In this direction, the social experience of a graduate student as a future teacher in the process of implementing scientific and pedagogical practice is presented. In scientific work, great importance was attached to the problem of formation of readiness for professional activity of students of pedagogical universities, as well as the question of how and by what means to determine the availability of this training. To assess readiness, a dichotomous approach is proposed: the readiness or unpreparedness of the graduate for professional activity is determined. As a *result* of the control over the preparation for pedagogical activity, the following components are proposed for the organization of scientific and practical activities: motivation for the profession of a teacher and self-improvement of a person, her moral and ethical characteristics, necessary knowledge and skills, experience of successful professional activity. As a tool for assessing readiness, it is proposed to form an electronic portfolio of student scientific papers, in which information about students' personal achievements over the years of study at the university, about external and reflexive evaluation of the

results of their activities from the point of view of independent progress towards the intended educational goal is consolidated and summarized. It is important that the future teacher correctly assesses the peculiarities of social development in society and, in this regard, organizes his official activities. In this sense, the main form of the future teacher's activity is building close relationships with students.

Key words: competence, future teacher, social function, professional standard, scientific and pedagogical practice, teacher training, motivation.

Г.С. Ерсұлтанова¹, Р.К. Төлеубекова², М.П. Асылбекова¹, 2025.

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан;

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы, Қазақстан.

E-mail: e_gulnura@mail.ru

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚ БАРЫСЫНДА БОЛАШАҚ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ФУНКЦИЯЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ерсұлтанова Гульнур Серикбаевна – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» білім беру бағдарламасының докторанты, «Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КЕАҚ, Астана, Қазақстан, e_gulnura@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9503-7217>;

Төлеубекова Рымшаш Камешовна – п.ғ.д, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, toleubekova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4056-3192>;

Асылбекова Марзия Пазилловна – Педагогика кафедрасының меңгерушісі, педагогика ғылымының кандидаты, профессор, «Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КЕАҚ, Астана, Қазақстан, asylbekova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7529-8022>.

Аннотация. Мақалада болашақ әлеуметтік педагогтың әлеуметтік міндеттерін қалыптастырудың құзыреттілік моделі жан-жақты қарастырылған. Бұл құзыреттіліктің негізгі өзекті компоненттерінің бірі педагогтардың педагогикалық қызметіне ғылыми-практикалық дайындық критерийлері екені анық. Бұл бағытта білім алушылардың ғылыми-педагогикалық практиканы іске асыру процесінде болашақ педагог ретіндегі әлеуметтік тәжірибесі ұсынылған. Ғылыми жұмыста педагогикалық университеттер студенттерінің кәсіби қызметіне дайындықты қалыптастыру мәселесіне, сондай-ақ осы дайындықтың болуын қалай және қандай құралдармен анықтау керектігі туралы мәселеге үлкен мән берілді. Дайындықты бағалау үшін дихотомиялық тәсіл ұсынылады: түлектің кәсіби қызметке дайындығы немесе дайын еместігі анықталады. Педагогикалық қызметке дайындықты бақылау нәтижесі ретінде ғылыми-практикалық қызметті ұйымдастыру үшін келесі компоненттер ұсынылады: мұғалім мамандығына ынталандыру және жеке тұлғаның өзін-өзі жетілдіруі, оның моральдық-этикалық сипаттамалары, қажетті білім мен дағдылар, табысты кәсіби қызмет тәжірибесі. Дайындықты бағалау құралы ретінде студенттердің ғылыми жұмыстарының электрондық портфолиосын

калыптастыру ұсынылады, онда студенттердің ЖОО-да оқу жылдарындағы жеке жетістіктері туралы, олардың қызметінің нәтижелерін көзделген білім беру мақсатына дербес ілгерілету тұрғысынан сыртқы және рефлексивті бағалау туралы ақпаратты бекіту және жинақтау жүзеге асырылады. Болашақ мұғалімнің қоғамдағы әлеуметтік даму ерекшеліктерін дұрыс бағалауы және осыған байланысты өзінің қызметін ұйымдастыруы маңызды. Бұл тұрғыда болашақ педагогтың негізгі қызметі оқушылармен, әлеуметтік ортамен тығыз қарым-қатынас орнату болып табылады.

Түйін сөздер: құзыреттілік, болашақ педагог, әлеуметтік функция, кәсіби стандарт, ғылыми-педагогикалық практика, педагогтарды даярлау, ынталандыру.

Г.С. Ерсұлтанова^{*1}, Р.К. Толеубекова², М.П. Асылбекова¹, 2025.

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан;

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан.

E-mail: e_gulnura@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ БУДУЩЕГО СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ХОДЕ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ

Ерсұлтанова Гүльнур Серикбаевна – докторант образовательной программы «Социальная педагогика и самопознание», НАО «Евразийский национальный университет имени Л. Гумилева», Астана, Казахстан, e_gulnura@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9503-7217>;

Толубекова Рымшаш Камешовна – д.п.н., профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, toleubekova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-4056-3192>;

Асылбекова Марзия Пазилловна – заведующая кафедрой педагогики, профессор, кандидат педагогических наук, asylbekova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7529-8022>.

Аннотация. В статье всесторонне рассмотрена компетентностная модель формирования социальных задач будущего социального педагога. Очевидно, что одним из основных *актуальных* компонентов данной компетенции являются критерии научно-практической подготовки к педагогической деятельности педагогов. В данном направлении представлен социальный опыт магистранта-студента как будущего педагога в процессе реализации научно-педагогической практики. В научной работе большое значение придавалось проблеме формирования готовности к профессиональной деятельности студентов педагогических вузов, а также вопросу о том, как и какими средствами определить наличие этой подготовки. Для оценки готовности предлагается дихотомический подход: определяется готовность или неподготовленность выпускника к профессиональной деятельности. В качестве *результата*

контроля за подготовкой к педагогической деятельности для организации научно-практической деятельности предлагаются следующие компоненты: мотивация к профессии учителя и самосовершенствование личности, ее нравственно-этические характеристики, необходимые знания и навыки, опыт успешной профессиональной деятельности. В качестве инструмента оценки готовности предлагается формирование электронного портфолио студенческих научных работ, в котором осуществляется закрепление и обобщение информации о личных достижениях студентов за годы обучения в вузе, о внешней и рефлексивной оценке результатов их деятельности с точки зрения самостоятельного продвижения к намеченной образовательной цели. Важно, чтобы будущий педагог правильно оценивал особенности социального развития в обществе и, в связи с этим организовывал свою служебную деятельность. В этом смысле основной формой деятельности будущего учителя становится построение тесных отношений с учащимися.

Ключевые слова: компетентность, будущий педагог, социальная функция, профессиональный стандарт, научно-педагогическая практика, подготовка педагогов, мотивация.

Кіріспе. Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік мәселелердің күрделенуі болашақ әлеуметтік педагогтардың сапалы білім алуын, олардың кәсіби функцияларын дұрыс қалыптастыруды талап етеді. Әлеуметтік педагог мамандығы балалар мен жастардың, сондай-ақ қоғамның әртүрлі топтарының әлеуметтік мәселелерін шешуде маңызды рөл атқарады. Сондықтан болашақ педагогтардың ғылыми-практикалық дайындығы олардың кәсіби құзыреттілігін арттырып, әлеуметтік жұмыс жүргізуге қажетті дағдыларды қалыптастыруға бағытталуы керек.

Ғылыми-практикалық дайындық процесінде болашақ әлеуметтік педагогтың кәсіби функцияларын қалыптастыру оның кәсіби қызметінің сәттілігін анықтайтын бірқатар ерекшеліктерге ие. Міне, олардың кейбіреулері:

1. Теория мен практиканың интеграциясы: болашақ әлеуметтік тәрбиешілердің теориялық білім алып қана қоймай, оларды іс жүзінде қолдануға мүмкіндігі болуы маңызды. Ғылыми-практикалық дайындық теориялық білім мен практикалық дағдылардың симбиозын қамтуы керек.

2. Қарым-қатынас дағдыларын дамыту: әлеуметтік мұғалімнің жұмысы әртүрлі топтармен қарым-қатынаспен тығыз байланысты. Сондықтан дайындық барысында қарым-қатынас, тыңдау, диалог жүргізу және сендіру дағдыларын дамытуға жеткілікті көңіл бөлу маңызды.

3. Эмоционалды құзыреттілік: Болашақ әлеуметтік тәрбиеші жоғары эмоционалды тұрақтылыққа, эмпатияға және эмоцияларын тиімді басқару қабілетіне ие болуы керек. Ғылыми-практикалық дайындық эмоционалды тұрақтылықты дамыту мен бақылауды қажет ететін міндеттер мен жағдайларды қамтуы керек.

4. Командада жұмыс істей білу: әлеуметтік педагог көбінесе басқа мамандармен және клиенттерге көмек көрсететін адамдармен бірге жұмыс

істейді. Сондықтан бірлескен жұмыс, ұжымдық шешім қабылдау және әріптестермен өзара әрекеттесу дағдыларын қалыптастыру ғылыми-практикалық дайындықтың маңызды ерекшелігі болып табылады.

5. Педагогикалық практиканы жобалау және дамыту: оқыту процесінде болашақ әлеуметтік педагогтар тәжірибелі тәлімгерлердің жетекшілігімен өздерінің педагогикалық тәжірибелерін жобалап, жүргізе алуы керек. Бұл оларға алған білімдері мен дағдыларын іс жүзінде қолдануға, жұмыс әдістерін жетілдіруге және кәсіби маман ретінде дамуға мүмкіндік береді.

Білікті педагогтарды даярлау олар жүзеге асыратын кәсіби қызмет түрлері туралы нақты түсініктерді талап етеді. Қазіргі кезеңде педагогтің еңбек функциялары кәсіби стандартта бекітілген. Әлеуметтік педагогтың кәсіби стандарты – бұл кәсіби міндеттерді сапалы орындау үшін қажетті маманның кәсіби құзыреттеріне, оның міндеттеріне, функциялары мен қасиеттеріне қойылатын талаптарды анықтайтын ресми құжат. Кәсіптік стандарт білім беру бағдарламаларын әзірлеу, мансаптық өсуді жоспарлау, әлеуметтік педагогтардың біліктілігін бағалау және біліктілігін арттыру үшін негіз болып табылады. Әлеуметтік педагогтың кәсіби стандарты әлеуметтік педагогтардың кәсіби құзыреттеріне қойылатын бірыңғай талаптарды қалыптастыруға көмектеседі, сондай-ақ осы саладағы мамандардың біліктілігін бағалауға және салыстыруға мүмкіндік береді. Ол сондай-ақ білім беру сапасын арттыруға және әлеуметтік педагогтарды даярлауға, білім беру бағдарламаларын қазіргі заманғы талаптарға және кәсіби қызметтің өзгермелі жағдайларына бейімдеуге ықпал етеді.

Болашақ әлеуметтік педагогтің еңбек функциясын қалыптастыру бұл кәсіби қызметті тиімді жүзеге асыру үшін қажетті кәсіби дағдыларды, білім мен жеке қасиеттерді игеру процесі. Бұл мақалада болашақ әлеуметтік педагогтың еңбек функциясын қалыптастыруға әсер ететін негізгі аспектілерді қарастырамыз:

1. Тәжірибеде оқыту: практикалық оқыту әлеуметтік педагогтың еңбек қызметін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Тағылымдамалар, практикалар, педагогикалық traineeships студенттерге клиенттермен тәжірибе жинақтауға, әлеуметтік өзара іс-қимыл дағдыларын дамытуға және алған білімдерін іс жүзінде қолдануға көмектеседі.

2. Кәсіптік оқыту: әлеуметтік жұмыс теориясы мен әдістемесі, психология, әлеуметтану, педагогика сияқты арнайы пәндерді кешенді зерттеу болашақ әлеуметтік педагогтарға мамандықтың негіздерін түсінуге, әлеуметтік мәселелерді талдауға және практикалық шешімдерді әзірлеуге көмектеседі.

3. Педагогикалық дағдыларды дамыту: әлеуметтік педагог үшін педагогикалық өзара іс-қимыл дағдыларын, білім беру іс-шараларын жүргізу, топтарда жұмыс істеу, клиенттерді ынталандыру және қолдау дағдыларын меңгеру маңызды.

4. Эмпатия және толеранттылық: эмоционалды тұрақтылықты

қалыптастыру, тыңдау, түсіну және клиенттердің сезімдерін сезіну, тәуелсіздікті сақтау және кәсіби қашықтықты сақтау.

5. Жеке өсу бойынша жұмыс: үнемі өзін-өзі жетілдіру, сыни ойлауды, рефлексияны дамыту, сондай-ақ кәсіби өсу мен біліктілікті арттыруға ұмтылу болашақ әлеуметтік педагогтың еңбек функциясын қалыптастыруға ықпал етеді.

Осы аспектілердің барлығы өзара байланысты және болашақ әлеуметтік педагогтың еңбек функциясын табысты қалыптастыру үшін маңызды және оның әлеуметтік педагогика саласында тиімді жұмыс істеу үшін қажетті кәсіби дағдыларын, құзыреттері мен қасиеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Материалдар және әдістер. Болашақ педагогтарды даярлау жүйесі мен кәсіби стандарттың бір әдіснамалық негізі, атап айтқанда – құзыреттілік тәсілі бар екенін атап өтеміз. Құзыреттілік тәсіл шеңберінде кәсіптік педагогикалық білім беру сапасының деңгейін арттыратын және студенттерді педагогикалық қызмет жағдайына қосу арқылы өзінің оқу-танымдық қызметін жоспарлау, талдау, рефлексия, бағалау бойынша әмбебап білім, білік және дағдылар жүйесін қалыптастыруды қамтамасыз ететін қажетті жағдайлар жасауға болады. Сонымен қатар, дедукция және индукция әдістерінің көмегімен болашақ мұғалімдердің жалпы және жеке деңгейлеріндегі айырмашылықты бағалауға болады.

Қазақстанда әлеуметтік педагог қызметі екі негізгі нормативтік құжат бойынша реттеледі:

1. «Психологиялық және әлеуметтік жұмыс» кәсіби стандарты

□ Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2019 жылғы 30 мамырдағы №292 бұйрығымен бекітілген. Әлеуметтік педагогқа қойылатын кәсіби біліктілік талаптарын, оның функционалдық міндеттерін белгілейді.

2. «Педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген тұлғалардың лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамалары»

□ ҚР Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі №338 бұйрығы және 2022 жылғы 31 наурыздағы №121 өзгерістері. Әлеуметтік педагогтың білім беру процесін ұйымдастырудағы рөлін, жеке оқушылармен жұмыс істеу міндеттерін анықтайды.

Әлеуметтік педагогтың лауазымдық міндеттерінің ішінде мыналарды қарастыру қажет деп санаймыз:

1) жеке тұлғаның және оның микроортасының психологиялық-медициналық-педагогикалық ерекшеліктерін, өмір сүру жағдайларын зерделейді, білім алушылардың, тәрбиеленушілердің мінез-құлқындағы мүдделер мен қажеттіліктерді, проблемаларды, жанжалды жағдайларды, ауытқуларды анықтайды және оларға әлеуметтік көмек пен қолдауды уақтылы көрсетеді;

2) білім алушылардың жеке және жас ерекшеліктерін ескере отырып, жеке

білім беру маршруттарын, жеке даму бағдарламаларын әзірлеуге және іске асыруға;

3) сабақтан тыс уақытта білім алушылардың, тәрбиеленушілердің таланттарын, ақыл-ой және дене қабілеттерін дамытуға жағдай жасайды (Педагог лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамалары, 2022).

Жоғарыда аталған лауазымдық міндеттердің ішінде әлеуметтік педагогтан арнайы білім алуды талап ететіндер бар. Атап айтқанда, бірінші функцияны орындау үшін маманға «Конфликтология» туралы білім қажет. Демек, оқу жоспарында «Конфликтология» пәні болуы керек және осы пәннің мазмұны балалар мен жасөспірімдер арасындағы жанжалды жағдайларды, девиантты мінез-құлқы бар балалармен қарым-қатынас мәселелерін және т. б. қамтитын тақырыптарды қамтуы керек. Егер бірінші функцияны орындау қиындық тудырмаса және ЖОО-да осы мәселе бойынша маман даярлау үшін жағдайлар жасалуы мүмкін болса, онда біздің ойымызша, екінші және үшінші функцияларды орындау мүмкін емес. Жеке білім беру маршруттарын әзірлеу, ақыл-ой талантын анықтау және дамыту пән мұғалімдерінің міндетіне кіреді. Әлеуметтік педагог жетім балалармен, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен, девиантты мінез-құлықпен және т.б. жұмыс істеуге, сондай-ақ әлеуметтік қызметтермен, қоғамдық ұйымдармен жұмыс істеуге көбірек көңіл бөледі.

Осыған ұқсас проблема - «Психологиялық және әлеуметтік жұмыс» кәсіби стандартын талдау барысында анықталды, мұнда әлеуметтік педагог меңгеруі тиіс дағдылардың бірі «Ата-аналармен (заңды өкілдермен), өзге де педагогикалық қызметкерлермен және психологтармен өзара іс-қимылда бастауыш жалпы білім беру бағдарламасының шеңберінен шығатын білім беру нәтижелерінің барлық түрлеріне (пәндік, метапәндік және тұлғалық) қол жеткізу міндеттеріне сәйкес білім алушының жеке білім беру траекториясын түзету (Педагог лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамалары, 2022).

Әлеуметтік педагогтың рөлі мектеп оқушыларының жеке білім беру траекториясын қалыптастыруда тікелей пәндік білім берумен шектелмейді, бірақ ол осы процесте маңызды қолдаушы және үйлестіруші рөл атқарады. Әлеуметтік педагог оқушылардың әлеуметтік жағдайын, психоэмоционалдық күйін, оқудағы қиындықтарын, мотивациясын және отбасы ортасын ескере отырып, олардың оқу траекториясына әсер етуі мүмкін.

Нақтылай айтқанда, әлеуметтік педагог:

Оқушының білім алуға деген психоэмоционалдық дайындығын бағалайды (стресс, мотивация, мінез-құлық ерекшеліктерін ескеру).

Ата-аналармен және мұғалімдермен жұмыс істейді, білім беру процесіндегі әлеуметтік факторларды талдап, баланың оқу жетістіктеріне әсер ететін сыртқы жағдайларды реттеуге көмектеседі.

Қиындықтарға тап болған оқушыларға қолдау көрсетеді (инклюзивті білім беру, ерекше қажеттіліктері бар балаларға әлеуметтік көмек ұйымдастыру, оқуға бейімделу).

Мектеп психологымен бірлесе отырып, оқушының жеке даму жоспарын әзірлеуге қатысады, бірақ бұл тек пәндік біліммен шектелмей, тұлғалық даму, қарым-қатынас дағдылары, эмоционалды интеллект сияқты аспектілерді қамтиды.

Мектепшілік және мектептен тыс бағдарламаларға қатысу мүмкіндіктерін қарастырады, оқушылардың әлеуметтік дағдыларын дамыту үшін қосымша шараларды ұйымдастырады (үйірмелер, тренингтер, кәсіби бағдарлау жұмыстары).

Осылайша, әлеуметтік педагог оқушының жеке білім беру траекториясын түзету процесіне жанама түрде қатысады, бірақ оның рөлі – оқушылардың психоәлеуметтік жағдайын бақылау, мотивациясын арттыру және олардың білім алуына ықпал ететін сыртқы факторларды реттеу болып табылады. Сондықтан пән мұғалімдері пәндік білім мен метапәндік дағдыларды қалыптастыруда негізгі рөл атқарса, әлеуметтік педагог олардың әлеуметтік ортаға бейімделуі мен психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз етуде маңызды орын алады.

Нәтижелер және талқылау. Педагогтің әлеуметтік қызметі әр оқушының психологиялық ерекшеліктерін зерттеуге және оқушының микроортасын анықтауға бағытталуы керек. Болашақ әлеуметтік педагогтардың кәсіби дайындығы қазіргі қоғамдағы әлеуметтік өзгерістерге, білім беру стандарттарына және кәсіби қызметке қойылатын талаптарға сай болуы керек. Қазіргі уақытта әлеуметтік педагогтың қызметі тек балалар мен жастарды оқытуға ғана емес, сонымен қатар олардың әлеуметтік бейімделуіне, психологиялық қолдауға және құқықтарын қорғауға бағытталған. Негізгі талаптар:

1. Кәсіби құзыреттілік

□ Әлеуметтік педагог балалар мен жасөспірімдердің психологиясын, әлеуметтануды, педагогиканы және құқықтық негіздерді меңгеруі қажет.

□ Балалар мен ата-аналардың құқықтарын қорғау, әлеуметтік бейімделуді қамтамасыз ету дағдылары болуы тиіс.

2. Коммуникативтік құзыреттілік

□ Әлеуметтік педагог балалармен, ата-аналармен, мұғалімдермен және әкімшілік қызметкерлермен тиімді қарым-қатынас орната білуі керек.

□ Әлеуметтік жағдайларды бағалап, түсіндіру, жанжалдарды шешу қабілеті маңызды.

3. Психологиялық төзімділік және стресс-менеджмент

□ Әлеуметтік педагогтың жұмысы эмоционалды жүктеме мен стресске ұшыратады.

□ Сондықтан ол психологиялық тұрақтылықты сақтап, қиын жағдайларды шешуде салмақты шешім қабылдауы қажет.

4. Инклюзивті білім беру дағдылары

□ Арнайы білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу дағдылары болуы керек.

□ Әртүрлі әлеуметтік топтармен жұмыс істеу үшін икемділік қажет.

5. Цифрлық сауаттылық және инновациялық технологияларды қолдану

□ Әлеуметтік педагог интернеттегі ақпараттарды өңдеу, онлайн кеңес беру, сандық платформаларды пайдалану сияқты цифрлық дағдыларды меңгеруі керек.

Кәсіби стандартқа талдау жүргізу барысында анықталған проблемалық тұстары:

Жақсы жақтары:

- Кәсіби стандарт әлеуметтік педагогтың негізгі міндеттері мен құзыреттерін жүйелендірді.

- Әлеуметтік жұмыс жүргізу үшін білім беру мен психологиялық қолдау механизмдерін енгізді.

- Білім беру сапасын бағалау жүйесі студенттердің оқу жетістіктерін тіркеуге мүмкіндік береді.

Шектеулері:

- Практикалық дайындыққа басымдық берілмеген – стандарттар теориялық оқытуға көбірек бағытталған.

- Цифрлық дағдылар мен инклюзивті білім беру мәселелері толық қамтылмаған.

- Әлеуметтік педагогтың психологиялық төзімділігі мен құқықтық сауаттылығы жеткіліксіз қарастырылған.

Талдау нәтижелері:

Сұрақ	Нәтижесі
Қазіргі кәсіби стандарттар жұмысқа толық дайындықты қамтамасыз ете ме?	54%
Практикалық тәжірибе жеткілікті ме?	47%
Стандарттар шынайы әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған ба?	50%

Бұл нәтижеден көретініміз:

- Кәсіби стандарттар әлеуметтік педагогтың негізгі міндеттерін анықтағанымен, оларды шынайы тәжірибеге бейімдеу жеткіліксіз.

- Практикалық дайындықтың жеткіліксіздігі түлектердің жұмысқа орналасуын қиындатады.

- Цифрлық технологиялар мен психологиялық қолдауға арналған бөлімдер толық жетілдіруді қажет етеді.

Көптеген елдердің білім беру жүйесі әлеуметтік инфрақұрылымның маңызды және серпінді элементтерінің біріне айналууда. Сонымен бірге, бүкіл әлемде білім дағдарысқа ұшырайды, әр елде белгілі бір дәрежеде қазіргі өркениеттің объективті талаптарына сәйкессіздікті анықтайды. Ресей, Англия және АҚШ университеттерінде болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлау параллель, дәйекті және балама модельдер бойынша жүзеге асырылады.

Қазақстан мен шетелдегі әлеуметтік педагогтарды даярлау жүйесінің салыстырмалы талдауы

Критерий	Қазақстан	Еуропа (Германия, Финляндия)	АҚШ	Ресей
Практикалық даярлықтың ұзақтығы	Қысқа мерзімді практика (2-3 ай), студенттер көбінесе теориямен айналысады.	Ұзақ мерзімді практика (6-12 ай), студенттер кәсіби мекемелерде жұмыс істейді.	6 айдан 1 жылға дейін міндетті өндірістік практика.	4-6 ай, студенттер әлеуметтік қызметтерде жұмыс істейді.
Әлеуметтік жұмысқа бейімдеу әдістері	Теориялық оқыту басым, практика шектеулі.	Студенттер нақты әлеуметтік мәселелерді шешуге тікелей қатысады, менторлық жүйе бар.	Практика барысында кәсіби тренингтер және супервизия қолданылады.	Практикалық оқыту, арнайы жобаларға қатысу, әлеуметтік жұмыстың нақты тәжірибесі бар.
Құқықтық және психологиялық даярлық	Құқықтық білім жеткіліксіз, психологиялық дайындық та шектеулі.	Әлеуметтік заңнамалар мен психологиялық әдістер тереңдетіліп оқытылады.	Әлеуметтік қызметтер мен психологиялық көмек көрсетуді үйрету маңызды рөл атқарады.	Құқықтық және психологиялық аспектілер орташа деңгейде қамтылған.
Цифрлық технологияларды пайдалану деңгейі	Онлайн оқыту мен цифрлық құралдар шектеулі.	Студенттер әлеуметтік қызметтерде цифрлық платформаларды қолданады.	Цифрлық әдістер мен big data талдау кеңінен қолданылады.	Электрондық құжат айналымы мен онлайн кеңес беру қарастырылған
Әлеуметтік педагогтың кәсіби даму мүмкіндіктері	Біліктілікті арттыру курстары сирек кездеседі.	Үздіксіз кәсіби даму бағдарламалары міндетті.	Студенттер жұмысқа орналасқаннан кейін де біліктілігін жетілдіруі тиіс.	Әлеуметтік педагогтарды қайта даярлау курстары бар.
Практикаға бағытталған оқыту әдістері	Дәрістер мен семинарлар басым.	Студенттер нақты кейстерді шешеді, рөлдік ойындар пайдаланылады.	Case-study, симуляциялық оқыту кеңінен қолданылады.	Әлеуметтік зерттеулер, интерн-жобалар қарастырылған.

Бұл талдаудан көретініміз:

1. Қазақстанда теориялық білімге басымдық беріледі, ал Еуропа мен АҚШ-та практикаға көбірек көңіл бөлінеді.

2. Шетелдік тәжірибеде әлеуметтік педагогтардың құқықтық және психологиялық дайындығы жоғары деңгейде.

3. Цифрлық технологияларды пайдалану Қазақстанда төмен, ал Еуропа мен АҚШ-та бұл бағыт жақсы дамыған.

4. Қазақстанда педагогикалық практика аз уақытты қамтиды (2-3 ай), ал шетелде 6-12 айлық практика міндетті.

Осы талдауды қорытындылай келе бірнеше ұсыныстарды енгізуге болады:

1. Практика мерзімін ұзарту – 6 айдан кем емес өндірістік практика енгізу.

2. Цифрлық дағдыларды дамыту – әлеуметтік қызметтердегі онлайн кеңес беру және электронды портфолио жүйесін енгізу.

3. Құқықтық және психологиялық білімді күшейту – заңнамалық және психологиялық тренингтерді оқу бағдарламасына қосу.

4. Шетелдік тәжірибеге негізделген оқыту әдістерін енгізу – case-study, симуляциялық оқыту, рөлдік ойындар және менторлық жүйені пайдалану.

Бұл ұсыныстар қазақстандағы әлеуметтік педагогтарды даярлау сапасын арттыруға және әлемдік үздік тәжірибелерді енгізуге мүмкіндік береді деген ойдамыз.

Болашақ әлеуметтік педагогтың арнайы құзыреттілігі - бұл әлеуметтік педагогика саласындағы кәсіби міндеттерді сәтті орындау үшін қажетті білім, дағдылар, іскерліктер мен жеке қасиеттердің жиынтығы. Болашақ әлеуметтік педагогтың арнайы құзыреттілігінің мәнін келесідей анықтауға болады:

1. Әлеуметтік процестер мен құбылыстарды түсіну: болашақ әлеуметтік тәрбиеші әлеуметтік мәселелер, әлеуметтік жұмыс теориялары, психология және педагогика туралы терең білімге ие болуы керек.

2. Клиенттермен жұмыс істеу дағдылары: арнайы құзыреттілік әртүрлі клиенттермен тиімді қарым-қатынас жасауды, жеке және топтық жұмыстарды жүргізуді, әлеуметтік диагностика жасауды және көмек жоспарын құруды қамтиды.

3. Сыни тұрғыдан ойлау және рефлексия: болашақ әлеуметтік тәрбиеші ақпаратты сыни тұрғыдан талдай білуі, өзінің кәсіби қызметін бағалай білуі, сондай-ақ үнемі өзін-өзі оқытуға және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылуы керек.

4. Эмпатия және этика: арнайы құзыреттілік клиенттерге түсіністік, жанашырлық және эмпатия көрсете білуді, сондай-ақ кәсіби қызметтің этикалық принциптерін сақтауды қамтиды.

5. Шығармашылық: болашақ әлеуметтік тәрбиеші жұмыстың креативті әдістері мен әдістерін қолдана білуі, инновациялық шешімдер таба білуі және клиенттердің әлеуетін дамыту үшін жағдай жасай білуі керек.

Осылайша, болашақ әлеуметтік педагогтың арнайы құзыреттілігі әлеуметтік-педагогикалық қызметті сәтті жүзеге асыру үшін қажетті білімнің, дағдылардың және жеке қасиеттердің әртүрлі аспектілерінің кешенді бірлестігі болып табылады.

Технологиялық құзыреттілік қазіргі әлемдегі әлеуметтік педагогтер үшін маңызды бола түсуде. Бұл клиенттермен, оқушылармен немесе тәрбиеленушілермен жұмыс жасауда заманауи технологияларды қолдана білуді білдіреді. Әлеуметтік педагогтер сандық құралдарды дәрістер, кеңес беру, құжаттармен жұмыс жасау және әлеуметтік желілер немесе мессенджерлер арқылы клиенттермен байланыс орнату үшін қолдана алады. Интернеттегі ақпаратты сыни тұрғыдан бағалай білу және клиенттерге интернетті қауіпсіз пайдалану дағдыларын үйрету де маңызды. Жаңа технологияларды игеру әлеуметтік педагогқа өз жұмысының тиімділігін арттыруға және қазіргі білім беру кеңістігінде өзекті болып қалуға көмектеседі.

Арнайы құзыреттіліктің осы сипаттамалары төрт блокқа құрылымдалған оның компоненттерінің тізімінде ашылуы мүмкін (1-кесте).

1-кесте: әлеуметтік қызмет процесінде болашақ әлеуметтік педагогтың арнайы құзыреттілігінің құрылымы:

Әлеуметтік педагогтың технологиялық құзыреттілігі	
Когнитивті блок	Операциялық блок
<p>Әлеуметтік педагогтың танымдық блогы әлеуметтік тәрбиешіге клиенттермен, студенттермен немесе тәрбиеленушілермен тиімді қарым-қатынас жасауға көмектесетін танымдық іс-әрекет пен ойлаудың әртүрлі аспектілерін қамтиды.</p> <p>Когнитивті блогтың негізі когнитивті процестерді түсіну, ақпаратты түсіну, шешім қабылдау, мәселелерді шешу, сыни ойлауды дамыту болып табылады. Әлеуметтік тәрбиешінің ақпаратты талдау дағдылары, рефлексия және әртүрлі жағдайларға бейімделу қабілеті болуы керек. Сонымен қатар, когнитивті блогтың маңызды элементтері-эмпатия, эрудиция және сыни ойлау қабілеті. Когнитивті блогты дамыту әлеуметтік тәрбиешілерге өз клиенттерін жақсы түсінуге, олардың қажеттіліктеріне барабар жауап беруге, туындаған мәселелерді шешуге және білім беру процесін тиімді жүргізуге көмектеседі.</p>	<p>Әлеуметтік педагогтың операциялық блогы өзінің кәсіби қызметі шеңберінде практикалық іс-әрекеттер мен міндеттерді жүзеге асыруды қамтиды. Бұл тұрғыда операциялық блок клиенттермен, студенттермен немесе тәрбиеленушілермен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін әлеуметтік педагог жұмысының нақты әдістері мен әдістерін қамтиды. Операциялық блок клиенттермен жұмыс істеудің жеке жоспарларын әзірлеуді, топтық сабақтарды өткізуді, құжаттамамен жұмыс істеуді, іс-шараларды ұйымдастыруды, клиенттерге кеңес беруді және қолдауды қамтиды. Операциялық блогтың маңызды элементі сонымен қатар әртүрлі топтар мен тұлғалармен жұмыс жасауда әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолдана білу болып табылады. Әлеуметтік педагогтың операциялық блогы нақты жұмыста білім мен дағдыларды іс жүзінде қолдануға бағытталған, бұл өз клиенттерін әлеуметтік бейімдеу, білім беру, қолдау және дамыту мәселелерін тиімді шешуге мүмкіндік береді.</p>
Рефлексивті блок	Шығармашылық блок
<p>Әлеуметтік педагогтың өзін-өзі бағалауы, кәсіби іс-әрекетіне талдау жасауы және қызметтің тиімділігін арттыру жолдарын іздеуі. Бұл блок арқылы педагог өзінің әрекеттерін түсінеді, оларды жетілдіру жолдарын анықтайды, қателіктерден сабақ алады және кәсіби өсуге ұмтылады. Рефлексияның негізгі мақсаты – педагогтың қызметін жақсарту және кәсіби тұрғыдан үнемі даму. Осылайша, рефлексиялық блогты дамыту әлеуметтік педагогке өз іс-әрекеттерін әр клиенттің қажеттіліктеріне бейімдей алатын және өз жұмысын үздіксіз жетілдіре алатын сауатты, жауапты және эмпатикалық маман болуға көмектеседі.</p>	<p>Әлеуметтік педагогтың шығармашылық блогы өзінің кәсіби қызметі шеңберінде шығармашылық ойлау мен іс-әрекетке қабілеттілік пен дайындықты білдіреді. Бұл блок клиенттермен жұмыс істеудің креативті тәсілдерін, проблемалардың стандартты емес шешімдерін табуы, мақсатқа жету үшін әртүрлі әдістер мен әдістерді қолдануды қамтиды. Әлеуметтік педагогикадағы шығармашылық клиенттерге жақындаудың жаңа тәсілдерін табуға, қызықты және тиімді білім беру бағдарламаларын құруға, клиенттердің дамуы мен өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал ететін инновациялық іс-шаралар мен іс-шаралар өткізуге мүмкіндік береді. Шығармашылық блок әлеуметтік тәрбиешіге үнемі өзгеріп отыратын қоғам жағдайында икемді, инновациялық және бейімделгіш болуға көмектеседі. Шығармашылық тәсілдер клиенттердің алдында тұрған мәселелердің шешімін табуға, сондай-ақ білім беру бағдарламалары мен жұмыс әдістерін байытуға көмектеседі. Кәсіби қызметінде табысты болу және клиенттерге олардың дамуы мен өзін-өзі жетілдіруіне көмектесу үшін әлеуметтік тәрбиешінің шығармашылығын дамыту маңызды.</p>

Бұл блоктар әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметін кешенді түрде ұйымдастырады және оның құзыреттілігін жан-жақты дамытуға бағытталған. Әр блок бір-бірімен тығыз байланысты, олардың үйлесімді дамуы болашақ маманның кәсіби құзыреттілігін арттыруға ықпал етеді. Білім берудің құзыреттілік моделінде педагогикалық практика ерекше маңызға ие болады, өйткені оны өту барысында студент мамандыққа кіру жағдайын түзету мақсатында болашақ жұмыс орнын зерттеуге мүмкіндік алады. «Қызметке дайындықты» түсінудің теориялық тәсілдерін, жоғары кәсіптік білім беру жүйесі студенттерінің әлеуметтік және жас ерекшеліктерін, сондай-ақ педагогикалық, әлеуметтік-педагогикалық қызметке дайындықтың компоненттері туралы ғалым-педагогтардың әзірлемелерін зерделеу негізінде оның компоненттері анықталды: жеке, мотивациялық, когнитивтік, белсенділік. Төмендегі кестеде педагогикалық іс-әрекеттің мазмұны және студенттің ғылыми жұмысқа дайындық критерийлері көрсетілген (кесте. 2).

2-кесте. Студенттердің әлеуметтік-педагогикалық қызметке дайындығының құрылымы мен мазмұны

Әлеуметтік-педагогикалық қызметке дайындық			
Жеке компонент	Мотивациялық компонент	Когнитивті компонент	Белсенділік компоненті
Мамандықтың жеке сәйкестігі, кәсіби маңызды қасиеттер жүйесі	Мамандыққа деген оң көзқарас пен қызығушылық	Әлеуметтік-педагогикалық қызмет саласындағы кәсіби хабардарлық	Кәсіби дағдылар мен іскерліктің синтезі

Әлеуметтік педагогтың жұмысы адамдармен тікелей байланысты болғандықтан, ол әртүрлі әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған бірнеше маңызды дағдыларды меңгеруі керек. Мысалы, келесі дағдылар әлеуметтік педагогтың құзыреттілігінің негізін құрайды:

1. Коммуникативтік дағдылар. Әлеуметтік педагогтың басты құзыреттіліктерінің бірі – адамдармен тиімді қарым-қатынас орната білу. Бұл дағды клиенттермен, ата-аналармен, әріптестермен және қоғамның басқа мүшелерімен ашық және түсінікті сөйлесуді, ақпарат алмасуды қамтиды.

2. Эмпатия және эмоционалды интеллект. Әлеуметтік педагог басқалардың сезімдері мен эмоцияларын түсініп, оларға қолдау көрсету қабілетіне ие болуы керек. Эмпатия қиын жағдайға тап болған адамдарға көмек көрсетуде маңызды рөл атқарады. Эмоционалды интеллект адамдардың қажеттіліктерін түсініп, олардың жағдайын жақсартуға бағытталған шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

3. Мәселелерді шешу дағдылары. Әлеуметтік педагог әртүрлі әлеуметтік мәселелерді анықтап, оларды шешу жолдарын таба білуі тиіс. Бұл құзыреттілікке талдау жасау, жоспарлау және қиын жағдайларда дұрыс шешім қабылдау қабілеттері кіреді.

4. Кеңес беру және қолдау көрсету. Әлеуметтік педагогтың міндеті –

адамдарға бағыт-бағдар беру, кеңес беру және қолдау көрсету. Бұл дағды көмекке мұқтаж адамдарға қажетті ақпарат беру, олардың проблемаларын шешу жолдарын ұсыну арқылы көрініс табады.

5. Психологиялық дағдылар. Әлеуметтік педагог психология негіздерін біліп, адамдардың психологиялық күйін түсіне алуы керек. Бұл дағды адамдардың мінез-құлқына, эмоционалдық жағдайына әсер ететін факторларды анықтап, тиімді көмек көрсетуге мүмкіндік береді.

6. Әлеуметтік жұмыс ұйымдастыру дағдылары. Әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметі әлеуметтік жобалар мен бағдарламаларды жоспарлау, ұйымдастыру және жүзеге асырумен тікелей байланысты. Ол әлеуметтік көмек көрсету жүйесін үйлестіріп, қоғамдағы әртүрлі топтармен жұмыс жүргізуі тиіс.

7. Құқықтық білім. Әлеуметтік педагог заңнамалық негіздермен жұмыс істеп, өз қызметінде құқықтық нормаларды басшылыққа алуы керек. Ол балалардың, жастардың және басқа топтардың құқықтарын қорғауға қатысты заңдарды білуі және қолдануы қажет.

8. Тәрбие және педагогикалық дағдылар. Әлеуметтік педагогтың тәрбиелік қызметі оның қоғамдағы әлеуметтік-мәдени нормаларды сақтап, балалар мен жасөспірімдерге дұрыс бағыт беру қабілетін қамтиды. Педагог балаларды тәрбиелеуде олардың әлеуметтік ортаға дұрыс бейімделуін қамтамасыз етуі тиіс.

Бұл дағдылар әлеуметтік педагогтың қызметіндегі құзыреттіліктердің маңызды элементтері болып табылады және оның кәсіби біліктілігін қамтамасыз етеді.

В.В. Сериковтың пікірінше, қалыптасқан кәсіби құзыреттілік білім беру ортасын жеке – субъективті талдау арқылы кәсіби жағдайға бағдарлануды және осы негізде кәсіби қызметтің субъективті бейнесін міндеттер – операциялар түрінде құруды көздейді (Сериков, 2008).

Міндет оның мазмұнын игеруге бағытталған кәсіби қызмет кезеңінің негізі ретінде қарастырылады, оның барысында: 1) өмір сүрудің белгілі бір саласы ретінде оқушыларды оқу материалына бағдарлау арқылы білім беру процесінің күтілетін нәтижесі туралы түсінік; 2) пәндік білімді игеруге ғана емес, сонымен қатар өз бетінше жауап алу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған білім беру ортасы дүниетанымдық және әдіснамалық идеяларды талдау арқылы проблемалық мәселелерге; 3) субъект-оқу жағдайында жаңа жеке функцияларды игеру арқылы білім алушылардың әлеуетті мүмкіндіктерін ашуға бағытталған білім беру процесіне қатысушылардың өзара іс-қимылының субъективті сипаты (Cohen, 2005).

ЖОО-да оқу процесінде студенттердің белсенді кәсіби ұстанымын, шығармашылық іс-әрекет стилін қалыптастыру үшін жағдай жасау қажет, бұл оқушылардың субъективті ұстанымын қалыптастыруды, олардың дамуын қамтамасыз етеді, сонымен қатар пән бойынша білім мен дағдылардың механикалық берілуін ғана емес оқыту процесінде алынған теориялық білімді тереңдету, зерттеу және педагогикалық қызмет саласында өзіндік практикалық

жұмыс дағдыларын игеру, бітіру біліктілік жұмысына материалдар дайындау – мұның бәрі педагогикалық практиканың мақсаты.

Педагогикалық практикадан өту процесі келесі құзыреттерді игеруге бағытталған:

1) Коммуникативтік құзыреттер

Әлеуметтік педагог практика барысында әртүрлі жастағы адамдармен (балалар, ата-аналар, әріптестер) тиімді қарым-қатынас орнатуды, тыңдау және түсіндіру қабілеттерін дамытады. Практикада алынған бұл дағдылар күрделі әлеуметтік жағдайларда дұрыс тіл табысуға мүмкіндік береді.

2) Әлеуметтік-психологиялық құзыреттер

Практика барысында әлеуметтік педагог әртүрлі әлеуметтік топтармен және жеке тұлғалармен жұмыс істеу арқылы психологиялық қолдау көрсету, адамдардың эмоционалдық жағдайын түсіну және олармен эмпатия құруды үйренеді.

3) Проблемаларды шешу және кеңес беру құзыреттері

Әлеуметтік педагог практикада шынайы өмірдегі әлеуметтік мәселелерді шешуге белсенді қатысып, кеңес беру, қолдау көрсету әдістерін меңгереді. Бұл құзырет адамдардың проблемаларын анықтап, оларға бағыт-бағдар беруге мүмкіндік береді.

4) Ұйымдастырушылық құзыреттер

Практика әлеуметтік педагогтың әлеуметтік жобалар мен іс-шараларды жоспарлау және ұйымдастыру дағдыларын қалыптастырады. Бұл құзыреттер әлеуметтік қызметті тиімді үйлестіруге, шараларды жоспарлау мен басқаруға бағытталған.

6) Құқықтық және нормативтік құзыреттер

Әлеуметтік педагог заңнамалық базамен, әлеуметтік құқықтармен, балалар мен отбасының құқықтық қорғауы туралы білімін практикада қолданады. Бұл оның кәсіби қызметінде заңды дұрыс қолдана білу қабілетін дамытады.

6) Рефлексивті және аналитикалық құзыреттер

Практика барысында әлеуметтік педагог өз қызметін бағалап, талдау жасай білуге және кәсіби өсу мақсатында өзін-өзі дамытуға ұмтылады. Рефлексивті дағдылар педагогтың тәжірибесін жетілдіруге көмектеседі.

7) Шығармашылық және инновациялық құзыреттер

Практикада әлеуметтік педагог стандартты емес жағдайларды шешуде шығармашылық қабілеттерін дамытады, жаңа әдістерді қолдануды және әлеуметтік мәселелерге жаңа көзқараспен қарауды үйренеді.

Бұл құзыреттер әлеуметтік педагогтың практикалық қызметінде негізгі рөл атқарады және оның кәсіби дайындығын толықтай қамтамасыз етеді. Педагогикалық практикада үш кезеңде үйренеді (Brake, 2007) олардың әрқайсысында болашақ педагогтер белгілі бір қызмет түрін игереді.

Әлеуметтік педагогтың кәсіби функциясын қалыптастыру қазіргі заманның талаптарына сай болуы үшін бірнеше маңызды аспектілерге назар аудару қажет деп санаймыз. Мысалы:

Цифрлық құзыреттерді игеру

Қазіргі заманның талаптары әлеуметтік педагогтардан цифрлық технологияларды қолдану дағдыларын меңгеруді талап етеді. Бұл онлайн платформаларда кеңес беру, әлеуметтік желілер арқылы байланыс орнату, қашықтықтан жұмыс істеу және электронды құжаттарды жүргізуді қамтиды.

Инклюзивті білім беру дағдылары

Әлеуметтік педагогтар инклюзивті білім беру принциптерін меңгеруі тиіс, яғни ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс жасауға дайын болуы керек. Бұл оларды қоғамға бейімдеу, әлеуметтік теңдік пен әділеттілік принциптерін сақтау үшін маңызды.

Психологиялық тұрақтылық пен стреске қарсы тұру қабілеті

Қазіргі заманғы әлеуметтік педагогтарға эмоционалды және психологиялық тұрғыдан төзімді болу керек. Олар қиын әлеуметтік жағдайлармен, түрлі отбасылық және жеке мәселелермен бетпе-бет келіп, шешім қабылдау кезінде салмақты әрі сабырлы болуы тиіс.

Этикалық және құқықтық сауаттылық

Қазіргі қоғамда әлеуметтік педагогтардың кәсіби қызметі заңнамалық нормалар мен этикалық қағидаларға сәйкес болуы қажет. Балалар мен отбасының құқықтарын қорғау, әлеуметтік әділеттілік орнату үшін құқықтық білімді терең меңгеру маңызды.

Коммуникативтік және мультикультуралық дағдылар

Әлеуметтік педагогтар әртүрлі әлеуметтік және этникалық топтармен жұмыс істеуге дайын болуы керек. Бұл көпмәдениетті қоғамдағы қарым-қатынас мәдениетін меңгеруді, түрлі әлеуметтік топтармен жұмыс барысында тіл табыса білуді талап етеді.

Шығармашылық және инновациялық шешімдер қабылдау қабілеті

Қазіргі замандағы әлеуметтік мәселелер стандартты емес шешімдерді талап етеді. Әлеуметтік педагогтар ерекше жағдайларда шығармашылық тәсілдерді қолданып, жаңа және тиімді әдістерді таба білуі тиіс.

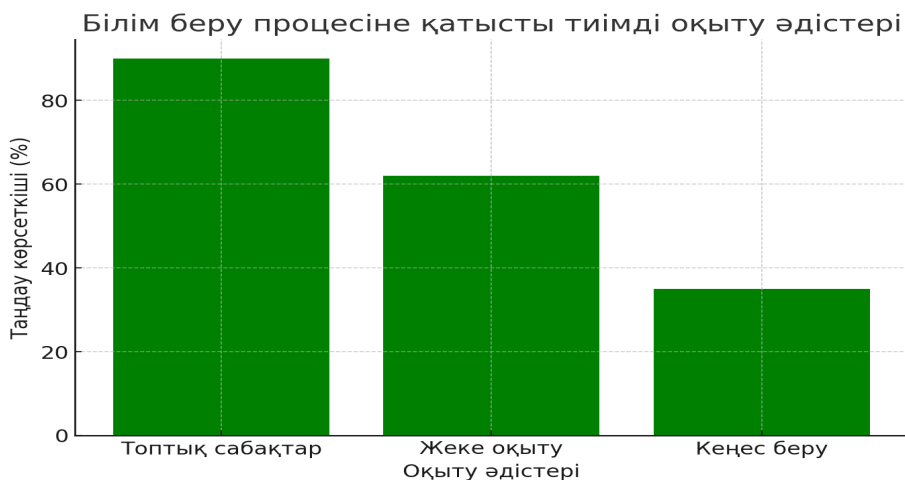
Әлеуметтік педагогтар қоғамдағы әлеуметтік теңсіздікті жоюға атсалысуы керек. Олар әлеуметтік әділеттілік принциптерін сақтап, аз қамтылған топтарға көмек көрсетуге бағытталған бағдарламалар мен жобаларды іске асыруда белсенді болуға тиіс.

Қазіргі уақытта Қазақстанда әлеуметтік педагог мамандарды дайындайтын жоғары оқу орындары баршылық. Біздің ғылыми-зерттеу жұмысымыз барысында әлеуметтік сауалнама ЖОО студенттері арасында жүргізілді. Мақсаты – әлеуметтік педагог кадрларды даярлау процесінде олардың әлеуметтік құзыреттілік деңгейін анықтау. Сауалнамаға 257 респондент қатысты. Жауаптар адал болу үшін сауалнама жасырын түрде жүргізілді. Бірінші сұрақ олардың білім беру процесіне қосқысы келетін пәндерді анықтау болды.

Зерттеу нәтижелері бойынша, әлеуметтік педагогика бағдарламасына келесі пәндерді енгізу ұсынылды:

№	Қосымша пәндер	Маңыздылығы
1	Отбасылық педагогика	Балалар мен ата-аналардың өзара қарым-қатынасын зерттеу
2	Конфликтология	Қиын жағдайлардағы жанжалдарды басқару дағдыларын қалыптастыру
3	Ювеналды педагогика	Балалар мен жасөспірімдердің құқықтары мен қажеттіліктерін қорғау
4	Психодиагностика	Әлеуметтік педагогикалық диагностика әдістерін меңгеру
5	Девиантология	Қиын балалармен және девиантты мінез-құлықты оқушылармен жұмыс істеу

Сауалнаманың келесі сұрағы білім беру процесін жетілдірумен байланысты. «Білім беру мазмұнын толық игеру үшін қандай оқыту әдістері қолайлы?»

Респонденттердің 90%-ы топтық сабақты таңдады. Респонденттердің 62%-ы жеке оқыту әдісін, 35% - ы кеңес беру әдісін таңдады.

Талдау нәтижелері:

Топтық сабақтар (90%) ең жиі қолданылатын әдіс және оның тиімділігі жоғары (88%).

Жеке оқыту (62%) орташа деңгейде қолданылса да, тиімділігі жоғары (75%).

Кеңес беру (35%) студенттер арасында аз қолданылады және оның тиімділігі де төмен (60%).

Қиындықтар:

Кеңес беру және жеке оқыту әдістері жеткілікті деңгейде қолданылмайды, бұл студенттердің нақты жағдайларда жеке жұмыс жүргізу қабілетін төмендетеді.

Топтық сабақтар басым болғандықтан, студенттер жеке әлеуметтік мәселелерді шешу тәжірибесін аз жинайды.

Жетекші педагогтердің қатысуы шектеулі, бұл студенттердің өз бетімен шешім қабылдауына мүмкіндік бермейді.

Ұсыныстар:

□ Кеңес беру әдістерін күшейту – студенттерді жеке әлеуметтік мәселелерді шешуге үйрету.

□ Практикалық оқыту әдістерін диверсификациялау – тек топтық сабақтармен шектелмей, жеке оқыту мен кейс-стадиді кеңінен қолдану.

□ Тәжірибелі әлеуметтік педагогтармен бірге жұмыс істеу мүмкіндігін арттыру – студенттерді шынайы әлеуметтік жағдайларда жұмыс істеуге дайындау.

Біз респонденттерге келесі сұрақта «толыққанды маман болуға кедергі келтіретін факторларды атауды» ұсындық. Нәтижесінде зерттеулер мен сауалнамалар болашақ әлеуметтік педагогтардың кәсіби даярлығында бірнеше маңызды қиындықтар бар екенін көрсетті:

1. Қазақ тіліндегі оқу әдебиеттерінің тапшылығы (91%)

□ Көптеген оқу материалдары орыс немесе ағылшын тілінде қолжетімді, бұл қазақ тілінде білім алатын студенттерге қиындық туғызады. Жаңа оқу құралдары мен әдістемелік материалдарды әзірлеу қажет.

2. Практикалық дайындықтың жеткіліксіздігі (68%)

□ Студенттерге нақты әлеуметтік жобаларда жұмыс істеу мүмкіндігі жеткіліксіз. Теория мен тәжірибе арасындағы алшақтық кәсіби дайындық сапасын төмендетеді.

3. Материалдық-техникалық базаның әлсіздігі (75%)

□ Университеттердегі зертханалар, арнайы бағдарламалар, тренингтер мен оқу құралдарының жетіспеушілігі. Әлеуметтік педагогтардың практикалық машықтануы үшін арнайы орталықтардың қажет екені анықталды.

4. Кәсіби бағдардың жеткіліксіздігі

□ Болашақ педагогтар көбінесе өздерінің нақты міндеттері мен кәсіби талаптары туралы толық түсінікке ие емес. Бұл түлектердің жұмысқа орналасуында қиындықтарға әкеледі.

5. Құқықтық білімнің әлсіздігі (63%)

□ Студенттер әлеуметтік педагогтың құқықтық рөлі мен міндеттері туралы жеткіліксіз білім алады. Әлеуметтік қызметтермен, құқық қорғау органдарымен жұмыс істеуге дайындық деңгейі төмен.

Қорытынды.

Болашақ әлеуметтік педагогтің ғылыми-практикалық дайындық үрдісінде әлеуметтік міндеттерін қалыптастыру — күрделі және көп қырлы процесс. Ол кәсіби құзыреттілікті дамыту, әлеуметтік-педагогикалық проблемаларды түсіну және шешу қабілетін жетілдіруді қамтиды. Әлеуметтік педагог қызметінің негізгі міндеттеріне оқушылардың әлеуметтік бейімделуіне қолдау көрсету, олардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, қиын өмірлік жағдайдағы балалармен жұмыс жасау, сонымен қатар білім беру және тәрбие процесін оңтайландыру кіреді.

Педагогикалық практика барысында болашақ әлеуметтік педагогтің әлеуметтік функцияларын қалыптастыру мәселесі білім алушылардың кәсіби дайындық үдерісінде маңызды орын алады. Бұл кезеңде теориялық білімді тәжірибелік әрекеттермен ұштастыру, түрлі әлеуметтік жағдайларды талдау

және оларды шешуге бағытталған дағдыларды дамыту жүзеге асады. Практика болашақ педагогтарға әлеуметтік-педагогикалық қызметтің ерекшеліктерін терең түсінуге, оқушылармен, ата-аналармен, әріптестермен және әлеуметтік қызметтермен тиімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді.

Педагогикалық практика болашақ маманның әлеуметтік мәселелерді шешудегі құзыреттілігін арттырып қана қоймай, олардың кәсіби этикасын қалыптастырады. Осылайша, әлеуметтік педагог мамандығының функцияларын меңгеру оқу үрдісінің ажырамас бөлігі болып, болашақ маманның жұмысқа деген дайындық деңгейін анықтайды.

Сонымен қатар, болашақ әлеуметтік педагогтердің жұмыс барысында кездесетін әртүрлі әлеуметтік жағдайларға икемделе алуы, сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамыту және тиімді коммуникация құру қабілеті маңызды рөл атқарады. Ғылыми-практикалық дайындық бұл дағдыларды қалыптастыруға айтарлықтай әсер етеді.

1. Қазіргі кәсіби стандарттар мен педагогикалық практика мәселелері

- Қазақстандағы әлеуметтік педагогтарды даярлау жүйесі негізінен теориялық білімге бағытталған, ал практикалық оқыту жеткіліксіз.

- Педагогикалық практика мерзімі қысқа (2-3 ай), бұл студенттердің шынайы әлеуметтік жұмысқа дайындығын төмендетеді.

- Құқықтық және психологиялық даярлық деңгейі жеткіліксіз, бұл әлеуметтік педагогтардың кәсіби қызметінде қиындықтар туғызуы мүмкін.

- Цифрлық технологияларды пайдалану төмен деңгейде, ал шетелдік тәжірибеде (Еуропа, АҚШ) бұл бағыт белсенді түрде дамуда.

2. Сауалнама және сұхбат нәтижелері

- Студенттер педагогикалық практика барысында көптеген қиындықтарға тап болады, олардың ішінде практикалық дайындықтың әлсіздігі, құқықтық білімнің жеткіліксіздігі және психологиялық тұрақтылықтың төмен деңгейі атап өтілді.

- Педагогикалық практика талаптары студенттердің кәсіби құзыреттіліктерін дамытуға толық мүмкіндік бермейді.

- Оқытушылар мен студенттердің пікірі бойынша, қазіргі оқу бағдарламасында интерактивті әдістер, инновациялық оқыту құралдары және тәжірибеге бағытталған оқыту жеткіліксіз қолданылуда.

3. Контент-анализ нәтижелері

- Қазақстан мен шетелдік елдердің (Еуропа, АҚШ, Ресей) әлеуметтік педагогтарды даярлау жүйелері салыстырылды.

- Еуропа мен АҚШ-та әлеуметтік педагогтарды даярлау барысында практикалық даярлыққа баса назар аударылады.

- Қазақстанда практика мерзімі қысқа (2-3 ай), ал шетелде 6-12 айлық міндетті практика қарастырылған.

- Қазақстанда құқықтық және психологиялық даярлық шектеулі, ал шетелде бұл аспектілер оқыту бағдарламасының ажырамас бөлігі болып табылады.

4. Эксперименттік зерттеу нәтижелері

- Инновациялық әдістерді (электронды портфолио, кейс-стади) қолдану студенттердің кәсіби дағдыларын айтарлықтай арттырады.

- Теориялық білім мен практиканың өзара байланысын күшейту қажет, өйткені тәжірибелік оқыту әдістерін қолданған студенттердің кәсіби құзыреттілігі жоғары болды.

- Оқытудың интерактивті әдістерін қолдану студенттердің кәсіби дайындығын жақсартуға мүмкіндік береді.

Қорыта келе, болашақ әлеуметтік педагогтердің әлеуметтік міндеттерін қалыптастыру олардың кәсіби біліктілігін арттыруға, тұлғалық дамуына және қоғамдағы әлеуметтік мәселелерді шешуге дайындық деңгейін көтеруге ықпал етеді.

Әдебиеттер

Abdullaeva G.O. (2019) Value orientations of modern youth with different professional orientations. *Pedagogy and psychology*. – No.1 (38).– P.155-163.

Анисимов, О.С. (1996) *Методика: функция, сущность, становление (динамика и связь времен)* М. : ЛМА, - 380 с.

Brake M. (1993) *Comparative Youth Culture: the sociology of youth subcultures in Britain and Canada*. London, Routledge,; Williams J.P. *Youth-Subculture I Studies: Sociological Traditions and Core Concepts* 12. *Sociology Compass*, 2007. Vol. 1, Iss. 2. Pp. 572–593.

Зеер Я.Ф. (2002) Психолого-дидактические конструкции качества профессионального образования. *Образование и наука*. - № 2(14). С. 31-50.

Иванина С.А. (2016) Роль качеств личности Ы. Алтынсарина в профессионально педагогической деятельности. *Педагогическая наука и практика*, 3(8), 112-117.

Кужахметова К.Ш. (2019) Социально-экономическая модернизация в Казахстане глазами казахских просветителей (задачи технического и профессионального образования в XIX и XXI веках). *Наука и образование*, 1(12), 29-35.

Malikkyzy L., Zhanbekov H.N., Sagimbaiyeva A.E., & Nugmanova L.A. (2022). Environmental competence of future teachers of pedagogical universities. *Scientific journal "Bulletin of NAS RK"*. - (2), P. 120-128.

Профессиональный стандарт «Психологическая и социальная работа». Утверждены приказом министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 30 мая 2019 года №292.

«Типовые квалификационные характеристики должностей педагогических работников и приравненных к ним лиц». Приказ министра образования и науки РК от 13 июля 2009 года №338 и изменения от 31 марта 2022 года №121.

Сериков В.В. (2008) Компетентностная модель содержания высшего образования – путь к новому качеству. *Управление качеством подготовки будущих специалистов в условиях перехода на многоуровневое образование: сб. науч. ст. по итогам всерос. науч.- практ. конф.* Ч. 1. С. 342-349.

Cohen, A. (2005) Research on the problems of social disorganization and deviant behavior. *Sociology today*. No. 4. pp. 21-23.

Сохор, А. М. (1974) *Логическая структура учебного материала. Вопросы дидактического анализа* - М. : Педагогика, - 192 с.

Weissman S. (2020). It is a different world. *Diverse Issues in Higher Education*, 37(4), P. 10-12..

References

Abdullaeva G.O. (2019) Value orientations of modern youth with different professional orientations. *Pedagogy and psychology*. No.1 (38). – P.155-163. (in English)

Anisimov, O. S. (1996) *Metodika: funkcija, sushhnost', stanovlenie (dinamika i svjaz' vremen)*.

[Methodology: function, essence, formation (dynamics and connection of times)]. - M. : LMA., - 380 s. (in Russian)

Brake M. (1993) Comparative Youth Culture: the sociology of youth subcultures in Britain and Canada. London, Routledge,; Williams J.P. Youth-Subculture I Studies: Sociological Traditions and Core Concepts 12. Sociology Compass, 2007. Vol. 1, Iss. 2. Pp. 572–593 (in English)

Zeer Ja.F. (2002) Psihologo-didakticheskie konstrukcii kachestva professional'nogo obrazovaniya. Obrazovanie i nauka..[Psychological and didactic constructions of the quality of professional education. Education and science]. № 2(14). S. 31-50. (in Russian)

Ivanina S.A. (2016) Rol' kachestv lichnosti Y. Altynsarina v professional'no pedagogicheskoy dejatel'nosti. Pedagogicheskaja nauka i praktika [The role of personality traits S. Altynsarina in professional teaching activities. Pedagogical science and practice]. 3(8), 112-117. (in Russian)

Kuzhahmetova K.Sh. (2019) Social'no-jekonomicheskaja modernizacija v Kazahstane glazami kazahskih prosvetitelej (zadachi tehničeskogo i professional'nogo obrazovaniya v XIX i XXI vekah). Nauka i obrazovanie. [Socio-economic modernization in Kazakhstan through the eyes of Kazakh educators (tasks of technical and vocational education in the 19th and 21st centuries). Science and education] 1(12), 29-35. (in Russian)

Malikkyzy L., Zhanbekov H.N., Sagimbaiyeva A.E., & Nugmanova L.A. (2022). Environmental competence of future teachers of pedagogical universities. Scientific journal «Bulletin of NAS RK», (2), 120–128. (in English)

Professional'nyj standart «Psihologicheskaja i social'naya rabota». Utverzhdeny prikazom ministra truda i social'noj zashchity naseleniya Respubliki Kazahstan ot 30 maya 2019 goda №292. [Professional standard “Psychological and social work” approved by the order of the minister of Labor and social protection of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2019 No. 292] (in Russian)

Tipovye kvalifikacionnye harakteristiki dolzhnostej pedagogicheskikh rabotnikov i priravnennyh k nim lic. Prikaz ministra obrazovaniya i nauki RK ot 13 iyulya 2009 goda №338 i izmeneniya ot 31 marta 2022 goda №121.[«Standard qualification characteristics of the positions of teachers and persons equated to them» . Order of the minister of Education and science of the Republic of Kazakhstan dated July 13, 2009 No. 338 and changes No. 121 dated March 31, 2022.] (in Russian)

Serikov V.V. (2008) Kompetentnostnaja model' soderzhanija vysshego obrazovaniya – put' k novomu kachestvu. [The competence model of the content of higher education – the path to a new quality]. Upravlenie kachestvom podgotovki budushhih specialistov v uslovijah perehoda na mnogourovnevnoe obrazovanie: sb. nauch. st. po itogam vseros. nauch.- prakt. konf. Ch. 1. S. 342-349. (in Russian)

Cohen, A. (2005) Research on the problems of social disorganization and deviant behavior. Sociology today.. No. 4. pp. 21-23.(in English)

Sohor, A. M. (1974) Logicheskaja struktura uchebnogo materiala. [The logical structure of the educational material]. Voprosy didakticheskogo analiza - M. : Pedagogika, - 192 s. (in Russian)

Weissman S. (2020). It is a different world. Diverse Issues in Higher Education, 37(4), 10-12. (in English)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 169–183

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.889>

UDC 378.147

N. Zhienbayeva¹, K. Zhumabay², A. Karabayeva³, 2025.

¹The municipal state institution “Secondary School No.9 named after Estay Yeszhanov” under the Department of Education of Zhitikara District, Kostanay Region Department of Education, Kostanay Region, Kazakhstan;

²The municipal state institution “Secondary School No.4” under the Department of Education of the Zhitikara District, Kostanay Region Department of Education, Kostanay Region, Kazakhstan;

³The state institution “Department of Education of the Zhitikara District” under the Kostanay Region Department of Education, Kostanay Region, Kazakhstan.

E-mail: nazira--75.75@mail.ru

EFFECTIVE WAYS TO TEACH STUDENTS TO WRITE ESSAYS IN THE FORMATION OF READING AND WRITING LITERACY

Zhienbayeva Nazira Aldiyarovna – Teacher of Kazakh Language and Literature at the municipal state institution “Secondary School No.9 named after Estay Yeszhanov” under the Department of Education of Zhitikara District, Kostanay Region Department of Education, Kostanay Region, Kazakhstan, E-mail: nazira--75.75@mail.ru;

Zhumabay Kunsulu Serzhankyzy – Teacher of Kazakh Language and Literature at the municipal state institution “Secondary School No.4” under the Department of Education of the Zhitikara District, Kostanay Region Department of Education, Kostanay Region, Kazakhstan, E-mail: kunsulu-raz@mail.ru;

Karabayeva Ainur Bakytzhanovna – Methodologist at the state institution “Department of Education of the Zhitikara District” under the Kostanay Region Department of Education, Kostanay Region, Kazakhstan, E-mail: aynur_karabaeva@mail.ru.

Abstract. The proposed research practice is due to the fact that at the present time, when science and technology are developing and civilization is developing, the language level of adolescents in schools does not reach the required level, and they are unable to express their own thoughts and opinions on any phenomenon, systematically think and express their thoughts. It is obvious to everyone that the younger generation is addicted to computers and smartphones, as a result of which the language Reserve is improving at a huge level. This is one of the most pressing problems of our time. And the demand of the present day is to form a person who has a mature vision and thinking, is able to assess the problem raised in the environment, has the skills of critical thinking, is able to think systematically, write systematically and competently.

This is a general educational program that involves the development of students' essay writing skills through the formation of language and thinking skills, creative abilities and their own vision as one of the ways to solve the problem mentioned above in the research article the introduction into practice of the educational and methodological complex of the course «let's learn to write an essay», compiled for the 8th grade of schools, and its relevance, innovation, results and practical significance are told.

High-quality teaching aids and educational and methodological programs of elective courses, which correspond to the philosophy, methodology, psychology of the modern educational paradigm developed by subject teachers in general education schools, are auxiliary tools in solving many problems of the modern teaching and upbringing process.

One of these innovative developments is the course «let's learn to write an essay», which can be used to develop competent reading and writing skills, improve mental consistency and speech skills, improve functional literacy, as well as to prepare for the final exam in the Kazakh language and literature.

Keywords: relevance, functional literacy, reading, writing, essay.

Н. Жиенбаева¹, К. Жұмабай², А. Карабаева³, 2025.

¹Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Жітіқара ауданы білім бөлімінің Естай Есжанов атындағы №9 жалпы білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі, Қостанай облысы, Қазақстан;

²Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Жітіқара ауданы білім бөлімінің №4 жалпы білім беретін мектеп» коммуналдық мемлекеттік мекемесі, Қостанай облысы, Қазақстан;

³Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Жітіқара ауданының білім бөлімі» мемлекеттік мекемесі, Қостанай облысы, Қазақстан.

E-mail: nazira--75.75@mail.ru

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖӘНЕ ЖАЗУ САУАТТЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЭССЕ ЖАЗУҒА ҮЙРЕТУДІҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ

Жиенбаева Назира Алдияровна – Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Жітіқара ауданы білім бөлімінің Естай Есжанов атындағы №9 жалпы білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, Қостанай облысы, Қазақстан, E-mail: nazira—75.75@mail.ru;

Жұмабай Күнсұлу Сержанқызы – Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Жітіқара ауданы білім бөлімінің №4 жалпы білім беретін мектеп» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, Қостанай облысы, Қазақстан, E-mail: kunsulu-gaz@mail.ru;

Карабаева Айнур Бакитжановна – Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Жітіқара ауданының білім бөлімі» мемлекеттік мекемесінің әдіскері, Қостанай облысы, Қазақстан, E-mail: aynur_karabaeva@mail.ru.

Аннотация. Ұсынылып отырған зерттеу тәжірибесі қазіргі таңдағы – ғылым мен техниканың дамып, өркениеттің өркендеген шағында мектеп

кабырғасындағы жасөспірімдердің тілдік қорының қажетті деңгейге жетпей жатқандығы мен олардың кез келген құбылысқа өзіндік ойы мен пікірін жүйелеп жеткізе алмауына байланысты жүргізілді. Өскелең ұрпақтың компьютер мен смартфондарға тәуелді болып, соның зардабынан тілдік қоры жұтаң деңгейде жетіліп жатқандығы баршамызға аян. Бұл – заманымыздың өзекті мәселелерінің бірі. Ал қазіргі күннің сұранысы – өзіндік көзқарасы мен ой-пікірі жетілген, қоршаған ортада көтерілген мәселеге баға бере алатын, сыни тұрғыда ойлау дағдысы қалыптасқан, жүйелі ойлап, жүйелі де сауатты жаза алатын тұлға қалыптастыру.

Бұл зерттеу мақаласында жоғарыда айтылған мәселені шешудің бір жолы ретінде тілдік және ойлау дағдыларын, шығармашылық қабілеттері мен өзіндік көзқарасын қалыптастыру арқылы білім алушылардың эссе жазу дағдыларын дамытуды көздейтін жалпы білім беретін мектептердің 8-сыныбына арнап құрастырылған «Эссе жазып үйренейік» курсының оқу-әдістемелік кешенін тәжірибеге енгізу және оның өзектілігі, жаңашылдығы, нәтижесі мен практикалық маңыздылығы туралы айтылады.

Жалпы білім беретін мектептерде пән мұғалімдері әзірлеген заманауи білім беру парадигмасының философиясына, әдіснамасына, психологиясына сай келетін сапалы оқу-әдістемелік құралдары мен элективті курстардың оқу-әдістемелік бағдарламалары қазіргі оқыту мен тәрбиелеу үдерісінің көптеген мәселелерін шешуде көмекші құрал болып табылады. Сондай инновациялық әзірлемелердің бірі «Эссе жазып үйренейік» курсын сауатты оқылым мен жазылым дағдыларын дамыту, ой жүйелілігі мен сөйлеу шеберлігін шыңдау, функционалдық сауаттылығын арттыруда, сондай-ақ қазақ тілі мен әдебиетінен қорытынды емтиханға сапалы дайындауда пайдалануға болады.

Түйін сөздер: өзектілік, функционалдық сауаттылық, оқылым, жазылым, эссе.

Н. Жиенбаева¹, К. Жумабай², А. Карабаева³, 2025.

¹КГУ «Общеобразовательная школа №9 имени Естая Есжанова отдела образования Житикаринского района» Управления образования акимата

Костанайской области, Костанайская область, Казахстан;

²КГУ «Общеобразовательная школа №4 отдела образования Житикаринского района» Управления образования акимата Костанайской области,

Костанайская область, Казахстан;

³ГУ «Отдел образования Житикаринского района» Управления образования акимата Костанайской области, Костанайская область, Казахстан.

E-mail: nazira--75.75@mail.ru

ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ ОБУЧЕНИЯ НАПИСАНИЮ ЭССЕ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

Жиенбаева Назира Алдияровна – учитель казахского языка и литературы коммунального государственного учреждения «Общеобразовательная школа №9 имени Естая Есжанова отдела

образования Житикаринского района» Управления образования акимата Костанайской области, Костанайская область, Казахстан, E-mail: nazira--75.75@mail.ru;

Жумабай Кунсулу Сержанкызы – учитель казахского языка и литературы коммунального государственного учреждения «Общеобразовательная школа №4 отдела образования Житикаринского района» Управления образования акимата Костанайской области, Костанайская область, Казахстан, E-mail: kunsulu-raz@mail.ru;

Карабаева Айнура Бакитжановна – методист государственного учреждения «Отдел образования Житикаринского района» Управления образования акимата Костанайской области, Костанайская область, Казахстан, E-mail: aynur_karabaeva@mail.ru.

Аннотация. Данный исследовательский опыт обусловлен тем, что на современном этапе развития науки и техники и расцвета цивилизации языковая система подростков в стенах школы не достигает необходимого уровня, и они не могут выразить свое мнение о каком-либо явлении, систематически мыслить и выражать своё мнение. Всем известно, что подрастающее поколение становится зависимым от компьютеров и смартфонов, в результате чего языковой фонд деформируется. Это одна из актуальных проблем современности. А запрос сегодняшнего дня – формирование личности со зрелым собственным видением и мышлением, способной судить о проблеме, поднимаемой в окружающей среде, навыками критического мышления, системным мышлением и грамотным письмом.

Данная исследовательская статья предусматривает развитие у обучающихся навыков написания эссе посредством формирования языковых и мыслительных навыков, творческих способностей и самостоятельного подхода как одного из путей решения вышеуказанной проблемы. Речь идет о внедрении в практику учебно-методического комплекса курса «Учимся писать эссе», составленного для 8 класса школ, и его актуальности, новизне, результатах и практической значимости.

Качественные учебно-методические пособия и программы элективных курсов, соответствующие философии, методологии, психологии современной образовательной парадигмы, разработанные учителями-предметниками в общеобразовательных школах, являются вспомогательными средствами в решении многих проблем современного процесса обучения и воспитания.

Одну из таких инновационных разработок – курс «Учимся писать эссе» можно использовать для развития навыков грамотного чтения и письма, повышения системности мышления и речевого мастерства, повышения функциональной грамотности, а также качественной подготовки к итоговому экзамену по казахскому языку и литературе.

Ключевые слова: актуальность, функциональная грамотность, чтение, письмо, эссе.

Кіріспе. Қазіргі білім беру жүйесінде білім алушылардың шығармашылық жұмыстарына ерекше назар аударылуда және бұл өте маңызды. Өйткені кез келген ортада сауатты қарым-қатынасқа түсіп, болып жатқан құбылыстарға өзіндік пікірі мен көзқарасын, ойын еркін жеткізе алатын, бағалай білетін тұлға –

заман сұранысы. Сондықтан білім алушылардың оқу және жазу сауаттылығын қалыптастыру және дамыту қазіргі мектептердің басты мәселелерінің бірі болып табылады. Білім алушыларды шығармашылық жұмыстарға, эссе жазуға баули отырып, өзіндік пікір мен өзіндік позициясы қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеуге қол жеткізе аламыз. Сондықтан да білім алушылардың оқу және жазу сауаттылықтарын қалыптастыруда жазба жұмыстарын, соның ішінде эссе жазуға үйрету қазіргі білім беру жүйесінде өзектілік болып табылады (Иманбекова, 2003: 24).

Эссе – бүгінгі күннің өзекті тақырыбы. Эссе дегеніміз – адамның жеке көзқарасын білдіретін прозалық мәтін, жеке шығармашылық жұмыс. Эссе жазу арқылы оқушылар мәтінді, әдеби шығарманы талдап қана қоймай, ондағы басты құндылықтарды қазіргі өмірмен байланыстыра отырып, өзіндік көзқарасын білдіру арқылы ашады, дәлелдейді, тезис арқылы пайымдайды (Миятбекова, 2021:13). Эссе жазуға дағдыланған оқушы өмірде дұрыс коммуникативтік қарым-қатынасқа түсе алады және сыни пікір қалыптастырады (Дәулетова, 2019: 6).

Зерттеудің мақсаты – білім алушылардың оқу және жазу сауаттылықтарын қалыптастырудағы эссе жазуға үйретудің маңыздылығын көрсету. Тақырыпты таңдауды негіздеуге тоқталарда А. Байтұрсынұлының мына сөзіне тоқталғым келіп отыр: **«Біздің заман – жазу заманы: жазумен сөйлесу ауызбен сөйлесуден артық дәрежеге жеткен заман»** деген. Жазусыз өркениет, білім болмасы анық. Ал дұрыс жазу үшін ой жинақтау керек, белгілі бір деңгейде жазылым сауаттылығы болу керек. Ал бұл бағыт қазіргі ғылым мен техниканың дамып, өркениетіміздің өркендеген заманында басты мәселелердің бірі болып отыр. Өйткені қазіргі білім алушылардың тілдік дағдылары жұтаң қалыптасып дамуда, мәтінмен жұмыс жасау, ондағы көтерілген мәселеге баға беру, автордың негізгі ойын анықтау, оған өзіндік сын-пікір айту, ойын логикалық тұрғыда жүйелі жеткізу, оны сауатты, креативті жазу дағдылары қажетті деңгейде емес екендігі аңғарылып жатады. Ал бұл дағдылар бүгінгі өзгермелі қоғамда, болашақтағы бүгіннен де күрделі ортада өмір сүруге бейім субъектіні қалыптастыруда маңызды болып табылады. Сондықтан да бұл мәселе бүгінгі білім беру мен тәрбиелеудің басым бағыттарына айналып отыр.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Қазіргі таңда білім беру саласында болашақты құратын, болашақта креативті ойлап, жаза алатын тұлға қалыптастырудың, оны оңтайлы шешудің жолдарын зерттеп, зерделеу қажеттігі артуда. Осы орайда мен күнделікті мектеп өмірі мен жасөспірімдер арасындағы мәселені шешу мақсатында жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған «Эссе жазып үйренейік» курсының оқу-әдістемелік кешенін құрастырдым. Бұл курстың мақсат-міндеттері, күтілетін нәтижесі жоғарыда айтылған мәселелерді шешуде өзекті.

Бұл курстың оқу-әдістемелік кешені үш құралдан тұрады: курс бағдарламасы, мұғалімге арналған әдістемелік құрал және оқушыға арналған оқу құралы. Курс мазмұны 8-сынып білім алушыларының жас ерекшеліктері

мен қажеттіліктерін ескере отырып құрастырылған, аптасына 1 сағаттан оқу жылына 34 сағатты қамтиды. Бағдарлама мазмұны 5 тараудан тұрады: I тарау «Эссе жазуға дайындық» (4 сағатты қамтиды), II тарау «Эссе жанры туралы түсінік» (4 сағатты қамтиды), III тарау «Эссенің құрылымы және оған қойылатын талаптар» (12 сағатты қамтиды), IV тарау «Эссенің түрлері» (10 сағатты қамтиды), V тарау «Эссе шеберханасы» (4 сағатты қамтиды).

Курс бағдарламасында курстың мақсаты, міндеттері, өзектілігі, жаңашылдығы, күтілетін нәтижелер берілген. Бағдарламаның мақсаты: тілдік және ойлау дағдыларын, шығармашылық қабілеттері мен өзіндік көзқарасын қалыптастыру арқылы білім алушылардың эссе жазу дағдыларын дамыту.

Міндеттері:

- эссе және оның түрлерінің ерекшеліктерімен таныстыру;
- шығармашылық әлеуетін арттыру;
- өзіндік сыни көзқарасы мен сыни ойлауын, жеке позициясын қалыптастыру;
- салыстыру, талдау, синтез жасау, сипаттай алу танымын арттыру;
- сөздік қорын молайту, сөйлеу тілін көркемдік деңгейге жеткізу;
- тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым дағдыларын дамыту;
- орфографиялық және пунктуациялық талаптарға, стилистикалық нормаларға сәйкес жазуға, лексикалық, грамматикалық нормаларды сақтауға үйрету.

Күтілетін нәтиже:

- эссе және оның түрлерін ажыратады;
- ойын еркін айтады, өз пікірін қорғап, айқын да айшықты тілмен сөйлеуге, жазуға дағдыланады;
- құрылымы мен эссе жазу талаптарын сақтай отырып, эссе жазады;
- эссе жазуда көркемдегіш құралдар мен перифраза тәсілдерін қолданады;
- әдеби сын-пікірлерге, мәтіндегі көтерілген мәселеге сүйене отырып, өзіндік сын-пікір, қорытынды ой айтады, жазады;
- эссе жазу барысыныда аргументтер мен дәлелдерді орынды, ұтымды қолданады;
- мәтінде көтерілген мәселені талдап, негізгі ой мен автор көзқарасын анықтайды, тілдік құралдарды орынды қолданып, креативті жазады;
- шығарма идеясын, тақырыбын өзіндік көзқараспен талдай алады;
- логикалық жүйелі жазу арқылы өз логикасының жүйелілігін арттырады;
- өмірлік жағдаяттарға сыни көзқараспен қарап, өз ойын, позициясын еркін айтады және жазады.

Мұғалімге арналған әдістемелік құралда курс мазмұнына сәйкес сабақ жоспарлары берілген. Сабақтарда қолданылған негізгі ресурстар: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, «Quizizz», «WordWall» интерактивті сервистері, сондай-ақ міндетті түрде қажет болатын дәптер, қалам, плакаттар мен маркерлер. Курс бағдарламасының негізгі мақсаты мен міндеттерін, жалпы бағытын жүзеге асыруда, білім алушылардың белсенділігін арттыру мақсатында жас ерекшеліктеріне сай сабақтарда интербелсенді әдіс-тәсілдер мен әртүрлі

жұмыс түрлері қолданылды (жеке жұмыс, жұптық жұмыс, топтық жұмыс). Сабақ жоспарларында теориялық білім мен практикалық білімді ұштастыра отырып, эссенің түрлерін бір-бірінен ажыратып, оларға қойылатын талаптарды сақтап еркін жаза алуға бағытталған тиімді жолдары көрсетілген. Оқу барысында сабақ мақсаттары «Суреттер галереясы», «Интервью» «Ойлан, жұптас, бөліс!», «Миға шабуыл», «Автор орындығы», «Кластер», «Венн диаграммасы», «Шеңбердегі сұрақ», «Менталды карта», «ПОПС формуласы», «Төрт сөйлем», «Балық қаңқасы», «ТАФТТ», «FILA кестесі», «Тақырыптық теннис», «Бес минуттық дебат», «Пікірлер сайысы», «Галереяда ой шарлау», «SWOT талдау» әдістері арқылы жүзеге асырылып, білім алушылардың ынтасы мен белсенділігін арттыруға жағдай жасалады.

Мысалы, «Ойлан, жұптас, бөліс!» әдісін мәтінмен жұмыс алдында қолданып, оқушылардың белгілі бір тақырып төңірегінде білімдерін немесе берілген жаңа ақпарат бойынша түсінгендерін өзара талқылап, содан кейін ортақ дұрыс шешімін тапсырманы орындауда қолдануға болады. «Миға шабуыл», «Тақырыптық теннис», «Кластер» әдістері де оқушының білімін шоғырландыруда тиімді әдіс деп есептеймін. «Автор орындығы» әдісі арқылы оқушыларға берілген тақырып бойынша жазған жазба жұмысын сыныпқа өз қалауымен оқып беруді ұсынған тиімді. Оқылған жазба жұмысын басқа оқушылар тыңдап, дескрипторларға сәйкес «Екі жұлдыз, бір тілек» немесе 10 балдық жүйе арқылы бағалап, бір-біріне кері байланыс береді. Бұл әдіс-тәсілдер оқушылардың өзінің және сыныптастарының жұмысын дұрыс бағалауға, оны жақсарту үшін не істеуге болатыны туралы ойланып, жағдайды жақсартуға ықпал етеді. «ТАФТТ» (Т – тезис, А – аргумент, Ф – факт, Т – талдау, Т – тұжырым) әдісі оқушыларды эссе жазуға үйретуде өте тиімді әдістердің бірі болып табылады. Оқушы белгілі бір тақырып немесе дәйексөз аясында тезис құрастырады, сол тезисті аргументтер мен фактілермен дәлелдей отырып, оны талдауға үйренеді, сөйтіп өз тұжырымы арқылы шешім қабылдайды. Сабақ жоспарларында қолданылған басқа да әдіс-тәсілдер жалпы білім алушылардың сыни ойлау қабілеттерін, жоғары ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған.

Оқып-үйренуде формативті бағалау мен кері байланыстың ролі ерекше. Сондықтан бұл курс мазмұнына енген сабақтарда оқушылар орындаған жұмыстарын нақты берілген дескрипторлар арқылы бағалай алады. Сонымен қатар «Екі жұлдыз бір тілек» арқылы бір-біріне кері байланыс беріп бағалау, шапалақтау арқылы, «Жетістік сатысы» және 10 балдық жүйемен өзін-өзі, бірін-бірі бағалау білім алушылардың оқып-үйренуге деген талпынысы мен қызығушылығын арттыруға ықпал етеді. Әр сабақтың соңында міндетті түрде рефлексия жасау қарастырылған. Рефлексия жасау оқушының бүгінгі сабақ барысындағы өзінің әрекетіне баға беру, оның бүгінгі сабақтан қандай жаңа ақпарат, жаңа білім алғанын саралауына, тақырып төңірегінде тағы нені әлі де оқып-білуі немесе үйренуі керектігін түсінуіне мүмкіндік береді. Ұсынылған сабақ жоспарларында рефлексия бөлімі «3-2-1 стратегиясы», «Аяқталмаған сөйлем», «Чемодан, еттартқыш, себет», «Білім сандығы», «Өз жетістігіңді

бағала», «Рефлексиялық эссе», «Бағалау парағы», «WhatsApp-тағы сұрақтар», «Алақан» әдістері арқылы жүзеге асырылады.

Оқушыға арналған оқу құралында бағдарлама мазмұны бойынша сабақтардың рет-ретімен тапсырмалары, мәтіндері, кестелер мен ережелер берілген. Әр тапсырманы қалай орындау керектігі түсіндірілген, тапсырмалар мен мәтіндер, сұрақтар, кестелер оқушыға түсінікті әрі қолжетімді ұсынылған. Жазба жұмыстарын (тезис, абзац, эссе, хабарлама, репортаж, мақала, т.б.) орындаудың нұсқаулықтары, алгоритмдері оқушылардың тапсырмаларды нақты орындауына жағдай жасайды.

Әдебиетке шолу

Бұл тәжірибеде оқушыларға эссе жазуды үйретудің ғылыми-әдістемелік негіздері тіл мен ойлаудың бірлігінен бастау алады. Тілдің құрылымдық, коммуникативтік, функционалдық, танымдық қызметі өзара тұтастықта қарастырыла отырып, оқушының таным-түсінігіне ықпал етеді (Колеченко, 2002: 197).

Бұл зерттеу тәжірибесінің идеясын әйгілі ғалымдар мен ұлы ағартушылардың көзқарасымен салыстырып қарайтын болсақ, ғалым Ф. Оразбаева «Тілдік қатынас» деген еңбегінде: «Тілдік қатынас – жай ғана қарым-қатынас дегеннен гөрі тамыры тереңге кеткен, өмірде өзіндік орны бар, қоғамның дамуы үшін қажетті қоғамдық-әлеуметтік ақпараттардың жиынтығы арқылы адамдардың бір-бірімен пікір алмасуы, адамдар қатынасының түп қазығы дегенді білдіреді» - деген (Оразбаева, 2019:122). Зерттеу тақырыбына орайластыра қарағанда, осы айтылған ойдан «тілдік қатынас ол жай ғана қарым-қатынас емес, ол – адамзаттың дамуы үшін маңызды құрал» деген ой түйіп, тілдік қатынасты, соның ішінде ауызша және жазбаша тілдік қатынастың маңыздылығын жоғары қою керек деп саналады.

Ғалым С.Г. Тер-Минасова тұлғаның тілдік қарым-қатынас қабілетінің маңыздылығы туралы былай дейді: «Тіл – тұлғаны қалыптастырушы қару әрі құрал... . Осы бір баға жетпес байлыққа ие бола отырып, ішкі алып әлемді өз дүниетанымына сіңіріп, адам ең басты мәселе – өзге жандармен қарым-қатынасқа, коммуникацияға түседі. Алып әрі шағын әлемдегі бүгінгі және болашақ өміріміз – қаншалықты дұрыс, тиімді әрі жақсы қарым-қатынас жасай алатындығымызға тікелей тәуелді». Бұл айтылған ой қазіргі білім беруде өзекті, өйткені өзінің тапқыр да ұтқыр, ерекше де жасампаз ойларымен, терең мазмұнды, көркем әрі бай тілмен тілдік қарым-қатынас құра алатын тұлға қалыптастыру бүгінгі оқыту мен тәрбиелеудің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Ал жазылымда бұл қасиеттер таптырмайтын құрал екені аян (Тер-Минасова, 2018: 211).

Сөз қадірін жетік білген, оны уағыздап, насихаттаған ұлы ғұлама Қ. Йассауи 47-хикметінде: «Сөз өнерін меңгеріп, өмір іліміне жетіндер», - дейді. Бұл тұжырымы сонау ата-бабамыздан келе жатқан «Өнер алды – қызыл тіл» деген мақалымен мағыналас келеді (Йассауи, 1993: 89). Адамдар қоғамдық өмірде бір-бірімен тіл арқылы қарым-қатынас жасайды, түсініседі, пікір алысады, ойын

жеткізеді. Жүйелі сөзді меңгеру арқылы ілімге, білімге қол жеткізетінімізді оқушылардың оқу және жазу сауаттылықтарын қалыптастырып, эссе жазуға үйрету барысында ерісе алатынымызға көз жеткіздік.

Ұлы ағартушы А. Байтұрсынұлы тілге қатысты «Тіл – адамның жұмсайтын қаруының бірі», «Тіл – адамның адамдық қасиетінің зоры» деген өшпес ой қалдырды. Бұл тұжырымдарда тіл мен ділдің, тіл мен мәдениеттің бірлігіндегі сөйлеу мен жазудың орнын көрсетіп отыр. Себебі адамның қабілеті сөйлеудегі және жазудағы коммуникативтік, ақпараттық, конструктивтік тұрғыдан дұрыс үйлестіре білуінен байқалады. Сол себепті де зерттеу тәжірибесінде оқушылардың креативті ойлауы мен жазуын дамыту үшін ойлау және сөйлеу, жазу туралы нақты білімдері мен функционалдық сауаттылығын тығыз сабақтастықта дамытуға көңіл бөлінген (Байтұрсынұлы, 2013: 122).

Дж. Гилфордтың шәкірті Э.П. Торренс «егер шығармашылықты ойлаумен байланысты процесс ретінде қарастырсақ, онда шығармашылықпен ойлайтын тұлға болу үшін не істеу керек, қандай ортада өмір сүру қажет, оның түпкі нәтижесі қандай болады деген сұрақтарды, яғни шығармашылыққа жетудің барлық жолын біріктіріп қарауымыз қажет» деп тұжырымдайды. Ол креативтіліктің төрт критерийін анықтап берді:

- ойдың еркіндігі (уақыт бірлігінде пайда болатын идеялар саны);
- ойдың икемділігі (бір идеядан екіншісіне ауысу мүмкіндігі);
- даралық (жалпы қабылданған көзқарастардан ерекшеленетін идеяларды шығару мүмкіндігі);
- дамытушылық (идеяларды, қосымша детальдарды тұжырымдау) (Torrance, 1995: 76).

Бұл айтылған ойды ұсынылған тәжірибемен байланыстыратын болсақ, философиялық, логикалық, грамматикалық, когнитивтік категорияларды үйлестіріп, креативті ойлау мен креативті жазу, тілдік қарым-қатынасты дамыту бағыты қамтылған. Тілді өз мақсатына сай дұрыс пайдалана алу оқушының құзыреттілік деңгейіне қол жеткізу – «Эссе жазып үйренейік» курсының күтілетін нәтижесінің бір тармағы. Оған жету үшін «оқушының дүниетанымын кеңейту, сол арқылы тілдік, қатысымдық сауаттылығын қалыптастыру – салауатты өмір салтын игерген болашақ тұлғаны дамытудың кепілі». Яғни қоғамның дамуында тілдік дағдылардың жоғары деңгейде болғаны өте маңызды болып табылады. Әсіресе ой жүйелілігін, жоғары ойлау дағдыларын талап ететін эссе жазу шығармашылығы қазіргі таңдағы қажеттілік деп есептеймін. Өйткені эссе жазуға үйрену барысында тілдік дағдылардың барлық түрі (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) қатысады және сын тұрғысынан ойлау қабілеттері шындалады.

Зерттеу нәтижелері және талқылау.

«Эссе жазып үйренейік» курсы тәжірибеге 2020 жылдың қыркүйек айынан бастап енгізілді. Тәжірибеде жүйелі жүргізудің арқасында осы курс мазмұнын оқып-үйрене отырып, білім алушылар эссе және оның түрлерін ажыратып, ойын еркін айту, өз пікірін қорғап, айқын да айшықты тілмен сөйлеу, жазуға дағдыланды; құрылымы мен эссе жазу талаптарын сақтай отырып, эссе

жазумен қатар эссе жазуда көркемдегіш құралдар мен перифраза тәсілдерін қолдану, әдеби сын-пікірлерге, мәтіндегі көтерілген мәселеге сүйене отырып, өзіндік сын-пікір, қорытынды ой айтып, жаза алатын болды; эссе жазу барысында аргументтер мен дәлелдерді орынды, ұтымды қолданып, мәтінде көтерілген мәселені талдап, негізгі ой мен автор көзқарасын анықтау, тілдік құралдарды орынды қолданып, креативті жазу, өмірлік жағдаяттарға сыни көзқараспен қарап, өз ойын, позициясын еркін айта және жаза алу сияқты қабілеттер мен дағдыларын жетілдірді. Бұл дағдылар білім алушыларымызға тек көркем сөйлеп, жүйелі жазуға ғана емес, сонымен қатар кез келген ортада еркін сөйлеу, коммуникативтік дұрыс қарым-қатынасқа түсу, қатесіз сауатты жазуға мүмкіндік

береді (Ерназарова, 2019: 12). Осылайша эссе жазу барысында проблеманы шешудің жолдарын жаңа қырынан көріп, оны басқаларға ауызша және жазбаша түрде жеткізуге машықтанады.

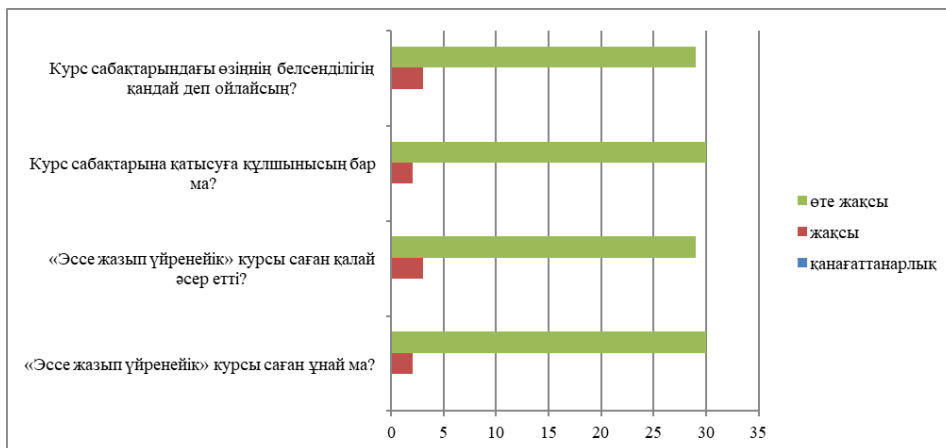
Осындай нәтижелерге ерісу арқылы 8-сынып білім алушылары бір оқу жылында «Эссе жазып үйренейік» курсына оқып шығып, келесі жылы негізгі білім деңгейі бойынша қазақ тілі пәнінен қорытынды емтихан тапсырғанда жақсы сапа көрсетті.

Кесте 1 – Негізгі орта білім курсы бойынша қазақ тілінен емтихан нәтижелері

№	Пән атауы	Жалпы оқушы саны	Қатысқаны	Емтихан нәтижесі %	Қорытынды нәтиже %
2020-2021 оқу жылы					
1	Қазақ тілі	20	20	60%	55%
2021-2022 оқу жылы					
1	Қазақ тілі	26	26	75%	61,5%
2022-2023 оқу жылы					
1	Қазақ тілі	21	21	85,7%	76,2%
2023-2024 оқу жылы					
1	Қазақ тілі	21	21	87,8%	77,7%

Бұл жасалған тәжірибенің нәтижесі деп айтуға болады. Өйткені оқушылар курс мазмұны бойынша жоғарыда айтылғандай эссе және оның түрлерін бір-бірінен ажырата алу, эссе құрылымын білу және эссе жазуда сақтаумен қатар көптеген дағдыларды меңгеріп шықты. Соның нәтижесінде оқушылар 9-сыныпта қазақ тілі мен әдебиетінен қорытынды емтиханға сапалы дайындықпен келді.

«Эссе жазып үйренейік» курсының жүргізілуі және оның әсері туралы зерттеу мақсатында оқушылардан сауалнама алынды. Сауалнамаға 32 оқушы қатысты.

1-сурет – Оқушыларға арналған сауалнама нәтижесі

Сауалнама нәтижесі бойынша анықталғаны: «Эссе жазып үйренейік» курсы ұнай ма?» деген сұраққа 93,8% «өте жақсы», курстың әсері «өте жақсы» деп 90,6%, сабаққа қатысуға құлшынысы «өте жақсы» 93,8%, курс сабақтарындағы өзінің белсенділігін 90,6% оқушы «өте жақсы» деп бағалады. Одан басқа «Курс нәтижесінде қандай дағдыларың жақсарды деп ойлайсыз?» деген сұраққа оқушылар ұсынылған дағдылар ішінен бірнешеуін таңдап, «Курс мазмұнын жақсартуда не ұсынар едің?» деген сұраққа өз жауаптарын берді («Курс өте қызықты», «Сабаққа түгел қатысайық», «Құрстан эссе жазуды үйрендім», «Келесі жылы да жалғассын», «Өте пайдалы»). Сауалнама нәтижесінде біз бұл курстың оқушыларға қажеттілігін, қолжетімділігін, қызығушылықтарын тудырғанын байқаймыз.

Тәжірибені зерттеу барысында білім алушылардың креативті ойлауын, жазуын, тілдік қарым-қатынас мәдениетін, көркем әрі айшықты тілін дамыту арқылы олардың бойында рухани-адамгершілік, гуманистік қасиеттермен қатар өмірлік дағдылар, өмірлік құндылықтар, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың қалыптасқаны байқалды. Кез келген мәтін мен дәйексөздің тақырыбы мен идеясын, пафосы мен фабуласын анықтап, ұлттық мүдде тұрғысынан талдау арқылы оқушы бойына құндылықтарды сіңіріп, тіл мен сананың дәрежелік деңгейі белгілі бір нүктелерде тоғысады.

Жазылым әрекетін орындау үшін адамға ең әуелі тіл байлығы керек екені анық. Тұлға тілді жақсы меңгерген сайын оның ойлау қабілеті де шыңдала түседі, шығармашылыққа ұмтылады. Осылайша білім алушылардың тілді жұмсау дағдылары мен танымдық, тәрбиелік қасиеттері сабақтаса отырып, әлемдік педагогикада жаңа дәуірдің талаптарына жауап беретін тұлғаны «үйренуге үйретудің» нәтижелері айқындалады (Қалиұлы, 2012: 211).

Эссе жазуға үйретуде оқушылардың кітап оқуға деген құштарлығын арттырумен қатар олардың когнитивті ойлау процесін де дамытамыз. Білім алушылар курс барысында белгілі бір тақырып төңірегінде ой толғап, бұрын

алған білімдерін, оқыған шығармалары мен кітаптарын, олардың мазмұнын арқау ете отырып, ойын эссе түрінде оқырманға жеткізеді. Мәтінді оқып, оны түсіну адамнан бірқатар ойлау үдерісін талап етеді. Бұл жерде ақпаратты қорытып, түсінудің реті мен логикалық тәртібіне сай жүзеге асуын көрсететін когнитивті ойлау үдерісі іске қосылады. Когнитивті ойлау процесіне әдетте жадыны, назар аударуды, қабылдау мен түсінуді, ойлау, шешім қабылдау, әсер етуді жатқызамыз, яғни бұл – құзыреттілік пен білім, білік пен дағды. Оқылымның негізгі когнитивті үдерісіне ақпаратты іздеу, оны түсіну, өз көзқарасымен бағалау, кері байланыс жасау әрекеттері жатады. Яғни әртүрлі мәтіндерді оқу және түсіну арқылы білім алушылардың ойлау дағдылары да қалыптасады (Дәулетбекова, 2013: 37).

Осылайша білім алушылардың бойында креативті ойлау дағдылары қалыптасады. Креативті ойлаудың арқасында тілдік қатынас жаңа сапаға ие болады. «Эссе жазып үйренейік» курсының басым бағыттарының бірі де бірегейі осыны көздейтінін атап айту керек. Курс мазмұнына енгізілген сабақтарда тілдік қатынас ауызша және жазбаша түрде жүзеге асырыла отырып, тіл мен сананың, ойлау мен сөйлеудің, креативті жазудың бірлігіне негізделеді және тұлғаның табысты әлеуметтенуіне жол ашады. Сондай-ақ оның қоғамдық өмірдегі өз орнын табуына мүмкіндік береді.

Осындай дағдылар мен білімді игерген білім алушылардың қазақ тілі, қазақ әдебиеті сабақтарынан оқу сапасының артатыны белгілі. Дұрыс ойлау, креативті ойлау, жазу, оқығанын түсіну, қажетті ақпаратты іздеп тауып, оны қолдана білу, тілдік дағдылары мен сөйлеу, ойын нақты жеткізу қабілеттерін игеру тұлғаны кез келген пәнді, соның ішінде қазақ тілі, қазақ әдебиеті пәндерінен білім сапасының жоғарылауына әсер етеді.

«Эссе жазып үйренейік» курсы тәжірибесі бүгінгі қоғаммен үйлесімді әрі бүгінгі күндегі қажеттілікке сай құрастырылған оқу-әдістемелік өнім деп айтуға болады. Өз ойын жүйелі жеткізе алу, дәйекті дәлел, ұшқыр ой таныта білуге дағдыландыратын бүгінгі заманауи білім беру саласында негізгі тұжырымдамаларға сәйкес жеке тұлғаға бағыт-бағдар беру және тілдік сауаттылықтарын, метадағдыларын жетілдіруге бағытталған бұл тәжірибе бүгінде ЖОО-да енгізілген арнайы ғылыми пән «Академиялық жазылым» пәнімен үйлесім табады. Бұл аталған тәжірибенің ғылымилық дәрежесін көрсетеді.

Қорытынды

Бүгінгі білім беру жүйесі оқыту мен тәрбиелеуде белгілі бір жетістікке қол жеткізу үшін оқушыларға кешенді білім беруді талап етеді. Бұл зерттеу тәжірибесі мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары негізінде білім оқытудың ең өзекті мәселесіне бағытталған. Бұл – білім алушылардың функционалдық-коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру

(Бөгенбаева, 2016: 45). Оның ішінде эссе жазуға үйрету арқылы оқушылардың сыни ойлау, жоғары ойлау дағдыларын, жүйелі ойлау мен өз көзқарасын еркін әрі сауатты жеткізу қабілеттерін дамыту. Жүйелі, креативті ойлау мен жазу

шығармашылық қабілеттерін арттыруға жұмыс жасайды, ал тілдік дағдылар мен тілдік қатынас тілді сауатты қолданып, өзара пікір алмасуына, өз пікірін жеткізуіне мүмкіндік береді. Бұл екі процесті ғылыми-теориялық тұрғыдан білім беруде енгізу арқылы функционалдық сауаттылыққа қол жеткіземіз.

Жазылым – тілдік тұлғалардың графикалық, фонемалық жүйесіне негізделген, лингвистикалық, психологиялық, физиологиялық, әдістемелік ерекшеліктерге қатысты тілдік материалдың мазмұны мен формасын бірдей қамтитын, адамдардың ұзақ мерзімдегі қарым-қатынасына мүмкіндік жасайтын күрделі тарихи әрекет. Осы орайда эссенің алатын орны ерекше (Балақаев, Серғалиев, 2006: 76). Эссенің мақсаты – өз ойын жазбаша түрде жеткізу, шығармашылық ойлау дағдыларын дамыту. Оқушы эссе жазуда өзінің мүмкіндіктерін басшылыққа алады. Сондықтан эссе жазу кезеңіне дейін оқушыда белгілі бір дағдылар мен қабілеттер қалыптасуы керек. Бұл дағдылар мен қабілеттер мұғалімнің жетекшілігімен жоспар бойынша нақты белгіленген мақсатқа сай жүзеге асырылады. «Эссе жазып үйренейік» курсының мақсаты да тілдік және ойлау дағдыларын, шығармашылық қабілеттері мен өзіндік көзқарасын қалыптастыру арқылы білім алушылардың эссе жазу дағдыларын дамытуды жүзеге асырады.

Зерттеу тәжірибесінде 8-сыныпта «Эссе жазып үйренейік» курсын енгізу арқылы оқушының креативті ойлау, тілдік дағдыларын дамыту, сауатты қарым-қатынас құрып, жүйелі жазу, тілдік қорын молайту, оқылым және жазылым сауаттылығын дамытудың маңыздылығы мен оны шешудің тиімді тәсілдері қарастырылды. Ұсынылған сабақ жоспарларында берілген тапсырмалар мен сұрақтар, мәтіндер оқушыны көтерілген мәселені анықтап, сол мәселеге қатысты өзінің дүниетанымдық бұрын алған білімін іске қосу арқылы сыни пікір, эссе жазуға үйретеді. Бұл оқушыны білуге, оқуға құштарлығын оятып, өзінің көзқарасын, идеясын, позициясын айтуға, жазуға, қорғауға, дәлелдеуге дағдыландырады. Яғни рефлексиялық көзқарасын оятады. Сонымен қатар бұл тәжірибені жалпы білім беретін мектептердің 8-сыныбында қолданып, негізгі білім беру деңгейі бойынша қазақ тілі мен әдебиетінен қорытынды емтиханға сапалы дайындау мақсатында да пайдаланса болады.

Зерттеу тәжірибесінің нәтижелеріне сүйене отырып, пайдаланылған ғылыми еңбектердегі ой-пікірлерді саралай отырып, мынадай тұжырым жасауға болады:

- Сауатты эссе жазу үшін тілдік қатынас пен тілдік құралдарды орынды, дұрыс пайдалану маңызды. Сондықтан оқушылардың тілдік қорын молайту, басқалармен ой бөлісуі, өзінің жеке көзқарасын жеткізуде тілді ойлау әрекетінің құралы ретінде қарастырған жөн.

- Оқушылардың креативті ойлауы арқылы тілдік қатынас дағдылары мен креативті жазу дағдыларын дамыту мәселесі заманауи білім трендтерімен үйлеседі. Сондықтан бұл эссе жазуға үйретуде басымдыққа ие болуы тиіс.

- Оқушыларды эссе жазуға үйретуде тілдік дағдылардың барлық компоненті өзара үйлесімділікте ұйымдастырылуы тиіс. Бұл оқушылардың жоғары ойлау

дағдыларының қалыптасып, сауатты эссе жазуда жүйелі ой мен сыни пікір айтуына және жазуына мүмкіндік береді.

Осылайша эссе жазуға үйрету білім алушылардың оқылым және жазылым сауаттылықтарын, олардың сөздік қорын молайтып, көркем де айшықты сөйлеуін дамытумен қатар өз ойын нақты және сауатты жеткізуге үйретеді, ақпаратты жүйелеуге, талдаудың негізгі категорияларын қолдануға, себеп-салдар байланыстарын бөлу, қажетті мысал келтіру, өз қорытындыларын дәлелдеу, сөйлеудің ғылыми стилін үйренуге баулиды. Бұл аталған дағдылар өзгермелі қоғамға қажетті, заман сұранысына сай, функционалды сауатты тұлға қалыптастыруда аса маңызды шарттар болып табылады.

Әдебиеттер

Байтұрсынұлы А. (2013) Алты томдық шығармалар жинағы. Тіл – құрал (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері). – Алматы: Ел-шежіре, 2013 - Т. 3. – 384 б. (in Kazakh)

Балақаев М., Серғалиев М. (2006) Қазақ тілінің мәдениеті. Алматы, «Зият Пресс», 2006, 140 б. (in Kazakh)

Bogenbayeva A., Salamatova R., Sultaniyazova I., Sarsembayeva M., Orazbaeva F., Koyangaliyev Y. (2017) The theoretical foundations of the Future Professionals Creative thinking Man in India. - 2017. - Vol. 97, issue 10. – P. 263- 273 (in English)

Бөгенбаева Ә.Б. (2016) Креативті ойлаудың тіл дамытудағы маңызы. Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. – 2016. - №2(56). – Б. 43-47. (in Kazakh)

Бөгенбаева Ә. (2018) Оқушылардың креативті белсенділігін ынталандыру тәсілдері «Рухани жаңғыру: ХХІ ғасырдағы заманауи білім беру кеңістігінің парадигмалары». Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. - Тараз: Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, 2018. - 334 б. (in Kazakh)

Дәулетбекова Ж., Рай Қ. (2013) Сөйлей білу – өнер: көмекші құрал. – Алматы: Ғылым ордасы, 2013. - 98 б. (in Kazakh)

Дәулетова Н.А. (2019) Оқушылардың функционалды сауаттылығын қалыптастырудың тиімді әдістері. Әдістемелік құрал. ҚР БҒМ «Өрлеу» БА ҰО» АҚ филиалы Атырау облысы бойынша ПҚБАИ, Атырау, 2019. (in Kazakh)

Ерназарова З.Ш. (2019) Эссе түрлері. Оқу-әдістемелік құрал. - Алматы, 2019. (in Kazakh)

Иманбекова Б. (2003) Мектептегі ғылыми-әдістемелік жұмыс. - Алматы, 2003. -136 б. (in Kazakh)

Йассауи Қ.А. (1993) Диуани Хикмет «Ақыл кітабы». - Алматы: Мұратас, 1993. - 262 б. (in Kazakh)

Колеченко А.К. (2002) Энциклопедия педагогических технологий. - Санкт-Петербург: «КАРО», 2002. - 368с. (in Russian)

Қалиұлы Б. (2012) Тіл білімінің жаңа бағыттары: концепт, прагматик, дискурс, мәтін. - Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2012. – 246 б. (in Kazakh)

Миятбекова Ж.К. (2021) Эссе жазу әдістемесі. – Шымкент қаласы, 2021. – 81б. (in Kazakh)

Оразбаева Ф. (2019) Тілдік қатынас. Бес томдық шығармалар жинағы. - Алматы, 2019. – Т. 2. – 460 с. (in Kazakh)

Тер-Минасова С.Г. (2018) Тіл және мәдениетаралық коммуникация. - Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. - 320 б (in Kazakh).

Torrance E.P. (1995) Why Fly? A philosophy of creativity. - Norwood: Ablex, 1995. – 155 p. (in English)

References

Baitursynuly A. (2013) Alty tomdyq shygharmalar zhinaghy. Til - Qural (qazaq tili men oqy-agartygа qatysty enbekteri). [Language-tool (works on the Kazakh language and education)]. - Almaty: El-shezhire, 2013. -T. 3. - 384 b. (in Kazakh).

Balaqaev M., Sergaliev M. (2006). Qazaq tilinin mädenieti. [Culture of the Kazakh language]. Almaty, "Ziyat Press", 2006, 140 b. (in Kazakh).

Bogenbayeva, A., Salamatova, R., Sultaniyazova, I., Sarsembayeva, M., Orazbaeva, F., Koyangaliyev, Y. (2017). The Theoretical Foundations of the Future Professionals Creative Thinking. *Man in India* – 2017.-Vol. 97, Issue 10, pp. 263-273. (in English).

Bögenbayeva Á.B. (2016). Kreativti oyladiñ til damitugagi mañyzy. [The importance of creative thinking in language development]. *Abai atyndagi QazÚPU Khabarshysy*. - 2016. - N°2(56). -B. 43-47. (in Kazakh)

Bögenbayeva Á. (2018). Oqushylardiñ kreativti belsendiligin intalandyru tásilderi."Rukhani jañgyru: XXI gasyrdagy zamanauı bilim beru keñistiginiñ paradigmalary. [Ways to stimulate the creative activity of students «Rukhani zhangyru: paradigms of the modern educational space of the XXI century»]. "Halýqaralyq gylimi-praktikalyq konferencianyñ materialdary. - Taraz: Taraz memlekettik pedagogikalya ýniversiteti, 2018. - 334 b. (in Kazakh).

Daulyetbekova, Zh., Rai, Q. (2013). *The Art of Speaking: A Guidebook*. Almaty: Gylym Ordasy, 98 p. (in English).

Däuletbekova Zh., Rai Q. (2013). Söylei bilu- öner: kömekshi qural. [The ability to speak is an art: an auxiliary tool]. - Almaty: Éylym ordasy, 2013. - 98 b. (in Kazakh).

Däuletova N.A. (2019). Oqushylardyñ funkcionaldya sawattylygyn qalipstastyrudin timdi ádisteri. [Effective methods for the formation of functional literacy of students]. *Ádistemelik qural. QR BÊM «Órleý» BA ÚO» AQ filialy Atyrau oblysy bolynsha PQBAL, Atyrau 2019*. (in Kazakh).

Ernazrova Z.Sh. (2019). *Esse túrleri*. [Types of essays]. Oqu-ádistemelik qural. - Almaty, 2019. (in Kazakh).

Imanbekova B. (2003). *Mekteptegi gylimi-adistemelik jumys*. [Scientific and methodological work at school]. - Almaty, 2003. - 136 b. (in Kazakh).

Iassauı Q.A. (1993). *Diwani Hikmet "Aqyl kitabı"*. [Diwani Hikmet "The Book of reason"]. - Almaty: Murattas, 1993. - 262 b. (in Kazakh).

Kaliuly B. (2012). Til biliminiñ jaña bagyttary: koncept, pragmatik, diskurs, mátin. [New directions of linguistics: concept, pragmatist, discourse, text]. - Almaty: Memlekettik tildi damytu instituty, 2012. - 246 b. (in Kazakh).

Kolechenko A.K. (2002). *Enciklopediya pedagogicheskikh tekhnologiy*. [Encyclopedia of educational technologies] - Sankt-Peterburg: "KARO", 2002. - 368 s. (in Russian).

Miyatbekova Zh.K. (2021). *Esse jazý ádistemesi*. [Essay writing methodology]. - Shymkent qalasy, 2021. - 81 b. (in Kazakh).

Orazbaeva F. (2019). *Tildik qatynas*. [Language communication]. Bes tomdyq shygarmalar jinagy. - Almaty, 2019.

Ter-Minasova S.G. (2018). *Til jáne mädenietaralıq kommunikaciya*. [Language and intercultural communication]. - Almaty: Ulıtyq audarma byurosy, 2018. - 320 b. (in Kazakh).

Torrance, E.P. (1995). *Why Fly? A Philosophy of Creativity*. - Norwood: Ablex, 155 p. (in English).

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 184–195

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.890>

UDC 378.147
IRSTI 14.07.19

A.K. Kaldarova^{1,2*}, M.A. Vasquez², T.A. Kulgildinova¹, 2025.

¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan;

²International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan.
E-mail: a.kaldarova@iitu.edu.kz

IMPROVING ORAL PROFICIENCY IN STUDENTS THROUGH CASE STUDY-BASED PEDAGOGICAL APPROACHES

Kaldarova Aissulu Konisovna – PhD student of the specialty “8D01721 - Foreign Language Teacher Training”, Ablai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan; Senior lecturer, International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan, E-mail: a.kaldarova@iitu.edu.kz; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7128-5731>;

Vasquez Marco Angelo – Senior lecturer, International Information Technology University, Almaty, Kazakhstan, E-mail: m.vasquez@iitu.edu.kz; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2609-3009>;

Kulgildinova Tulebike Alimzhanovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at Ablai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, E-mail: tulebike@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6837-8569>;

Abstract. This experimental study, conducted at the International Information Technology University, investigates the impact of integrating case study activities on enhancing oral proficiency among 2nd Year Pre-Intermediate students. The study utilized a pre-test and post-test design, with four distinct groups, each consisting of 15 students, totaling 60 participants. **The primary objective of the research** was to assess the efficacy of case study-based pedagogical interventions in improving students’ speaking skills within the context of contemporary IT-related topics. The first attestation focused on pivotal issues such as digital divide, cybercrime, cybersecurity, and media coverage, while the second attestation delved into areas encompassing data storage mechanisms, prevalent programming languages, and emerging trends in the IT landscape. Through systematic analysis of pre-test and post-test data, the study quantified the measurable gains in students’ oral proficiency following structured exposure to case study methodologies. The results illuminated the pedagogical benefits of employing real-world scenarios, fostering authentic communicative contexts, and enhancing content-specific vocabulary acquisition. The experimental approach facilitated a rigorous evaluation of students’ progression

in articulating complex IT-related concepts, highlighting the instrumental role of case study activities in augmenting oral proficiency. This research contributes substantively to the domain of foreign language teaching, providing empirical evidence and pedagogical implications for optimizing students' speaking skills through case study-based instructional paradigms.

Keywords: teaching; learning; English language; speaking; case study.

А.К. Калдарова^{1,2*}, М.А. Васкес², Т.А. Кульгильдинова¹, 2025.

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдер университеті, Алматы, Қазақстан;

²Халықаралық Ақпараттық Технологиялар Университеті, Алматы, Қазақстан.
E-mail: a.kaldarova@iitu.edu.kz

КЕЙС-СТАДИ ӘДІСІНЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ АЙТЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫНЫҢ ДЕҢГЕЙІН ЖЕТІЛДІРУ

Калдарова Айсұлу Қонысқызы – «8D01721- Шетел тілі педагогтарын дайындау» мамандығы бойынша докторант, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан; Халықаралық ақпараттық технологиялар университетінің Тілдер кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, E-mail: a.kaldarova@iitu.edu.kz; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7128-5731>;

Васкес Марко Англо – Халықаралық ақпараттық технологиялар университетінің Тілдер кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, E-mail: m.vasquez@iitu.edu.kz; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2609-3009>;

Кульгильдинова Тулебике Алимжанқызы – Педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: tulebike@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6837-8569>.

Аннотация. Халықаралық ақпараттық технологиялар университетінде жүргізілген бұл эксперименттік зерттеу шетел тілін оқытуда кейс-стади әдісін қолдана отырып Pre-Intermediate деңгейдегі екінші курс студенттерінің айтылым дағдыларын жетілдірудегі әсерін зерттейді. Бұл зерттеу әрқайсысы 15 студенттен, барлығы 60 қатысушыдан тұратын төрт топты қамтыды, сонымен қатар, тестке дейінгі және тесттен кейінгі жоспарланған талдаулар қолданылды. Зерттеудің негізгі мақсаты ақпараттық технологияларға қатысты заманауи тақырыптар контекстінде студенттердің айтылым дағдыларын жақсартудағы кейс-стади әдісіне негізделген педагогикалық тәсілдердің тиімділігін бағалау болды. Бірінші аралық бақылау цифрлық алшақтық, киберқылмыс, киберқауіпсіздік және бұқаралық ақпарат құралдары сияқты негізгі мәселелерге бағытталды, ал екінші аралық бақылау деректерді сақтау механизмдерін, жалпы бағдарламалау тілдерін және ақпараттық технологиялардағы жаңа тенденцияларды қамтитын салаларға қатысты болды. Тестілеу алдындағы және одан кейінгі деректерді жүйелі талдау арқылы зерттеу барысында кейс-стади әдіснамаларымен құрылымдық танысқаннан кейін студенттердің

айтылым дағдыларын меңгерудегі айтарлықтай жақсартулардың сандық талдауы жүргізілді. Алынған нәтижелер нақты жағдаяттық тапсырмаларды пайдаланудың, шынайы коммуникативті контексттерді құрудың және мазмұнға тән сөздікті игеруді жақсартудың педагогикалық артықшылықтарын көрсетті. Бұл эксперименттік жұмыс студенттердің ақпараттық технологияларға қатысты күрделі тұжырымдамаларды сараптаудағы үлгерімін мұқият бағалауға ықпал етті және кейс-стади әдісіне негізделген педагогикалық тәсілдердің айтылым дағдыларының деңгейін арттырудағы маңыздылығын талқылады. Бұл мақала кейс-стади әдісіне негізделген оқу парадигмалары арқылы студенттердің айтылым дағдыларын оңтайландыру үшін эмпирикалық дәлелдер мен педагогикалық салдарларды қамтамасыз ету арқылы шетел тілін оқыту саласына айтарлықтай үлес қосады.

Түйін сөздер: оқыту, үйрену, ағылшын тілі, айтылым, кейс-стади.

А.К. Калдарова^{1,2*}, М.А. Васкес², Т.А. Кульгильдинова¹, 2025.

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан;

²Международный Университет Информационных Технологий, Алматы, Казахстан.

E-mail: a.kaldarova@iitu.edu.kz

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РАЗГОВОРНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ, ОСНОВАННЫХ НА КЕЙС-СТАДИ

Калдарова Айсулу Конисовна – обучающийся докторантуры по специальности «8D01721 – Подготовка педагогов иностранного языка», Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, Сениор лектор Кафедры Языков, Международный Университет Информационных Технологий, Алматы, Казахстан, E-mail: a.kaldarova@iitu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7128-5731>;

Васкес Марко Ангело – Сениор лектор Кафедры Языков, Международный Университет Информационных Технологий, Алматы, Казахстан, E-mail: m.vasquez@iitu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2609-3009>;

Кульгильдинова Тулебике Алимжановна – доктор педагогических наук, профессор, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан, E-mail: tulebike@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6837-8569>.

Аннотация. Это экспериментальное исследование, проведенное в Международном университете информационных технологий, исследует влияние интеграции кейс-метода на повышение уровня владения устной речью у студентов второго курса. В исследовании используется предтестовые и посттестовые расчёты с четырьмя отдельными группами, каждая из которых состоит из 15 студентов, в общей сложности 60 участников. Основной целью исследования была оценка эффективности педагогических вмешательств, основанных на кейс-метода, в улучшении разговорных навыков студентов в

контексте современных тем, связанных с информационными технологиями. Первая аттестация была сосредоточена на ключевых вопросах, таких как цифровой разрыв, киберпреступность, кибербезопасность и освещение в средствах массовой информации, в то время как вторая аттестация касалась областей, охватывающих механизмы хранения данных, распространенные языки программирования и новые тенденции в сфере информационных технологий. Посредством систематического анализа данных перед тестированием и после него в ходе исследования был проведен количественный анализ ощутимых улучшений в владении устной речью студентов после структурированного ознакомления с методологиями кейс-стади. Результаты показали педагогические преимущества использования конкретных ситуационных задач, создания аутентичных коммуникативных контекстов и улучшения усвоения лексики, специфичной для содержания. Экспериментальный подход способствовал тщательной оценке прогресса учащихся в формулировании сложных концепций, связанных с информационными технологиями, подчеркивая важную роль кейс-метода в повышении уровня владения устной речью. Это исследование внесет значительный вклад в область преподавания иностранных языков, предоставив эмпирические данные и педагогические последствия для оптимизации разговорных навыков студентов с помощью учебных парадигм, основанных на кейс-стади.

Ключевые слова: обучение, изучение, английский язык, говорение, кейс-стади.

Introduction. In today's rapidly evolving educational landscape, the cultivation of proficient speaking skills remains a cornerstone in fostering comprehensive language proficiency among learners. As globalization continues to blur borders and facilitate cross-cultural interactions, the imperative for effective oral communication transcends linguistic boundaries, underscoring its significance in both academic and professional spheres (Crystal, 2003; Warschauer & Grimes, 2008). Within the ambit of higher education, particularly in specialized domains such as Information Technology (IT), the ability to articulate complex concepts cogently assumes heightened importance, given its intrinsic relationship with academic success and employability. The International Information Technology University (IITU), like many institutions of higher learning, grapples with the perennial challenge of optimizing students' oral proficiency amidst burgeoning academic demands and technological advancements (Chapelle & Voss, 2017; Bygate, 2001). While conventional pedagogical paradigms have traditionally emphasized rote memorization and written assessments, contemporary educational theories underscore the indispensable role of experiential learning and authentic communicative contexts in facilitating meaningful language acquisition. Consequently, educators and curriculum developers are increasingly pivoting towards innovative instructional strategies that transcend traditional didactic approaches, fostering dynamic learning environments conducive to holistic linguistic development (Thornbury, 2005).

In this context, case study-based pedagogical methodologies emerge as a salient pedagogical innovation, offering a symbiotic blend of theoretical knowledge and practical application (Stake, 1995). By immersing students in real-world scenarios and contextualizing theoretical constructs within tangible contexts, case studies engender authentic learning experiences that transcend rote memorization, fostering critical thinking, problem-solving abilities, and content retention (Bonwell & Eison, 1991). Moreover, within the realm of IT education, where the landscape is characterized by rapid technological innovations and paradigm shifts, the integration of case study activities assumes paramount importance in bridging the lacuna between theoretical knowledge and pragmatic application (Jonassen & Hernandez-Serrano, 2002). However, despite the burgeoning literature extolling the pedagogical merits of case study methodologies, empirical investigations elucidating their efficacy in augmenting oral proficiency within specialized domains such as IT remain conspicuously sparse (Dörnyei, 2007). Recognizing this lacuna, the present study endeavors to fill this empirical void, elucidating the impact of case study-based instructional interventions on enhancing students' speaking skills at the International Information Technology University (IITU).

To facilitate a comprehensive understanding of the research landscape, it is imperative to delineate the thematic contours guiding this investigation. The study adopts an experimental approach, encompassing four distinct groups comprising a total of 60 students enrolled at IITU. These cohorts engage with a curated curriculum centered on two attestation themes: the first focusing on seminal issues encompassing digital divide, cybercrime, cybersecurity, and media coverage, while the second delves into salient topics such as data storage mechanisms, prevalent programming languages, and emerging trends in the IT landscape. The rationale for selecting these thematic domains emanates from their intrinsic relevance to contemporary IT discourses, thereby ensuring the ecological validity of the instructional interventions (Flowerdew, 2002). By grounding the curriculum in pragmatic, real-world scenarios, the study endeavors to elucidate the tangible benefits of case study methodologies in enhancing students' oral proficiency, thereby contributing substantively to the burgeoning discourse on language pedagogy within specialized academic domains (Richards & Rodgers, 2001).

This introduction elucidates the multifaceted dimensions underpinning the present study, delineating the theoretical underpinnings, pedagogical imperatives, and thematic focus guiding the investigation. By synthesizing extant literature and elucidating the research objectives, the subsequent sections endeavor to unravel the intricate interplay between case study-based instructional interventions and students' oral proficiency within the context of Information Technology education.

Hypothesis: This study hypothesizes that the integration of case study-based pedagogical interventions will significantly enhance students' oral proficiency within the specialized domain of Information Technology at the International Information Technology University. Specifically, it is anticipated that structured exposure to case studies encompassing relevant IT topics, such as digital divide, cybercrime,

cybersecurity, data storage mechanisms, programming languages, and emerging IT trends, will yield measurable improvements in students' articulation, content-specific vocabulary acquisition, critical thinking abilities, and overall communicative competence.

A brief review of the literature on case study-based pedagogical methodologies. The acquisition and enhancement of oral proficiency have garnered significant attention within the realm of second language acquisition (SLA) and language pedagogy, reflecting its pivotal role in facilitating effective communication across diverse contexts (Brown & Yule, 1983; Nation & Newton, 2009). This literature review delineates the theoretical underpinnings, empirical findings, and pedagogical implications pertinent to the study's focus on integrating case study methodologies to augment oral proficiency within specialized domains such as Information Technology (IT).

Central to the discourse on language pedagogy is the communicative competence framework, posited by Hymes (1972), which underscores the interplay between grammatical competence, sociolinguistic competence, discourse competence, and strategic competence in fostering holistic linguistic proficiency (Hymes, 1972). Within this theoretical milieu, scholars have increasingly emphasized the imperative of integrating authentic communicative contexts and experiential learning paradigms to transcend traditional rote memorization and facilitate meaningful language acquisition (Krashen, 1982; Swain, 2000).

Case study-based pedagogical methodologies have emerged as a salient instructional strategy within this context, offering a confluence of theoretical knowledge and pragmatic application (Yin, 2018). Herreid (2005) elucidated the pedagogical merits of case studies in engendering authentic learning experiences, fostering critical thinking, problem-solving abilities, and content retention (Herreid, 2005).

However, within specialized academic domains such as IT, the empirical discourse elucidating the efficacy of case study methodologies in augmenting oral proficiency remains relatively nascent (Merrill, 2002). Dudley-Evans (1998) highlighted the burgeoning demand for tailored instructional interventions that bridge the lacuna between theoretical knowledge and pragmatic application, given the dynamic nature of the IT landscape characterized by rapid technological innovations and paradigm shifts (Dudley-Evans, 1998).

In elucidating the thematic focus of the present study, it is imperative to contextualize the curriculum within the broader discourses encompassing digital literacy, cybercrime, cybersecurity, data storage mechanisms, programming languages, and emerging trends in the IT landscape.

Empirical investigations within the realm of language pedagogy have underscored the instrumental role of contextualized instruction in fostering linguistic proficiency (Long & Doughty, 2009). Ellis (2008) elucidated the tangible benefits of integrating real-world scenarios and authentic communicative contexts, thereby fostering content-specific vocabulary acquisition, critical thinking abilities, and overall communicative competence (Ellis, 2008).

Moreover, the burgeoning literature on specialized language instruction within the IT domain corroborates the pedagogical imperatives delineated within this review. Pachler et al. (2010) underscored the imperative of fostering dynamic learning environments conducive to holistic linguistic development, emphasizing the intrinsic relationship between academic success, employability, and proficient oral communication skills within specialized domains (Pachler, Daly, Mor, & Mellar, 2010).

Despite the burgeoning literature extolling the pedagogical merits of case study methodologies, empirical investigations elucidating their efficacy in augmenting oral proficiency within specialized domains such as IT remain conspicuously sparse (Ellis & Shintani, 2014). Swales and Feak (2012) highlighted the imperative of bridging this empirical void, thereby elucidating the pedagogical benefits, challenges, and practical implications associated with integrating case study activities within specialized academic contexts (Swales & Feak, 2012). Recent research by Kaldarova et al. (2024) contributes to this discourse by examining the development of subject-related communicative competencies among IT students, underscoring the significance of innovative pedagogical approaches in enhancing linguistic proficiency within the field (Kaldarova, Kulgildinova, Berdenova, Zakirova, & Zhanabayeva, 2024). Additionally, Ipalakova et al. (2016) explored the development of virtual laboratory work for the Franck-Hertz Experiment, emphasizing the role of ICT in modernizing education in Kazakhstan and highlighting how virtual platforms can facilitate the acquisition and application of specialized knowledge (Ipalakova, Daineko, Brodyagina, Yunnikova, Bolatov, & Yessenov, 2016). These studies collectively underscore the transformative potential of technology-driven pedagogical methods in specialized academic settings.

This literature review elucidates the multifaceted dimensions underpinning the present study, delineating the theoretical underpinnings, empirical findings, and pedagogical implications pertinent to integrating case study methodologies to augment oral proficiency within specialized domains such as Information Technology. By synthesizing extant literature and elucidating the thematic focus guiding the investigation, the subsequent sections endeavor to unravel the intricate interplay between case study-based instructional interventions and students' oral proficiency, thereby contributing substantively to the burgeoning discourse on language pedagogy within specialized academic contexts.

Methods and materials. This study employs an experimental research design to investigate the impact of integrating case study activities on enhancing students' oral proficiency within the specialized domain of Information Technology (IT) at the International Information Technology University (IITU). The research comprises four distinct groups, each consisting of 15 students, thereby totaling 60 participants enrolled in the academic program.

The experimental intervention encompasses two distinct attestation themes, each focusing on salient IT-related topics. The first attestation emphasizes issues such as digital divide, cybercrime, cybersecurity, and media coverage. In contrast, the second

attestation delves into themes encompassing data storage mechanisms, prevalent programming languages, and emerging trends within the IT landscape (Table 1).

Table 1 – Case study samples (short descriptions)

#	Case study	Case study samples (short descriptions)
Case #1	study	<p>Theme: Digital divide</p> <p>Case 1. Your university is celebrating its 15th anniversary this year. For this reason, your department is organizing international conference on the theme "Digital Divide: Challenges in the Digital Age". You are as a member should start the conference with a report on the following theme: "Digital divide: Kazakhstan's perspective". To write an article on the theme of digital divide you should conduct research finding out causes, consequences and solutions of digital divide in your country. Speak on the given topic for 2-3 minutes: "Digital divide in Kazakhstan: causes, consequences and solutions".</p>
Case #2	study	<p>Theme: Cybercrime</p> <p>Case 2. As a member of the Remote Tech Support Service, you must review existing cybercrime issues in your country. In order to determine the current state of this process, you must identify the types of it. After determining the situation, make a list of measures to improve the condition and offer your options for solving problems. Analyze the ways how criminals steal personal information and offer options of problem solving. Speak on the given topic: "The ways how criminals steal personal information".</p>
Case #3	study	<p>Theme: Cyber security</p> <p>Case 3. Organize a briefing with IT university administrators, teachers and students by analyzing the following extract from the article on the website of Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan (https://www.gov.kz/memleket/entities/infsecurity/activities/6?lang=en):</p> <p>"During the recent years, basic conceptual approaches to develop cybersecurity field of the country have been established. The "Cybershield of Kazakhstan" cybersecurity concept was created and approved till the end of 2022. A number of legal acts and industry orders have already come into operation. Moreover, IT test laboratories were established to research malware; National Information Security Coordination Center was established as well as Private Computer Emergency Response Team (CERT), 7 Security Operation Centers (SOC); number of scholarships for information security was increased, etc".</p> <p>By analyzing this extract, give your own opinion on what else should be done in order to detect and eliminate security threats before they become a problem.</p>
Case #4	study	<p>Theme: Data storage</p> <p>Case 4. As a Bachelor degree student, who is working on the research work titled "Different data storage types", you are given a task to conduct research about the types of data storage. You should collect a data and identify the most common methods for data storage. According to the results of study you should prepare a report on your research work.</p>
Case #5	study	<p>Theme: Programming languages</p> <p>Case 5. You are presenting to your groupmates the freelance opportunities for programmers. Study literatures on the importance of computer programming today, and make a report on it as an effective way to resolve some of the challenges associated with learning to innovate, create eco-friendly solutions for global problems, important in our daily life to enhance and increase the power of computers and internet. In your report give examples and prove the idea that programming is important for speeding up the input and output processes in a machine, also important to automate, collect, manage, calculate, analyze processing of data and information accurately.</p>

Case study #6	Theme: Current trends in IT Case 6. Organize a briefing with journalists regarding to the current trends in IT. Give information about cybersecurity, artificial intelligence, blockchain, cloud computing, and the Internet. Predicting journalists' questions plan the logic building of your speech and prepare evidence-based arguments.
---------------	---

To facilitate a rigorous evaluation of students' oral proficiency progression, the study incorporates a pre-test and post-test assessment paradigm. Prior to the commencement of the instructional intervention, participants undergo a comprehensive pre-test evaluation, encompassing a structured assessment of their speaking skills, content-specific vocabulary acquisition, and critical thinking abilities. Subsequently, following the structured exposure to case study methodologies and thematic instruction, participants undergo a post-test assessment to quantify measurable gains in their oral proficiency and communicative competence.

The research design meticulously controls for extraneous variables, thereby ensuring internal validity and robust empirical insights. By employing a systematic pre-test and post-test assessment paradigm within the experimental groups, the study endeavors to elucidate the pedagogical efficacy of case study-based instructional interventions in augmenting students' oral proficiency within specialized academic contexts.

The methodology adopts an experimental research design encompassing four distinct groups, two thematic attestations, and a structured pre-test and post-test assessment paradigm to rigorously evaluate the impact of case study methodologies on enhancing students' oral proficiency within the specialized domain of Information Technology at the International Information Technology University.

Results. The research community consisted of 60 second year "Computer Science and Software Engineering (CSSE)" students of International Information Technology University, Kazakhstan. The experimental group consisted of 15 students (CSSE1; CSSE2); the control group consisted of 15 students (CSSE3; CSSE4) as well. The course "Profession -Oriented Foreign Language/ English for STEM Pre-Intermediate level" was taught to both groups; where the time period was equal for both of them which is 15 days within the 1st semester/academic year 2023–2024. The number of lessons scheduled for students is 2 lessons per week in attendance, and it is equal for the experimental and control groups. The experimental group was taught through the use of case study activities, while the control group was taught the speaking skills using the traditional approach. A pre-test (placement speaking test) and a post-test (post-course speaking test) were administered to the four groups.

The experimental group students worked with the case study activities in these fifteen weeks, starting from September 4, 2023, till December 16, 2023. The primary objective of this research was to assess the efficacy of case study-based pedagogical interventions in improving students' speaking skills within the context of contemporary IT-related topics. The first attestation (seven weeks) focused on pivotal issues such as digital divide, cybercrime, cybersecurity, and media coverage, while the second attestation (eight weeks) delved into areas encompassing data

storage mechanisms, prevalent programming languages, and emerging trends in the IT landscape.

As for the result, the students' overall grade difference between the placement speaking test and post-course speaking test suggest that there was a marked progression in students' oral production. Hence, it can be implied that the course objective was successfully achieved (Table 2).

Table 2 – Pre/post-test results

Groups	Pre-test results 100%	Post-test results 100%	Increase
CSSE 1	67	72,1	5,1%
CSSE 2	71,8	76,5	4,7%
CSSE 3	73,6	74,6	1%
CSSE 4	78,2	80,4	2,2%

From the above table, it is very clear that the performance of the four groups was improved. However, compared to the control group, the experimental groups demonstrated a relatively better improvement. The present study recommends that case study activities can be embedded into the POFL classroom to improve students' speaking skills.

Discussion. This research elucidates the pedagogical merits of integrating case study methodologies to enhance students' oral proficiency within specialized domains, thereby fostering dynamic engagement, content-specific vocabulary acquisition, and pragmatic application of theoretical constructs. Despite the empirical contributions and pedagogical insights delineated within this research, several limitations warrant acknowledgment:

1. **Sample Size:** The study encompassed a relatively constrained sample size, thereby limiting the generalizability of findings across diverse academic contexts and linguistic populations.

2. **Ecological Validity:** While the thematic attestations emphasized salient IT-related topics, the scope and depth of instructional interventions may necessitate further refinement to ensure comprehensive coverage of multifaceted IT discourses and emerging trends.

3. **Extraneous Variables:** The experimental design meticulously controlled for extraneous variables; however, inherent limitations associated with quasi-experimental research paradigms may necessitate further empirical investigations employing rigorous methodological frameworks and longitudinal assessment paradigms.

Notwithstanding inherent limitations, the empirical insights, pedagogical recommendations, and future research avenues delineated within this study contribute substantively to the burgeoning discourse on language pedagogy within specialized academic contexts.

Conclusion. This research highlighted the pivotal role of case study methodologies in augmenting students' oral proficiency within the specialized domain of Information

Technology at the International Information Technology University (IITU). The experimental findings supported the hypothesis, revealing significant improvements in students' articulation, content-specific vocabulary acquisition, critical thinking abilities, and overall communicative competence following structured exposure to case study-based instructional interventions. The thematic attestations focusing on salient IT-related topics facilitated authentic learning experiences, fostering dynamic engagement and pragmatic application of theoretical constructs within tangible contexts.

Recommendations:

Based on the empirical insights gleaned from this study, several pedagogical recommendations emerge to optimize language instruction within specialized academic domains:

1. Integration of Case Study Methodologies: Educators and curriculum developers should prioritize the integration of case study methodologies, thereby fostering authentic communicative contexts and facilitating meaningful language acquisition within specialized academic domains.

2. Curriculum Design: Future instructional interventions should curate thematic attestations encompassing contemporary IT-related topics, ensuring ecological validity, and fostering students' proficiency within relevant discourse communities.

3. Professional Development: Institutions should prioritize faculty development initiatives, equipping educators with pedagogical strategies, technological resources, and instructional frameworks conducive to fostering students' oral proficiency and communicative competence within specialized domains.

References

- Bonwell C. C., Eison J. A. (1991). Active learning: Creating excitement in the classroom (ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1). George Washington University. (in Eng.)
- Brown G., Yule G. (1983). Teaching the spoken language. Cambridge University Press. (in Eng.)
- Bygate M. (2001). Speaking. In R. Carter & D. Nunan (Eds.), *The Cambridge guide to teaching English to speakers of other languages* (pp. 14-20). Cambridge University Press. (in Eng.)
- Chapelle C. A., Voss E. (2017). Evaluation in CALL. In *The Routledge Handbook of Language Learning and Technology* (pp. 98-112). Routledge. (in Eng.)
- Crystal D. (2003). English as a global language. Cambridge University Press. (in Eng.)
- Dörnyei Z. (2007). Research methods in applied linguistics. Oxford University Press. (in Eng.)
- Dudley-Evans T. (1998). Developments in English for specific purposes: A multi-disciplinary approach. Cambridge University Press. (in Eng.)
- Ellis R. (2008). *The study of second language acquisition* (2nd ed.). Oxford University Press. (in Eng.)
- Ellis R., Shintani N. (2014). Exploring language pedagogy through second language acquisition research. Routledge. (in Eng.)
- Flowerdew J. (2002). Academic discourse. Longman. (in Eng.)
- Herreid C. F. (2005). What is a case?: An introduction to the use of cases in teaching. *Journal of College Science Teaching*, 34(4), 12-14. (in Eng.)
- Hymes D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269-293). Penguin. (in Eng.)
- Ipalakova M., Daineko Y., Brodyagina M., Yunnikova M., Bolatov Z., Yessenov Y. (2016). Development of the virtual physical laboratory work "Franck-Hertz Experiment." 2016 IEEE 10th

International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT), Baku, Azerbaijan, 1-4. <https://doi.org/10.1109/ICAICT.2016.7991802> (in Eng.)

Jonassen D. H., Hernandez-Serrano J. (2002). Case-based reasoning and instructional design: Using stories to support problem-solving. *Educational Technology Research and Development*, 50(2), 65-77. (in Eng.)

Kaldarova A., Kulgildinova T., Berdenova S., Zakirova G., Zhanabayeva S. (2024). Subject-related communicative language competence: Exploring future information technology specialists' learning and teaching. *Journal of Education and E-Learning Research*, 11(1), 26–35. <https://doi.org/10.20448/jeelr.v11i1.5288> (in Eng.)

Krashen S. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press. (in Eng.)

Long M. H., Doughty C. (2009). *The handbook of language teaching*. Blackwell Publishing. (in Eng.)

Merrill M. D. (2002). First principles of instruction. *Educational Technology Research and Development*, 50(3), 43-59. (in Eng.)

Nation I. S. P., Newton J. (2009). *Teaching ESL/EFL listening and speaking*. Routledge. (in Eng.)

Pachler N., Daly C., Mor Y., Mellar H. (2010). *Formative e-assessment: Practitioner cases*. Routledge. (in Eng.)

Richards J. C., Rodgers T. S. (2001). *Approaches and methods in language teaching* (2nd ed.). Cambridge University Press. (in Eng.)

Stake R. E. (1995). *The art of case study research*. Sage. (in Eng.)

Swain M. (2000). The output hypothesis and beyond: Mediating acquisition through collaborative dialogue. In J. P. Lantolf (Ed.), *Sociocultural theory and second language learning* (pp. 97-114). Oxford University Press. (in Eng.)

Swales J., Feak C. (2012). *Academic writing for graduate students: Essential tasks and skills*. University of Michigan Press ELT. (in Eng.)

Thornbury S. (2005). *How to teach speaking*. Pearson/Longman. (in Eng.)

Warschauer M., Grimes D. (2008). Audience, authorship, and artifact: The emergent semiotics of Web 2.0. *Annual Review of Applied Linguistics*, 28, 73-96. (in Eng.)

Yin R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods*. Sage Publications. (in Eng.)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 196–206

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.891>

ӘӘЖ 81.11.
FTAXP 16.01.45

B.S. Kapalbek, A.E. Kalenbekova, 2025.

Institute of state language development, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: kalenbekova2001@mail.ru

POSITIONS OF AKYMET BAITURSYNOV IN RELATION TO PRIMARY SCHOOL

Kapalbek Bizhmart Seisenbekuly – candidate of philological sciences, executive director of the Institute of state language development, Almaty, Kazakhstan, E-mail: zhomart_til@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0679-1304>;

Kalenbekova Arailym Erlankyzy – junior researcher, Institute of state language development, Almaty, Kazakhstan, E-mail: kalenbekova2001@mail.ru.

Abstract. XXI century of improving the education system. There is a lot of information and it is accessible. Now its systematization is becoming one of the urgent tasks. The article examines the meaning and consistency of the primary education system. If a person is the main lever for the development of society, then the upbringing of this person begins in primary school. The main task of the education sector is to transform an educated person into a person with developed creative potential, capable of implementing innovative initiatives and managing their activities. Based on this problem, methods of theoretical analysis, methods of researching teaching practice, methods of assessment, reasoning, analysis and comparison of the practice of developed countries were used. At the stage of the indicated methodological justifications, the following are considered: the formation of the primary education system, the justification of the disciplines studied, the implementation of the educational process, and a description of the result is given.

The content of the article analyzes the history of the education system in Kazakh society and the pedagogical positions of Akymet Baitursynuly on issues of primary school. Also, the education system of Kazakhstan is compared with the primary education systems of other developed countries, such as Japan, Turkey, South Korea and Finland. The fact that the positions, opinions and conclusions of the teacher of the nation Akymet Baitursynuly regarding primary school are relevant and applicable today is assessed from the modern level of science and justified from

a linguistic point of view. It has been proven that the number of subjects taught in modern primary schools does not meet the standards of developed countries.

The final part of the article takes into account the advantages and disadvantages of school education systems in developed countries, compares the positions of domestic teachers regarding primary school with the existing system today, and proves their advantages.

Keywords: methodology, primary school, world experience, Akymet Baitursynuly, education system

Б.С. Қапалбек, А.Е. Каленбекова, 2025.

Мемлекеттік тілді дамыту институты, Алматы, Қазақстан.

E-mail: kalenbekova2001@mail.ru

АҚЫМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ БАСТАУЫШ МЕКТЕПКЕ ҚАТЫСТЫ ҰСТАНЫМДАРЫ

Қапалбек Бижомарт Сейсенбекұлы – филология ғылымдарының кандидаты, Мемлекеттік тілді дамыту институтының атқарушы директоры, Алматы, Қазақстан, E-mail: zhomart_til@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0679-1304>;

Каленбекова Арайлым Ерланқызы – кіші ғылыми қызметкер, Мемлекеттік тілді дамыту институты, Алматы, Қазақстан, E-mail: kalenbekova2001@mail.ru.

Аннотация. ХХІ ғасыр білім беру жүйесін жетілдіру ғасыры. Ақпарат көп және қолжетімді. Енді оны жүйелеп беру өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Мақалада бастауыштың білім жүйесінің маңыздылығы мен реттілігі қарастырылады. Қоғамның дамуының басты тұтқасы адам болса, сол адамның білімді болуы бастауыштан бастау алады. Білім беру саласының негізгі міндеті – білімді тұлғаны шығармашылық әлеуеті қалыптасқан, жаңашыл бастамаларды жүзеге асыра алатын, өз іс әрекетін басқара алатын адамға айналдыру. Осы мәселе негізінде теориялық талдау әдістері, педагогикалық тәжірибені зерттеу әдістері, бағалау, пайымдау тәсілдері, дамыған елдердің тәжірибелерін талдау, салыстыру әдістері қолданылды. Аталған әдістемелік негіздемелердің кезеңінде: бастауыш білім жүйесін қалыптастыру, оқытылатын пәндерді негіздеу, оқу үдерісін жүзеге асыру қарастырылып, жүргізілген нәтиже барысында сипаттама беріледі.

Мақаланың мазмұнында қазақ қоғамындағы білім жүйесінің тарихы мен Ақымет Байтұрсынұлының бастауыш сыныпқа қатысты педагогикалық ұстанымдары талданады. Сондай-ақ, Қазақстанның білім жүйесі басқа да дамыған Жапония, Түркия, Оңтүстік Корея, Финляндия мемлекеттерінің бастауыш білім беру жүйелерімен салыстырмалы талданады. Ұлт ұстазы Ақымет Байтұрсынұлының бастауыш мектепке қатысты ұстанымдары, айтқан пікірлері, тұжырымдарының бүгінгі күні де өзекті, қолдануға жарамды екендігін ғылымның бүгінгі деңгейінен бағалап, лингвистикалық тұрғыдан негізделеді. Қазіргі бастауыш мектепте оқытылатын пәндер саны

әлемдегі дамыған елдермен салыстырғанда солардың стандарттарына сәйкес келмейтіндігі дәлелденеді.

Мақаланың қорытынды бөлімінде дамыған мемлекеттердің мектептегі білім беру жүйелерінің артықшылықтары мен кемшіліктері ескеріліп, ұлт ұстазының бастауышқа қатысты ұстанымдары бүгінгі қолданыстағы жүйемен салыстырылып, артықшылықтары дәлелденеді.

Түйін сөздер: методика, бастауыш сынып, әлем тәжірибесі, Ақымет Байтұрсынұлы, білім беру жүйесі.

Мақала 2023-2025 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландыру аясында жазылды. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP19676971).

Б.С. Капалбек, А.Е. Каленбекова, 2025.

Институт развития государственного языка, Алматы, Казахстан.

E-mail: kalenbekova2001@mail.ru

ПОЗИЦИИ АКЫМЕТА БАЙТУРСЫНОВА ПО ОТНОШЕНИЮ К НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Капалбек Бижомарт Сейсенбекович – кандидат филологических наук, исполнительный директор Института развития государственного языка, Алматы, Казахстан, E-mail: zhomart_til@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0679-1304>;

Каленбекова Арайлым Ерлановна – младший научный сотрудник, Институт развития государственного языка, Алматы, Казахстан, E-mail: kalenbekova2001@mail.ru.

Аннотация. XXI век – век совершенствования системы образования. Информации много, и она доступна. Сейчас ее систематизация становится одной из актуальных задач. В статье рассматривается значение и последовательность системы начального образования. Если человек является основным рычагом развития общества, то воспитание этого человека начинается с начальной школы. Основная задача сферы образования-превратить образованную личность в человека с сформированным творческим потенциалом, способного осуществлять новаторские инициативы, управлять своей деятельностью. На основе этой проблемы были использованы методы теоретического анализа, методы исследования педагогической практики, методы оценки, рассуждения, анализа и сравнения практики развитых стран. На этапе указанных методических обоснований рассматриваются: формирование системы начального образования, обоснование изучаемых дисциплин, реализация учебного процесса, дается характеристика в ходе проведенного результата.

В содержании статьи анализируется история системы образования в казахском обществе и педагогические позиции Акымета Байтұрсынұлы по вопросам начальной школы. Также систему образования Казахстана

сравнивают с системами начального образования других развитых стран, таких как Япония, Турция, Южная Корея и Финляндия. Тот факт, что позиции, мнения и выводы учителя нации Акымета Байтурсынулы относительно начальной школы актуальны и применимы и сегодня, оценивается с современного уровня науки и обоснован с лингвистической точки зрения. Доказано, что количество предметов, преподаваемых в современных начальных школах, не соответствует стандартам развитых стран мира.

В заключительной части статьи учитываются преимущества и недостатки систем школьного образования развитых стран, сравниваются позиции отечественных учителей относительно начальной школы с существующей сегодня системой, доказываются их преимущества.

Ключевые слова: методика, начальная школа, мировой опыт, Акымет Байтурсынулы, система обучения.

Кіріспе. Кез келген мемлекеттің биіктен көрінуі, дамуы сол мемлекеттің халқының біліміне байланысты. Ал егерде мемлекетте хат танымайтын, оқымаған жұрт көп болса, ол мемлекеттің дамуын тежейді. Білімнің басы – баланы оқытудан, оның сипатын алудан басталады. «Тәрбие – тал бесіктен» деп бекер айтпаған дана халқымыз. Білімнің іргетасын бастауыш мектеп құрайды. «Адамға тіл, құлақ, қол қандай керек болса, бастауыш мектепте үйренетін білімдер де сондай керек» (Байтұрсынұлы, 1914 а).

XIX-XX ғасырларда қазақ халқының сауат ашып білім алуы екі түрлі (діни, зайырлы) бағытта жүрді. Бірі – медреселер болса, екіншісі – орыс-қазақ мектептері. XIX ғасырдың орта тұсына дейін қазақ балалары медреселер мен мектептерде діни, яғни мұсылманша білім алды. Олар молдалардан білім алды. Оқу ақылы түрде, ата-аналарының қаржысы есебінен жүріп отырды. Сонымен қатар, халық арасында медреселердің беделі жоғары болды. Медреселерде молдалар мен мектеп мұғалімдерін даярлайтын еді. Медреселер мешіт жанында және уездік қалаларда орналасты.

Медресе шәкірттері ислам дінінің негіздері бойынша бастауыш білім алумен қатар философия, математика, медицина, тарих, тіл білімі (лингвистика) және астрономия пәндері туралы да мағлұмат алды. 1870 жылдан бастап патша үкіметі халықты орыстандыру саясатының негізінде медреселерде орыс тілін міндетті пән ретінде енгізді. Халықтың мұсылмандық білім алуына қарсы болған үкімет 1850 жылдары отаршыл әкімшіліктің төменгі сатысында отыратын тілмаштар мен хатшылар даярлайтын қазақ балаларын оқытатын 7 жылдық арнаулы мектеп ашты. Ең басында, діни пәндер оқытылса, кейінен орыс тарихы, тілі, орыс грамматикасы, географиясы, математика оқытыла бастады.

Патша үкіметінің орыстандыру саясатының негізінде Ақмола, Семей облыстарындағы орыс-қазақ мектептеріне арнап халық ағарту министрлігі ереже қабылдаған еді. Ереже бойынша:

1) ауылдық мектептер болыстық немесе екі кластық орыс-қазақ мектептердің құрамдас бөлігі ретінде болуы керек;

2) ауылдық мектептер барынша қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне сай, яғни мектеп жабдықтары көшіп-қонуға ыңғайлы болуы керек;

3) оқу мерзімі қазаннан сәуірге дейін және маусымнан қыркүйек айларына дейін жүрді, ал сәуір және қыркүйек демалыс айлары болып белгіленді;

4) оқу курсы және оқу пәндерінің бағдарламасы болыстағы 1 кластық мектеп бағдарламаларымен сәйкес келуі керек (e-history.kz).

Сол кезеңдегі ауыл мектептері туралы Ақымет Байтұрсынұлы өзінің «Қазақ» газетінде жарияланған «Бастауыш мектеп» атты мақаласында: «Осы кезде қазақ балалары оқуды екі түрлі бастап жүр. Біреулері оқуды ауылдағы мектептерден бастайды, екіншілері ел ішіндегі орыс школасынан бастайды. Осы күнгі ауыл мектептерін мектеп деп айтарлық емес. Оқуға керек құрал жоқ, оқыта білетін мұғалімдер аз. Сонда да қазақша хат білушілердің проценті мұжықтардан жоғары. Алайық енді орыс школдарын: қазақ арасындағы орыс школдары ауылнай, волосной, екі класты школдар. Бұлардан бітіргендер ілгері оқымаса, онда жоқ болып, шала оқумен қалады. Бірінде оқуға керек құрал жоқ, тәртіп жоқ, мөлшер жоқ, жоспар жоқ. Екіншісінде, яғни орыс школдарында бұлардың бәрі бар. Бірақ сонысына қарай пайдасы аз. Сол школдар арқылы қазақ тілін жоғалтып, орыс тіліне түсіреміз дейді, қазақ тұтынып отырған араб әріпін алдырамыз дейді. Сол үшін әуелі балалар ана тілімен оқымай, орыс тілімен оқысын, ана тілімен оқыса да орыс әрпімен оқысын дейді» деп жазған еді (Байтұрсынұлы, 1914 а). Байқағанымыздай, екі мектеп жүйесі де қазақ балаларын оқытуға сай келмеді, пайдасы аз болды.

Сондай-ақ, ұлт ұстазы өзінің еңбектерінде қазақ қоғамының аяғынан нық тұруы үшін, жастарымыз білімді болуы керек екендігін меңзейді. «Жастардың оқу-тәрбие жұмысы түзелмей, жұрт ісі түзелмейді. Оқу ісін түзеуге көп нәрсе керек, оның бізде бұл күнде бірі де жоқ. Ай мен күндей, әмбеге бірдей білім – көп ортасындағы мүлік, онан сыбаға ала алғандар алып жатыр, ала алмағандар құр қалып жатыр. Сол құр қалып отырғанның бірі – біздің қазақ» (Байтұрсынұлы, 2013) деп қамықты. Ұлт ұстазының білім жолындағы алғашқы қадамы тек ағартушылық болса, бірте бірте А.Байтұрсынұлы сол кездегі оқу үдерісіне талдау жасап, шешілмеген мәселелерін шешіп берді. Көрсетіп қана қойған жоқ, мәселені шешуге бел шешіп кірісті.

Материалдар мен әдістер. Қарастырылып отырған мәселе дамыған мемлекеттердің білім жүйесімен салыстырылды. Осы тақырып аясындағы алыс және жақын шетел ғалымдарының ғылыми-зерттеу жұмыстарына, Қазақстанда жүргізілген реформаларға шолу жасалып, зерделеу жұмыстары атқарылды. Талдаулардың нәтижесі бойынша тұжырымдар жасалды. Атап айтар болсақ, ұлт ұстазы Ақымет Байтұрсынұлының бастауыш сыныптың оқитын пәндері туралы айтқаны негізге алынды. Жұмыстың негізгі материалдары ретінде Ақымет Байтұрсынұлының «Бастауыш мектеп» (1914), «Оқу құралы» (1912), бастауыш мектептің 1, 2, 3-жылдық сыныптарына арналған «Тіл – құрал»

(1914; 1915; 1923), «Сауаташқыш» (1926), «Тіл – жұмсар» (1928, 1929) атты оқу құралдары, еңбектері қарастырылды. Ал әдістер ретінде педагогикалық тәжірибені зерттеу әдістері, теориялық талдау, педагогикалық салыстырмалы зерттеу, байқау және бақылау әдістері, салыстармалы әдіс, педогогикалы-психологиялық әдістер қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау.

Жаһандану заманында кез келген мемлекеттің ең негізгі мақсаты – ұлттық ерекшелігін сақтап оны дамыту, сонымен қоса, әлемдік білім, ғылым, мәдениет кеңістігінде өзінің орнын айқындау. Ол үшін мемлекет өзге дамыған мемлекеттің озық тәжірибелерін зерттеу, өз кемшіліктерін түзетуі керек. Бұл білім жүйесіне де қатысты. Көптеген тәжірибелерді басынан өткізген, зерттеп, зерделеп қараған ұлт ұстазы қазақ халқының білімді болуы үшін таза қазақ мектебі керек екендігін баса айтады. Және оның нақты керек жүйесін жасап шығады.

Жалпы салыстырмалы педагогикада салыстырудың бірнеше сатылары қолданылады: білім беру жүйесінің сандық критерийлері, сапалық, деңгейлік критерийлері және білім беру жүйесінің тиімділігі (Мұханбетжанова, 2011). Ал енді салыстармалы түрде талдау жасайтын болсақ, қазіргі қазақ мектебінің бірінші сыныбына әліппе/ана тілі, математика, дүниетану, жаратылыстану, көркем еңбек, ағылшын, орыс тілі, өзін өзі тану, дене шынықтыру, музыка, цифрлық сауаттылық деген 12 пән оқытылады екен. Барлық пәндерге бөлінген сағат 742. Оның 96 сағаты әліппеге, 102 сағаты Ана тілі пәніне арналған. Бұдан байқағанымыз, ең керек деген пәннің өзін жарты жылдан бөліп оқытып жүрміз. Ал енді дамыған Жапон елінің білім жүйесімен салыстырсақ, бірінші сынып оқушыларына олар 850 сағат бөледі екен. Оның 442 сағаты жапон тілі мен математикаға бөлінген: 306 сағат – жапон тілі, 136 сағат – математика (Japan Living Guide, 2024). Біздегі әліппе мен ана тілі пәндерін қосып есептегенде 198 сағат қана бөлінген. Бұл жапондардың бір ана тілі пәніне бөлген сағатына жетпейді. Бұл бірінші мәселе болса, екінші қаралатын мәселе бастауышта оқылатын пән санына байланысты. Жапондар бірінші сыныпта сегіз-ақ пән оқиды екен: жапон тілі, математика, тіршілік қауіпсіздік негіздері, музыка, еңбек, дене шынықтыру, адамгершілік сабақтары, сынып сағаты. Одан бөлек дамыған Оңтүстік Корея бірінші сыныпта 7 пән оқиды екен. Корей халқы үшін жақсы білім алу өте маңызды. Оның іргесін бастауыш сыныптан бастайды. Көп сағат бөлігін кәріс тілін үйренуге және ұлттық құндылықтарды бойына сіңіруге тырысады екен. Корей мемлекеттік әкімшілік органдары нақты бүкіл білім беру процесін ерте жастан бастап баланың және оның соңғы жылы жоғары сыныптарда бақылайды. Ең көп артықшылық математика, корей және ағылшын тілдері, нақты ғылымдар және қоғам туралы ғылымдар бойынша беріледі (Ministry of Education, 2023). Дене шынықтыру маңызды емес, оған аз көңіл бөлінеді, өйткені ол білім беру пәні емес деп саналады, оның салдары ретінде көптеген мектептерде тиісті спорттық құралдар жоқ. Оңтүстік Корея барлық білім беру мекемелерінде, бастауыш мектеп жоғары оқу орындарында

жоғары жылдамдықты Интернетке қол жеткізуді қамтамасыз еткен алғашқы ел. Бастауыш мектепте 7 жастан 13 жасқа дейінгі (“батыстық” 6 және 12 жылға сәйкес) балалар барады және 6 жыл оқиды.

1 – кесте. Бастауыштағы пәндердің салыстырмасы.

№	0 сынып	1 сынып	А.Байтұрсын-ұлының ұсынған пәндері	Жапонияда оқытылатын пәндер	Оңтүстік Кореяда оқытылатын пәндер
1	Қарапайым математикалық ұғымдарды қалыптастыру	Әліппе/ Ана тілі	Оқу тілі	Жапон тілі	Корей тілі
2	Құрастыру	Математика	Жазу	Әлеуметтану	Математика
3	English	Дүниетану	Дін	Математика	Нақты ғылым
4	Музыка	Жаратылыстану	Ұлт тілі	Жаратылыстану	Қоғам туралы ғылым
5	Апликация	Көркем еңбек	Ұлт тарихы	Тұрмыс	Тілдер
6	Русский язык	Ағылшын	Есеп	Музыка	Бейнелеу өнері
7	Сурет салу	Орыс тілі	Жағрапия	Көркем еңбек	музыка
8	Қоршаған ортамен танысу	Дене шынықтыру	Шаруа-кәсіп	Дене тәрбиесі	
9	Сауат ашу негіздері	Музыка	Жаратылыс жайлы	Отбасы	
10	Мүсіндеу	Цифрлық сауаттылық			
11	Қауіпсіз мінез-құлық негіздері				
12	Экология негіздері				
13	Жаратылыстану				
14	Сөйлеуді дамыту				
15	Драма				
16	Көркем әдебиет				

Жоғарыдағы кестеде берілгендей Қазақстанда он пән оқытылады. Егер бірінші сыныпқа бөлінген сағат жағынан алып қарайтын болсақ, жапондардан біздікі кем. Ал пән саны жағынан көп болып тұр. Дамыған Жапон және Оңтүстік Корей елімен салыстырсақ, біздің білім жүйемізде керегі жоқ артық пәндер көбейіп кеткен. Алдымен балаға бірінші керек білімді үйрету керек. Ұлт ұстазы бастауыш білім саясаттан, суық қолдан аулақ болуы керек деп, тек ана тілінде оқылатын пәндерді санап көрсеткен: оқу, жазу, дін, ұлт тілі, ұлт тарихы, есеп, жағрапия, шаруа-кәсіп, жаратылыс жайлы (Байтұрсынов, 1912). Барлығы тоғыз пән. Қазіргі қолданыстағы он екі пәнмен салыстырғанда Ақаң ұсынған пәндер саны жағынан жапондарға жақын. Оларда сегіз пән болса, кәріс халқында жеті пән. Ал Ақымет Байтұрсынұлында тоғыз пән.

Қазіргі қолданыстағы артық пәндер қайсы? Артық пәндер: бірінші өзге тілдер (ағылшын және орыс тілдері). Өзге тілдерді бірінші сыныптан бастап оқыту жапондарда жоқ. Біздің кеңес кезіндегі оқу жүйемізде де болмаған. Мұны кім әкелді, түсініксіз. Қоғам, ата-аналар, тіл жанашырлары шулаған соң министрлік ағылшын тілін үшінші сыныптқа, орыс тілін екінші сыныптқа шегерді. Неге бірі – екінші сыныптқа, бірі үшінші сыныптқа шегерілді? Бұнда ғылыми негіз, оқу стратегиясы бар ма? Жоқ елді тыныштандыру үшін жасалған маневр ме?

Біздегі, қаптаған екі тану (дүниетану, жаратылыстану) пәндері жапондарда, кәрістерде жоқ. Олар жаратылыстану пәнін тек үшінші сыныптан бастайды. Кеңес кезінде табиғаттану деген пәнді біз де төртінші сыныптан бастайтынбыз. Қазіргі *дүниетану*, *жаратылыстану* пәндерін ең құрығанда бірінші сыныпта барынша қысқарту керек қой (Қапалбек, 2020). Оңтүстік Корей елінің орта білім беру жүйесінде «ағылшын тілі» 1-ші сыныптан 12-ші сынып аралығында оқытылады, бірақ, Қазақстанның білім беру жүйесінде оқытылатын «ағылшын тілі» пәнінен айырмашылығы онда ағылшын тілінің бірнеше түрлері бар. Мысалы: ағылшын тілі қарапайым деңгейі, ағылшын тілі ережесі, ағылшын коммуникациясы, ағылшынша жазу, оқу, тыңдау және т.б. Ағылшын тіліне арналған оқу бағдарламасы жалпы мектепке арналған оқу бағдарламасының бір бөлігі ретінде жеке жасалынады. Мемлекеттік орта білім беру жүйесінде тек «ағылшын тілі» ағылшын тілде өткізіледі, ал басқа сабақтар корей тілінде оқытылады (Лим, 2007).

Біз өзіміздегі бастауыш білім жүйесін жетілдіру үшін өзге де дамыған елдердің білім жүйесіне тоқталдық. Финляндияда білім берудің негізгі бағыты тестілеуге емес, оқытуға бағытталған. 1-6 сыныптардағы пәндерге ана тілі мен әдебиеті, Екінші, ұлттық тіл, шет тілдері, математика, экология, дін, этика, тарих және қоғам (4 сыныптан бастап), музыка, бейнелеу өнері, қолөнер және дене шынықтыру пәндері қосылады. Сондай-ақ, мысалы, өнер және дағдылар пәндері бойынша элективті сабақтар қарастырылған. Сонымен қатар, әртүрлі пәндер арасындағы байланысты сақтайтын пәнаралық оқу модульдері бар және мектептер жылына кемінде бір рет бір модульді ұйымдастыруы керек (Kujala, et al., 2020). Түркия мектептерінде Бастауыш білім 6 жастан 14 жасқа дейінгі балаларды оқытуды қамтиды. Барлық ұлдар немесе қыздар үшін білім міндетті және мемлекеттік мектептерде тегін беріледі. Бастауыш білім беру мекемелерін аяқтаған соң бітірушілер бастауыш білім туралы диплом алады. Бірінші, екінші және үшінші сыныптарда төрт негізгі пән бар, атап айтқанда: түрік тілі, математика, *Nayat bilgisi* (сөзбе-сөз «өмір туралы білім» дегенді білдіреді) және шет тілі. Төртінші сыныпта «Хаят білгісі» жаратылыстану және қоғамтану пәндерімен ауыстырылады. Мектептерде шет тілін оқыту әртүрлі. Ең көп таралған тіл - ағылшын тілі, ал кейбір мектептерде ағылшын тілін емес, неміс, француз немесе испан тілдерін оқытады. Кейбір жекеменшік мектептер бір мезгілде екі шет тілін оқытады (Akinoglu, 2008). Біз Қазақстанда бастауышта шет тілі біреу ғана болуы керек және ол тек төртінші сыныптан бастап қосылуы тиіс деп есептейміз. Ал орта мектепте таңдау бойынша екі шет

тіліне рұқсат беруге болады және орыс тілі де шет тілі қатарында таңдай пәні ретінде оқытылуы тиіс.

Ақымет Байтұрсынұлы «Мектеп керектері» деген мақаласында қазаққа қандай мектептің керектігін, оған не қажет екенін ашып айтып, бұл бағыттағы мәселені дұрыс жолға қоя білуді негізгі міндет деп санады. Ең әуелі мектепке керегі – білімді, педагогика мен методикадан хабардар мұғалім, ал бала оқыту ғылымынан хабардар мұғалім – мектептің жаны, мұғалім қандай болса, мектеп сондай болады деді. Екінші, оқыту ісіне керек құралдар қолайлы және сайлы әрі жақсы болуы керек. Үшінші, мектепке керегі – жоспар (программа), онда үйрететін нәрселердің кесімі-пішімі болуы тиіс. Автор мұндай керектердің сол кезеңде ана тілімізде оқылатын мектептерде кемшін екенін, ал орыс мектептерінде мұғалімдер де, оқу құралдары да сайлы екенін атап көрсетеді (Байтұрсынұлы, 1914 б). Бастауыш мектепті оқытудағы ұлт ұстазының ұстанымдары еңбектерінде анық көрсетілген.

А. Байтұрсынұлы қазақ баласы бастауыш мектепте қандай пәндер оқылуы керектігін және бастауыш мектеп тек қазақ тілінде болуы керектігін де айтқан. Бастауыш мектепте берілетін білімнің керек білім болуы керектігін де көрсеткен. Ұлт ұстазының бұл тұжырымдары бүгін білім жүйесінде көп айтылатын дүниетанымдық сипаттамалық деген ұғыммен толық сәйкес келеді. Біз әуелі елді түзетуді бала оқыту ісін түзетуден бастауымыз керек («Қазақша оқу жайынан»), Сауаттану – мылқауға тіл, саңырауға құлақ, соқырға көз бітіргенмен бірдей нәрсе («Ана тілінің әдісі») (Байтұрсынұлы, 1925).

Ұлт ұстазы бастауыш мектепке арнап оқу құралдарын да жазды («Оқу құралы» (1912, 1913, 1914), бастауыш мектептің 1, 2, 3-жылдық сыныптарына арналған «Тіл – құрал» (1914; 1915; 1923), «Әліппе – астары» (1913) (Байтұрсынұлы, 1913), «Әліб-бій», «Тіл – жұмсар» (1928, 1929). Сонымен қатар, ғалымның мектеп ұстаздарына арналған «Байаншы» көмекші құралы бір баспа табақ болып 1920 жылы жарыққа шықты. Бұл ұстаздың балаларды 14 жыл бойы оқытқан тәжірибесіне сүйеніп жазған нұсқаулығы.

Ақымет Байтұрсынұлы пәнді оқыту бойынша да ұтқыр ойлар қолданған, «Ана тілінің әдісі» атты мақаласында ана тілін үйрету әдістерін былайша бөледі:

1) Кей әдістердің негізі қосу, жинау болады, барша ол негізді әдістер жалпылау (синтез) немесе жиылыңқы әдіс теп аталады.

2) Кей әдістердің негізі талдау, айыру болады. Ол негізді әдістердің бірі жалқылау (анализ) немесе айырыңқы әдіс деп аталады.

3) Кей әдістің негізінде қосу да, талдау да болады. Ондай әдістер жалқылаулы-жалпылаулы немесе айырыңқы-жиылыңқы деп аталады (Байтұрсынұлы, 1914 с).

Яғни, ғалым үйренушіге дайын ақпаратты бергеннен гөрі, алдына қойылған мәселені зерттеуіне, талдауына және салыстыруына, ой толғауына және бағалауына мүмкіндік беру аса маңызды деп көрсетеді. Бұл категориялар қазақ тілін оқулықтарын құрастыруда да, сабақ әзірлемелерін жасауда да басшылыққа алғаны жөн.

Қорытынды.

Қорыта келгенде, әлемдік білім кеңістігіне толық интеграциялануды мақсат еткен Қазақстан орта білім беру жүйесін, оны ішінде бастауыштағы білім жүйесін жетілдіру үшін ұлт ұстазы Ақымет Байтұрсынұлының ұстанымын қағида ретінде басшылыққа алу керек. Шын мәнісінде, ғалым әр тілдің жетегінде жүрген қазақ жұртының төл жазуы – Әліпбиінің таңбасын түрлеп қана қойған жоқ, оны бастауыш мектептің сыныбында қалай оқытып, қалай үйретудің әдіс-тәсілдері қарастырылған арнайы оқулықтарды жазып шығарды. Сонымен қатар, мұғалімдерге қажетті көмекші нұсқаулықтарды да жазды. Осылайша қазақы танымдағы оқулықтар тұңғыш рет ғылыми жүйеленіп, қазақ тіл білімінің негізі болып қаланды. Кеңес үкіметі күш алып кеткен отызыншы жылдары ұлт ұстазының бұл құралдары оқу жүйесінен шығарылып, саясиланған оқулықтар келеді. Енді міне тәуелсіз мектеп білім басы бастауышын әдіскер ғалым А.Байтұрсынұлының ұстанымдарына, ұлттық арнаға әлі түсіре алмай жатыр.

Қазіргі бастауыш мектепте оқытылатын пәндер саны әлемдегі дамыған елдермен салыстырғанда солардың стандарттарына сәйкес келмейді. Керісінше бастауышта қандай пәндер оқытылуы керек екендігін А.Байтұрсынұлы көрсеткен жобаға өте жақын келеді. Бастауышқа арнап типтік оқу бағдарламалары мен стандарттарын қайта түзеу кезінде ұлт ұстазының ұстанымдарын басшылыққа алу керектігі осы мақалада барынша дәлелденді.

Әдебиеттер:

Akinoglu O. (2008). Primary Education Curriculum Reforms in Turkey. World Applied Sciences Journal, 3(2), 195-199. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED503451.pdf>

Байтұрсынов А. (1912). Оқу құралы. – Орынбор. <https://termincom.kz/assets/pdf/3f6819f4d3d114a3d7389dac6ea4d3d5.pdf>

Байтұрсынұлы, А. (1913). Әліппе – астары. <https://tilalemi.kz/kz/method/axmet-baytursinulinin-til-murasi.html>

Байтұрсынұлы, А. (1914 а). Бастауыш мектеп. «Қазақ» газеті, 9 мамыр, № 61. <https://kazbilim.kz/?p=2147>.

Байтұрсынұлы А. (1914 b) Мектеп керектері. “Қазақ” газеті, 17 мамыр, № 62 <https://kazbilim.kz/?p=2174>

Байтұрсынұлы, А. (1914 с) Ана тілінің әдісі. <https://baitursynuly.kz/maqala/19>

Байтұрсынұлы А. (1925) Баулу мектебі. <https://adebiportal.kz/kz/news/view/910>

Байтұрсынұлы, А. (2013). Алты томдық шығармалар жинағы. «Ер Сайын», «23 жоктау» ауыз әдеби мұрасы, көсемсөздері, табылған туындылары. – Алматы: «Елшежіре», Т. V, 384 б. <https://termincom.kz/assets/pdf/3759f37428603b5e6aaaf32e3a823f8e.pdf>.

e-history.kz XIX аяғы мен XX ғасыр басындағы Қазақстандағы оқу-ағарту ісі. (2020). <https://e-history.kz/kz/news/show/31828>.

Japan Living Guide. (2024). Primary - Elementary School System in Japan. Retrieved from <https://www.japanlivingguide.com/schoolsjapan/japanese-public-schools/elementary-school-system/>

Kujala T., Hakala L. (2020) Curriculum in Primary Education (Finland), Bloomsbury Education and Childhood Studies. – London, Bloomsbury Publishing. - 125 p. https://www.researchgate.net/publication/339573422_Curriculum_in_Primary_Education_Finland

Қапалбек Б. (2020) Әліппенің жалғасы қазақ тілі, ал ана тілі бөлек пән. <https://bilimdinews.kz/?p=130618>

Лим Э.Х. (2007) Тенденции развития общеобразовательной школы Республики Корея (1945-

2005 гг.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Москва - 169 с. <https://www.disscat.com/content/tendantsii-razvitiya-obshcheobrazovatelnoi-shkoly-respubliki-koreya-1945-2005-gg>

Мұханбетжанова Ә. (2011). Педагогиканы оқыту әдістемесі. Оқулық. – Алматы: ЖШС РПИК «Дәуір», 368 б. <http://rmebrk.kz/bilim/association/muhanbetjanova-pedagogikany-okytu.pdf>.

Ministry of Education, Republic of Korea. (2023). 2022 Revised National Curriculum for Primary, Secondary and Special Schools Announced. Retrieved from <https://english.moe.go.kr/boardCnts/viewRenewal.do?boardID=265&boardSeq=93810&lev=0&m=0201&opType=N&s=english&statusYN=W>

References

Akinoglu O. (2008). Primary Education Curriculum Reforms in Turkey. *World Applied Sciences Journal*, 3(2), 195-199. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED503451.pdf> (in Eng.).

Baitursynov A. (1912). Оқу құралы. [Educational tool]. - Orinbor. <https://termincom.kz/assets/pdf/3f6819f4d3d114a3d7389dac6ea4d3d5.pdf> (in Kazakh).

Baitursynuly A. (1913). Älippe – astary [Alphabet-background]. <https://tilalemi.kz/kz/method/axmet-baytursinulinin-til-murasi.html> (in Kazakh).

Baitursynuly A. (1914 a) Bastauysh mektep [Primary school]. “Kazakh” newspaper, May 9, No. 61 <https://kazbilim.kz/?p=2147> (in Kazakh).

Baitursynuly A. (1914 b) Mektep kerekteri [School supplies]. “Kazakh” newspaper, May 17, No. 62 <https://kazbilim.kz/?p=2174> (in Kazakh).

Baitursynuly A. (1914 c) Ana tilinñ ädısı [The native language method]. <https://baitursynuly.kz/maqala/19>(in Kazakh).

Baitursynuly A. (1925) Baulu mektebi [Baulu School]. <https://adebiportal.kz/kz/news/view/910> (in Kazakh).

Baitursynuly A. (2013) Alty tomdyq syğarmalar jinaǵy. «Er Saiyn», «23 joqtau» auyz ädebi mürasy, kösemsözderi, tabylǵan tuyndylary [A collection of works in six volumes. Oral literary heritage, proverbs, found works of “Er Sayin”, “23 laments”]. - Almaty: “Elshezhire”, - Vol. V: – 384 p. <https://termincom.kz/assets/pdf/3759f37428603b5e6aaaf32e3a823f8e.pdf> (in Kazakh).

e-history.kz XIX aiagy men XX gasyr basyndagy Kazakstandagy oku-agartu isi (2020) [Education in Kazakhstan at the end of the 19th and the beginning of the 20th century]. <https://e-history.kz/kz/news/show/31828> (in Kazakh).

Japan Living Guide. (2024). Primary - Elementary School System in Japan. Retrieved from <https://www.japanlivingguide.com/schoolsjapan/japanese-public-schools/elementary-school-system/> (in Eng.).

Kujala T., Hakala L. Curriculum in Primary Education (Finland), Bloomsbury Education and Childhood Studies. (London, Bloomsbury Publishing, 2020, 125 p.) https://www.researchgate.net/publication/339573422_Curriculum_in_Primary_Education_Finland (in Eng.).

Kapalbek B. (2020) Älippenñ jalǵasy qazaq tılı, al ana tılı bölek pän [The continuation of the alphabet is the Kazakh language, and the mother tongue is a separate subject]. <https://bilimdinews.kz/?p=130618>. (in Kazakh)

Lim E.H. (2007) Tendentsii razvitiia obshcheobrazovatelnoi shkoly Respubliki Koreia (1945-2005 gg.) [Trends in the development of general education schools of the Republic of Korea (1945-2005)]: dissertation. ... sugar. ped. Nauk: 13.00.01. - Moscow - 169 p. <https://www.disscat.com/content/tendantsii-razvitiya-obshcheobrazovatelnoi-shkoly-respubliki-koreya-1945-2005-gg> (in Russ.)

Mukhanbetzhanova A. (2011) Pedagogikany oqytu ädistemesi [Methodology of teaching pedagogy]. Textbook. - Almaty: LLP RPIK “Era”, - 368 pages. <http://rmebrk.kz/bilim/association/muhanbetjanova-pedagogikany-okytu.pdf> (in Kazakh).

Ministry of Education, Republic of Korea. (2023). Revised National Curriculum for Primary, Secondary and Special Schools Announced. Retrieved from <https://english.moe.go.kr/boardCnts/viewRenewal.do?boardID=265&boardSeq=93810&lev=0&m=0201&opType=N&s=english&statusYN=W> (in Eng.).

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 207–220

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.892>

MPHTI 17.07.29
УДК 811.161.1

M.B. Kengessova^{1*}, L. Demchenko², 2025.

¹Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan;

²S. Amanzholov East-Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

E-mail: madinabakytkyzy@mail.ru

METAPHOR IN THE ASPECT OF SPEECH DEVELOPMENT OF SCHOOLCHILDREN IN GRADES 5-8

M.B.Kengessova – PhD student, Kazakh National University Al-Farabi Almaty, Kazakhstan, E-mail: madinabakytkyzy@mail.ru, ORCID ID: 0009-0006-3308-3123;

Demchenko Larissa – Candidate in Philology, associate professor at the Department of the Kazakh, Russian philology and journalism, S. Amanzholov East-Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan, E-mail: dln1968@bk.ru, ORCID ID: 0000-0001-9198-9798.

Abstract. The article examines the main approaches to understanding and revealing the essence of such an artistic device as a metaphor. In the school textbook, the concept of metaphor is explained as the use of words in a figurative meaning. The concept of «metaphor» as a hidden meaning is given in the 5th grade textbook when studying epics, students are invited to find a metaphor and explain its meaning, in the 6th grade textbook more attention is paid to such a literary category as comparison. Having analyzed the approaches to students' understanding of the features and purpose of metaphor, we can conclude from the absence of a more complete interpretation of such a literary category, which covers a significant layer in terms of creative development of a literary work. We can say that metaphor is one of the key categories that form the idea of the structure of the artistic image, the creative personality of the writer, his thinking, aesthetic ideal and the artistic world. Moreover, the practical work of identifying metaphor creates a certain complexity, since it is combined with concepts such as metonymy, synecdoche and comparison itself. Allegory and manifestation of metaphor in the text also sometimes creates complexity for schoolchildren. The question arises: what exactly is considered a metaphor, since a metaphor can act as a lexical unit, or as a figurative equivalent of the original meaning of a word, and when a metaphor generates an image. Such questions constituted a number of tasks that the authors of the article see in the delivery of the

problem of speech development of schoolchildren in terms of appealing to metaphor and its manifestation in an artistic text.

Key words: metaphor, metonymia, synecdoche, comparison, artistic image, figurative meaning.

М.Б. Кеңесова^{1*}, Л.Н. Демченко², 2025.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан;

²Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,

Өскемен, Қазақстан.

E-mail: madinabakytzy@mail.ru

5-8-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУІН ДАМУЫ АСПЕКТІСІНДЕГІ МЕТАФОРА

Мадина Бақытқызы Кеңесова – Ph.D докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: madinabakytzy@mail.ru, ORCID ID: 0009-0006-3308-3123;

Лариса Николаевна Демченко – ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан, E-mail: dln1968@bk.ru, ORCID ID: 0000-0001-9198-9798.

Аннотация. Мақалада метафора сияқты көркемдік құрылғының мәнін түсіну мен ашудың негізгі тәсілдері қарастырылған. Мектеп оқулығында метафора ұғымы сөздерді бейнелі мағынада қолдану ретінде түсіндіріледі. «Метафора» ұғымы жасырын мағына ретінде 5-сынып оқулығында берілген эпостарды зерделеу кезінде оқушыларды метафораны тауып, оның мағынасын түсіндіруге шақырады, 6-сынып оқулығында салыстыру сияқты әдеби категорияға көбірек көңіл бөлінеді. Оқушылардың метафораның ерекшеліктері мен мақсатын түсіну тәсілдерін талдай отырып, әдеби шығарманың шығармашылық дамуы тұрғысынан едәуір қабатты қамтитын мұндай әдеби категорияны неғұрлым толық түсіндірудің жоқтығынан қорытынды жасауға болады. Метафора – көркем образдың құрылымы, жазушының шығармашылық тұлғасы, оның ойлауы, эстетикалық идеалы және көркемдік әлемі туралы идеяны қалыптастыратын негізгі категориялардың бірі деп айта аламыз. Сонымен қатар, метафораны анықтаудың практикалық жұмысы белгілі бір күрделілікті тудырады, өйткені ол метонимия, синекдоха және салыстырудың өзі сияқты ұғымдармен үйлеседі. Мәтіндегі метафораның аллегориясы мен көрінісі кейде мектеп оқушылары үшін қиындық туғызады. Сұрақ туындайды: метафора нақты нені қарастырады, өйткені метафора лексикалық бірлік немесе сөздің бастапқы мағынасының бейнелі баламасы ретінде әрекет ете алады, ал метафора қашан образ жасайды. Мұндай сұрақтар мақала авторлары метафораға жүгіну және оның көркем мәтіндегі көрінісі тұрғысынан мектеп оқушыларының сөйлеуін дамыту мәселесін шешуде көретін бірқатар міндеттерді құрады.

Түйін сөздер: метафора, метонимия, синекдоха, салыстыру, көркем образ, бейнелі мағына.

М.Б. Кенесова^{1*}, Л.Н. Демченко², 2025.

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан;
Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан.
E-mail: madinabakytkyzy@mail.ru

МЕТАФОРА В АСПЕКТЕ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ ШКОЛЬНИКОВ 5-8 КЛАССОВ

Мадина Бакыткызы Кенесова – PhD докторант, Казахский Национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, E-mail: madinabakytkyzy@mail.ru, ORCID ID: 0009-0006-3308-3123;

Лариса Николаевна Демченко – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры Казахской, русской филологии и журналистики, Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: dln1968@bk.ru, ORCID ID: 0000-0001-9198-9798.

Аннотация. В статье рассматриваются основные подходы к пониманию и раскрытию сущности такого художественного приема как метафора. В школьном учебнике понятие метафоры объясняется как употребление слов в переносном значении. Понятие «метафора» как скрытого сравнения приводится в учебнике 5 класса при изучении былины, учащимся предлагается найти метафору и объяснить ее значение, в учебнике 6 класса больше отводится внимания такой литературоведческой категории как сравнение. Проанализировав подходы к пониманию обучающимися особенности и назначения метафоры, можно сделать вывод об отсутствии более полной трактовки такой литературоведческой категории, которая охватывает значительный пласт в плане творческого освоения литературного произведения. Можем говорить, что метафора – одна из ключевых категорий, формирующих представление о структуре художественного образа, творческой индивидуальности писателя, его мышлении, эстетическом идеале и художественном мире. Более того, практическая работа по выявлению метафоры создает определенную сложность, поскольку смыкается с такими понятиями, как метанимия, синекдоха и собственно сравнение. Иносказание и проявление в тексте метафоры также порой создает для школьников сложность. Возникает вопрос: а что именно считать метафорой, поскольку метафора может выступать как лексическая единица, или же – как образный эквивалент первоначального значения слова, и когда метафора порождает образ. Такого рода вопросы и составили ряд задач, которые авторы статьи видят в поставке проблемы речевого развития школьников с точки зрения обращения к метафоре и ее проявлению в художественном тексте.

Ключевые слова: метафора, метанимия, синекдоха, сравнение, художественный образ, переносное значение.

Введение. В современном литературоведении одной из ключевых проблем обозначилась проблема толкования литературоведческих понятий и

терминов, что не может не отразиться и в методике преподавания литературы как учебной дисциплине. В этом ключе следует обратиться к теоретическим аспектам, чтобы выявить специфику данной проблемы. Методическая наука опирается на теоретические подходы и является на сегодняшний день ключевым стратегическим направлением в области формирования умений и навыков обучающихся. Владение теоретическими знаниями влечет за собой необходимость применения их в практических целях. Задача обучения, как и задача самого субъекта обучения (педагога), состоит в поиске оптимального пути построения логики обучения, включения современных новаторских методик и технологий в процесс получения и развития навыков познания и адаптации современного человека в мире, ориентация на спрос кадров, рост и развития интеллектуального и эмоционального взросления учащихся. Современная гуманитаристика требует развития творческого потенциала. Языковое и литературное обучение показывает формирование речевых навыков и возможностей в области самопознания и саморазвития.

Цель представленного исследования – определить различного рода подходы к изучению литературоведческих приемов и констатации проблемы, истекающей от специфики художественной литературы, занимающей одно из ключевых мест в области филологических наук.

На современном этапе большая роль отводится процессу формирования путей самостоятельного поиска решений, нестандартного мышления, построенного на глубоких знаниях дисциплин, их специфики, терминов, на аналитических подходах и творческих способностях.

Реализация такого рода цели подразумевает целый ряд задач практического свойства.

- выделить круг проблем в области понимания объекта изучения;
- оптимизировать алгоритм достижения педагогической цели: научить школьников умению анализировать текст художественного произведения, находить и использовать в практическом применении ту или иную литературоведческую категорию или художественный прием;
- проиллюстрировать хронологию и логику продвижения изучения художественного приема от класса к классу как от более простого к осложненному.

В представленном исследовании даны подходы ученых к объяснению такого понятия, как метафора, предложен расширенный круг понимания данной литературной категории как художественный прием на примере произведений авторов русской классической литературы.

Материалы и основные методы.

Понимание метафоры восходит к трудам Аристотеля, который объяснял метафору как перенесение, схожесть с другим явлением, при этом первоначальное прямое значение слово наделяется по своему сходству с значением другого. В продолжении этому суждению можем привести наблюдения над словом в изложении ученого, лингвиста и литературоведа,

представителя психологического направления в литературоведении А.А. Потебни. Ученый выстроил логику своего толкования соотношения слова и его значения, применив своеобразную формулу с несколькими ключевыми исходными. Одно из них определил как «А», другое обозначил как «х». Под «А» ученый понимает прямое значение слова, как пишет Потебня – содержательное понимание слова, но за ним может скрываться и «нечто (х), не ясное для самого автора», это «неясное» является перед ним вопросом. (Потебня, 1976: 311). Это «х» расширяет горизонты понимания «А», отталкивается от него и пробуждает нечто сходное, что кристаллизуется в образ «А». Потебня приходит к некому выводу:

«Поэтический образ служит связью между внешней формой и значением. Внешняя форма обуславливает образ» (Потебня, 1976: 310).

Метафора обращена не только к образности, но и к ментальности, порождая тем самым когнитивные особенности мыслительной познавательной деятельности.

Е. С. Богданова ссылается на определение метафоры, которое было дано Н.Д. Арутюновой:

«Метафора (от греч. *metaphora*) – троп или механизм речи, состоящий в употреблении слова, обозначающего некоторый класс предметов, явлений и т.п., для характеристики или наименования объекта, входящего в другой класс, либо наименования другого класса объектов, аналогичного данному в каком-либо отношении» (Богданова, 2017:30). Исследователь подчеркивает особенность языковой метафоры, чем больше удаленность от семантического ядра, тем значительнее проявляется художественная сторона метафоры, основанная на индивидуальных авторских ассоциациях, часто непонятных читателю. Выявление способности учащихся понимать и интерпретировать метафору можно с помощью экспериментальных результатов, что позволило бы говорить о «метафорической компетенции» как способности идентифицировать метафоры в дискурсе, правильно их интерпретировать и применять в собственной речи.

Д.С Махмудова обращает внимание на такую особенность метафоры, как экспрессивность, эмотивность и оценочность, благодаря чему метафора максимально объективно описывает картины окружающего мира, что в итоге является необходимым для читателя, получающего информацию (отчасти такая информация уже обработана автором и тем самым облегчается ее усвоение - модальность текста) (Махмудова, 2020: 43).

Сила метафоры, как пишет исследователь не только в метафорической трансформации прямого значения, но и в осознании образной основы этой трансформации (Махмудова, 2019: 39).

В продолжении изложения проблемы можем привести монографию И.В. Вачкова, в которой ученый проводит теоретический анализ исследований метафоры и образа, а также описание научного исследования чувственного образа в имажотерапии (Вачков, 2022).

Метафору невозможно рассматривать вне истории языка, на этот факт обращают многие исследователи (Кормин, 2021).

И.В. Полозова, в частности, отмечает «метафора жизни, имеющая свои основы более в культурных кодах и универсалиях символическо-архетипической основы сознания, чем в исследованиях современных натуралистов, была выбрана для выражения позиции иррационализма в философии» (Полозова, 2021: 392). Не менее важную особенность метафоры находим в исследовании Р.С. Ильясовой, в котором указывается на то, что «ключевым в описании явлений метафоры является учет признаков субстанции и формы содержания, позволяющий расширить круг синтаксических структур, содержащих метафоры и разделить метафоры на простые и сложные» (Ильясова, 2021: 551). Уникальность метафоры привлекает многих исследователей в области психологии, чему посвящено достаточное количество научных трудов. Создание новых смыслов один из методов когнитивно-поведенческой терапии, позволяющих, снизить остроту переживания, занять более конструктивную позицию, отказаться от деструктивных (Стотт, Мэнселл, Салковскис, 2021). Должное внимание к метафоре обратила Ж. Вардзелашвили, которая представила ряд исследователей в области изучения метафоры, выделив при этом, что феномен метафоры онтологически связан с человеком и языком. Ученый подошел к проблеме метафоры с точки зрения теории языковой номинации. Как утверждает ученый, метафора является косвенной вторичной номинацией. Главной особенностью выделения метафоры с языковой позиции является выделение ее «по признаку нахождения ассоциативных связей между явлениями действительности и их отражением в познавательной абстрактной аналитико-синтетической деятельности человека» (Вардзелашвили, 2000).

Таков лингвистический подход к рассмотрению метафоры. Что же касается вопросов литературоведческого характера, то в этом случае следует исходить из структуры художественного образа, порожденного образным сравнением, восходящим к архетипу и передающим отражение национального мира. Следует привести суждения Аристотеля, который различал речь неукрашенную, простую, и речь образную, украшенную. Речь имеет внешнюю и внутреннюю форму. Автор поэтического произведения на сознательном и бессознательном уровне создает образ, осуществляемый в его сознании. Переданный автором образ порожден эстетическим идеалом писателем. При этом следует помнить, что эстетический идеал не может предстать в полном своем явлении, он воплощается в тексте лишь частично, эта его особенность может восполняться метафорой и ее разновидностями, а именно: метонимией, синекдохой и собственно сравнением. Метафоричность языка возникает на основе наблюдений и становится результатом расширения языковой культуры, отражающей понимание действительности в ее соотношении с творческим процессом.

Метафора может осуществляться не только в речи, но и в визуальном воплощении. «Визуальная информация и визуальный опыт человека

существенны при выражении и понимании смыслов» (Чернявская, и др., 2021:177)

Метафора в современном мире в силу быстро развивающихся технологий переходит от языковой и литературоведческой категории в порядок цифровой идентичности. Такой подход рассматривается в исследовании современных ученых (Чичерина, и др., 2022: 36).

Результаты

Понимание сущности метафоры, ее назначения прослеживается от простого к более осложненному. Так, в учебнике 5 класса дается определение метафоры: «Метафора – употребление слов в переносном значении для определения предмета или явления на основе сходства значения, употребления» (учебник под редакцией Сафронова), в учебнике 6 класса трактовка метафоры дается такой: «использование слова в переносном значении, при котором происходит уподобление одного предмета другому по сходству» (под редакцией Л. Рыгалова). Принципиального различия между толкованиями нет, и в первом и другом случае авторами учебника используется тождественный способ объяснения назначения метафоры и ее роль в художественном тексте. Проблема может возникнуть в процессе анализа текста школьниками и различения разновидностей метафоры. Метафора – это употребление слов в переносном значении для изображения или характеристики предмета, или явления на основе сходства, сравнения.

В 7 классе метафора толкуется следующим образом: Метафора - скрытое сравнение, в основе, которого переносное значение слова, уподобление по сходству, подчеркивает самый существенный признак, создает индивидуальный образ, производит эмоциональный эффект, требует духовного усилия, воображения, работы ума. Метафора характеризуется по форме, цвету, размеру, количеству.

В 8 классе метафора трактуется как способ выражения не прямого, а косвенного выражения мысли, основанного на переносе признаков одного предмета на другой

Развитие образного мышления весьма трудная задача, требующая нестандартных подходов, построенных на целом ряде ассоциаций и выявление творческого потенциала обучающихся. При работе над метафорой учителя часто прибегают к сопоставлению разных видов искусств наравне с литературой – скульптурой, живописью, архитектурой. Смежные виды искусств способствуют воссозданию художественного образа на уровне визуализации предмета и его вторичного образа как метафорического. С такой целью учащихся знакомят с особенностями и принципами изображения того или иного предмета с ориентацией на специфику автора художественного произведения, т.е. художника, скульптора, архитектора. Сложность познавательной деятельности в плане литературного произведения состоит в том, что реципиент воспринимает текст через прочтение и должен обладать способностью воплощения, созданного писателем образа благодаря собственному образному

мышлению и знанию содержания той или иной эпохи, культуру и историю народа, определенный архетип, заложенный в структуре образа.

Учитель при работе с темой метафора ставит своей целью: «стимулировать мыслительную и творческую деятельность учеников, учить группировать предметы по заданным признакам, а также использовать в практической деятельности и повседневной жизни приобретённые знания, полученные при изучении одного предмета, на других дисциплинах». Такая постановка цели оправдана, так как предполагает выявить характерные признаки предмета по их сходству, употреблению и применению при творческой работе с текстом.

Обсуждение

В литературоведении различаются такие категории как тропы и поэтические фигуры. Тропы могут различаться по сходству и по смежности, и их соответственно определяют как метафора и метонимия. Еще одной разновидностью подобного топа является синекдоха. Б.С. Михайличенко дает определение метонимия как особенности образа, принимающего значение переименования и создается «на сближающихся словах по признаку названия понятий («Стальной оратор, дремлющий в кобуре; маузер»)» (Михайличенко, 2009). Синекдоха принимает на себя значение числа либо в сторону части, либо – в сторону множества.

Может говорить об историческом изменении и понимании самой сущности метафоры. Литературоведы выделяют такие метафоры, как лексические, осуществляющие и отвлеченные. (Введение в литературоведение 1988 п/ ред Пospelова: 299) К первой группе относят метафоры, которые часто употребляются, и утратившие свою иносказательность, такие метафоры называют лексическими («тоска грызет», «сердце плачет», «время бежит», «снег идет», «ветер воет»).

К другой группе относят метафоры олицетворяющие душевные свойства, состояния людей, например, «острый ум», «железный характер», «горячее сердце», «теплая улыбка» и тому подобное.

Метафоры, отражающие явления и процессы, словесно отождествляющиеся по принципу сходства с предметами реальной действительности, в качестве примера может привести следующие примеры: «ход вещей», «пульс времени», «гвоздь программы», «перст судьбы» и др. Такого рода метафоры могут пониматься как устойчивые сочетания или фразеологизмы.

Метафора способна передать эмоциональное умонастроение автора, раскрыть художественный мир писателя. Важность и ценность метафоры в ее оригинальности, специфичности. Автор произведения через метафору создает неповторимый образ, обращенный к общечеловеческому, субъективно-авторскому. отражает степень глубины национального характера.

Метафора может быть развернутой, так В. Маяковский представил образ-ощущение нервозности,

«нервы расшалились»:

«...Слышу, тихо,

как больной с кровати, спрыгнул нерв.

И вот, —

сначала прошелся едва-едва,
потом забегал, взволнованный, четкий.

Теперь и он и новые два

мечутся отчаянной чечеткой». (В. Маяковский «Облако в штанах»)

Метафора может выступать и сюжетообразующей (М. Горький «Старуха Изергиль»), где содержание цикла показан через метафорические образы: Ларра и Данко. Образ Ларра – сын орла и женщины – источает зло, ненависть и себялюбие, люди за его эгоизм и жестокость расправились с ним; в противовес этому образу писатель создал образ Данко, который, вырвав свое сердце, осветил путь людям, но люди не приняли его жертву, и искры от его сердца исчезли под ногами толпы.

Метафоричность языка присуща восточным авторам, которые создают в одной метафоре целую ветвь образов, наслаение образов, чем собственно и отличается восточная поэтика. Классический образ мотылька, летящего на свет, преобразуется в образ влюбленного, который летит на пламя свечи и сгорает в своей любви, но и свеча, выступая губительницей мотылька, сама сгорает, обливаясь слезами- воском.

В школьном учебнике метафора объясняется как перенос названия с одного предмета на другой по их сходству, при этом выделяется два вида метафоры: общеязыковые и индивидуальные. К первому виду относятся слова известные носителю языка, такие, как: шляпка гриба – шляпа – головной убор с полями, у гриба также верхняя его часть напоминает форму шляпы; или же копна волос – копна – конусообразная куча сена – копна волос употребляется при описании волос, как массы пушных густых волос, или же – собрать волосы в хвост, что напоминает конский хвост, но при этом хвост стал самой популярный вид прически как у женщин, так и мужчин, нечто подобное можно сказать и о выражении «хвост поезда» - что указывает на расположение вагонов, находящихся ближе к концу состава поезда. Другая особенность метафоры - это индивидуальная метафора, которая несет в себе уже поэтический образ, менее распространенный и созданный в процессе творчества писателя, в результате раскрытия эстетического идеала писателя, воплощенного в художественном образе.

Одной из особенностей работы с метафорой является выделение ее из текста, наравне со сравнением, эпитетом. Например, кисть винограда, кисть руки. Такой образ как «розы в хрустале», учащиеся представляют как «розы, застывшие во льду», хотя поэт имел ввиду, что розы находятся в хрустальной вазе. Ваза из хрустала, а хрусталь сравнивается со льдом.

Наивысшую сложность составляет создание метафоры. На начальном этапе учащиеся должны выявить сходство исходного предмета с другим предметом или явлением по различным признакам, которые могут быть разного свойства и назначения: по форме, цвету, возможно, и ассоциативному ряду.

Выделяются следующие признаки:

по цвету: шоколадный загар, золотой волос;

по количеству и размеру: океан слез, куча дел, море желаний;

по форме: дорожный серпантин, винтовая лестница;

по впечатлению: теплая встреча, горечь воспоминаний;

по действию: бег часов, плач иволги, стук паровоза;

У В. Маяковского как классического экспериментатора над словом богатый образный арсенал. Стихотворение «Необычайное приключение, бывшее с Владимиром Маяковским летом на даче» просто соткано из метафор. Приведем небольшой фрагмент из этого стихотворения:

«Ко мне,

по доброй воле, само,

раскинув луч-шаги, шагает солнце в поле. Хочу испуг не показать — и ретируюсь задом.

Уже в саду его глаза. Уже проходит садом. В окошки,

в двери,

в щель войдя, валилась солнца масса, ввалилось;

дух переведа,

заговорило басом...»

Самые яркие метафоры в этом фрагменте: «раскинув луч-шаги», «Уже в саду его глаза»,

«валилась солнца масса». Другой фрагмент:

«Стена теней, ночей тюрьма

под солнц двустволкой пала. Стихов и света кутерьма — сияй во что попало!

Устанет то, и хочет ночь прилечь,

тупая сонница».

У Н. Некрасова читаем из его поэмы «Мороз, Красный нос»:

«Не ветер бушует над бором, Не с гор побежали ручьи, Мороз-воевода дозором Обходит владенья свои.

Глядит — хорошо ли метели Лесные тропы занесли,

И нет ли где трещины, щели, И нет ли где голой земли?»

Один из показательных примеров метафоры: «Мороз-воевода».

Метафорическая образность присуща поэтическому языку, причем может подчеркивать принадлежность поэта к разного рода литературным направлениям и течениям. Одним из ярчайших примеров можем назвать имажинизм С. Есенина.

Золотою лягушкой луна Распласталась на тихой воде. Словно яблонный цвет, седина У отца пролилась в бороде. Я не скоро, не скоро вернусь! Долго петь и звенеть пурге. Стережет голубую Русь Старый клен на одной ноге.

И я знаю, есть радость в нем Тем, кто листьев целует дождь, Оттого что тот старый клен

Головой на меня похож. («Я покинул родимый дом»)

«Золотую лягушкой луна / Распласталась на тихой воде», «Старый клен на одной ноге», «Тем, кто листьев целует дождь» - созданные поэтом образы обращены у художественному сознанию, способному представить красочную картину природного пейзажа. С. Есенину близок язык фольклора. Все народные метафоры основаны на стремлении человека «приручить» «одомашнить» явления природной стихии – подчинить их путем уподобления простым, обиходным, осязаемым, близким вещам. Иными словами, принцип передачи вселенского, общего через обиходное и простое, стал конструирующим началом образной поэтики Есенина. Замысловатые метафоры, нанизанные одна на другую, превращались в «самовитую» речь, затемняя смысл поэтического произведения и приглушая авторское чувство – это, в какой-то степени, являлось показательным для имажинистов.

У метафоры есть свои формальные показатели распознавания, выраженные словами – «как», «словно», «будто», кроме формы творительного падежа.

Учитывая потенциальные возможности учащихся, задания строятся таким образом, что от конкретизации предмета учащиеся смогли перейти в сторону сравнения и сходства с другим предметом или явлением.

При работе с метафорой и создании ее в тексте следует провести со школьниками предварительную работу, цель которой показать, как в с помощью слова, выразительных и изобразительных средств в художественном тексте воплощаются образы-переживания и образы-ощущения.

Образы-переживания напрямую связаны с теми чувствами, которые испытывает человек. С целью передачи образов ощущений и образов-переживаний могут быть использованы определенные сцены из реальной действительности, которые вызывают похожие сходные переживания. Так, в рассказе И. С. Тургенева «Певцы» герой-рассказчик использует такой ассоциативный образ:

«Помнится, я видел однажды, вечером, во время отлива, на плоском песчаном берегу моря, грозно и тяжело шумевшего вдали, большую белую чайку: она сидела неподвижно, подставив шелковистую грудь алому сиянью зари, и только изредка медленно расширяла свои длинные крылья навстречу знакомому морю, навстречу низкому, багровому солнцу: я вспомнил о ней, слушая Якова».

Можем привести фрагмент из других произведений. В рассказе А. П. Чехова «Ионыч» с помощью опосредованного образа создается образ-ощущение по принципу сходства: ««...Екатерина Ивановна села и обеими руками ударила по клавишам; ... Старцев, слушая, рисовал себе, как с высокой горы сыплются камни, сыплются и все сыплются, и ему хотелось, чтобы они поскорее перестали сыпаться, и в то же время Екатерина Ивановна, розовая от напряжения, сильная, энергичная, с локоном, упавшим на лоб, очень нравилась ему».

Помимо чувств радости и горя, это могут быть чувства страха, ненависти и мести. Ярким примером этого может быть повесть Н. В. Гоголя «Вий». Гоголевский герой Хома Брут так переживает чувство страха: «Сердце у

философа билось, и пот катился градом». Гоголь создал картину столкновения набожного человека с темными силами. Повесть Гоголя построена на национальных фольклорных мотивах.

В балладе Жуковского «Людмила» автором создается пугающая картина соприкосновения с миром теней и явлением мертвеца в мир живых, заимствованная из западноевропейского образца. Если страхи гоголевского героя развеиваются с приходом рассвета и криком петуха, то в балладе

«Людмила» присутствует запредельная «другая» реальность, оказавшаяся неизбежной. Но в том и другом случае финал трагичен.

Как видим, принцип сходства может быть рассмотрен и на уровне слова как единицы языка, так и на уровне устойчивых словосочетаний, сюжетообразующих примет, а также на уровне сюжетных элементов. Метафора – главная черта художественного текста, метафора – характерный признак художественного стиля. Упразднение метафоры приведет к истощению текста, его функциональной сущности как художественного текста.

Заключение

Метафора как художественный прием объясняется как использование слова в переносном значении. Такое определение было дано еще Аристотелем. А. Потебня объяснял метафору, применив своеобразную формулу, где у слова, условно обозначенного ученым как «А», может быть значение, скрытое под «х». Именно это скрытое значение возникает в художественном сознании как иносказание, оригинальное толкование и понимание первичного слова. Будучи лингвистом, А. Потебня исходит из лексического значения слова, и говорит о внешней и внутренней форме. В дальнейшем, развивая теоритические подходы к трактовке метафоры, ее стали сближать с архетипом, имеющим специфические фольклорные корни, а также рассматривали с позиции творческой индивидуальности писателя. Метафора и ее разновидности: метанимия, синекдоха – также способствовали появлению сложности их разграничения. Метафора, помимо наличия ее разновидностей, может иметь различные формы своего проявления в тексте, метафоры могут быть развернутыми или же сюжетообразующими, более метафору можно воспринимать как скрытое сравнение, но ее, в то же время, следует отличать от собственно сравнения. Метафора имеет и формальные признаки, которые становятся ключевыми при ее определении, это – наличие слов «как»,

«будто», «словно» (кроме формы творительного падежа). Примеров такого рода можно привести достаточное количество. Следует также разграничивать метафоры лексические, олицетворяющие и отвлеченные. В школьном преподавании часто выделяют метафоры общезыковые и индивидуальные. Нахождение метафоры и ее характерные свойства – одна из ключевых задач, стоящих перед учителем, поскольку, как мы отметили, ее разновидности и формы могут вызвать трудности и требуют конкретизации через обращение напрямую к художественному тексту. Задача педагога усложняется еще и тем, что в процессе нахождения учащимися метафоры и определения

ее значения, довольно много подводных камней, а именно: характеристика метафоры как лексической и как иносказательной. К тому же учащимся предлагается самим при составлении текста использовать метафору, найти подобрать нужное, возможно, оригинальное скрытое сравнение. С такой целью видится необходимость развивать творческие способности учащихся, их образное мышление, способность включаться в творческий процесс. Этому и посвящены многие научные и методические разработки, которые востребованы на современном этапе гуманитарного образования.

Литература

- Богданова Е.С. (2017). Проблемы интерпретации метафорических выражений старшими школьниками. Вопросы психолингвистики: №1 (31), 2017. С. 30-40
- Vardzeshvili Zh. (2000). Linguistic metaphor as a universal linguistic category. Materials of the International Scientific Conference. Tbilisi) (in Eng.)
- Vachkov I. (2022). Metaphor and image in socio-psychological practice.– Bahrah-M, 2022. – 160s. — ISBN 978-5-94648-152-6. (in Eng.)
- Textbook for philological specialties of universities. G.N. Pospelov, P.A. Nikolaev, I.F. Volkov et al.; edited by: G.N. Pospelova. – 3-e izd., ispr. i dop. – М.: Vyssh. shk. - 528 s.- ISBN 5–06–00139–7. (in Eng.)
- Ильцова Р.С. (2021). К вопросу о лингвистической трактовке метафоры. Мир науки, культуры, образования. – № 6 (91). – DOI: 10.24412/1991-5497-2021-691-550-552.
- Кормин Н.А. (2021) – Метафизическая метафора. Философия и культура. – № 7. DOI: 10.7256/2454-0757.2021.7.36589 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=36589
- Махмудова Д.С. (2019). Функционирование метафоры в тексте и понятие семантического поля. Вестник социально-педагогического института. - №2 (30), - С. 33-49
- Махмудова Д.С. (2020). Семантико-стилистические признаки метафоры, их реализация в тексте. Вестник социально-педагогического института. - №3 (35), 2020 - С. 41-56.
- Михайличенко Б.С. (2009). Проблемы литературоведения: теория литературы. Монография. - Самарканд: СамГУ, - 182 с. Источник: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=308
- Полозова И.В. (2021). Жизнь как метафора. Метафора жизни в философии и гуманитарных науках . Образование и право. – № 7. – DOI: 10.24412/2076-1503-2021-7-391-394.
- Попова Т.Г., Саушева Е.В. (2020) Метафора как важный элемент когниции. Политическая лингвистика. № 1 (79). С. 68-72.
- Смирнова М.А. (2014). Понятие «метафора» и подходы к ее изучению. Филология и литературоведение. № 9 [Электронный ресурс]. URL: <https://philology.snauka.ru/2014/09/960> (дата обращения: 10.09.2024).
- Потебня А.А. (1976). Из записок по теории словесности (1905). – В: Потебня А.А. Эстетика и поэтика. М., - 608 с.
- Стотт, Мэнселл, Салковскис, (2021). Метафоры в когнитивно-поведенческой терапии. Создание когнитивных связей. Оксфордское руководство. – Диалектика, – 288 с. – ISBN 978-5-907365-44-5.
- Chernjavskaja V.E., Gorshkova N.Je. (2021). A visual metaphor in a persistent communication. The report of the Russian State Pedagogical University of im. A.I. Gertzena. – 2021. – № 202. (in Eng.)
- Чичерина Н В., Стрелкова С.Ю. (2022). Метафоры цифровой идентичности. Terra Linguistica. Т. 13. № 2. С. 30-38. DOI: <https://doi.org/10.18721/JHSS.13203>

References

- of interpretation of metaphorical expressions by high school students]. Voprosy psiholingvistiki: №1 (31), 2017. S. 30-40 (in Russ.)
- Vardzeshvili Zh. (2000). Jazykovaja metafora kak universal'naja lingvisticheskaja kategorija.

[Linguistic metaphor as a universal linguistic category]. Materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Tbilisi) (in Eng.)

Vachkov I. (2022). Metafora i obraz v social'no-psihologicheskoj praktike [Metaphor and image in socio-psychological practice]. – Bahrah-M, 2022. – 160s. — ISBN 978-5-94648-152-6. (in Eng.)

Vvedenie v literaturovedenie (1988). Uchebnic dlja filol. spec. un-tov. [Textbook for philological specialties of universities]. G.N. Pospelov, P.A. Nikolaev, I.F. Volkov i dr.; Pod red. G. N. Pospelova. – 3-e izd., ispr. i dop. – M.: Vyssh. shk. - 528 s.- ISBN 5–06–00139–7. (in Eng.)

Il'jasova R.S. (2021) . K voprosu o lingvisticheskoj traktovke metafory [On the issue of linguistic interpretation of metaphor] . Mir nauki, kul'tury, obrazovanija.– № 6 (91). – DOI: 10.24412/1991-5497-2021-691-550-552. (in Russ.)

Kormin N.A. (2021). Metafizicheskaja metafora [The metaphysical metaphor]. Filosofija i kul'tura. – № 7. DOI: 10.7256/2454- 0757.2021.7.36589 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=36589 (in Russ.)

Mahmudova D.S. (2019). Funkcionirovanie metafory v tekste i ponjatie semanticheskogo polja [The functioning of a metaphor in a text and the concept of a semantic field]. Vestnik social'no-pedagogicheskogo instituta. - №3 (30), - S. 33-49 (in Russ.)

Mahmudova D.S. (2020). Semantiko-stilisticheskie priznaki metafory, ih realizacija v tekste [Semantic and stylistic features of a metaphor, their implementation in the text]. Vestnik social'no-pedagogicheskogo instituta. - №3 (35), 2020 - S. 41-56. (in Russ.)

Mihajlichenko B.S. (2009). Problemy literaturovedenija: teorija literatury [Problems of literary criticism: theory of literature]. Monografija. - Samarkand: SamGU, - 182 s. / Istochnik: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=308 (in Russ.)

Polozova I.V. (2021). Zhizn' kak metafora. Metafora zhizni v filosofii i gumanitarnyh naukah [Life as a metaphor. The Metaphor of Life in Philosophy and the Humanities]. Obrazovanie i pravo. –№ 7. – DOI: 10.24412/2076-1503-2021-7-391-394. (in Russ.)

Popova T. G., Sausheva E. V. (2020). Metafora kak vazhnyj jelement kognicii [Metaphor as an important element of cognition]. Politicheskaja lingvistika. № 1 (79). S. 68—72. Smirnova M.A. 2014 - Ponjatie «metafora» i podhody k ee izucheniju // Filologija i literaturovedenie. № 9 (Jelektronnyj resurs). URL: <https://philology.snauka.ru/2014/09/960> (data obrashhenija: 10.09.2024). (in Russ.)

Potebnja A.A. (1976). Iz zapisok po teorii slovesnosti (1905) [From notes on the theory of literature (1905)]. – V: Potebnja A.A. Jestetika i pojetika. M., - 608 s. (in Russ.)

Stott, Mjensell, Salkovskis (2021). Metafory v kognitivno-povedencheskoj terapii. Sozdanie kognitivnyh svjazej [Metaphors in cognitive behavioral therapy. Creating cognitive connections] Oksfordskoe rukovodstvo. – Dialektika, – 288 s. – ISBN 978-5-907365-44-5. (in Russ.)

Chernjavskaja V.E., Gorshkova N.Je. (2021). Vizual'naja metafora v persuzivnoj kommunikacii [A visual metaphor in a persistent communication]. Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gercena. – 2021. – № 202. (in Eng.)

Chicherina N.V., Strelkova S.Ju.. (2022). Metafory cifrovoj identichnosti [Metaphors of digital identity]. Terra Linguistica. T. 13. №2. S. 30-38. DOI: <https://doi.org/10.18721/JHSS.13203> (in Russ.)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 221–234

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.893>

УДК 37.022
МРПТИ 14.07.01

Y.A. Kumarev^{*1}, N.V. Mirza¹, Y. Gelişli², 2025.

¹Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

²Gazi University, Ankara, Türkiye.

E-mail: kumariov@inbox.ru

INSTAGRAM AS A TOOL FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING AMONG STUDENTS IN ENGLISH LESSONS

Kumarev Yaroslav Anatolyevich – PhD student (Pedagogy and psychology), Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, E-mail: kumariov@inbox.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-7443-9419>;

Mirza Natalya Victorovna – Doctor of Pedagogy, Professor, Department of preschool and psychological-pedagogical preparation, Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, E-mail: mirza_natalya@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8938-1812>;

Gelişli Yücel – Professor, Department of educational sciences, Gazi University, Ankara, the Republic of Türkiye, E-mail: ygelisly@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2816-3621>.

Abstract. Since people today receive a huge amount of information every day, they must be prepared to correctly perceive it, analyze it and identify unreliable facts. In these conditions, critical thinking is what allows people of all ages to cope with this task. Critical thinking skills need to be taught in school, but teachers often struggle in this environment. The purpose of this study was to solve this problem by exploring the possibilities and potential of using the social network Instagram. The study was conducted for one month with students in grades 9–10 attending elective classes in English. The teacher and students used their mobile phones inside and outside the school to access Instagram for research, communication and interaction. Qualitative methods were used to collect data from student publications, lesson observation sheets, and questionnaires, which were analyzed using a qualitative traditional content analysis approach. The results showed that Instagram was effective in shaping and developing key critical thinking skills among students in the classroom. In addition, numerous opportunities included transforming teaching and learning in the classroom, strengthening the role of student learners, increasing student engagement, and expanded opportunities for student action. The results are

discussed in the context of students' achievement of critical thinking skills and may be of interest to teachers in lesson preparation or curriculum development.

Keywords: critical thinking; Instagram; student engagement; action research; content analysis.

Я.А. Кумарев^{*1}, Н.В. Мирза¹, Ю. Гелишли², 2025.

¹Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды, Қазақстан;

²Гази университеті, Анкара, Түркия.

E-mail: kumariov@inbox.ru

INSTAGRAMДЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУЫ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ

Кумарев Ярослав Анатольевич – PhD докторант, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан, E-mail: kumariov@inbox.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-7443-9419>;

Мирза Наталья Викторовна – педагогика ғылымдарының докторы, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің «Мектепке дейінгі және психологиялық-педагогикалық даярлық» кафедрасының профессоры, Қарағанды, Қазақстан, E-mail: mirza_natalya@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8938-1812>;

Южель Гелишли – педагогика ғылымдарының докторы, Гази университетінің профессоры, Анкара, Түркия, E-mail: ygelisly@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2816-3621>.

Аннотация. Бүгінгі кезде адамдар күн сайын үлкен көлемде ақпарат алатындықтан, оны дұрыс қабылдауға, талдауға және сенімсіз фактілерді анықтауға дайын болуы керек. Мұндай жағдайларда сыни ойлау барлық жастағы адамдарға осы тапсырманы жеңуіне мүмкіндік береді. Сыни ойлау дағдыларын мектепте оқыту керек, бірақ мұғалімдер бұл мәселемен жиі күреседі. Бұл зерттеудің мақсаты Instagram әлеуметтік желісін пайдалану мүмкіндіктері мен әлеуетін зерттеу арқылы осы мәселені шешу. Зерттеу бір ай бойы ағылшын тілінен элективті сабақтарға қатысатын 9-10 сынып оқушыларымен жүргізілді. Мұғалім мен студенттер ұялы телефондарын мектеп ішінде және сыртында зерттеу, қарым-қатынас және өзара әрекеттесу үшін Instagram-ға кіру үшін пайдаланды. Студенттердің жарияланымдарынан, сабақты бақылау парақтарынан және сауалнамалардан деректерді жинау үшін сапалы әдістер қолданылды, олар сапалы мазмұнды талдаудың дәстүрлі тәсілі арқылы талданды. Нәтижелер Instagram желісінің студенттердің сыныпта сыни тұрғыдан ойлауының негізгі дағдыларын қалыптастыруда және дамытуда тиімді екенін көрсетті. Сонымен қатар, көптеген мүмкіндіктер сабақта оқыту мен оқуды өзгертуді, студенттердің рөлін күшейтуді, студенттердің белсенділігін арттыруды және оқушы әрекетінің мүмкіндіктерін кеңейтуді қамтиды. Нәтижелер оқушылардың сыни ойлау дағдыларына қол жеткізу

контекстінде талқыланады және мұғалімдерді сабаққа дайындауда немесе оқу бағдарламасын әзірлеуде қызықтыруы мүмкін.

Түйін сөздер: сыни ойлау, Instagram, оқушының белсенділігі, іс-әрекетті зерттеу, мазмұнды талдау.

Я.А. Кумарев^{*1}, Н.В. Мирза¹, Ю. Гелишли², 2025.

¹Қарагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан;

²Университет Гази, Анкара, Турция.

E-mail: kumariov@inbox.ru

INSTAGRAM КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Кумарев Ярослав Анатольевич – PhD докторант, Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан, E-mail: kumariov@inbox.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-7443-9419>;

Мирза Наталья Викторовна – доктор педагогических наук, профессор кафедры дошкольной и психолого-педагогической подготовки Карагандинского университета им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан, E-mail: mirza_natalya@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8938-1812>;

Южель Гелишли – доктор педагогических наук, профессор университета Гази, Анкара, Турция, E-mail: ygelisly@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2816-3621>.

Аннотация. Поскольку люди сегодня ежедневно получают огромное количество информации, они должны быть готовы к ее правильному восприятию, анализу и определению недостоверных фактов. В этих условиях критическое мышление – это то, что позволяет людям всех возрастов справиться с этой задачей. Навыкам критического мышления необходимо обучать со школьной скамьи, однако учителя часто испытывают большие трудности в этой среде. Целью данного исследования являлось решение этой проблемы посредством изучения возможностей и потенциала использования социальной сети Instagram. Исследование проводилось в течение одного месяца с учащимися 9 – 10 классов, посещающих факультативные занятия по английскому языку. Учитель и ученики использовали свои мобильные телефоны внутри школы и за ее пределами для доступа к Instagram в целях исследования, общения и взаимодействия. Качественные методы были использованы для сбора данных из публикаций учащихся, листов наблюдения занятий и анкетирования, которые были проанализированы с использованием качественного традиционного подхода к контент-анализу. Результаты показали, что Instagram был эффективен при формировании и развитии ключевых навыков критического мышления у учащихся в классе. Кроме того, многочисленные возможности включали трансформацию преподавания и обучения в учебной аудитории, усиление роли учащихся учащихся, повышение их вовлеченности и расширенные возможности для действий учащихся. Результаты обсуждаются

в контексте достижения учащимися навыков критического мышления и может представлять интерес для учителей при подготовке к урокам или при разработке учебных программ.

Ключевые слова: критическое мышление, Instagram, вовлеченность учащихся, исследование в действии, контент-анализ.

Введение. На сегодняшний день население получает огромное количество информации через такие социальные сети как Instagram, Facebook, Snapchat, Twitter и др. Пропорционально растет и объем создаваемого интернет-контента, включая музыку, видео, фильмы, рекламу, новости и т.д. В этом объеме информации очень важным является отличать фэйки от реальных фактов, анализировать и правильно применять полученные знания.

Молодое поколение воспитывается в среде, имеющей доступ к компьютерным технологиям и выход в интернет. По данным международного агентства Wunder Digital интернетом охвачено 90.1% населения Казахстана. Большую часть (56%) потребителей интернета составляет молодежь до 35 лет, а самой охватной социальной сетью является Instagram (The state of digital in Kazakhstan, 2023). При таком раскладе предполагается, что молодежь обладает сильными технологическими навыками и особыми методами обучения, связанными с этими технологиями. Однако многочисленные исследования показывают, что молодым людям часто не хватает навыков, необходимых для эффективной оценки информации, доступной онлайн. Кроме того, контент, представленный в социальных сетях, часто содержит дезинформацию, явные и неявные предубеждения и оценочные суждения, о которых многие не знают. К сожалению, подросткам часто не хватает необходимых навыков, чтобы правильно воспринимать информацию, избегая при этом манипуляций и обмана. Формирование и развитие критического мышления у населения со школьных лет является одним из путей решения этой проблемы.

В современной системе образования социальные сети могут использоваться как образовательные ресурсы, и этому есть множество причин. Во-первых, социальные сети обладают огромным потенциалом в повышении вовлеченности учащихся. Во-вторых, социальные сети дают учащимся возможность самостоятельно создавать цифровой контент и публиковать его в Интернете, увеличивая обширный ресурс пользовательского контента, из которого учащиеся и преподаватели могут совместно извлекать пользу. В-третьих, через социальные сети учащиеся связываются друг с другом, с их преподавателями и с внешним миром, что позволяет им делиться своими знаниями и в то же время иметь доступ к конкретным знаниям в интересующей их области. Более того, социальные сети делают возможным сотрудничество между учащимися и преподавателями над заданной задачей или проектом объединяя ресурсы и собирая опыт группы людей, работающих над достижением общей цели (Murphy, 2015: 78-93).

Исследованием критического мышления ученые занимаются уже много

десятилетий. Сегодня его можно определить как способность индивидуума анализировать и оценивать информацию посредством изучения фактических данных, учета противоположных точек зрения, постановки разумных вопросов, логики, жизненного опыта, оспаривания предположений без какой-либо предвзятости для того, чтобы прийти к решению конкретной задачи или вопроса, в независимости от того, является ли он обычным школьником или высококласным специалистом.

На сегодняшний день социальные сети являются эффективным инструментом формирования и развития критического мышления, который учителя могут использовать в классе. Социальные сети знакомы учащимся, и используются ими в социальных и образовательных целях. Преимуществом их применения является возможность продолжать обучение за пределами школы. Благодаря связи обучения с остальным миром обучение становится мотивирующим и увлекательным. Кроме того, социальные сети предоставляют обширный ресурс письменных, аудио-, видеоматериалов, с помощью которых можно практиковать как рецептивные, так и продуктивные навыки.

В нашем исследовании мы выбрали Instagram для внедрения критического мышления в учебную программу факультатива по английскому языку. Instagram является наиболее подходящим инструментом по следующим причинам. Во-первых, это самая популярная социальная сеть в Казахстане, в которую учащиеся сейчас почти полностью погружены и к которой привыкли. Во-вторых, Instagram предлагает множество контекстуализированных визуальных данных, которые могут быть полезными на уроке. В-третьих, использование Instagram в классе может помочь в создании социально связанного сообщества учащихся, поскольку сам инструмент предоставляет учащимся возможность общаться друг с другом вне рамок класса. Наконец, простота доступа к Instagram и доступность на большинстве портативных устройств делают более привлекательным использование этой платформы в классе.

Целью данного исследования является изучение возможностей и потенциала использования социальной сети Instagram для формирования и развития критического мышления у учащихся школы. Для достижения поставленной цели необходимо провести теоретический обзор литературы, разработать учебные задания с применением социальной сети Instagram для факультативных занятий по английскому языку. Затем необходимо провести анкетирование среди учащихся, чтобы определить, как применение социальной сети способствовало формированию и развитию критического мышления.

Материалы и методы. Для достижения поставленной цели использовались такие теоретические методы научного познания как: анализ психолого-педагогической и научно-методической литературы, метод конкретизации и метод обобщения.

Было проведено исследование в действии, с использованием предложенного Стрингером циклического подхода «смотри, думай, действуй», при котором преподаватель участвует в итеративном и циклическом процессе сбора данных;

интерпретации и анализе; а также планировании и оценки. Исследование в действии было сочтено особенно подходящим для данной работы, поскольку оно соответствует целям изучения критического мышления.

Для глубокого изучения возможностей Instagram в обучении критическому мышлению был использован качественный дизайн тематического исследования, а данные были собраны с помощью структурированных интервью. Из-за характера этого интервью вопросы не склоняли ответы к каким-либо конкретным теориям и не основывались на каком-либо заранее определенном варианте. Этот тип интервью сводит к минимуму возможность ограничивающего, поскольку мотивирует к продолжению обсуждения общей темы, что, в свою очередь, приводит к более раскрытым ответам.

Исследование проводилось в группе факультатива по английскому языку, состоящей из 20 учащихся 9 – 10 классов средней школы. Учитель и ученики использовали свои мобильные телефоны в классе и за его пределами для доступа к Instagram. Участники создали новые аккаунты, которые использовались только для учебы и подписались друг на друга для дальнейшего взаимодействия.

Затем учащихся ознакомили с теоретическими основами критического мышления и провели совместную практическую работу по анализу текстов. После этого было начато к их обучение использованию Instagram для применения принципов критического мышления при работе с контентом. Учебная программа состояла из отрывков текстов «Природа» и «Уверенность в себе» Ральфа Уолдо Эмерсона. Кроме того, учащиеся читали роман Кена Кизи «Пролетая над гнездом кукушки» в качестве дополнительного текста вне школы. Учебные задачи для данного блока включали чтение текстов для понимания, анализ основных тем и риторических стратегий.

Instagram использовался в качестве учебного пособия на каждом этапе обучения. На каждом занятии сочетались традиционные методы обучения, такие как лекция, дискуссия, моделирование, индивидуальная, парная и групповая работа и, чтение и анализ текста с использованием четырех основных видов деятельности в Instagram.

Одним из видов деятельности были пятиминутные исследования, которые использовались в начале блока и перед каждым новым текстом, чтобы предоставить учащимся контекстную информацию и активизировать их имеющиеся знания. Учащиеся должны были выполнить поиск по теме и в течение пяти минут сообщить в Instagram о том, что узнали.

Другим занятием в Instagram был анализ новостных постов, в ходе которого учащимся предлагалось найти свежую новость и добавить к ней свой комментарий. Смысл заключался в том, что при написании комментариев учащиеся должны соответствовать концепции критического мышления, то есть должны быть способны изучить происхождение информации, анализировать ее и, при необходимости, оспаривать без предвзятости. То же самое они делали и с литературными текстами. Учащиеся использовали Instagram для изучения

отдельных терминов, концепций и справочной информации, чтобы лучше понять текст.

Наконец, рефлексия представляла собой упражнение, в ходе которого учащиеся просили поразмышлять об эффективности Instagram для достижения целей подразделения. Каждое упражнение, сопровождалось как минимум одним постом или историей ученика, впоследствии обсуждалось в небольших группах, а затем со всем классом.

Посты с заданиями использовались как в классе, так и за его пределами. Для целей индексации, учащиеся включали общий хэштег класса в каждый пост с заданиями.

Данные, включающие более 200 постов в Instagram, анкеты и листы наблюдения были проанализированы с использованием качественного традиционного подхода к контент-анализу.

Результаты. В ходе анализа данных были выделены четыре важные темы: трансформация преподавания и обучения, повышение важности мнения учащихся, повышение вовлеченности учащихся и расширение возможностей. В таблице 1 представлена каждая тема вместе с ключевым утверждением учащихся, репрезентативным для данных, и сформулированным значением, которое интерпретирует утверждение в контексте темы.

Таблица 1 – основные преимущества обучения с использованием Instagram

1	Тема	Ключевое утверждение	Значение
2	Трансформация преподавания и обучения	«Обучение с одноклассниками позволило узнать другие точки зрения и получить новые знания и навыки».	Учащиеся использовали информацию из постов и историй одноклассников для подготовки своих собственных публикаций.
3	Повышение важности мнения учащихся	«Я считаю, что Instagram оказался очень удобным для обсуждений разных вопросов и развития критического мышления. Здесь легко обмениваться идеями и, при этом, быть краткими».	Instagram помог ученикам высказать свое мнение по изучаемым темам. Кроме того, важность их мнения возросла для окружающих
4	Повышение вовлеченности учащихся	«Мне очень нравится учиться с помощью Instagram, потому что это современно и им удобно пользоваться.».	Instagram помог сделать темы более доступными и актуальными и, тем самым вовлек учеников в работу.
5	Расширение возможностей	«Я могу продолжать или начать изучать новую темы за пределами класса.».	Учащиеся могут использовать Instagram для учебы в любое время и в любом месте, следуя принципам критического мышления.

Первый пункт в данной таблице демонстрирует трансформацию преподавания и обучения. С помощью Instagram изменились способы преподавания учителем и усвоения учащимися материала в классе. Учитель часто использовал Instagram как способ перехода к прямому обучению, чтению, письму и обсуждению. Поскольку Instagram способствовал легкому

и быстрому доступу к интересным фрагментам информации, он не только позволял переходить из одного режима обучения в другой, но и сам служил способом обучения. Учащимся нравилось публиковать посты и истории, к тому же это быстрый и простой способ поделиться тем, чему они научились.

Сведение к минимуму времени, когда учащиеся были не задействованы в работе и повышение вовлеченности учащихся на протяжении всего урока позволили обеспечить устойчивое обучение учащихся на протяжении всего периода занятий. Время обучения также было увеличено благодаря использованию Instagram, когда посты с заданиями на дом публиковались в дополнение к обычной домашней работе.

Instagram стал платформой, позволяющей учащимся учиться у своих сверстников. Посты и истории с заданиями одноклассников были доступны для просмотра в ленте Instagram каждого учащегося, и от учащихся часто требовалось читать комментарии одноклассников и отвечать на них. Кроме того, учащиеся смогли учиться у пользователей Instagram за пределами аудитории, читая их публикации на различные темы и участвуя в диалоге. Анализ информации поступающей со стороны помог привить такой принцип критического мышления как способность воспринимать альтернативные точки зрения на различные темы. В ходе работы учащиеся усваивали контекст и и учебный материал быстрее чем на традиционных уроках.

Второй пункт показывает, что использование Instagram повышает важность мнения учащихся, что безусловно влияет на развитие критического мышления. Instagram - это социальная сеть, к которой ученики давно привыкли. Это позволило им чувствовать себя комфортно, что в свою очередь придало им уверенность, которой им часто не хватает при формальном устном и письменном общении, и позволяло свободно излагать свои мысли. Эффект был особенно заметен среди учащихся, которые ранее были очень застенчивыми и тихими на уроках. Этот результат был признан и оценен многими учащимися, которые так же отметили, что благодаря Instagram они смогли услышать мнения и идеи тех, кто был менее решителен в высказываниях.

Метод, заключающийся в оспаривании информации, в сочетании с платформой Instagram позволил учащимся играть более активную роль в обучении, что часто проявлялось в готовности учащихся критически высказываться по каждой теме урока. Критические вопросы учащихся часто задавались во время обсуждения в классе и в Instagram, что способствовало активизации обучения. Это более решительное высказывание мнения учащихся также можно было увидеть в их желании критически оценивать тексты и информацию поступающую от учителя. Учащиеся отметили, что критическое мышление является жизненно важным, так как оно позволяет подвергать вещи сомнению, а не просто бездумно потреблять информацию и плыть по течению. Учащиеся выразили понимание того, что они не должны быть пассивными наблюдателями, а наоборот, им следует использовать вопросы для активного самообразования. Instagram расширил активную роль учащихся, дав им возможность руководить собственным обучением и выступать в качестве

экспертов в использовании технологий, чему способствовал высокий уровень навыков использования Instagram.

В третьем пункте говорится о повышении вовлеченности учащихся в учебный процесс. Было обнаружено, что ученики были очень вовлечены в работу в результате использования ими Instagram для применения критического мышления к различным текстам и концепциям. В ходе работы значительно повысился уровень внимания, интереса и участия учащихся в процессе урока, и это явление наблюдалось с самого начала занятия. Учащиеся получали удовольствие от использования Instagram при выполнении заданий, связанных с критическим мышлением. Было отмечено, что детям очень нравится использовать Instagram для поиска любых людей или их работ, имеющих отношение к теме урока, потому что это более современно.

Учащиеся понимали, что чем больше одноклассников обсудят с ними их работу, тем больше полезной информации они получают, поэтому они подталкивали друг друга к активной работе на уроке. Кроме того, обратная связь от учителя еще больше способствовала дальнейшему вовлечению учащихся, так как они могли конструктивно воспринимать критику и применять ее в дальнейшей работе.

Последний пункт демонстрирует расширенные возможности. При обучении в традиционном формате, учащиеся часто испытывали трудности с выполнением заданий, требующих критического мышления. Однако с помощью Instagram, большинство учащихся успешно справились с заданием. Учащиеся отметили, что критическое мышление может быть использована для того, чтобы проанализировать и подвергнуть сомнению идеи и высказывания авторитетных фигур. Важно проанализировать, направлены ли их действия на то, чтобы причинить вред, или они направлены на предоставление пользы.

При работе с новой темой учащиеся могли использовать Instagram для поиска информации в разных источниках. Кроме того, возможности расширились благодаря тому, что образовательный процесс не ограничивался школой, а выходил за ее пределы. Учащиеся могли получать знания в любое удобное для них время и в любом месте.

Обсуждение. Первая основная тема, трансформация преподавания и обучения, описывает то, как Instagram и критическое мышление изменили природу преподавания и обучения. Instagram оптимизирует учебное время, увеличивая темп каждого урока и сокращая бесполезное время. Это помогло ученикам сосредоточиться на учебе. В школе продолжительность уроков составляет 45 минут, но это не означает, что учащиеся учатся все время. Хотя трудно определить долю каждого учебного периода, в течение которого учащиеся занимаются обучением, можно с уверенностью сказать, что много времени теряется в ходе урока. Сокращение бесполезного времени и повышенная сосредоточенность могут означать большее количество ежедневных занятий, а в совокупности в течение всего учебного года это потенциально может привести к значительному прогрессу в обучении. Возможно, это еще более важно, если учесть временные ограничения, налагаемые на преподавателей

языка при ежегодном освоении многочисленных стандартов. Хотя результаты исследований о взаимосвязи между временем обучения и успеваемостью учащихся неоднозначны, за последние годы отмечена тенденция к увеличению количества дней в учебном году. Роджерс и Мирра объяснили, что учебное время настолько важно, что его неправильное использование в средних школах является фактором, способствующим снижению качества обучения.

Кроме того, Instagram, обеспечивая доступность, является эффективным инструментом для взаимообучения. В ряде исследований, начиная с начальной школы и заканчивая высшим образованием, было обнаружено, что моделирование сверстников облегчает обучение учащихся (Junco et al., 2013: 273-287). В настоящем исследовании было обнаружено, что Instagram способствует моделированию сверстников, в ходе которого учащиеся могли учиться на публикациях сверстников, помогая им лучше понимать задания или сравнивать свою собственную работу с остальными. Моделирование сверстников было особенно полезно учащимся, когда они сталкивались с незнанием и вызовами критического мышления. Это было похоже на результаты Кейси и Уэллса (Casey et al., 2015: 38-54), которые обнаружили, что моделирование сверстников, в дополнение к обратной связи и оценке со стороны учителя, является возможностью использования социальных сетей в классе средней школы. Ган, Менкхофф и Смит также обнаружили, что совместный характер преподавания и обучения через Интернет позволяет учащимся получать более глубокие знания с помощью своих сверстников (Ledford et al., 2013: 439-458).

Вторым доступным способом было упражнение и практика принципа критического мышления, рассматривающего множество точек зрения, в ходе которого учащиеся сравнивали свои собственные идеи и мысли со взглядами сверстников на темы урока. Поскольку Instagram предоставляет учащимся возможность быстро просматривать различные точки зрения, они смогли попрактиковаться в этом важном навыке, который является необходимым условием применения критического мышления. Несмотря на то, что использование Instagram не всегда является верным путем к проверке с разных точек зрения, поскольку пользователи социальных сетей могут просто подтвердить существующие предубеждения, эта платформа наиболее ценна для обучения критическому мышлению.

Тема, связанная с повышением важности мнения учащихся, включает в себя комфорт учеников и недавно обретенную уверенность в том, что они используют Instagram для выражения своих идей с помощью критического мышления. Этот вывод представляет особый интерес из-за неуверенности и опасений, распространенных среди старшеклассников, когда они выступают на учебные темы перед классом и, в частности, перед своими учителями. Хотя такая сдержанность может натолкнуть на предположение, что ученикам нечего сказать, на самом деле кажется, что им просто не хватает средств выразить свои мысли. Ральф Уолдо Эмерсон, лидер американского трансценденталистского движения, говорил о подобном явлении более 150 лет назад в своем эссе

«Уверенность в себе» (Richards et al., 2010: 551-566). В своей работе он отметил, что не стоит считать что у учащегося нет знаний по определенной теме если он не может поделиться ими с учителем, возможно он может обсудить их со сверстниками

Instagram может облегчить учащимся общение на академические темы в разных кругах, и, таким образом, она может дать учащимся возможность выражать свое мнение и быть услышанными. Было также установлено, что Instagram способствует равенству голоса учащихся в классе. Благодаря использованию Instagram учащиеся смогли добиться равных возможностей в выражении собственного мнения независимо от своего типа личности, поскольку экстраверты не имели преимуществ над интровертами в передаче своих мыслей и обучении. В результате возрастания важности выражения мнения учащиеся, по-видимому, лучше показывают то, что Фрейре описал как истинное слово, объяснив его как сочетание размышления и действия. Это истинное слово может облегчить диалог между учащимися и учителем. В конечном счете, по словам Фрейре, диалог необходим для осуществления позитивных изменений в мире (Veira et al., 2014: 227-244).

Третья тема, в определенной степени, является следствием двух предыдущих. Трансформация преподавания и обучения и усиление роли учащихся способствовали их вовлечению, а, в свою очередь, вовлеченность еще больше способствовала трансформации и усилению роли учащихся. Instagram, стал первоначальным фактором вовлечения, поскольку он помог привлечь и мотивировать учеников к изучению критического мышления и и тем, сопутствующих учебной программе. Instagram сделал темы более интересными и актуальными. Кроме того их интерес был поддержан привлекательностью и достоинствами критического мышления. Эти результаты исследования вовлеченности аналогичны результатам Игбо, Езенуаи и Аюзиогу, Уильямса и Уитинга, которые обнаружили, что академическое использование Instagram в классах средней школы и колледжей оказывает положительное влияние на вовлеченность (Igbo et al., 2018: 133-143).

Кроме того, расширенное общение между учениками и преподавателем, которое было частью опыта взаимодействия в этом исследовании, укрепило отношения в классе и усилило ощущение общности. Аналогичные результаты были получены Вейрой, Ликоком и Уорриканном, которые обнаружили, что информационно-коммуникационные технологии облегчают взаимодействие старшеклассников со сверстниками и со своим учителем, а также Рором и Костелло, которые обнаружили, что Instagram повышает чувство связи у студентов колледжа. Примечательно, что результаты текущего исследования не были простым следствием внедрения технологий в учебный процесс. Первоначальной реакцией учащихся на использование Instagram в классе было то, что они стали более изолированными, поскольку возможности, которые обычно приводили к взаимодействию со сверстниками и обсуждению, были заменены использованием Instagram. Именно после вмешательства учителя, потребовавшего дополнительного живого общения одноклассников при каждом

новом выполненном задании в Instagram, отношения начали укрепляться и превзошли состояние классного сообщества, наблюдавшееся до внедрения Instagram и критического мышления. Тема повышения вовлеченности учащихся также помогла развить партнерство учителя и ученика, которое Фрейре описал как важное в классе, чтобы развеять старые представления о традиционном образовании и вместо этого работать над современными подходами к обучению (Urlacher et al., 2016: 24-40). Важно отметить, что растущая общность в классе и более прочные партнерские отношения побуждают учащихся становиться критически настроенными соисследователями в диалоге с учителем.

Расширенные возможности представляют скрытые действия учащихся в области критического мышления. Факторы, описанные ранее, являются основной целью критического мышления, поскольку они могут использоваться в качестве показателя успеха обучения. Поскольку иногда усвоение материала по новым темам казалось сложной задачей для учащихся, фокус Instagrame был переключен на актуальные новостные сюжеты и социальные проблемы, чтобы максимизировать потенциальный успех учащихся. В то время как ученики часто добивались успеха в разработке теории действий на основе новостных сюжетов, которые они находили в Instagram, им в основном было трудно выполнять практические шаги – это ограничения, аналогичные тем, которые описаны Бишопом и Фелпсом. Школа представляет собой определенные ограничения, которые могут сдерживать многие формы действий учащихся (Palinkas et al., 2015: 533-544). Однако Instagram и другие социальные сети изменили природу общения, тех, кто способен к действию, и, вероятно, саму концепцию действия. В современном мире роль Instagram в повседневной жизни достигла очень высокого уровня.

В этом исследовании Instagram способствовал ознакомлению учеников с принципами критического мышления, применяемыми к темам изучаемым на уроках и текущим событиям. Эта работа позволила учащимся приблизиться, а в некоторых случаях и достичь создания концепции истинного слова Фрейре. Истинное слово, в свою очередь, использовалось для ведения диалога, который Фрейре описал как «встречу между людьми, опосредованную миром, с целью дать миру название» (Riley, 2015: 417-425). Таким образом, несмотря на неспособность большинства учащихся выполнить традиционные действия, похоже, они смогли достичь того, что можно назвать критическим действием, то есть действием, применяющим теорию критического мышления с целью достичь успеха в обучении.

Заключение. В этом исследовании была предпринята попытка изучить возможности Instagram как инструмента формирования и развития критического мышления у учащихся на уроках английского языка. Мы изучили множество литературных источников, разработали учебные задания с применением социальной сети Instagram для факультативных занятий по английскому языку. Затем мы провели анкетирование среди учащихся, чтобы определить, как применение социальной сети способствовало формированию и развитию критического мышления.

В ходе исследования было найдено множество возможностей; но, прежде всего, было установлено, что Instagram является эффективным инструментом для внедрения критического мышления в классе. При этом Instagram помог преобразовать преподавание и обучение за счет оптимизации учебного времени и содействия взаимному обучению. Кроме того, было обнаружено, что Instagram усиливает роль учащихся, позволяя им уверенно общаться о литературе и других темах, следуя принципам критического мышления. В частности, было обнаружено, что студенты – интроверты стали особенно активны. Instagram также повысил вовлеченность учащихся, облегчив преподавателю обучение сложным навыкам критической грамотности и способствуя активному диалогу по конкретному содержанию, что привело к усилению чувства общности. Наконец, Instagram помог учащимся приблизиться к традиционным формам действий и перейти к состоянию критического сознания. Более того, наше исследование позволило добиться критического действия, в ходе которого учащиеся применили принципы критического мышления к общению в форме публикаций о текущих событиях и социальных проблемах, которые оказали или потенциально могли оказать последующее положительное влияние на их жизнь или жизнь других людей.

Поскольку сегодня люди получают больше информации, чем когда-либо прежде, преподавателям следует серьезно подумать о том, чтобы обучать учеников важнейшим навыкам критического мышления как механизму защиты от неправдивых или ошибочных фактов. Instagram - это не только практическое средство внедрения критического мышления, это также хорошая возможность научить эффективному использованию социальных сетей с критической точки зрения социального угнетения.

В этом исследовании использовался метод исследования в действии, поскольку учитель, участвовавший в исследовании, также был ведущим исследователем. Это по своей сути ограничивало объективность исследования из-за заинтересованности учителя в успехе своих учеников. Аналогичным образом, потенциальный источник предвзятости возник при сборе данных, поскольку учитель собирал все данные об учениках, и вполне возможно, что учащиеся рассматривали возможные последствия для оценки, основываясь на типе их ответов.

Обобщаемость результатов ограничена по нескольким причинам. Во-первых, это было тематическое исследование, и результаты, полученные для этого класса, не обязательно могут быть воспроизведены в других условиях. Наконец, это исследование проводилось в течение одного месяца, что менее оптимально, чем исследование, проводимое в течение всего учебного года. Чтобы повысить обобщаемость результатов, будущие исследования могут повторить текущее исследование в течение всего периода оценки, используя экспериментальное применение смешанных методов, больший размер выборки и несколько уровней классов. Кроме того, будущие исследования могут увенчаться успехом в реализации традиционных мер по повышению грамотности, используя Instagram, чтобы сосредоточиться исключительно на текущих событиях и актуальных социальных проблемах.

References

- Casey G., Wells M. (2015). Remixing to design learning: Social Media and peer to-peer interaction. *Journal of Learning Design*, 8:38-54 (in Eng.).
- Igbo J.N., Ezenwaji I., Ajuziogu C.U. (2018). Facebook, Twitter activities sites, location and students' interest in learning. *International Education Studies*, 11(2), 133–143 (in Eng.).
- Junco R., Elavsky C. M., Heiberger G. (2013). Putting Twitter to the test: Assessing outcomes for student collaboration, engagement and success. *British Journal of Educational Technology*, 44:273-287 (in Eng.).
- Kassens A.L. (2014). Tweeting your way to improved writing, reflection, and community. *The Journal of Economic Education*, 45:101-109 (in Eng.).
- Ledford J.R., Wolery M. (2013). Peer modeling of academic and social behaviors during small-group direct instruction. *Exceptional Children*, 79:439-458 (in Eng.).
- Murphy C. (2015). The use of peer modeling to increase self-efficacy in research methods courses. *Journal of Political Science Education*, 11:78-93 (in Eng.).
- National education associaton. (2010). Preparing 21st century students for a global society: An educator's guide to the "four Cs.". URL: <http://www.nea.org/assets/docs/> (in Eng.).
- Palinkas L.A., Horwitz S.M., Green, C.A., Wisdom, J.P., Duan, N., Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and Policy in Mental Health*, 42:533-44 (in Eng.).
- Riley K. (2015). Enacting critical literacy in English classrooms: How a teacher learning community supported critical inquiry. *Journal of Adolescent and Adult Literacy*, 58:417-425 (in Eng.).
- Rogers J., Mirra N. (2014). It's about time: Learning time and educational opportunity in California high schools. Los Angeles, CA: UCLA IDEA (in Eng.).
- Richards L.C., Heathfield L. T., Jenson W. R. (2010). A classwide peer-modeling intervention package to increase on-task behavior. *Psychology in the Schools*, 47:551–566 (in Eng.).
- The state of digital in Kazakhstan. URL: <https://digitalbusiness.kz>(in Eng.).
- Urlacher S., Wolery M., Ledford J.R. (2016). Peer modeling of commenting during small group direct instruction for academic behaviors. *Journal of Early Intervention*, 38:24-40 (in Eng.).
- Veira A.K., Leacock C. J., Warrican S. J. (2014). Learning outside the walls of the classroom: Engaging the digital natives. *Australasian Journal of Educational Technology*, 30:227-244 (in Eng.).
- Williams D., Whiting A. (2016). Exploring the relationship between student engagement, Twitter, and a learning management system: A study of undergraduate marketing students. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 28:302–313 (in Eng.).

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 235–254

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.894>

UDC 372.881.1

G. Makharova, 2025.

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: maharova727@gmail.com

ENHANCING THE LINGUODIDACTIC POTENTIAL OF PRE-SERVICE PRIMARY SCHOOL TEACHERS THROUGH THE USE OF DIGITAL TOOLS

Gaukhar Makharova – senior teacher Department of foreign languages, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, E-mail: maharova727@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4701-0073>.

Abstract. This research examines the linguodidactic potential of pre-service primary school educators, emphasizing their essential role in enhancing language proficiency, cultivating the knowledge and abilities to integrate digital tools into teaching, and refining pedagogical strategies through the use of such tools. The primary objectives of the study are to delineate the essence and structural components of the linguodidactic potential of pre-service primary school teachers and to assess its dimensions via the application of digital tools. The investigation employed an experimental training, with the Experimental Group (EG) utilizing digital tools such as Kahoot! Quizlet, Duolingo, Flipgrid and Rosetta Stone, while the Control Group (CG) followed conventional teaching methods. Post-test data indicated substantial improvements in all three dimensions for the EG, particularly in language proficiency, the integration of digital tools, and pedagogical strategies, in contrast to the more modest advancements observed in the CG. These findings underscore the significant impact of digital tools in cultivating key professional competences of future educators, stressing the importance of their inclusion in teacher training curricula. The study also highlights the increasing importance of digital literacy in education and calls for further exploration of the long-term effects and challenges associated with the integration of digital tools in teacher education on a wider scale.

Key words: linguodidactic potential, dimensions, digital tools, pre-service primary school teachers, experimental training, pre- and post- tests, Likert scale, t-test

Г.С. Махарова, 2025.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

E-mail: maharova727@gmail.com

ЦИФРЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ МЕКТЕП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ЛИНГВОДИДАКТИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУ

Махарова Гаухар Сабыржановна – аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: maharova727@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4701-0073>.

Аннотация. Бұл зерттеуде болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің лингводидактикалық әлеуетін цифрлық құралдарды кіріктіру арқылы арттыру мәселесі қарастырылады. Цифрлық құралдарды пайдалануды кіріктірудің педагогикалық стратегияларды жетілдірудегі, тілдік білім берудегі және тілді меңгеру деңгейін арттырудағы маңызды рөлін нақтылайды. Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты – болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің лингводидактикалық әлеуетін арттырудың мәні мен құрылымдық құрамдас бөліктерін анықтау және цифрлық құралдарды қолдану арқылы оның өлшемдерін бағалау. Зерттеуде эксперименттік топта (ЭТ) Kahoot! Quizlet, Duolingo, Flipgrid және Rosetta Stone сияқты цифрлық құралдарды пайдалану арқылы тәжірибелік оқыту әдістері, ал бақылау тобында (БТ) дәстүрлі оқыту әдістері қолданылды. Тәжірибелік сынақтан кейін ЭТ деректерінің БТ деректеріне қарағанда барлық үш өлшем бойынша әсіресе, цифрлық құралдарды кіріктіру арқылы тілді меңгеру деңгейінің және педагогикалық стратегиялардың әлдеқайда жақсарғаны байқалды. Бұл нәтижелер болашақ педагогтердің негізгі кәсіби құзыреттіліктерін дамытуға цифрлық құралдардың ықпалын, оларды мұғалімдерді даярлауда оқу бағдарламасына енгізудің маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеуде педагогикалық білім беруде цифрлық сауаттылықтың артып келе жатқан маңызды үрдіс екені атап айтылады. Цифрлық құралдарды білім беру үрдісіне кіріктіруге байланысты туындайтын мәселер әлі де болса кең ауқымда ұзақ мерзімді зерттеуді талап етеді.

Түйін сөздер: лингводидактикалық әлеует, өлшемдер, цифрлық құралдар, бастауыш сынып мұғалімдері, эксперименталды дайындық, алдын-ала және кейінгі сынақтар, Лайкерт шкаласы, t-тест.

Г.С. Махарова, 2025.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

E-mail: maharova727@gmail.com

ПОВЫШЕНИЕ ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПУТЕМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Махарова Гаухар Сабыржановна – ст.преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, E-mail: maharova727@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4701-0073>.

Аннотация. В данном исследовании рассматривается лингводидактический потенциал будущих учителей начальной школы, подчеркивается их важная роль в повышении уровня владения языком, в развитии знаний и умений по интеграции цифровых инструментов в процессе обучения и совершенствования педагогических стратегий посредством использования нужных инструментов. Основными целями исследования являются определение сущности и структурных компонентов лингводидактического потенциала будущих учителей начальной школы и оценка его измерений посредством применения цифровых инструментов. В исследовании использовалось экспериментальное обучение, при этом экспериментальная группа (ЭГ) использовала цифровые инструменты, такие как Kahoot! Quizlet, Duolingo, Flipgrid и Rosetta Stone, в то время как контрольная группа (КГ) следовала традиционным методам обучения. Данные после тестирования показали существенные улучшения по всем трем измерениям для ЭГ, особенно в уровне владения языком, интеграции цифровых инструментов и педагогических стратегий, в отличие от более скромных достижений, наблюдаемых в КГ. Эти результаты подчеркивают значительное влияние цифровых инструментов на развитие ключевых профессиональных компетенций будущих педагогов, подчеркивая важность их включения в программы подготовки учителей. Исследование также подчеркивает растущую важность цифровой грамотности в образовании и призывает к дальнейшему изучению долгосрочных эффектов и проблем, связанных с интеграцией цифровых инструментов в педагогическое образование в более широком масштабе.

Ключевые слова: лингводидактический потенциал, измерения, цифровые инструменты, будущие учителя начальной школы, экспериментальное обучение, предварительные и последующие тесты, шкала Лайкерт, t-тест.

Introduction. In the modern educational landscape, the rapid advancement of digital technologies has significantly influenced the way knowledge is delivered and acquired (Engelina, et al., 2022; Rakhman, et al., 2024). As educational systems work to adapt to the demands of a rapidly evolving world, there is growing emphasis on incorporating digital tools into the teaching and learning processes (Bates, 2015).

This shift is particularly crucial in the context of preparing pre-service primary school teachers, who should be equipped not only with pedagogical knowledge but also with the digital literacy required to navigate the complexities of modern classrooms (Gui Ying Annie Yang-Heim, et al., 2024). Acquiring these skills is vital for enhancing language teaching effectiveness and ensuring that future educators are well-prepared to meet the challenges of an increasingly digital world (Gee, 2003; Godwin-Jones, 2018).

In Kazakhstan, as part of extensive educational reforms, the focus on improving teacher training through innovative pedagogical methods is central to the national agenda (Wilson, et al., 2013). With the introduction of programs like 6B01306 – “Primary Education in English” and 6B01304 – “Primary Education with Multilingualism”, there is an increasing demand to strengthen the linguodidactic potential of future educators.

The concept of “*Linguodidactic potential*” emphasizes the ability of educators to effectively integrate language-teaching methods with digital tools that enhance the learning process. Recent studies have explored this potential, especially in the context of digital learning environments. For instance, Osipova and Bagrova (2021) studied the use of Microsoft Teams applications in teaching English vocabulary. These tools have proven to be highly beneficial from both linguistic and didactic perspectives, as they enable educators to create engaging, interactive learning experiences that facilitate vocabulary acquisition while also improving pedagogical effectiveness.

Sysoev (2008) and Belz & Thorne (2006), who explored the role of internet-based resources in foreign language education, presented another investigation into the linguodidactic potential in contemporary education. Their study introduces a classification of didactic algorithms, such as Hotlist, Web Quest, and Multimedia Scrapbook, which serve to enhance both language learning and cultural awareness. These resources demonstrate how the integration of technology can enrich language instruction and foster a deeper understanding of culture, highlighting the intersection of digital tools and language education.

Linguodidactic potential refers to the ability of educators to integrate language instruction with effective teaching strategies, while also making use of digital tools to facilitate learning. This integration is particularly critical for primary school teachers who are tasked with not only teaching foundational skills but also fostering an environment that promotes lifelong learning and intercultural communication (Kramsch, 1993).

In this context, incorporating digital tools into teacher education has emerged as a fundamental element of training programs for pre-service teachers (Puentedura, 2013). Applications such as Kahoot! Quizlet, Duolingo, Flipgrid, and Rosetta Stone offer significant opportunities to enhance various dimensions of the teaching process (Bicen, 2018; Budi Waluyo, et al., 2021; Loewen, et al., 2019; 2020; Mango, 2021; Freeman, et al., 2023). These tools facilitate access to interactive and engaging resources that contribute to improved educational outcomes and foster more dynamic classroom environments (Johnson, et al., 2016). Through the use of

these technologies, pre-service teachers are afforded the opportunity to experiment with a range of instructional methods designed to accommodate diverse student needs, thereby promoting a more individualized and flexible approach to teaching (Mishra & Koehler, 2006). Furthermore, these digital tools serve as platforms for exploring innovative teaching strategies, including gamification and multimedia-based approaches, thereby empowering teachers to engage students more effectively (Gee, 2007). In addition, they foster collaboration and communication within the classroom, enhancing interaction not only among students but also between students and instructors. This collaborative environment encourages creativity, critical thinking, and independent learning, positioning students as active participants in their educational journeys (Collins, et al., 2009). Consequently, the adoption of these tools is instrumental in equipping pre-service teachers with the skills necessary to navigate and thrive in contemporary educational landscapes (Saavedra, et al., 2012).

The current study seeks to explore the linguodidactic potential of digital tools in the training of pre-service primary school teachers. By examining how these tools contribute to the development of language proficiency, the ability to integrate digital tools into teaching, and the refinement of pedagogical strategies, this *research aims* to provide valuable insights into the effectiveness of technology-enhanced teacher education (Kozhamkulova, et al., 2020). The study also examines the essential role of digital literacy (Nurzhaniva, et al., 2024) in preparing pre-service teachers for the demands of modern educational environments and underscores the need for its inclusion in teacher training curricula (Prensky, 2001).

The objectives of this research are twofold:

to determine the essence and component structure of the linguodidactic potential of pre-service primary school teachers;

to evaluate the impact of digital tools on fostering the linguodidactic potential of pre-service primary school teachers.

Methods and material

Participants

The study was conducted among 1st, 2nd, and 3rd year students of Abai Kazakh National Pedagogical University, specialty «6B013 - Training of teachers without subject specialization» (bachelor's degree). The total number of students in both specialties is 133 (6B01306 - "Primary Education in English" and 6B01304 – "Primary Education with Multilingualism") were selected for this study using a criterion-based sampling method: 46 participants were first-year students, 43 participants were second-year students and 44 participants were third-year students. All 133 students were randomly divided into two large groups: the Experimental Group (67 participants) and the Control Group (66 participants).

Research Methods

In our study, we employed the *Likert scale* as one of the key instruments for measuring pre-service teachers' perceptions, experiences, and attitudes toward the

integration and effectiveness of digital tools in their education and teaching practices. The Likert scale was chosen due to its ability to provide quantifiable data on a range of variables, allowing us to assess the extent to which pre-service primary school teachers agree or disagree with specific statements related to the use of digital tools in language instruction.

Moreover, we used the *t-test* as a statistical method to compare the *mean scores* of the two groups, enabling us to determine if there were significant differences in their responses between the control group and the experimental group. This test was especially valuable for analyzing the Likert scale data, as it allowed us to identify whether any differences in attitudes, perceptions and experiences related to the use of digital tools in teaching were statistically significant. By using the *t-test*, we were able to draw valid conclusions about the impact of the intervention on the Experimental group (EG) compared to the Control group (CG).

Materials

For experimental teaching pre-service primary school teachers, we have carefully selected the *Kahoot!*, *Quizlet*, *Duolingo*, *Flipgrid*, and *Rosetta Stone* apps due to their significant linguodidactic potential in improving language teaching and learning. These tools were chosen not only because they are widely recognized and easy to use but also because they effectively promote a holistic and interactive environment for language acquisition. Each of these apps provides distinct features that support the development of key language skills, including vocabulary and grammar accuracy, speaking fluency, and cultural awareness.

Kahoot! is an interactive, game-based learning platform that enables educators to design engaging quizzes, surveys, and polls, making learning enjoyable and dynamic for students.

Linguodidactic Potential: Kahoot captivates students by making language-learning fun through competitive games. Pre-service teachers can use Kahoot to review vocabulary, grammar, and language comprehension in a dynamic and interactive way. This platform is highly effective for conducting formative assessments and providing instant feedback, allowing teachers to gauge student understanding and reinforce key language concepts in real time.

Quizlet is a digital tool designed for creating and sharing flashcards, quizzes, and study sets, making it an effective resource for supporting language learning.

Linguodidactic Potential: Quizlet is a powerful tool for building vocabulary, practicing grammar, and reinforcing language items. Pre-service teachers can leverage Quizlet to design personalized flashcards and quizzes that align with their teaching Curriculum. Additionally, it supports learning through spaced repetition, helping to improve retention and track progress over time, making it an invaluable resource for both teachers and students.

Duolingo is a language-learning app that employs a gamified approach to teach essential language skills, including vocabulary, grammar, reading, writing, and speaking, in an engaging and interactive way.

Linguodidactic Potential: Duolingo facilitates language acquisition through

engaging, bite-sized lessons that make learning accessible and enjoyable. Pre-service teachers can use Duolingo to enhance language skills and as a supplementary tool for students to practice outside the classroom. Its features, including immediate feedback and progress tracking, help reinforce learning and improve long-term language skills.

Flipgrid is an interactive video discussion platform that allows students to record and share short video responses to prompts or questions provided by their teachers, promoting active engagement and communication.

Linguodidactic Potential: Flipgrid is a digital tool for enhancing speaking skills. Pre-service teachers can use it to assign speaking activities like storytelling or discussing various language topics, giving students opportunities to develop their pronunciation, fluency, and overall communication skills. Furthermore, Flipgrid promotes peer interaction by enabling students to view and respond to each other's videos, fostering collaboration and a sense of community within the learning environment.

Rosetta Stone is a well-known language learning platform that employs immersive techniques to teach languages, focusing on contextual learning and natural language acquisition without relying on translation.

Linguodidactic Potential: Rosetta Stone facilitates language acquisition through contextual learning without the use of translation, helping students develop stronger linguistic intuition. Pre-service teachers can use the platform to enhance their own language proficiency or to adopt its immersion-based and communicative teaching methodologies in their classrooms. This approach encourages a deeper, more natural understanding of the target language, making it an effective tool for fostering comprehensive language skills.

Results and discussion

Before the experiment, we conducted a survey using the *Likert scale* to determine the baseline level of digital tool usage in language teaching. This survey was administered to all students from the 1st to the 3rd year.

We created a series of quotes that generally reflect the significance and attitude of respondents towards the use of digital technologies in the educational process. These quotes were designed to assess pre-service teachers' perceptions, attitudes, and experiences with integrating digital tools into language teaching. Participants were asked to rate their level of agreement with each quote on a 5-point Likert scale: *Strongly agree*, *Agree*, *Neutral*, *Disagree*, and *Strongly disagree* to gather quantifiable data on their views and experiences (Table 1).

Table 1. Likert Scale Survey Responses on the Use of Digital Tools in Language Teaching for Pre-service Primary School Teachers

#	Quote	Strongly Agree	Agree	Neutral	Disagree	Strongly Disagree
1	I regularly incorporate digital tools (such as apps or websites) into language teaching.	34,5%	30,8%	23,3%	9%	2,4%

2	I think digital tools improve the effectiveness of language learning for primary school students.	41,1%	36,2%	20,5%	2,2%	0
3	I am confident in using digital tools to teach language skills (e.g., vocabulary, grammar, speaking, and listening).	26,8%	27,4%	32,5%	10,1%	3,2%
4	I incorporate language learning apps like Kahoot!, Quizlet, Duolingo, Flipgrid, or Rosetta Stone into my teaching practices.	25,6%	33,7%	24,2%	12,7%	3,8%
5	Digital tools assist me in effectively assessing student progress in language learning.	23,4%	27,1%	22,2%	15,3%	12%
6	I believe that digital tools enhance students' language acquisition outside the classroom.	42,6%	34,9%	18,2%	4,3%	0
7	I find it easy to integrate digital tools into my lesson plans and teaching methods.	26,2%	28,2%	25,4%	13,9%	6,3%
8	I believe digital tools play a key role in enhancing students' speaking skills in language learning.	23,3%	24,6%	23,5%	15,7%	12,9%
9	Digital tools are effective in boosting student engagement and motivation during language lessons.	56,7%	40,1%	3,2%	0	0
10	I regularly receive feedback from digital tools on students' language proficiency and learning progress.	23,5%	27,6%	21,1%	19,5%	8,3%
11	I believe that using digital tools encourages collaborative learning among students.	24,6%	22,8%	32,3%	12,7%	7,6%
12	I feel that digital tools are effective in fostering students' cultural awareness through language learning.	17,5%	23,4%	51,8%	4,7%	2,6%

The responses to the first quote, “*I regularly incorporate digital tools (such as apps or websites) into language teaching,*” reveal distinct trends. A substantial proportion of participants, 34.5%, strongly affirmed their regular use of digital tools in language teaching practices, indicating a significant commitment to technology integration. An additional 30.8% agreed, reflecting a similarly positive stance toward the adoption of digital tools. Together, these groups represent 65.3% of respondents, highlighting a majority who acknowledge the importance and utility of digital tools in their instructional approaches. Meanwhile, 23.3% of participants expressed a neutral position, which may suggest variability in their access to digital tools, limited familiarity with their usage, or inconsistent application depending on specific teaching contexts. A smaller segment, comprising 9% who disagreed and 2.4% who strongly disagreed (11.4% in total), reported not regularly incorporating digital tools into their practices. This minority reflects challenges such as insufficient training, restricted access to resources, or hesitancy in adopting new methodologies.

The findings indicate that while most pre-service teachers are incorporating

digital tools into their teaching, a notable portion may require additional support or resources to overcome barriers and fully utilize digital technologies in their professional practice.

The responses to the second quote, *“I think digital tools improve the effectiveness of language learning for primary school students,”* highlight an overwhelmingly positive attitude toward the use of digital tools among participants. A notable 41.1% of respondents strongly agreed that these tools enhance the effectiveness of language learning, indicating strong support for their pedagogical benefits. Additionally, 36.2% agreed, further affirming this positive outlook. Altogether, 77.3% of the participants recognized the value of digital tools in improving language-learning outcomes, reflecting a broad consensus on their effectiveness. In contrast, 20.5% of participants expressed a neutral opinion, indicating uncertainty regarding the specific advantages of digital tools and limited direct experience with their application in primary education. A small minority, 2.2%, disagreed, while no participants strongly disagreed, suggesting that outright skepticism about the efficacy of digital tools in enhancing language learning is minimal.

Overall, the data indicates a strong consensus among pre-service teachers regarding the effectiveness of digital tools in enhancing language learning for primary school students, with only a small proportion expressing uncertainty or disagreement. This underscores the significance of integrating digital tools into teacher training Curricula to reinforce their confidence and deepen their understanding of the potential benefits these tools offer in language instruction.

The responses to the third quote, *“I am confident in using digital tools to teach language skills (e.g., vocabulary, grammar, speaking, and listening)”*, reveal a mixed but generally positive outlook on pre-service teachers’ confidence in using digital tools. A total of 54.2% of respondents either strongly agreed (26.8%) or agreed (27.4%) with the statement, indicating that just over half of the participants feel confident in incorporating digital tools into their language instruction. This suggests that a majority of pre-service teachers are comfortable with using these tools to support various aspects of language teaching. However, a significant portion, 32.5%, remained neutral, which suggest differences in students’ experiences and exposure to digital tools and a lack of sufficient training in effectively using these tools to teach various language skills. Furthermore, 10.1% of respondents disagreed, and 3.2% strongly disagreed, indicating that a small percentage of pre-service teachers feel less confident or encounter obstacles in integrating digital tools into their language teaching practices.

Thus, while the majority of students express confidence in using digital tools for language teaching, a considerable number of participants remain neutral or uncertain, indicating that there is room for further professional development.

The data for the fourth quote, *“I incorporate language learning apps like Kahoot!, Quizlet, Duolingo, Flipgrid, or Rosetta Stone into my teaching practices,”* reveals a generally favorable trend in the use of digital tools by pre-service teachers. A total of 59.3% of respondents either strongly agreed (25.6%) or agreed (33.7%) with the

statement, suggesting that the majority of pre-service teachers integrate popular language learning apps into their teaching practices. A notable 24.2% of respondents expressed a neutral stance on the use of language learning apps, reflecting varying degrees of familiarity with these specific tools and disparities in access to necessary resources. In contrast, 12.7% of participants disagreed, and 3.8% strongly disagreed with incorporating these apps into their teaching, indicating that a small group of pre-service teachers does not yet use these digital instruments.

These findings suggest that barriers such as limited exposure, inadequate training, or insufficient technological access may impede the broader adoption of these tools.

The results to the fifth quote “*Digital tools assist me in effectively assessing student progress in language learning*” indicate a mixed view among pre-service teachers regarding the role of digital tools in assessment. A total of 50.5% of participants either strongly agreed (23.4%) or agreed (27.1%) with the quote, indicating that a considerable portion of respondents perceive digital tools as valuable in assessing student progress in language learning. At the same time, 22.2% of respondents expressed a neutral stance, suggesting some uncertainty and variability in their experiences with digital assessment tools. A smaller percentage, 15.3%, disagreed with this statement, while 12% strongly disagreed, implying that there are barriers preventing some teachers from fully utilizing these tools for assessment purposes, as well as the presence of alternative assessment methods.

The responses to the sixth statement, “*I believe that digital tools enhance students’ language acquisition outside the classroom*”, show a largely favorable perception among pre-service teachers. This highlights the recognition of the positive role digital tools play in supporting language learning outside the formal classroom environment. A combined total of 77.5% of participants either strongly agreed (42.6%) or agreed (34.9%) with the quote, suggesting that the majority of respondents recognize the value of digital tools in supporting students’ language acquisition outside traditional educational settings. Furthermore, 18.2% of respondents remained neutral, which could indicate uncertainty or a lack of experience with digital tools in informal language learning contexts. Notably, only 4.3% disagreed with the statement, and no respondents strongly disagreed, pointing to a minimal level of skepticism regarding the effectiveness of digital tools in enhancing language acquisition beyond the classroom.

The data suggests a strong consensus among pre-service teachers about the positive impact of digital tools on language acquisition outside the classroom, with only a small minority expressing neutral or negative views.

The responses to the seventh quote, “*I find it easy to integrate digital tools into my lesson plans and teaching methods,*” reflect a generally positive, albeit somewhat varied, outlook on pre-service teachers’ ability to incorporate digital tools into their instructional practices. Specifically, 54.4% of participants either strongly agreed (26.2%) or agreed (28.2%) with the statement, suggesting that over half of the respondents find the integration of digital tools into their teaching relatively straightforward. Nevertheless, 25.4% of respondents expressed a neutral stance,

suggesting that some teachers may feel uncertain about consistently utilizing digital tools and might lack clarity on how to effectively apply them in particular teaching contexts. Additionally, a smaller proportion of participants, 13.9%, disagreed with the statement, and 6.3% strongly disagreed, signifying that a notable minority of pre-service teachers encounter difficulties or challenges when attempting to incorporate digital tools into their teaching practices.

The responses to the eighth quote, "*I believe digital tools play a key role in enhancing students' speaking skills in language learning*," reveal a diversity of perspectives among pre-service teachers with a less cohesive view compared to other aspects of digital tool integration. A total of 47.9% of participants either strongly agreed (23.3%) or agreed (24.6%) with the quote, suggesting that nearly half of the respondents perceive digital tools as instrumental in fostering speaking skills. Essentially, these figures reflect a moderate recognition of the potential of technologies to enhance the development of oral speech, particularly through interactive and multimedia applications. A significant portion, 23.5%, expressed neutrality, reflecting ambivalence and limited exposure to tools explicitly aimed at improving speaking skills. This neutral position highlights inconsistencies in the perceived effectiveness of such tools and challenges in their seamless integration into pedagogical practices. Conversely, a total of 28.6% of participants expressed disagreement, with 15.7% disagreeing and 12.9% strongly disagreeing, indicating that a significant minority emphasizes potential issues such as a lack of proper training, perceived shortcomings of modern digital tools and a preference for more traditional, face-to-face methods.

Overall, while a considerable number of pre-service teachers recognize the value of digital tools in enhancing students' speaking skills, the notable levels of neutrality and disagreement indicate the necessity for further investigation into how these tools can be more effectively utilized to foster oral language skills and more seamlessly incorporated into teaching methodologies.

The responses to the ninth quote, "*Digital tools are effective in boosting student engagement and motivation during language lessons*", demonstrate a predominantly positive outlook on the role of digital tools in enhancing student involvement and enthusiasm in language learning. A total of 96.8% of respondents either strongly agreed (56.7%) or agreed (40.1%) with the quote, indicating that the vast majority of pre-service teachers perceive digital tools as valuable for increasing student engagement and motivation. Moreover, the absence of disagreement or strong disagreement among respondents further underscores a solid consensus regarding the positive influence of digital tools in this context.

The high figures obtained further confirm the fact that digital tools are considered effective in making lessons more interactive, dynamic, and engaging for students, which undoubtedly contributes to the creation of a more motivated learning environment.

The responses to the tenth quote, "*I regularly receive feedback from digital tools on students' language proficiency and learning progress*", reveal a fairly high outlook

on the role of digital tools in providing feedback on students' language development. The results showed quite high figures. 23.5% answered "Strongly agree", and 27.6% answered "Agree". Overall, positive responses accounted for 51.1%, which is just over half of the total responses. This fact can be explained. Digital tools are increasingly recognized as valuable resources for tracking and assessing student progress in language learning. However, 21.1% of respondents adopted a neutral stance, implying uncertainty and irregularity in their experiences with using digital tools for providing feedback. Furthermore, a significant portion of students 19.5% expressed disagreement and 8.3% strongly disagreed, demonstrating their inability or lack of confidence in using digital tools for assessment and receiving feedback.

Overall, the results obtained indicate that while many pre-service teachers acknowledge the usefulness of digital tools in monitoring language proficiency, there are still responses from those who either do not use them regularly for feedback or encounter obstacles in leveraging them effectively.

The responses to the eleventh quote "*I believe that using digital tools encourages collaborative learning among students*" reveal a mixed, but somewhat favorable perspective on the role of digital tools in promoting collaboration. A total of 47.4% of participants expressed positive opinions, with 24.6% indicating "Strongly Agree" and 22.8% selecting "Agree". This reflects that pre-service teachers largely regard digital tools as a valuable means for promoting collaborative learning among students. However, 32.3% of respondents maintained a neutral stance. This percentage can be attributed to the participation of first-year students in the survey, who generally lack teaching experience and are only beginning their journey in pedagogy. Consequently, the relatively high proportion of neutral responses reflects the students' uncertainty about how to effectively integrate digital tools into group work or collaborative activities. Additionally, 12.7% of respondents disagreed with the quote, while 7.6% strongly disagreed. Some pre-service teachers view digital tools as ineffective for facilitating group activities in the classroom. Moreover, they argue that rather than promoting teamwork, these tools might actually hinder collaboration and contribute to a sense of disunity among peers.

Thus, the survey results for this quote demonstrated rather inhomogeneous outcomes. While some respondents believe that digital technologies promote collaboration during lessons, others expressed the opposite viewpoint.

The responses to the twelfth quote, "*I feel that digital tools are effective in fostering students' cultural awareness through language learning*" reveal a spectrum of viewpoints, with a substantial portion of pre-service teachers displaying ambivalence or a neutral position. A total of 40.9% of students provided affirmative responses (17.5% strongly agreed and 23.4% agreed), which underscores the recognition of the importance of incorporating authentic digital tools to enhance cultural awareness. This group of respondents expressed confidence in the potential of digital tools to facilitate immersion in the authentic culture of the target language. However, a notable majority of 51.8% of participants remained neutral, suggesting either uncertainty about the efficacy of digital tools in promoting cultural awareness

or insufficient familiarity with how such tools could be utilized for this specific purpose. Additionally, a smaller percentage of respondents, comprising 4.7% who disagreed and 2.6% who strongly disagreed, highlighted a minority who questioned the effectiveness of digital tools for fostering cultural awareness, indicating possible concerns regarding their applicability or limitations in achieving this goal.

Following the Likert survey, which helped us assess students' overall condition and perceptions regarding the use of digital technologies in lessons, we conducted a *Pre-Experimental Test*.

The pre-experiment stage aimed to evaluate the initial Linguodidactic Potential of pre-service primary school teachers in utilizing digital tools.

To assess *Baseline knowledge and skills*, participants completed a pre-test, which included tasks on *Digital Tool Integration, Language Teaching Strategies, and Digital Literacy*.

The pre-test was **semi-structured**, meaning it combined both closed-ended (e.g., multiple-choice, true/false) and open-ended questions (e.g., short essays, reflections). This mix allowed for both quantitative assessment and qualitative insights into the participants' pedagogical thinking and their potential to integrate digital tools into teaching.

The test assessed *Linguodidactic Potential dimensions* as:

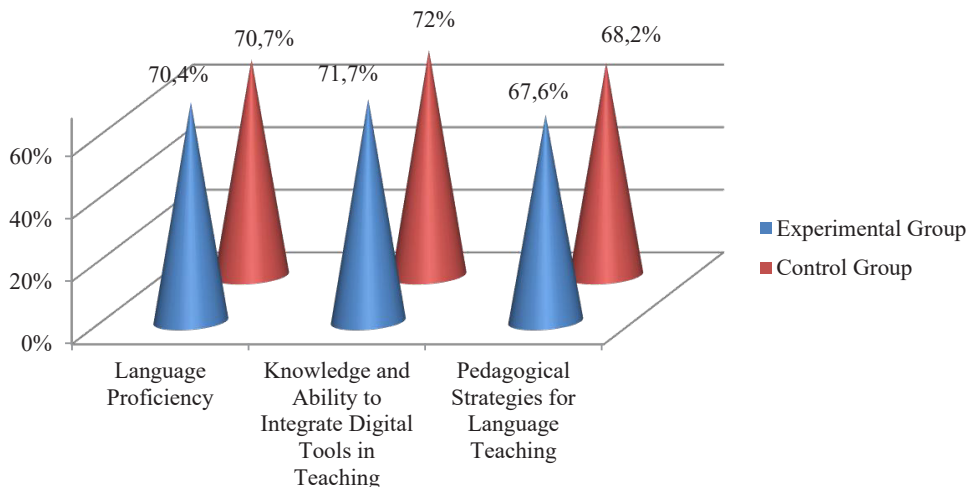
Language Proficiency. This component evaluates participants' language proficiency specifically in the context of teaching. It includes tasks designed to assess their ability to comprehend, produce, and apply language in a teaching setting. The pre-test involves reading and listening comprehension activities, speaking and writing tasks based on teaching scenarios, and assessing grammatical/lexical knowledge. These tasks aimed to verify that participants possess the linguistic and communicative skills needed to effectively deliver lessons and communicate in the classroom, ensuring they are prepared to use language as a tool for teaching primary school students.

Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching. This section assesses the participants' knowledge of digital tools and their ability to effectively integrate them into language teaching. It includes a combination of multiple-choice questions, scenario-based tasks, and open-ended reflection prompts. The goal is to evaluate participants' familiarity with various digital tools, such as Kahoot!, Quizlet, Duolingo, Flipgrid, Rosetta Stone and to understand how they can apply these tools in real-world teaching contexts. By focusing on practical application, this section gauges participants' readiness to enhance language learning through the strategic use of digital technologies.

Pedagogical Strategies for Language Teaching. This section evaluates participants' understanding of language teaching methodologies and their capacity to implement these strategies in practical contexts. The test features multiple-choice questions on various teaching approaches (e.g., task-based learning), brief essay prompts on specific teaching methods, and reflective questions about adapting these strategies through the use of digital tools.

During the pre-test conducted with the Control and Experimental Groups, the following results were obtained (Fig.1).

Fig. 1 Pre-Test Assessment Results: EG vs.CG

The bar chart presents the pre-test outcomes for the Experimental Group (EG) and Control Group (CG) across three critical dimensions of linguodidactic potential: *Language Proficiency*, *Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching*, and *Pedagogical Strategies for Language Teaching*.

In the domain of “*Language Proficiency*”, the EG achieved a score of 70.4%, while the CG slightly surpassed this with a score of 70.7%. These results indicate that both groups exhibit analogous baseline linguistic competencies pertinent to instructional contexts. Regarding “*Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching*”, the EG attained a score of 71.7%, closely mirroring the CG’s performance of 72%, thereby demonstrating equivalent levels of familiarity with and capacity to employ digital tools effectively in pedagogical scenarios. Finally, within the dimension of “*Pedagogical Strategies for Language Teaching*”, the EG recorded a score of 67.6%, which was marginally lower than the CG’s 68.2%, reflecting a comparable foundational understanding of language teaching methodologies in both groups.

In summary, the findings reveal negligible disparities between the two groups across all assessed dimensions, underscoring a balanced baseline for initiating further experimental interventions aimed at evaluating the efficacy of innovative teaching strategies or digital tools in fostering linguodidactic potential.

In addition, we would like to present the results of t-test conducted to compare the pre-test scores of the Experimental Group (EG) and the Control Group (CG) across three dimensions provided in Table 2.

Table 2. T-Test Results for Pre-Test Scores by Dimension

Dimension	t-value	p-value	Interpretation
Language Proficiency	- 0.23	0.82	No significant difference ($p > 0.05$); similar language proficiency between groups.
Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching	- 0.18	0.86	No significant difference ($p > 0.05$); comparable knowledge and ability to integrate digital tools.
Pedagogical Strategies for Language Teaching	- 0.33	0.74	No significant difference ($p > 0.05$); similar baseline understanding of pedagogical strategies.

The results across all three dimensions indicate *no statistically significant differences* between the EG and the CG at the pre-test stage. The high p-values (all > 0.05) show that both groups were equivalent in terms of their baseline knowledge and skills.

The next stage after analyzing the pre-test results is the **implementation of the experimental intervention**. *The purpose* of implementing the experimental intervention is to determine the effectiveness of digital tools in fostering the linguodidactic potential, in comparison to traditional teaching methods.

The study implemented a structured comparative approach to evaluate the effectiveness of digital tools in language education. The EG engaged in their learning process using advanced *digital tools* specifically designed to enhance language proficiency and teaching strategies. The tools included *Kahoot!*, *Quizlet*, *Duolingo*, *Flipgrid*, and *Rosetta Stone*, each selected for its unique contribution to interactive and student-centered learning.

In contrast, the CG followed *the traditional teaching methods* prescribed by the Educational Curriculum, which relied primarily on teacher-led instruction, textbooks, and written exercises. The CG's approach emphasized conventional pedagogical strategies, including lectures, grammar drills and structured practice sessions (task-based learning, interactive techniques, problem-solving, discussions) without the integration of digital tools.

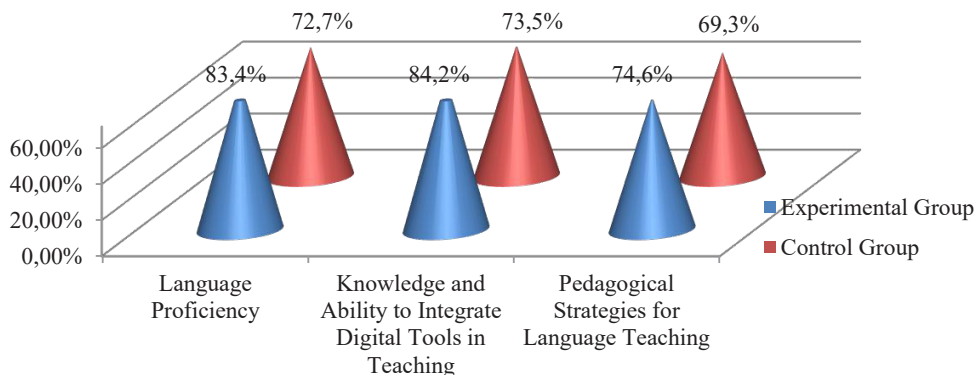
The duration of the experimental intervention spanned a period of six months.

After the experimental intervention, a post-test was conducted in both the EG and CG

The post-test aimed to evaluate the change in Linguodidactic Potential following the intervention, with a focus on assessing the improvement in Language Proficiency, Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching, and Pedagogical Strategies for Language Teaching. The post-test mirrored the pre-test semi-structured format by including both closed-ended and open-ended questions.

The post-test results indicate a notable improvement in both the EG and the CG, with the EG showing slightly higher post-test scores across all domains, reflecting the effectiveness of the experimental interventions (Fig.2).

Fig. 2 Post-Test Assessment Results: EG vs.CG

The post-test results indicate the following: after the experimental intervention and training, both the Experimental Group (EG) and the Control Group (CG) demonstrated positive changes. However, when comparing the EG, where training was conducted using digital applications, and the CG, where traditional methods based on the Educational Curriculum were employed, the EG achieved significant positive improvements across all three dimensions.

In particular, under the “*Language Proficiency*” dimension, the Experimental Group (EG) demonstrated significant progress across all types of speech activities and lexical-grammatical knowledge, with training conducted using digital applications. In contrast, the Control Group (CG), which followed a traditional format, showed only minor improvements. This is reflected in the results: the EG achieved 83.4%, while the CG reached only 72.7%. For the second dimension, “*Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching*”, the EG also achieved impressive results compared to the CG. Specifically, the EG reached a score of 84.3%, whereas the CG barely approached 73.5%. Regarding the third criterion, “*Pedagogical Strategies for Language Teaching*”, the EG once again outperformed the CG, with scores of 74.6% and 69.3%, respectively.

Thus, based on the post-test results, we conclude that the experimental intervention, where training in the EG was conducted using digital applications like *Kahoot!*, *Quizlet*, *Duolingo*, *Flipgrid*, and *Rosetta Stone*, proved significantly more effective than traditional teaching methods. This underscores the high linguodidactic potential of digital tools and provides a positive answers to the research questions posed.

Here are the results of t-test conducted to compare the post-test scores of the Experimental Group (EG) and the Control Group (CG) across three dimensions provided in Table 3.

Table 3. T-Test Results for Post-Test Scores by Dimension

Dimension	t-value	p-value	Interpretation
Language Proficiency	6.21	0.00001	Significant difference ($p < 0.05$); EG showed significantly better language proficiency than CG.
Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching	6.34	0.00001	Significant difference ($p < 0.05$); EG demonstrated superior integration of digital tools compared to CG.
Pedagogical Strategies for Language Teaching	4.21	0.0001	Significant difference ($p < 0.05$); EG outperformed CG in pedagogical strategies for language teaching.

The T-test results for the post-test scores across the three dimensions reveal statistically significant differences between the Experimental Group (EG) and the Control Group (CG), with the EG showing considerably better outcomes in all areas measured.

In the “*Language Proficiency*” dimension, the Experimental Group (EG) demonstrated a notably higher score of 83.4%, compared to the Control Group (CG), which scored 72.7%. The t-value of 6.21 and the p-value of 0.00001 highlight a significant statistical difference, suggesting that the integration of digital applications in the EG played a crucial role in enhancing language proficiency. The p-value, far below the 0.05 threshold, confirms that this difference is statistically significant.

Similarly, in the “*Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching*” dimension, the EG outperformed the CG with a post-test score of 84.3%, while the CG achieved only 73.5%. The t-value of 6.34 and p-value of 0.00001 strongly support the substantial effect of digital tools on the EG’s capacity to integrate technology into teaching, in contrast to the traditional methods employed by the CG.

In the “*Pedagogical Strategies for Language Teaching*” dimension, the EG again achieved superior results, scoring 74.6%, compared to the CG’s 69.3%. The t-value of 4.21 and p-value of 0.0001 indicate a significant improvement in pedagogical strategies in the EG, attributed to the use of digital applications during the intervention.

Overall, the results indicate that the integration of digital tools in the experimental group led to significant improvements across all dimensions. The p-values, all well below the 0.05 significance level, confirm that the differences between the EG and CG are statistically meaningful, highlighting the positive influence of technology-enhanced learning compared to traditional teaching methods. These findings support the high linguodidactic potential of digital apps in improving language teaching outcomes.

The general outcomes of the EG and CG for pre- and post- tests can be presented in a Table 4.

Table 4: Comparative Pre- and Post-Test Outcomes of the Experimental Group (EG) and Control Group (CG)

Dimension	EG Pre-Test	EG Post-Test	Change in EG	CG Pre-Test	CG Post-Test	Change in CG
Language Proficiency	70.4%	83.4%	+13.0%	70.7%	72.7%	+2.0%
Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching	71.7%	84.3%	+12.6%	72.0%	73.5%	+1.5%
Pedagogical Strategies for Language Teaching	67.6%	74.6%	+7.0%	68.2%	69.3%	+1.1%

Table 4: “*Comparative Post-Test Outcomes of the Experimental Group (EG) and Control Group (CG)*” provides an overview of performance across three key dimensions: Language Proficiency, Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching, and Pedagogical Strategies for Language Teaching. It compares the pre-test and post-test scores for both groups, indicating the percentage changes achieved after the experimental intervention. In the “*Language Proficiency*” criterion, the EG displayed a marked increase from 70.4% to 83.4%, representing a 13.0% improvement, while the CG exhibited a modest rise from 70.7% to 72.7%, a 2.0% gain. Similarly, the EG made significant progress in “*Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching*”, with scores rising from 71.7% to 84.3%, a 12.6% improvement, in contrast to the CG’s modest increase from 72.0% to 73.5%, reflecting a 1.5% gain. For “*Pedagogical Strategies for Language Teaching*”, the EG exhibited minimal change, improving from 67.6% to 74.6%, a 7.0% increase, whereas the CG saw minimal progress, with scores moving from 68.2% to 69.3%, a 1.1% gain.

Overall, the table underscores the substantial positive impact of digital apps on the EG’s performance across all criteria compared to the more modest improvements observed in the CG, illustrating the effectiveness of technology-enhanced learning over traditional methods.

Conclusion

This research investigated the linguodidactic potential of pre-service primary school teachers, highlighting their critical role in enhancing language proficiency, integrating knowledge, and refining pedagogical strategies through the use of digital tools. The findings from the experiment reveal that the use of digital applications like *Kahoot!*, *Quizlet*, *Duolingo*, *Flipgrid*, and *Rosetta Stone* led to significant improvements in the teaching outcomes of the Experimental Group (EG), in contrast to the Control Group (CG), which adhered to conventional teaching methods.

The data reveals significant progress across all three Linguodidactic potential dimensions - *Language Proficiency*, *Knowledge and Ability to Integrate Digital Tools in Teaching*, and *Pedagogical Strategies for Language Teaching* - in the Experimental Group (EG). These results emphasize the effectiveness of digital tools in enhancing language abilities, promoting the integration of technology in teaching, and improving pedagogical methods, all of which play a key role in shaping

competent future educators. These results underscore the power of digital tools in fostering language skills, expanding technological integration in teaching, and enhancing pedagogical approaches, ultimately shaping competent future educators.

Additionally, the favorable outcomes seen in the EG's post-test results affirm that the integration of digital tools in teacher training programs is an effective way to prepare pre-service teachers with the necessary skills for contemporary educational settings. The study not only reinforces the importance of digital literacy in education but also suggests that such tools should be further integrated into teacher education curricula to maximize their potential.

The study strongly supports the integration of digital tools into pre-service teacher education, as they serve as a valuable means of developing linguodidactic potential. This approach can result in more engaging and effective teaching practices, ensuring that pre-service primary school educators are equipped to address the evolving demands of students in the digital era.

References

- Bates, T. (2015). *Teaching in a digital age*. Vancouver: Tony Bates Associates. (in Eng)
- Belz, J. A., & Thorne, S. L. (2006). Introduction to the special issue: Sociocultural theory and the teaching of foreign languages. *Modern Language Journal*, 90(1), 1-7. (in Eng)
- Bicen, H., & Kocakoyun, S. (2018). Perceptions of students on the use of Kahoot! in a classroom setting. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*, 13(2), 72-93. DOI:10.3991/ijet.v13i02.7467 (in Eng)
- Budi Waluyo, Junifer Leal Bucol. (2021). The Impact of Gamified Vocabulary Learning Using Quizlet on Low-Proficiency Students. *Computer-Assisted Language Learning Electronic Journal (CALL-EJ)*, 22(1), 158-179. https://www.researchgate.net/publication/348849847_The_Impact_of_Gamified_Vocabulary_Learning_Using_Quizlet_on_Low-Proficiency_Students#fullTextFileContent (in Eng)
- Collins, A., & Halverson, R. (2009). *Rethinking education in the age of technology*. Teachers College Press. https://www.researchgate.net/publication/264869053_Rethinking_education_in_the_age_of_technology_the_digital_revolution_and_the_schools#fullTextFileContent (in Eng)
- Engelina Maria Smeins; Kirsten Wildenburg; Joana Duarte (2022). The Use of Digital Tools in Pre-Service Teachers' Professional Development towards Linguistic Diversity in Primary Education. *Sustainable Multilingualism*. – Volume 21 (2022), - Pp. 166-196. DOI: 10.2478/sm-2022-0017 (in Eng)
- Freeman, C., Kittredge, A., Wilson, H., & Pajak, B. (2023). The Duolingo method for app-based teaching and learning. <https://duolingo-papers.s3.amazonaws.com/reports/duolingo-method-whitepaper.pdf> (in Eng)
- Gee, J. P. (2003). What video games have to teach us about learning and literacy. *Computers in Entertainment*, 1(1), 20-20. DOI: 10.1145/950566.950595 (in Eng)
- Gee, J. P. (2007). *Good video games and good learning: Collected essays on video games, learning, and literacy*. Peter Lang Publishing. DOI:10.19173/irrodl.v8i3.498 (in Eng)
- Godwin-Jones, R. (2018). Emerging Technologies: Language Learning in the Digital Age. *Language Learning & Technology*, 22(1), 6-11. <https://doi.org/10125/44553> (in Eng)
- Gui Ying Annie Yang-Heim, Xi Lin (2024). Teacher Candidates' Perspectives on the Integration of Digital Tools in Teacher Training Programs. *International Journal of Technology-Enhanced Education* Volume 3, Issue 1. DOI:10.4018/IJTEE.362622 (in Eng)
- Johnson, L., et al. (2016). *NMC Horizon Report: 2016 Higher Education Edition*. The New Media Consortium. (in Eng)
- Kozhamkulova Nazgul, Bukhaeva Anar, Zhaparova Baglan, et al. (2020). Pre-service Teachers' Opinions on the Use of Technology in Education. *International Journal of Emerging technologies*. DOI: 10.3991/ijet.v15i23.18831 (in Eng)

- Kramsch, C. (1993). Context and culture in language teaching. Oxford University Press. (in Eng)
- Loewen, S., Crowther, D., Isbell, D. R., Kim, K. M., Maloney, J., Miller, Z. F., & Rawal, H. (2019). Mobile-assisted language learning: A Duolingo case study. *ReCALL*, 31(3), 293–311. <https://doi.org/10.1017/S0958344019000065>(in Eng)
- Loewen, S., Isbell, D. R., & Spino, L. A. (2020). The effectiveness of app-based language learning: Duolingo as a case study. *Foreign Language Annals*, 52(3), 618-639. DOI:10.1111/flan.12454 (in Eng)
- Mango, O. (2021). Flipgrid: Students' perceptions of its advantages and disadvantages in the language classroom. *International Journal of Technology in Education and Science (IJTES)*, 5(3), 277-287. DOI:10.46328/ijtes.195 (in Eng)
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017-1054. (in Eng)
- Nurzhanova, S, Stambekova, A., Zhaxylikova, K., Tatarinova, G., Aitenova, E., Zhumabayeva, Z. (2024). Investigation of future teachers' digital literacy and technology use skills. // *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology (IJEMST)*, 12(2), Pp.387-405. DOI: 10.46328/ijemst.3826 (in Eng)
- Osipova, E. S., & Bagrova, E. Y. (2021). Linguodidactic potential of Microsoft Teams applications for teaching English vocabulary. *SHS Web of Conferences*, 127, 01017. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202112701017> (in Eng)
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1-6. <https://marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> (in Eng)
- Puentedura, R. R. (2013). SAMR: A transformative framework for the integration of technology in education. Retrieved from <http://hippasus.com/> (in Eng)
- Rakhman A., Shayakhmetova D. et al. (2024). The Methodological Algorithm of Forming Multimedia Foreign Language Communicative Competence of Secondary School Students. *Qubahan Academic Journal*. Vol., 4(4). <https://doi.org/10.48161/qaj.v4n4a1316> (in Eng)
- Saavedra, A. R., & Opfer, V. D. (2012). Teaching and learning 21st century skills: Lessons from the learning sciences. *OECD Education Working Papers*, No. 72, OECD Publishing. <https://asia.society.org/files/rand-1012report.pdf> (in Eng)
- Sysoev, P. V. (2008). Internet resources for teaching foreign languages in higher education: Conceptual frameworks and teaching methods. Moscow: Filin. (in Eng)
- Wilson, E., Turner, F., Sharimova, A., Brownhill, S. (2013). Reform at Scale: Teacher Development in Kazakhstan. European Educational Research Association. 10 - 13 September, Bahçes, ehir University, Istanbul. <https://www.educ.cam.ac.uk/people/staff/wilson/TeacherEducationReform-in-Kazakhstan29082013.pdf> (in Eng)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 255–270

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.895>

УДК: 376.2

МРПТИ: 14.35.07

A.Zh. Murzalinova*, N.I. Pustovalova, N.T. Ualiyeva, 2025.

North Kazakhstan University named after Manash Kozybayev,
Petropavlovsk, Kazakhstan.
E-mail: M_alma60@mail.ru

THE PRACTICE OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE INTEGRATION WITH CONTINUOUS PROFESSIONAL PROGRESS OF THE STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Murzalinova Alma Zhakimovna – doctor of pedagogical sciences, professor, North Kazakhstan University named after Manash Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan. E-mail: M_alma60@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2388-5481>;

Pustovalova Natalya Ivanovna – candidate of pedagogical sciences, associate professor, North Kazakhstan University named after Manash Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan. E-mail: nata_pustovalova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5602-2028>;

Ualiyeva Nazym Toleubekovna – PhD, associate professor, North Kazakhstan University named after Manash Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan. E-mail: ntyaliyeva@ku.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6236-9386>.

Abstract. The article proposes a solution to the problem of organizing inclusive education in North Kazakhstan University named after M. Kozybayev, which is not limited to taking into account the special needs of students, but provides opportunities for continuous professional progress to improve learning and thus more affordable qualitative education. The relevance of the problem and its solution are related to the implementation of the UN Sustainable Development Goal, as well as the philosophy of independent living with its equal access of subjects to participate in academic and professional life. The article presents materials and research results using methods of conceptualizing basic concepts, interviewing teachers and a focus group with students, formative teaching, modeling an educational ecosystem with a landscape of self-development of students with special educational needs. The research is based on the hypothesis that if subject and professional competencies are integrated into teaching with the meta-competencies of continuous professional progress, then that expands the possibilities of self-development in the context of a variety of students, as their motivation to learn about internal resources as potential strengths of a personality increases. Based on the results of the study, conclusions are formulated

about positive psychology as a methodological basis for inclusive education, about its subjects - teachers with a growth mindset and students who eliminate the deficits of educational and professional activities through self-development strategies, about learning with a focus on interaction and mutual responsibility of students for learning outcomes, about the directions of development of the educational ecosystem of the university through the expansion of the information and educational space and the renewal of the educational and technological space. The results of the study are of practical importance for the organization of inclusive education at the university, clarifying the strategic concept of «inclusivity in higher education», developing educational programs for the expanding diversity of students, as well as for the application of self-development strategies in the educational process of the university.

Keywords: university, inclusivity in higher education, continuous professional progress, competencies of continuous professional progress, teaching, teacher self-assessment, reflection, focus group.

А.Ж. Мурзалинова*, Н.И. Пустовалова, Н.Т. Уалиева, 2025.

Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті,

Петропавл, Қазақстан

E-mail: M_alma60@mail.ru

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР СТУДЕНТТЕРДІҢ ҮЗДІКСІЗ КӘСІБИ ДАМУЫН ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУМЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАУ ТӘЖІРИБЕСІ

Мурзалинова Алма Жәкімқызы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан, E-mail: M_alma60@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2388-5481>;

Пустовалова Наталья Ивановна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл Қазақстан, E-mail: nata_pustovalova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5602-2028>;

Уәлиева Назым Төлеубекқызы – PhD, доцент, Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан, E-mail: nyalievaa@ku.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6236-9386>.

Аннотация. Мақалада студенттердің ерекше қажеттіліктерімен ғана шектеліп қоймай, оқыту және сапалы кәсіби білім алуды қолжетімді ету мақсатында М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетіндегі инклюзивті білім беру процесін ұйымдастыру мәселесін шешу жолдары қарастырылған. Мәселенің өзектілігі және оның шешілуі тұрақты даму, сонымен қатар, оқу және кәсіби өмірге тең қатыса алатын барлық субъектілерінің тәуелсіз өмір философиясы саласындағы БҰҰ мақсатырының жүзеге асырылуына байланысты.

Мақалада базалық ұғымдарды концептуализациялау, оқытушылардан сауалнама алу, студенттердің қатысуымен фокус-топтар құру, қалыптастыра оқыту, ерекше білім алу қажеттілігі бар студенттердің өз-өзін дамыту білім беру

экожүйесін модельдеу әдістерін қолдану арқылы зерттеу материалдары мен нәтижелері ұсынылған. Зерттеу келесі гипотезаға негізделген: оқытуда үздіксіз кәсіби білім беру метақұзыреттіліктері бар пәндік және кәсіби құзыреттіліктерді интеграцияласа, білім алушылардың алуантүрлілігі жағдайында олардың өз-өзін дамыту мүмкіндігі кеңейеді, жеке тұлғаның күшті жақтарын анықтайтын ішкі ресурстарды танып білу мотивациясы күшейеді. Зерттеу нәтижелері бойынша инклюзивті білім берудің әдіснамалық негіздері ретіндегі позитивті психология, оның субъектілері: өз-өзін дамыту стратегиясы арқылы оқу-кәсіби қызметінің тапшылығын болдырмайтын оқытушылар мен студенттер, интеракция мен студенттердің оқу нәтижесіне деген өзара жауапкершілігін дамытуға бағытталған оқыту, ақпараттық-білім беру кеңістігін кеңейту және оқу-технологиялық кеңістікті жаңарту арқылы ЖОО-дағы білім беру экожүйесін дамыту бағыттары туралы тұжырымдар жасалған.

Университетте инклюзивті білім беруді ұйымдастыру, «жоғары білім берудегі инклюзивтілік» стратегиялық ұғымын нақтылау, студенттердің әртүрлілігін кеңеюіне қатысты білім беру бағдарламаларын әзірлеу, сондай-ақ жоғары оқу орнының білім беру процесінде өз-өзін дамыту стратегиясын қолдану үшін зерттеу нәтижелерінің практикалық маңызы зор.

Түйін сөздер: университет, жоғары білім берудегі инклюзивтілік, үздіксіз кәсіби даму, үздіксіз кәсіби даму құзыреттері, оқыту, оқытушының өз-өзін бағалауы, рефлексия, фокус-топ.

А.Ж. Мурзалинова*, Н.И. Пустовалова, Н.Т. Уалиева, 2025.

Северо-Казахстанский университет имени Манаша Козыбаева,
Петропавловск, Казахстан.
E-mail: M_alma60@mail.ru

ПРАКТИКА ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ИНТЕГРАЦИИ С НЕПРЕРЫВНЫМ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ РАЗВИТИЕМ СТУДЕНТОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Мурзалинова Алма Жакимовна – доктор педагогических наук, профессор, Северо-Казахстанский университет имени Манаша Козыбаева, Петропавловск, Казахстан, E-mail: M_alma60@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2388-5481>;

Пустовалова Наталья Ивановна – кандидат педагогических наук, доцент, Северо-Казахстанский университет имени Манаша Козыбаева, Петропавловск, Казахстан, E-mail: nata_pustovalova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5602-2028>;

Уалиева Назым Толеубековна – PhD, доцент, Северо-Казахстанский университет имени Манаша Козыбаева, Петропавловск, Казахстан, E-mail: ntyalieva@ku.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6236-9386>.

Аннотация. В статье предлагается решение проблемы организации инклюзивного образования в Северо-Казахстанском университете им. М. Козыбаева, не ограниченного учетом особых потребностей студентов,

но предоставляющего возможности непрерывного профессионального развития для улучшения обучения и тем самым более доступного качественного образования. Актуальность проблемы и ее решение связаны с реализацией цели ООН в области устойчивого развития, а также философии независимой жизни с ее равным доступом субъектов к участию в учебной и профессиональной жизни. В статье приведены материалы и результаты исследования с применением методов концептуализации базовых понятий, опроса преподавателей и фокус-группы с участием студентов, формирующего преподавания, моделирования образовательной экосистемы с ландшафтом саморазвития студентов с особыми образовательными потребностями. В основу исследования положена гипотеза: если в преподавании интегрировать предметные и профессиональные компетенции с метакомпетенциями непрерывного профессионального развития, то это расширяет возможности саморазвития в условиях разнообразия обучающихся, т.к. усиливается их мотивация к познанию внутренних ресурсов как потенциальных сильных сторон личности. По результатам исследования сформулированы выводы о позитивной психологии как методологической основы инклюзивного образования, о его субъектах - преподавателях с мышлением роста и студентах, устраняющих дефициты учебно-профессиональной деятельности посредством стратегий саморазвития, об обучении с фокусом на интеракцию и взаимную ответственность студентов за результаты обучения, о направлениях развития образовательной экосистемы вуза посредством расширения информационно-образовательного пространства и обновления учебно-технологического пространства. Результаты исследования имеют практическую значимость для организации инклюзивного образования в вузе, уточнения стратегического понятия «инклюзивность в высшем образовании», разработки образовательных программ для расширяющегося разнообразия обучающихся, а также для применения стратегий саморазвития в образовательном процессе вуза.

Ключевые слова: университет, инклюзивность в высшем образовании, непрерывное профессиональное развитие, компетенции непрерывного профессионального развития, преподавание, самооценка преподавателя, рефлексия, фокус-группа.

Статья выполнена в рамках научного проекта ИРН АР19678852 «Формирование компетенций непрерывного профессионального развития у обучающихся и выпускников направления «Педагогические науки» в условиях академической самостоятельности вуза» по грантовому финансированию Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Введение. Период обучения в университете студентов с особыми образовательными потребностями (*далее – ООП*) должен расширять их

возможности академических достижений, социализации, личностно-профессионального развития, улучшая качество жизни, обеспечивая социальный, гуманитарный, экономический эффект в долгосрочной перспективе. Такие ожидания вызваны реализацией Цели в области устойчивого развития (4) – Обеспечение всеохватного и справедливого качественного образования и поощрение возможности обучения на протяжении всей жизни для всех, а также «философией независимой жизни» (Абдина, 2023: 135).

Вместе с тем исследования подтверждают наличие барьеров в реализации данной цели: «сенсорная перегрузка университетского кампуса в отношении аутичных студентов» (O'Connor, 2024), «снижение стандартов», «снижение надежности и прочности оценки» в инклюзивном оценивании (Finn, 2025: 89), уровень теоретической и практической подготовки будущих педагогов к работе с ИКТ в условиях специального образования (Арзымбетова, 2023). Наблюдается и другой фактор: «По сравнению с другими слоями населения, уровни психических заболеваний, стресса и плохого благополучия высоки среди студентов и, что тревожно, по-видимому, растут» (Lipson, 2022: 139).

Инклюзивная педагогика утверждает: «инвалидность может быть ценным активом в университетском контексте», когда «все студенты важны и способны учиться» (Morina, 2020: 1214).

Тема нашего исследования связана с непрерывным профессиональным развитием (*далее - НПП*) студентов с ООП в инклюзивной образовательной среде университета, что не позволяет сужать предмет исследования до дифференциации студентов с ООП и сводить инклюзивность к особым потребностям. Напротив, мы утверждаем: равными должны быть возможности развития (саморазвития).

Методологическое значение для исследования имеет следующее положение: «Инклюзивность в высшем образовании связана с высшим образованием с равными образовательными возможностями для каждого студента» (Altes, 2024). Инклюзивное высшее образование делает возможным НПП, т.к. фокусируется на предоставлении образования каждому студенту, предоставлении каждому возможности преуспевать, реализовывать свои способности, осмысленно вовлекаться и способствовать процветанию других (Sturm, 2019). Кроме того, преподавание с опорой на метапознание и профессиональное развитие имеет большую мотивирующую силу, чем с опорой на ограниченные возможности обучающихся.

Тема исследования, во-первых, предлагает решение *проблемы* доступности качественного образования, учитывающего разнообразие возможностей и ресурсов студентов. Во-вторых, связана с *исследовательскими вопросами*: Могут ли студенты с ООП проявлять активность за пределами традиционного обучения, расширяя его до НПП? Каковы возможности НПП студентов с ООП? Как ресурсы НПП могут быть интегрированы в преподавание - обучение студентов с ООП? Какими могут быть направления развития образовательной среды как экосистемы НПП студентов с ООП? Решению данных вопросов

отвечает *цель исследования*: улучшение преподавания в направлении актуализация процессов НПП студентов с ООП для обеспечения долгосрочного влияния на их профессиональное становление и развитие.

Представленная направленность исследования отвечает модели, ориентированной на студента, когда «знания дают возможность студентам самореализоваться», а также модели социальной эффективности, когда «знания дают студентам способность делать» (Сагинтаева, 2023: 85-86), вопреки страху из-за своей особенности.

Материалы и основные методы. Дизайн нашего исследования основан на трансформационной парадигме, когда «основная цель исследования заключается не только в объяснении каких-либо социальных явлений или поиске причинно-следственных связей, а именно в изменении общества к лучшему, в уменьшении неравенства среди различных социальных групп» (Сагинтаева, 2022: 27). Трансформационной практике преподавания профессорско-преподавательского состава (*далее - ППС*) СКУ им. М.Козыбаев, как и государственной образовательной (Об утверждении квалификационных требований, 2024), отвечает разработанная и апробированная нами программа курса повышения квалификации «Методика инклюзивного образования в аспекте парадигмы НПП».

Данный курс направлен на развитие компетенций ППС: решать педагогические задачи и противоречия в условиях инклюзивного образования, понимать анализировать, сравнивать, моделировать, прогнозировать поведенческие аспекты.

Наряду с целью и задачами, Программа курса предусматривает ожидаемые результаты - преподаватели: 1) объясняют философию и методологию инклюзивного образования, выявляют и анализируют актуальные задачи инклюзии РК в контексте отечественной нормативной базы; 2) обновляют образовательные программы для более отзывчивого учета разнообразных потребностей и возможностей; 3) применяют организационную структуру инклюзивного преподавания; 4) проектируют преподавание обучающихся с ООП; 5) укрепляют ситуацию успешности и поддерживают уверенность обучающихся с ООП в своих силах; 6) интегрируют ресурсы и механизмы НПП в практику исследуемого преподавания; 7) отбирают готовые и разрабатывают авторские ресурсы для исследуемого преподавания; 8) демонстрируют способности поддерживать разнообразные категории обучающихся; 9) диагностируют динамику продвижения обучающихся с ООП в индивидуальной образовательной траектории; 10) оценивают качество педагогического взаимодействия со студентами исследуемой категории.

Данные курсы повышения квалификации, начиная с 2023 года, прошли 83 преподавателя вуза.

К материалам исследования отнесем также **группу компетенций НПП**, уточненных нами в рамках исследования: 1) Готовность и способность к познанию внутренних ресурсов (*мотивационно-целевой компонент*);

2) Готовность и способность определения и работы с учебными и профессионально-ориентированными затруднениями (*мотивационно-целевой компонент*); 3) Готовность и способность к организации работы с ИКТ и искусственным интеллектом (ИИ) для профессионального развития (*информационно-операциональный компонент*); 4) Готовность и способность к творческой и (или) исследовательской деятельности, расширяющей границы учебной деятельности (*технологический компонент*); 5) Самоменеджмент профессионального развития (*рефлексивно-оценочный компонент*); 6) Мониторинг профессионального развития и карьерно-образовательного роста (*рефлексивно-оценочный компонент*).

Тренерами курса были предложены и обоснованы стратегии инклюзивного преподавания, интегрируемого с компетенциями НПР. Подчеркнем, что разработка данных стратегий основана на 2-х подходах, совокупность которых стимулирует обучение и развитие студентов с ООП, что подтверждает следующее методологическое положение: «Универсальный дизайн для обучения считается проактивным подходом, при котором реагирование на разнообразие учащихся планируется с самого начала независимо от конкретных потребностей учащихся, тогда как дифференцированное обучение считается реактивным подходом, при котором учебный опыт варьируется или модифицируется в соответствии с конкретными потребностями учащихся» (Woodcock, 2022).

В рамках посткурсового сопровождения организовали самооценку и рефлексию ППС из числа слушателей курса по последовательности, регулярности и устойчивости применения данных стратегий в их преподавании (сентябрь 2024 года).

Поясним индикаторы качества исследуемого процесса:

- *последовательность* - применение стратегий интегративного инклюзивного образования, обоснованное определённой логикой организации образовательного процесса, когда ведущее значение для преподавателя и обучающихся имеет обучение, расширяемое до НПР;

- *регулярность* - систематическое применение стратегий интегративного инклюзивного образования на основе их закрепления и обновления в практике образовательного процесса с целью долгосрочности педагогического вмешательства;

- *устойчивость* - стабильное применение стратегий интегративного инклюзивного образования в условиях высокого уровня мотивации обучающихся, познавательной активности и продуктивности обучения и НПР.

Поскольку «инклюзивное образование начинается с признания различных потребностей и возможностей, разнообразных особенностей учащегося в процессе обучения» (Абдигаббарова, 2024: 8), была организована фокус-группа (октябрь 2024 года). Участники - 18 студентов с ООП (3 курса). Выбор участников основан на добровольном участии, разнообразии обучающихся по направлениям подготовки: Педагогические науки - 8 студентов, Сельскохозяйственные науки - 2 студента, Услуги - 5 студентов, Информационные системы - 3 студента.

Цель - определение влияния педагогического вмешательства посредством инклюзивного образования для уточнения удовлетворенности студентов обучением с фокусом на формирование компетенций НПП.

Для обсуждения были предложены следующие утверждения, коррелируемые со стратегиями инклюзивного образования: 1) целеполагание обучающегося включает/не включает познание его внутренних ресурсов; 2) обучение начинается/не начинается с выявления потенциальных учебно-профессиональных дефицитов и методов неформального и информального образования для реагирования на дефициты; 3) темп обучения отвечает/не отвечает возможностям обучающегося; 4) разнообразие видов деятельности удовлетворяет/не удовлетворяет потребностям обучающихся и стимулирует/не стимулирует его самостоятельную работу; 5) обучающийся имеет/не имеет возможности выбора заданий в соответствии с индивидуальными затруднениями и сильными сторонами развития; 6) обучающийся применяет/не применяет в полной мере собственные ресурсы и ресурсы совместного обучения; 7) поддержка других студентов достаточна/недостаточна; 8) участие в обсуждении вопросов активно/не активно; предлагаемые 9) цифровые ресурсы делают/не делают обучение доступным, мотивированным и привлекательным; 10) обучающийся использует/не использует feedback и оценку для саморазвития; 11) обучение расширяет/не расширяет метапознание обучающегося; 12) позитивная атмосфера усиливает/не усиливает возможности обучения и саморазвития.

Результаты. В процессе самооценки приняли участие 78 преподавателей из числа слушателей курса, в т.ч. со стажем преподавания в вузе: до 5 лет - 11 чел., 6-10 лет - 23 чел., 11-20 лет - 36 чел., свыше 20 лет - 8 чел. Респонденты были предупреждены об исследовательской этике и честности, о необходимости объективного самооценивания. Было предложено оценить применение исследуемых стратегий по каждому индикатору от 1 до 10 баллов, т.е. от минимального до максимального уровней.

Результаты самооценки представлены в таблице 1.

Таблица 1 - Средние баллы самооценки ППС - респондентов опроса «Применение стратегий инклюзивного образования в интеграции с компетенциями НПП»

№ п.п.	Название стратегии	Основной вектор стратегии	Средний балл самооценки по показателю:		
			последовательность	регулярность	устойчивость
1	Общая цель	преподаватель направляет деятельность обучения к общей цели познания внутренних ресурсов и их развития	8	7	7
2	Основные задачи и проблемы	преподаватель декомпозирует цель обучения на посильные задачи и фокусирует внимание студентов на возможные затруднения и способы работы с ними	6	6	7

3	Темп обучения	преподаватель корректирует темп обучения в направлении оптимальности для разнообразия обучающихся	7	8	8
4	Виды деятельности	преподаватель проектирует разнообразные виды учебной, творческой и исследовательской деятельности с увеличением доли самостоятельной работы в них	8	8	7
5	Вариативные задания	преподаватель реализует вариативность заданий, обеспечивая выборность для разнообразия обучающихся	8	8	7
6	Групповая работа и совместное обучение	преподаватель применяет названные формы для взаимодействия и сотрудничества посредством консолидации внутренних и внешних ресурсов студентов	7	7	6
7	Скаффолдинг студентов	преподаватель поощряет помощь студентов друг другу, использование ими ресурсов неформального образования, организует скаффолдинг	8	6	7
8	Вопросы и обсуждения	преподаватель дифференцирует вопросы и обсуждения, используя различные адаптивные стратегии вопросов и обсуждений	5	7	6
9	Цифровые ресурсы	преподаватель предлагает цифровые ресурсы для мотивации, доступности и привлекательности деятельности студентов	8	7	6
10	Обратная связь, самоанализ, рефлексия и оценивание	преподаватель дает содержательную обратную связь, вовлекает студентов в рефлексивную практику по результатам обучения и НПР, интегрирует оценку с взаимно- и самооценкой	6	5	6
11	Мета-познание	преподаватель предоставляет каждому студенту возможности узнать, как усваивать материал и развивать навыки обучения (формального, неформального, информального)	7	7	6
12	Позитивная атмосфера	преподаватель поддерживает позитивную атмосферу образовательной среды как фактор академических достижений студентов, мотиватор успешности их НПР	9	8	8
Средний балл самооценки по совокупности стратегий			7,25	7	6,75

В рефлексивных отчетах, объясняющих самооценку, респонденты указывали причины не вполне эффективного применения стратегий инклюзивного образования, обобщенные нами следующим образом и представленные в порядке убывания частотности называния:

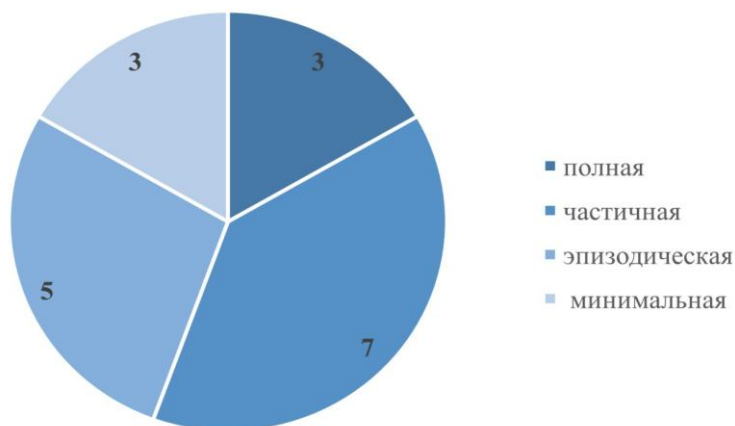
- недостаточное понимание природы и атрибутивных признаков особых образовательных потребностей студентов, особенностей их проявления в учебном процессе;
- отсутствие системной поддержки инклюзивного образования в вузе;
- отсутствие четких представлений об интеграции предметных и НПП-компетенций, а также мотивации к собственному НПП в данном направлении;
- восприятие преподавания студентам с ООП как труднопреодолимого барьера в собственной практике;
- неразработанность дидактических, методических и цифровых ресурсов инклюзивного образования;
- недостаточный обмен собственными эффективными практиками инклюзивного образования;
- преобладание традиционных подходов дидактики и формального образования;
- негибкость умений преподавания в условиях разнообразия обучающихся;
- малая заинтересованность в исследовании и применении ресурсов улучшения практики инклюзивного преподавания;
- чрезмерная осторожность в расширении целей обучения до процессов и деятельности НПП обучающихся.

Удовлетворенность студентов обучением уточнена нами и дифференцирована следующим образом:

- 1) полная - каждое из утверждений принято обучающимся как утвердительное, подтверждено конкретными примерами практики обучения;
- 2) частичная - от 7 до 9-ти утверждений принято обучающимся как утвердительное и (или) полутвердительное, подтверждено примерами;
- 3) эпизодическая - от 3 до 6-ти утверждений принято обучающимся как утвердительное и (или) полутвердительное, проиллюстрировано примерами;
- 4) минимальная - обучающийся очевидно подтверждает 1-2 утверждения как утвердительное/полутвердительное.

Распределение участников фокус-группы по уровню удовлетворенности обучением под влиянием стратегий инклюзивного образования представлено на рисунке 1.

Рисунок 1 - Удовлетворенность обучением студентов с ООП

Обсуждение. Результаты самооценки и рефлексии ППС, как и материалы фокус-группы студентов с ООП подтверждают необходимость не только регулярного повышения квалификации в академической среде вуза, но и поиски новых ресурсов улучшения качества инклюзивного образования в интеграции с процессами и деятельностью ННР. Эти ресурсы мы находим прежде всего «изнутри» - в самом преподавании.

Так, ННР студентов с ООП в СКУ им. М.Козыбаева отвечают следующие направления инклюзивного образования: 1) студентоцентрированные и мультимодальные стратегии преподавания, 2) создание дополнительных адаптированных материалов в дополнение к имеющимся; 3) геймификация как освоение материала на основе игровых ситуаций профессиональной направленности; 4) использование цифровых технологий и искусственного интеллекта для применения гибких и адаптированных образовательных ресурсов с целью персонализации академических навыков; 5) групповая работа (в т.ч. в команде), объединяющая студентов разных способностей и навыков.

Подчеркнем, что ППС активно разрабатывает данные направления, разделяя ответственность за создание инклюзивной среды с самими обучающимися. Так, студентоцентрированность и мультимодальность позволяют обучающимся уточнять вместе с преподавателем, заинтересованным в их успешности, учебно-профессиональные дефициты и опираться на внутренние ресурсы для работы с ними (ННР-компетенции 1-2). Применение адаптированных материалов расширяет участие студентов в творческой, исследовательской деятельности (ННР-компетенция 4). Отметим, что названная деятельность создает дополнительные возможности самореализации, что остро востребовано студентами с ООП. Геймификация актуализирует внутренние ресурсы в минимизации барьеров (ННР-компетенции 1-2), расширяет границы творчества (ННР-компетенция 4), создает условия для самоменеджмента и мониторинга

профессионального развития (НПР-компетенции 5-6). Цифровизация инклюзивной среды направлена на НПР-компетенцию 3. Peer-to-peer learning, групповая и командная работа строится с учетом НПР-компетенций 5-6.

Таким образом, инклюзивное образование в интеграции с НПР отвечает характеристике инклюзивного высшего образования: «Благодаря широкому разнообразию возможностей для доступа, участия и самовыражения студенты с особыми потребностями могут получать такое же образование, как и все другие студенты» (Altes, 2024).

Для реализации вышеназванных направлений проводим тренинги для ППС, цель которых - трансформация общих принципов дидактики высшей школы «в контекстно-зависимые эффективные методы обучения», «в конкретные эффективные формы поведения для учащихся с особыми образовательными потребностями» (Delafontaine, 2024). Особенность данных тренингов: 1) регулярность проведения; 2) междисциплинарный характер тренингов для определения общих подходов осваиваемой трансформации; 3) практико-прикладная направленность; 4) использование примеров реальной практики инклюзивного преподавания, 5) привлечение специалистов-стейкхолдеров в области инклюзии и ответственных лиц университета, которые могут внести вклад в формирование инклюзивной культуры.

Психологическая служба университета выделила специальное направление деятельности - изучение характера отношений студентов с ООП со студентами по группе и сверстниками в академическом сообществе с формулированием рекомендаций ППС для учета особенностей социального и учебно-профессионального развития данной категории студенческого контингента.

В 2021 году в SKU им. М.Козыбаева открыт Центр инклюзивного образования (*далее - Центр*). Его цель - координация деятельности подразделений по созданию специальных условий для обеспечения инклюзивного образования обучающихся с ООП, содействие в решении их проблем. Политика Центра связана с агентностью - проактивным управлением для реагирования на учебные, социальные и иные проблемы студентов с ООП и их решения.

Основными направлениями деятельности ЦИО являются: 1) организационно-методическая работа; 2) информационно-аналитическое сопровождение; 3) исследовательская деятельность; 4) профориентация в системе инклюзивного высшего и послевузовского образования; 5) повышение качества образования и психолого-педагогического сопровождения обучающихся с ООП; 6) адаптация образовательных программ и учебно-методического обеспечения обучения обучающихся с ООП.

В соответствии с направлениями Центр реализует следующие функции: разработка внутренней документации для укрепления инклюзивной культуры вуза; проектирование научно-методических основ инклюзивного образования, в том числе для условий непрерывного образования; содействие в организации методической помощи обучающимся с ООП; решение вопросов развития и обслуживания информационно-методической базы; укрепление доступной

среды; информационная и методическая поддержка ППС, реализующего инклюзивное образование; решение вопросов социокультурной реабилитации обучающихся; защита интересов обучающихся с ООП; содействие в обеспечении трудоустройства выпускников с ООП.

Проблемой остается освоение ассистивных технологий, которые казахстанские исследователи А. Абдина, А. Уызбаева и М. Жанарстанова считают перспективными для развития инклюзивного образования, ссылаясь при этом на определение ВОЗ-2018: «Ассистивные (вспомогательные) технологии - это общий термин, охватывающий системы и услуги, связанные с предоставлением вспомогательных продуктов и услуг, поддерживающие или улучшающие функционирование и независимость человека, способствуя тем самым его благополучию» (цит. по: Абдина, 2023: 144). Подчеркнем наличие данной проблемы в целом в системе казахстанского образования, что требует ее комплексного решения на всех уровнях образования: «Под ассистивными устройствами понимаются технологии ввода, такие как адаптированные клавиатуры, речевой ввод и программное обеспечение для диктовки, а также технологии вывода, включая экранные считыватели, лупы и устройства для печати шрифтом Брайля... Однако доступ к таким технологиям часто ограничен из-за нехватки ресурсов, а их использование может быть неэффективным из-за отсутствия у педагогов специального образования» (Национальный доклад, 2024: 298-299).

Заключение. Сформулируем выводы по результатам исследования, обобщающие ответы на исследовательские вопросы.

1. Процессы и деятельность ННР привлекают студентов с ООП, когда инклюзивное образование направлено на трансформацию образовательной среды в экосистему профессионального развития. Методологической основой трансформации считаем принципы позитивной психологии, формирующие следующие представления обучающихся: ННР не усложняет обучение, напротив, помогает в мобилизации внутренних ресурсов (сильных сторон) для работы с учебно-профессиональными затруднениями. В этом случае экосистему «можно визуализировать как континуум, двумя узлами которого являются академические достижения и психологическое благополучие» (Elleuch, 2024).

2. Аутентичную интеграцию стратегий ННР в преподавание - обучение студентов с ООП способен выполнять ППС с мышлением роста, рассматривающий инклюзию не как барьер, а как фактор педагогического творчества, мотивирующий студентов на опыт обучения за рамками традиционной учебной деятельности «для изменения и увеличения профессиональных знаний, понимания значимости развития, навыков и отношений» (Abakah, 2023).

3. Отбор гибких и чутких к различным потребностям методов, стратегий, учебных активностей в инклюзивном образовании следует подчинять совместному (групповому, командному) обучению с фокусом на интеракцию

и взаимную ответственность студентов за результаты обучения. Такой подход требует НПР прежде всего от самого ППС.

4. Процессы и деятельность НПР студентов с ООП - как проявление ими НПР-компетенций - мотивируются, поощряются и диагностируются в образовательной экосистеме саморазвития. Определим ее как профессиональное сообщество внешних и внутренних стейкхолдеров, открытое для взаимодействия в направлении НПР и предлагающее большой диапазон ресурсов для усиливающегося разнообразия потребностей и возможностей. Развитие экосистемы необходимо направить не только на расширение информационно-образовательного пространства, но и на обновление учебно-технологического пространства с реализуемыми в нем организационно-педагогическими условиями для применения информационно-коммуникационных технологий, цифровизации и ИИ.

Перспективы исследования связываем с анализом влияния компетенций НПР на трудоустройство выпускников с ограниченными возможностями развития, изучения долгосрочных эффектов вмешательства в профессиональное становление названной категории педагогов ранней карьеры.

Литература

Abakah E. (2023) Teacher learning from continuing professional development (CPD) participation: A sociocultural perspective, *International Journal of educational research open*, 4 (2). DOI: 10.1016/j.ijedro.2023.100242 (in Eng.).

Abdigapbarova A.B., Seitmuratov A.Zh., Menlikozhaeva S.K. (2024) Criteria for evaluating students' achievements in mathematics in inclusive education, *Bulletin the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 6:5-15. DOI: 10.32014/2024.2518-1467.850 (in Eng.).

Абдина А.К., Урызбаева А.А., Жанарстанова М.Б. (2023) Философия независимой жизни: состояние инклюзивного образования в Казахстане (обзорный анализ современных исследований). *Вестник ЕНУ им. Л. Гумилева Серия Исторические науки. Философия. Религиоведение*. Т. 142. №. 1. С. 135-157 (in Russ.).

Altes T.K., Willemsen M., Goei S.L., Ehren M. (2024) Higher education teachers' understandings of and challenges for inclusion and inclusive learning environments: A systematic literature review, *Education research review*, 43. DOI: 10.1016/j.edurev.2024.100605 (in Eng.).

Arzymbetova Sh. Zh., Oralbekova A.K., Makhmudova S.L., Mahmutova K.I. (2023) Readiness of teachers to use information and communication technologies (ICT) in conditions of inclusive education, *Bulletin the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2:37-47. DOI: 10.32014/2023.2518-1467.453 (in Eng.).

Delafontaine J., Aesaert K., Nijs S. (2024) Effectively teaching students with special educational needs (SEN): A template analysis and comparison of mainstream and special education teachers in Flanders, *Teaching and teacher education*. 151. DOI: 10.1016/j.tate.2024.104760 (in Eng.).

Elleuch D. (2024) The transformative role of Positive Psychology in fostering inclusive language education for SEN students, *System*, 127. DOI: 10.1016/j.system.2024.103545 (in Eng.).

Finn G.M., Tai J., Nadarajah V.D. (2025) Inclusive assessment in health professions education: Balancing global goals and local contexts, *Medical education*, 59:88-96. DOI: 10.1111/medu.15535 (in Eng.).

Lipson S.K., S.K. Zhou S., Abelson S., Heinze J., Jirsa M., Morigney J., Patterson A., Singh M., Eisenberg D. (2022) Trends in college student mental health and help-seeking by race/ethnicity: Findings from the national healthy minds study, 2013-2021, *Journal of affective disorders*. 306:138-147. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.03.038> (in Eng.).

Morina A., Sandoval M., Carnerero F. (2020) Higher education inclusivity: when the disability

enriches the university, Higher education research and development, 39:1202-1216. DOI:10.1080/07294360.2020.1712676 (in Eng.).

Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2023 года) (2024) Астана: Министерство просвещения Республики Казахстан, АО «Национальный центр исследований и оценки образования «Талдау» имени А. Байтұрсынұлы», 2024, 373 с. ISBN 978-601-08-3427-9 (in Russ.).

Об утверждении квалификационных требований, предъявляемых к образовательной деятельности организаций, предоставляющих высшее и (или) послевузовское образование, и перечня документов, подтверждающих соответствие им Приказ Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 5 января 2024 года № 4 adilet.zan.kz/rus/docs/V2400033892 (in Russ.).

O'Connor M., Jones S.C., Gordon C., Joosten A. (2024) Exploring Environmental Barriers and Facilitators to Inclusion on a University Campus for Autistic Students, *Autism in adulthood*, 6:36-46. DOI: 10.1089/aut.2022.0053 (in Eng.).

Сагинтаева А., Камбатырова А., Карабасова Л., Қанай Г., Альмухамбетова А. (2022) Введение в образовательные исследования: теория, методы и практики. Монография. Астана: Высшая школа образования Назарбаев Университета, 232 с. ISBN: 978-601-348-379-5 (in Russ.).

Sturm T. (2019) Constructing and addressing differences in inclusive schooling – comparing cases from Germany, Norway and the United States, *International journal of inclusive education*, 23 (6). DOI: 10.1080/13603116.2018.1444105 (in Eng.).

Woodcock S., Sharma U., Subban P., Hitches E. (2022) Teacher self-efficacy and inclusive education practices: Rethinking teachers' engagement with inclusive practices, *Teaching and teacher education*, 117. DOI 10.1016/j.tate.2022.103802 (in Eng.).

Университеты в Казахстане: миссия, исследования, управление (2023). Под ред. А.К. Сагинтаевой. Астана: Высшая школа образования Назарбаев Университета, 156 с. ISBN: 978-601-08-3478-1 (in Russ.).

References

Abakah E. (2023) Teacher learning from continuing professional development (CPD) participation: A sociocultural perspective, *International Journal of educational research open*, 4 (2). DOI: 10.1016/j.ijedro.2023.100242 (in Eng.).

Abdigapbarova A.B., Seitmuratov A.Zh., Menlikozhaeva S.K. (2024) Criteria for evaluating students' achievements in mathematics in inclusive education, *Bulletin the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 6:5-15. DOI: 10.32014/2024.2518-1467.850 (in Eng.).

Abdina A.K., Urazbaeva A.A., Zhanarstanova M.B. (2023) *Philosophiya nezavisimoy zhizni: sostoyaniye inkluzivnogo obrazovaniya v Kazahstane (obzorniy analiz sovremennykh issledovaniy)* [The philosophy of independent life: the state of inclusive education in Kazakhstan (a review analysis of modern research)]. *Bulleten of ENU named after L.Gumilev. Series Historical Sciences. Philosophy. Religious studies*. Vol. 142. 1:135-157(in Rus.).

Altes T.K., Willemsen M., Goei S.L., Ehren M. (2024) Higher education teachers' understandings of and challenges for inclusion and inclusive learning environments: A systematic literature review, *Education research review*, 43. DOI: 10.1016/j.edurev.2024.100605 (in Eng.).

Arzymbetova Sh. Zh., Oralbekova A.K., Makhmudova S.L., Mahmutova K.I. (2023) Readiness of teachers to use information and communication technologies (ICT) in conditions of inclusive education, *Bulletin the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2:37-47. DOI: 10.32014/2023.2518-1467.453 (in Eng.).

Delafontaine J., Aesaert K., Nijs S. (2024) Effectively teaching students with special educational needs (SEN): A template analysis and comparison of mainstream and special education teachers in Flanders, *Teaching and teacher education*. 151. DOI: 10.1016/j.tate.2024.104760

Elleuch D. (2024) The transformative role of Positive Psychology in fostering inclusive language education for SEN students, *System*, 127. DOI: 10.1016/j.system.2024.103545 (in Eng.).

Finn G.M., Tai J., Nadarajah V.D. (2025) Inclusive assessment in health professions education:

Balancing global goals and local contexts, *Medical education*, 59:88-96. DOI: 10.1111/medu.15535 (in Eng.).

Lipson S.K., S.K. Zhou S., Abelson S., Heinze J., Jirsa M., Morigney J., Patterson A., Singh M., Eisenberg D. (2022) Trends in college student mental health and help-seeking by race/ethnicity: Findings from the national healthy minds study, 2013-2021, *Journal of affective disorders*. 306:138-147. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.03.038> (in Eng.).

Morina A., Sandoval M., Carnerero F. (2020) Higher education inclusivity: when the disability enriches the university, *Higher education research and development*, 39:1202-1216. DOI:10.1080/07294360.2020.1712676 (in Eng.).

Natsionalny doklad o sostoyanii i razvitiu sistemy obrazovaniia Respubliki Kazakhstan (po itogam 2023 goda) (2024) [National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (based on the results of 2023)]. Astana: Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan, JSC «National Center for Research and Evaluation of Education «Taldau» named after A. Baytursinuly», 373 p. ISBN 978-601-08-3427-9 (in Rus.).

O'Connor M., Jones S.C., Gordon C., Joosten A. (2024) Exploring Environmental Barriers and Facilitators to Inclusion on a University Campus for Autistic Students, *Autism in adulthood*, 6:36-46. DOI: 10.1089/aut.2022.0053 (in Eng.).

Ob ýtverjdenii kvalifikatsionnykh trebovanií, prediavljaemykh k obrazovatelnoi deiatel'nosti organizatsii, predostavliaiúykh vysshee i (ili) poslevýzovskoe obrazovanie, i perechnia dokýmentov, podtverjdaiúykh sootvetstvie im Priказ Министра нау́ки i vysshego obrazovaniia Respubliki Kazakhstan ot 5 yanvaria 2024 goda № 4 [On approval of the qualification requirements for the educational activities of organizations providing higher and (or) postgraduate education, and the list of documents confirming their compliance with the Order of the Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan dated January 5, 2024 No. 4] adilet.zan.kz/rus/docs/V2400033892 (in Rus.).

Sagintaeva A., Kambatyrova A., Karabasova L., Qanai G., Almyhambetova A. (2022) *Vvedenie v obrazovatelnye issledovaniia: teoriia, metody i praktiki*. Monografiia [Introduction to educational research: theory, methods and practices]. Astana: Higher School of Education of Nazarbayev University, 232 p. ISBN: 978-601-348-379-5 (in Russ.).

Sturm T. (2019) Constructing and addressing differences in inclusive schooling – comparing cases from Germany, Norway and the United States, *International journal of inclusive education*, 23 (6). DOI: 10.1080/13603116.2018.1444105 (in Eng.).

Ýniversitety v Kazakhstane: missiia, issledovaniia, ýpravlenie (2023). Pod red. A.K. Sagintayevoi [Universities in Kazakhstan: mission, research, management. Edited by A.K. Sagintayeva (2023 b:16)]. Astana: Higher School of Education of Nazarbayev University, 156 p. ISBN: 978-601-08-3478-1 (in Russ.).

Woodcock S., Sharma U., Subban P., Hitches E. (2022) Teacher self-efficacy and inclusive education practices: Rethinking teachers' engagement with inclusive practices, *Teaching and teacher education*, 117. DOI 10.1016/j.tate.2022.103802 (in Eng.).

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 271–283

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.896>

MPHTI: 16.41.21
УДК: 378.4

S.K. Mussina[†], S.K. Mukanova¹, M.A. Serebryanikova², 2025.

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan;

²East Kazakhstan State University named after S. Amanzholov,
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

E-mail: saulesh_mussina@mail.ru

TEACHING FOREIGN LANGUAGE IN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AT UNIVERSITY

Mussina Saulesh Kaisarovna – senior lecturer, master of Pedagogics Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail: saulesh_mussina@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3854-9643>;

Mukanova Saltanat Kanatkhaliyevna – senior lecturer, master of ecology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail: saltanat-mk@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8210-394>;

Serebryanikova Marina Anatolyevna – candidate of pedagogical sciences, associate professor of department of foreign languages and translation studies, East Kazakhstan State University named after S. Amanzholov, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan, E-mail: silveruk@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7240-3384>.

Abstract. This article explores the experience of implementing inclusive education in higher education institutions. An analysis of sources reveals that issues of inclusion in higher education in Kazakhstan are only partially addressed. As part of the research, surveys and analysis of university teachers' opinions on aspects of working in an inclusive educational environment were conducted. Special attention is given to the principles and approaches for creating a university environment that promotes the engagement of students with special educational needs.

The authors emphasize the importance of organizational support and offer practical recommendations for forming an accessible and equitable educational environment. In the context of foreign language learning, methods and forms of teaching adapted for an inclusive environment are discussed. The implementation of inclusive principles in foreign language teaching fosters equal opportunities for all students, taking into account their individual needs and characteristics. The practice of an inclusive approach cultivates a friendly, comfortable, and supportive educational environment, ensuring a successful learning experience. Foreign language teaching

in an inclusive environment requires the use of diverse approaches and methods aimed at adapting educational materials and tasks to the individual characteristics of each student. Creating conditions that ensure the accessibility of the educational process for students with disabilities is of particular importance, allowing them to fully participate in academic activities.

For the successful implementation of an inclusive system, teachers and educational institutions must be well-prepared to work in such an environment. This includes providing educators with necessary resources, organizing training activities, and creating conditions that facilitate effective interaction with students with diverse educational needs.

Keywords: adaptation, elimination of discrimination, differentiated approach, game methods, learning in an inclusive environment, integration in the educational system, teaching foreign languages.

© С.Қ. Мусина¹, С.Қ. Мұқанова¹, М.А. Серебряникова², 2025.

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан;

² С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті,
Өскемен, Қазақстан.

E-mail: saulesh_mussina@mail.ru

УНИВЕРСИТЕТТЕ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ

Мусина Саулеш Қайсарқызы – аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, E-mail: saulesh_mussina@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3854-9643>;

Муканова Салтанат Қанатқалиқызы – аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, E-mail: saltanat-mk@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8210-3948>;

Серебряникова Марина Анатольевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры, Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті С. Аманжолов атындағы, Өскемен, Қазақстан, E-mail: silveruk@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7240-3384>.

Аннотация. Мақалада Қазақстанның жоғары оқу орындарында инклюзивті білім беруді жүзеге асыру тәжірибесін зерттеу мақсаты қойылған. Дереккөздерді талдау Қазақстандағы жоғары білім беру саласындағы инклюзия мәселелері тек ішінара шешілетінін көрсетеді. Зерттеу аясында инклюзивті білім беру ортасында жұмыс істеу аспектілері бойынша университет оқытушыларының пікірлерін сұрау және талдау жүргізілді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді тартуға ықпал ететін университет ортасын құрудың қағидаттары мен тәсілдеріне ерекше назар аударылады.

Негізгі міндет – инклюзивті білім беру ортасында жұмыс істеу аспектілері бойынша университет оқытушыларының пікірлерін талдау және қолжетімді әрі тең білім беру ортасын құру бойынша практикалық ұсыныстар беру. Шет тілдерін оқыту контекстінде инклюзивті ортаға бейімделген оқыту әдістері

мен формалары талқыланады. Шет тілін оқытуда инклюзия қағидаттарын іске асыру барлық студенттерге олардың жеке қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескере отырып, тең мүмкіндіктер жасауға ықпал етеді. Инклюзивті тәсілді қолдану достық, жайлы және қолдаушы білім беру ортасын қалыптастырады, табысты оқу тәжірибесін қамтамасыз етеді.

Инклюзивті ортада шеттілдерін оқыту әрбір студенттің жеке ерекшеліктеріне бейімделген оқу материалдары мен тапсырмаларын бейімдеуге бағытталған әртүрлі тәсілдер мен әдістерді қолдануды талап етеді. Білім беру процесінің қолжетімділігін қамтамасыз ететін жағдайларды жасау ерекше маңызға ие, бұл шектеулі мүмкіндіктері бар студенттердің оқу қызметіне толыққанды қатысуына мүмкіндік береді. Инклюзивті жүйені сәтті енгізу үшін оқытушылар мен білім беру мекемелері мұндай ортада жұмыс істеуге жақсы дайындалуы керек. Бұл педагогтарға қажетті ресурстарды ұсынуды, оқыту іс-шараларын ұйымдастыруды, сондай-ақ әртүрлі білім беру қажеттіліктері бар студенттермен тиімді өзара әрекеттесуге ықпал ететін жағдайларды жасауды көздейді.

Түйін сөздер: бейімделушілік, кемсітушілікті жою, сараланған тәсіл, ойын әдістері, инклюзивті ортада оқыту, білім беру жүйесіне интеграция, шет тілдерін оқыту.

С.К. Мусина¹, С.К. Муканова¹, М.А. Серебряникова², 2025.

¹ Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан;

² Восточно-Казахстанский государственный университет имени
С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан.

E-mail: saulesh_mussina@mail.ru

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ УНИВЕРСИТЕТА

Мусина Саулеш Кайсаровна – старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: saulesh_mussina@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3854-9643>;

Муканова Салтанат Канатхалиевна – старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: saltanat-mk@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8210-3948>;

Серебряникова Марина Анатольевна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: silveruk@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7240-3384>.

Аннотация. В статье целью является исследование опыта реализации инклюзивного образования в высших учебных заведениях Казахстана. Анализ источников показывает, что вопросы инклюзии в высшем образовании в Казахстане решаются лишь частично. В рамках исследования проведены опросы и анализ мнений преподавателей вузов по аспектам работы в инклюзивной образовательной среде. Особое внимание уделяется принципам

и подходам к созданию университетской среды, способствующей вовлечению студентов с особыми образовательными потребностями.

Авторы подчеркивают основную задачу - провести анализ мнений преподавателей вузов по аспектам работы в инклюзивной образовательной среде и предложить практические рекомендации для создания доступной и равноправной образовательной среды. В контексте изучения иностранных языков обсуждаются методы и формы обучения, адаптированные для инклюзивной среды. Реализация принципов инклюзии в преподавании иностранного языка способствует созданию равных возможностей для всех студентов, учитывая их индивидуальные потребности и особенности. Практика инклюзивного подхода формирует дружественную, комфортную и поддерживающую образовательную среду, обеспечивая успешный опыт обучения.

Обучение иностранным языкам в инклюзивной среде требует применения разнообразных подходов и методик, направленных на адаптацию учебных материалов и заданий к индивидуальным особенностям каждого студента. Особое значение имеет создание условий, которые обеспечивают доступность образовательного процесса для студентов с ограниченными возможностями, позволяя им полноценно участвовать в учебной деятельности. Для успешного внедрения инклюзивной системы преподаватели и образовательные учреждения должны быть хорошо подготовлены к работе в такой среде. Это предполагает предоставление педагогам необходимых ресурсов, организацию обучающих мероприятий, а также создание условий, способствующих эффективному взаимодействию с учащимися, обладающими разными образовательными потребностями.

Ключевые слова: адаптация, устранение дискриминации, дифференцированный подход, игровые методы, обучение в инклюзивной среде, интеграция в образовательной системе, преподавание иностранных языков.

Введение. В условиях современной глобализации и стремительного развития технологий знание иностранных языков становится неотъемлемой частью успешной профессиональной и социальной жизни. В связи с этим возникает необходимость эффективного общения на разных языках и умения адаптироваться к культурному разнообразию. Изучение иностранных языков занимает важное место в системе образования, реализуя как традиционные, так и дистанционные формы обучения.

Особое внимание следует уделить обучающимся с ограниченными возможностями, будь то нарушения в интеллектуальном или физическом развитии, поскольку они сталкиваются с определенными трудностями при освоении иностранного языка. Эти трудности связаны с особенностями познавательной деятельности и коммуникации, что делает традиционные методы обучения менее эффективными. Для обеспечения равных условий необходимо создать специализированные образовательные условия, применяя

адаптированные методики, которые соответствуют индивидуальным потребностям обучающихся. Инклюзивное образование представляет собой современную систему обучения, в которой обучающиеся с ограниченными возможностями здоровья обучаются в одной группе с другими студентами. Такой подход способствует их социальной адаптации, стирая границы между здоровыми детьми и детьми с инвалидностью.

На данный момент инклюзивное образование активно поддерживается как государственными, так и частными учебными заведениями. Казахстан, как многонациональная и многокультурная страна, активно развивает инклюзивную образовательную среду, что подтверждается государственной программой развития образования на 2020–2025 годы и Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования». Эти документы подчеркивают важность инклюзивного образования как стратегического направления в системе образования страны.

Цель данного исследования является анализ существующих программ, нормативных актов, методик и подходов, применяемых в обучении иностранным языкам в инклюзивной образовательной среде. Главной задачей преподавателей является адаптация учебных материалов и методов с учетом индивидуальных потребностей студентов, чтобы процесс обучения стал максимально доступным для каждого. Для реализации этой цели могут использоваться различные образовательные технологии, включая визуальные и аудиоматериалы, привлечение специалистов и использование современных методов обучения. Индивидуальный подход важен для студентов с особыми образовательными потребностями, что помогает создать равноправную образовательную среду, способствующую успешному овладению иностранным языком.

Формирование дружественной и безопасной образовательной среды также играет ключевую роль в успехе обучения. Это может включать в себя организацию совместных занятий, выполнение групповых проектов и взаимодействие студентов, что позволяет развивать социальные навыки, эмпатию и толерантность. Коллективное обучение способствует взаимопониманию среди всех участников образовательного процесса.

Значимость исследования заключается в выявлении актуальных проблем и предложении эффективных решений для их устранения, что способствует сокращению образовательного неравенства, обеспечению равных возможностей и созданию справедливых условий для всех студентов, включая тех, кто имеет особые образовательные потребности.

Материалы и методы исследования. В 2020 году Т. Макоэль провел исследование, целью которого было изучение уровня осведомленности о концепции инклюзивного образования среди директоров, преподавателей средних школ и родителей детей с особыми образовательными потребностями.

Опрос 12 образовательных учреждений показал, что понятие инклюзивного образования в Казахстане недостаточно четко осознано и не имеет широкого распространения (Макоелле, 2020: 2; Тажина, 2023 а: 70).

В ответ на эту ситуацию, в 2020 году М. Сомертон и его коллеги предложили Казахстану перенять опыт других развивающихся стран в области инклюзивного образования, основываясь на собственных исследованиях (Somerton, 2020: 35). В исследовании участвовали представители общественных организаций, педагоги, директора школ и родители детей с особыми потребностями. Полученные результаты подтвердили необходимость улучшения взаимодействия между всеми заинтересованными сторонами. Исследователи акцентируют внимание на важности сотрудничества на всех уровнях управления для успешного внедрения и реализации инклюзивной образовательной политики, а также повышения осведомленности о важности инклюзии в образовании.

Не менее важным аспектом инклюзивного образования является психологическая поддержка всех участников образовательного процесса — учеников, их родителей и педагогов. В одном из исследований, проведенном с участием 28 учителей, было выявлено, что дети с особыми образовательными потребностями в государственных школах не получают достаточной психологической помощи (Карибаев, 2022: 1026; Тажина, 2023 а: 74). Исследователи подчеркивают роль психологической поддержки как средства преодоления барьеров, с которыми сталкиваются такие ученики, и выделяют важную роль педагогов-психологов в контексте инклюзивного образования. Ситуация осложняется особенностями образовательного процесса в условиях пандемии COVID-19 и переходом на дистанционное обучение. Преподаватели столкнулись с необходимостью освоения новых навыков работы с детьми с особыми потребностями, включая создание атмосферу уважения и поддержки в онлайн-формате (Атшибаева, 2021: 698; Тажина, 2023 а: 73). Тем не менее, исследование, проведенное в университетской среде, показало, что казахстанским педагогическим университетам и колледжам не хватает четкой политики и системного подхода к подготовке преподавателей для работы в инклюзивной образовательной среде. Современная система образования не предоставляет необходимого уровня подготовки для педагогов, что затрудняет интеграцию инклюзивных подходов в процесс обучения (Тажина, 2023 б: 41).

В учреждениях, готовящих преподавателей английского языка, отмечается дефицит квалифицированных специалистов, владеющих методическими и психологическими подходами к инклюзивному образованию. Преподаватели, как правило, самостоятельно изучают эти вопросы, однако их знаний недостаточно для эффективной работы с детьми с особыми образовательными потребностями. В образовательной системе Казахстана по-прежнему существуют проблемы, мешающие успешному внедрению инклюзивного образования. Анализ существующих научных работ по инклюзивному образованию в Казахстане выявляет, что проблемы инклюзивного образования

в высших учебных заведениях исследуются недостаточно глубоко. Несмотря на внедрение ряда изменений, система образования продолжает требовать значительных улучшений, особенно в области подготовки педагогов для работы в инклюзивной образовательной среде (Тажина, 2023 а: 36; Тажина, 2023 б: 76).

Результаты и обсуждение. В рамках исследования инклюзивного образования в контексте преподавания иностранных языков в вузах использовались различные методы:

Один из методов включал анализ университетских документов, таких как учебные планы, программы и политики, связанные с инклюзивным образованием в контексте изучения иностранных языков. Исследование этих материалов позволяет выявить существующие подходы и стратегии, направленные на обеспечение инклюзии. Преподаватели могут корректировать учебные материалы и адаптировать программы с учетом потребностей студентов, в том числе тех, кто имеет особые образовательные потребности (Braun Steiner, 2017: 5).

Для получения мнений и восприятия инклюзивного образования использовался метод анкетирования. Вопросы касались доступности учебных ресурсов, используемых методов преподавания, поддержки, оказываемой учебным заведением, и других аспектов, связанных с инклюзией.

Метод исследования, фокусирующийся на применяемых в учебном процессе методах обучения иностранным языкам, позволил выяснить, насколько эффективно эти методы могут удовлетворить потребности студентов с разными стилями обучения и уровнями восприятия информации.

В качестве одного из методов преподаватель может наблюдать за процессом преподавания иностранных языков, чтобы понять, как инклюзия реализуется на практике. Это включает изучение используемых методик, адаптацию учебных материалов и вовлечение студентов с особыми образовательными потребностями.

Проведение кейс-стадии, направленных на конкретные примеры студентов с особыми образовательными потребностями, помогает выявить их уникальные проблемы и успехи. Такой подход способствует поиску лучших практик для инклюзии в учебный процесс (Омарова, 2017: 59).

Проведение кейс-стадии, фокусирующихся на конкретных случаях студентов с особыми образовательными потребностями, позволяет изучить их индивидуальные проблемы и достижения. Этот метод способствует выявлению лучших практик, которые могут быть применены для обеспечения инклюзии студентов в учебный процесс (Омарова, 2017: 61).

Оценка доступных ресурсов и форм поддержки, предназначенных для студентов с особыми образовательными потребностями, также является важным методом. Это включает проверку наличия специализированных программ, предназначенных для студентов с нарушениями восприятия, слуха или моторики.

Изучение существующих политик и процедур, действующих в вузах

в отношении инклюзивного образования, помогает понять, какие меры принимаются для обеспечения доступа студентов с особыми потребностями к учебным материалам и поддержке студентов с различным языковым и культурным фоном.

Для проведения исследования был проведен опрос профессорско-преподавательского состава двух вузов — ЕНУ имени Л.Н. Гумилева и ВКГУ имени С. Аманжолова. Опрос в формате онлайн через Google формы включал 86 участников.

Демографические данные респондентов:

34,2% участников - кандидаты наук, 25,2% - PhD, 40,6% - магистры.

90,9% опрошенных имеют стаж работы в вузе более 10 лет, 9,1% - менее 5 лет.

57,6% респондентов выразили готовность работать в инклюзивной среде, 33,3% затруднились ответить, 9,1% - не готовы.

69,7% преподавателей готовы использовать все ресурсы при работе с особыми студентами, 27,3% затрудняются ответить, 3% не считают это возможным.

54,5% уверены в своем желании сотрудничать с коллегами различных дисциплин при работе с инклюзивными студентами, 36,4% - не уверены, 6% считают это невозможным.

80% сомневаются в возможности предоставления качественного образования всем студентам, включая студентов с ограниченными возможностями, в то время как 48,5% уверены в этом.

Значительная часть респондентов (57,6%) сомневается в том, что инклюзия раскрывает все возможности для студентов, что может свидетельствовать о недостаточном понимании этого подхода или нехватке соответствующего обучения. Результаты показали, что большинство преподавателей (54,5%) не прошли специальное обучение по методам работы с инклюзивными студентами, что может затруднять адаптацию учебного процесса.

Большинство респондентов (72,7%) считают, что ответственность за инклюзивное обучение должна быть разделена среди всех сотрудников учебного заведения, а не только преподавателей, что подчеркивает важность командной работы. 75,8% преподавателей считают, что необходимо учитывать потребности студентов с ограниченными образовательными возможностями при планировании учебного процесса, что свидетельствует о признании значимости индивидуализированного подхода. 63,6% респондентов считают, что успех обучения зависит от адаптации учебных программ для разных категорий студентов. Это подтверждает необходимость использования разнообразных методов и подходов в процессе обучения.

Таким образом, результаты опроса показывают, что многие преподаватели осознают необходимость инклюзии и индивидуализированного подхода, но также выявляют значительные пробелы в подготовке педагогов для работы с инклюзивными студентами. Это подчеркивает важность повышения

осведомленности о методах инклюзивного образования и предоставления соответствующего профессионального обучения для преподавателей.

Обсуждение результатов обучения иностранному языку в вузах в контексте инклюзивного образования требует учета множества факторов, влияющих на его эффективность. Прежде всего, необходимо признать, что результаты обучения могут различаться в зависимости от индивидуальных потребностей и особенностей студентов. Однако можно выделить несколько ключевых аспектов, которые играют важную роль в оценке успешности обучения в условиях инклюзии.

Одним из ключевых факторов успешного инклюзивного обучения является обеспечение равного доступа всех студентов, независимо от уровня их языковых навыков или образовательных потребностей, к образовательным ресурсам и возможностям. Это включает не только доступ к учебным материалам, но и предоставление адекватной поддержки для студентов с особыми образовательными потребностями в процессе обучения. Важным аспектом достижения образовательных целей является эффективность обучающей программы. В условиях инклюзии она должна быть адаптирована под разнообразие потребностей студентов, что требует использования гибких и дифференцированных методов обучения и оценки. Такой подход помогает учитывать индивидуальные особенности учащихся и создавать благоприятные условия для их успешного освоения учебного материала.

Неотъемлемой частью инклюзивного образования является развитие коммуникативных навыков у студентов. Преподавание английского языка должно предусматривать практику языка в разных ситуациях, что способствует улучшению как активных, так и пассивных навыков общения на иностранном языке. Оценка в этом контексте может включать анализ способности студентов понимать и выражать мысли на английском языке как устно, так и письменно. При оценке учебных достижений необходимо учитывать, в какой степени студенты достигают поставленных целей в таких областях, как грамматика, словарный запас, чтение, письмо и восприятие иностранной речи. В условиях инклюзивного образования важно также оценивать, насколько студенты способны преодолевать языковые барьеры и уверенно использовать английский язык в различных академических и социальных ситуациях.

Важным результатом инклюзивного обучения является повышение уверенности и самооценки студентов, особенно тех, кто имеет особые образовательные потребности. Успешное овладение английским языком способствует не только улучшению языковых навыков, но и укреплению уверенности студентов в их собственных силах. Ожидаемый эффект от инклюзивного обучения в высших учебных заведениях заключается в создании равных возможностей для всех студентов, включая тех, кто имеет ограничения в образовательных потребностях. Такой подход способствует интеграции студентов с особыми потребностями в образовательный процесс и формирует в учебном заведении более инклюзивную и терпимую атмосферу. В результате

инклюзивного образования студенты с различными возможностями, включая те, у кого есть ограничения, могут улучшать свои языковые навыки и развивать важные социальные качества, такие как сотрудничество, уважение и эмпатия. Кроме того, инклюзивный подход способствует раскрытию потенциала студентов с особыми потребностями, что увеличивает их шансы на успешную адаптацию в академической и профессиональной сфере. Со временем, инклюзивное образование оказывает положительное влияние на личностное развитие студентов и способствует их лучшей адаптации в обществе.

В обучении иностранным языкам инклюзия ориентирована на предоставление равных возможностей для всех студентов, независимо от их образовательных потребностей и способностей. В рамках этого подхода учебные заведения разрабатывают доступные и адаптированные учебные программы, а также используют различные методы обучения и оценки, направленные на удовлетворение потребностей каждого студента. Основной целью инклюзивного обучения является создание поддерживающей образовательной среды, в которой каждый студент может развиваться и достигать успехов. Это предполагает не только учет потребностей студентов, но и их интересов, что способствует повышению мотивации и заинтересованности в обучении. Ключевым моментом является создание толерантной среды, в которой ценится разнообразие и развиваются совместные навыки.

Дифференцированный подход является основным элементом инклюзивного образования, особенно при обучении иностранным языкам. Этот подход требует учета индивидуальных особенностей студентов, их потребностей и уровня подготовки. Для начала важно провести оценку языковых навыков каждого студента, на основе которой можно адаптировать учебный процесс. Это может включать в себя деление студентов на группы в зависимости от уровня их подготовки, использование разных методов преподавания и проведение индивидуальных консультаций.

Дифференцированный подход также включает в себя использование разнообразных учебных материалов и методов. Применение мультимедийных технологий, интерактивных упражнений и ролевых игр способствует более эффективному усвоению материала и учитывает различные стили обучения. Важным аспектом является создание в классе атмосферы поддержки и сотрудничества, когда студенты могут работать в парах, помогать друг другу и развивать социальные и коммуникативные навыки. В обучении иностранным языкам в контексте инклюзии активно применяются различные методики, учитывающие индивидуальные особенности студентов. Одна из таких методик - дифференцированный подход, при котором учебные материалы и задания адаптируются в зависимости от потребностей учащихся. Другой важной методикой является коммуникативный подход, направленный на развитие практических навыков общения. Также применяются игровые методики, которые делают обучение более увлекательным и доступным для студентов с различными образовательными потребностями.

Современные технологии, такие как интерактивные доски и специализированные программы, значительно улучшают процесс обучения. Они позволяют разнообразить методы преподавания и обеспечивают индивидуальный подход к каждому студенту.

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что инклюзивное образование в вузах способствует повышению качества обучения иностранным языкам, предоставляя равные возможности для всех студентов. Инклюзивная образовательная система эффективно поддерживает студентов с особыми потребностями, содействуя их успешному освоению иностранных языков и интеграции в академическую среду. Для успешного внедрения инклюзивного подхода необходимо обеспечить дополнительную подготовку преподавателей и создать соответствующие условия для работы с разнообразными группами студентов.

Заключение. Для успешного обучения важно учитывать, что каждый студент имеет свои уникальные особенности, что требует подхода, ориентированного на индивидуальные потребности. В рамках инклюзивного образования ключевым моментом является гибкость и возможность адаптации учебных методов.

Введение принципов инклюзии в обучение иностранным языкам в высших учебных заведениях играет решающую роль в обеспечении равенства возможностей и успешного образовательного опыта для всех учащихся. Практика инклюзивного обучения ориентирована на учет разнообразных потребностей студентов и создание благоприятной образовательной среды.

Инклюзивное обучение иностранным языкам предполагает использование множества методов и стратегий, направленных на адаптацию учебных материалов и заданий в зависимости от потребностей каждого студента. Важное внимание следует уделить студентам с особыми образовательными потребностями, обеспечивая им доступ к образовательным ресурсам и создавая условия для их активного участия в учебном процессе.

Применение инклюзивных подходов в обучении языкам не только способствует развитию языковых навыков, но и улучшает уровень социальной адаптации, коммуникативных способностей и уверенности студентов. Главная цель инклюзивного образования — это создание более толерантного и равноправного общества, где каждый студент может получить полноценное образование и развиваться.

Литература

Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы (от 27 декабря 2019 г. No 988). (2019). DOI: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/20392?lang=ru> (in Russian)

Закон Республики Казахстан от 26 июня 2021 года No Z2100000056 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования» (2021). DOI: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000056> (in Russian)

Makoelle, T. M. Language. (2020) Terminology, and Inclusive Education: A Case of Kazakhstani Transition to Inclusion. New York: Higher Education Academy. DOI: <https://doi.org/10.1177/2158244020902089> (in Eng.)

Somerton, M., Helmer, J., Kasa, R., Hernandez Torrano, D., Makoelle, T. (2020) Defining spaces: Resource centres, collaboration, and inclusion in Kazakhstan // *Journal of Educational Change*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10833-020-09384-1> (in English)

Karibaev, Zh., Autaeva, A., Zhumabaeva, A., Kaliev, N., Zhangozieva, M., Sultangalieva, A. (2022) Psychological support for children with special educational needs in an inclusive education // *Cypriot Journal of Educational Sciences*. V. 17(4). P.1024–1031. DOI: <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i4.7103> (in English)

Atshybayeva, N., Yegenissova, A., Butabayeva, L., Abusseitov, B., Zhorabekova, A., Baimukhanbetov, B., Uaidullakhyzy, E. (2021). Competences given to disabled students within the scope of inclusive education // *World Journal on Educational Technology: Current Issues*. – V.13(4). P. 696–706. DOI: <https://doi.org/10.18844/wjet.v13i4.6256> (in English)

Тажина Г.О., Сыргакбаева А.С., Таирова К. Т. (2023) Инклюзивное образование в восприятии преподавателей вузов Казахстана // *Материалы международной научно-методической конференции «Инклюзивное образование в высших учебных заведениях: стратегии, практики, ресурсы»*. С. 34-49. DOI: <http://dx.doi.org/10.26577/JES.2023.v76.i3.06> (in Russian)

Тажина Г.О., Сыргакбаева А.С., Таирова К. Т., Жубакова С.С. (2023) Факторный анализ переменной инклюзивности в высшем образовании // *Педагогикалық ғылымдар сериясы*. - № 3. (76) – С. 65-80. DOI: <https://bulletin-pedagogic-sc.kaznu.kz> (in Russian)

Braunsteiner, M. L., Mariano-Lapidus, S. (2017) Using the Index for Inclusion to measure attitudes and perceptions of inclusion in teacher and school building leader candidates in the USA and Austria // *International Journal of Inclusive Education*. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13603116.2017.1396503> (in English)

Омарова П.А., Омарова Д.А. (2022) Использование кейс-метода в коммуникативно-ориентированном обучении иностранному языку // *Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки*. № 4 (16) С. 57-63. (in Russian)

Stentiford, L., Koutsouris, G. (2020) What are inclusive pedagogies in higher education? A systematic scoping review // *Studies in Higher Education*. DOI: <https://doi.org/10.1080/03075079.2020.1716322> (in English)

Dyussenbayeva, B., Kuzhetsova, M., Alpysbayeva, M., Nietbaeva, G. (2022) Training a special teacher: Opinions and experience of teachers in the conditions of inclusive education // *Cypriot Journal of Educational Sciences*. V.17(3). С. 920–929. DOI: <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i3.6985> (in Russian)

Akhmetova, E., Almetov, N. (2022) The role of school and family cooperation in inclusive education // *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 2022. – V.14(2). P.498–506. DOI: <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i2.6976> (in Eng.)

Moshenskaya Natalya. (2012) Inclusive education in Kazakhstan: legal, social, psychological and pedagogical aspects // *Kazakh-American Free University, Kazakhstan*. 2012. - V.14(4). DOI: <https://www.kafu-academic-journal.info/journal/4/79/> (in English)

References

Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan na 2020 - 2025 gody (ot 27 dekabrya 2019 g. No 988 [State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 (dated December 27, 2019, No. 988)]. Nur-Sultan: «Adilet», 2019. – 104 p. DOI: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/20392?lang=ru> (in Russian)

Zakon Respubliki Kazakhstan ot 26 iyunya 2021 goda No Z2100000056 «O vnesenii izmeneniy i dopolneniy v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam inklyuzivnogo obrazovaniya (2021) [Law of the Republic of Kazakhstan dated June 26, 2021 No. Z2100000056 “On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Inclusive Education”]. (2021). Nur-Sultan: « Adilet », 2021. - 10 p. DOI: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000056> (in Russian)

Makoelle, T. M. Language. (2020) Terminology, and Inclusive Education: A Case of Kazakhstani Transition to Inclusion. New York: Higher Education Academy. DOI: <https://doi.org/10.1177/2158244020902089> (in Eng.)

Somerton, M., Helmer, J., Kasa, R., Hernandez Torrano, D., Makoelle, T. (2020) Defining spaces: Resource centres, collaboration, and inclusion in Kazakhstan // *Journal of Educational Change*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10833-020-09384-1> (in English)

Karibaev, Zh., Autaeva, A., Zhumabaeva, A., Kaliev, N., Zhangozieva, M., Sultangalieva, A. (2022) Psychological support for children with special educational needs in an inclusive education // *Cypriot Journal of Educational Sciences*. V. 17(4). P.1024–1031. DOI: <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i4.7103> (in English)

Atshybayeva, N., Yegenissova, A., Butabayeva, L., Abusseitov, B., Zhorabekova, A., Baimukhanbetov, B., Uaidullakzy, E. (2021). Competences given to disabled students within the scope of inclusive education // *World Journal on Educational Technology: Current Issues*. – V.13(4). P. 696–706. DOI: <https://doi.org/10.18844/wjet.v13i4.6256> (in English)

Tazhina G.O., Syrgakbaeva A.S., Tairova K.T. (2023) Inklyuzivnoe obrazovanie v vospriyatii prepodavateley vuzov Kazakhstana [Inclusive Education in the Perception of University Teachers in Kazakhstan]. Almaty: «Materialy mezhdunarodnoy nauchno-metodicheskoy konferentsii «Inklyuzivnoe obrazovanie v vysshikh uchebnykh zavedeniakh: strategii, praktiki, resursy», 2023. - 34. DOI: <http://dx.doi.org/10.26577/JES.2023.v76.i3.06> (in Russian)

Tazhina G.O., Syrgakbaeva A.S., Tairova K.T., Zhubakova S.S. (2023) Faktornyy analiz peremennoy inklyuzivnosti v vysshem obrazovanii [Factor Analysis of the Variable of Inclusivity in Higher Education]. Almaty: «Pedagogikalyk gylymdar seriyasy», № 3. (76), 2023. 65p. DOI: <https://bulletin-pedagogic-sc.kaznu.kz> (in Russian)

Braunsteiner, M. L., Mariano-Lapidus, S. (2017) Using the Index for Inclusion to measure attitudes and perceptions of inclusion in teacher and school building leader candidates in the USA and Austria // *International Journal of Inclusive Education*. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13603116.2017.1396503> (in English)

Omarova P.A., Omarova D.A. (2022) Ispol'zovanie keys-metoda v kommunikativno-orientirovannom obuchenii inostrannomu yazyku [Using the Case Method in Communicative-Oriented Foreign Language Teaching]. Makhachkala, Russia: «Izvestiya Dagestanskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Psikhologo-pedagogicheskie nauki», № 4 (16), 2022. – 57p. (in Russian)

Stentiford, L., Koutsouris, G. (2020) What are inclusive pedagogies in higher education? A systematic scoping review // *Studies in Higher Education*. DOI: <https://doi.org/10.1080/03075079.2020.1716322> (in English)

Dyussenbayeva B., Kuzhetsova M., Alpysbayeva M., Nietbaeva G. (2022) Training a special teacher: Opinions and experience of teachers in the conditions of inclusive education [Training a special teacher: Opinions and experience of teachers in the conditions of inclusive education]. Nicosia, Cyprus: «Cypriot Journal of Educational Sciences», 2022. - V.17(3). – 920p. DOI: <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i3.6985> (in Russian)

Akhmetova, E., Almetov, N. (2022) The role of school and family cooperation in inclusive education // *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 2022. – V.14(2). P.498–506. DOI: <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i2.6976> (in Eng.)

Moshenskaya Natalya. (2012) Inclusive education in Kazakhstan: legal, social, psychological and pedagogical aspects // *Kazakh-American Free University, Kazakhstan*. 2012. - V.14(4). DOI: <https://www.kafu-academic-journal.info/journal/4/79/> (in English)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 284–296

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.897>

IRSTI 14.23.05

UDC 379.291

A. Tuzdybayeva^{1*}, U. Kyakbayeva¹, Ayşe Dilek Öğretir Özçelik², 2025.

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abay,
Almaty, Kazakhstan;

² Gazi university, Ankara, Turkey.

E-mail: toty19_89@mail.ru

THE PROBLEM OF DEVELOPING CRITICAL THINKING SKILLS IN PRESCHOOLERS

Tuzdybayeva Aktoty – PhD student, Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan, E-mail: toty19_89@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1647-82633>;

Kyakbayeva Ulbossyn – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan, E-mail: kyakbaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5026-7646>;

Ayşe Dilek Öğretir Özçelik – Professor, Doctor, Gazi university, Ankara, Turkey, dilekogretir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6380-47577>.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the problems of developing critical thinking skills in children in preschool organizations. The trends and technologies of innovative activity in education and their impact on the process of developing the diverse skills of children in preschool organizations are revealed. The research of foreign and Kazakhstani authors on the problem under study is analyzed. Since pedagogical methods are the basis for the development of critical thinking in children, their inclusion in the educational process will undoubtedly affect the further development of future teachers. This article is written in accordance with the objectives of the dissertation research work. The purpose of our research work is the problem of developing critical thinking skills in preschoolers

To conduct a quantitative analysis of effective development methods, familiarizing teachers with the main components and criteria, indicators of the development of critical thinking in children, to identify ways of organizational actions of children for future teachers of preschool organizations. The stages of the application of critical thinking technology in the didactic process in preschool organizations, the activities of the educator, the activities and methods of the child's activity are determined. The research paper presents a table in which the learning outcomes of Bloom's

taxonomy are aimed at developing understanding, application, analysis, synthesis, and evaluation of learning skills that influence the development of critical thinking. The authors presented the components of the technology of critical thinking of preschoolers in the didactic process, indicators, levels of formation of critical thinking in children, used diagnostic methods and gave the results of the ascertaining stage of the experiment.

As a result, recommendations are presented for effective work in preschool organizations to use innovative tools in the process of developing critical thinking.

Key words: critical thinking, technology, cognitive, creative, reflection, didactics, children, organized activities

А.Т. Туздыбаева^{1*}, У.Қ. Қыяқбаева¹, Ауше Dilek Öğretir Özçelik², 2025.

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан;

²Гази университеті, Анкара, Түркия.

E-mail: toty19_89@mail.ru

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА СЫНИ ТҰРҒЫДАН ОЙЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ МӘСЕЛЕСІ

Туздыбаева Актоты Төлеубековна – Ph.D докторант, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: toty19_89@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1647-8263>;

Қыяқбаева Улбосын Қозыбаевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінің қауым. профессоры, Алматы, Қазақстан, kyakbaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5026-7646>;

Ауше Dilek Öğretir Özçelik – доктор, профессор, гази университеті, Анкара, Түркия, E-mail: dilekogretir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6380-47577>.

Аннотация. Мақала мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамыту мәселелерін талдауға арналған. Білім беруді инновацияландырудың тенденциялары, технологиялары және олардың мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың жан-жақты дағдыларын дамыту процесіне әсері анықталды. Бұл мәселе бойынша шетелдік және қазақстандық авторлардың зерттеулері талданды. Педагогикалық әдістер балалардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту үшін негіз болып табылатындықтан, оны оқу-тәрбие процесіне енгізу болашақ педагогтардың одан әрі дамуына әсер ететіні сөзсіз. Бұл мақала жазылып жатқан диссертациялық зерттеу жұмысының мақсат міндеттеріне сай жазылған. Зерттеу жұмысының мақсаты мектеп жасына дейінгі балалардың сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамыту.

Балаларды сыни ойлауға дамытудың негізгі компоненттері және критерийлері, көрсеткіштерімен педагогтарды таныстыра отырып, тиімді дамытудың әдістеріне сандық талдау жасау, болашақ мектепке дейінгі ұйым педагогтарына балаларды ұйымдастыратын іс-әрекеттерінің жолдарын

айқындау. Сыни тұрғыдан ойлау технологиясының мектепке дейінгі ұйымдарда дидактикалық үрдісте қолданылу кезеңдері, тәрбиешінің қызметі мен баланың іс-әрекеті және әдістері анықталды. Зерттеу жұмысында Блум таксономиясы бойынша оқыту нәтижелері сыни тұрғыдан ойлаудың дамуына әсер ете келе оқу дағдыларын түсіну, қолдану, талдау, синтездеу және бағалауды дамытуға бағытталған кесте ұсынылды. Авторлар дидактикалық үрдісте мектеп жасына дейінгі балалардың сыни тұрғыдан ойлау технологиясының компоненттері, көрсеткіштері, балалардың сыни тұрғыдан ойлауының қалыптасу деңгейлерін ұсынып, диагностикалық әдістерін қолданып, эксперименттің анықтау кезеңінің нәтижелерін көрсетті. Нәтижесінде мектепке дейінгі ұйымдарда сыни ойлауды дамыту процесінде инновациялық құралдарды тиімді қолданып жұмыс істеуге ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: сыни тұрғыдан ойлау, технология, когнитивтік, креативтік, рефлексия, дидактика, балалар, ұйымдастырылған іс-әрекет.

А.Т. Туздыбаева¹, У.К. Кыякбаева¹, Ayşe Dilek Öğretir Özçelik², 2025.

¹Казахский Национальный Педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан;

²Университет Гази, Анкара, Турция.

E-mail: toty19_89@mail.ru

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Туздыбаева Актоты Толеубековна – докторант Казахского Национального Педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: toty19_89@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1647-8263>;

Кыякбаева Улбосын Козыбаевна – к.п.н., ассоц. профессор Казахского Национального Педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: kyakbaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5026-7646>;

Ayşe Dilek Öğretir Özçelik – доктор, профессор, Университет Гази, Анкара, Турция, E-mail: dilekogretir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6380-4757>.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблем развития навыков критического мышления у детей в дошкольных организациях. Выявлены тенденции, технологии инновационной деятельности в образовании и их влияние на процесс развития разносторонних навыков детей в дошкольных организациях. А так же проанализированы исследования зарубежных и казахстанских авторов по исследуемой проблеме. Поскольку педагогические методы являются основой для развития критического мышления детей, их включение в учебно-воспитательный процесс, несомненно, повлияет на дальнейшее развитие будущих педагогов. Данная статья написана в соответствии с целевыми задачами диссертационной исследовательской работы. Цель нашей исследовательской работы проблема развития навыков критического мышления у дошкольников

Проведены количественный анализ методов эффективного развития, ознакомив педагогов с основными компонентами и критериями, показателями развития критического мышления детей, определить пути организационных действий детей для будущих педагогов дошкольных организаций. Определены этапы применения технологии критического мышления в дидактическом процессе в дошкольных организациях, деятельность воспитателя, деятельность и методы деятельности ребенка. В ходе исследовательской работы представлена таблица, в которой результаты обучения таксономии Блума направлены на развитие понимания, применения, анализа, синтеза и оценки учебных навыков, влияющих на развитие критического мышления. Авторы представили в дидактическом процессе компоненты технологии критического мышления дошкольников, показатели, уровни сформированности критического мышления детей, использовали диагностические методы и дали результаты констатирующего этапа эксперимента. В результате представлены рекомендации для эффективной работы в дошкольных организациях к использованию инновационных инструментов в процессе развитии критического мышления.

Ключевые слова: критическое мышление, технология, когнитивная, креативная, рефлексия, дидактика, дети, организованная деятельность.

Introduction

In today's rapidly changing world, we receive, analyze and share a huge amount of information every day. For this reason, the ability to think critically is more important than ever for person. In any sphere of human activity, a person's ability to analyze the information received, provide arguments and make decisions determines how successfully the will be in society. Critical thinking determines individual's ability to navigate everyday situations, regardless of whether he is an ordinary child or a highly qualified specialist.

The formation and development of critical thinking should take place even at preschool age and the systematic introduction and application of critical thinking strategies will help children develop skills that allow them to critically look at a particular question, topic or problem. (Temple, Meredith, & Steele, 1998:48) This will not only lead to the successfully development of the educational program, but will also contribute to the realization of the children the future as a person in society. In turn the process of effective formation and development of critical thinking in preschoolers can be built by developing training recommendations and provided that a properly organized system for evaluating this skill in a typical standard program (Halykova, 2020:78). As noted by A.E. Abylkasymova, the introduction of innovations in the field of education will undoubtedly give a new impetus to the development of the education system, its theoretical and methodological foundation (Abylkasymova, Ryjakov, Shishov, 2015:9).

Critical thinking technologies, which appeared in the twentieth century, are becoming more famous in pedagogy at the beginning of the 21st century. Their

application on the educational process helps to get acquainted, master and put into practice the knowledge gained (Mushtavinskaya, Trofimchik, 2018:144). This fully corresponds to the modern concept of preschool education of the Republic Kazakhstan. The fundamental period of the development of these qualities is preschool age, laying the foundations for social success and competitiveness throughout life. A child from early childhood encounters a huge number of situations where he must work with thinking, including analyzing the situation and making a decision.

Such foreign scientists as Temple, Meredith K., Steele J., Halpern D., Kluster D., Mushtavinskaya I.V., Zair –Bek S.I. dealt with the development of critical thinking. The analysis of scientific research in the field of critical thinking development has revealed that this problem is relevant all over the world. Of particular interest were the studies of Paul R, Elder L., Alsaleh N., and other. In Kazakhstan the research of Iskakova L.M. Bekbaev J.C., Halykova G., Taibolatov K.M., Burdina E.I., Begimtaev A.I. and others is devoted to this problem.

According to the researchers. The use of critical thinking technology in the field of preschool education will increase the effectiveness of the educational process: make it rich and informative, and preschoolers, in turn, show desire and interest in solving any tasks.

The main direction that will allow you to from basic critical thinking skills is the educational process. The purpose of our study is to determine the level of formation of critical thinking in preschool children. Based on the proposed goal, we are fused with the following tasks:

- to analyze the theoretical foundations or the formation of critical thinking in older preschool children;
- identify the stages (phases) of critical thinking technology for older preschool children;
- to determine the criteria, indicators and levers of critical thinking formation in older preschool children;

Materials and methods

To solve the first problem, we have analyzed the theoretical foundations of critical thinking technology for older preschool children. The studies of Temple S., Meredith K., Steele J., Halpern D., Paul R., Elder L., Kluster D., Mushtavinskaya I.V., Zair-Bek S.I. and others are analyzed.

D. Halpern: “Critical thinking is contemplation directed further towards creativity using cognitive techniques to achieve mental results.” Here we see that in order to achieve the result conceived by the author in solving the problem, it is necessary to differentiate the innovative technologies necessary for the educational and cognitive process and combine them with creative thinking in accordance with the goals and objectives of the topic (Halpern, 2000:126).

R. Paul investigated the tendency of students to form critical thinking in the learning environment. In this study, he showed that critical thinking needs be taught at school. He argued that critical thinking is built on skills such as the ability to draw conclusions, explore premises, form conclusions and diagnose misconceptions. Thus, he gave the following definition, which states that critical thinking is a way of

thinking in which a thinker takes control of the processes inherent in thinking, applies intellectual standards them and there by improves the quality of his thinking. Based on this, critical thinking must be through the development of unbiased, critically thinking people who are ready to take into account the interests of various people or groups, regardless of their own interests and opinions. Paul called a model of dialogic or dialectical thinking (Paul & Elder, 2019:64).

Simmie G.M., Simmie J. critical thinking is independent thinking, information is not the end point of both primary and critical thinking. The critical thinking formulated the author begins with asking questions and identifying problems that need to be solved (Simmie, Moles, 2011:465).

The next level in taxonomy is analysis, which implies that both the structural form of the material and the content require a certain level of understanding. Analysis is followed by synthesis, which means the ability to combine all the data obtained and mentally reproduce the main connections between the elements of the analyzed whole. At this level, the student's ability to be creative and create something new is revealed (Iskakova, 2022:34). The highest level taxonomy is occupied by assessment that is ability to judge the importance of the material for a particular situation or solving a problem. The evaluation of the material takes place using certain criteria. The results of Bloom's taxonomy training have effect on the development of critical thinking, since both cases emphasis is placed on the development of knowledge, understanding, application, analysis, synthesis and evaluation in table 1.

Table 1 - Level of Bloom's taxonomy (according to D.Kluster)

Level of cognition	Content of the activity	Levels
To know	Memorization, disconnection, retelling	Lower
Understand	Be able to tell in your own words, summarize, prove the rules and definitions with examples	Average
Application	Be able to apply the acquired knowledge in practical activities, choose two optimal effective ways to solve problems, use knowledge in unfamiliar situations	Average
Analysis	Dividing the subject of research into different parts, consciously understanding the meaning of each part, using age-appropriate terms, grouping words	High
Merge	Combining results from a creative point of view. Be able to build a model on the structure of the topic, combine all the knowledge and make one all-encompassing conclusion.	High
Rating	The ability to make decisions, eliminate contradictions in different opinions, defend one's own opinion, and draw systematic conclusions.	High

As can be seen from this table, comparing the levels of cognition, one can clearly see how much the training system traditionally developed in general education requires improvement. Currently, the content of the updated standard curriculum has been developed based on the concepts of these theories, and the training tasks have been developed in accordance with the objectives of teaching Bloom's taxonomy (Alsaleh, 2020:21).

Results and discussion

Based on the analysis of foreign and Kazakhstan studies, it can be determined that critical thinking has a huge potential for learning opportunities, having a significant impact on the child. To solve the second task, the phases (stages) of using critical thinking technology have been identified, in our opinion, of the teacher and older preschool children, presented below in table 2.

Table 2 - Action and stages of critical thinking development

Stages of technology	The activity of the educator	Children's activities	Methods
Phase I (Phase) Arousing interest: - updating existing knowledge; - arousing interest in obtaining new information; - setting the child's goals.	Repetition of the topics covered by the studied problem in children, aimed at motivating children to further work	The child "remembers" what he knows about the issue under study, systematizes information before receiving new material, asks questions that he wants to get an answer to	Making a list of known information: a conversation is an assumption based on keywords; systematization of the material (graphic): clusters, tables; correct and incorrect statements; Confusing logical sequences; brainstorming; problematic issues, "easy" and "difficult" issues
The information received at the call stage is listened to and discussed. The work is carried out individually, in pairs or groups			
Stage II Disclosure (understanding) meaning: - getting new information; - correction of learning goals by the child.	Direct work with new information is aimed at maintaining interest in the topic, gradual progress from "old" knowledge to "new"	The child gets acquainted (listens) with the text, using the methods of active reading suggested by the teacher, he puts marks in the margins or gives a mark when he understands new information	Methods of active learning: "insert"; "fishbone"; "ideal"; Search for answers to the questions posed in the first part of the organized activity
At the stage of comprehension of the content, direct contact with new information is carried out. The work is carried out individually or in pairs. There should be two elements in teamwork: individual search and exchange of ideas			
III. reflection: - reflection, the birth of new knowledge; - - setting new learning goals by the textbook. - reflection, the birth of new knowledge; - setting new educational goals for the child	The educator should return the children to their original predictive thoughts; make changes; give creative, research or practical tasks based on the studied information	Children associate "new" information with "previous" information, apply the acquired knowledge at the stage of comprehension of the content	Filling in clusters and tables. Establishing cause-and-effect relationships between blocks of information. Go back to keywords, right and wrong statements. Answers to the questions posed. Organize a conversation (question and answer). Organization of various discussions. Organization of creative work. Research on selected issues of the topic
At the stage of reflection, analysis, creative processing, and interpretation of the information being studied are carried out. The work is carried out individually, in pairs or groups			

The use of active teaching methods and techniques contribute to the development of cognitive skills, independence, a positive attitude to the learning process, show interest and desire and facilitate overcoming difficulties. To solve the third task, we have defined the criteria, indicators and levels of computer literacy in older preschools children, shown in table 3.

Table 3 - Criteria, indicators and levels of critical thinking formation in older preschool children

№	Component	Dimensions	Indicators
1	Motivational (MC)	Interest, activity and search ability in the educational process based on critical thinking	Interest in mastering the educational process based on critical thinking, activity in performing actions, striving for innovation
2	Cognitive (MC)	Informativeness-cognitiveness	the ability to find facts in the information provided, critical thinking, the ability to draw conclusions from information, express thoughts
3	Action (AC)	Meaningful constructive	independence in decision-making, sociability, efficiency of execution, resourcefulness in response

The motivational component contributes to the development of cognitive interest, determines the need for independent learning and includes motives for future activities. Motivation is an obligatory component of educational activity, in which it performs stimulating, organizational and semantic functions. Increasing motivation and developing long-term positive motivation for learning is considered as one of the ways to optimize the learning process at various stages of learning. It is generally recognized to distinguish two types of motivation: social motives directly related to the content of learning, and cognitive motives formed in the learning process and related to the methods and content of learning. The motivation of educational cognitive activity consists of a set of certain motives. This component includes the cognitive interest of preschool children, the desire for innovation in critical, logical thinking and activity through tasks of various levels (Bekbaeva, 2021:65).

The cognitive component is the child's perfection and understanding of objects and phenomena through critical thinking, clarifying ideas about them, bringing them into line with previous ideas and striving for self – knowledge, while covering all psychological cognitive processes (Taibolatov, Burdina, Begimtaev, 2022:157).

The activity component defines the essence of knowledge and skills formed by a child as a result of knowledge of methods and techniques of activity, as the ability of an individual to perform any activity in changing situations based on knowledge and skills.

Based on the content of the above criteria and indicators, we have determined the levels of development of cognitive activity of preschool children through the technology of critical thinking.

The *low level* is characterized by the lack of interest and motivation in children of the preschool group for various types of activities.

Middle-level children perform actions only to the story, display, repetition by caregivers or other adults (Kireeva, 2007:599).

Next, cognitive component is followed by S. Nemov's book "what is missing in the pictures?", the methods study "Squares of Koos" by K. Koos were obtained for the activity component.

Method No. 1. "What is missing in the pictures?". Purpose: The child is offered a series of images presented below. Each of the images in this series is missing some important details, The child is given the task to identify and name the missing part faster.

The person conducting the psycho diagnostics records with a stopwatch the time that the child spends on completing the entire task. The working time is estimated in points, which then serve as the basis for a conclusion about the level of development of the child's perception.

Evolutions of the results

10 points. The child completed the task in less than 25 seconds and named all 7 missing objects in the pictures.

8-9 points. The child's search for all the missing items lasted from 26 to 30 seconds.

6-7 points. The search time for all the lost items ranged from 31 seconds to 35 seconds.

4-5 points. The search time for all lost items ranged from 36 to 40 seconds. 2-3 points. The search time for all missing items ranged from 41 to 45 seconds.

0-1 points. The search time for all missing parts is more than 45 seconds.

The assessment is given in points, decimal system and given in intervals, which is a direct basis for concluding about the level of psychological development of the child. Along with such general conclusions, the child, as a result of checking with the help of one method or another, receives accurate estimates that allow for a more accurate assessment of his level of development.

Method No. 2. The "Koos squares" method. Purpose: to identify the level of formation of constructive spatial thinking, the possibilities of spatial analysis and synthesis, constructive practice, to study the level of aspiration (Taubaeva, Bulatbaeva, 2015:214).

Stimulating material: 9 multi-colored cubes, colored braid patterns, arranged in order of difficulty.

The ritual:

A pattern is placed on the table in front of the child, and the cubes are placed next to each other in random order. Depending on the age of the child and the goals of the study, you can limit the number of cubes according to the proposed samples (this will make the child task easier) or allow to child to choose the correct number the cubes themselves. Hint "Listen, there is a pattern in the picture. It can be made from these cubes. Try to add up the same thing". The child should place the patterns on the

table, not place the cubes next to it, not on the pattern. Since it has been successfully completed, it is recommended to add the following models, displaying them one at time, increasing the complexity from it (Nurbekova, 2023:123).

According to the results obtained during the analysis of constructive, active activity of children, we see that the level is bellow average. So according to the “split pictures” method, they showed a low level or 42%. (Figure 1)

Table 4. - Expert assessment indicators based on the “What is missing in the pictures?” methodology

Methodology	Group	Level		
		high	medium	low
Split pictures	EG (52)	12 (23%)	18 (35%)	22 (42%)
	CG(50)	7 (14%)	19 (38%)	24 (49%)

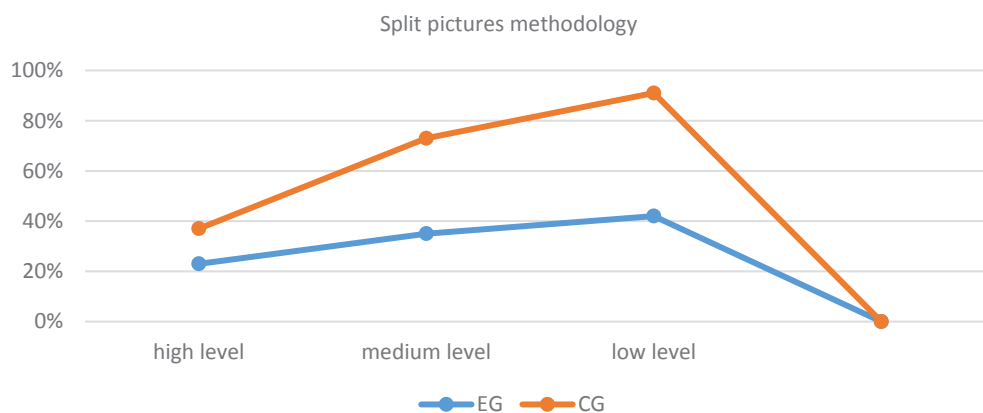

Figure 1 - Diagram of the experiment using the “What is missing in the pictures?” method

They do not understand the true meaning of many creative works. Most often, in creative work children showed courage, low independence, the need for joint cognitive dialogical actions with adults, and needed adult help. Children who showed a high level of activity shows. (table 5)

Table 5. - Expert assessment indicators based on the “Koos squares” methodology

Methodology	Group	Level		
		high	medium	low
Koos squares	EG (52)	11 (21%)	17 (32%)	24 (47%)
	CG(50)	12 (24%)	18 (36%)	20 (40%)

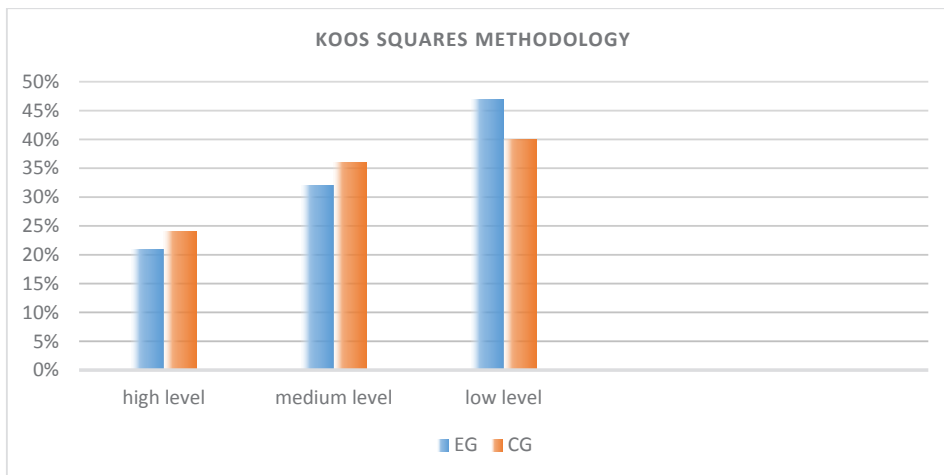

Figure 2 - Diagram of the experiment using the “Koo squares” method

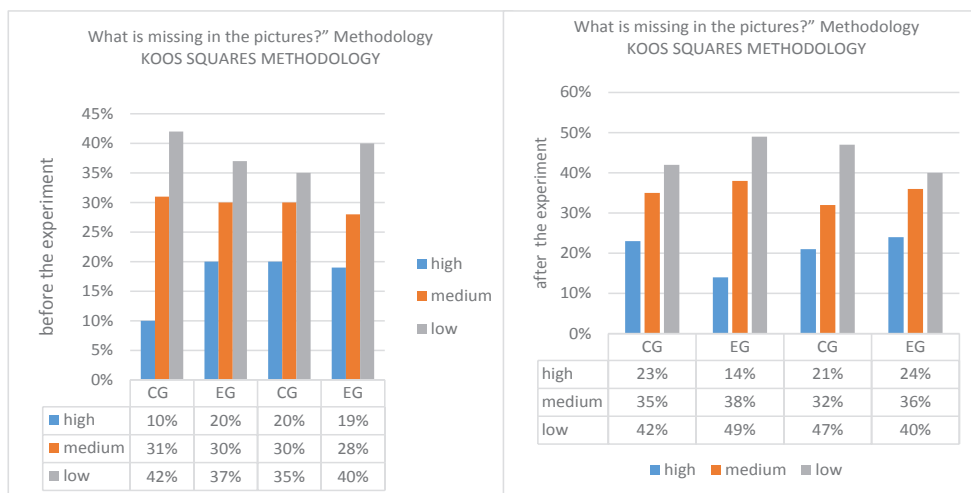

Figure 3 - Diagram indicators methods before and after experiment

According to the “Koo squares” methods 38% showed a level below average. The data obtained indicate that the further purpose of our study is to develop and test a critical thinking program for the development critical thinking in older preschool children.

Thus, according to the results of the experiment, 46% in the experimental group and 40% in the control group showed, according to the “Koo squares” method in the experimental group 42%, and in the control group showed levels of 50%.

Conclusion

The development of critical thinking in preschoolers is based on using the potential

of the didactic process. As a result of learning based on critical thinking, children design the directions of their development in preschool organizations, expand their understanding in innovative methods and gamification content, improved knowledge control and assessment environment. As a result, the child develops the skills and abilities to use critical thinking technologies in the didactic process (Konarjevskii, 2000:334).

Summing up the results of the research work, a theoretical differentiation and analysis of the *first task* were carried out. For the *second task*, criteria, indicators, research methods were determined of the basis of motivational, cognitive activity components, and an experiment was conducted. In the *third task*, the results of the diagnostic work obtained during the examination influenced our effectiveness in improving the level of critical thinking in children. Three tasks set in the research work were implemented, and specific indicators were obtained during the examination.

We believe that the development of critical thinking among preschoolers can become one of the most important areas of modernization of the entire educational sphere. Considering all the possibilities, advantages of this technology, it can be understood that this critical thinking technology has great potential. In this article, we are analyzed the theoretical foundations of the formation of critical thinking, and also identified the stages of critical thinking technology for older preschool children. According to the task the components indicators and levels of critical thinking formation in older preschool children were determined.

Әдебиеттер

Alsaleh N. (2020). Teaching Critical Thinking Skills: Literature Review: The Turkish Online Journal of Educational Technology. Vol.19.No1., 21p.

Halpern D. (2000). Psychology of critical thinking. SPb.:«Piter», 126 p.

Paul R., & Elder L. (2019). The International Critical Thinking Reading and Writing Test: The Foundation for Critical Thinking. Vol.13.No.4, 64p.

Simmie G., Moles J. (2011). Critical Thinking, Caring and Professional Agency: An Emerging Framework for Productive Mentoring. Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning. Vol.19. No 4. 465p.

Temple C., Meredith K., & Steele J. L. (1998). Reading, writing, and discussion in every discipline. Portsmouth, 48 p.

Абылкасымова А.Е., Рыжаков М.В., Шишов С.Е. (2015). Модернизация педагогического образования в условия инновационного развития: стратегические направления. Агроинженерия, 4 (68), 9 с.

Бекбаева Ж.С. (2022). Научно-педагогические основы формирования критического мышления студентов в условиях профессионального обучения. Алматы: КазНПУ им.Абая, 65с.

Искакова Л.М. (2022). Сыни ойлау негізінде болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін зияткерлігін дамыту. Алматы: Абай атын. ҚазҰПУ. 34б.

Киреева О.В. (2007). Развитие исследовательской активности детей дошкольного возраста. Развитие научных идей педагогики детства в современном образовательном пространстве: Сборник научных статей по материалам международной научно-практической конференции. СПб.: Союз, 599 с.

Конаржевский Ю.А. (2000). Анализ урока. Москва: Пед. поиск, 334 с.

Муштавинская И.В. (2009). Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя: учеб. метод. пособие. СПб.: КАРО, 144 с.

Нурбекова С.М. (2023). Мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың креативтік әлеуетін ойын арқылы дамыту. Алматы: Абай атын. ҚазҰПУ, 123 б.

Тайболатов К., Бурдина Е., Бегимтаев Е. (2022). Программа вариативного курса Эмоциональный интеллект и критическое мышление в средних школах. Вестник Ясави, 2 (67), 157с.

Таубаева Ш.Т., Булатбаева А.А. (2015). Методология и методика педагогических исследований. Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 214 с.

Халыкова Г. (2020). Подготовка будущих учителей к развитию критического мышления учащихся. 1(42), 78 с.

References

Abylkasymova A.E., Ryjakov M.V., Şişov S.E. (2015). Modernizatsia pedagogicheskogo obrazovaniya v uslovia innovatsionnogo razvitiya: strategicheskie napravleniya [Modernization of teacher education in the context of innovative development: strategic directions]. Agroiñjeneria. 4 (68), 9 p. (in Rus)

Alsaleh N. (2020). Teaching Critical Thinking Skills: Literature Review: The Turkish Online Journal of Educational Technology. –, Vol.19. No1., 21 p. (in Eng)

Bekbaeva J.S. (2022). Nauchno-pedagogicheskie osnovy formirovaniya kritichesckogo myshleniya studentov v usloviakh profesionalnogo obucheniya [Scientific and pedagogical foundations for the formation of students' critical thinking in the context of professional training]. Almaty: KazNPU im.Abaia, 65 p. (in Rus)

Halpern D. (2000). Psychology of critical thinking. SPb.:«Piter»,126 p. (in Eng)

Halykova G. (2020). Podgotovka buduşih pedagogov k razvitiu kriticheskogo myshleniya studentov [Preparing future teachers for the development of students' critical thinking Pedagogy and psychology by Abaya. 1(42), 78 p. (in Rus)

İskakova L.M. (2022). Syni oilau negizinde bolaşaq bastauyş synyp mūğalimderin ziatkerligin damytu [Intellectual development of future primary school teachers based on critical thinking]. Almaty: Abai atyn. QazŪPU, 34 p. (in kaz)

Kireeva O.V. (2007). Razvitie issledovatel'skoy aktivnosti detei doskolnogo vozrasta [Development of research activity of preschool children]. SPb.: Soiyz, 559 p. (in Rus)

Konarjevskii Y.A. (2000). Analiz uroka [Lesson Analysis]. Moskva: Ped. poisk, 334 s. (in Rus)

Mushtavinskaiya I.V. Tehnologii razvitiia kriticheskogo myshleniia na uroke i v sisteme podgotovki uchitel'ia [Technology development of critical thinking in the classroom and in the teacher training system]. SPb.: KARO, 144 p. (in Rus)

Nurbekova S.M. (2023). Mektepke deingi eresek jastağy balalardyñ kreativtik äleuetin oyn arqyly damytu [Development of the creative potential of children of preschool adulthood through the game]. Almaty: Abai atyn. QazŪPU,123-127 b. (in kaz)

Paul R., & Elder L. (2019). The International Critical Thinking Reading and Writing Test: The Foundation for Critical Thinking. *Vol.13.No.4*, 64 p. (in Eng)

Simmie G., Moles J. (2011). Critical Thinking, Caring and Professional Agency: An Emerging Frameworkfor Productive Mentoring. *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning.- Vol.19. No 4.*, 465 p. (in Eng)

Taibolatov K., Burdina E., Begimtaev A. (2022). Programa variativnogo kursa emosionältnyi intellekt i kriticheskoe myshlenie v srednih obrazovatelnyh şkolah [The program of the variable course emotional intelligence and critical thinking in secondary schools]. Vestnik Toraigyrov, 2 (67), 157 p. (in Rus)

Taubaeva Sh.T., Bulatbaeva A.A. (2015). Metodologiya i metodika pedagogicheskikh issledovaniy [Methodology and methods of pedagogical research]. Almaty: Abai atyndağy QazŪPU, 214 s. (in Rus)

Temple C., Meredith K., & Steele J. L. (1998). Reading, writing, and discussion in every discipline. 48 p. (in Eng)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 297–311

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.898>

УДК 81'243
МРНТИ 14.25.05

N.Kh. Shadieva, 2025.

Eurasian Humanitarian Institute named after A.K. Kusainov,
Astana, Kazakhstan.

E-mail: abdykadirova01@bk.ru

EFFECTIVE METHODS OF ONLINE TEACHING KAZAKH LANGUAGE

Shadieva N.Kh. – Eurasian Humanitarian Institute named after A.K. Kusainov, associate Professor of the Department of Kazakh Language and Literature, candidate of Philological Sciences (PhD), E-mail: abdykadirova01@bk.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9315-0280>.

Abstract. The article presents an analytical review of modern methods for distance teaching of the Kazakh language using internet technologies. The main issue is the adaptation of traditional teaching methods to the digital educational environment, which is particularly relevant in the context of globalization and the digital transformation of education.

The research methods include comparative analysis, assessment of digital platforms, and evaluation of student engagement. The key hypothesis suggests that integrating interactive tools (video conferencing, social media, AI-based applications) enhances student motivation and improves language acquisition effectiveness.

Four main methodologies are examined: Grammar Translation, Direct Method, Audio-lingualism, and Communicative Language Teaching. The findings indicate that the Grammar Translation method is losing relevance due to automated translation tools, whereas the Direct Method proves effective through webinars and online conferences. Communicative Language Teaching is particularly significant as it fosters active interaction in digital environments.

Practical applications include developing effective teaching strategies, integrating online platforms, and designing interactive assignments. The use of internet technologies (chats, video conferencing, web forums) ensures a synthesis of traditional and innovative approaches.

The study's results contribute to the implementation of new methods for teaching Kazakh, expanding digital learning opportunities, and improving pedagogical practices. Furthermore, it emphasizes the need to consider students' individual

characteristics and learning needs.

The future of distance learning relies on the extensive use of artificial intelligence, adaptive learning programs, gamification, virtual reality, and interactive multimedia elements, which enhance student motivation and simplify the process of learning Kazakh.

Keywords: distance learning, Kazakh language, information and communication technologies, teaching methods, online resources.

Н.Х. Шадиева, 2025.

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты,
Астана, Қазақстан.

E-mail: abdykadirova01@bk.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОНЛАЙН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

Шадиева Н.Х. – А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасының доценті, филология ғылымдарының кандидаты (к.п.н.), E-mail: abdykadirova01@bk.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9315-0280>.

Аннотация. Мақалада интернеттік технологияларды пайдалану арқылы қазақ тілін қашықтықтан оқытудың заманауи әдістеріне аналитикалық шолу жасалған. Негізгі мәселе – дәстүрлі оқыту әдістерін цифрлы білім беру ортасына бейімдеу, бұл жаһандану мен білім берудің цифрлық трансформациясы жағдайында өзекті болып отыр. *Зерттеу әдістеріне* салыстырмалы талдау, цифрлық платформаларды бағалау және студенттердің белсенділігін зерттеу кіреді. Негізгі гипотеза – интерактивті құралдарды (видеоконференциялар, әлеуметтік желілер, ЖИ-қосымшалар) қолдану студенттердің уәждемесін арттырып, тілді меңгеру тиімділігін жақсартады.

Төрт негізгі әдіс қарастырылған: Grammar Translation, Direct Method, Audio-lingualism және Communicative Language Teaching. Зерттеу нәтижелері грамматикалық аударма әдісінің автоматтандырылған аударма құралдарының дамуына байланысты маңызын жоғалтатынын, ал тура әдістің вебинарлар мен онлайн конференциялар арқылы тиімді жүзеге асатынын көрсетті. Communicative Language Teaching сандық ортада белсенді қарым-қатынасты қолдауымен ерекше маңызды. *Практикалық қолдану аясында* қазақ тілін оқытудың тиімді стратегияларын жасау, онлайн-платформаларды интеграциялау және интерактивті тапсырмалар әзірлеу ұсынылады. Интернеттік технологияларды (чаттар, видеоконференциялар, веб-форумдар) қолдану дәстүрлі және инновациялық әдістердің синтезін қамтамасыз етеді. Мақала *нәтижелері* қазақ тілін оқытудың жаңа әдістерін енгізуге, цифрлық білім беру мүмкіндіктерін кеңейтуге және педагогикалық практикаларды жетілдіруге ықпал етеді. Сонымен қатар, оқыту үдерісінде білім алушылардың жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескеру қажеттілігі айтылады.

Қашықтықтан оқытудың болашағы жасанды интеллект, бейімделген оқу бағдарламалары, геймификация, виртуалды шынайылық және интерактивті мультимедиа элементтерін кеңінен қолдану арқылы тиімді жүзеге асатыны көрсетіледі. Бұл әдістер студенттердің мотивациясын арттырып, қазақ тілін меңгеру үдерісін жеңілдетеді.

Түйін сөздер: қашықтықтан оқыту, қазақ тілі, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, оқыту әдістемелері, онлайн-ресурстар.

Н.Х. Шадиева

Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова,

Астана, Казахстан.

E-mail: abdykadirova01@bk.ru

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ

Н.Х. Шадиева – Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, доцент кафедры казахского языка и литературы, кандидат филологических наук (к.п.н.), E-mail: abdykadirova01@bk.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9315-0280>.

Аннотация. В данной статье представлен аналитический обзор современных методов дистанционного обучения казахскому языку с применением интернет-технологий. Основная проблема это адаптация традиционных методов преподавания к цифровой образовательной среде, что становится особенно актуально в условиях глобализации и цифровой трансформации образования.

Методы исследования включают в себя сравнительный анализ, оценку цифровых платформ и изучение вовлеченности студентов. Ключевая гипотеза состоит в том, что применение интерактивных инструментов (видеоконференции, социальные сети, ИИ-приложения) повышает мотивацию студентов и способствует более эффективному усвоению языка. Рассмотрены четыре основные методики: грамматико-переводной метод, прямая методика, аудиолингвистический подход и коммуникативное обучение. Исследование показывает, что грамматико-переводной метод теряет актуальность из-за автоматизированных переводчиков, тогда как прямая методика оказывается эффективной благодаря вебинарам и онлайн-конференциям. Коммуникативное обучение особенно значимо, поскольку поддерживает активное взаимодействие в цифровой среде.

Практическое применение включает в себя разработку эффективных стратегий обучения, интеграцию онлайн-платформ и создание интерактивных заданий. Использование интернет-технологий (чаты, видеоконференции, веб-форумы) обеспечивает синтез традиционных и инновационных подходов.

Результаты исследования способствуют внедрению новых методов обучения казахскому языку, расширению возможностей цифрового образования

и совершенствованию педагогической практики. Также подчеркивается необходимость учитывать индивидуальные особенности студентов и их образовательные потребности. Будущее дистанционного обучения связано с широким использованием искусственного интеллекта, адаптивных учебных программ, геймификации, виртуальной реальности и интерактивных мультимедийных элементов, что способствует повышению мотивации студентов и облегчает процесс освоения казахского языка.

Ключевые слова: дистанционное обучение, казахский язык, информационно-коммуникационные технологии, методики преподавания, онлайн-ресурсы.

Кіріспе. Қазіргі білім беру парадигмасына әбден кіріккен қашықтықтан оқыту үрдісі ХХІ ғасырдың білім беру моделінің негізгі элементі. Бұл білім беру мекемелерінен педагогикалық амалдар мен тәсілдерді өзгертуді талап етіп қана қоймайды, сонымен қатар инновациялық стандарттар мен технологияларға бейімделу қажеттілігін көрсетеді. Интернет көмегімен қашықтан білім беру технологияларын пайдалану біліктілікті жетілдірудің арнаулы курстарында ғана емес, сондай-ақ базалық және жоғары білім алуға да өзекті болып отыр.

Телекоммуникативтік құралдар мен «Ғаламтор» ресурстары көмегімен өтілетін қашықтықтан білім берудің алуан түрлі формалары, атап айтсақ, виртуалды сабақтар, вебинарлар, интербелсенді семинарлар, іскерлік ойындары, виртуалды зертханалық жұмыстар мен практикумдар білім алушының мотивациясын барынша ұлғайтады және білім беру нәтижесінің сапасын арттырады. Бұл технологиялар білім беру ресурстарының қолжетімділігін ұлғайтып қана қоймайды, сонымен қатар интербелсенді және тиімді білім алушының жаңа мүмкіндіктерін туғызады, сол арқылы білім беру үдерісі жеке тұлғаға бейімделіп, әрбір білім алушының мұқтажына сай ұйымдастырылады. Қазіргі уақытта цифрлы технологиялар құрал ретінде емес, білім алушылар үшін жаңа мүмкіндіктер ашатын өмір сүру ортасы ретінде қарастырылады. Бұл: кез келген уақытта және кез келген қашықтықта оқыту, білім алушылардың қажеттіліктеріне сәйкес білім беру маршруттарын жобалау мүмкіндігі (Zhou, et al, 2022).

Цифрлық білім беру ортасын құру саласындағы қолданыстағы заңнамалық құжаттарға сәйкес білім беру саласындағы ақпараттандыру объектілеріне қойылатын талаптар әзірленді. Осыған байланысты елімізде арнайы қаулылар қабылданып, жол қарталары жасалды (Qazaqstan Respublikasy Prezidentining, 2022). W.A. Chaleila өз еңбегінде былай деп атап көрсетеді: «COVID-19 пандемиясы онлайн білім берудің енуін жылдамдатты, сол арқылы қашықтықтан оқытудың мүмкіндігі мен қиындықтарын ашып берді» (Chaleila, et al, 2024: 45).

Осылайша, постпандемиялық кезеңдегі қашықтықтан оқыту білім беру жүйесінің стратегиялық құрамдас бөлігіне айналды, және ол жаңа қашықтан өзара ықпалдасу ерекшелігіне сай келетін әдістемелерді ойлап тауып, ендіруді жүйелі түрде жүзеге асыруды талап етеді. Айта кету керек,

қашықтықтан оқыту бағдарламалары кешенді түрде ұйымдастырылғанда, яғни білім алушылардың белсенділігін, мотивациясын арттыратын техникалық жабдықталу, әдістемелік қолдау мен білім берудің интербелсенді формаларын қолданғанда ғана тиімді нәтиже береді. Қазіргі білім беру парадигмасы цифрлы технологияларды бейімдеуге ғана емес, сондай-ақ оқытудың түбегейлі жаңа тәжірибесін қалыптастыруға бағытталғанын көрсетеді. Қашықтықтан оқыту тек географиялық кедергілерді жеңудің құралы болып қалмай, икемділікке, интерактивтілікке және даралануға негізделген жаңа білім беру мәдениетін қалыптастыруда.

Қашықтықтан оқытуды дамытудың негізгі бағыттарының бірі – жасанды интеллектті білім беру процесіне интеграциялау болып отыр. Бүгінде ЖИ жүйелері білім алушылардың жеке қажеттіліктерін талдап, олардың оқу барысын болжауға және бейімделген оқу маршруттарын ұсынуға қабілетті. Мысалы, машиналық оқыту алгоритмдері білімдегі олқылықтарды анықтап, жеке тапсырмаларды ұсыну арқылы оқытуды статикалық үдерістен динамикалық және мақсатты әрекетке айналдырады. Тағы бір маңызды бағыт – білім беру тәжірибесін қызықты ету үшін виртуалды және толықтырылған шынайылықты пайдалану. Виртуалды зертханалар мен симуляциялар тек нақты жағдайларда қолжетімсіз күрделі эксперименттерді қайта жасауға ғана емес, сонымен бірге сыни ойлауды және мәселені шешу дағдыларын дамытуға көмектесетін сценарийлерді модельдеуге мүмкіндік береді. Бұл медицина, инженерия және экология сияқты теориялық білімге практикалық қолдау қажет салалар үшін ерекше маңызды.

Сонымен қатар, қашықтықтан оқыту педагогтың рөлін қайта қарауға мүмкіндік береді. Білім беруші енді дәстүрлі білім трансляторы емес, ақпарат ағынында бағдар көрсетіп, білім алушыларға менторлық ететін фасилитаторға айналады. Бұл тәсіл директивті оқытудан диалогтық оқытуға көшуді болжайды, мұнда студенттердің метакогнитивтік дағдыларын дамыту маңызды орын алады: оқу дағдыларын меңгеру, алынған ақпаратты сыни тұрғыда зерделеу және оны жаңа контексттерде қолдану.

Алайда білім берудегі технологиялардың қарқынды дамуы бірқатар мәселелерді тудырады, олар ерекше назар аударуды талап етеді. Біріншіден, цифрлы теңсіздік сақталуда: сапалы интернет пен заманауи құрылғыларға қолжетімділік халықтың айтарлықтай бөлігі үшін әлі де қолжетімсіз. Бұл білім беру мүмкіндіктерінің теңдігін қамтамасыз ету қағидасына қауіп төндіреді және мемлекет пен халықаралық ұйымдардың мақсатты күш-жігерін қажет етеді.

Екіншіден, ақпараттық толассыз ағын мәселесі туындайды. Қазіргі білім алушылар мәліметтердің үлкен көлемімен бетпе-бет келеді, оны сүзу, құрылымдау және түсіну қажет. Осыған байланысты студенттерде ақпараттық тазалық пен дереккөздерді сыни бағалау дағдыларын қалыптастыру маңызды міндетке айналады.

Ақырында, постпандемиялық кезең білім беру процесіне қатысушылардың

психологиялық тұрақтылығын ерекше айқындап берді. Онлайн платформаларды ұзақ уақыт пайдалану, тірі қарым-қатынастың жетіспеуі және оқшаулану студенттер мен оқытушылардың эмоционалдық қажуын тудыруы мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, қатысушылардың тек когнитивтік емес, сонымен қатар эмоционалдық әл-ауқатын қолдайтын қолайлы цифрлы орта құруға бағытталған бастамаларды дамыту қажет.

Материалдар мен әдістер. Қазақ тілін оқытуда қашықтықтан оқытудың әдістерін пайдалану қазіргі жоғары мектепте маңызды мәнге ие болып отыр. Қазақ тілін қашықтықтан оқыту заманауи ақпараттық технологияларды белсенді қолдануға негізделген. А.М. Бисенгалиева мен К.О. Дюсегалиеваның айтуынша: «Бүгінде қазақстандық білім беру жүйесінің ең үлкен міндеті – заманауи технологияларды меңгеру». (Bisengalieva, et al, 2022: 138)

Интернет коммуникация мен білім алуға теңдессіз мүмкіндіктер ұсынады: миллиондаған адамдар әр күн сайын әлеуметтік желілерде, түрлі мессенджерлерде, интернет-форумдарда, сондай-ақ Skype сияқты видеоконференцияларға арналған бағдарламалар арқылы байланысып жатады. Бұл ауқымды ақпараттық арақатынас мәдени шекаралардың кеңеюі мен тілдік тәжірибенің артуына өз үлесін қосады. Басқа елде өмір сүріп жатқан адамдардың өміріне деген қызығушылық, олармен түрлі шет тілдерінде тілдесуге деген қызығушылық қазіргі қоғамның бөлінбес бір бөлшегі болып қалыптасты. Қазіргі уақыт талабына орай білім беру амалдары мен тәсілдерінің өзгеруінен қазақ тілін қашықтықтан оқыту білім берудің инновациялық әрі перспективті формасы болып саналады. Жаңа педагогикалық тәсілдерді тиімді қолдану арқылы студенттер өздерінің цифрлық сауаттылықтарын дамытады және интерактивті, білім алушыға бағытталған орта құра алады. (Ju-Zaveroni, et al, 2023: 67)

Сонымен қатар, сандық құралдарды қолдану студенттерге жеке кері байланыс ұсыну арқылы өздік білім алуға мүмкіндік беріп, оқыту тиімділігін арттырады (Kolker, Ustinova, Enaliev, 2000: 117). Зерттеу жұмысының нәтижелері көрсеткендей, онлайн тілдік курстар интерактивті әдістер мен прогресті бақылау құралдарын біріктіргенде ең жоғары тиімділікке жетеді. Бұл тәсіл студенттердің академиялық жетістіктерін жақсартып қана қоймай, тіл меңгеру процесін жеңілдетеді (Richards, 2006: 60). Бұл жұмыстың мақсаты – заманауи онлайн-ресурстарды қолдана отырып, қазақ тілін оқытудағы ең нәтижелі әдістемелерді анықтап, жүйелеу. Зерттеу қашықтықтан оқыту саласындағы қазіргі тенденциялар мен амал-тәсілдерді талдауға, сондай-ақ ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып, қазақ тілін оқыту әдістемесін зерттеуге негізделген (Gardner, 2007: 211). Материал ретінде қашықтықтан оқытуға арналған ғылыми жарияланымдар мен білім беру үдерісінде пайдаланылатын интернет-ресурстар қолданылған.

Бұл зерттеу барысында қазақ тілін оқытудағы негізгі төрт әдістемелік тәсіл қарастырылып, олардың қашықтықтан оқыту жағдайларына бейімделуі зерделенді. Зерттеу объектісі ретінде грамматикалық аударма әдісі, тура

әдіс, аудио-лингвистикалық әдіс және коммуникативтік әдістеме талданды. Грамматикалық аударма әдісі, негізінен, грамматикалық құрылымдарды меңгеруге бағытталған, алайда қашықтықтан оқыту кезінде оның өзектілігі төмендейтінін көрсетеді. Дегенмен, бұл әдіс қазақ тілінің күрделі грамматикалық ерекшеліктерін студенттерге жеткізуде және олардың грамматикалық білімін тереңдетуде әлі де маңызды болып табылады (Manca, et al, 2016: 101).

Тура әдіс студенттердің қазақ тілінде сөйлеу дағдыларын дамытуға негізделеді. Бұл әдісті қолдану үшін қашықтықтан оқытуда вебинарлар мен онлайн-конференциялар ұйымдастыру арқылы тілдік орта құру мүмкіндіктері талданды. Аудио-лингвистикалық әдіс аудиоматериалдар мен бейнежазбалар арқылы тыңдалым және айтылым дағдыларын дамытуға бағытталады. Зерттеу барысында подкасттар мен аудиоматериалдарды қолдану тиімділігі қарастырылды. Коммуникативтік әдістеме қазақ тілін шынайы өмірлік жағдайларда меңгеруге бағытталған. Әлеуметтік желілер мен онлайн-платформаларды пайдалана отырып, студенттердің ауызекі сөйлеу дағдыларын жетілдіру мүмкіндіктері зерделенді. Зерттеу барысында ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қазақ тілін оқытудағы рөлі мен мүмкіндіктері зерттеліп, интерактивті платформалар, соның ішінде Worldwall және LearningApps қолданылды. Бұл платформалар оқытудың тиімділігін арттырып, студенттердің сабаққа деген ынтасын күшейтуге бағытталған.

Материалдар ретінде қазақ тілін оқытуға арналған ғылыми мақалалар, цифрлық платформалар мен интернет-ресурстар, сондай-ақ студенттер мен оқытушылардан алынған деректер пайдаланылды. Зерттеуде байқау, сауалнама және деректерді талдау әдістері қолданылды. Нәтижесінде қазақ тілін оқытуда дәстүрлі әдістер мен заманауи технологиялардың тиімді үйлесімі анықталды.

Нәтижелер. Қазіргі кезде тілді оқытудың 4 негізгі әдістемесі бар:

1. Grammar Translation – тілді оқытудың классикалық әдістемесі.
2. Direct Method – тура тәсіл.
3. Audio-lingualism – заманауи әдістердің алғашқыларының бірі.
4. Communicative Language Teaching – қазіргі стандартты тәсіл.

Бұл тәсілдердің әрқайсысының өз бағыты мен өз артықшылығы бар. (Li, et al, 2024: 98) Бүгінде, ғаламдану қарқынын, ақпараттық технологиялар мен интернет мүмкіндіктерін ескере отырып, қазақ тілін оқытудың барлық әдістерін онлайн оқыту түріне лайықтап қайта қарастыруға болады. Ақпараттық технологиялар көмегімен қазақ тілін оқытудың дәстүрлі әдістерінің қазіргі қолданылу түрлерін қарастырып көрейік.

Тілді оқытудың классикалық әдістемесі – бұл ана тілінен шет тіліне немесе керісінше аударма жасау әдісі. Бұл он тоғызыншы ғасырдың соңынан бастап қолданылып келе жатқан ең дәстүрлі әдіс. Алғашқыда бұл әдісті «өлі тілдерді» оқыту үшін пайдаланған, мәселен, латын немесе грек тілін. Бұл әдістің негізгі сипаты – грамматикалық ережелерді меңгеріп, ана тілінен шет тіліне аударма жасау барысында пайдалану (Gardner, 2007: 231).

Интернетті пайдалану кезінде классикалық әдістеме өз өзектілігін

жоғалтады, себебі, қазірде студенттер автоматты аудару бағдарламалары мен онлайн аудармашылар қызметін көп қолданады. Бұл әдіс аудармашылар қызметімен қатар, шет тіліндегі фильмдерді алдымен субтитрмен, кейін субтитрсіз көруді ұстанады, субтитрсіз көру, әсіресе, сүйікті фильмдерді көрген кезде көбірек пайдасын тигізеді. Осылайша, Интернеттен қызықты бірнеше сүйікті фильмдерді іріктеп алып, көру – шет тілін меңгеруге үлкен септігін тигізеді. Қазақ тілін үйренудің бастапқы кезеңінде балаларға арналған хабарларды көру пайдалырақ, себебі, бұл кезде үйренушінің сөздік қоры аз, тыңдалым дағдысы толық қалыптаспаған. Балаларға арналған хабарларда қолданыста көп кездесетін сөздер пайдаланылады, сөйлемдері қарапайым, бұл шетелдік студенттерге әбден қолайлы. Мұнан әрі видеоклиптер, жаңалықтар, телехабарлар, ән мен аудиоматериалдарды тыңдауға басымдық беріледі, әрине, тыңдауға берілетін материалдар үйренушіге қызық болуы шарт.

Тілді үйретудегі екінші әдіс «табиғи» болмысымен кең танымал, ол 1900 жылдардың басында дәстүрлі аударма әдісінің баламасы ретінде пайда болған. Бұл әдіс бойынша дұрыс айтылымға, аудармасыз алдын ала дайындықсыз сөйлеуге баса көңіл бөлінеді, керісінше грамматикалық талдауға аз уақыт беріледі. Бұл әдіс студенттің тікелей тәжірибесіне, қазақша ауызекі сөйлеуіне негізделген, яғни, тілді жалпы күнделікті жағдайда түсіне білуге арналған. Бұл әдіс нәтижелі болуы үшін тіл үйренушілердің шағын бірнеше тобы болуы керек, және олардың тіл үйренуге деген мотивациясы жоғары болуы шарт, себебі, жасанды ортада табиғи ситуациялар тудыру және барлық үйренушілерге бірдей қолайлы тәжірибе мен түсініктілік қалыптастыру оңай емес. (Mil'rud, 2005: 67) Интернет бұл әдісті қазақ тілін қашықтықтан оқытуда қолдануға да, дәстүрлі аудиторияда өз бетінше үйренуге де мол мүмкіндік тудырады. Бұл әдіс вебинарлар мен онлайн-конференцияларды біріктіреді, сол арқылы қазіргі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды білім беру үдерісіне енгізу жүзеге асады.

Қазақ тілін оқыту әдістемесінде бүгінгі күні көптеген қосымша ресурстар бар. Сондай қосымшалардың бірі – Worldwall деп аталады. Қазақ тілін интерактивті жаттығулар арқылы грамматика мен лексикалық мәтіндерді бере отырып, оқылым, тыңдалым тапсырмаларын орындатуға болады. Қосымшаның басты ерекшелігі – көптеген үлгідегі тапсырмаларды жылдам орындап, басқа тапсырма түрлеріне ауысу мүмкіндігі қарастырылғандығында. Білім алушылардың білім алуға ынтасы төмендей бастағанда немесе күрделі тақырыптар кезінде демала отырып, білім алу үшін Learningapps қосымшасын пайдалануға да болады. Learningapps – ойын арқылы тілді меңгеру ресурстарының бірі. Ойындар, викторина, кроссворд, пазлдар құрастыру арқылы сабақ кезінде алған материалдарды білім алушы өз бетімен жеке отырып орындай алады. Бұл оның білімін бекітуге мүмкіндік береді.

Талқылау. LearningApps.org арқылы: интерактивті оқыту, интерактивті модульдердің көмегімен оқыту және оқыту процесін қолдау, модульдерді

жылдам құру және өзгерту, тапсырмалар базасын жинақтап, қолжетімді ету сияқты жұмыс түрлерін орындауға болады.

Audio-lingualism method – бұл әдіс стандартты фразаларды қайталау мен жаттаудан тұрады. Бұл әдіс алғаш Америка Құрама Штаттарында пайда болған, Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде тиісті қызметкерлердің шет тілдерін жылдам әрі сапалы үйренуі үшін пайдаланылған. Ол кезде бұл әдіс ең нәтижелі әдістердің бірі еді, бірақ тек мотивациясы өте жоғары адамдар мен шағын топтарда ғана. Бұл әдіс негізгі модельді қайталау көмегімен жүзеге асатын механикалық дағды қалыптастыруға негізделген. Стандартты фразаларды қайталау мен жаттаудан тұратын бұл бағыт тіл үйрену үдерісіндегі контекстің рөлін мүлде ескерусіз қалдырады.

Communicative Language Teaching Method, немесе оқудың коммуникативті әдістемесі мына идеяға негізделген: шет тілін меңгеру үшін оны шынайы өмір жағдайында үйрену керек, сол арқылы шет тілін табиғи тұрғыда меңгеріп, қолдана білуге болады. J.C. Richards өз зерттеулерінде атап көрсеткен: «Тілдерді оқытудың коммуникативті әдістемесінің (CLT) тиімділігі маңызды коммуникация мен тілдік дағдыларды тәжірибеде пайдалануға баса көңіл бөлуде. Бұл тәсіл білім алушылардың жылдам сөйлеумен қатар, сөздерді дұрыс, дәл қолдана білуіне көмектеседі». (Richards, 2006: 213) Бұл жерде оқытушының атқаратын негізгі қызметі екі түрлі: алғашқысы – топтағы барлық қатысушылардың өзара коммуникациялық байланысқа түсуіне септігін тигізеді және қызметтің әртүрлі түрін пайланады; екіншісі – аталған топтың басшысы ретінде оқу үдерісін қадағалайды және білім алушыларға мотивация береді. Бұл әдіс қазақ тілінде сөйлейтін адамдармен сөйлесу үшін, ситуациялық диалогтар құру үшін әлеуметтік желілер арқылы жүргізіледі, сонда тіл үйренуші ауызекі сөйлеу тілін меңгереді.

Қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы мен интернет ресурстарының қолжетімділігі тіл үйрену әдістемелерінің жаңа деңгейге көтерілуіне ықпал етуде. Бұл жағдай қазақ тілін оқыту процесін жетілдіру және оны заманауи талаптарға сай бейімдеу қажеттілігін туындатып отыр. Тіл үйрету әдістемелерін талдау барысында олардың әрқайсысының өзіндік артықшылықтары мен шектеулері анықталды. Мысалы, S. Fajaruddin зерттеуі технологияға негізделген тіл үйренудің дәстүрлі әдістерден асып түсетінін және оқу процесіне айтарлықтай әсер ететінін көрсетеді. (Fajaruddin, et al, 2024: 77).

Грамматика мен аудармаға негізделген классикалық әдіс грамматикалық құрылымдарды терең меңгеруге мүмкіндік береді. Дегенмен, қазіргі уақытта студенттер автоматтандырылған аударма құралдарын жиі қолданатындықтан, бұл әдістің оқыту процесіндегі рөлі айтарлықтай төмендеді. Соған қарамастан, бұл әдіс грамматикалық ережелерді үйретуде және тілдің негіздерін қалыптастыруда маңызды болып қала береді.

D. Larsen-Freeman пікірінше, грамматика-аударма әдісі дәстүрлі деп саналса да, грамматикалық ережелерді және аудару дағдыларын меңгеруде, әсіресе

оқуға және жазуға басымдық беретін оқушылар үшін тиімді болып қала береді. (Larsen-Freeman, 2000: 301) Мысалы, интерактивті платформаларды пайдалана отырып, қазақ тілінің күрделі грамматикалық құрылымдарын студенттерге жеңіл әрі қолжетімді түрде түсіндіруге болады.

Тікелей тәжірибеге негізделген тура әдіс студенттердің сөйлеу қабілетін дамытуды мақсат етеді. Бұл әдіс қазақ тілін шет тілі ретінде үйретуде ерекше тиімді. Онлайн форматта сабақтар ұйымдастыру арқылы студенттерге қазақша әңгімелесу, сұрақтарға жауап беру және күнделікті өмірлік жағдайларды модельдеу сияқты тапсырмалар беру олардың тілдік дағдыларын айтарлықтай жақсартады. Заманауи платформаларда вебинарлар өткізу бұл әдістің тиімділігін арттыра түседі. Тыңдау және қайталауға негізделген әдіс студенттердің тыңдалым қабілеттерін дамытып, айтылымдарын жетілдіруге бағытталған. Қазақ тілін оқыту барысында подкасттар, аудио жазбалар, бейнематериалдар сияқты ресурстарды қолдану тиімділігі жоғары екенін көрсетті. Бұл әдісті интерактивті жаттығулармен толықтыру арқылы оның заманауи оқыту талаптарына сәйкес келуін қамтамасыз етуге болады.

Коммуникативті әдіс қазақ тілін табиғи қарым-қатынас жағдайында меңгеруге бағытталған. Бұл әдістің ерекшелігі – тілдік дағдыларды шынайы өмір жағдайларында дамытуға мүмкіндік береді. Әлеуметтік желілерді қолдану арқылы студенттердің өзара пікір алмасуы және диалог құруы олардың сөйлеу қабілеттерін жетілдіруге септігін тигізеді. Мұндай әдістер тек тілдік дағдыларды қалыптастырып қана қоймай, студенттердің өзара белсенді әрекеттесуіне жағдай жасайды. Зерттеулерде атап өтілгендей, «utilizing social media for language learning enhances reading, writing, and vocabulary skills while also increasing learners' motivation» (Nasution, 2022: 45).

Жалпы, қазақ тілін оқытуда қолданылатын әдістемелерді ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен толықтыру олардың тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, оқыту процесінде әр студенттің қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескеріп, жеке бағдарланған тәсілдерді қолдану маңызды. Осындай кешенді көзқарас қазақ тілін оқытуды заманауи білім беру жүйесінің негізгі элементі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Қазақ тілін оқытуда дәстүрлі және заманауи әдістемелерді цифрлық технологиялармен ұштастыру оқу процесін бейімдеуде ерекше назарды қажет етеді. Әр әдістің тиімді қырларын сақтап қана қоймай, оқу үдерісін тереңдетуге мүмкіндік беретін инновациялық құралдарды енгізу маңызды. Мәселен, жасанды интеллектке негізделген Duolingo сияқты платформаларды пайдалану білім алушылардың жеке қажеттіліктеріне сай бейімделген тапсырмалар ұсыну арқылы оқытудың дербес тәсілін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Тілді меңгеру барысында білім алушылардың мотивациясы маңызды рөл атқарады. Қазіргі заманғы платформалар оқу процесіне геймификация элементтерін енгізуге мүмкіндік береді, мысалы, виртуалды марапаттар алу, миссияларды орындау немесе командалық жарыстарға қатысу. Бұл студенттердің оқуға деген қызығушылығын арттырып, оларды оқу процесіне

белсенді түрде тартуға септігін тигізеді. Мысалы, қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрлеріне негізделген квесттер немесе викториналар ұйымдастыру студенттердің білімдерін байытып, олардың тілдік ортаны тереңірек түсінуіне көмектеседі. Сонымен қатар, қазақ тілін оқытуда мәдени контексті ескеру маңызды. Мысалы, қазақ халқының мақал-мәтелдері мен идиомаларын интерактивті тапсырмалар арқылы үйрету тек тілдік дағдыларды жетілдіріп қана қоймай, сонымен қатар ұлттық ерекшеліктер мен менталитетті тереңірек түсінуге ықпал етеді. Бұл тәсіл, әсіресе, қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгеріп жатқан студенттер үшін оқу процесін қызықты әрі мазмұнды ете түседі.

Цифрлық технологиялар мәдениетаралық коммуникация дағдыларын дамыту үшін де жаңа мүмкіндіктер ашады. Білім алушылар қазақ тілін тасымалдаушылармен виртуалды алмасуларға қатысу немесе бірлескен жобалар жасау арқылы тілді қолданудың нақты жағдайларын сезінеді. Мысалы, экологиялық мәселелер немесе Қазақстандағы туризмді дамыту сияқты өзекті тақырыптар бойынша онлайн конференциялар немесе пікірталастар ұйымдастыру студенттердің сөйлеу қабілеттерін дамытып қана қоймай, олардың сыни ойлауын ынталандырады.

Қазақ тілін оқытудың тиімділігін арттыру үшін заманауи әдістемелер мен цифрлық құралдарды кешенді түрде қолдану қажет. Бұл білім беру ортасын студенттердің мотивациясын қолдайтын, түрлі ресурстарға қолжетімділік беретін және олардың тұлғалық әрі академиялық дамуын қамтамасыз ететін етіп құруды талап етеді. Дәстүрлі әдістемелерді, технологияларды және мәдени контекстті интеграциялау ғана қазақ тілін оқытудың сапалы әрі тұрақты моделін қамтамасыз ете алады.

Қорытынды. Интернет-технологияларды қолдану арқылы тілді меңгертуге арналған жаттығуларға мысалдар.

Интернет-технологиялардың атауы	Жаттығулардың тақырыбы
«Сөйлесу каналдары» (chat channels)	Giving directions (Межелі жерге қалай жетуге болады). Әлеуметтік желіден белгілі бір жердің географиялық орналасуы туралы пікірталас жүріп жатқан чат тобын тауып, пікірталасқа қатысыңыз, кем дегенде екі-үш қатысушымен тілдесіңіз. Чат-логты параққа шығарып, арнаулы лексиканың қолданысын тексеріңіз.
Аудио- және видеоконференциялар	Серігіңізбен қаладағы өздеріңіз жақсы көретін орын туралы әңгімелесіңіздер, қалаңыздың тағы қандай көрнекі жерлерін тамашалауға болатынын ақылдасыңыздар.
Әлеуметтік желілер	Өз блогыңызда жақында жасаған саяхатыңыз туралы жазба қалдырыңыз, сол ел немесе қала туралы қандай әсерде болғаныңызбен бөлісіңіз. Басқа да қатысушылармен осы мәселені талқылаңыз. Өртүрлі елдерге жасалған басқа да саяхаттаушылардың блогымен танысып, кем дегенде екі-үшеуіне пікір қалдырыңыз.
Электрондық пошта	Серігіңізге өз қалаңыздың тарихы туралы жазыңыз. Одан өзі тұратын қаланың тарихы туралы айтып беруін өтінізіңіз.

Таратылым тізімі (mailing list)	Өз қалаңыздың (еліңіздің) тартымды жерлері жайлы таратылым тізімін жасаңыз. Өзіңіз тілін оқып жатқан ел туралы сондай таратылымдарға тіркеліңіз.
Веб-форумдар (web forums)	«Менің қаламның көрнекті жерлері» деген тақырыпта форум ашыңыз, жұмысын жүргізіңіз.
Жаңалықтар топтары (newsgroups)	Өз қалаңыз немесе веб-форумда танысқан достарыңыз тұрып жатқан қалалар жайлы соңғы жылда жарияланған жаңалықтарды табыңыз.

Осылайша, интернет технологияның білім беру үдерісіне кірігуін ғылыми тұрғыдан талдау қашықтықтан оқыту әдістемесін жасау мен жүзеге асыруда жүйелі әрі көп деңгейлі тәсілдің қажет екенін көрсетті. Тілдік тәжірибелер мен тұлғааралық өзара ықпалдастық ерекшелігі білім беру бағдарламаларынан бейімделгіштік пен икемділікті талап етеді, сол себепті де білім беру бағдарламалары үнемі жаңарып, жетіліп отыруы тиіс. Чат-каналдар, аудио және видеоконференциялар, әлеуметтік желілер мен басқа да интернет-ресурстар сияқты түрлі онлайн платформаларды пайдалану тілдік дағдыны нығайта түсуге ғана септігін тигізіп қоймайды, сонымен қатар білім алушылардың бойында ХХІ ғасырдың аса маңызды құзыреттерін қалыптастырады, оның қатарында сандық сауаттылық, виртуалды топпен тиімді жұмыс істей білу және сыни ойлау бар.

Тілдерді оқыту үдерісіне интернет-технологиялардың кірігуі мотивацияға толы, интербелсенді білім беру ортасын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Қолданылатын технологиялық құралдар мен әдістемелік амалдардың алуантүрлілігі білім беру үдерісінің жеке адамға икемделуіне мол септігін тигізеді, ал бұл инклюзивті және қашықтықтан оқыту кезінде өте маңызды. Мұндай әдіс оқытудың жеке тұлғаға икемделуіне мол мүмкіндік береді, әрбір студент тіл үйрену кезінде өзіне қажетті, мамандығына сай әрі қолайлы, әрі тиімді тәсілді таңдап ала алады. (Lin, 2012: 89)

“Әлеуметтік медианы тіл үйренуде қолдану студенттердің белсенділігін және мотивациясын арттырып, тілдік дағдыларды жақсартуға әкелетіні анықталды”.

Жоғарыда айтылғандарға орай, Қазақстан Республикасының педагогикалық ЖОО-ның тілдерді оқыту бағдарламаларында онлайн құралдарды білім беру үдерісінде қолдану әр пәннің оқыту әдістемесінде арнайы қарастырылуы керек деген ой түйдік. Оған жеке пән арнаудың қажеттілігі жоқ. Себебі бүгінгі жастар әртүрлі технологиялық құралдарды еркін меңгерген, сондықтан оларды тек мамандыққа бағыттау маңызды. Мәселен, қазақ тілінің грамматикасын өтіп жатқанда, сол грамматикалық ерекшеліктерді қандай да бір цифрлық технология көмегімен білім алушының тез игеруіне және есінде қалып, грамматиканы қолдану дағдысының қалыптасуын да ойластыру керек болады. Бұл оқытушылардың заманауи сандық технологияларды тиімді пайдалануына себеп болып қана қоймайды, сонымен қатар сандық дәуірдің үдемелі жағдайына ыңғайланған инновациялық әдістемелер ойлап табуға мүмкіндік береді. Мұндай

пәннің болуы педагогтардың жаңа ұрпағын тәрбиелеп шығаруға толық негіз болады, мұндай мамандар қазіргі білім беру кеңістігінің жаңа мүмкіндіктерін пайдаланып, қиын мәселелердің шешімін таба алады. Ойымызды түйіндей келе, кез келген цифрлық ресурсты пайдалану кезінде оны тек көрнекілік құрал ретінде ғана емес, білім алушының белгілі бір дағдысының қалыптастырушы құралдардың бірі ретінде қарау қажет.

Заманауи интернет-технологиялар тілдік дағдыларды дамыту мен білім беру сапасын арттыруда кең мүмкіндіктер ашады. Цифрлық платформаларды қолдануға негізделген интерактивті тапсырмалар студенттердің оқу үдерісіне белсенді қатысуын айтарлықтай күшейтеді. Мысалы, Қазақстанның мәдени немесе тарихи аспектілеріне қатысты виртуалды жобаларды құру студенттердің білімін тереңдетіп қана қоймай, қазақ тілін практикалық жағдайларда қолдануға ынталандырады.

Сонымен қатар, білім беру платформаларында ойын элементтерін (геймификация) пайдалану қазіргі уақытта ерекше танымалдылыққа ие болуда. Қазақ тілінің лексикасы мен грамматикасына негізделген оқу ойындары, квесттер немесе викториналарды әзірлеу оқыту үдерісін қызықты әрі тиімді етеді. Геймификация күрделі тақырыптарды студенттердің жеке қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік беріп, әрбір қатысушыға өзінің дайындық деңгейіне сәйкес материалдармен жұмыс істеуге жағдай жасайды.

Бұдан бөлек, интернет-технологияларды оқыту процесіне енгізу тіл үйренушілердің өздігінен оқу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Мысалы, Duolingo сияқты жасанды интеллект негізіндегі қосымшаларды пайдалану студенттерге оқу қарқынын өздігінен таңдауға, қиын тақырыптарды қайталауға және өз прогресін бақылауға мүмкіндік береді. Бұл мүмкіндіктер дайындық деңгейі әртүрлі студенттер үшін ерекше пайдалы, олардың барлығына жоғары нәтижеге қол жеткізу үшін тең мүмкіндіктер береді.

Осылайша, интернет-технологияларды қазақ тілін оқытуда пайдалану білім беру процесін жетілдірумен қатар, студенттердің ХХІ ғасырдың негізгі құзыреттерін қалыптастыруға да ықпал етеді. Инновациялық тәсілдер – виртуалды коммуникацияларды, интерактивті платформаларды және геймификация элементтерін біріктіру – тілді оқытуды қазіргі заманғы талаптар мен білім алушылардың үмітіне сай тартымды және тиімді үдеріс ретінде қалыптастырады.

Әдебиеттер

Бисенгалиева А.М., Дысегалиева К.О. (2022) Освоение современных технологий дистанционного обучения в вузах. Ясауи университетінің хабаршысы 1(123):136–143.

Колкер Ю.М., Устинова Е. С., Еналиева Т.М. (2000) Практическая методика обучения иностранному языку. Академия, Москва. ISBN: 978-5-89401-078-6.

Мильруд П. П. (2005) Методика преподавания английского языка. Дрофа, Москва. ISBN: 978-5-358-00852-1.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 26 қарашадағы № 2 Жарлығы. Құжат 19.08.2024 ж. алынған: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000002>.

Chaleila W.A., Qadan E., Abu-Touma L.G., Assaly I., Atamna U., Habayib H., Masarweh A. (2024) Online learning anxiety and academic self-efficacy during the COVID-19 crisis. Online Learning 28(2):45–66. DOI: 10.24059/olj.v28i2.1245 (in English).

Fajaruddin S., Retnawati H., Setiawan C., Apino E., Arlinwibowo J., Rachman D. (2024) Technology's Impact on Language Learning: Meta-Analysis on Variables and Effectiveness. *Journal of Education and Learning* 18(2):512–525.

Gardner R.C. (2007) Motivation and second language acquisition. *Porta Linguarum* 8:9–20.

Ju-Zaveroni Y., Lee S. (2023) Online language learning in participatory culture: Digital pedagogy practices in the post-pandemic era. *Educ Sci* 13(12):1217. DOI: 10.3390/educsci13121217 (in English).

Larsen-Freeman D. (2000) *Techniques and Principles in Language Teaching* (2nd ed.). Oxford University Press, Oxford.

Li Z., Wang C., Bonk C. J. (2024) Exploring the utility of ChatGPT for self-directed online language learning. *Online Learning Journal* 28(3). DOI: 10.24059/olj.v28i3.1254 (in English).

Lin C.-H. (2012) *Language Learning through Social Networks: Perceptions and Reality*. University of California, Irvine.

Manca S., Ranieri M. (2016) Social media in higher education: Examining the role of technology in language learning. *Computers & Education* 94:96–114.

Nasution A.K. (2022) Social Media Used in Language Learning: Benefits and Challenges. *Journal of Linguistics, Literature and Language Teaching* 2(1):65–74.

Richards J. C. (2006) *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press, Cambridge. ISBN: 978-0-521-92512-9 (in English).

Zhou T., Zhang W. (2022) Effectiveness study on online or blended language learning based on student achievement: A systematic review of empirical studies. *Sustainability* 14(12):7303. DOI: 10.3390/su14127303 (in English).

References

Bisengalieva A.M., Dysegalieva K.O. (2022) Osvoenie sovremennyh tehnologij distancionnogo obuchenija v vuzah. [Mastering modern technologies of distance learning in higher education]. *Bulletin of Yasawi University*. - 1(123):136–143 (in Russian).

Chaleila W.A., Qadan E., Abu-Touma L.G., Assaly I., Atamna U., Habayib H., Masarweh A. (2024) Online learning anxiety and academic self-efficacy during the COVID-19 crisis. *Online Learning* 28(2):45–66. DOI: 10.24059/olj.v28i2.1245 (in English).

Fajaruddin S., Retnawati H., Setiawan C., Apino E., Arlinwibowo J., Rachman D. (2024) Technology's Impact on Language Learning: Meta-Analysis on Variables and Effectiveness. *Journal of Education and Learning* 18(2):512–525 (in English).

Gardner R. C. (2007) Motivation and second language acquisition. *Porta Linguarum* 8:9–20.

Ju-Zaveroni Y., Lee S. (2023) Online language learning in participatory culture: Digital pedagogy practices in the post-pandemic era. *Educ Sci* 13(12):1217. DOI: 10.3390/educsci13121217 (in English).

Kolker J.M., Ustinova E.S., Enaljeva T.M. (2000) *Prakticheskaja metodika obuchenija inostrannomu jazyku*. [Practical methodology of teaching a foreign language]. Akademia, Moscow. ISBN: 978-5-89401-078-6 (in Russian).

Larsen-Freeman D. (2000) *Techniques and Principles in Language Teaching* (2nd ed.). Oxford University Press, Oxford (in English).

Li Z., Wang C., Bonk C.J. (2024) Exploring the utility of ChatGPT for self-directed online language learning. *Online Learning Journal* 28(3). DOI: 10.24059/olj.v28i3.1254 (in English).

Lin C.-H. (2012) *Language Learning through Social Networks: Perceptions and Reality*. University of California, Irvine (in English).

Manca S., Ranieri M. (2016) Social media in higher education: Examining the role of technology in language learning. *Computers & Education* 94:96–114 (in English).

Mil'rud R.P. (2005) *Metodika prepodavaniya anglijskogo jazyka*. [Methodology of teaching the English language]. Drofa, Moscow. ISBN: 978-5-358-00852-1 (in Russian).

Nasution A.K.P. (2022) Social Media Used in Language Learning: Benefits and Challenges. *Journal of Linguistics, Literature and Language Teaching* 2(1):65–74 (in English).

Qazaqstan Respublikasy Prezidentining (2022) 26 qarashadaǵy № 2 Jarlyǵy [Decree No. 2 of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 26, 2022]. Retrieved August 19, 2024, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000002> (in Kazakh).

Richards J.C. (2006) *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press, Cambridge. ISBN: 978-0-521-92512-9 (in English).

Zhou T., Zhang W. (2022) Effectiveness study on online or blended language learning based on student achievement: A systematic review of empirical studies. *Sustainability* 14(12):7303. DOI: 10.3390/su14127303 (in English).

ЭКОНОМИКА – ЭКОНОМИКА – ECONOMICS

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 312–323

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.899>

FTMP 06.56.31
ӘОЖ 338.2

Zh.M. Abuova¹, A.K. Akpanov², S.S. Abdildin², 2025.

¹Regional-Innovation University, Shymkent, Kazakhstan;

²Turan University, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: batyrlan2008@mail.ru

THE IMPACT OF FINANCIAL SUPPORT FOR ENTREPRENEURSHIP ON THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN KAZAKHSTAN

Abuova Zhanar Myrzabekovna – master of economic sciences, lecturer of the department “Business and Management”, Regional-Innovation University, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: batyrlan2008@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8893-1203>;

Akpanov Aidos Kaldybeovich – candidate of economic sciences, Associate Professor of the “Finance” department, Turan University, Almaty, Kazakhstan, E-mail: a.akpanov@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-3559-098X>;

Abdildin Srym Serikbolsynovich – doctor of economic sciences, Associate Professor of the “Finance” department, Turan University, Almaty, Kazakhstan, E-mail: s.abdildin@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-6900-485X>.

Abstract. In his address to the people of Kazakhstan, President Kassym-Jomart Tokayev highlighted the need for a freer economic model based on new approaches and equal opportunities for all citizens. He emphasized the importance of quality state support for small and medium-sized enterprises (SMEs) and creating favorable conditions for their development. SMEs play a key role in economic growth by fostering production, increasing employment, supplying domestic goods, and fostering competition.

Developing SMEs is a key direction of Kazakhstan’s state economic policy. State support tools include financial assistance measures such as subsidizing interest rates, loan guarantees, and targeted funding for entrepreneurs. This study aims to analyze and assess government support measures for SMEs in Kazakhstan, focusing on financial regulation and incentives. The study examines mechanisms of state financial assistance and the accessibility and effectiveness of this support for entrepreneurs.

As part of the work, an analysis of the methods of state support was carried out, as well as recommendations for their improvement were proposed. The practical significance of the study lies in the formulation of conclusions and recommendations that contribute to the improvement of organizational and financial measures for the comprehensive development of SMEs. In addition, the findings of the study may be useful for developing more effective mechanisms for attracting public financing in this sector, which corresponds to the strategic priorities of Kazakhstan's economic policy.

Keywords: small business, medium business, entrepreneurship finance, government support for entrepreneurship, methods, consulting, grants.

Ж.М. Абуова¹, А.К. Акпанов², С.С. Абдильдин², 2025.

¹ Аймақтық Инновациялық Университеті, Шымкент, Қазақстан;

² «Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан.

E-mail: batyrlan2008@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ДАМУҒА КӘСІПкерлікті Қаржылық Қолдаудың Әсері

Абуова Жанар Мырзабековна – экономика ғылымдарының магистрі, «Бизнес және басқару» кафедрасының оқытушысы, Аймақтық Инновациялық Университеті, Шымкент, Қазақстан, E-mail: batyrlan2008@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8893-1203>;

Акпанов Айдос Калдыбевич – экономика ғылымдарының кандидаты, «Қаржы» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, «Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: a.akpanov@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-3559-098X>;

Абдильдин Срым Серикболсынович – экономика ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессоры, «Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: s.abdildin@turan-edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-6900-485X>.

Аннотация. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына жолдауында жаңа тәсілдер мен барлық азаматтар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге негізделген экономиканың неғұрлым еркін моделіне көшу қажеттігін атап өтті. Президент тұрақты даму үшін қолайлы жағдайлар жасай отырып, шағын және орта кәсіпкерлікті (ШОБ) сапалы мемлекеттік қолдаудың маңыздылығына бірнеше рет назар аударды. Қазіргі жағдайда ШОБ экономикалық өсуде шешуші рөл атқарады, өз өндірісін дамытуға, жұмыспен қамтуды арттыруға, ішкі нарықты отандық тауарлармен қанықтыруға және бәсекелестік органы құруға ықпал етеді. Шағын және орта бизнесті дамыту Қазақстанның мемлекеттік экономикалық саясатының маңызды бағыттарының бірі. ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудың негізгі құралдары пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялауды, несиелерге кепілдік беруді және кәсіпкерлерді қаржыландыру үшін қаражатты мақсатты орналастыруды қоса алғанда, қаржылық көмек шаралары болып табылады.

Бұл зерттеудің мақсаты – Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған мемлекеттік қолдау шараларын талдау және бағалау. Бұл

секторды қаржылық реттеу және ынталандыру жүйесі басты назарда. Зерттеу объектісі – ШОБ субъектілеріне мемлекеттік қаржылық көмек тетіктері, пән – кәсіпкерлер үшін осы көмектің қолжетімділігі мен тиімділігі.

Жұмыс шеңберінде мемлекеттік қолдау әдістеріне талдау жүргізілді, сондай-ақ оларды жетілдіру бойынша ұсынымдар ұсынылды. Зерттеудің практикалық маңыздылығы – ШОБ-ты жан-жақты дамыту үшін ұйымдастырушылық және қаржылық шараларды жақсартуға ықпал ететін тұжырымдар мен ұсыныстарды бағамдау. Бұдан басқа, зерттеу қорытындылары Қазақстанның экономикалық саясатының стратегиялық басымдықтарына сәйкес келетін осы секторға мемлекеттік қаржыландыруды тартудың неғұрлым тиімді тетіктерін әзірлеу үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: шағын бизнес, орта бизнес, кәсіпкерлік қаржы, кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау, әдістер, консалтинг, гранттар.

Ж.М. Абуова¹, А.К. Акпанов², С.С. Абдильдин², 2025.

¹ Региональный Инновационный Университет, Шымкент, Казахстан;

² Университет «Туран», Алматы, Казахстан.

E-mail: batyrlan2008@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

Абуова Жанар Мырзабековна – магистр экономических наук, преподаватель кафедры «Бизнес и управление», Региональный Инновационный Университет, Шымкент, Казахстан, E-mail: batyrlan2008@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8893-1203>;

Акпанов Айдос Калдыбевич – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор кафедры «Финансы», Университет «Туран», Алматы, Казахстан, E-mail: a.akpanov@turand.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-3559-098X>;

Абдильдин Срым Серикболсынович – доктор экономических наук, ассоциированный профессор, Университет «Туран» Алматы, Казахстан, E-mail: s.abdildin@turand.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-6900-485X>.

Аннотация. В своем обращении к народу Казахстана Президент Касым-Жомарт Токаев подчеркнул необходимость перехода к более свободной модели экономики, основанной на новых подходах и обеспечении равных возможностей для всех граждан. Президент неоднократно акцентировал внимание на важности качественной государственной поддержки малого и среднего предпринимательства (МСП), с созданием благоприятных условий для его устойчивого развития. В современных условиях МСП играет ключевую роль в экономическом росте, способствуя развитию собственного производства, увеличению занятости, насыщению внутреннего рынка отечественными товарами и созданию конкурентной среды. Развитие малого и среднего бизнеса является одним из важнейших направлений государственной экономической политики Казахстана. Основными инструментами государственной поддержки

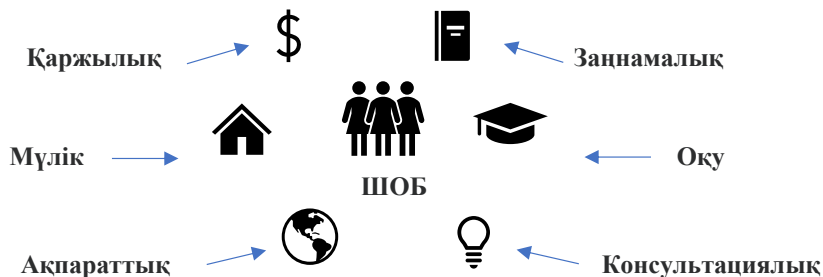
МСП выступают меры финансовой помощи, включая субсидирование процентных ставок, гарантирование кредитов и целевое размещение средств для финансирования предпринимателей.

Цель данного исследования заключается в анализе и оценке мер государственной поддержки, направленных на развитие малого и среднего предпринимательства в Казахстане. В центре внимания – система финансового регулирования и стимуляции этого сектора. Объект исследования – механизмы государственной финансовой помощи субъектам МСП, предмет – доступность и эффективность этой помощи для предпринимателей.

В рамках работы проведен анализ методов государственной поддержки, а также предложены рекомендации по их совершенствованию. Практическая значимость исследования заключается в формулировании выводов и рекомендаций, способствующих улучшению организационных и финансовых мер для всестороннего развития МСП. Кроме того, выводы исследования могут быть полезны для разработки более эффективных механизмов привлечения государственного финансирования в данном секторе, что соответствует стратегическим приоритетам экономической политики Казахстана.

Ключевые слова: малый бизнес, средний бизнес, финансы предпринимательства, государственная поддержка предпринимательства, методы, консалтинг, гранты.

Кіріспе. Әлемнің түкпір-түкпірінен келген ғалымдар шағын бизнесті қаржыландырудың мүмкіндіктері мен ерекшеліктері туралы мәселені зерттеп жатыр. Кейбіреулер мемлекет түріндегі қаржыландырудың әсеріне және шағын бизнес секторын дамытуға жеке кепілдіктерге назар аударды (Zecchini, et al., 2009; ISO, et al., 2009), басқалары мемлекеттік және несиелік мекемелерге өтініш беру кезінде кәсіпкерлердің құзыреттілігін бағалауға көбірек көңіл бөлді (Moro, et al., 2014; Moritz, 2015; Sarapaivanich, et al, 2006), ал басқалары жалпы қаржыландыру мүмкіндіктерін қарастырды (Roberts, 2023; Abdulsaleh, et al., 2022; Bhusal, 2015), қаржылық қолдауға өтініш берудегі кедергілерді (Nguyen, 2023) және рөлі жекелеген елдерде шағын бизнес секторын дамыту үшін қосымша қаржыландыруды қарастырды (Kodongo, 2022; Encioiu, 2012) (1-сурет). Алайда, мемлекеттік қаржыландыруды тартудың ерекшелігіне арналған жұмыстар жеткіліксіз, дегенмен бұл тақырып коронавирустық пандемиядан да, соңғы үш жылдағы қазақстандық кәсіпорындардың санын қысқартуға деген теріс үрдістен туындаған экономиканың дағдарысқа дейінгі жағдайы кезеңінде ерекше өзекті болып отыр.

1-сурет – ШОБ мемлекеттік қолдау әдістері
Ескерту: Авторлармен құрастырылған

Кәсіпкерлердің мемлекет тарапынан шағын кәсіпорындарды қаржылық қолдаудың ең танымал және сұранысқа ие шаралары төмендегі схемада көрсетілген, алайда, респонденттердің көпшілігі қалаған қосымша қаржыландырудың негізгі көзі ретінде несие деп көрсеткенін атап өткен жөн (2-сурет).

Қаржылық қолдау

2-сурет – ШОБ-ты мемлекеттік қаржылық қолдау әдістері
Ескерту: Авторлармен құрастырылған

Осыған байланысты, сондай-ақ зерттеу нәтижелерін ескере отырып, біз шағын бизнес секторындағы кәсіпорындардың өміршеңдігіне әсер ететін маңызды факторлардың бірі – мемлекеттік қаржыландырудың жеткіліксіздігі немесе оның толық болмауы деген болжам жасадық. Бұл гипотезаны дәлелдеу немесе жоққа шығару үшін жаңа кәсіпорындарды ашуға және жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарды дамытуға жәрдемдесу үшін қосымша қаржыландыру түрінде мемлекеттік көмекті тартудың қолда бар мүмкіндіктерін жан-жақты зерделеуді, осы мәселені зерттеген шетелдік ғалымдардың еңбектерімен танысуды шештік. Зерттеу нысаны ШОБ-ты мемлекеттік қаржылық қолдау жүйесі болды.

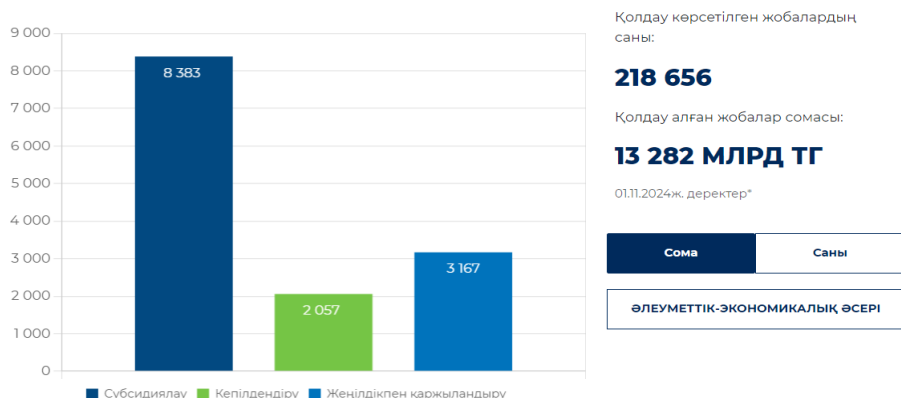
Гранттардың бизнесті дамытуға әсерін талдайтын зерттеулер аралас нәтижелерді көрсетеді. Бизнес-жоспар байқауындағы жеңіс негізгі капиталға, жұмыспен қамтуға, сатуға және пайдаға оң әсер етеді. Гранттардың бизнесті дамытуға фирмаларды сатуға және жұмыспен қамтуға, өмір сүру ықтималдығына және банктік несиелерге қол жеткізуге оң әсері. Мемлекеттік қолдаудың тиімділігін бағалау кіру, шығару және мінез-құлық қосымшаларын құруды талдайды.

Материалдар мен әдістер

Сауалнама әдістері мен жартылай құрылымды сұхбат арқылы аралас тәсіл қабылданды. Зерттеу сауалнамаға жауап берушіні таңдаудың стратификацияланған және қарапайым кездейсоқ әдісін қолданады. Сауалнамалардың барлық 400 данасы ШОБ операторларына жіберілді, олардың тек үш жүз алпысы (360) қайтарылды және талдауға жарамды деп танылды, ал ШОБ операторлары арасында 20 жартылай құрылымды сұхбат жүргізілді. Бағалау процесін жеңілдету үшін сипаттамалық статистика және бірнеше регрессия қолданылды. Сонымен қатар, сапалы сұхбаттарды талдау үшін тақырыптық талдау қолданылды. Зерттеуге қатысушылар ретінде 400 кәсіп иесі таңдалды. Деректер зерттеуші құрастырған сауалнама арқылы жиналды. Жиналған деректер кодталды және SPSS 22 нұсқасына енгізілді. Деректер регрессиялық талдауды қамтитын логикалық статистикалық сынақтар арқылы талданды.

Нәтижелер мен талқылау. Соңғы бес жылда Қазақстан Республикасының Үкіметі «Даму» Қоры арқылы ЭЫДҰ елдерінің көрсеткіштерімен салыстырылатын шағын және орта бизнес (ШОБ) үшін жеңілдікті қаржыландыру көлемін берді. Негізгі қаржы агенті ретінде «Даму» кәсіпкерлікті қолдау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруда маңызды рөл атқарады. Қордың маңызды жетістіктерінің бірі кәсіпкерлер белсенділігінің тұрақты өсуі болып табылады.

2023 жылдың қорытындысы бойынша Қордың көмегімен қазақстандық кәсіпкерлердің 24 мыңға жуық жобасына қолдау көрсетілді, олар өз бизнестерін дамыту және кеңейту үшін 1,6 трлн теңге сомасына кредиттік қаражат алды. Мемлекеттік қолдау бағдарламаларының операторы ретінде өз қызметі шеңберінде Қор 2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба, сондай-ақ «қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы шеңберінде ШОБ-ты дамытуға 290 млрд теңге бөлді (3-сурет).

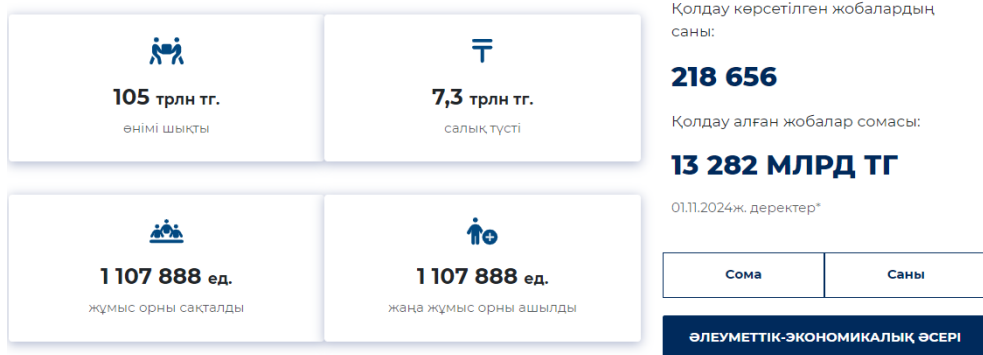

3-сурет – Құралдар түрлері бойынша қолдау көрсетілген жобалардың жалпы сомасы
Дереккөз: <https://damu.kz/ru/>

Қазақстанның экономика саласындағы мемлекеттік саясатының басымдықтарының бірі ШОБ дамыту болып табылады. Қазақстанда ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттарына ставкаларды субсидиялауды, кредиттерге кепілдік беруді және ШОБ-ты қаржыландыру үшін қаражатты шартты орналастыруды қамтитын қаржылық қолдау жатады.

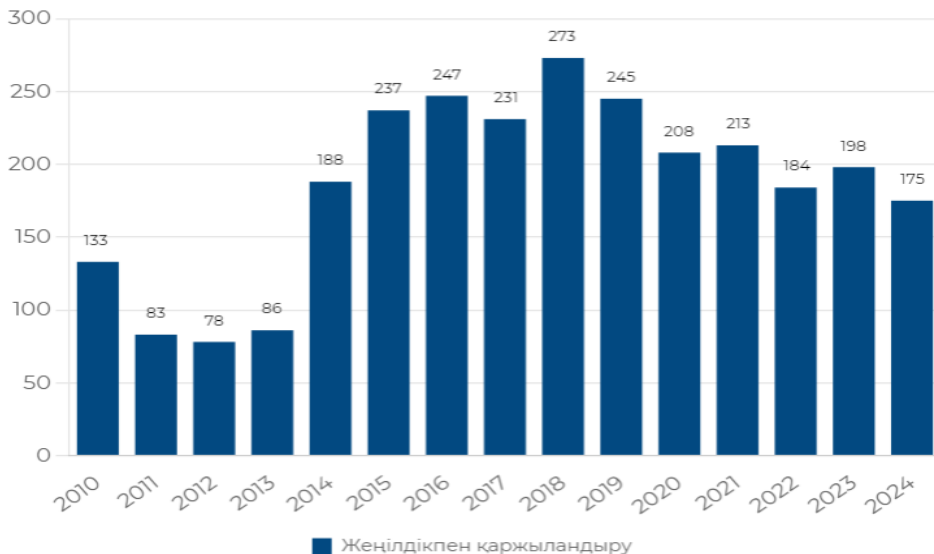
Сыйақы мөлшерлемесін субсидиялау бөлігінде қор 1 005,2 млрд теңге кредит сомасына 12,3 мың жобаны, кепілдік беру құралы бөлігінде 363,2 млрд теңге кредит сомасына 8,2 мың жобаны, жеңілдетілген қаржыландыру құралы бойынша 197,9 млрд теңге кредит сомасына 3,3 мың қарыз алушыны қолдады.

2023 жылдың қорытындысы бойынша мемлекеттік қолдау алған кәсіпорындар жалпы сомасы 23,0 трлн теңгеге шығарылған өнім түрінде, бюджетке 1,4 трлн теңге мөлшерінде төленген салықтар түрінде айтарлықтай әлеуметтік-экономикалық әсерге қол жеткізді. Сондай-ақ 13,4 мың жаңа жұмыс орны құрылды. Ағымдағы жылы жоғарыда көрсетілген көрсеткіштердің 10% - дан астам өсуі күтілуде.

4-сурет – Мемлекеттік қолдаудың әлеуметтік-экономикалық әсері
Дереккөз: <https://damu.kz/ru/>

Қор үшін өткен жыл баламалы қаржыландыру көздерін іске қосу бойынша да серпінді болды. Қор ШОБ-қа балама көздерді тартуға, сондай-ақ бизнес-жобаларды инвестициялауға жеке нарықты тартуға мүмкіндік беру арқылы субъектілерді қолдау бағытын пысықтады. Мәселен, KASE Қазақстандық қор биржасының алаңында Қазақстанда экономиканың басым секторларында ШОБ қолдау жөніндегі ұлттық жобаны іске асыру шеңберінде субсидияланған облигациялармен сауда-саттықтың алғашқы ашылуы өтті. Қазіргі уақытта Қор облигациялардың жалпы сомасы 5,3 млрд теңгені құрайтын үш жобаны қолдады (5-сурет).

5-сурет – ШОБ-ты жеңілдікпен кредиттеу динамикасы

Дереккөз: <https://damu.kz/ru/>

Сонымен қатар, Қор «жасыл облигацияларды сәтті орналастыруды жалғастыруда. Экологиялық проблемаларды шешуден басқа, «жасыл» экономикаға инвестициялар елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдетуге, экономиканы әртараптандыруды ынталандыруға, жаңа жұмыс орындарын құруға және шағын және орта бизнеске қолдау көрсетуге мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда қаржылық көрсеткіштермен қатар бизнестің әлеуметтік және экологиялық жауапкершілігіне көп көңіл бөлінетінін атап өтемін. ESG бағалауының жоғары деңгейі компанияның беделін нығайтуға және оның имиджін арттыруға ықпал етеді. 2023 жылы S&P Global Corporate Sustainability Assessment халықаралық рейтингтік агенттігі Қорға орнықты даму саласында «22» деңгейінде баға берді. Сондай-ақ, мемлекеттік қолдауға жүгінетін кәсіпкерлер санының жыл сайынғы өсуін ескере отырып, Қор процестерді автоматтандыру және оларды онлайн-форматқа көшіру бойынша жұмысты жалғастыруда. 2023 жылы кәсіпкерлерге ыңғайлы болу үшін Қордың барлық бизнес-процестері цифрлық форматқа ауыстырылды. Енді кәсіпкерлер мемлекеттік қолдауды портал арқылы алады online.damu.kz және bgov.kz. Енгізілген инновациялардың арқасында өтінімдерді қарау мерзімі 21-ден 5 жұмыс күніне дейін, ал микро және шағын бизнесті қолдау бағдарламасы аясында - 1 күнге дейін қысқарды. Қабылданған шаралар кәсіпкерлермен өзара іс-қимылды едәуір жеңілдетті және процестердің барынша ашықтығын қамтамасыз етті. Бұл ретте өзара іс-қимылдың офлайн-арналарына жүктеме азайды.

Өнімділік – бұл мақсаттар мен міндеттерді өлшеу үшін қолданылатын көрсеткіш. Кәсіп иелері өнімділікті бірінші орынға қояды. Ұйымның жалпы өнімділігі негізінен басқарудың үш деңгейін қамтитын дұрыс басқару тәсіліне байланысты. Бизнесінің тиімділігі сатылымның өсуі және нарық үлесі, сондай-ақ фирманың болашақ позициясы сияқты нарыққа қатысты элементтерді өлшейді. Қаржылық нәтижелер ұйым тиімділігінің негізгі нәтижесі болып табылады. Мұндай өнімділік стандарттары өмірлік маңызды болып саналғанымен, жалпы тиімділікті анықтау үшін жеткіліксіз. Бухгалтерлік есеп қаржылық көрсеткіштерді өлшеу үшін сатудың кірістілігі (ROS), активтердің кірістілігі (ROA) және меншікті капиталдың кірістілігі (ROE) тұрғысынан кірістілікті ескереді. Ұйымдастырушылық тиімділік көрсеткіштері акционерлерге қарағанда мүдделі тараптарға көбірек бағытталған. Өнім сапасы, жұмысшылардың қанағаттануы, жалпы сапа сияқты сапа көрсеткіштеріне және экологиялық және қоғамдық жауапкершілік сияқты әлеуметтік жауапкершілікке қатысты көрсеткіштерге екі көзқарас бар.

Зерттеудің мақсаты мен зерттеу сұрағына сәйкес келесі гипотеза тексерілді.

H1: қаржылық көмек ШОБ-тың қаржылық көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етпейді.

1-кестеде тәуелді айнымалының дисперсиясы (ШОБ қаржылық көрсеткіштері) модельмен қаншалықты түсіндірілетіні көрсетілген. Бұл жағдайда R-квадрат 0,462-ге тең, егер оны пайызбен білдірсе, онда ол 46,2% құрайды. Бұл біздің модель ШОБ қаржылық деңгейлеріндегі дисперсияның 46,2% түсіндіреді дегенді білдіреді.

1-кесте. Қаржылық көмектің қаржылық нәтижелерге әсер етуінің үлгілік түйіндемесі

Модель	R	R ауданы	R түзетілген квадрат	Стандартты бағалау қателігі
1	0,679a	0,462	0,459	0,499984

Болжаушылар: (тұрақты), несие/қарыздың қолжетімділігі, несие/қарыздың барабарлығы

Ескерту: Авторлардың далалық сауалнамасының нәтижелері

2-кесте Sig бағанына қарап, айнымалылардың қайсысы модельге статистикалық маңызды бірегей үлес қосатынын түсіндіруге тырысады. Ол тәуелсіз айнымалының (қаржылық көмек) тәуелді айнымалыға (қаржылық нәтижелер) қосқан үлесінің күшін көрсетеді. Ол модельге ерекше және статистикалық маңызды үлес қосты.

2-кесте. Қаржылық көмектің қаржылық көрсеткіштерге әсері туралы

Модель	Квадрат сомасы	df	Орташа квадрат
1	Регрессия	76,469	2
	Қалдық	89,194	357
	Қорытынды	165,664	359

Болжаушылар: (тұрақты), несие/қарыздың қолжетімділігі, несие/қарыздың барабарлығы

Тәуелді айнымалы: бизнес пайдасының салыстырмалы өсуі

Ескерту: Авторлардың далалық сауалнамасының нәтижелері

Демек, жоғарыда келтірілген нәтижеге сүйене отырып, балама гипотеза қабылданған кезде нөлдік гипотезаны қабылдамау керек деп негізделген. Осылайша, қаржылық көмек қаржылық нәтижелерге айтарлықтай әсер етеді деген қорытынды жасауға болады.

Жоғарыда келтірілген нәтижеге сүйене отырып, альтернативті гипотеза қабылданған кезде нөлдік гипотезаны қабылдамау керек деп негізделген. Демек, Кәсіптік оқыту/техникалық көмек ШОБ-тың инновациялық қызметіне әсер етеді деген қорытынды жасауға болады.

F мәні – орташа квадраттық регрессия (38,235), орташа квадраттық байламға (0,250) бөлінеді, нәтижесінде біз $F=153,034$ аламыз. Алынған нәтижелерден 3-кестедегі модель статистикалық маңызды болып табылады ($Sig=0,000$).

Модель	Қалыпты емес коэффициенттер		Қалыпты коэффициенттер	t	Sig
	B	Қалыпты қате	Beta		
1	Тұрақты	0,947	0,222		
	Несие/қарыздың жеткіліктігі	0,170	0,055	0,152	3,112 0,002
	Несие/қарыздың өөл жетімдігі	0,619	0,052	0,576	11,801 0,000

Тәуелді айнымалы: қаржылық нәтижелер

Ескерту: Авторлардың далалық сауалнамасының нәтижелері

Сауалнамаға қатысқан ШОБ операторларының көпшілігі «Даму» Қоры қаржыландыруға қол жеткізуді жеңілдетеді деген пікірде. Дегенмен, операторлар ұзақ мерзімді капиталдың болмауы және қысқа мерзімді қаржыландырумен байланысты жоғары құн бизнестің бәсекеге қабілеттілігін қиындатады деген пікір білдірді. Осылайша, бұл ұлттық даму үшін салдары бар Қазақстандағы ШОБ-тың тұрақты өсуі мен дамуына теріс әсер етеді деген болжам бар.

Сауалнамаға қатысқандардың кейбіреулері «Даму» Қоры өздерінің даму бағдарламаларына әртүрлі несиелердің қаншалықты барабар берілетінін бағалайды, келесідей:

«Бағдарлама осы жергілікті өзін-өзі басқаруда іске қосылғаннан бері, кейбіреулерімізге берілген несиелер жеткіліксіз болған кезде алалаушылық басым болды және оларға өте мұқтаж адамдар оларға қол жеткізе алмады, өйткені олардың «Даму» қордағы кез-келген шенеунікпен байланысы болмады» (8-қатысушы).

«Егер сізде қажетті кепілдік болса, банктік несиеге қол жеткізу оңай, бірақ мемлекеттік несие немесе грант жағдайында сізде қажетті кепілдік бар ма, жоқ па, лауазымды адаммен байланысыңыз болуы керек. Жақын туыстарына кредиттер беріледі» (4-қатысушы).

Нәтижесінде қаржылық көмек қаржылық нәтижелерге айтарлықтай әсер ететіні анықталды. Бұл тұжырымның қорытындысы келесідей. Қаржылық

көмек көрсету қаржылық шектеулерді азайтады, тәуекелдерді азайтады, сондықтан инновацияға, кәсіпкерлік белсенділікке және кірісті арттыруға ықпал ететін экономикалық жағдайлар жасайды. Бұл гипотезаның нәтижесі Чандлердің қаржылық көмек көрсету қаржылық көрсеткіштерді жақсартады деген тұжырымдарына сәйкес келеді. Бұл сондай-ақ Ntiamoah, Li & Kwamega (2016) жұмысы арқылы расталады, үкімет ұсынатын қаржылық көмек ақша ағындарын көбейтуге көмектеседі, бұл кез-келген қаржылық шектеулерді жеңілдетудің тікелей әдісі.

Сол бағытта бірінші тақырып қаржыландыруға қол жеткізуді жеңілдету өнімділікті арттыратынын көрсетті. Бұл қаржылық көмектің қаржылық нәтижелерге әсер ететіндігін көрсететін осы зерттеудің алғашқы гипотезасының нәтижелерін растайды. Дегенмен, қаржыландыруға қолжетімділіктің жеткіліксіз екенін көрсететін деректер бар. Бұл Taiwo, Falohun & Agwu (2016) зерттеуге сәйкес келеді, ШОБ-тың үлкен фирмалармен салыстырғанда қаржылық ресурстарға қол жетімділіктің шектеулі проблемасына тап болғанын, олардың өсуі мен дамуына салдары бар екенін көрсетеді.

Шағын және орта кәсіпорындар тұрақты даму үшін үлкен әлеуетке ие деп танылды. Осыған қарамастан, Қазақстанда шағын және орта кәсіпорындардың кіші секторы тоқырау жағдайында және оның жалпы ішкі өнімге қосқан үлесі тұрғысынан салыстырмалы түрде аз болып қалуда. Сектордағы қызмет құрылымы да айтарлықтай шектеулі, оған импортқа тәуелді процестер мен факторлар басым.

Қорытынды

Бұл зерттеу қаржыландыруға қол жеткізуді жеңілдету компаниялардың нәтижелеріне тікелей әсер етеді деген қорытындыға келді. Дегенмен, бюрократиялық кедергілер мен қорға қол жеткізуге байланысты шығындардан туындайтын жеткіліксіз қаржыландыру мәселесі әлі де бар.

Бұл зерттеуде Үкіметке ШОБ кіші секторының жалпы дамуын ынталандыру бойынша міндеттемелерді қайта қабылдау ұсынылады. Атап айтқанда, Үкімет барлық қажетсіз бюрократиялық кедергілер мен фаворитизмді жоюы керек, стратегиялық және тұрақты венчурлық капитал секторын, краудфандингті және қаржы институттарының басқа түрлерін құруы керек, бұл қаражатты ауыл шаруашылығы мен өндіріс сияқты маңызды секторлар үшін қол жетімді бағамен қол жетімді етеді. Бұл жаңа бизнесті құруға көмектесетінін және бизнеске кеңейтуге, жергілікті жұмысшылар үшін жұмыс орындарын құруға көптеген мүмкіндіктерді пайдалануға мүмкіндік беретінін ескере отырып, маңызды, осылайша табыс салығын аудару арқылы басқа фирмаларды, жергілікті, штаттық және федералды үкіметтерді қолдайды. Жеңілдетілген несиелер мен инвестициялар сияқты қаржылық қолдауды стратегиялық пайдалану кез-келген бизнестің сәттілігінің кілті болып табылады.

Әдебиеттер

Abdulsaleh M. A., Worthington A. (2022) Bank Financing for Small and Medium-sized Enterprises (SMEs) in Libya. Available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Small-and-Medium-Sized-Enterprises-Financing%3A-A-ofAbdulsaleh-Worthington/f2d063d474408ebbf20eae1cb1b5e7905e7382d8>. (accessed: 15.11.2024). (in Eng)

Bhusal R. (2015) SME Finance in Nepal: relevance of bootstrapping finance. Available at: https://www.researchgate.net/publication/281901241_SME_Finance_in_Nepal_relevance_of_bootstrapping_finance. (accessed: 15.11.2024). (in Eng)

Kodongo O. (2022) The role of financial access in the success of small and medium enterprises in Swaziland. Available at: <https://www.wiredspace.wits.ac.za/jspui/bitstream/10539/21039/1/Zethu%20Mthethwa%20Final%20Paper%20Aug%202015.pdf>. (accessed: 15.11.2024). (in Eng)

Moritz A. (2015) Financing of Small and Medium-Sized Enterprises in Europe - Financing Patterns and 'Crowdfunding'. Available at: https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/693/file/Dissertation_Alexandra_Moritz.pdf. (accessed: 15.11.2024). (in Eng)

Moro A., Fink M., Kautonen T. (2014) How do banks assess entrepreneurial competence? the role of voluntary information disclosure. *International Small Business Journal*, 32(5), 525–544. (in Eng)

Nguyen S.T. (2023). An Analysis of SMEs Funding, Bank Efficiency and Barriers to Lending: Three Essays. Available at: <https://eprints.soton.ac.uk/378767/1/Final%2520PhD%2520thesis%2520-%2520Son%2520Nguyen.pdf>. (accessed: 15.11.2024). (in Eng)

Ntiamoah E.B., Li D.M., Kwamega M. (2016). Impact of government and other institutions' support on performance of small and medium enterprises in the agribusiness sector in Ghana. *American Journal of Industrial and Business Management*, 6(2), 558-567. (in Eng)

Oncioiu I. (2012). Small and medium enterprises' access to financing-a European concern: evidence from Romanian SME. *International Business Research*, 5(8), 47-58. (in Eng)

Ono A., Uesugi I. (2009). Role of collateral and personal guarantees in relationship lending: evidence from Japan's SME loan market. *Journal of Money, Credit and Banking*, 41(5), 935-960. (in Eng)

Roberts R.G. (2023). *Finance for small and entrepreneurial businesses*. Taylor & Francis Ltd., London, United Kingdom. (in Eng)

Sarapaivanich N., Kotey B. (2006). The effect of financial information quality on ability to access external funds and performance of SMEs in Thailand. *Journal of Enterprising Culture*, 14(3), 219-239. (in Eng)

Taiwo J.N., Falohun T.O., Agwu M.E. (2016). SMEs financing and its effects on Nigerian economic growth. *European Journal of Business, Economics and Accountancy*, 4(4), 37-50. (in Eng)

Zecchini S., Ventura M. (2009). The impact of public guarantees on credit to SMEs. *Small Business Economics*, 32(2), 191-206. (in Eng)

Zecchini S., Ventura M. (2009). The impact of public guarantees on credit to SMEs. *Small Business Economics*, 32(2), 191-206. (in Eng)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 324–343

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.900>

УДК. 338.92:323.1:94(5)
ГРПТИ.05.31.19

Zh. Assylbekova¹, T. Apendiyev^{2*}, Z. Aktamberdieva¹, 2025.

¹ Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan;

² Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: timur.apendiev@mail.ru

RENEWAL AND REVIVAL OF NATIONAL INDUSTRIAL PERSONNEL OF KAZAKHSTAN (1991-2009)

Zh. Assylbekova – Doctor of Historical Sciences, Kazakh National Research Agrarian University, Almaty, Kazakhstan, E-mail: asylbekova777@mail.ru, ORCID: 0000-0002-45460110;

T. Apendiyev – PhD (History), associate professor, Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, E-mail: timur.apendiev@mail.ru, ORCID: 0000-0002-4279-3921;

Z. Aktamberdieva – candidate of historical sciences, associate professor, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan, E-mail: z.salkeevna@mail.ru, ORCID: 0009-0000-0443-2335.

Abstract. The article is devoted to the study of important aspects in the history of national industrial personnel of Kazakhstan in 1991-2009. For modern Kazakhstan, as an industrial-agrarian state with rich natural resources, powerful scientific, technical and economic potential, the issue of the state of technical specialists is very relevant. Both in the past and now and in the future, due to the wealth and diversity of minerals, the industrial progress of Kazakhstan will be largely ensured by the accelerated growth of heavy industry, primarily its fuel and energy industries, chemical industry, as well as non-ferrous and ferrous metallurgy.

Since the second half of the 1980s and in the 1990s, a positive trend of the growth in the share of national personnel in the leading sectors of material production - industry and construction - has emerged and is strengthening, although it was still lower than their share in the population of the republic. The bulk of teams, as before, continued to be made up of representatives of European ethnic groups. Traditionally, the indigenous ethnic group was more widely represented in the agricultural sector of the economy and in transport. Secondly, the process of redistribution of the employed population between the spheres of physical and mental labor continued,

part of the Kazakh ethnic group replenished the ranks of intellectual workers. At the same time, now there is a process of a fairly wide infusion and adaptation of the indigenous ethnic group, especially young people in various sectors of market relations. Therefore, the authors are confident that the core of the state policy in the field of labor resources should be the task of creating a system of high-quality professional education, and first of all, a system of primary and secondary vocational training, as well as a well-thought-out migration policy.

Keywords: Kazakh ethnicity, training of workers, industrial sectors of labor, Kazakh workers, unemployment, employment.

Ж. Асылбекова¹, Т. Әпендиев^{2*}, З. Ақтамбердиева¹, 2025.

¹ Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан;

² Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

E-mail: timur.apendiev@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ КАДРЛАРЫН ЖАҢАҚТУ ЖӘНЕ ҚАЙТА ЖАҢҒЫРТУ (1991-2009 жж.)

Ж. Асылбекова – т.ғ.д, Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: asylbekova777@mail.ru, ORCID: 0000-0002-45460110;

Т. Әпендиев – PhD (тарих), қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: timur.apendiev@mail.ru, ORCID: 0000-0002-4279-3921;

З. Ақтамбердиева – тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан, E-mail: z.salkeevna@mail.ru, ORCID: 0009-0000-0443-2335.

Аннотация. Мақала 1991-2009 жылдардағы Қазақстанның ұлттық өнеркәсіп кадрлары тарихының маңызды аспектілерін зерттеуге арналған. Қазіргі Қазақстан үшін табиғи ресурстары мол, қуатты ғылыми-техникалық және экономикалық әлеуеті бар индустриалды-аграрлық мемлекет ретінде техникалық мамандардың жай-күйі мәселесі өте өзекті. Бұрын да, қазір де, болашақта да пайдалы қазбалардың байлығы мен алуан түрлілігіне байланысты Қазақстанның өнеркәсіптік ілгерілеуі негізінен ауыр өнеркәсіптің, ең алдымен оның отын-энергетика саласының, химия өнеркәсібінің, сондай-ақ түсті және қара металлургияның жедел өсуімен қамтамасыз етіледі.

80-жылдардың екінші жартысы мен 1990-шы жылдардан бастап материалдық өндірістің жетекші салаларында – өнеркәсіпте және құрылыста ұлттық кадрлар үлесінің өсуінің оң тенденциясы пайда болды және ол республика халқының санындағы үлес салмағынан әлі де төмен болғанымен, нығаяуда. Ұжымның негізгі бөлігін бұрынғыдай еуропалық этникалық топтардың өкілдері құра берді. Дәстүр бойынша байырғы этнос экономиканың аграрлық секторында және көлікте көбірек болды. Екіншіден, жұмыспен қамтылған халықты дене және

ой еңбегі салаларына қайта бөлу процесі жалғасты, қазақ этносының бір бөлігі зиялы қызметкерлер қатарын толықтырды. Сонымен қатар, қазір нарықтық қатынастардың әртүрлі салаларына байырғы этностың, әсіресе жастардың жеткілікті кең көлемде енуі және бейімделу процесі жүріп жатыр. Сондықтан авторлар еңбек ресурстары саласындағы мемлекеттік саясаттың өзегі сапалы кәсіптік білім беру жүйесін, ең алдымен, бастауыш және орта кәсіптік оқыту жүйесін, сондай-ақ ойластырылған көші-қон саясатын құру міндеті болуы тиіс деген сенімде.

Түйін сөздер: қазақ этносы, жұмысшы кадрларды даярлау, еңбектің өнеркәсіп салалары, қазақ жұмысшылары, жұмыссыздық, жұмыспен қамту.

Ж. Асылбекова¹, Т. Апендиев^{2*}, З. Ақтамбердиева¹, 2025.

¹Казахский Национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан;

²Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан.

E-mail: timur.apendiev@mail.ru

ОБНОВЛЕНИЕ И ВОЗРОЖДЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНДУСТРИАЛЬНЫХ КАДРОВ КАЗАХСТАНА (1991-2009 гг.)

Ж. Асылбекова – д.и.н, Казахский Национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан, E-mail: asylbekova777@mail.ru, ORCID: 0000-0002-45460110;

Т. Апендиев – PhD (история), ассоциированный профессор, Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, E-mail: timur.apendiev@mail.ru, ORCID: 0000-0002-4279-3921;

З. Ақтамбердиева – кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, Казахский Национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан, E-mail: z.salkeevna@mail.ru, ORCID: 0009-0000-0443-2335.

Аннотация. Статья посвящена исследованию важных аспектов истории национальных промышленных кадров Казахстана в 1991-2009 гг. Для современного Казахстана, как индустриально-аграрного государства с богатыми природными ресурсами, мощным научно-техническим и экономическим потенциалом, вопрос о состоянии технических специалистов весьма актуален. Как в прошлом, так и в настоящем, и в будущем, благодаря богатству и разнообразию полезных ископаемых, промышленный прогресс Казахстана во многом будет обеспечиваться ускоренным ростом тяжелой промышленности, в первую очередь ее топливно-энергетических отраслей, химической промышленности, а также цветной и черной металлургии.

Со второй половины 1980-х и в 1990-е годы наметилась и укрепляется положительная тенденция роста доли национальных кадров в ведущих отраслях материального производства - промышленности и строительстве, хотя она все еще была ниже их доли в населении республики. Основную

массу коллективов, как и прежде, продолжали составлять представители европейских этносов. Традиционно коренной этнос был более широко представлен в аграрном секторе экономики и на транспорте. Во-вторых, продолжался процесс перераспределения занятого населения между сферами физического и умственного труда, часть казахского этноса пополнила ряды работников интеллектуального труда. В то же время, в настоящее время идет процесс достаточно широкого вливания и адаптации коренного этноса, особенно молодежи в различных секторах рыночных отношений. Поэтому авторы уверены, что стержнем государственной политики в области трудовых ресурсов должна стать задача создания системы качественного профессионального образования, и в первую очередь, системы начального и среднего профессионального обучения, а также продуманная миграционная политика.

Ключевые слова: казахский этнос, подготовка рабочих кадров, индустриальные отрасли труда, казахские рабочие, безработица, занятость.

Статья написана в рамках реализации проекта ГФ АР23488712 «Повседневность малых и моногородов Независимого Казахстана (на примере Восточного региона)»

Введение. Современный Казахстан – индустриально-аграрное государство, располагающее богатейшими природными ресурсами, мощным научно-техническим и экономическим потенциалом. К сожалению, экономика Казахстана по-прежнему сохраняет сырьевую направленность, которая складывалась еще в условиях Российской империи и четко определялась при административно-командной системе в рамках бывшего СССР. До сих пор остается нарушенным оптимальный баланс в уровне и темпах роста производства средств производства (группа «А») и производства предметов потребления (группа «Б»). Видимо, и в перспективе, благодаря богатству и разнообразию полезных ископаемых, индустриальный прогресс Казахстана будет во многом обеспечиваться за счет ускоренного роста тяжелой индустрии, прежде всего ее топливно-энергетических отраслей, химической промышленности, а также цветной и черной металлургии, в которых активно участвуют крупные иностранные инвесторы.

Основным производителем материального богатства в условиях Казахстана является рабочий класс, его национальный отряд. Без развитого отряда национальных индустриальных кадров, работников промышленности, транспорта, строительства, связи – основных носителей производственных отношений, невозможно достичь возрождения нации и социальной справедливости в отношении казахского народа. Актуальность настоящего исследования определяется насущной необходимостью в реализации комплексной, научно обоснованной программы восстановления и роста индустриальных отраслей экономики, прежде всего промышленного

производства. Улучшение жизни людей, борьба с пауперизацией населения неразрывно и закономерно связаны с подъемом экономики, индустриального производства, в первую очередь промышленности, капитального строительства, созданием рабочих мест. В этом видится выход из тех экономических трудностей, которые переживает сейчас наша страна.

Изучение поставленных вопросов необходимо и потому, что причины многих нынешних явлений в развитии национального отряда индустриальных рабочих и технических специалистов коренятся в прошлом, в тех проблемах, которые не были своевременно решены. А сейчас они могут создавать почву для социальной напряженности и конфликтов. Поэтому эти вопросы являются важнейшими аспектами социально-экономической и демографической политики Республики Казахстан.

Цель и научная новизна настоящего исследования заключаются в том, что здесь предпринята попытка междисциплинарного подхода на основе экономического и социально-демографического анализа проблемы занятости, и в целом, состояния национальных индустриальных кадров в современном Казахстане в 1989- 2009 годы. Научная новизна работы состоит в ее следующих конкретных результатах, выводах и обобщениях:

- исследуются социальные источники и формы пополнения национальных кадров республики;
- определены этапы их возрождения и особенности каждого периода
- изучается динамика численности и состава как казахских кадров, так и всего занятого населения по отраслям материального производства;
- анализируются ведущие тенденции профессионально-отраслевых приоритетов коренного этноса;
- рассматривается проблема подготовки высококвалифицированных рабочих и специалистов из казахов в индустриальных отраслях труда;
- определяется степень научной разработанности проблемы, ее особенности и перспективы.

Хронологические рамки исследования охватывают период между Всесоюзной переписью населения 1989 г. и первой национальной переписью населения в Республике Казахстан 2009 г. Этот период является одним из самых серьезных этапов в становлении и развитии Казахстана как суверенного государства. В декабре 1991 г. Казахстан провозгласил свою независимость и мировое сообщество признало его суверенитет. С распадом СССР происходит крах единого экономического пространства, рушатся тесные экономические связи и сотрудничество бывших советских республик. В результате деструктивных процессов в республике усугубляются накопившиеся за прошлые десятилетия социально-экономические, демографические проблемы, появляются новые вызовы. В 1990-е годы произошел резкий спад материального производства, экономический кризис углублялся. Все это непосредственно влияло на ухудшение ситуации на рынке труда, уровень и качество жизни населения резко упали, обострилась безработица. Новые экономические

процессы привели к заметным изменениям в социальной структуре. Появился новый слой в казахстанском обществе, представляющий бизнесменов, предпринимателей и собственников. Кризис в экономике повлек за собой негативные демографические процессы, которые проявились в депопуляции населения, массовой миграции русскоязычного населения страны в регионы ближнего и дальнего зарубежья с более стабильной экономической ситуацией и т.д. Вместе с тем в этнической структуре населения Казахстана проявилась позитивная тенденция к росту численности и удельного веса коренного этноса.

Материалы и методы исследования. Исследование проблемы строится на введении в научный оборот широкого круга источников. Это прежде всего официальная статистическая отчетность и материалы периодической печати позволяющие достаточно всесторонне и комплексно изучить наиболее актуальные вопросы развития национальных индустриальных кадров Казахстане в 1989-2009 гг.

В настоящем исследовании применяется принцип историзма, который обеспечивает связь факта или события с другими объектами конкретного исторического процесса. Используются такие основные общенаучные методы, как анализ, синтез, дедукция, индукция, а также, методы исторического исследования: историко-типологический, историко-системный, историко-генетический и историко-сравнительный.

Статистический и математический методы, основанные на использовании математической статистики, стали эффективным инструментом сбора и анализа информации и помогли получить определенные количественные характеристики многих аспектов проблемы.

Методологической базой исследования являются, выводы и обобщения ряда ученых-обществоведов предшествующих лет и современности, теоретические положения выдающихся философов и экономистов.

В изучении проблем занятости, а таковой является и проблема развития национальных индустриальных кадров современного Казахстана, существует ряд теорий: классическая, неоклассическая, марксистская, кейнсианская, монетаристская и т.п. Настоящее исследование строится на теории, разработанной Дж. Кейнсом в его книге «The General Theory of Employment, Interest, and Money» (Keynes, 2018).

«Общая теория занятости, процента и денег» (Keynes, 2018). Основная идея работы Дж. М. Кейнса состоит в том, что рыночные экономические отношения не являются совершенной и саморегулируемой системой. Дж.М. Кейнс был убежден, что только активное вмешательство государства в экономику может обеспечить максимальную занятость и экономический рост. И именно государство, правительственные меры способны ликвидировать экономическую депрессию, кризисы и безработицу посредством регулирования государственных расходов и налогов.

В статье «Employability: Review and research prospects» представлен обзор концепции трудоустройства, принятой в Западной Европе 21 века.

При этом выделяются основные перспективы в концепции трудоустройства (образовательная и государственная, организационная и индивидуальная), которые не являются взаимоисключающими. Авторы также предлагают свою исследовательскую программу для разработки теории и приложений концепции трудоустройства (Guilbert, 2015).

Определенный интерес к глобальным подходам в области занятости населения представляет отчет Международного Экономического Форума (World Economic Forum) «Future of Jobs Report 2025» в котором подробно и всесторонне анализируются следующие вопросы : ситуация на мировом рынке труда в 2025 году, факторы, влияющие на трансформацию рынка труда, общий рост и потеря рабочих мест, перспективы в изменениях профессиональных навыков, стратегии управления персоналом, обзор регионов мира, их экономики и отраслей (Future, 2025).

Для методологического осмысления нашей проблемы ценными являются исследования крупных казахстанских историков, созданные с конца 1980-х годов и в условиях суверенитета нашего государства. В эти годы наступает новый этап в развитии экономической и исторической науки Казахстана, начинается критическое переосмысление прошлого нашего народа.

Работы С.Б. Нурмухамедова, М.Х. Асылбекова (Nurmukhamedov, 1992) ознаменовали начало концептуального переосмысления проблемы сверхиндустриализации, формирования и развития рабочего класса, его национального отряда, занятости населения в индустриальных отраслях экономики. Исследования М.Х. Асылбекова отличают применение новых подходов к указанной проблеме, а также всесторонний анализ социально-экономических, демографических последствий индустриализации, объективная, исторически правдивая оценка процесса формирования национальных индустриальных кадров.

Труды Татимова М.Б. также имеют важное теоретико-методологическое значение. В монографии «Социальная обусловленность демографических процессов» (Tatimov, 1989) исследователь доказывает, что демографические процессы необходимо рассматривать в системе социальных отношений и в связи с другими видами жизнедеятельности населения. Опираясь на принцип историзма, Татимов М.Б., определил социально-исторические закономерности динамики народонаселения, имеющей глобальный характер, обращая внимание и на региональные особенности.

Результаты и обсуждение

В исторической науке Казахстана проблема исследования получила определенное освещение. В разработке проблемы национальных индустриальных кадров на современном этапе большой научно-практической интерес представляет монография М.Х. Асылбекова, В.В. Козиной «Казахи» (Asylbekov, 2000). В этой работе на фоне развития народонаселения Казахстана, анализируются демографические тенденции казахского народа в 1980-1990-е годы: динамика численности, региональное размещение, половозрастная структура, социальный состав, профессиональные доминанты, уровень

образования, миграционные процессы и т.д. Научная ценность и новизна монографии состоит в том, что она написана на основе разнообразных достоверных источников, в том числе вводимых в научный оборот на тот период впервые, это прежде всего материалы переписи населения Казахстана 1999 года и последние статистические сборники.

Определенные аспекты данной проблемы были раскрыты в публикациях автора статьи (Asylbekova, 2001). Демографическому развитию Казахстана в межпереписное десятилетие 1979-1989 гг. посвящена монография Асылбекова М.Х. и Козиной В.В. «Демографические процессы современного Казахстана», Некоторые аспекты занятости населения Казахстана в 1979-1989 гг. рассматриваются в монографии Асылбекова М.Х. и Козиной В.В. «Демографические процессы современного Казахстана» (Asylbekov, 1995).

В другой монографии Асылбекова М.Х. и Козиной В.В. «Демографическое развитие Республики Казахстан в условиях суверенитета» (Asylbekov, 2001).

наряду с демографическими процессами в Республике Казахстан в первые 10 лет суверенитета, исследуют и такие вопросы, как трудовые ресурсы, безработица, трудовая миграция.

Из краткого анализа степени разработанности проблемы можно сделать следующий вывод. Свою максимально всестороннюю, комплексную научную разработку история национальных индустриальных кадров получила в советский период. Именно тогда по данной тематике было опубликовано огромное количество научных трудов, прежде всего монографий. В советской историографии наша научная проблема изучалась с точки зрения основополагающих положений марксизма-ленинизма: о гегемонии пролетариата; о возможности перехода ранее отсталых народов Советского Востока к социализму, минуя капитализм, при помощи русского рабочего класса; о ликвидации фактического неравенства народов этого региона и т.д. (История рабочего класса, 1987, 21). Из многообразия публикаций этого периода следует выделить монографические исследования А.Н. Нусупбекова (Nusupbekov, 1966) Асылбекова М.-А.Х. (Asylbekov, 1973).

В советской историографии нашей темы особое место принадлежит двум томам «Истории рабочего класса Советского Казахстана» (Istoriya rabocheho klassa, 1987). Эти книги стали обобщением всего позитивного, что было достигнуто в исторической науке республики по истории рабочего класса, его национального отряда.

Среди работ постсоветского периода особую ценность представляют статьи Асылбекова М.-А.Х., которые имеют методологическое, концептуальное значение для разработки нашей проблемы. В статье «Индустриализация Казахстана и ее социально-экономические последствия» М.Х. Асылбеков рассматривает нашу проблему с применением новых концептуальных подходов (Asylbekov M.KH., 1993). Здесь объективно освещается идейная борьба 1920-х - начала 1930-х годов вокруг путей индустриализации республики и создания национальных рабочих кадров.

Большой интерес представляет статья М.Х. Асылбекова и А.Ш. Алтаева «О концептуальном переосмыслении проблем истории индустриального развития и рабочего класса Казахстана» как одна из первых попыток начавшегося процесса пересмотра нашей тематики на основе новых подходов, оценок в духе гласности, в условиях развития республики как суверенного демократического государства (Asylbekov, 1993). Здесь содержится объективная, выдержанная, корректная оценка обществоведческой литературы по истории индустриального развития и кадров, созданной в то время, «когда ученые не имели возможности в условиях господства тоталитарного режима зная и понимая о многих назревших противоречиях и проблемах, изложить их с должной глубиной».

К сожалению, на сегодня в современной казахстанской исторической науке ощущается явный недостаток в исследованиях в области социальной истории в новых политических и экономических реалиях. Очевидная социально-экономическая актуальность настоящей проблемы диктует необходимость продолжения всестороннего, комплексного изучения истории труда и проблемы занятости населения, как один из ее аспектов, в исторической ретроспективе. Настоящая работа, на наш взгляд, является скромной попыткой возрождения научно-практического интереса к вопросам современной социально-экономической истории Республики Казахстан.

В рыночных условиях видоизменились как социальные источники, так и формы пополнения национальных кадров республики. К ранее существовавшим источникам, как выпускники и профессионально-технических учебных заведений, средних специальных и высших учебных заведений, а также демобилизованные воины прибавились сокращенные из государственных учреждений служащие, а также оказавшиеся безработными рабочие и инженерно-технические работники государственных промышленных предприятий, строительных и транспортных организаций, совхозов и незначительное число колхозников, а также часть так называемых самостоятельных работников, которые не имеют возможности вести самостоятельное предпринимательское дело или малый бизнес. Основной формой пополнения становится прием на работу непосредственно самими предприятиями и организациями, в том числе как выпускников учебных высших и средних специальных заведений, так и профессионально-технического образования.

В республике в результате активно проведенных экономических реформ, появилось многообразие форм собственности во всех отраслях экономики, т.е. возникли качественно новые условия жизнедеятельности рабочей силы. Мы наблюдаем также перераспределение занятого населения по предприятиям с различной формой собственности. Так, в 1996-1999 гг. сократилось число работников, занятых на предприятиях государственной собственности – с 2.386,7 тыс. чел. до 1.399,4 тыс.чел., или на 987,3 тыс.чел. Одновременно выросло количество лиц, работающих на предприятиях частной собственности – на 1.519,4 тыс.чел. (с 3.066,0 тыс.чел. до 4.585,4). Вместе с сокращением численности работников государственных предприятий, сократился и их

удельный вес в составе занятого населения с 36,6% до 22,9% и, наоборот, доля лиц, занятых на частных предприятиях выросла с 47,0% до 75,1% (Trud i zanyatost', 2001) т.е. мы наблюдаем перераспределение работников между предприятиями и организациями государственной и частной собственности.

Динамика численности и состава как национальных кадров, так и работников народного хозяйства Казахстана в целом в условиях независимости резко менялась и ее можно условно разделить на два этапа. Первый этап – 1991-1999 гг., когда происходит резкое сокращение численности работников народного хозяйства, в том числе занятых в индустриальных отраслях, в том числе и национальных кадров. Второй этап – начиная с 2000 г. происходит увеличение, хотя и медленное, их численности и рост удельного веса казахов в индустриальных отраслях труда. Заметим, что рост удельного веса национальных кадров был характерен и для первого этапа, о чем скажем ниже.

На первом этапе, в связи с переходом к рыночным отношениям, в связи с сокращением производства и закрытием многих крупных промышленных предприятий, строительных и транспортных организаций и др., численность их работников резко сократилась. В 1992-1999 гг. их число уменьшилось почти на 3 млн 850 тыс. чел., т.е. более чем в 2,6 раза (с 6262,6 тыс. до 2412 тыс.). Эта тенденция особенно сильно проявилась в индустриальных отраслях, где сократилось более 1 млн 816 тыс. чел. или более чем в 3 раза, что несколько выше среднего по народному хозяйству и указанного уже показателя (более чем в 2,6 раза). Наиболее крупный урон понесло строительство – здесь этот уровень достиг более чем в 7,2 раза (с 653,6 тыс. до 90,9 тыс.). На транспорте контингент сократился почти в 2,7 раза (с 630,3 тыс. до 233,9 тыс.), а в промышленности – почти в 2,2 раза (с 1431,5 тыс. до 155,5 тыс. (Подсчитано на основе данных следующих статистических сборников: Статистический ежегодник Казахстана за 1992 год. Алматы: Госкомстат РК 1993, с.42; Статистический ежегодник Казахстана за 1993 год. Алматы: Госкомстат РК 1994, с.48-49; Статистический ежегодник Казахстана за 1994 год. Алматы: Госкомстат РК 1995, с.52-53; Статистический ежегодник Казахстана. Алматы, Госкомстат РК 1996, с.38-39; Статистический ежегодник Казахстана. Алматы: Нацстатагенство 1997, с.40; Статистический ежегодник Казахстана. Алматы: Агенство Республики Казахстан по статистике 1999, с.43-44; Статистический ежегодник Казахстана. Алматы: Госкомстат РК 2000, с.48-50).

Анализ статистических материалов по труду и занятости населения в Республике Казахстан показывает ряд особенностей в изменениях численности, возрастном и национальном составе работников народного хозяйства вообще, казахов в индустриальных отраслях в особенности, в особенности в переходный к рыночным отношениям период. Главной особенностью развития кадров как народного хозяйства в целом, так и его индустриальных отраслей, явилось общее сокращение их численности, о чем уже говорилось выше. Другая особенность этого процесса заключалась в крупных изменениях в национальном составе работников, приведших не только к сокращению численности, но и удельного

веса русских, украинцев и немцев, которые до этого традиционно составляли подавляющее большинство. Это объяснялось выездом многих из них из Казахстана на свою историческую родину, экономическими трудностями и текучестью рабочей силы. Только за 2 года, 1996-1997 гг., по сравнению с 1995 годом, число русских работников в Казахстане уменьшилось на 566 тыс. чел. – 31,4% (с 1 млн 803,3 тыс. до 1 млн 237,3 тыс.), а немцев – на 76,0 тыс. – 45% (с 169,6 тыс. до 93,6 тыс.). Резкое сокращение численности русских и немцев наблюдалось в первую очередь в индустриальных отраслях, где только за эти два года ряды русских передели на 565,9 тыс.чел., т.е. на 31,4% хотя их удельный вес оставался на прежнем уровне – 37,2%. На транспорте их стало меньше на 45,4 тыс.чел., т.е. на 29,9% (с 162,2 тыс. до 116,7 тыс.), а удельный вес снизился с 41,5% до 38,7%. Число русских на строительстве сократилось почти на половину – на 48,7% (78,6 тыс.чел., с 161,4 тыс. до 82,7 тыс.), а их удельный вес упал с 51,6% до 49,1%. (Trud i zanyatost', 2001, 66-74).

Третья особенность развития национальных кадров народного хозяйства вообще, его индустриальных отраслей в частности, заключалась в таком противоречивом процессе, когда их численность также уменьшилась, как и представителей русской, немецкой и других национальностей, но и, одновременно, рос их удельный вес. Так, например, в 1992-1999 гг. численность казахов в народном хозяйстве сократилась более чем на половину – на 50,3% или на 1 млн 1828 тыс. чел. (с 2437,8 тыс. до 1165,0 тыс.), из индустриальных отраслей в этом отношении особенно пострадало строительство, которое потеряло 77,4% своих национальных кадров – 110,2 тыс. чел. (с 142,4 тыс. до 32,2 тыс.). Потери казахов на транспорте и связи составили почти их половину – 48,8% – 98,4 тыс. чел. (с 201,5 тыс. до 103,3 тыс.). В промышленности казахов стало меньше на 32,8% – 113,7 тыс. (с 346,1 тыс. до 232,4 тыс. чел.). Тем не менее представительство национальных кадров в народном хозяйстве республики вообще, в его индустриальных отраслях в особенности, в эти трудные годы росло и укреплялось, в первую очередь через рост их удельного веса среди работников. Так, например, их доля по Республике выросла на 11,4%, с 36,9% до 48,3%, в том числе: в промышленности – на 9,2%, с 24,1% до 33,3%, на строительстве – на 15,8%, с 21,8% до 36,6%, транспорте и связи – на 12,2%, с 31,9% до 44,1%.

Ведущие тенденции профессионально-отраслевых приоритетов коренного этноса можно проследить по опубликованным официальным статистическим источникам, при этом необходимо помнить, что они отражают картину только на фиксированном рынке труда. Среди всех работников народного хозяйства республики казахи составляли в 1996 г. – 44,6%, в 1999 г. - 48,9%, в том числе молодежь – от 16-29 лет – соответственно – 13,1 и 13,6% (Trud i zanyatost', 2001, 66-74).

Среди отраслей материального производства коренной этнос традиционно преобладал в сельском хозяйстве – в 1996 г. – 55,4%, 1997 г. – 55,4%, 1998 г. – 56,2%. Однако к 1999 г. их удельный вес здесь сократился до 48,9%. При этом

происходило уменьшение и абсолютных показателей, так в течение указанных годов численность казахов, занятых в аграрном секторе экономики республики ежегодно регулярно сокращалась – с 517132 чел. в 1996 г., до 365494 чел. в 1997 г., до 263428 чел. в 1998 г., до 134096 чел. в 1999 г. Одновременно наблюдалось сокращение как абсолютных показателей, так и относительных показателей участия казахской молодежи в сельскохозяйственном производстве. Удельный вес ее уменьшился соответственно с 14,8% до 13,6%, а численность с 137861 чел. до 30768 чел. (Trud i zanyatost', 2001, 66-74).

В результате кризисного состояния сельского хозяйства, роста безработицы, резкого падения уровня жизни происходит массовый отток сельского казахского населения, в первую очередь молодежи, в большие города, где они пытаются с огромными трудностями влиться в рыночные отношения, занять свою нишу в обществе. И надо подчеркнуть, что это очень болезненный процесс, сопряженный с материально-финансовыми затруднениями, отсутствием прописки, своего собственного жилья, востребованной профессии, стабильными заработками и языковым барьером.

Так же традиционно сохранилось заметное представительство коренного этноса на транспорте – в 1996 г. – 39,1% (молодежи – 10,0%), в 1998 г. среди работников транспорта и связи казахи составляли 42,3% (молодежь – 9,8%), в 1989 г. – 44,9%, молодежь – 10,4% (Trud i zanyatost', 2001, 66-74).

С конца 1990-х наблюдался стабильный рост удельного веса казахов в строительстве, который составил в 1996 г. – 29,2%, в 1997 – 30,0%, в 1998 г. – 33,9%, в 1999 г. – 36,6%. С некоторыми колебаниями росло участие казахской молодежи в этой отрасли экономики (в 1996 г. – 8,1%, 1997 г. – 7,2%, 1998 г. – 8,4%, 1999 – 9,3%). Однако с ростом удельного веса участия коренного этноса в строительстве республики, произошло сокращение их численности почти в 2 раза с 67193 чел. в 1996 г. до 33274 в 1999 г.). Подобная же тенденция развивалась и с казахской молодежью, ее численность уменьшилось в 2 раза, с 18 680 чел. в 1996 г., до 8498 чел. в 1999 г. (Trud i zanyatost', 2001, 66-74).

Сокращение за столь короткий временной отрезок численности как работников строительства (с 230069 чел. в 1996 г. до 90999 чел. в 1999 г.), так и казахов, занятых в этой отрасли, объясняется спадом капитального и жилищного строительства, традиционно высокой текучестью рабочей силы в этой отрасли индустриального труда, оттоком определенной части строителей в другие сферы экономической деятельности. Согласно официальным статистическим данным, большая часть строителей состояла из представителей русскоязычных этносов, прежде всего русских. В 1996 г. их доля здесь достигла 50,7% всех работников отрасли, в 1999 г. – 49,1%. Необходимо отметить, что тенденция сокращения общей численности распространилась и на работников русской национальности, их количество здесь уменьшилось соответственно со 116163 чел. до 82721 чел., что было обусловлено указанными выше причинами, которые вызвали миграцию их значительной части на свою историческую родину (Trud i zanyatost', 2001).

Что же касается промышленного производства, то здесь развивается позитивная тенденция постоянного и устойчивого роста представительства коренного населения в составе работников отрасли. Так, их удельный вес поднялся с 29,4% в 1996 г. до 33,3% в 1999 г. При этом доля казахской молодежи здесь практически не изменилась – 9,2% в 1996 г. и в 1999 г. Одновременно с этим процессом, произошло сокращение общей численности работников казахской национальности соответственно с 254237 чел. до 218173 чел., в том числе казахской молодежи соответственно с 79399 чел. до 60379 чел. Последняя тенденция объясняется, как уже отмечалось, общим кризисным состоянием экономики, свертыванием промышленного производства, сокращением рабочих мест. Эти же причины вызвали сокращение общей численности всех работников отрасли соответственно с 864324 чел. до 655594 чел. (Trud i zanyatost', 2001, 66-74).

Как и прежде значительная часть занятых в промышленности состояла из представителей неказахского населения, в основном из русских, здесь их удельный вес достиг в 1996 г. – 48,9%, в 1997 г. – 49,5%, при этом их численность сократилась соответственно с 422443 чел. до 377363 чел. Рост удельного веса русских в составе работников промышленности объяснялся в основном уменьшением доли работников немецкой национальности, которые составляли в 1996 г. – 3,1%, в 1997 г. – 2,8% всех занятых в отрасли (Trud i zanyatost', 2001).

В эти годы происходит значительное омоложение работников народного хозяйства, прежде всего его индустриальных отраслей, что также является особенностью развития в первую очередь национальных кадров в условиях независимости Республики Казахстан. Это происходило из-за сокращения численности и удельного веса русских, украинцев, немцев и других, в основном трудоспособного, но старшего возраста, с одной стороны, и значительного постоянного притока молодежи, в особенности казахов из сельской местности, с другой. Так, например, в 1992 г. молодежь в возрасте 16-29 лет составляла 24% или почти четвертую часть работников республики. В последующие годы, хотя происходит уменьшение численности этой молодежи как за счет ее текучести, так и перехода в более старшую возрастную группу, удельный вес сохраняет свою стабильность в пределах 22-24%.

В индустриальных же отраслях экономики республики этот процесс имел некоторую отрицательную тенденцию. В промышленности удельный вес молодежи до 30 лет сократился на 3,6% (с 26,1% до 22,5%), на строительстве – на 1,3% (с 19,9% до 18,6%), транспорте и связи – на 1,9% (с 22,1% до 20,2%). Тем не менее значительный приток молодежи в возрасте, несмотря на некоторое уменьшение ее численности в составе работников этих отраслей, обеспечивал дальнейшее развитие процесса омоложения индустриальных кадров республики.

В этом отношении решающим явилось влияние новых притоков молодых казахов в народное хозяйство республики, в особенности в его индустриальные

отрасли. Благодаря этому наблюдается постоянный рост удельного веса казахов среди молодежи до 30 лет. Так, например, если в 1993 г. этот показатель в целом по народному хозяйству составлял 40,6%, то начиная с 1994 г. перевалил более половины – 54,1%, а к 2000 г. достиг 56,8%, т.е. за эти годы удельный вес казахской молодежи до 30 лет вырос на 16,2%. Это привело, соответственно, к увеличению доли казахской молодежи до 30 лет в общем составе работников народного хозяйства республики. Так, если в 1993 г. казахи в возрасте до 30 лет составляли 9,6% (551,4 тыс.чел.) всех работников народного хозяйства, то, начиная с 1994 г., их удельный вес, несмотря на значительное сокращение численности, постоянно растет: в 1994 г. – 11,9% (645,5 тыс.); 1995 г. – 13,1% (625,2 тыс.); 1996 г. – 13,1% (538,7 тыс.); 1997 г. – 13,2% (448,5 тыс.); 1998 г. – 13,3% (384,3 тыс.); 1999 г. – 13,6% (328,7 тыс.), т.е. за эти годы доля национальных кадров в народном хозяйстве выросла на 4,0%.

Более значительным явился рост удельного веса молодых казахов как среди молодежи до 30 лет, так и в общем составе работников индустриальных отраслей экономики, что явилось конкретным выражением увеличения численности и удельного веса коренного населения и крупных миграционных оттоков представителей других этносов в условиях суверенитета Казахстана. Так, например, казахи до 30 лет в рядах молодежи этого возраста в промышленности в 1999 г. составляли 40,9% против 24,6% в 1993 г., т.е. выросли на 16,3%, на строительстве – увеличились на 14,2%, (с 35,5% до 49,7%), транспорте – на 14,8% (с 36,4% до 51,2%). Соответственно это сказалось на повышении удельного веса казахской молодежи до 30 лет в общей численности работников этих отраслей, как, например, в промышленности на 2,6% (с 6,5% до 9,1%), на строительстве – на 2,2% (с 7,1% до 9,3%), строительстве – на 1,9% (с 8,5% до 10,4%).

Таким образом, из анализа статистических материалов видно, что в 1990-ые годы происходило сокращение численности работников как народного хозяйства республики, так и его индустриальных отраслей, а также и национальных кадров, занятых как в них и так в экономике республики в целом. Это – во-первых. Во-вторых, при этом происходит рост удельного веса молодежи в возрасте до 30 лет, что в определенной степени омолаживает ряды работников как народного хозяйства, так и его индустриальных отраслей. В-третьих, в тесной связи с этим выросли ряды более молодых национальных кадров, которые в 1999 г. составили уже более половины (56,8%) молодежи в возрасте до 30 лет среди работников республики, а в промышленности – 33,3%, на строительстве – 36,6%, транспорте и связи – 44,1%. В-четвертых, благодаря этому, национальные кадры в экономике Казахстана стали преобладать и по численности, и по удельному весу, по сравнению с представителями других национальностей. В 1999 г. их удельный вес достиг почти половины (48,3) работников республики, хотя это показывает все еще слабое представительство по сравнению с их долей в составе населения Казахстана (53,4%). В индустриальных отраслях экономики, где казахи традиционно составляли

меньшинство по сравнению с русскими, их удельный также значительно вырос: в промышленности – до 33,3% (против 24,2%), на строительстве – 36,6% (против 21,8%), а транспорте и связи 44,1% (против 31,9%).

Таковы основные итоги первого этапа изменений в численности и составе как работников народного хозяйства Казахстана, так и его национальных кадров в условиях независимости.

Отметим некоторые особенности второго этапа, который условно начинается с 2000 г., и главной его особенностью является рост численности работников народного хозяйства в целом, и национальных кадров в особенности. В 2000-2005 гг. среднегодовая численность наемных работников народного хозяйства выросла (См.: Приложение У) на 32,4% (с 3504,4 тыс. чел. до 4640,5 тыс.). Основной рост происходил за счет сельскохозяйственных работников, ряды которых выросли на 95,5% (с 309,2 тыс. до 604,5 тыс.). В промышленности этот рост составил всего 4,2% (838,3. до 870,4 тыс.). Здесь в основном росли отряды работников горнодобывающей (на 34,7%, с 136,8 тыс. до 184,3 тыс. чел.) и отраслей производства электроэнергии, газа и воды (на 14,6%), с (145,2 тыс. до 167,1%). Число же работников обрабатывающей промышленности сократилось на 6,7% (с 556,3 тыс. до 540,5 тыс.). Значительно увеличилась численность строителей на 90,4% (с 184,5 тыс. до 353,4 тыс.).

Транспортников и связистов стало меньше на 8,6% (с 440,4 тыс. до 402,5 тыс.). Что же касается национальных кадров, то данных об их численности и удельном весе среди наемных работников за эти годы не имеются. Отрывочные не статистические материалы дают основание считать, что начиная с 2000 г. растет не только их численность как среди работников экономики Казахстана в целом, так и в ее индустриальных отраслях. Так, например, в 2000 г. по сравнению с 1999 г., т.е. только за 1 год, списочная численность работников выросла на 2,0% (с 2412,7 тыс. до 2461,2 тыс.), в том числе казахов – на 5,2% (с 1165 тыс. до 1225,3 тыс.), а их удельный вес поднялся на 0,5% (с 48,3% до 48,8%). Ряды же национальных кадров в возрасте до 30 лет выросли на 6,5% (с 328,7 тыс. до 350,2 тыс.), их удельный вес в составе всех работников поднялся за один год на 0,6% и достиг 14,2%, а их доля в рядах молодежи до 30 лет на 2,1% (с 56,8% до 58,9%), т.е. составляли более половины этой группы работников. Мы твердо уверены, что эта наметившаяся тенденция роста как численности, так и удельного веса национальных кадров в рядах наемных работников, занятых в экономике республики вообще, в ее индустриальных отраслях в особенности, успешно развивается и в настоящее время – в начале XXI века. В территориальном аспекте национальные кадры преобладали в областях компактного проживания коренного этноса, в регионах с высокой сосредоточенностью казахов. В Кызылординской области их удельный вес достиг 90,9% в 1996 г. и 1999 г., Атырауской – соответственно – 84,7 и 85,4%, Мангистауской – 68,4% и 70,5%, Жамбылской – 62,6 и 61,7%, Южно-Казахстанской – 62,0 и 63,8%, Актюбинской – 58,3 и 65,0%, Западно-Казахстанской – 55,6 и 57,9% (Trud i zanyatost', 2001, 75-78). В остальных

областях они в рядах занятого населения были представлены незначительно, большая часть работающих в них состояла из представителей европейских национальностей – русских, немцев, украинцев. Это в первую очередь относится к Восточно-Казахстанской области, здесь удельный вес русских среди работников поднялся до 55,9% в 1997 г. (в 1996 г. – 54,5%), Северо-Казахстанской области – соответственно – 48,5% (49,2%), Карагандинской – 48,3% (47,8%) и т.д. (Trud i zanyatost', 2001, 75-78). В г. Алматы, самом крупном городе республике – наблюдалась следующая тенденция: с одной стороны, удельный вес работников казахской национальности в рядах работающих вырос с 37,3% в 1996 г. до 43,9% в 1999 г., с другой стороны – численность национальных кадров постоянно ежегодно сокращалась (соответственно со 125314 чел. до 104088 чел.). Подобный процесс объясняется естественным и механическим движением населения, в том числе и переселением в новую столицу Республики Казахстан г. Астану. В последней же наметился как рост общей численности национальных кадров, так и их удельного веса в составе занятого населения – в 1998 г. – 36,1%, в 1999 – 42,0% (Trud i zanyatost', 2001, 75-78).

Согласно официальной статистике, значительная часть коренного населения предпочитает профессии, связанные с интеллектуальным трудом. Отрадным является то, что растет участие казахов в органах государственного управления – в 1998 г. их доля составила 60,6%, в 1999 г. – 66,4% (в том числе казахской молодежи – соответственно 20,1% и 22,8%), предприятиях финансовой деятельности – 52,0 (молодежи – 18,5%) и 53,9% (молодежи – 20,3%) (Trud i zanyatost', 2001, 71-74). Позитивным является то, что казахи по-прежнему преобладают в сфере образования - соответственно – 61,5% и 62,3%, здравоохранении и социальных услугах – 56,5% и 55,0%, культуры – 55,1% и 54,5%. Однако представительство казахской молодежи из-за низкой заработной платы в этих отраслях остается слабым. Так, удельный вес молодежи из коренного этноса составил в здравоохранении и социальных услугах 190% и 170%, в образовании – 16,9% и 17,7% в учреждениях культуры – 13,9% и 13,8% (Trud i zanyatost', 2001). В сфере науки и искусства доля работников коренной национальности составила соответственно 35,6% и 37,3%, 47,0% и 46,2% и это в основном люди среднего и старшего возраста т.к. удельный вес молодежи здесь был достаточно низкий: в научных учреждениях – 7,7% и 8,2%, в сфере искусства -10,1% и 12,7% (Trud i zanyatost', 2001, 71-74).

Эти данные говорят о том, что из-за финансово-экономической незащищенности, сокращения рабочих мест, обострения безработицы, хронических невыплат, итак, невысоких зарплат, резкой инфляции и подорожания жизни казахская молодежь, впрочем, как и молодежь вообще, уходит из указанных сфер интеллектуального труда в мелкий, средний бизнес, в сферу оказания платных услуг. Сейчас мы наблюдаем процесс достаточно широкого вливания и адаптации коренного этноса, особенно молодежи в различных отраслях рыночных отношений. Так, участие казахов заметно

выросло в организаций, связанных с операциями с недвижимым имуществом, арендой, услугами предприятий – соответственно с 44% до 49,8% (молодежи с 12,7% до 5,2%), в деятельности экстерриториальных организаций – соответственно – 49,2% и 50,0% (молодежи - 9,8% и 8,0%), в предоставлении коммунальных, социальных и персональных услуг – 43,4 и 44,6%, (молодежи – 11,6% и 11,7%) (Trud i zanyatost', 2001, 71-74). Среди работников гостиниц и ресторанов представители коренного этноса составляли 42,2% и 44,1% (в том числе молодежь - 17,5% и 18,4%), автомобилей и изделий домашнего пользования – 42,1% и 37,4 (молодежи – 10,8% и 10,2%) (Trud i zanyatost', 2001).

В современных условиях подготовка высококвалифицированных рабочих и специалистов из казахов становится актуальной проблемой для развития индустриальных отраслей экономики, где стали острее ощущать нехватку профессионально подготовленных кадров. В начале 2005 г. в республике имелось 250 профессиональных школ, 57 профессиональных лицеев, 415 колледжей, 146 профессиональных учебных центров, в которых обучалось около 99 тыс.чел. (для сравнения, в высших учебных заведениях обучалось 525 тыс.чел.). Численность учащихся в общеобразовательных школах растет, число учебных заведений и учащихся в системе профессионального начального образования стабильно сокращается. Специалисты убеждены, что, если не изменить сложившуюся ситуацию коренным образом, «проблема растущего дефицита рабочих кадров для приоритетных отраслей будет решаться за счет ввоза иностранной рабочей силы, что, кстати, сегодня наблюдается».

В разрезе специальности состав колледжей и лицеев республики характеризуется следующим образом: медицинские – 10%, гуманитарные – 13%, экономические – 20%, образования – 21%, транспорта – 7%, информатики и вычислительной техники – 6%, искусства и культуры – 3%, нефти и газа – 3%, строительства – 2%, энергетики – 2%, связи – 2%, сельского и лесного хозяйства – 2%, машиностроения – 1%, сфера обслуживания – 1% и т.д (Trud v Kazakhstane, 2005). Подобное положение в подготовке кадров в системе профессионального образования привело к тому, что уровень занятости населения на рынке труда в начале 2005 г. составил 72%. Сложилась достаточно парадоксальная ситуация, когда при наличии вакантных мест на индустриальных предприятиях и в аграрном секторе, сохраняется значительная часть незанятого трудоспособного населения (Trud v Kazakhstane, 2005). Вместе с тем, отдельные промышленные предприятия самостоятельно занимались подготовкой собственных рабочих кадров. В этом направлении успешно работали такие предприятия, как ТОО «Богатырь Аксес Комир», АО «ССПО», НАК «Казатомпром», ОАО «Рахат» и др. Таким образом, ведущие работодатели и предприниматели, занятые в сфере индустриального производства, твердо убеждены, что система профессионально-технического образования республики требует реформирования с учетом потребностей рынка. При этом ядром государственные политики в области трудовых ресурсов должна стать

задача создания системы качественного, профессионального образования, прежде всего, системы начальной и средней профессиональной подготовки.

Заключение

Анализ численности и состава национальных кадров Казахстана позволяет сделать следующие выводы: во-первых, со второй половины 1980-х и в 1990-е годы проявилась и укрепляется позитивная тенденция роста удельного веса национальных кадров в ведущих отраслях материального производства - промышленности и строительстве, хотя он все еще ниже, чем их доля в составе населения республики. Основную массу коллективов, как и прежде, продолжали составлять представители европейских этносов. Традиционно коренной этнос был более широко представлен в аграрном секторе экономики и на транспорте. Во-вторых, продолжался процесс перераспределения занятого населения между сферами физического и умственного труда, часть казахского этноса пополняет ряды работников интеллектуального труда.

Таким образом, 1991-2009 гг. – это годы обновления и возрождения национальных кадров индустрии в условиях суверенитета Казахстана, когда в Республике произошла смена политического строя, экономической основы и социальной структуры. В указанный период национальные кадры пережили этап обновления своих рядов, тогда их ряды сильно поредели, а число сократилось на половину, с 690 тыс. в 1992 г. до 354 тыс. в 1999 г., многие кадровые работники оказались не у дел. Только с 2000 г. началось восстановление рядов национальных кадров, они постепенно, хотя и медленно, начали расти. Но пробелы в формировании национальных кадров индустрии Казахстана, существовавшие как в дооктябрьский, так и советский периоды, остались и в период исследования. Наблюдалось все еще слабое представительство казахов в промышленности – в 2000 г. – 34,8%, строительстве – 42,4% и транспорте - 46,5%, что ниже доли казахов в составе населения республики; все еще среди казахов преобладали мало и неквалифицированные, отсюда низкооплачиваемые и необеспеченные жильем и другими условиями быта рабочие, в результате – сильная текучесть рабочей силы и слабые позиции постоянных кадров и т.д. К сожалению, проблема занятости коренного населения остается актуальной и сейчас, Нами предлагается комплекс рекомендаций по ускорению процесса формирования и роста национальных кадров в индустриальных отраслях экономики Казахстана в современных условиях. Необходимо внести существенные коррективы в социально-демографическую и миграционную политику Республики Казахстан. Прием на работу производить не только через органы службы занятости, но и непосредственно самими промышленными предприятиями, строительными и транспортными организациями. Набор новой рабочей силы следует осуществлять в трудоизбыточных районах, обеспечив вновь принятых для переезда на место работы всем необходимым. Необходимо расширить подготовку рабочих массовых профессий непосредственно на производстве через краткосрочные курсы, ученичества, путем бригадного

и индивидуального обучения, прикрепления к высококвалифицированным рабочим и т.д. Рекомендуется развивать и совершенствовать систему профессионально-технического образования, колледжей индустриального профиля для подготовки казахской молодежи, а также сеть учебных заведений по подготовке работников для отраслей с преимущественным применением женского труда. Основой всех этих изменений является несомненно успешное продолжение новой индустриализации Казахстана, введение в эксплуатацию новых производственных и расширение действующих предприятий и отраслей экономики, а следовательно, и создание новых рабочих мест.

Литература

- Future of Jobs Report 2025 (2025) Geneva, Switzerland. – 290 p.
- Keynes J.M. (2018) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Springer International Publishing, Camdridge, UK. – 404 p.
- L.Guilbert, J.Bernaud, B.Gouvernet, J.Rossier (2015). *Employability: Review and research prospects*. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*. – V.16. – P.69-89.
- Асылбеков М.Х. Индустриализация Казахстана и ее социально-экономические последствия. *Мысль*. – 1993. – №4. – С. 85-90.
- Асылбеков М.Х. Формирование и развитие кадров железнодорожников Казахстана. – Алма-Ата: Наука, – 1973. – 328 с.
- Асылбеков М.Х., Алтаев А.Ш. О концептуальном переосмыслении проблем истории индустриального развития и рабочего класса Казахстана. *Вестник АН КазССР*. – 1993. – № 4. – С. 66-75.
- Асылбеков М.Х., Козина В.В. Демографические процессы современного Казахстана. – Алматы: Оркениет, – 1995. – С. 38.
- Асылбеков М.Х., Козина В.В. Казахи. (демографические тенденции в 80-90-х годов). – Алматы: Оркениет, 2000. – 102 с.
- Асылбеков, М. Х. Демографическое развитие Республики Казахстан в условиях суверенитета. Асылбеков М.Х., Козина В.В. – А. : Оркениет, – 2001.
- Асылбекова Ж.М. К изучению истории формирования национальных кадров в Казахстане. *Вестник Академии Гуманитарных Наук*. – 2001. – № 1. – С. 3-11; Ее же. О национальных кадрах индустрии Казахстана в 1946-1960 гг. *Поиск*. – 2002. – №2. – С.76-82.
- История рабочего класса Советского Казахстана. – Алма-Ата: Наука, – 1987. – Т.1. – С.21.
- Нурмухамедов С.Б. Индустриализация и рабочий класс Казахстана (1926-1941 гг.): опыт концептуального переосмысления проблемы. – Алматы, 1992; Асылбеков М.Х. Индустриализация Казахстана и ее социально-экономические последствия. *Мысль*. – 1993. – № 4. – С.85-90; Асылбеков М.Х., Алтаев А.Ш. Тяжкое наследие прошлого. *Мысль*. – 1995. – № 3. – С.60-64.
- Нусупбеков А.Н. Формирование и развитие Советского рабочего класса в Казахстане. – Алма-Ата: Наука, – 1966. – 244 с.
- Татимов М.Б. Социальная обусловленность демографических процессов. – Алма-Ата: Наука, 1989. – 128 с.
- Труд в Казахстане. – 2005. – № 3. – С. 27; Труд в Казахстане. – 2004. – №3. – С. 25.
- Труд и занятость населения в Казахстане. *Стат.сборник*. – Алматы: Казстатинформ, – 2001. – 256 с.

References

- Asylbekov M.KH. (1973) *Formirovaniye i razvitiye kadrov zheleznodorozhnikov Kazakhstana* [Formation and development of personnel of railway workers in Kazakhstan]. – Alma-Ata: Nauka. – 328 s. (in Russ).

Asylbekov M.KH. (1993) Altayev A.SH. O kontseptual'nom pereosmyslenii problem istorii industrial'nogo razvitiya i rabocheho klassa Kazakhstana [On the conceptual rethinking of the problems of the history of industrial development and the working class of Kazakhstan]. – Vestnik AN KazSSR. – № 4. – S. 66-75. (in Russ).

Asylbekov M.KH. (1993) Industrializatsiya Kazakhstana i yeye sotsial'no-ekonomicheskiye posledstviya [Industrialization of Kazakhstan and its socio-economic consequences]. – Mysl'. – №4. – S. 85-90. (in Russ).

Asylbekov M.KH. (1995), Kozina V.V. Demograficheskiye protsessy sovremennogo Kazakhstana [Demographic processes of modern Kazakhstan]. – Almaty: Orkeniyet, – 1995. – S. 38. (in Russ).

Asylbekov M.KH. (2000) Kozina V.V. Kazakhi. (demograficheskiye tendentsii v 80-90-kh godov) [Kazakhs. (Demographic trends in the 80-90s)]. – Almaty: Orkeniyet, 2000. – 102 s. (in Russ).

Asylbekov, M.KH. (2001) Demograficheskoye razvitiye Respubliki Kazakhstan v usloviyakh suvereniteta [Demographic development of the Republic of Kazakhstan in conditions of sovereignty]. Asylbekov M.KH., Kozina V.V. – A.: Örkeniyet (in Russ).

Asylbekova ZH.M. (2001) K izucheniyu istorii formirovaniya natsional'nykh kadrov v Kazakhstane [To study the history of the formation of national personnel in Kazakhstan]. Vestnik Akademii Gumanitarnykh Nauk. – 2001. – № 1. – S. 3-11; Yeye zhe. O natsional'nykh kadrakh industrii Kazakhstana v 1946-1960 gg. [About the national personnel of the industry of Kazakhstan in 1946-1960]. Poisk. – 2002. – №2. – S.76-82. (in Russ).

Future of Jobs Report 2025 (2025) Geneva, Switzerland. – 290 p.

Istoriya rabocheho klassa Sovetskogo Kazakhstana (1987) [History of the working class of Soviet Kazakhstan]. – Alma-Ata: Nauka. – T.1. – S.21. (in Russ).

Keynes J.M. (2018) The General Theory of Employment, Interest and Money, Springer International Publishing, Cambridge, UK. – 404 p.

L.Guilbert, J.Bernaude, B.Gouvernet, J.Rossier (2015). Employability: Review and research prospects. International Journal for Educational and Vocational Guidance. – V.16. – P.69-89.

Nurmukhamedov S.B. (1992) Industrializatsiya i rabochiy klass Kazakhstana (1926-1941 gg.): opyt kontseptual'nogo pereosmysleniya problemy [Industrialization and the working class of Kazakhstan (1926-1941): experience of conceptual rethinking of the problem]. – Almaty; Asylbekov M.KH. Industrializatsiya Kazakhstana i yeye sotsial'no-ekonomicheskiye posledstviya [Industrialization of Kazakhstan and its socio-economic consequences]. Mysl'. –1993. – № 4. – S.85-90; Asylbekov M.KH., Altayev A.SH. Tyazhkoye naslediye proshlogo [The painful legacy of the past]. Mysl'. – 1995. – № 3. – S.60-64. (in Russ).

Nusupbekov A.N. (1966) Formirovaniye i razvitiye Sovetskogo rabocheho klassa v Kazakhstane [Formation and development of the Soviet working class in Kazakhstan]. – Alma-Ata: Nauka. – 244 s. (in Russ).

Tatimov M.B. (1989) Sotsial'naya obuslovlennost' demograficheskikh protsessov [Social conditioning of demographic processes]. – Alma-Ata: Nauka. – 128 s. (in Russ).

Trud i zanyatost' naseleniya v Kazakhstane (2001) Stat.sbornik [Labor and employment in Kazakhstan. Statistical collection]. – Almaty: Kazstatinform. – 256 s. (in Russ).

Trud v Kazakhstane (2005) [Labor in Kazakhstan]. – № 3. – S. 27; Trud v Kazakhstane [Labor in Kazakhstan]. – 2004. – №3. – S. 25. (in Russ).

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 344–362

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.901>

УДК 625.9

K.T. Auezova¹, A.A. Shametova², A.K. Yelemesov³, 2025.

¹L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan;

²Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov,
Karaganda, Kazakhstan;

³Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan.

E-mail: karlygash.auezova@mail.ru

**SMALL BUSINESS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE
REGIONAL ECONOMY (USING THE EXAMPLE OF THE EAST
KAZAKHSTAN REGION OF KAZAKHSTAN)**

Auezova Karlygash Tanatarovna – candidate of technical sciences, associate professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail: karlygash.auezova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8774-3031>;

Shametova Aigerim Amanbaevna – candidate of economic sciences, associate professor, Non-public Joint Stock Company «Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov», Karaganda, Kazakhstan, E-mail: ashametova.74@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7200-1921>;

Yelemesov Alibek Kablakhatovich – Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, expert teacher of the educational program in geography, Pavlodar, Kazakhstan, E-mail: alibek-ele@mail.ru . <https://orcid.org/0000-0003-0901-5500>.

Abstract. The relevance of the proposed topic of the scientific article is related to the attractiveness for the development of such a form of functioning of a market entity in the context of the global economic crisis as small business and its impact on the economic growth of the regions of Kazakhstan. The purpose of the research is to study the dynamics of small business development and assess its real role in the development of the region’s economy. Small businesses in the digital economy have determined their business activity, despite the restrictions imposed related to the COVID-19 pandemic, since it involves the majority of the population implementing their business ideas and priorities in terms of developing their own entrepreneurial initiatives and property to generate comparable entrepreneurial income. In order to support the implementation of their entrepreneurial initiatives by small entities, as well as to ensure high employment of the population, it is necessary for the state institution to consider the development of small businesses taking into account the specifics of the regional economy, which make it possible to increase its production potential in the context of integration with large business entities. The main factors

of the economy of the East Kazakhstan region are considered, which allows small businesses to assess their capabilities and development prospects in a competitive environment. Consequently, it has been revealed that small businesses directly ensure the growth of the Gross Regional Product.

Keywords: Republic of Kazakhstan, small business, medium business, large enterprises, East Kazakhstan region (East Kazakhstan region), Gross regional product (GRP), industrial region, production potential.

К.Т. Ауезова¹, А.А. Шаметова², Ә.К. Елемесов³, 2025.

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан;

²Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,
Қарағанды, Қазақстан;

³Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан.

E-mail: karlygash.uezova@mail.ru

ШАҒЫН БИЗНЕС ӨНІРЛІК ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ (ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА)

Ауезова Карлыгаш Танатаровна – техника ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Менеджмент» кафедрасының доценті, Астана, Қазақстан, E-mail: karlygash.uezova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8774-3031>;

Шаметова Айгерим Аманбаевна – экономика ғылымдарының кандидаты қауымдастырылған профессор Коммерциялық емес Акционерлік Қоғам «Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті», Қарағанды, Қазақстан, E-mail: ashametova.74@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7200-1921>;

Елемесов Әлібек Каблахатович – «Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті» КЕАҚ, география білім бағдарламасының эксперт-оқытушысы, Павлодар, Қазақстан, E-mail: alibek-ele@mail.ru . <https://orcid.org/0000-0003-0901-5500>.

Аннотация. Ғылыми мақаланың ұсынылған тақырыбының өзектілігі шағын бизнес сияқты жаһандық экономикалық дағдарыс жағдайында нарық субъектісінің жұмыс істеуінің осындай нысанын дамытудың тартымдылығымен және Оның Қазақстан аймақтарының экономикалық өсуіне әсерімен байланысты.

Зерттеудің мақсаты – шағын бизнестің даму динамикасын зерттеу және оның аймақ экономикасының дамуындағы нақты рөлін бағалау. Цифрлық экономика жағдайындағы шағын бизнес COVID-19 пандемиясына байланысты енгізілген шектеулерге қарамастан өзінің іскерлік белсенділігін анықтады, өйткені ол салыстырмалы кәсіпкерлік табыс алу үшін өзінің кәсіпкерлік бастамалары мен меншігін дамыту бөлігінде өзінің бизнес идеялары мен басымдықтарын іске асыратын халықтың негізгі бөлігін қамтиды. Шағын субъектілердің өздерінің кәсіпкерлік бастамаларын іске асыруын қолдау, сондай-ақ халықтың жоғары жұмыспен қамтылуын жүзеге асыру үшін мемлекет институты ірі бизнес субъектілерімен интеграция контекстінде оның өндірістік әлеуетін арттыруға мүмкіндік беретін өңірлер экономикасының ерекшелігін ескере отырып,

шағын бизнесті дамытуды қарауы қажет. Шағын бизнес субъектілеріне бәсекелестік ортада өздерінің мүмкіндіктері мен даму перспективаларын бағалауға мүмкіндік беретін Шығыс Қазақстан өңірі экономикасының негізгі факторлары қарастырылды. Демек, шағын бизнес жалпы аймақтық өнімнің өсуін тікелей қамтамасыз ететіні анықталды.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасы, шағын бизнес, орта бизнес, ірі кәсіпорындар, Шығыс Қазақстан облысы (ШҚО), жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ), өнеркәсіптік өңір, өндірістік әлеует.

К.Т. Ауезова¹, А.А. Шаметова², А.К. Елемесов³, 2025.

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва,
Астана, Казахстан;

²Карагандинский технический университет имени А. Сагинова,
Караганда, Казахстан;

³Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана,
Павлодар, Казахстан.

E-mail: karlygash.auezova@mail.ru

МАЛЫЙ БИЗНЕС КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ (НА ПРИМЕРЕ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА)

Ауезова Карлыгаш Танатаровна – кандидат технических наук, доцент кафедры «Менеджмент» ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: karlygash.auezova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8774-3031>;

Шаметова Айгерим Аманбаевна – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, НАО «Карагандинский технический университет имени А. Сагинова», Караганда, Казахстан, E-mail: ashametova.74@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7200-1921>;

Елемесов Алибек Каблаханович – НАО «Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана», эксперт-преподаватель образовательной программы по географии, Павлодар, Казахстан, E-mail: alibek-ele@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0901-5500>.

Аннотация. Актуальность предлагаемой темы научной статьи связана с привлекательностью для развития такой формы функционирования субъекта рынка в условиях глобального экономического кризиса, как малый бизнес и его влияние на рост экономики регионов Казахстана.

Целью исследования является изучение динамики развития малого бизнеса и оценка его реальной роли в развитии экономики региона. Малый бизнес в условиях цифровой экономики определил свою деловую активность, несмотря на введенные ограничения связанные с пандемией COVID-19, поскольку в нем задействована основная часть населения, реализующая свои бизнес идеи и приоритеты в части развития собственных предпринимательских инициатив и собственности для получения сопоставимого предпринимательского дохода. Для поддержания реализации малыми субъектами своих предпринимательских

инициатив, а также обеспечения высокой занятости населения необходимо институту государства рассматривать развитие малого бизнеса с учетом специфики экономики регионов, позволяющие дать возможность повышение его производственного потенциала в контексте интеграции с субъектами крупного бизнеса. Рассмотрены основные факторы экономики Восточного Казахстана региона, что позволять субъектам малого бизнеса оценить свои возможности и перспективы развития в конкурентной среде. Следовательно, выявлено, что малый бизнес напрямую обеспечивает рост Валового регионального продукта.

Ключевые слова: Республика Казахстан, малый бизнес, средний бизнес, крупные предприятия, Восточно-Казахстанская область (ВКО), Валовой региональный продукт (ВРП), промышленный регион, производственный потенциал.

Кіріспе. Инновациялық экономиканы дамытудың тиімді факторларының бірі – жаңа тұрақты жұмыс орындарын құруға, ел экономикасының түрлі секторларында өңірлік кәсіпкерліктің орнықты және теңгерімді өсуін қамтамасыз етуге бағытталған шағын кәсіпкерлік. Шағын бизнесті дамытудың қазіргі тенденциялары ұлттық және аймақтық экономикалардың дамуын қамтамасыз етеді, мұнда шағын кәсіпорындардың іскерлік белсенділігі жыл сайын артып келеді.

Шығыс Қазақстан облысының ЖӨӨ 2022 жылы 4 729 млрд теңгені немесе Қазақстанның ЖІӨ-нің 6,7% құрады, бұл ретте ШОБ субъектілерінің өнімін шығару (салыстырмалы бағамен) 0,4%-ға ұлғайды, ал ЖӨӨ-дегі ШОБ-тың жалпы қосылған құнының үлесі пандемиядан туындаған 19,5% - дан 16,5% - ға дейін төмендеді. Тіркелген ШОК субъектілерінің саны 1,8% - ға азайды, ал жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны 1,7% - ға өсті. Олардың үлесі 84,9% - дан 87,9% - ға дейін өсті. ШОБ жұмыспен қамтылған халық санына қатысты қызықты факт, ол 1,1% - ға өсті. ШОБ-та жұмыспен қамтылғандардың үлесі жұмыспен қамтылғандардың жалпы санынан 34,4% - дан 35,4% - ға дейін ұлғайды. (Қазақстандағы және оның өңірлеріндегі ШОБ даму жағдайы туралы есеп, 2020). Шағын бизнесті дамыту көбінесе инвестицияланған инвестицияларға байланысты және тұтастай алғанда мемлекеттің немесе жекелеген өңірлердің экономикалық табысының маңызды элементі болып табылатынын атап өткен жөн, мұны әлемнің көптеген елдерінің тәжірибесімен растауға болады. Шағын кәсіпорындар нарықты сандық және сапалық деңгейде қажетті тұтыну тауарларымен қанықтыруға айтарлықтай әсер етеді, бұл, әрине, аймақтар экономикасының экономикалық өсуіне ықпал етеді. Экономиканың экономикалық табысты секторларын дамытудың басым бағыты әрқашан шағын бизнесті жан-жақты қолдау, еңбекке қабілетті халықты кәсіпкерлік қызметке тартуға жәрдемдесу болды. Осылайша, мемлекет институты мен шағын бизнес субъектілері оның дамуының қазіргі тенденцияларын ескере отырып, кәсіпкерлік қызмет мазмұнының мәні мен ерекшеліктерін мұқият талдау міндетіне тап болады.

Ғылыми мақаланың жұмыс гипотезасы шағын бизнесті дамытудың қазіргі

жай-күйін және оның өңірдің Шығыс Қазақстан экономикасын дамыту контекстінде ЖӨӨ-ге әсерін негіздеу болып табылады.

Айтарлықтай өнеркәсіптік әлеуеті бар Қазақстан өңірлері үшін шағын бизнесті дамыту экономикалық өсуге және ірі кәсіпорындармен ықпалдасуға әсер етеді. Әлеуметтік-экономикалық дамудың өңірлік бағдарламаларын әзірлеу кезінде негізделген басқару шешімдерін қабылдау үшін өңірлік және жергілікті деңгейлерде шағын бизнесті дамытуды басқаруды ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру қажет.

Материалдар. Шағын бизнестің мәнін тереңірек түсіну үшін 457-ден астам дереккөздердің әдебиеттеріне шолу жасалды және қазіргі ғалымдардың «шағын бизнес» ұғымын түсіндірудегі негізгі тәсілдеріне талдау жасалды. Олардың қорытындыларын тұжырымдай келе, шағын бизнесті экономикалық қызметтің ерекше түрі ретінде қарастырған жөн (Тұраров, т.б., 2019), ал қазіргі жағдайда шағын бизнес инновациялық процестерді дамытудағы іскерлік белсенділікті күшейтеді (Захарова, т.б. 2017). Сондықтан тиімді экономикалық даму үшін шағын бизнестің қажеттілігі (Власов, 2020) Қазақстан өңірлерінің экономикасында айқын көрінеді. Осыған байланысты Орта мерзімді перспективада Шығыс Қазақстанның ЖӨӨ шағын бизнес салымының үлесін едәуір арттыру жоспарлануда.

Шетелдік тәжірибе шағын бизнесті дамытудың маңыздылығын атап көрсетеді, мысалы, Еуропалық Одақ елдерінде шамамен 16 миллион шағын фирма, Жапонияда шамамен 6,5 миллион (Хамидуллин, 2006). Қазақстанда шағын кәсіпорындарды дамытудың жалпы үрдісі олардың іскерлік белсенділігі мен бәсекелестік артықшылықтарының төмендеуімен сипатталады, өйткені дәл осы шағын бизнес COVID-19 пандемиясы жағдайында қатты зардап шекті (Нурмухаметов, т.б., 2021).

Өңірлік бөліністе Қазақстан экономикасының ерекшелігін ескере отырып, шағын бизнестің үлесі әртүрлі дәрежеде ұсынылғанын атап өту қажет (Бочко, 2004), сондықтан шағын бизнесті бағалау ЖӨӨ-ге тікелей байланысты. Шағын бизнестің ЖӨӨ-ге тәуелділік көрсеткішін сандық бағалау үшін Қазақстан экономикасының 2023 жылғы даму үрдісін сипаттайтын жалпы көрсеткіштерді талдау орынды болды: барлығы 1 610 496 ШОБ субъектісі тіркелген, оларда жұмыспен қамтылғандардың жалпы саны 3 472 606 адам (2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша тіркелген шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны). Алайда, статистикалық деректердің алшақтығы өңірдің экономикасындағы шағын бизнестің маңыздылығын сапалық және сандық бағалау тұрғысынан неғұрлым егжей-тегжейлі қарастыруға мүмкіндік бермейді. Бірақ, соған қарамастан, өңірлік шағын бизнесті басқару органдарының статистикасы анағұрлым қолайлы, өйткені жекелеген бағдарламалар, мысалы, «Ресей Федерациясының Үкіметі мен Қазақстан Республикасының Үкіметі арасындағы 2018-2023 жылдарға арналған өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы бағдарламасы» (Ресей мен Қазақстан арасындағы өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы бағдарламасы туралы / 2017 жылғы

8 қарашадағы N 2459-ө өкім) шағын және орта бизнес саласында бірлескен инвестициялық жобаларды іске асыруға жағдай жасайды. Демек, бұл Шығыс Қазақстан өңірінің экономикасын дамытудың қосымша мүмкіндіктерін анықтауға ықпал етеді.

Әдістеме

Ғылыми мақаланың әдістемесі шағын бизнесті ұйымдастырудың тиімділігін және оның Шығыс Қазақстан экономикасының дамуына әсерін зерттеудің жалпы ғылыми әдістеріне негізделген.

Жұмысты жазу кезінде теориялық зерттеулер мен бағдарламалық құжаттар, статистикалық және математикалық модельдеу әдістері, сондай-ақ графикалық тәсілдер қолданылды.

Зерттеу барысында әдебиеттерді шолу әдістері негізінде шағын бизнестің даму көрсеткіштері зерттелді және бағаланды, бұл аймақ экономикасының өсу динамикасын сипаттайды. Демек, Қазақстанның индустриалды дамыған өңірлерінің бірі мен басқару құралдарының мысалында шағын бизнестің қазіргі жай-күйін талдау жүйелі әдісті пайдалану контекстінде шағын кәсіпкерлікті дамытудың тиімділігіне әсер ететін Шығыс Қазақстан экономикасының факторларын анықтауға мүмкіндік берді.

Осы зерттеу шеңберінде ШҚО бойынша динамикадағы шағын бизнес пен жалпы өңірлік өнімнің даму көрсеткіштерінің өзара байланысы мен өзара тәуелділігі талданды, бұл математикалық модельдеу әдісі негізінде ЖӨӨ көлемінің ШҚО шағын бизнес субъектілерінің өнім шығару көлеміне тәуелділігін анықтауға мүмкіндік берді. Сондықтан зерттеу жүргізу үшін ЖӨӨ көлемі ШБ субъектілерінің өнім шығару көлемінің функциясы болып табылатыны қабылданды. Жалпы алғанда, бұл функция келесідей:

$$\text{ЖӨӨ} = f(Q_{\max});$$

Демек, шағын бизнесті дамытудың тиімділігін анықтау үшін шағын бизнестің Шығыс Қазақстан өңірінің экономикасына қосқан үлесінің жекелеген үлесін зерделеу қажет.

Бұл жұмыстың теориялық және әдіснамалық негізі шағын бизнес саласындағы отандық және шетелдік зерттеушілердің жұмыстары болып табылады. Зерттеудің талдамалық бөлігі Шығыс Қазақстан өңірінің шағын бизнесін дамытудың қазіргі жағдайы және 2021-2023 жылдардағы жалпы өңірлік өнім туралы статистикалық деректермен ұсынылған, бұл шағын бизнесті бағалауға және оның Шығыс Қазақстан өңірінің экономикасын дамытуға қосқан үлесіне қатысты ғылыми зерттеу нәтижесі ретінде осы материалды ұсыну үшін ақпараттық база болды.

Нәтижелер және талқылау

Шығыс Қазақстан облысы (бұдан әрі-ШҚО) ірі өнеркәсіптік кәсіпорындармен ұсынылған Қазақстанның дамыған өңірлерінің бірі. Қазақстан Тәуелсіздігінің 30 жылында ШҚО экономикасы жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім

көлемі 33 есе өсті. Сыртқы сауда айналымының көлемі тоғыз есеге ұлғайып, облысты дамытуға 5,3 триллион теңге инвестиция тартылды. Қазіргі уақытта облыстың ірі кәсіпорындары жылына 2 триллион теңге деңгейінде өнеркәсіп өнімінің көлемін қамтамасыз етті (1991 жылы бұл көрсеткіш 28 миллион теңгені құрады).

Шығыс Қазақстан өңірінің ЖӨӨ құрылымы өнеркәсіп кәсіпорындарының өнімдерімен ұсынылған және 2023 жылы 1895,7 млрд.теңгені (өсу қарқыны - 132,49%) құрады, бұл нақты сектордағы шағын бизнесті дамытудың және өңір экономикасының инновациялық әлеуетін арттырудың маңызды факторы. Факторлардың келесі тобы ШҚО экономикасы нарығының географиялық сегментациясы Ресей Федерациясы мен Қытай өңірлерімен халықаралық интеграциялық процестерді қамтамасыз ететіндігімен анықталады, бұл, әрине, ШОБ-ты дамыту мәселелері қозғалатын ынтымақтастық форматына әсер етеді.

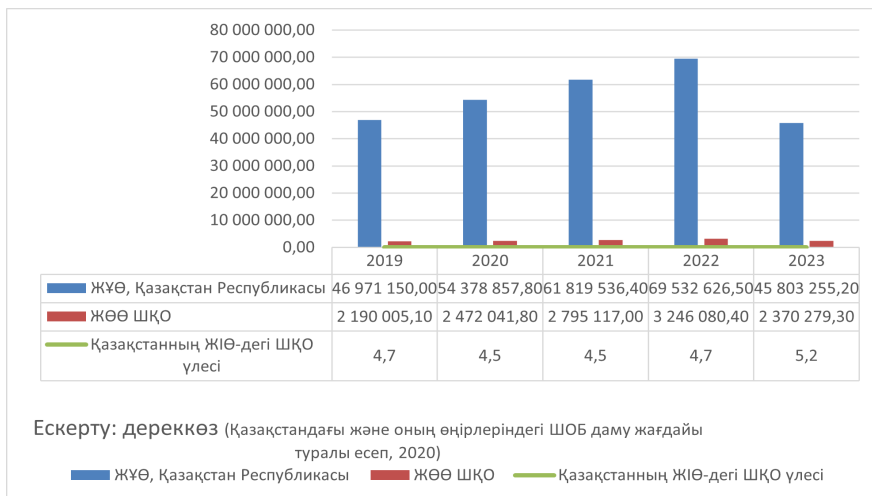
Шағын бизнесті дамытудың мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде Шығыс Қазақстанда ірі кәсіпорындардың әлеуетін біріктіретін «Жоғары технологиялар аймағы» жұмыс істейді, бұл шағын, орта және ірі кәсіпорындардың интеграциясындағы маңызды фактор болып табылады. Осы бағдарлама аясында жалпы сомасы 500 млрд. теңгеге 60 жоба іске асырылуда. Бұл аймақ экономикасының инфрақұрылымы өндірістің бірдей көлемі мен шығындары кезінде концентраттарға пайдалы компоненттерді алу көлемінің 10-15 пайызына ұлғаюына мүмкіндік береді; инновациялық әзірлемелерді енгізу және жұмыс істеп тұрған зауыттар базасында өндіріс көлемін ұлғайту және шағын және орта кәсіпорындар құру арқылы шикізаттық бағыттан кетуді және металлургия секторын дамытуды қамтамасыз ету (Шығыс Қазақстан облысында жоғары технологиялар аймағы мен металлургия орталығы ұйымдастырылады, 2009).

Шағын және орта бизнесті (бұдан әрі-ШОБ) қолдаудың пәрменді шараларымен ұштастыра отырып, экономиканың нақты секторын дамыту өңірлердің экономикасын тұрақтандырады және әлеуметтік саланы жақсартуға бағытталған. ШБ-да жұмыспен қамтылғандардың жалпы саны 2023 жылғы 1 қаңтарға Қазақстанда 3 473 мың адамды құрады, бұл жыл ішінде 2,2% - ға өсті.

Жалпы өңірлік өнім өңір экономикасының негізгі макроэкономикалық көрсеткіші ретінде серпінді өсумен сипатталады және 2023 жылы 5,2 трлн. теңге (104,5% - ға өсті). ШОБ-та жұмыс істейтін халықтың аймақтық бөлінуі біркелкі емес. Ең көп адам Алматы, Астана, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарының ШОБ-да жұмыс істейді.

2023 жылғы қаңтар-қыркүйекте Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері бойынша ШҚО ЖӨӨ 2,4 трлн теңгені құрады, бұл аймаққа ЖІӨ-ге тең үлесті қамтамасыз етті (1-кесте).

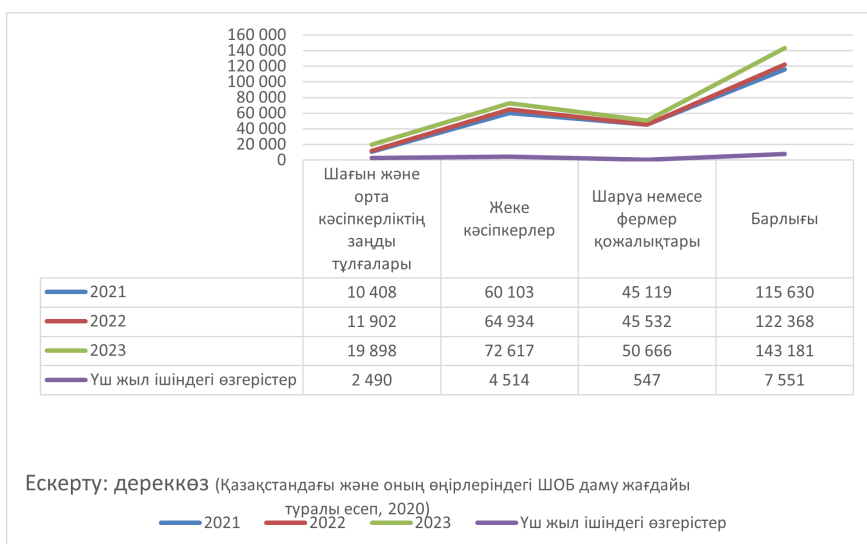
Кесте 1 - ШҚО-ның 2019-2023 жылдардағы жалпы өңірлік өнімінің динамикасы және оның ЖІӨ-дегі үлесі, млн. теңге

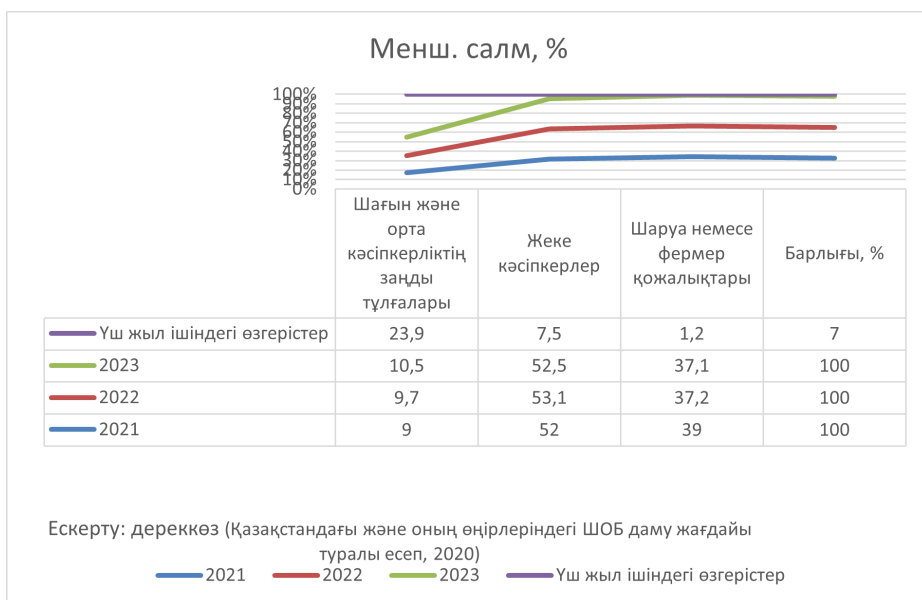

2023 жылға қарай ШҚО ЖӨӨ-дегі ШБ үлесінің көрсеткіші бойынша 12-орынға ие болды (22,9%). Сондай-ақ ЖӨӨ-дегі ШОБ үлесінің 2022 жылмен салыстырғанда 2,3 пайыздық тармаққа төмендеу үрдісі байқалады.

ШҚО-да жұмыс істеп тұрған ШБ субъектілерінің саны 2023 жылдың соңында 143,2 мың бірлікті құрады. ШҚО шағын және орта бизнес субъектілері санының динамикасы толығырақ 2-кестеде келтірілген.

Кесте 2 - ШҚО жұмыс істеп тұрған шағын кәсіпкерлік субъектілері санының динамикасы және құрылымы

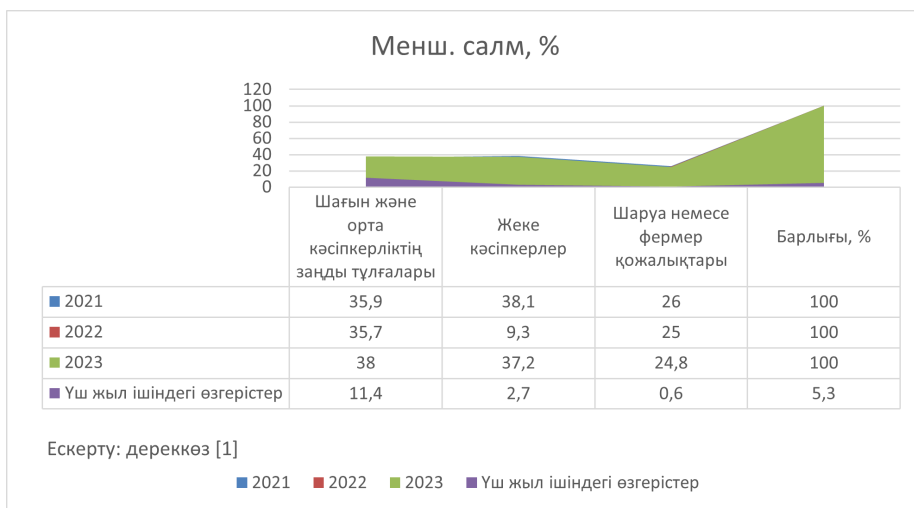
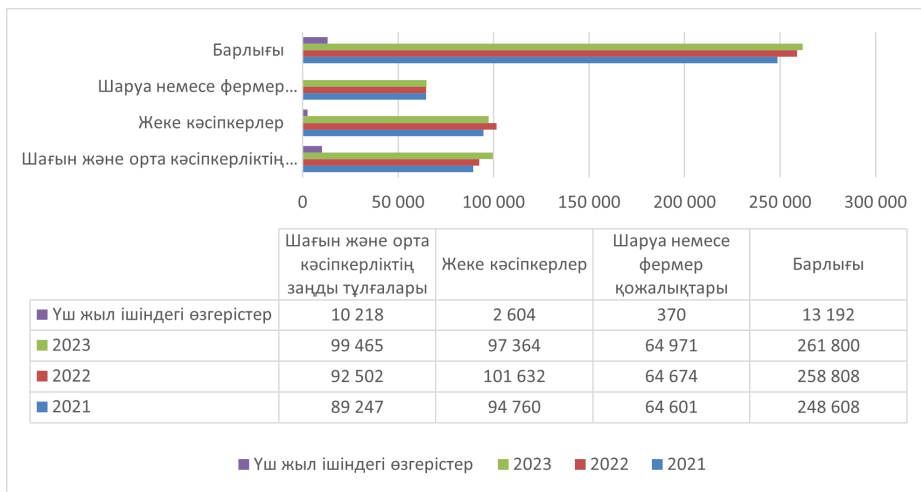
Кестенің деректерінен ШҚО-да жұмыс істеп тұрған ШБ субъектілерінің саны соңғы үш жылда 7 551 бірлікке немесе 6,5% - ға өскенін көруге болады. ШБ құрылымында жеке кәсіпкерлер зерттелетін кезең ішінде ең үлкен үлесті – 2021 жылы 52,0%, 2022 жылы 53,1%, 2023 жылы 52,5% алады. ШҚО аумағында тіркелген дара кәсіпкерлердің жалпы саны 2023 жылы 64 617 бірлікті құрады, бұл 4 514 бірлікке немесе 2022 жылғы көрсеткіштен 7,5% жоғары.

ШҚО ЖБ құрылымындағы елеулі үлес салмағын шаруа немесе фермер қожалықтары алады, олардың үлесі 2021 жылы 39,0%, 2022 жылы 37,2%, 2023 жылы 37,1% құрады. Жалпы, үш жыл ішінде ШҚО шаруа немесе фермер қожалықтарының саны 547 бірлікке немесе 1,2%-ға өсті. Шағын кәсіпкерліктің заңды тұлғалары үшін ШҚО МБ субъектілерінің жалпы санында 2021 жылы 9,0%, 2022 жылы 9,7%, 2023 жылы 10,5% құрады. Жалпы, үш жыл ішінде ШҚО шағын бизнестің заңды тұлғаларының саны 2 490 бірлікке немесе 23,9% - ға өсті.

Егер жекелеген қалалар мен аудандар бөлінісінде ШҚО ШБ субъектілерінің құрылымын толығырақ қарастыратын болсақ, олардың ең көп саны Өскемен (18 706 бірлік) және Семей (11 419 бірлік) қалаларына тиесілі.

Аймақтың экономикалық қызметінің тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштердің бірі (Шығыс Қазақстан облысында жоғары технологиялар аймағы мен металлургия орталығы ұйымдастырылады, 2009) шағын бизнесте жұмыс істейтіндердің көрсеткіші болып табылады. ШҚО-ның жалпы жұмыспен қамтудағы ШБ үлесі 26,3% - құрайды, бұл 261,8 мың адамды құрайды (3-кесте).

Кесте 3 - ШҚО шағын кәсіпкерлік субъектілерінде жұмыспен қамтылғандар санының динамикасы және құрылымы 2021-2023жж

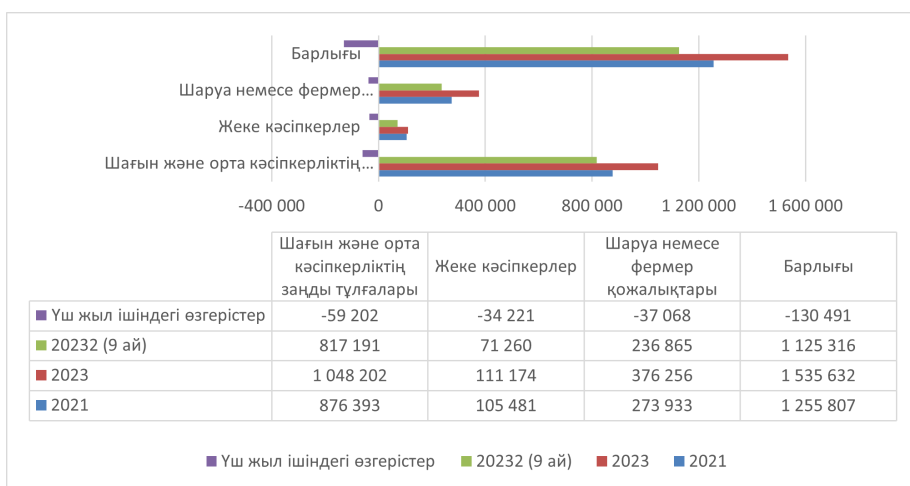
Кестенің деректерінен ШҚО-да ШБ субъектілерінде жұмыспен қамтылған халық саны соңғы үш жылда 13 192 адамға немесе 5,3% - ға ұлғайғанын көруге болады. ШБ-да жұмыспен қамтылғандар құрылымында жеке кәсіпкерлер зерттелетін кезең ішінде ең көп үлесті – 2021 жылы 38,1%, 2022 жылы 39,3%, 2023 жылы 37,2% алады. 2023 жылдың соңында ШҚО аумағында тіркелген дара кәсіпкерлерде жұмыспен қамтылған халықтың жалпы саны 97 364 адамды құрады, бұл 2 604 адамға немесе 2021 жылғы көрсеткіштен 2,7% жоғары. Алайда, 2023 жылы жеке кәсіпкерлерде жұмыспен қамтылған халық санының 2022 жылға қатысты 101 632 адамнан 97 364 адамға дейін төмендеу үрдісі байқалады.

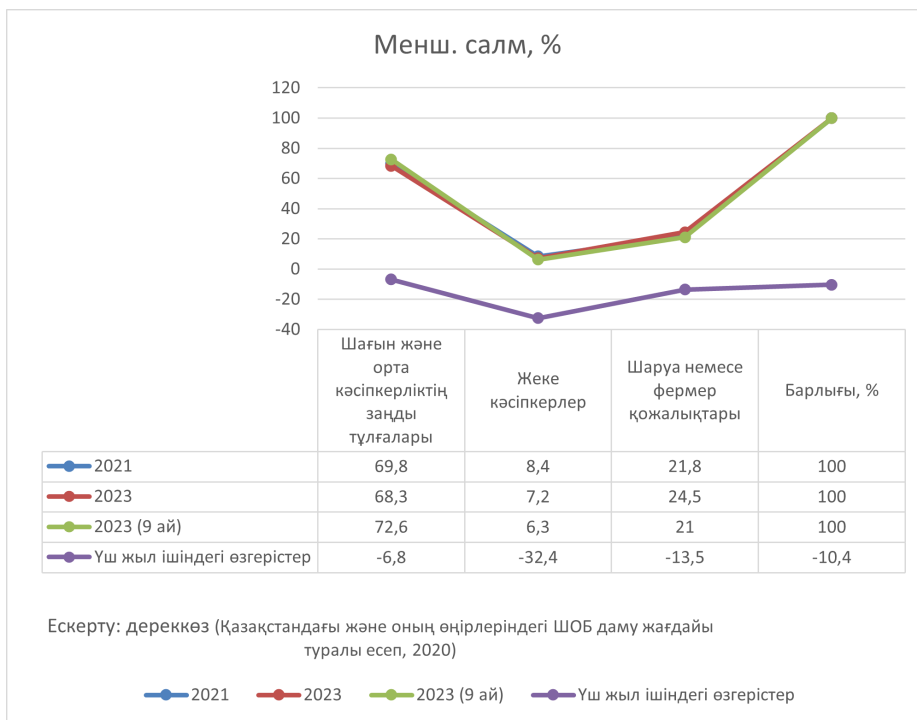
ШҚО ШБ жұмыспен қамтылғандардың елеулі үлес салмағын шағын және орта кәсіпкерліктің заңды тұлғалары алады, олардың үлесі 2021 жылы 35,9%, 2022 жылы 35,7%, 2023 жылы 38,0% құрады. Жалпы, үш жыл ішінде ШҚО шағын және орта кәсіпкерліктің заңды тұлғаларында жұмыспен қамтылған халық саны 10 218 адамға немесе 11,4% - ға өсті. ШҚО ШБ жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы шаруа немесе фермер қожалықтарындағы жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2021 жылы 26,0%, 2022 жылы 25,0%, 2023 жылы 24,8% құрады. Жалпы, үш жыл ішінде ШҚО шаруа немесе фермер қожалықтарында жұмыспен қамтылған халық саны 370 адамға немесе 0,6% - ға өсті.

Егер жекелеген қалалар мен аудандар бөлінісінде ШҚО ШБ ұйымдық нысандары бойынша жұмыспен қамтылғандардың құрылымын толығырақ қарастыратын болсақ, олардың ең көп саны Өскемен қаласына (37 050 адам), Алтай ауданына (33 342 адам) және Аягөз ауданына (33 332 адам) тиесілі.

ШҚО шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері 2023 жылғы жағдай бойынша 1 125,3 млрд.теңге сомасына өнім өндірді (4-кесте).

Кесте 4 - ШҚО шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің 2021-2023 жылдарға арналған өнім шығару динамикасы мен құрылымы, млн. теңге

Кестенің деректерінен ШҚО-да ШБ субъектілері шығарған өнімнің жалпы сомасы соңғы үш жылда 130,5 млрд.теңгеге немесе 10,4% - ға қысқарғанын көруге болады.

Зерттелетін кезең ішінде ШБ субъектілері шығарған өнім құрылымында ең көп үлесті шағын және орта кәсіпкерліктің заңды тұлғалары алады – 2021 жылы 69,8%, 2022 жылы 68,3%, 2023 жылы 72,6%. ШҚО аумағында тіркелген шағын және орта кәсіпкерліктің заңды тұлғалары шығарған өнімнің жалпы сомасы 2023 жылы 817,2 млрд. теңгені құрады, бұл 59,2 млрд.теңгеге немесе 2021 жылғы көрсеткіштен 6,8% - ға төмен. ШҚО ШБ субъектілері өнім шығарудың жиынтық сомасына шаруа және фермер қожалықтары елеулі үлес қосады, олардың үлесі 2021 жылы 21,8%, 2022 жылы 24,5%, 2023 жылы 21,0% құрады. Жалпы, үш жыл ішінде ШҚО шаруа немесе фермер қожалықтары шығарған өнім сомасы 37 млрд.теңгеге немесе 13,5% - ға қысқарды. ШҚО ШБ субъектілерінің өнім шығарудың жалпы сомасындағы дара кәсіпкерлердің өнім шығару үлесі 2021 жылы 8,4%, 2022 жылы 7,2%, 2023 жылы 6,3% құрады. Жалпы, үш жыл ішінде ШҚО дара кәсіпкерлері шығарған өнім сомасы 34,2 млрд.теңгеге немесе 32,4% - ға қысқарды.

Егер ШҚО ШБ субъектілерінің жекелеген қалалар мен аудандар бөлінісінде ұйымдық нысандар бойынша өнім шығару құрылымын толығырақ қарастыратын болсақ, онда оның ең көп сомасы Өскеменге (241,7 млрд.теңге, Шемонайха ауданына (152,9 млрд. теңге тиесілі) және Семей қаласы (146,3

млрд. тг.). Осылайша, жүргізілген зерттеу экономиканың жаңа дағдарысқа тап болғанына қарамастан, ШҚО ШБ секторында кәсіпорындар санының қысқаруы әлі байқалмағанын көрсетті. ШБ субъектілерінде жұмыспен қамтылғандар санының шамалы төмендеуі байқалады. ШҚО-дағы шағын бизнес субъектілері ең ірі қалалар мен аудандарда жоғары шоғырланумен, саны 100-ден 250 адамға дейінгі орта кәсіпорындардың төмен үлесімен сипатталады.

Шағын бизнесті дамыту көрсеткіштерінің тәуелділігін және өңірлік экономиканың даму деңгейін объективті бағалау үшін экономикалық даму деңгейін сипаттайтын шағын бизнесті дамытудың жекелеген көрсеткіштері арасындағы өзара байланыс пен тәуелділікті қадағалау орынды. Аймақ экономикасының жай-күйін көрсететін жалпылама көрсеткіш жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) болып табылады. Шағын бизнес субъектілерінің саны неғұрлым көп жұмыс істесе және өнімнің үлкен көлемін өндірсе, алдағы кезеңде өңірдің ЖӨӨ көлемі соғұрлым жоғары болады. ЖӨӨ-нің өсу динамикасы 2019-2023 жылдар кезеңінде ШҚО-да ЖБ субъектілері санының өсу динамикасымен және ЖБ субъектілерінің өнім шығаруымен айтарлықтай синхронды (5-кесте). Осы жұмысты жазу кезінде 2022 жылдың толық деректері жоқ, осыған байланысты тәуелділіктің неғұрлым дәл моделін алу мақсатында олар алынып тасталады.

Кесте 5 - Шығыс Қазақстан облысы 2019-2023 жылдарындағы ЖӨӨ динамикасы және ШБ даму көрсеткіштері

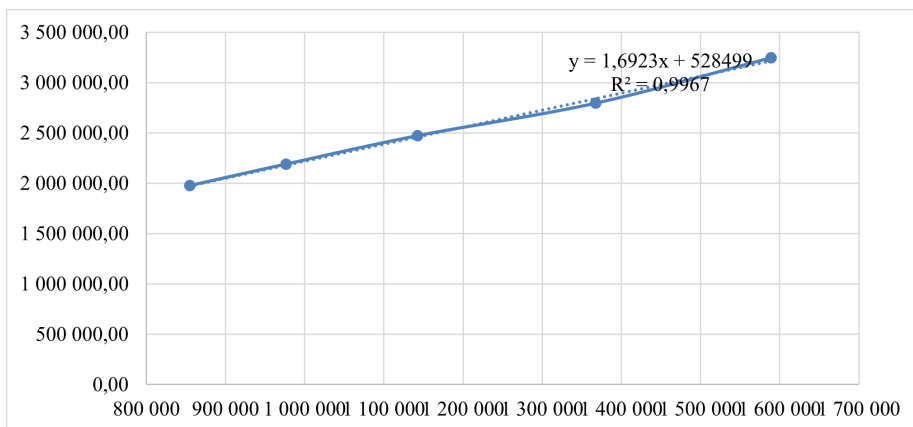

ШҚО-да шағын бизнестің дамуын және экономиканың даму жағдайын сипаттайтын көрсеткіштердің өзгеру динамикасын талдау ШБ субъектілерінің өнім шығару динамикасы ЖӨӨ-мен бірдей үрдіске ие және мемлекеттегі экономикалық процестермен тікелей байланысты деген қорытынды жасауға

мүмкіндік береді; өнім шығарудың өсу (қысқару) қарқыны орта есеппен өсу қарқынынан (қысқару) біршама жоғары) ЖӨӨ; ШБ субъектілерінің өнім шығаруының өсуі ұдайы өндіріс процестерінің жеделдеуіне алып келеді және сол арқылы өңір экономикасының дамуын ынталандырады. Мәселен, ШҚО-ның 2019-2023 жылдардағы жалпы өңірлік өнімі динамикасының есептеулерінен (5 - кесте) ЖӨӨ өсімінің ең жоғары қарқыны 2023 жылы – 16,1% және 2021 жылы-13,1% деңгейінде тіркелгенін көруге болады. Сонымен қатар, 2019-2023 жылдардағы ЖӨӨ динамикасының ең төменгі көрсеткіші 2019 жылы болды, ол кезде оның өткен жылға қарағанда 10,8% - ға ғана өсуі байқалды.

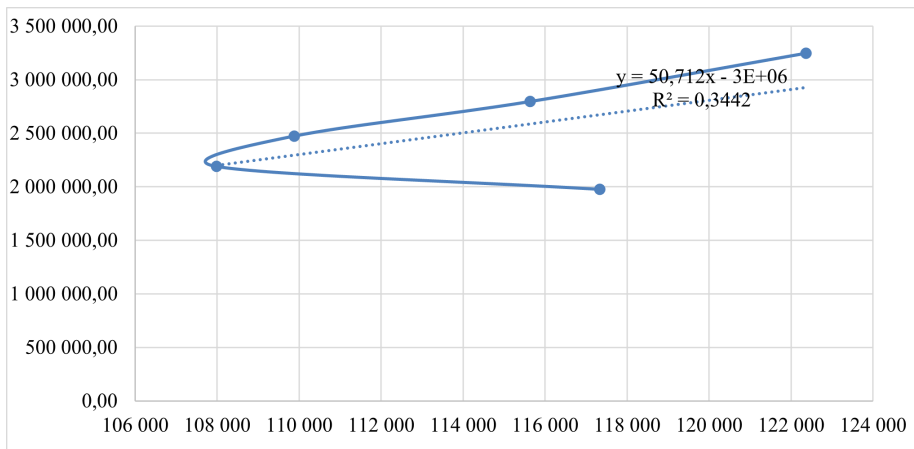
2019-2023 жылдардағы ШБ субъектілері мен олардың санының өнім шығарылымының өзгеруінің статистикалық көрсеткіштері де алдыңғы эмпирикалық деректерде байқалған тенденцияларды растайды. Мәселен, ШБ субъектілері өнім шығарудың ең жоғары өсу қарқынын 2022 жылы – 19,7% деңгейінде тіркеді, динамиканың төмен көрсеткіші 2019 жылы, оның өткен жылға қарағанда 14,2% - ға, 854,7 млрд.теңгеден 976,5 млрд.теңгеге дейін ұлғаюы байқалған кезде болды. 5-кестенің эмпирикалық деректері ШБ субъектілерінің өнім шығару факторы бойынша ЖӨӨ динамикасын модельдеуге мүмкіндік береді. ШБ субъектілерінің өнім шығарудың өңірдің экономикалық өсуіне әсерін зерттеу мақсатында ШБ субъектілерінің өнім шығару көлемі мен облыстағы ЖӨӨ көлемі арасындағы байланысқа регрессиялық талдау жүргізілді.

Функцияда алынған фактор (y) ЖӨӨ көлемі (млн тг) қабылданды. Фактор-белгі (x) - ШБ субъектілерінің өнім шығару көлемі (млн.тг). Нәтижесінде сызықтық бір факторлы регрессия құрылды:

Сурет 1. ЖӨӨ мен ШБ субъектілерінің өнім шығару көлемі арасындағы өзара байланыс Ескерту-дереккөзге сәйкес құрастырылған (Қазақстандағы және оның өңірлеріндегі ШОБ даму жағдайы туралы есеп, 2020)

Сол сияқты ШҚО ЖӨӨ-нің ШБ субъектілерінің санына тәуелділігі құрылды (2-сурет).

Сурет 2. ЖӨӨ мен ШБ субъектілерінің саны арасындағы байланыс
Ескерту-дереккөзге сәйкес құрастырылған (Қазақстандағы және оның өңірлеріндегі ШОБ даму жағдайы туралы есеп, 2020)

Шығыс Қазақстан облысының ЖӨӨ көлемінің ШБ субъектілерінің өнім шығаруына тәуелділігін және есептеулер нәтижесінде алынған олардың санын сипаттайтын экономикалық-математикалық модель 6-кестеде математикалық өрнекпен ұсынылған.

Кесте 6 - ШҚО ЖӨӨ көлемінің ШБ субъектілерінің өнім шығаруына және олардың санына тәуелділігі экономикалық-математикалық моделі, 2010-2023

Фактор	Экономикалық-математикалық модель	Анықтау коэффициенті R2
ШБ өнімдерін шығаруға тәуелділік	$y = 1,6923x + 528499$	$R2 = 0,9967$
ШБ субъектілерінің санына тәуелділік	$y = 50,712x - 3E+06$	$R2 = 0,3442$
Ескерту: дереккөз (Қазақстандағы және оның өңірлеріндегі ШОБ даму жағдайы туралы есеп, 2020)		

Алынған модельдер эксперименттік мәліметтерге сәйкес келетінін атап өткен жөн. Бұл модельдердің статистикалық сипаттамалары Фишердің F-критерийіне сәйкес маңызды (Поздеева, т.б., 2016), R2 коэффициенттерінің жоғары мәндеріне ие, бұл осы негізде экономикалық қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Анықтау коэффициенті $R = 0,9967$ регрессия теңдеуі мен эмпирикалық мәліметтер бойынша есептелген мәліметтер арасындағы байланыстың жоғары тығыздығын көрсетеді. Жоғарыда келтірілген есептеулер ЖӨӨ көлемі мен ШБ субъектілерінің өнім шығару көлемі арасында тікелей

байланыс бар екенін көрсетеді. Басқаша айтқанда, өнім шығарудың артуы ЖӨӨ көлеміне оң әсер етеді.

Деректерден ШҚО ЖӨӨ-нің өсуіне олардың санының өсуіне қарағанда шағын кәсіпорындардың өндіріс көлемінің өсуі айтарлықтай әсер ететіні байқалады. Бұл шағын кәсіпорындардың өндіріс көлемі олардың санының өсуіне байланысты ғана емес, сонымен бірге қолданыстағы шағын кәсіпорындардың өндіріс көлемін ұлғайту арқылы да артуы мүмкін екенін көрсетеді.

Нәтижелері 7-кестеде келтірілген жүргізілген есептеулерге сәйкес ЖӨӨ-нің 8 % - ға өсуі ЖБ субъектілерінің өнім шығару көлемін 12 % - ға ұлғайтуды талап етеді. Егер ЖӨӨ өсуінің нысаналы көрсеткіші 12% -. құраса, онда бұл негізгі капиталға инвестицияларды 16% - ға ұлғайтуды талап етеді.

Кесте 7 - ШҚО ЖӨӨ көлемінің ШБ субъектілерінің өнім шығару көлеміне тәуелділігін есептеу

Мақсатты ЖӨӨ	ШБ субъектілері өнім шығарудың қажетті көлемі
ВРП =+8 %	Өнім көлемі ШНС =+12 %
ВРП =+12 %	Өнім көлемі ШНС =+16 %
Ескерту: дереккөз (Қазақстандағы және оның өңірлеріндегі ШОБ даму жағдайы туралы есеп, 2020)	

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қазіргі жағдайда ШҚО-ның ШБ субъектілерінің санына байланысты тез экономикалық өсуі мүмкін емес деген қорытынды жасауға болады. ШБ субъектілерінің өнім көлемін ұлғайтуы маңызды.

Осылайша, өңірдегі шағын бизнес субъектілерін дамытуды жандандыру, инвестициялау көлемін ұлғайту және оларды тиімді пайдалану Шығыс Қазақстан өңірінің экономикалық өсуінің басты алғышарты, оның халық шаруашылығын табысты реформалаудың шешуші факторларының бірі болып табылады. Алынған нәтижелер шағын бизнесті дамытудың аймақтық ерекшеліктерінің әдіснамасы саласындағы әрі қарайғы зерттеулер үшін эмпирикалық және теориялық негіз болып табылады. Демек, өндірістегі шағын бизнестің рөлін күшейту үшін одан әрі зерттеудің негізі болып табылатын шағын және ірі бизнестің интеграциясын күшейту қажет.

Қорытынды

Осы жұмыс аясында жүргізілген зерттеу келесі тұжырымдар жасауға және бірқатар ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік берді:

1) шағын бизнес секторы өңірдің экономикалық дамуының өзіндік қозғаушы күші болып табылады, инновациялық экономикаға қажетті икемділік береді, бәсекеге қабілетті өнім өндіруді қамтамасыз етеді, қоғамның көптеген экономикалық және әлеуметтік проблемаларын шешуге ықпал етеді, демек, Қазақстан өңірлерінің орнықты экономикалық өсуінің алғышарттарының бірі болып табылады.

2) ШҚО-да жұмыс істеп тұрған ШБ субъектілерінің саны соңғы үш жылда 7 551 бірлікке немесе 6,5% - ға өсті. ШОБ құрылымында жеке кәсіпкерлер

зерттелетін кезең ішінде ең көп үлесті – 2021 жылы 52,0%, 2022 жылы 53,1%, 2023 жылы 52,5% алады. ШҚО аумағында тіркелген дара кәсіпкерлердің жалпы саны 2023 жылдың соңында 64 617 бірлікті құрады, бұл 2021 жылғы көрсеткіштен 4 514 бірлікке немесе 7,5% - ға жоғары деңгейде.

3) ЖӨӨ-нің өсу динамикасы ШОБ субъектілері санының өсу динамикасымен және 2019-2023 жылдар кезеңінде ШҚО - да ШОБ субъектілерінің өнім шығаруымен айтарлықтай синхронды. 2019-2023 жылдардағы ШҚО – ның жалпы өңірлік өнімінің динамикасы есебінен ЖӨӨ-нің ең жоғары өсу қарқыны 2022 жылы-16,1% және 2021 жылы-13,1% деңгейінде тіркелгені байқалады. Сонымен қатар, 2019-2023 жылдардағы ЖӨӨ динамикасының ең нашар көрсеткіші 2019 жылы болды, ол кезде оның өткен жылға қарағанда 10,8% - ға ғана өсуі байқалды. Анықтау коэффициенті $R = 0,9967$ регрессия тендеуі мен эмпирикалық мәліметтер бойынша есептелген мәліметтер арасындағы байланыстың жоғары тығыздығын көрсетеді. Жоғарыда келтірілген модельдер ЖӨӨ көлемі мен ШОБ субъектілерінің өнім шығару көлемі арасында тікелей байланыс бар екенін көрсетеді.

4) Цифрлық платформаларды дамыту арқылы Шығыс Қазақстан облысындағы шағын бизнестің басқа өңірлер мен елдерде нарықтарға шығуына мүмкіндік беретін қосымша цифрлық платформалар жасау өте маңызды. Бұл жергілікті онлайн-сауда алаңдарын, электронды сауданы және кәсіпкерлерді оқыту платформаларын құруды қамтуы мүмкін.

5) Шағын бизнес пен ірі өнеркәсіптік кәсіпорындардың табысты интеграциясы ШҚО экономикасының табысты дамуының өзара тиімді және қажетті шарты болып табылады, ол ЖӨӨ, жергілікті бюджет кірістері мен халық кірісінің өсу көрсеткіштерінде көрінеді және өңірдегі жұмыспен қамтуды ынталандыруда және әлеуметтік шиеленісті төмендетуде әлеуметтік нәтиже алуға ықпал ететін болады.

6) Кәсіпкерлерге нақты бизнес-тапсырмаларды шешуде қолдау көрсетуге арналған институттарды дамыту қажет: бұл бизнес-инкубаторлар, консультациялық орталықтар және жаңадан бастаушы кәсіпкерлер үшін тренингтік бағдарламалар. Осы процесте жергілікті билік органдары маңызды рөл атқаруы тиіс.

Ұсынылған ұсынымдарды енгізу шағын бизнестің неғұрлым тиімді дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде өңір экономикасының одан әрі экономикалық өсуіне ықпал ететін болады.

Әдебиеттер

Бочко В.С. (2004) Жалпы аймақтық өнім: аумақтың дамуын бағалау. *Journal of new economy*, 2004, 77-87 бб.

Власов М.В. (2020) Ескі өнеркәсіптік аймақтың шағын және орта кәсіпорындарының инновациялық мінез-құлық саясаты. *Аймақ экономикасы*. 2020. Т. 16, т. 4. 1335-1347 бб.

Захарова Н.В., Лабудин А.В. (2017) Еуропа елдеріндегі шағын және орта кәсіпкерлік: негізгі даму тенденциялары. *Басқарушылық кеңес беру (2017)*, №12, 64-77 бб.

Қазақстандағы және оның өңірлеріндегі ШОБ даму жағдайы туралы есеп. <https://damu.kz/upload/iblock/e3e/u90zobas8i0ikroat6mrq4h75e8wy4es/DAMU%20-%20>

[%D0%BE%D1%82%D1%87%D1%91%D1%82%202024%20%D0%9A%D0%90%D0%97%20%D0%A0%D0%A3%D0%A1.pdf](#) (орыс тілінде)

Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы. 2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша тіркелген шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің (ШОБ) саны. https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=106&slug=1-2018&cat_id=6&lang=ru (орыс тілінде)

Нурмухаметов Н.Н., Абдикадиrowa А.А., Абенoв Е.М., Петров А.М. (2021) Шағын кәсіпорындардың даму стратегиясының ерекшеліктері. Қазақстан республикасы ұлттық ғылым академиясының хабаршысы, 6 Том, № 394 (2021), 70-77 бб.

Поздеева О. Г., Иванова О.Ю. (2017) Аймақтық экономика. Оқу. құралы. – Екатеринбург: Баспасы УрГЭУ, 2016. 112 Б.

Ресей мен Қазақстан арасындағы өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы бағдарламасы туралы. 2017 жылғы 8 қарашадағы №2459-ө өкім.

Тұраров Д.Р., Олжаш Е.А. (2019) Қазақстандағы шағын және орта бизнестің экономикалық әлеует. ҚазҰУ Хабаршысы. Әл-Фараби. Экономикалық серия. 127 Том (1) 2019 Б. 234-244.

Хамидуллин Ф.Ф. (2006) Шағын бизнесті зерттеу әдістемесін дамыту. Қазіргі экономика мәселелері, №3/4 (19/20), 2006. <http://www.m-economy.ru/issue.php?num=19#33>

Шығыс Қазақстан облысында жоғары технологиялар аймағы мен металлургия орталығы ұйымдастырылады. https://yka.kz/blog/zona_vysokikh_teknologij_i_centr_metallurgii_budut_organizovany_v_vostochno_kazakhstanskoj_oblasti/2009-09-22-953 (орыс тілінде)

Әдиева А.К. (2011) 2020 жылға дейінгі кезеңге КЧР жағдайында шағын кәсіпорындардың даму перспективаларын болжау. Тегга economicus, 2011, 9 Том № 4 3 бөлім, 200-203 ББ.

References

Bochko V.S. (2004) Valovoj regional'nyj produkt: ozenka razvitiya territorii [Gross regional product: assessment of territory development]. Journal of new economy, 2004, pp. 77-87. (in Russian)

Vlasov M.V. (2020) Politika innovacionnogo povedeniya malyh i srednih predpriyatij staropromyshlennogo regiona [Policy of innovative behavior of small and medium-sized enterprises of the old industrial region]. Economics of the region. Vol. 16, issue. 4. pp. 1335-1347. (in Russian)

Zakharova N.V., Labudin A.V. (2017) Maloe i srednee predprinimatel'stvo v evropejskih stranah: osnovnye tendencii razvitiya [Small and medium-sized enterprises in European countries: main development trends]. Management Consulting, No.12, pp.64-77. (in Russian)

Report on the state of SME development in Kazakhstan and its regions/ <https://damu.kz/upload/iblock/e3e/u90zobas8i0ikroat6mrq4h75e8wy4es/DAMU%20-%20%D0%BE%D1%82%D1%87%D1%91%D1%82%202024%20%D0%9A%D0%90%D0%97%20%D0%A0%D0%A3%D0%A1.pdf> (in Russian)

Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. The number of registered small and medium-sized enterprises (SMEs) as of January 1, 2024 https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=106&slug=1-2018&cat_id=6&lang=ru (in Russian)

Nurmuhametov N.N., Abdikadirowa A.A., Abenov E.M., Petrov A.M. (2021) Osobennosti razrabotki strategii malogo predprinimatel'stva [Strategy development features of small enterprises]. Bulletin of national academy of sciences of the republic of Kazakhstan, Volume 6, Number 394, 70-77p. (in Kazakh)

Pozdeeva O.G., Ivanova O.Yu. (2016) Regional'naya ekonomika [Regional economics]. Textbook. -Yekaterinburg : USUE Publishing House, 112 p.(in Russian)

On the program of interregional and cross-border cooperation between Russia and Kazakhstan / Order No. 2459-r dated November 8, 2017. (in Russian)

Turarov D.R.I., Olzhash E.A. (2019) Ekonomicheskij potencial malogo i srednego biznesa v Kazahstane [The economic potential of small and medium-sized businesses in Kazakhstan]. Bulletin of KazNU named after Al-Farabi. The series is Economic. Volume 127(1) pp.234-244. (in Russian)

Khamidullin F.F. (2006) Development of small business research methodology [Problems of the

Modern economy]. №3/4 (19/20), / <http://www.m-economy.ru/issue.php?num=19#33> (in Russian)

The high-tech zone and the metallurgy center will be organized in the East Kazakhstan region / https://yka.kz/blog/zona_vysokikh_teknologij_i_centr_metallurgii_budut_organizovany_v_vostochno_kazakhstanskoj_oblasti/2009-09-22-953 (in Russian)

Edieva A.K.(2011) Prognozirovanie perspektiv razvitiya malyh predpriyatij v usloviyah KChR na period do 2020 goda [Forecasting the prospects for the development of small enterprises in the conditions of the KCR for the period up to 2020]. Tegga economicus, Volume 9 No. 4 Part 3, pp. 200-203.(in Russian)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 363–379

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.902>

MPHTH 06.01.79

A.K. Bakenova¹, Dmitry V. Bakhteev², 2025.

¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan;

²Ural State Law University named after V.F. Yakovlev, Yekaterinburg, Russia.
E-mail: a.k.bakenova@gmail.com

IMPROVING MECHANISMS OF MANAGERIAL DECISION-MAKING USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Bakenova A.K. – Master’s degree, chief consultant of the group of consultants of judges of the Secretariat of the Judicial Collegium on Administrative Cases of the Judicial Administration of the RK, Astana, Kazakhstan, E-mail: a.k.bakenova@gmail.com, <https://orcid.org/009-0007-7813-9175>;

Dmitry V. Bakhteev – Dr. Sci. (Legal), Associate Professor, Ural State Law University named after V.F. Yakovlev, Yekaterinburg, Russia, e-mail: Dmitry.bakhteev@gmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0869-601X>.

Abstract. The article explores ways to improve the decision-making process using artificial intelligence (AI) systems. In a rapidly changing world, with increasing data volumes and growing complexity in management processes, traditional management methods are becoming insufficiently effective. This study examines key mechanisms for AI integration in management, including the automation of routine tasks, big data analysis, predictive analytics, and intelligent decision support. Special attention is given to the challenges and barriers faced by government bodies and organizations in implementing AI, such as the need for significant investment, resistance to change, cybersecurity risks, and a shortage of qualified personnel. The importance of developing a regulatory framework, ensuring algorithmic transparency, and promoting the ethical use of AI technologies is emphasized. Additionally, the role of staff training and the formation of competencies necessary for effective interaction with AI systems are highlighted. The article concludes with recommendations for improving management practices aimed at enhancing the quality and efficiency of decision-making. It is intended for professionals in public administration, managers, and researchers studying the application of modern technologies in management.

Keywords: artificial intelligence, management decisions, automation, big data, predictive analytics, management efficiency, public services.

А.К. Бакенова¹, Д.В. Бахтеев², 2025.

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана, Қазақстан;

²В.Ф. Яковлев атындағы Орал мемлекеттік заң университеті,
Екатеринбург, Ресей.

E-mail: a.k.bakenova@gmail.com

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП БАСҚАРУШЫЛЫҚ ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУ ТЕТІКТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Бакенова А. К. – магистр, ҚР Сот әкімшілігінің әкімшілік істер жөніндегі сот алқасы хатшылығының судьялар консультанттары тобының бас консультанты, Астана, Қазақстан, E-mail: a.k.bakenova@gmail.com, <https://orcid.org/009-0007-7813-9175>;

Бахтеев Дмитрий Валерьевич – заң ғылымдарының докторы, доцент, В.Ф. Яковлев атындағы Орал мемлекеттік заң университеті, Екатеринбург, Ресей, e-mail: Dmitry.bakhteev@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0869-601X>.

Аннотация. Бұл мақалада басқарушылық шешімдер қабылдау үдерісін жетілдіру жолдары жасанды интеллект (ЖИ) жүйелерін қолдану арқылы қарастырылады. Қазіргі заманғы тез өзгеретін әлемде және деректер ауқымының үнемі артуына байланысты дәстүрлі басқару әдістері жеткілікті тиімді болмауда. Зерттеуде ЖИ-ды басқаруға енгізудің негізгі механизмдері, соның ішінде рутиндік тапсырмаларды автоматтандыру, үлкен деректерді талдау, болжамдық аналитика және интеллектуалды шешімдерді қолдау жүйелері қарастырылады. Мемлекеттік органдар мен ұйымдардың ЖИ-ды өз процестеріне интеграциялау кезінде кездесетін қиындықтары мен кедергілеріне ерекше назар аударылады. Атап айтқанда, қаржылық инвестиция қажеттілігі, өзгерістерге қарсылық, киберқауіпсіздік тәуекелдері және білікті мамандардың тапшылығы мәселелері талқыланады. Сондай-ақ, реттеуші құқықтық базаны әзірлеу, алгоритмдердің ашықтығын қамтамасыз ету және ЖИ технологияларын этикалық тұрғыда қолдану маңыздылығы атап өтіледі. Бұдан бөлек, персоналды оқыту және ЖИ жүйелерімен тиімді өзара әрекеттесуге қажетті құзыреттерді қалыптастыру рөлі қарастырылады. Мақала басқару саласындағы мамандарға, мемлекеттік басқару органдарының қызметкерлеріне және заманауи технологияларды басқаруда қолдану мәселесін зерттеушілерге арналған.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, басқару шешімдері, автоматтандыру, үлкен деректер, болжамды талдау, басқару тиімділігі, мемлекеттік қызметтер.

А.К. Бакенова¹, Д.В. Бахтеев², 2025.

¹Академия государственного управления при Президенте Республики
Казахстан, Астана, Казахстан;

²Уральский государственный юридический университет имени В.Ф. Яковлева,
Екатеринбург, Россия.

E-mail: a.k.bakenova@gmail.com

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

А.К. Бакенова – магистр, главный консультант группы консультантов судей Секретариата судебной коллегии по административным делам Судебной администрации РК, Астана, Казахстан, E-mail: a.k.bakenova@gmail.com, <https://orcid.org/009-0007-7813-9175>;

Бахтеев Дмитрий Валерьевич – д.ю.н., доцент, Уральский государственный юридический университет имени В.Ф. Яковлева, Екатеринбург, Россия, e-mail: Dmitry.bakhteev@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0869-601X>.

Аннотация. Статья посвящена изучению путей совершенствования процесса принятия управленческих решений с использованием систем искусственного интеллекта (ИИ). В условиях быстро меняющегося мира, роста объемов данных и усложнения управленческих процессов традиционные методы управления становятся недостаточно эффективными. В работе рассматриваются ключевые механизмы внедрения ИИ в управление, включая автоматизацию рутинных задач, анализ больших данных, предиктивную аналитику и интеллектуальную поддержку решений. Особое внимание уделяется вызовам и барьерам, с которыми сталкиваются государственные органы и организации при интеграции ИИ в свои процессы, таким как необходимость значительных инвестиций, сопротивление изменениям, риски кибербезопасности и недостаток квалифицированных кадров. Отмечается важность разработки нормативно-правовой базы, обеспечения прозрачности алгоритмов и этического использования технологий. Подчеркивается роль обучения персонала и формирования компетенций, необходимых для эффективного взаимодействия с ИИ-системами. В заключение предложены рекомендации по совершенствованию управленческих практик, направленные на повышение качества и эффективности принимаемых решений. Статья ориентирована на специалистов в области государственного управления, управленцев и исследователей, изучающих применение современных технологий в управлении.

Ключевые слова: искусственный интеллект, управленческие решения, автоматизация, большие данные, предиктивная аналитика, эффективность управления, государственные услуги.

Введение. В современном мире, где объем информации и скорость принятия решений постоянно растут, традиционные подходы к управлению

становятся все менее эффективными. Развитие технологий, в частности систем искусственного интеллекта (ИИ), открывает новые горизонты для улучшения качества управленческих решений. Внедрение ИИ в процесс принятия решений позволяет не только автоматизировать рутинные задачи, но и значительно повысить точность прогнозирования и анализа данных (Walker, 2018).

Актуальность данной темы обоснована необходимостью адаптации государственных органов и организаций к новым условиям, связанным с цифровизацией и глобализацией. В Казахстане, как и в других странах, существует ряд проблем, связанных с неэффективным управлением, недостатком квалифицированных кадров и отсутствием четкой правовой базы для использования ИИ (Ahmed, и др., 2023). Эти факторы подчеркивают важность исследования механизмов, которые могли бы способствовать внедрению систем ИИ в управленческие практики.

Цель настоящего исследования заключается в выявлении путей совершенствования принятия управленческих решений с использованием систем ИИ. Для достижения этой цели определены следующие задачи: анализ существующих методов и технологий ИИ, исследование их применения в управлении, выявление проблем и барьеров, а также предложение рекомендаций по их преодолению. Методология исследования включает в себя обзор литературы, анализ данных и интервью с экспертами в области ИИ и государственного управления.

Материалы и методы. Методология исследования сочетает теоретические и эмпирические методы для глубокого понимания использования искусственного интеллекта (ИИ) в управлении в Казахстане. На начальном этапе была проведена тщательная проверка существующей литературы, включая научные статьи и отчеты, что помогло выявить актуальные тенденции и пробелы в исследовании. Сбор данных осуществлялся через кейс-метод, который позволил анализировать успешные примеры внедрения ИИ как в Казахстане, так и за границей. Применение сравнительного анализа дало возможность сопоставить подходы к внедрению ИИ в разных странах, выявив ключевые различия и адаптируемые аспекты для казахстанского контекста.

В исследовании использовались вторичные данные из открытых источников, включая статистические базы и правительственные отчеты. Эти данные подвергались качественному и количественному анализу, что способствовало выявлению паттернов в использовании ИИ для оптимизации управленческих решений. Сочетание теоретических и практических методов позволило сформулировать обоснованные выводы и рекомендации для развития ИИ в управлении в Казахстане, учитывая местные особенности и потребности населения.

Результаты. Использование искусственного интеллекта (ИИ) в управлении становится важной темой исследований, поскольку он кардинально меняет принятие решений, повышает эффективность госорганов и улучшает качество услуг. Разработаны различные модели интеграции ИИ, подтверждающие его значимость.

Исследования В.В. Дудихина и И.В. Шевцовой отмечают, что автоматизация управленческих процессов сокращает временные затраты и повышает точность выполнения задач (Дудихин и др., 2020). В Казахстане Г.М. Аубакирова и Ф.М. Исатаева подтверждают, что внедрение ИИ снижает бюрократические барьеры и ускоряет обработку запросов граждан (Аубакирова, и др., 2021).

ИИ также эффективен в анализе больших данных. И.А. Асеева подчеркивает, что алгоритмы выявляют закономерности, улучшая процесс принятия решений (Асеева, 2022). Однако остается ряд пробелов, включая недостаточную изученность практических аспектов внедрения ИИ в госуправление Казахстана и социальные последствия его использования.

Стратегический план развития Казахстана до 2025 года акцентирует внимание на цифровых решениях, повышающих эффективность госуправления (Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана, 2020). Автоматизированные системы позволяют анализировать данные, снижая бюрократические барьеры.

Обзор литературы показывает, что ИИ открывает возможности для оптимизации процессов и улучшения качества услуг. Однако успешная реализация требует учета не только технических, но и правовых и этических аспектов. Важно ориентироваться на практическое внедрение ИИ с учетом потребностей казахстанского общества для повышения доверия к цифровым технологиям.

Обсуждения. В данном разделе представлены результаты исследования механизмов эффективного принятия управленческих решений с использованием ИИ в Казахстане. В условиях глобализации и технологического прогресса его внедрение становится ключевым фактором успешного функционирования организаций. Исследование основано на анализе практических кейсов.

Кейс «Умный город»

Smart city — это инициатива по повышению эффективности управления городскими ресурсами и совершенствованию инфраструктуры с помощью инновационных решений (Smart-city, 2024). В Казахстане концепция реализуется в Астане, Караганде, Шымкенте, Актобе и Алматы, акцентируя внимание на транспортных системах и «зеленой» энергетике.

Примером является проект «Умный Акколь», запущенный в рамках программы «Цифровой Казахстан». Он демонстрирует, как ИИ повышает эффективность управления жилищно-коммунальным хозяйством и улучшает качество жизни граждан (В Казахстане утверждены национальные стандарты в области SmartCity, 2024).

Внедрение интеллектуальных технологий в Казахстане требует адаптации к местным условиям. Исследования показывают, что интеграция ИИ в управление ускоряет принятие решений и улучшает взаимодействие с населением (Senichenko, 2013).

Кейс «Умный Акколь»

Проект «Умный Акколь» — первый умный город Казахстана, оснащенный

датчиками и счетчиками для управления городской инфраструктурой. Он реализован при поддержке администрации Акмолинской области, Казахтелекома, ERG, AEDC и Tengrilab.

В рамках проекта создана аналитическая система, управляющая коммунальными учреждениями и автоматически передающая данные в органы власти. Установлено более 6 тысяч счетчиков, умные фонари с регулировкой яркости, станции LoRaWAN для мониторинга водоснабжения, а также системы видеонаблюдения.

Система также контролирует качество воздуха, собирая данные каждые 10 минут и передавая их в центр «Smart Aqkol». Это способствует повышению безопасности, улучшению экологической ситуации и снижению криминальной активности.

Таким образом, проект демонстрирует, как ИИ способствует созданию устойчивой и безопасной городской среды.

По оценкам правоохранительных органов УВД города Акколь, в 2023 году при реализации смарт-системы количество правонарушений в общественных местах снизилось на 35 %, краж - на 15 %, насилия - на 71 %, правонарушений, связанных с употреблением алкоголя, - на 61 %, что позволяет сделать вывод о положительном эффекте от внедрения смарт-системы (Умный город Аккол, 2024). Мы собрали информацию о реализованном проекте и оценили его по методике SWOT (табл. 1). Мы подчеркнули полезность «Умного Аккола». По мнению администрации Акмолы и результатам опроса респондентов города, его использование имеет ряд преимуществ:

- снижение количества преступлений (40%);
- повышение оперативности реагирования на чрезвычайные ситуации (реагирование на ЧС);
- снижение заболеваемости населения (15%);
- снижение потребления воды (30%);
- снижение затрат на энергоснабжение (60%).

Таблица 1 – SWOT-анализ «Smart Aqkol»

Сильные стороны (S)	Слабые стороны (W)
1. Местонахождение: Город Акколь с населением 14 000 человек, расположенный недалеко от Астаны, столицы Казахстана, что обеспечивает наличие необходимой инфраструктуры.	1. Высокая стоимость реализуемого проекта из-за дорогого программного обеспечения.
2. Полная инфраструктура города.	2. Длительный период реализации проекта.
3. Высокий уровень защиты каналов связи и большое количество центров обработки данных.	3. Долгий срок окупаемости проекта.
4. Город оснащен множеством умных сенсоров и счетчиков.	4. Низкая осведомленность населения, что создает препятствия для быстрого внедрения проекта.
5. Хорошее состояние окружающей среды города.	5. Недостаток финансовых средств.

Возможности (О)	Угрозы (Т)
1. Использование множественных систем и управление интеллектуальной системой городского окружения.	1. Нехватка высококвалифицированных специалистов для реализации проектов.
2. Применение энергосберегающих инструментов.	2. Отсутствие подходящего программного обеспечения.
3. Улучшение работы городских объектов.	3. Нежелание населения Казахстана менять свой образ жизни.
4. Быстрое накопление и анализ данных для управления городом.	4. Проблемы с привлечением инвестиций.
5. Современная цифровая среда.	5. Сложность интеграции системы из-за субоптимального обмена информацией.
6. Применение интегрированной системы, характеризующейся простой активацией и деактивацией.	6. Сложность и неопределенность проекта, из-за чего каналы могут быть заблокированы в ближайшее время.
7. Высокий уровень безопасности и отказоустойчивости.	7. Из-за синхронизации системы обмена данными она может быть перегружена и не работать вовремя.

На основании вышеуказанного SWOT-анализа, была разработана перекрестная матрица, которая демонстрирует, как сильные и слабые стороны могут взаимодействовать с возможностями и угрозами, позволяя выработать эффективные стратегии для реализации проекта «Smart Aqkol» (таблица 2).

Таблица 2 – Перекрестная матрица SWOT-анализа «Smart Aqkol»

	Возможности (О)	Угрозы (Т)
Сильные стороны (S)	S1: Местонахождение и инфраструктура - Использование инфраструктуры для внедрения систем. - Привлечение специалистов из близлежащих городов.	S1T1: Привлечение квалифицированных специалистов для улучшения инфраструктуры. - Обучение специалистов для снижения угроз от нехватки.
	S2: Полная инфраструктура - Эффективное применение инфраструктуры для энергосберегающих технологий.	S2T1: Устранение угроз нехватки специалистов через сотрудничество с университетами.
	S3: Высокий уровень защиты каналов связи - Защита данных и улучшение работы городских объектов.	S3T1: Использование высокого уровня защиты для преодоления нежелания населения менять образ жизни.
	S4: Умные сенсоры и счетчики - Помощь в накоплении и анализе данных для управления.	S4T1: Быстрая обработка данных для привлечения инвестиций и решения проблем.
	S5: Хорошее состояние окружающей среды - Повышение уровня безопасности и отказоустойчивости.	S5T1: Устойчивость системы к угрозам через развитие экологических инициатив.
Слабые стороны (W)	W1: Высокая стоимость проекта - Низкая осведомленность населения как вызов для образовательных программ.	W1T1: Поиск государственного финансирования для снижения стоимости.

	W2: Длительный срок реализации проекта - Устранение недостатков через сотрудничество с энергосберегающими компаниями.	W2T1: Снижение сроков реализации через привлечение частных инвестиций.
	W3: Недостаток финансовых средств - Улучшение работы городских объектов через оптимизацию бюджета.	W3T1: Привлечение инвестиций для преодоления недостатка средств.
	W4: Низкая осведомленность населения - Создание образовательных программ для повышения осведомленности о проекте.	W4T1: Проблемы с привлечением инвестиций можно смягчить через активные программы.
	W5: Сложность интеграции системы - Необходимость предварительного анализа для минимизации рисков.	W5T1: Оптимизация системы для улучшения взаимодействия между компонентами.

Перекрестная матрица SWOT-анализа проекта «Smart Aqkol» выявила ключевые направления его развития:

SO: Использование сильных сторон (инфраструктура, местоположение) для внедрения новых технологий и энергосберегающих решений, включая образовательные инициативы.

ST: Высокий уровень защиты данных снижает риски нехватки специалистов и сопротивления населения. Обучение и информирование помогут преодолеть эти угрозы.

WO: Привлечение частных инвесторов и госсектора смягчит финансовые барьеры.

WT: Информирование населения и снижение интеграционных рисков обеспечат успешное внедрение системы.

Опыт «Умного Акколя» может стать ориентиром для других городов Казахстана, таких как Астана, Алматы и Шымкент. Основные проблемы – недостаток финансирования и низкая осведомленность населения – можно решить через партнерство с бизнесом и научным сообществом.

Эффективная информационная поддержка в СМИ и соцсетях поможет повысить осведомленность граждан о выгодах умных технологий, обеспечивая успешную реализацию подобных проектов.

Далее мы предложили основные направления формирования и развития «Умного города» в Казахстане (табл. 3).

Таблица 3 – Основные направления развития умного города

Умная окружающая среда (природные ресурсы) - Энергоэффективность - Возобновляемая энергия - Защита окружающей среды - Экономия ресурсов	Умный образ жизни (качество жизни) - Устойчивое потребление - Эргономичная планировка - Социальное взаимодействие - Здоровый образ жизни
Умные люди (социальные и человеческие активы) - Продвинутые пользователи ИКТ - Доступное образование - Участие в общественной жизни и находчивость	Умная экономика (конкурентоспособность) - Производительность - Новые продукты, услуги и бизнес-модели - Международное сотрудничество - Оперативность

Интеллектуальная мобильность (транспорт и ИКТ) - Интегрированные транспортные системы - Экологически безопасные виды транспорта - Здоровый образ жизни	Умное управление (вовлечение) - Участие граждан в разработке политики - Полезные услуги - Публичные данные
---	---

«Умные города» помогают бороться с загрязнением, перенаселением и рационально использовать ресурсы. Они способствуют решению проблем безработицы, неравенства и повышению благосостояния, становясь индикатором актуальных тенденций.

Кейс «Умный город Астана»

В Астане внедрена интеллектуальная транспортная система (ИТС), включающая автоматизированные светофоры, датчики трафика и мобильные приложения. За два года она сократила время в пути на 20–30% и снизила ДТП на 25% (Kirimtat, 2020).

Система видеонаблюдения с ИИ-аналитикой повысила уровень безопасности и доверие граждан к правоохранительным органам. В ЖКХ внедрены «умные» счетчики, снижающие ошибки в расчетах и улучшившие прозрачность сферы (Интеллектуальная транспортная система, 2023).

Развитие «умного» образования и телемедицины расширило доступ граждан к образовательным и медицинским услугам, улучшая их качество и доступность.

Анализ внедрения технологий «Умного города» в Астане показывает необходимость комплексного подхода, включая правовые, социальные и финансовые аспекты. Рост объемов данных требует усиленной защиты персональной информации.

Ключевым направлением развития является привлечение частных инвестиций и международного опыта, что ускоряет внедрение технологий. Важную роль играет подготовка кадров для работы с новыми системами.

Использование ИИ улучшает управление ресурсами, снижает затраты и повышает качество услуг. Развитие мобильных приложений усиливает взаимодействие с гражданами, позволяя адаптировать сервисы под их потребности. Анализ данных выявляет скрытые проблемы, помогая стратегическому планированию.

Таким образом, «Умный город» в Астане демонстрирует, как технологии ИИ повышают безопасность, эффективность управления и качество жизни граждан. Однако для успешного развития необходим комплексный подход, включающий регулирование, обучение специалистов и стратегическое планирование.

Кейс «АгроИнтеллект» в сельском хозяйстве

Проект «АгроИнтеллект» интегрирует ИИ в управление аграрным сектором Казахстана, оптимизируя процессы и повышая устойчивость сельского хозяйства (Road Traffic (Autonomous Motor Vehicles) Rules, 2017). Современные вызовы, такие как изменение климата и нехватка ресурсов, требуют инновационных решений.

ИИ анализирует данные о состоянии почвы, влажности, климате и здоровье растений. Алгоритмы машинного обучения позволяют прогнозировать урожайность, снижая потери и повышая эффективность фермерских хозяйств.

Одним из ключевых аспектов является подготовка кадров. Недостаток квалифицированных специалистов замедляет адаптацию новых технологий, требуя инвестиций в обучение. Также важны правовые вопросы защиты данных, поскольку объем собираемой информации постоянно растет.

Проект демонстрирует, как ИИ трансформирует сельское хозяйство, позволяя точнее планировать работу, минимизировать риски и повышать прибыль. Его успех подчеркивает необходимость стратегического внедрения технологий для устойчивого развития агросектора Казахстана.

Кейс «Электронное правительство»

Проект «Электронное правительство» в Казахстане активно внедряет технологии ИИ для автоматизации государственных услуг, сокращения времени обработки заявок и повышения прозрачности. В рамках концепции «Слышащего государства» проект способствует более эффективному взаимодействию граждан с государственными органами.

Результаты подтверждаются улучшением позиций Казахстана в международных рейтингах. В 2018 году страна занимала 39-е место в рейтинге ООН по электронному правительству, а в 2019 году поднялась на 29-е место среди 193 стран. Казахстан также лидирует по индексу открытых данных в Азии, что укрепляет доверие граждан к государственным институтам (Смагулов, 2021).

ИИ в государственном управлении ускоряет принятие решений, выявляет тенденции и анализирует потребности граждан, что делает управление более прозрачным (Choi и др., 2022). В 2019 году 80% услуг предоставлялись в электронном формате, а к 2020 году планировалось довести этот показатель до 90% (**Казахстан занял 29 место в рейтинге ООН по электронному правительству, 2024**).

Сегодня 83,7% госуслуг доступны онлайн, а мобильные приложения расширяют доступ граждан к государственным сервисам. Государственная корпорация «Правительство для граждан» автоматизировала предоставление услуг через 348 фронт-офисов и 1656 почтовых отделений (**Казахстан может стать образцовым электронным государством, 2024**).

Таким образом, «Электронное правительство» демонстрирует успешную интеграцию ИИ в госуправление, улучшая доступность, эффективность и прозрачность услуг. Проект укрепляет диалог власти с обществом, снижает бюрократические барьеры и способствует цифровизации государственного сектора.

Кейс Интеллектуальные транспортные системы в Сингапуре

Сингапур успешно внедрил интеллектуальные транспортные системы (ITS) с использованием ИИ для оптимизации транспортной инфраструктуры. Основные цели — снижение пробок, повышение безопасности на дорогах и улучшение качества жизни граждан.

Система ITS анализирует транспортные потоки в реальном времени, прогнозируя динамику движения и адаптируя работу светофоров. Внедрение адаптивных светофоров позволило сократить время в пути на 10–15% и снизить количество ДТП.

Данные о дорожной обстановке поступают с сенсоров и камер в централизованный пункт управления, что улучшает стратегическое планирование инфраструктуры и выявление узких мест. Оптимизация трафика также способствует снижению выбросов CO₂ и улучшению экологии.

ITS в Сингапуре является частью концепции «Умного города», интегрируя транспортные и городские сервисы для повышения эффективности управления (Государственная корпорация «Правительство для граждан», 2019). Этот опыт может быть адаптирован Казахстаном, требуя технологических инноваций, подготовки кадров и создания правовой базы для устойчивого развития транспортной системы.

Кейс Применение искусственного интеллекта в медицинских учреждениях Великобритании

В Великобритании внедрение искусственного интеллекта (ИИ) в систему здравоохранения, особенно в рамках проекта NHS (National Health Service), стало важным шагом в оптимизации процессов диагностики и лечения. В последние годы технологии ИИ начали активно использоваться для повышения точности и эффективности медицинского обслуживания, что, в свою очередь, повлияло на качество жизни населения.

Одним из значительных направлений использования ИИ в NHS является анализ медицинских изображений (Phillips-Wren, 2012). Системы, основанные на ИИ, помогают врачам более точно и быстро диагностировать заболевания, такие как рак. Эти алгоритмы способны выявлять паттерны и аномалии на изображениях, которые могут быть трудны для восприятия человеческим глазом, что позволяет врачам принимать более обоснованные решения на ранних стадиях заболеваний. Исследования показывают, что использование ИИ в этой области может повысить точность диагностики до 94%, что значительно превышает уровень традиционных методов.

Помимо диагностики, ИИ также играет важную роль в автоматизации административных процессов (Angerschmid и др., 2022). Системы, использующие обработку естественного языка (NLP), автоматизируют задачи, такие как запись на прием и ответ на часто задаваемые вопросы, что снижает нагрузку на медицинский персонал. Это позволяет сотрудникам сосредоточиться на более критических задачах, таких как лечение пациентов. В результате, время ожидания на прием уменьшилось на 20-30%, что значительно улучшает качество обслуживания.

Преимущества внедрения ИИ в NHS также проявляются в повышении доступности медицинских услуг (Huang и др., 2022). Например, системы, основанные на ИИ, помогают сократить время, необходимое для обработки заявок на медицинские услуги, что делает их более доступными для населения.

Это особенно важно в условиях высокой нагрузки на систему здравоохранения, когда каждый момент имеет значение для жизни и здоровья пациентов.

Таким образом, интеграция ИИ в систему здравоохранения Великобритании демонстрирует не только технический прогресс, но и новые возможности для улучшения качества медицинских услуг. Этот опыт может служить примером для других стран, стремящихся к модернизации своих систем здравоохранения, включая Казахстан.

Результаты исследования показывают, что внедрение ИИ в управленческие процессы в Казахстане имеет положительный эффект на эффективность и качество принимаемых решений. Проекты, представленные в данном разделе, демонстрируют разнообразные способы использования ИИ в различных секторах экономики, что подтверждает актуальность темы. Успешные примеры внедрения технологий ИИ в Казахстане свидетельствуют о большом потенциале для дальнейшего развития и масштабирования таких инициатив.

На основе разобранных кейсов можно выделить несколько ключевых аспектов, характеризующих внедрение технологий искусственного интеллекта (ИИ) в различных областях: управление городами, сельское хозяйство, государственные услуги, транспорт и здравоохранение.

Во-первых, во всех случаях наблюдается стремление к оптимизации процессов, что позволяет повышать эффективность работы и сокращать затраты. Например, в проекте «АгроИнтеллект» ИИ используется для анализа данных, что способствует повышению урожайности и снижению затрат на ресурсы. Аналогично, внедрение интеллектуальных транспортных систем в Сингапуре приводит к сокращению времени в пути и уменьшению дорожно-транспортных происшествий, что напрямую связано с улучшением качества жизни граждан.

Во-вторых, важным аспектом является автоматизация рутинных задач. В рамках проекта «Электронное правительство» автоматизация государственных услуг снизила время ожидания и упростила процесс взаимодействия граждан с государственными органами. В здравоохранении Великобритании использование ИИ для автоматизации административных процессов позволило медперсоналу сосредоточиться на более критических задачах, что улучшает качество обслуживания пациентов.

Кроме того, внедрение ИИ в управление городами и транспортом также способствует более эффективному использованию ресурсов и улучшению экологической ситуации. Например, использование алгоритмов для управления светофорами в Сингапуре не только оптимизирует движение, но и снижает уровень загрязнения.

В заключение, наблюдается общий тренд на повышение прозрачности и доступности услуг через использование технологий ИИ. В «Электронном правительстве» Казахстана и в проектах по внедрению «умных» технологий в городах наблюдается увеличение вовлеченности граждан в процесс принятия решений и повышение уровня доверия к государственным учреждениям.

Эти аспекты подчеркивают важность интеграции искусственного интеллекта

в различные сферы для достижения устойчивого развития и улучшения качества жизни населения.

Выводы. В заключение можно выделить несколько рекомендаций по улучшению управленческих практик, направленных на повышение качества и эффективности принимаемых решений в различных областях, включая городское управление, сельское хозяйство, электронные услуги, транспорт и здравоохранение.

Прежде всего, важно развивать интеграцию технологий искусственного интеллекта в существующие управленческие структуры. Это позволит обеспечить более точный анализ данных и оптимизацию процессов. Внедрение ИИ может повысить оперативность реагирования на изменения в окружающей среде и улучшить качество принимаемых решений, что, в свою очередь, приведет к более эффективному распределению ресурсов.

Следует также акцентировать внимание на необходимости обучения и повышения квалификации управленческого персонала в области использования технологий ИИ. Это позволит не только минимизировать возможные риски, связанные с внедрением новых технологий, но и максимально эффективно использовать их потенциал для достижения целей организации. Участие сотрудников в процессе цифровизации и инноваций создаст более высокий уровень доверия и вовлеченности в принятие управленческих решений.

Важно учитывать обратную связь от граждан и пользователей услуг при разработке новых технологий и процессов. Прозрачность и доступность данных позволяют гражданам участвовать в процессах принятия решений, что способствует повышению уровня доверия к государственным учреждениям и укрепляет демократические принципы.

Наконец, необходимо развивать партнерства между государственным и частным секторами для совместной работы над проектами, использующими искусственный интеллект. Это обеспечит более эффективное внедрение инновационных решений, а также повысит уровень финансовых и технологических ресурсов, необходимых для их реализации.

Эти рекомендации могут служить основой для создания более эффективных управленческих практик, способствующих улучшению качества жизни населения и устойчивому развитию общества.

Литература

Аубакирова Г.М., Исатаева Ф.М. (2021) МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН. ЭПП, 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modernizatsiya-sistemy-gosudarstvennogo-upravleniya-respubliki-kazahstan> (дата обращения: 20.10.2024).

Асеева И.А. (2022) ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И БОЛЬШИЕ ДАННЫЕ: ЭТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ (АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР). Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 8, Наукоедение: Реферативный журнал, 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-bolshie-dannye-eticheskie-problemy-prakticheskogo-ispolzovaniya-analiticheskij-obzor> (дата обращения: 17.10.2024).

В Казахстане утверждены национальные стандарты в области SmartCity. URL: https://www.inform.kz/ru/v-kazahstane-utverzhdeny-nacional-nyestandarty-v-oblasti-smartcity_a2975010 (дата обращения: 17.10.2024).

Духихин В.В., Шевцова И.В. (2020) Умное управление — управление с использованием искусственного интеллекта. Государственное управление. Электронный вестник, 81. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/umnoe-upravlenie-upravlenie-s-ispolzovaniem-iskusstvennogo-intellekta> (дата обращения: 20.10.2024).

Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2013 года №88-V «О государственных услугах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2021 г.). URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000088> (дата обращения: 18.10.2024).

Интеллектуальная транспортная система: что изменится на дорогах Астаны. Центр транспортных стратегий. URL: <https://cts.gov.kz/ru/press-center/news/okhvat-goroda-nur-sultan-intellektualnoy-transportnoy-sistemoy-dostignet-85/> (дата обращения: n.d.).

Камолов С.Г., Варос А.А., Крибиц А., Алашкевич М.Ю. (2022) Доминирующие стратегии развития искусственного интеллекта в России, Германии и США. Вопросы государственного и муниципального управления, 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dominanty-natsionalnyh-strategiy-razvitiya-iskusstvennogo-intellekta-v-rossii-germanii-i-ssha> (дата обращения: 14.10.2024).

Кошечкин К.А. (2023) Регулирование искусственного интеллекта в медицине. ПОФМ, 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/regulirovanie-iskusstvennogo-intellekta-v-meditsine> (дата обращения: 20.10.2024).

Kirimtat A., Krejcar O., Kertesz A., Tasgetiren M.F. (2020) Future Trends and Current State of Smart City Concepts: A Survey. IEEE Access, 8, 86448-86467. DOI: 10.1109/ACCESS.2020.2994976.

Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана (2020). URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodukazahstana-1-sentyabrya-2020-g (дата обращения: 19.10.2024).

Smart-city: умные технологии улучшают жизнь казахстанцев. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/52068> (дата обращения: 18.10.2024).

Смагулов Е.Н. (2021) ПРОСТРАНСТВЕННАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ВЛИЯНИЯ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ. Аридные экосистемы, 3 (88). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prostranstvennaya-differentsiatsiya-vliyaniya-klimaticheskikh-izmeneniy-na-selskoe-hozyaystvo-v-akmolinskoy-oblasti> (дата обращения: 20.10.2024).

Умный город Аккол. URL: <https://rodestech.com/Aqkol/> (дата обращения: 14.10.2024).

Ahmed S.F., Krishna S.H., Ganeshkumar K., Anthyur U., Manivel R. (2023) Exploring the Impact of Artificial Intelligence in Business Decision Making. Journal of Data Acquisition and Processing, 38(3), 686. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7922977> (дата обращения: 17.02.2025).

Al-Surmi A., Bashiri M., Koliouis I. (2022) AI based decision making: combining strategies to improve operational performance. International Journal of Production Research, 60(14), 4464-86. URL: <https://doi.org/10.1080/00207543.2021.1966540> (дата обращения: 17.02.2025).

Allugunti V.R., Kishor Kumar Reddy C., Elango N.M., Anisha P.R. (2021) Prediction of diabetes using Internet of Things (IoT) and decision trees: SLDPS. In Intelligent Data Engineering and Analytics: Frontiers in Intelligent Computing: Theory and Applications (FICTA 2020), Volume 2, 453-461. Springer Singapore. URL: http://dx.doi.org/10.1007/978-981-15-5679-1_43 (дата обращения: 17.02.2025).

Anisha P.R., Kishor Kumar Reddy C., Apoorva K., Meghana Mangipudi C. (2021) Early Diagnosis of Breast Cancer Prediction using Random Forest Classifier. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 1116(1), 012187. URL: <http://dx.doi.org/10.1088/1757-899X/1116/1/012187> (дата обращения: 17.02.2025).

Anisha P.R., Reddy C.K., Nguyen N.G. (2022) Blockchain technology: a boon at the pandemic times—a solution for global economy upliftment with AI and IoT. In: Blockchain Security in Cloud Computing, 227-252. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-70501-5_11 (дата обращения: 17.02.2025).

Angerschmid A., Zhou J., Theuermann K., Chen F., Holzinger A. (2022) Fairness and explanation in AI-informed decision making. *Machine Learning and Knowledge Extraction*, 4(2), 556-79. URL: <https://doi.org/10.3390/make4020026> (дата обращения: 17.02.2025).

Choi S., Kim N., Kim J., Kang H. (2022) How does AI improve human decision-making? Evidence from the AI-powered Go program. USC Marshall School of Business Research Paper Sponsored by iORB, No. Forthcoming. URL: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3893835> (дата обращения: 17.02.2025).

Huang A., You H. (2022) Artificial Intelligence in Financial Decision Making [Internet]. Social Science Research Network. Rochester, NY. URL: <https://ssrn.com/abstract=4235511> (дата обращения: 17.02.2025).

Phillips-Wren G. (2012) AI tools in decision making support systems: a review. *International Journal on Artificial Intelligence Tools*, 21(02), 1240005. URL: <http://dx.doi.org/10.1142/S0218213012400052> (дата обращения: 17.02.2025).

Reddy C.K., Anisha P.R., Reddy K.S., Reddy S.S. (2012) Third party data protection applied to cloud and XACML implementation in the hadoop environment with sparql. *IOSR Journal of Computer Engineering (IOSRJCE)*, 2278-0661.

Road Traffic (Autonomous Motor Vehicles) Rules, 2017. A Singapore Government Agency Website. Singapore Statute Online. URL: <https://sso.agc.gov.sg/SL/RTA1961-5464-2017?DocDate=20170823&WholeDoc=1#pr14->. (in Eng.).

Road Traffic Act, 1961 (2020 revised edition). URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/RTA1961>. (in Eng.).

Subbarayudu B., Gayatri L.L., Nidhi P.S., Ramesh P., Reddy R.G., Reddy C.K. (2017) Comparative analysis on sorting and searching algorithms. *International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET)*, 8(8), 955-78.

Walker R. (2018) Artificial intelligence in business: Balancing risk and reward. PEGA. URL: <https://www.pega.com/system/files/resources/2018-05/AI-in-Business.pdf> (дата обращения: 01.10.2024).

References

Ahmed S.F., Krishna S.H., Ganeshkumar K., Anthiyur U., Manivel R. (2023) Exploring the Impact of Artificial Intelligence in Business Decision Making. *Journal of Data Acquisition and Processing*, 38(3), 686. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7922977> (date of address: 17.02.2025). (in Eng.).

Al-Surmi A., Bashiri M., Koliouisis I. (2022) AI based decision making: combining strategies to improve operational performance. *International Journal of Production Research*, 60(14), 4464-86. URL: <https://doi.org/10.1080/00207543.2021.1966540> (date of address: 17.02.2025). (in Eng.).

Allugunti V.R., Kishor Kumar Reddy C., Elango N.M., Anisha P.R. (2021) Prediction of diabetes using Internet of Things (IoT) and decision trees: SLDPS. In *Intelligent Data Engineering and Analytics: Frontiers in Intelligent Computing: Theory and Applications (FICTA 2020)*, Volume 2, 453-461. Springer Singapore. URL: http://dx.doi.org/10.1007/978-981-15-5679-1_43 (date of address: 17.02.2025). (in Eng.).

Angerschmid A., Zhou J., Theuermann K., Chen F., Holzinger A. (2022) Fairness and explanation in AI-informed decision making. *Machine Learning and Knowledge Extraction*, 4(2), 556-79. URL: <https://doi.org/10.3390/make4020026> date of address: 17.02.2025). (in Eng.).

Anisha P.R., Kishor Kumar Reddy C., Apoorva K., Meghana Mangipudi C. (2021) Early Diagnosis of Breast Cancer Prediction using Random Forest Classifier. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 1116(1), 012187. URL: <http://dx.doi.org/10.1088/1757-899X/1116/1/012187> (date of address: 17.02.2025). (in Eng.).

Anisha P.R., Reddy C.K., Nguyen N.G. (2022) Blockchain technology: a boon at the pandemic times—a solution for global economy upliftment with AI and IoT. In: *Blockchain Security in Cloud Computing*, 227-252. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-70501-5_11 (date of address: 17.02.2025). (in Eng.).

Aseyeva I.A. (2022) Iskusstvennyy intellekt i bolshiye dannyye: eticheskiye problemy prakticheskogo ispolzovaniya (analiticheskiy obzor) [Artificial Intelligence and Big Data: Ethical Issues of Practical Use (Analytical Review)]. *Sotsialnyye i gumanitarnyye nauki. Otechestvennaya i*

zarubezhnaya literatura. Ser. 8, Naukovedeniye: Referativnyy zhurnal, 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-bolshie-dannye-eticheskie-problemy-prakticheskogo-ispolzovaniya-analiticheskii-obzor> (data obrashcheniya: 17.10.2024). (in Rus).

Aubakirova G.M., Isatayeva F.M. (2021) Modernizatsiya sistemy gosudarstvennogo upravleniya Respubliki Kazakhstan [Modernization of the Public Administration System of the Republic of Kazakhstan]. EPP, 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modernizatsiya-sistemy-gosudarstvennogo-upravleniya-respubliki-kazakhstan> (data obrashcheniya: 20.10.2024). (in Rus).

Choi S., Kim N., Kim J., Kang H. (2022) How does AI improve human decision-making? Evidence from the AI-powered Go program. USC Marshall School of Business Research Paper Sponsored by iORB, No. Forthcoming. URL: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3893835> (date of address: 17.02.2025). (in Eng).

Dudikhin V.V., Shevtsova I.V. (2020) Umnoye upravleniye — upravleniye s ispolzovaniem iskusstvennogo intellekta [Smart Management — Management Using Artificial Intelligence]. Gosudarstvennoye upravleniye. Elektronnyy vestnik, 81. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/umnoe-upravlenie-upravlenie-s-ispolzovaniem-iskusstvennogo-intellekta> (data obrashcheniya: 20.10.2024). (in Rus).

Huang A., You H. (2022) Artificial Intelligence in Financial Decision Making [Internet]. Social Science Research Network. Rochester, NY. URL: <https://ssrn.com/abstract=4235511> (date of address: 17.02.2025). (in Eng).

Intellektualnaya transportnaya sistema: chto izmenitsya na dorogakh Astany [Intelligent Transport System: What Will Change on the Roads of Astana]. Tsentr transportnykh strategiy. URL: <https://cts.gov.kz/ru/press-center/news/okhvat-goroda-nur-sultan-intellektualnoy-transportnoy-sistemoy-dostignet-85/> (data obrashcheniya: 14.10.2024). (in Rus).

Kamolov S.G., Varos A.A., Kribits A., Alashkevich M.Yu. (2022) Dominiruyushchiye strategii razvitiya iskusstvennogo intellekta v Rossii, Germanii i SShA [Dominant Strategies for the Development of Artificial Intelligence in Russia, Germany, and the USA]. Voprosy gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniya, 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dominanty-natsionalnyh-strategiy-razvitiya-iskusstvennogo-intellekta-v-rossii-germanii-i-ssha> (data obrashcheniya: 14.10.2024). (in Rus).

Kirimtat A., Krejcar O., Kertesz A., Tasgetiren M.F. (2020) Future Trends and Current State of Smart City Concepts: A Survey. IEEE Access, 8, 86448-86467. DOI: 10.1109/ACCESS.2020.2994976. (in Eng).

Koshechkin K.A. (2023) Regulirovaniye iskusstvennogo intellekta v meditsine [Regulation of Artificial Intelligence in Medicine]. POFM, 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/regulirovanie-iskusstvennogo-intellekta-v-meditsine> (data obrashcheniya: 20.10.2024). (in Rus).

Phillips-Wren G. (2012) AI tools in decision making support systems: a review. International Journal on Artificial Intelligence Tools, 21(02), 1240005. URL: <http://dx.doi.org/10.1142/S0218213012400052> (date of address: 17.02.2025). (in Eng).

Poslaniye Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokayeva narodu Kazakhstana (2020) [Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the People of Kazakhstan (2020)]. URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodukazakhstan-1-sentyabrya-2020-g (data obrashcheniya: 19.10.2024). (in Rus).

Reddy C.K., Anisha P.R., Reddy K.S., Reddy S.S. (2012) Third party data protection applied to cloud and XACML implementation in the hadoop environment with sparql. IOSR Journal of Computer Engineering (IOSRJCE), 2278-0661. (in Eng).

Road Traffic (Autonomous Motor Vehicles) Rules, 2017. A Singapore Government Agency Website. Singapore Statute Online. URL: <https://sso.agc.gov.sg/SL/RTA1961-S464-2017?DocDate=20170823&WholeDoc=1#pr14-> (in Eng.).

Road Traffic Act, 1961 (2020 revised edition). URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/RTA1961>. (in Eng.).

Smart-city: umnyye tekhnologii uluchshayut zhizn kazakhstantsev [Smart-city: Smart Technologies Improve the Lives of Kazakhstanis]. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/52068> (date of address: 18.10.2024). (in Rus).

Smagulov Ye.N. (2021) Prostranstvennaya differentsiatsiya vliyaniya klimaticheskikh izmeneniy

na selskoye khozyaystvo v Akmolinskoy oblasti [Spatial Differentiation of the Impact of Climate Change on Agriculture in the Akmola Region]. *Aridnyye ekosistemy*, 3 (88). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prostranstvennaya-differentsiatsiya-vliyaniya-klimaticheskikh-izmeneniy-na-selskoe-hozyaystvo-v-akmolinskoy-oblasti> (data obrashcheniya: 20.10.2024). (in Rus).

Subbarayudu B., Gayatri L.L., Nidhi P.S., Ramesh P., Reddy R.G., Reddy C.K. (2017) Comparative analysis on sorting and searching algorithms. *International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET)*, 8(8), 955-78. (in Eng).

Umnyy gorod Akkol [Smart City Akkol]. URL: <https://rodestech.com/Aqkol/> (data obrashcheniya: 14.10.2024). (in Rus).

V Kazakhstane utverzhdeny natsionalnyye standarty v oblasti SmartCity [National Standards in the Field of SmartCity Approved in Kazakhstan]. URL: https://www.inform.kz/ru/v-kazahstane-utverzhdeny-nacional-nyestandarty-v-oblasti-smartcity_a2975010 (data obrashcheniya: 17.10.2024). (in Rus).

Walker R. (2018) Artificial intelligence in business: Balancing risk and reward. PEGA. URL: <https://www.pega.com/system/files/resources/2018-05/AI-in-Business.pdf> (date of address: 01.10.2024). (in Eng).

Zakon Respubliki Kazakhstan ot 15 aprelya 2013 goda №88-V «O gosudarstvennykh uslugakh» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 02.01.2021 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated April 15, 2013 No. 88-V “On Public Services” (as amended and supplemented as of January 2, 2021)]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000088> (data obrashcheniya: 18.10.2024). (in Rus).

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 380–400

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.903>

ӨОЖ 334.024
МАFTP 06.39.31

A.M. Yessirkepova, D.M. Makhmud*, R.N. Serikova, 2025.

South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan.

E-mail: Dinara.Makhmud@aeuzov.edu.kz

**STUDY OF NATURAL RESOURCES UTILIZATION IN
AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX WITHIN THE FRAMEWORK
OF CHANGING CLIMATIC CONDITIONS**

Yessirkepova Altyn Makhmudovna – Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of Economics, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: essirkepova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5028-238X>;

Makhmud Dinara Marlenkyzy – Master of Economic Sciences, Doctoral Candidate, Department of Economics, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: Dinara.Makhmud@aeuzov.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0005-6737-903X>;

Serikova Rosa Nurgalieвна - South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan.

The article was carried out within the framework of the funded project: AP23487689 «Development of economic-mathematical model of increasing the efficiency of natural resources utilisation in agriculture of Turkestan region preventing climate change»

Abstract. The potential competitive advantages of Kazakhstan’s economy include such elements of natural resources as minerals, land, forests, and in particular water, which are of global importance in their reserves and significantly contribute to the development of the country’s agro-industrial complex. The development of the agro-industrial complex is possible due to the scientifically based consideration and rational use of natural, technical, economic, socio-historical, organizational and economic factors of agricultural production. It should be noted that natural factors are the basis of production, and everything else is caused by social production itself.

The best results of economic activity are achieved provided that the optimal ratio of these factors is ensured. In agricultural production, a rational strategy and the target direction of economic activity depend on the degree of consideration of the natural basis (soil, water, climate, etc.). Ensuring sustainable development requires attention to the issues of protection and rational use of land resources in agriculture.

Under the influence of natural and anthropogenic factors, the degradation of land resources is increasing, for example, non-compliance with grazing rules, improper watering, non-compliance with plowing technology, the use of large machinery, etc. In turn, global climate change and the growth of natural disasters directly affect the Earth's resources, so agriculture must adapt to new climate changes. The purpose of this study is to identify the factors contributing to the degradation of land resources, to study the current state of land use and to determine the directions of their effective use in agricultural production.

Methods: cognitive scientific methods; unity of theory and practice, the principle of reliability, methods of grouping and selection. The results of the study confirm the possibility of further monitoring the calculations of greenhouse gas fluxes related to land use and assessing the potential increase in absorption for natural ecosystems.

Keywords: land resources, degradation, sustainable development, climate change, agro-industrial complex, greening

А.М. Есиркепова, Д.М. Махмуд*, Р.Н. Серикова, 2025.

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті Шымкент,
Қазақстан.

E-mail: Dinara.Makhmud@aeuzov.edu.kz

КЛИМАТТЫҚ ЖАҒДАЙЛАРДЫҢ ӨЗГЕРУІ ШЕНБЕРІНДЕ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДЕ ТАБИҒИ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫ ЗЕРТТЕУ

Есиркепова Алтын Махмудовна – экономика ғылымдарының докторы, профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: essirkepova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5028-238X>;

Махмуд Динара Марленқызы – экономика ғылымдарының магистрі, докторант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: Dinara.Makhmud@aeuzov.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0005-6737-903X>;

Серикова Роза Нурғалиевна – М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан.

Аннотация. Қазақстан экономикасының әлеуетті бәсекелестік артықшылықтарына оның қорлары бойынша әлемдік маңызы бар және елдің агроөнеркәсіптік кешенінің дамуына айтарлықтай дәрежеде ықпал ететін минералдық, жер, орман, атап айтқанда, су сияқты табиғи ресурстардың элементтері жатқызылуы тиіс. Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту ауыл шаруашылығы өндірісінің табиғи, техникалық-экономикалық, қоғамдық-тарихи және ұйымдастырушылық-шаруашылық факторларын ғылыми негізделген есепке алу және ұтымды пайдалану арқылы мүмкін болады. Бұл ретте өндірістің негізі табиғи факторлар болып табылатынын, ал қалғандарының барлығы қоғамдық өндірістің өзінен туындағанын атап өту қажет. Экономикалық қызметтің ең жақсы нәтижелеріне аталған факторлардың оңтайлы қатынасы

қамтамасыз етілген жағдайда қол жеткізіледі. Ауылшаруашылық өндірісінде ұтымды стратегия, экономикалық қызметтің мақсатты бағыты табиғи негізді (топырақ, су, климат және т.б.) есепке алу дәрежесіне байланысты.

Тұрақты дамуды қамтамасыз ету ауыл шаруашылығында жер ресурстарын қорғау және ұтымды пайдалану мәселелеріне назар аударуды талап етеді. Табиғи және антропогендік факторлардың әсерінен жер ресурстарының деградациясы күшейеді, мысалы, мал жаю ережелерін сақтамау, дұрыс суармау, жер жырту технологиясын сақтамау, ірі техниканы пайдалану және басқалар. Өз кезегінде жаһандық климаттың өзгеруі, табиғи апаттардың көбеюі жер ресурстарына тікелей әсер етеді, сондықтан ауыл шаруашылығы жаңа климаттық өзгерістерге бейімделуі керек. Бұл зерттеудің мақсаты – жер ресурстарының деградациясына ықпал ететін факторларды анықтау, жер ресурстарын пайдаланудың қазіргі жағдайын зерттеу және оларды ауыл шаруашылығы өндірісінде тиімді пайдалану бағыттарын анықтау. Әдістер: танымдық ғылыми әдістер; теория мен практика бірлігі, сенімділік қағидасы, топтастыру мен іріктеу әдістері. Зерттеу нәтижесі жерді пайдаланумен байланысты парниктік газдар ағындарының есептеулерін қосымша бақылау және табиғи экожүйелер үшін сіңіру көлемінің ықтимал ұлғаю әлеуетін бағалау мүмкіндігін растайды.

Түйін сөздер: жер ресурстары, деградация, тұрақты даму, климаттық өзгерістер, агроөнеркәсіптік кешен, экологияландыру.

А.М. Есиркепова, Д.М. Махмуд*, Р.Н. Серикова, 2025.

Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан.

E-mail: *Dinara.Makhmud@aeuzov.edu.kz*

ИССЛЕДОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ В РАМКАХ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ

Есиркепова Алтын Махмудовна – доктор экономических наук, профессор, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан, e-mail: *essirkepova@mail.ru*, <https://orcid.org/0000-0002-5028-238X>;

Махмуд Динара Марленкызы – магистр экономических наук, докторант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан, e-mail: *Dinara.Makhmud@aeuzov.edu.kz*, <https://orcid.org/0009-0005-6737-903X>;

Серикова Роза Нургалиевна – Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан.

Аннотация. К потенциальным конкурентным преимуществам экономики Казахстана следует отнести такие элементы природных ресурсов, как минеральные, земельные, лесные, в частности водные, которые по своим запасам имеют мировое значение и в значительной степени способствуют развитию агропромышленного комплекса страны.

Развитие агропромышленного комплекса возможно благодаря научно

обоснованному учету и рациональному использованию природных, технико-экономических, общественно-исторических и организационно-хозяйственных факторов сельскохозяйственного производства. При этом необходимо отметить, что основой производства являются природные факторы, а все остальное вызвано самим общественным производством. Наилучшие результаты хозяйственной деятельности достигаются при условии обеспечения оптимального соотношения указанных факторов. В сельскохозяйственном производстве рациональная стратегия, целевое направление экономической деятельности зависят от степени учета природной основы (почвы, воды, климата и т.д.).

Обеспечение устойчивого развития требует внимания к вопросам охраны и рационального использования земельных ресурсов в сельском хозяйстве. Под влиянием природных и антропогенных факторов усиливается деградация земельных ресурсов, например, несоблюдение правил выпаса скота, неправильный полив, несоблюдение технологии вспашки, использование крупной техники и др. В свою очередь, глобальное изменение климата, рост стихийных бедствий напрямую влияют на ресурсы Земли, поэтому сельское хозяйство должно адаптироваться к новым климатическим изменениям. Целью данного исследования является выявление факторов, способствующих деградации земельных ресурсов, изучение современного состояния использования земельных ресурсов и определение направлений их эффективного использования в сельскохозяйственном производстве.

Методы: познавательные научные методы, единство теории и практики, принцип достоверности, методы группировки и отбора. Результаты исследования подтверждают возможность дальнейшего наблюдения за расчетами потоков парниковых газов, связанных с землепользованием, и оценки потенциального увеличения объема поглощения для природных экосистем.

Ключевые слова: земельные ресурсы, деградация, устойчивое развитие, климатические изменения, агропромышленный комплекс, экологизация.

Кіріспе. Аграрлық сектор елдің азық-түлік қауіпсіздігін және өнеркәсіпті шикізатпен қамтамасыз ету, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық дамуға қол жеткізу тұрғысынан ерекше маңызға ие. Сондықтан қазіргі жағдайда ауылшаруашылық әлеуетін тиімді пайдалану, сондай-ақ табиғи және экономикалық ресурстарды тиімді пайдалану ең өзекті міндеттердің бірі болып табылады. Елімізде жүргізілген реформалардың нәтижесінде ауыл шаруашылығы өнімі өндірісінің айтарлықтай өсуіне қол жеткізілді. Алайда, аграрлық секторда бірқатар проблемалар бар, олардың негізгілері табиғи ресурстарды, атап айтқанда жер ресурстарын ұтымсыз және тиімсіз пайдалану.

Табиғи ресурстарды қорғау және дұрыс пайдалану әлемдік қоғамдастықтың назарында. БҰҰ Бас Ассамблеясы 2021-2030 жылдарды БҰҰ-ның экожүйені қалпына келтіру онжылдығы деп жариялады. БҰҰ-ның Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасы (ЮНЕП) және БҰҰ Азық-түлік және ауылшаруашылық

ұйымы (ФАО) серіктестердің қолдауымен басқарады, ол бүкіл әлемдегі экожүйелердің жоғалуы мен деградациясының алдын алуға, тоқтатуға және жоюға бағытталған. Жобаның мақсаты – жер үсті және су экожүйелерін қамтитын миллиардтаған гектарды жандандыру.

Дүние жүзіндегі егістік жерлердің шамамен 80% құрғақшылық, өсімдіктердің азаюы, топырақтың тұздануы және топырақ көміртегінің жоғалуы сияқты кем дегенде бір деградация түріне ұшырайды. Топырақ эрозиясының өзі бүкіл әлемдегі ауылшаруашылық жерлерінің бестен біріне әсер етеді. 2001-2012 жылдар аралығында ол негізінен ормандардың жойылуына және егістік жерлердің кеңеюіне байланысты 2,5% өсті деп есептеледі. Жердің деградациясы қазірдің өзінде 3,2 миллиард адамға кері әсерін тигізуде – бұл әлем халқының 40 пайызы. Жердің деградациясы жаһандық азық-түлік өнімділігін 12% төмендетуі мүмкін деп болжануда, бұл 2040 жылға қарай азық-түлік бағасының 30% өсуіне әкеледі (UN Environment Program, 2023).

Ауылшаруашылық жерлері әртүрлі антропогендік және табиғи факторлардың әсерінен нашарлайды. Топырақтың эрозиялық деградациясын тудыратын негізгі факторлар жел мен су эрозиясы болып табылады. Тотығу, тығыздалу және тұздану ауылшаруашылық жерлерінің деградациясының басқа себептері (Saturday, 2018). Жерді жырту және экономикалық тартымды дақылдарға, монокультураларға назар аудару, биоәртүрліліктің төмендеуі, егістік алқаптары мен ауыспалы егіс құрылымының теңгерімсіздігі жердің сарқылуына және жойылуына, эрозияның дамуына, дефляцияға, дегумификацияға, құрғақшылық пен шөлейттенудің күшеюіне әкеледі. Мұның бәрі фитосанитарлық жағдайдың нашарлауына және дақылдардың аурулар мен зиянкестерге төзімділігінің төмендеуіне әкеледі (Trofimov, et al., 2019).

Табиғи ресурстарды, соның ішінде жер ресурстарын тиімді пайдалану мәселесі көптеген зерттеулердің басты назарында. Атап айтқанда, агроөнеркәсіп өндірісінде ауыл шаруашылығы алқаптарын пайдаланудың тиімділігін бағалау теориясы мен практикасын жетілдіру мәселелерін өзектендіру, жергілікті өмір сүру жүйелерінің инфрақұрылымына инвестициялай отырып, оларды қоныстандыру арқылы айналымнан шығып қалған ауыл шаруашылығы жерлерін пайдалануды қарқындату міндеттері, құрғақ жерлерді басқару мәселелері және т. б. (Kireycheva, et al., 2021; Ogarkov, 2017; Turaev, et al., 2020).

Зерттеу материалы мен әдістері

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі зерттелетін мәселе бойынша отандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектері, жерді пайдалану мәселелері бойынша ғылыми-зерттеу мекемелерінің ғылыми-әдістемелік әзірлемелері болды. Зерттеудің әдіснамалық негізі АӨК-дегі трансформациялық процестерді, аймақтың АӨК экономикалық агенттерінің жер қатынастарын реттеу тәсілдерін, тетіктері мен құралдарын зерттеуге ғылыми тәсілдер болды.

Зерттеуде модельдеу және салыстырмалы талдау әдістері қолданылады. Жеке мәселелерді шешу үшін біз мақсаттар мен сараптамалық бағалаудың «ағаш» әдістерін қайта қолдандық. Зерттеудің ақпараттық және эмпирикалық базасы

өңірлік және муниципалдық деңгейлердің нормативтік-құқықтық актілері; Республикалық және өңірлік билік органдарының ресми деректері; әдістемелік, ғылыми, оқу және анықтамалық әдебиеттер, интернет материалдары, сондай-ақ авторлар жүргізген зерттеулер.

Нәтижелер және талқылау

Экономикалық өсудің негізгі факторлары адам ресурстары, адамдар жасаған негізгі құралдар мен табиғи ресурстар (жер мен топырақ, өзендердің, теңіздер мен мұхиттардың сулары, жер қойнауының байлығы, өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің ресурстары, аумақта, акваторияда, жер мен су бағанында, континенттік қайраңда орналасқан табиғи ортаның басқа компоненттері) болып табылады. Табиғи ресурстар қоғамның өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ғана емес, сонымен бірге эокөжүйенің тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Табиғи ресурстардың барлық дерлік түрлері ауылшаруашылық өндірісіне тікелей немесе жанама түрде қатысады. Бұл ретте бірінші кезекте агроклиматтық, су, жер, орман ресурстары мен биологиялық әртүрлілікті қамтитын базалық ресурстар тобын бөліп көрсету қажет. Ауыл шаруашылығының даму деңгейіне агрометеорологиялық және агроклиматтық жағдайлардың өзгергіштігі айтарлықтай әсер етеді. Ауа-райы мен климатты жан-жақты есепке алу негізінде ғана аграрлық секторды дамытудың кең ауқымды міндеттерін шешуде қателіктерден аулақ болуға, агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты жұмыс істеуін және дамуын қамтамасыз етуге болады. Тәжірибе көрсеткендей, ауа-райы әлі де ауыл шаруашылығында шектеуші фактор болып қала береді. Сонымен қатар, антропогендік белсенділіктің күшеюі тіпті құрғақшылық пен басқа да жағымсыз құбылыстардың көбеюіне әкеліп соқтырды, бұл экономика мен азық-түлік қорына әсер етті.

Табиғатты пайдаланудың негізгі объектісі елдің су және жер ресурстары болып табылады, олар қазіргі және болашақ ұрпақтың мүддесі үшін ұтымды пайдалануға тиіс. Демек, пайдалану процесі табиғатты қорғаудың көптеген маңызды мәселелерін жан-жақты шеше отырып, оларды сақтау және көбейту жөніндегі қызметпен біріктірілуі керек және сайып келгенде, мемлекеттің негізгі экономикалық міндеттерінің бірі – халықтың өмір сүру деңгейін көтеруге бағытталған. Алайда агроөнеркәсіптік кешенде су және жер ресурстарын пайдалануды талдау оларды пайдаланудың төмен тиімділігін көрсетеді.

Биосферадағы, соның ішінде ауыл шаруашылығындағы су ресурстарының рөлі биотаның болуы «дымқыл» технологияларға негізделгендігімен анықталады. Жануарлар мен өсімдіктер әлемі су алмасу жылдамдығы өте жоғары гидрофильді организмдермен ұсынылған. Мұның бәрі сумен ластаушы заттар тірі организмдер мен өсімдіктерге енетінін көрсетеді, олардың көпшілігі оларда жиналады. Барлық биота – бұл сүзгі түрі, бірақ, өкінішке орай, өте аз ресурс. Сондықтан биотаның болуы үшін белгілі бір сападағы су ресурстары қажет. Сонымен қатар азық-түлік кешенін дамытудың және халықты қажетті азық-түлікпен қамтамасыз етудің тұрақтылығы сумен жабдықтаудың көлемі мен сапасымен анықталады.

Қазақстанның су ресурстарының негізгі көлемін орташа жылдық көлемі

100,9 км³ жер үсті сулары қамтамасыз етеді. Оның ішінде 54,5 км³ жергілікті (негізгі бассейндер: Есіл, Нұра-Сарысу, Тобыл-Торғай), ал қалған 46,4 км³ – Қытай, Өзбекстан, Ресей және Қырғызстаннан трансшекаралық өзендердің ағуы есебінен (негізгі бассейндер: Аралосырдар, Балқаш-Алакөл, Жайық-Каспий, Шу-Талас) қалыптасады (1-кесте).

Кесте 1. 2019-2023 жылдардағы ел аумағындағы су алу динамикасы, мың м³

Қолдану түрлері	2019	2020	2021	2022	2023
Өндірістік	5 426 395,4	5 388 631,7	5 536 058,1	5 754 292,5	5 880 199,4
Ауыл шаруашылығы, барлығы	15 183 578,6	16 439 888,3	15 791 130,1	15 833 468,9	15 421 317,2
ауыл шаруашылығымен жабдықтау	188 657	183 018,6	171 674,7	156 048,6	109 255,8
суару тұрақты	11 572 830,8	11 882 807,9	11 974 410,3	12 115 868	11 913 300,1
Лиманды суару	370 406,5	358 185,5	326 745,8	302 287,8	305 007,5
жайылымдарды суландыру	94 547,1	94 235,1	93 476,6	105 272,8	101 585,5
шабындық шығанағы	2 957 137,1	3 921 641,2	3 224 822,7	3 153 991,8	2 992 168,3
Тоған-балық шаруашылығы	35 918,3	19 608,8	24 409,2	23 791,3	23 060,7
Жасыл желектерді суару	17 051,5	12 939,5	12 577,7	10 048,9	4 527,6
Арналарды жуу	0	0	0	0	0
Берілген көкжиектерді сақтау	337 613,8	391089,8	395 660,3	238 982,2	356 676,2
Су құятын су қоймаларын толтыру	1 378 942,8	1228779,3	967 884,8	922 998,8	1 010 487,2
Қабат қысымын сақтау	28 401,8	46036	51 101,1	51 483,3	39 511,2
Басқа қажеттіліктер	286 200,9	412841,3	242 985,4	174 939,5	163 423,8
Пайдаланусыз АҚШ-ты қалпына келтіру	106 843,6	111042,0	105 046,3	109 874,8	92 978,1
Транзиттік су	0	737104	355 020	596 441	357 777
Арналарға мәжбүрлі су алу	0	1842171	0	0	0
Басқа ЕДБ-ге берілді	51 958,9	34 354,6	56 962,3	12 298	71 638,1
Басқа мемлекетке берілді	484 070	482 330	441 950	517 220	352 370
Кәріздік дренаждық суларды ағызу	0	0	0	0	0
Санитарлық су тасқыны	352 802,5	646 909,07	220 854,06	185 330,68	128 980,3
Барлығы	24578219,32	28719991,7	25096187	25365667,41	24864757,9
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/ecologic-indicators/28428/reuse_and_recycling_of_freshwater/ деректер бойынша құрастырылды					

Жыл сайын жаңартылатын тұщы су қорларының шамамен 2%-ы елдің қажеттіліктеріне алынады, ал Германия – 48%, АҚШ – 19, әлем бойынша орта есеппен – 8% (Ogarkov, 2017; Valiev, 2011). Мұның бәрі сандық жағынан біздің еліміздегі су ресурстарының жағдайы өте қолайлы екенін көрсетеді.

Ауыл шаруашылығындағы су тұтыну құрылымы мынадай көрсеткіштермен сипатталады: өндірістік қажеттіліктер – 2%; шаруашылық-ауыз су қажеттіліктері – 4,6%; суару – 81,4%; ауыл шаруашылығын сумен жабдықтау – 5,3% және өзге де қажеттіліктер – 7,1%. Ауыл шаруашылығындағы су ресурстарының негізгі тұтынушысы суармалы егіншілік екенін қайдан көруге болады.

Зерттеу нәтижелері отандық аграрлық сектор үшін суды ысырапсыз пайдалану маңызды мәселе екенін көрсетті. Ауыл шаруашылығында су ресурстарын пайдалану мәселесі ең маңыздыларының бірі, оны шешу жақын арада саланы дамыту стратегиясын айқындайтын болады. Осыған байланысты су ресурстарын пайдаланудың нақты тиімділігін бағалау үлкен қызығушылық тудырады. Су ресурстарын пайдалану тиімділігін бағалаудың интегралды көрсеткіші су сыйымдылығы, ол өнім бірлігін өндіру үшін пайдаланылатын су ресурстарының көлемін білдіреді (заттай немесе шартты түрде). Ұлттық экономика ауқымында әдетте жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) қор сыйымдылығы көрсеткіші қолданылады. Ауыл шаруашылығы өндірісінде су сыйымдылығы өсімдік және мал шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлері бойынша заттай мәнде есептеледі, ал интеграцияланған өндірістік көрсеткіштер үшін пайдаланылатын су көлемі құн көрсеткіштерімен (қосылған құн шамасы, жалпы өнім және т.б.) салыстырылады. Бұл ретте қор сыйымдылығы көрсеткіші экономикалық және экологиялық аспектілерді көрсететін тұрақты дамудың өкілді индикаторы екенін атап өткен жөн (Trofimov, et al., 2019; Ogarkov, 2017; Valiev, 2011).

2-кестеде әдістемелік тәсіл, жұмыстар бойынша ауыл шаруашылығында су ресурстарын пайдаланудың нақты тиімділігін (су сыйымдылығын) есептеу нәтижелері келтірілген (Kireicheva, et al., 2021; Ogarkov, 2017; Turaev, et al., 2020) әлемнің кейбір елдері үшін.

Кесте 2. Ауыл шаруашылығында су ресурстарын пайдалану тиімділігі (су сыйымдылығы), 1 тонна астыққа м³ су (күріш, бидай)

Ел	Су сыйымдылығы
АҚШ	1000
Франция	660
Испания	720
Италия	1300
Қытай	2500
Египет	3500
Өзбекстан	3000
Ресей	4800
Үндістан	3030
Жапония	1350

Израиль	380
Ескерту - (Trofimov, et al., 2019; Kireicheva, et al., 2021; Ogarkov, 2017; Turaev, et al., 2020; Valiev, 2011) деректер бойынша авторлар құрастырған	

2-кестенің деректерін талдау су ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру тұрғысынан әлемде үлкен резервтер бар екенін көрсетеді. Әлемнің дамыған елдерінде 1 тонна астық өндіруге дамушы елдерге қарағанда 4 есе аз су жұмсалады (теіісінше 920 және 3600 м³/т). Қазақстанда су ресурстары әсіресе тиімсіз пайдаланылады, мұнда 1 тонна астық өндіруге дамыған елдерге қарағанда 5 есе (4800 м³/т) су қажет (Trofimov, et al., 2019; Kireicheva, et al., 2021; Ogarkov, 2017; Turaev, et al., 2020; Valiev, 2011).

Осыған ұқсас көрініс Қазақстан экономикасының ауқымында және жалпы ауыл шаруашылығы бойынша байқалады. Мысалы, Финляндиямен, Польшамен және Германиямен (жалпыұлттық су пайдалану құрылымында ауыл шаруашылығының ұқсас үлесі бар) салыстырғанда ЖІӨ су сыйымдылығы (м³/мың доллар.) Қазақстанда шамамен 2...3 есе жоғары, ал ауыл шаруашылығының су сыйымдылығы (м³/мың доллар. қосылған құн) - 3 раз 12 есе. Қазақстан ауыл шаруашылығының су сыйымдылығы ТМД - ға мүше Еуропа елдері (Беларусь және Украина) бойынша ұқсас көрсеткіштерден теіісінше 1,8 және 1,1 есе асып түседі (Kireicheva, et al., 2021; Turaev, et al., 2020).

Суармалы егіншілікте су ресурстарын пайдалану тиімділігіне суару техникасы мен технологиялары айтарлықтай әсер етеді (3-кесте).

Кесте 3. Әлемнің әртүрлі елдеріндегі суармалы жерлерді суару техникасы

Ел	Суару және су басу, %	Жаңбырлатып суару, %	Тамшылатып суару, %	Дренажбен қамтамасыз ету, %	Таза суару нормасы, мың м ³ / га
США	45	50	5	100	1...9
Испания	20	32	48	-	2...5
Франция	10	83	7	-	2...4
Израиль	-	50	50	-	2...3
Китай	99	1	-	25	9
Индия	99	0,2	0,8	8	12
Мексика	95	4	1	77	10
Пакистан	98	2	-	-	9
Иран	100	-	-	24	8
Турция	99	1	-	44	6
Ирак	100	-	-	-	11
Тайланд	99	-	-	1	7
Египет	85	12	3	91	14
Италия	20	70	10	-	2...8
Қазақстан	18	82	-	24	3...6
Ескерту - (Kireicheva, et al., 2021; Turaev, et al., 2020) деректер бойынша авторлар құрастырған					

Қазақстанда су ресурстарын пайдаланудың төмен тиімділігінің негізгі себебі суармалы жерлердегі ауыл шаруашылығының қанағаттанарлықсыз жүйесі

және соның салдарынан өнімділіктің төмендігі: деректер Қазақстаннан басқа әлемнің барлық елдерінде күріш өнімділігінің өсу үрдісі бар екенін көрсетеді. Қазақстанда күріштің өнімділігі төмендейді және әлеуетті өнімділіктің 50 - 60% құрайды.

Қазақстан Республикасында 61,2 млн. га егістікке жарамды жер бар, оның 52,9 млн.га-сы дала аймағындағы жазық аумақта, ал 8.3 млн. га тау бөктері мен таулы аймақтарда орналасады. Ең құнарлы жерлер, негізінен 16,8 млн.гектар алқаптағы қара топырақтар (топырақтың егістік горизонтында қарашірік мөлшері 4...6%), 27 млн. гектар алқаптағы каштан (гумус 3...4% және одан көп), сондай-ақ тау бөктеріндегі сероземалық, таулы каштан және чернозем топырақтары (қарашірік 1,5-тен...2,0% немесе одан да көп), соңғы 150 жылда ашылған. Өткен ғасырдың аяғында (1989 жыл) егістік жерлердің жалпы ауданы 35,6 млн.га-ға жетті. ауыл шаруашылығы мақсатындағы. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын реформалау кезеңінде (1991...2005 ж.) республика бойынша бұл жерлердің ауданы 136,2 млн. гектарға қысқарды. кейіннен, 2006 жылдан бастап ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің ауданы жыл сайын ұлғайды және 2020 жылы 108,56 млн. гектарды құрады. Бұл жерлердің санатында республиканың ауыл шаруашылығы жағынан аса құнды жерлері, оның ішінде егістіктің 98,0%-ы, соның ішінде суармалы егістіктің 91,1%-ы, көпжылдық екпелердің 42,2%-ы, тыңайған жерлердің 48,2%-ы, шабындықтар мен жайылымдардың 45,4%-ы бар.

Заманауи тәсіл ресурстарды үнемдейтін және үнемді әдістер мен технологияларды қолдануға баса назар аударады. Бұл тәсіл топырақтың құнарлылығын сақтайды, экологиялық тепе-тендіктің бұзылуын болдырмайды, егіншілік жүйелерін ұйымдастыру формаларын жетілдіреді және тұрақты дамуды қамтамасыз етеді. Аграрлық сектордың тұрақты дамуын қамтамасыз ету ауыл шаруашылығын жүргізу жүйелеріндегі өзгерістерді талап етеді.

БҰҰ Экономикалық Комиссиясының болжамына сәйкес, барлық дерлік елдер су тасқыны мен құрғақшылықтың жиілігі мен қарқындылығының жоғарылауының, су тапшылығының жоғарылауының, эрозия мен тұндыру процестерінің, су сапасы мен экожүйелердің зақымдануының теріс салдарына тап болады. Сонымен қатар, климаттың өзгеруінің су ресурстарына әсері адам денсаулығына, экономикаға және қоғамға біртіндеп әсер етеді, өйткені әртүрлі салалар - ауыл шаруашылығы, энергетика және гидроэнергетика, кеме қатынасы, денсаулық сақтау, туризм және қоршаған орта-тікелей байланысты.

Дүниежүзіндегі ауыл шаруашылығы жаңа климаттық жағдайларға бейімделуі керек. Халықаралық азық-түлік ұйымының сарапшылары 2030 жылдан кейін климаттың өзгеруіне байланысты әлемнің көптеген аймақтарында өнімділік төмендейді деген қорытындыға келді. Болжамдар ең ауыр зардаптардың жауын-шашын азаятын тропикалық аймақтарда байқалатынын көрсетеді. Ауыл шаруашылығы жер бетінде жұмыс істейтін барлық адамдардың 1/3 бөлігі үшін табыс көзі екенін ұмытпаған жөн. Азия мен Африканың кейбір елдерінде халықтың жартысынан көбі ауыл шаруашылығымен айналысады.

Климаттың өзгеруі азық-түлік өндірісін қысқартып қана қоймайды, сонымен қатар осы саламен байланысты адамдардың табысына әсер етеді (Mustafayeva, et al., 2021; Yusova, et al., 2016).

Қазақстан Республикасының жалпы жер қорының 8 660,0 мың гектары 4780,6 мың гектары ауыл шаруашылығында пайдаланылады. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге көпжылдық екпелердің, шабындықтар мен жайылымдардың жерлері жатады; ауыл шаруашылығы мақсатындағы емес жерлерге орман, су шаруашылығы және өзге де жерлер жатады (4-кесте).

Кесте 4. Жалпы жер қорын мақсаты бойынша бөлу (мың га)

	2019	2020	2021	2022	2023
Елдің жалпы жер көлемі-барлығы	8660,0	8660,0	8660,0	8660,0	8660,0
оның ішінде:					
ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер	4777,5	4779,5	4779,7	4780,1	4780,6
олардың ішінде:					
көпжылдық екпелер	246,8	255,0	260,3	272,7	274,1
шабу және жайылымдар	2436,2	2426,6	2423,4	2423,0	2417,5
ауыл шаруашылығы мақсатындағы емес жерлер-барлығы	3882,5	3880,5	3880,3	3879,9	3879,4
оның ішінде:					
ормандар	1040,3	1040,2	1040,3	1040,3	1040,7
су шаруашылығы жерлері	393,8	394,6	394,6	395,4	395,0
басқа жерлер	2448,4	2445,7	2445,4	2444,2	2443,7
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/ecologic-indicators/28430/land_uptake/ деректер бойынша құрастырылды					

4-кестеден көріп отырғанымыздай, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер 4780,6 мың га, яғни 55,2%, ал ауыл шаруашылығы мақсатындағы емес жерлер – 3879,4 мың га, яғни 44,8% құрайды. Ауылшаруашылық жерлерінің 50%-ы шабындықтар мен жайылымдардан тұрады. Ауыл шаруашылығына арналмаған жерлердің 26,8%-ы орман алқаптары, 10%-ы су шаруашылығы жерлері, 63%-ы басқа жерлер.

Осы жылдар ішінде ауылшаруашылық жерлерінде айтарлықтай өзгерістер болған жоқ. Егіс алқабы 42,9%, кен орындары – 0,8%, көпжылдық екпелер – 5,7%, шабындықтар мен жайылымдар – 50,6% құрады. Елдегі ауылшаруашылық өнімдерінің 80% - дан астамы суармалы жерлерде өндіріледі. 2023 жылы суармалы жер көлемі 2018 жылмен салыстырғанда 13%-ға өсті (5-кесте), бұл соңғы жылдары болған климаттың өзгеруіне байланысты. Осыған байланысты климаттың өзгеруіне байланысты су ресурстарының сарқилуы ауыл шаруашылығына үлкен қысым жасады.

Жалпы Қазақстан климаттың өзгеруіне сезімтал ел болып табылады. Ел өңірлерінде негізгі алаңдар ауыл шаруашылығына, әсіресе дәнді дақылдарды өсіруге арналған. Вегетациялық кезеңде жауын-шашынның болмауы әдетте күз мезгілінде жеткілікті жауын-шашын алатын аймақтарда үлкен қиындықтар

тудырады. Топырақтың ылғалдылығы жеткіліксіз болғандықтан, себілген тұқымдардың көп бөлігі өнбейді. Өсімдіктер үшін қолайсыз жағдайлар кеміргіштер үшін өте қолайлы болып саналады және олар оны көбейту, өсімдіктердің тамырлары мен жер үсті мүшелерімен қоректену және елеулі зақым келтіру үшін пайдаланады. Климаттың күрт өзгеруімен өнімділіктің төмендігі байқалады, өнім шығыны артады, өнім сапасы төмендейді.

Кесте 5. Суармалы жерлер, мың га

Жылдар	барлық суармалы жерлер	оның ішінде		
		ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер	олардың ішінде	
			егіс алқаптары	көпжылдық екпелер
2018	1438,8	1435,4	1210,5	168,1
2019	1445,8	1442,4	1213,7	172,7
2020	1449,4	1445,9	1214,2	176,2
2021	1450,2	1446,7	1213,0	178,7
2022	1480,2	1476,7	1243,0	178,8
2023	1484,9	1481,1	1246,4	179,5

Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/ecologic-indicators/28428/reuse_and_recycling_of_freshwater/ деректер бойынша құрастырылды

Қазақстанда ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру және қайта өңдеу жөніндегі стратегиялық жол картасы климаттың өзгеруінің әсерін азайту жөніндегі алдын алу шараларын көздейді. Климаттың өзгеруін азайту үшін қабылданатын шараларды екі топқа бөлуге болады: 1) бейімделу шаралары, 2) ауыл шаруашылығындағы климаттың өзгеруін азайту шаралары.

Бейімделу шаралары ауылшаруашылық қызметін климаттың өзгеруіне бейімдеуді қамтиды. Мұндай шаралар мемлекеттік деңгейде де, жеке деңгейде де жүзеге асырылуы мүмкін. Егер климаттың өзгеруі су ресурстарының азаюына әкелсе, біз өз қызметімізді су тапшылығына бейімдеуіміз керек. Мысалы, дақылдарды суару кезінде дәстүрлі суарудан бас тартып, заманауи суару әдістерін қолдану керек. Суарудың озық әдістерін қолдану суды үнемдеуге ғана емес, сонымен қатар топырақтың тұздануына жол бермейді.

Жеңілдету шаралары климаттың өзгеру себептерін жоюға бағытталған. Климаттың өзгеруінің белгілерінің бірі-жауын-шашынның біркелкі бөлінбеуі. Яғни, жылдық жауын-шашын мөлшері нормаға сәйкес келеді, бірақ бұл жауын-шашын жыл мезгілдері бойынша да, географиялық жағынан да біркелкі бөлінбейді. Климаттың өзгеруі қоршаған ортаға және биоәртүрлілікке үлкен әсер етеді. 20 жылда бір рет болатын төтенше ауа-райы қазір 2 жылда бір рет байқалады. Демек, егер 50 жыл бұрын 20 жыл сайын құрғақшылық байқалса, қазір екі жыл сайын құрғақшылық күтіледі. Сондықтан қазіргі жағдайлар ауыл шаруашылығындағы өндіріс модельдерін қайта қарауды, өсіру мен суарудың заманауи технологияларын қолдануды талап етеді. Әрине, өнімділік топырақтың сапасына және агротехникалық шараларға тікелей байланысты.

Өнімділіктің төмендеуі жер ресурстарын мақсатсыз пайдалану проблемасын тудырады. Дегенмен, өнімділіктің өсуі жерді дұрыс пайдалануды әлі көрсетпейді. Талдау көрсеткендей, 2023 жылы 2019 жылмен салыстырғанда дәнді және бұршақты дақылдардың орташа өнімділігі 10%-ға 30,4 ц/га дейін төмендеді, қант қызылшасы 19%-ға 427 ц/га дейін төмендеді, мақта 44%-ға 27 ц/га дейін өсті.

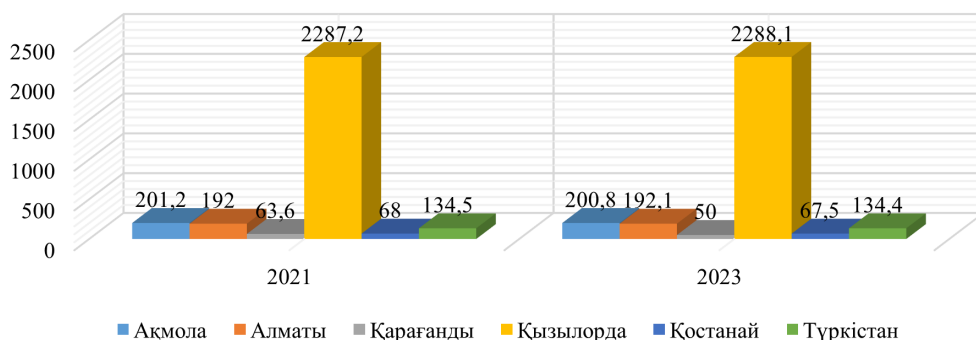
Бақылаулар топырақтағы гумустың мөлшері үнемі азайып келе жатқанын көрсетеді. Минералды тыңайтқыштарды қолдану топырақтың тығыздалуына, оның кеуектілігінің төмендеуіне және түйіршікті агрегаттардың үлесінің төмендеуіне әкеледі. Сонымен қатар, минералды тыңайтқыштарды қолдану кезінде сөзсіз пайда болатын топырақтың қышқылдығы көп мөлшерде әкті қажет етеді. Минералды тыңайтқыштар үлкен өнім алуға мүмкіндік береді, бірақ оларды шамадан тыс қолдану ауыр зардаптарға әкеледі. Қолдану нормаларын, пропорцияларын және мерзімдерін, әсіресе азотты заттарды сақтамау апатты нәтижелерге – топырақтың қанығуына және өсімдіктердің өліміне әкелетінін білу қажет. Органикалық тыңайтқыштармен салыстырғанда минералды тыңайтқыштар топыраққа толығымен дайын күйінде енеді және оларды қолданғаннан кейін өсімдіктер пайдалы элементтерге қол жеткізе алады. Бұл оң нәтиже береді және жақсы өнім алуға мүмкіндік береді. Мұндай нәтиже барлық қолдану ережелері сақталған жағдайда ғана болуы мүмкін.

Негізінде, елде жүргізілген жер реформасы жерді тиімді пайдалануды ұйымдастыру мәселелерін жер пайдаланушылардың қалауына қалдырып, жерге меншік нысанының өзгеруіне ықпал етті (On approval of the Rules for the Rational Use of Agricultural Land, 2020). Реформа жылдарындағы заңнамадағы өзгерістер барлық мәселелерді шеше алмады. Нарықтық қатынастар жер пайдаланушыларды жерді тиімді пайдалануға мәжбүр етеді деп болжанған. Алайда, олардың осы саладағы қызметін реттейтін нақты критерийлердің болмауы күрделі жалпы экономикалық жағдайлармен бірге ауылшаруашылық жерлерінің сапасы мен санының теріс өзгеруінің негізгі себептеріне айналды. Жер ресурстарының деградациясы өнімділіктің төмендеуіне әкеледі және нәтижесінде ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілерге және азық-түлік қауіпсіздігіне теріс әсер етеді. Статистикаға сәйкес, ауылшаруашылық жерлерінің шамамен 90%-ы жеке кәсіпкерлер мен отбасылық фермерлердің үлесіне жатады. Егістік алқаптары ауылшаруашылық жерлерінің құрылымында жетекші орын алатындықтан, оны ауылшаруашылық кәсіпорындарының пайдалануы ерекше қызығушылық тудырады. Ауыл шаруашылығы өндірушілерінің 71% - егіс алқабының көлемі 3 гектарға дейінгі аумақты құрайды; 3-тен 4,9 гектарға дейін барлық шаруашылықтардың 17,1% - құрайды; 5-тен 9,9 гектарға дейін 8,4% құрайды; 10-нан 19,9 гектарға дейін 2,2 пайызды құрайды; 20-дан 49,9-ға дейін 1 пайызды құрайды және ауданы 50 га және одан жоғары барлық шаруашылықтардың 0,4% құрайды.

2023 жылы осы санаттағы жерлер келесі облыстарда азайды: Ақмола – 0,4 мың га, Жамбыл – 0,1 мың га, Қарағанды – 13,6 мың га, Қостанай – 0,5 мың

га және Түркістан – 0,1 мың га елді мекендердің жерлеріне жатқызу есебінен. Сондай – ақ, су қоры жерлерінің санаты Алматы облысында – 0,1 мың гектарға (өнеркәсіп жерлерінің санатынан ауыстырылды), Қызылорда облысында-0,9 мың гектарға (ауылдық округтердің суару жүйелері мен балық шаруашылығы тоғанының құрылысы үшін берілді) ұлғайды.

Су қорының 2019-2020 жылдардағы жалпы жер көлемінің өзгеруі туралы ақпарат 1-суретте келтірілген.

Сурет 1-Облыстар бойынша 2021-2023* жылдардағы су қоры жерінің өзгеру серпіні, мың га
Дереккөз: ҚР Ұлттық статистика бюросының сайты https://stat.gov.kz/ru/ecologic-indicators/28428/reuse_and_recycling_of_freshwater/

Су қоры жерлерінің құрылымында су астындағы жерлер 3 883,7 мың га (92,3 %), оның ішінде көлдер – 2 963,9 мың га (70,4 %), өзендер мен бұлақтар – 281,1 мың га (6,7 %), жасанды су айдындары – 638,7 мың га (15,2 %) алып жатыр.

Су қорының жерлері республиканың барлық облыстарында бар. Су астында орналасқан жерлердің негізгі алаңдары Қызылорда - 2,4 млн га (30,9 %), Алматы - 1,4 млн га (17,9 %) және Шығыс Қазақстан - 0,9 млн га (11,2 %) облыстарында орналасқан. Көлдердің жалпы аумағынан тұщы сулар небәрі 454,0 мың га (7,7 %) құрайды. Басқа көлдердің сулары тұзды, минералдану дәрежесі әртүрлі.

Өзендер мен бұлақтар астындағы жерлердің негізгі алаңдары Шығыс Қазақстан облысында (Ертіс өзені)-105,4 мың га (37,4 %), көлдер астында – Қызылорда облысында (Арал теңізі) – 2 190,1 мың га (73,9 %), жасанды су айдындары астында – Шығыс Қазақстан облысында – 303,9 мың га (47,1% %) және Алматы – 150,9 мың га (23,3 %) облыстар.

Республиканың жер қорының жалпы ауданында ауыл шаруашылығы алқаптары 219,8 млн га (80,7%) алып жатыр. Ауыл шаруашылығы алқаптары жердің барлық санаттарында бар, бірақ басым түрі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерде – 97,2%, елді мекендердің жерлерінде – 89,4% және қордағы жерлерде – 81,1% болып табылады.

Ауыл шаруашылығы алқаптарының, негізінен жайылымдардың едәуір алқаптары ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамында – 34,4% және қор – ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы ауданының 34,6%, елді

мекендерде – 9,8 %, орман қорында – 3,1% құрайды. Бұдан басқа, 5,4 млн га ауыл шаруашылығы алқаптары басқа мемлекеттердің пайдалануында (6-кесте).

Кесте 6. 01.01.2025 жылға ауыл шаруашылығы алқаптарын жер санаттары бойынша бөлу, мың га

Жер санаттары	Барлық ауыл шаруашылығы алқаптары	Оның ішінде:				
		Егістік	Көпжылдық екпелер	Кен орны	Шабындықтар	Жайылымдар
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер	105 546,3	25 807	62,4	1852,9	2 224,9	75 599,1
Елді мекендердің жерлері	21 636,8	391,9	67,2	135,1	217	20 825,6
Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер	721,5	16,4	0,3	6,7	1,7	696,4
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері	3 533,8	3,4	0,7	1,4	144,0	3 384,3
Су қорының жерлері	144,1	-	0,1	0,1	30,7	113,2
Босалқы жерлер	75 927,1	32,1	16,1	1846,5	2 050,2	71 982,2
Барлығы	214 349,8	26324,6	147,7	3848,0	4 897,8	179 131,7
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/ecologic-indicators/28430/land_uptake/ деректер бойынша құрастырылды						

Көріп отырғаныңыздай, шаруашылықтардың негізгі бөлігі, яғни 71% – ауданы 3 гектарға дейінгі шаруашылықтар.сонымен бірге жерді пайдалану тиімділігі төмен деңгейде. Кез-келген тиімділік, ең алдымен, кез-келген процестің немесе әрекеттің соңғы нәтижесімен байланысты. Жерді пайдалану тиімділігін арттыру өндірісті ұлғайту мен шығындарды азайтудың маңызды факторларының бірі болып табылады.

Жалпы, 2023 жылы су қорының жер көлемі 13,7 мың гектарға азайды.

Ауыл шаруашылығында жер ресурстарын пайдалану тиімділігін анықтау үшін, ең алдымен, ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігінің нақты көрсеткіштерін анықтау қажет. Бұл көрсеткіштерге мыналар жатады:

- ауыл шаруашылығындағы өндірістің негізгі құралы ретінде жалпы өнімнің (салыстырмалы бағамен), таза табыс пен пайданың жер көлеміне қатынасы;

- рентабельділік;

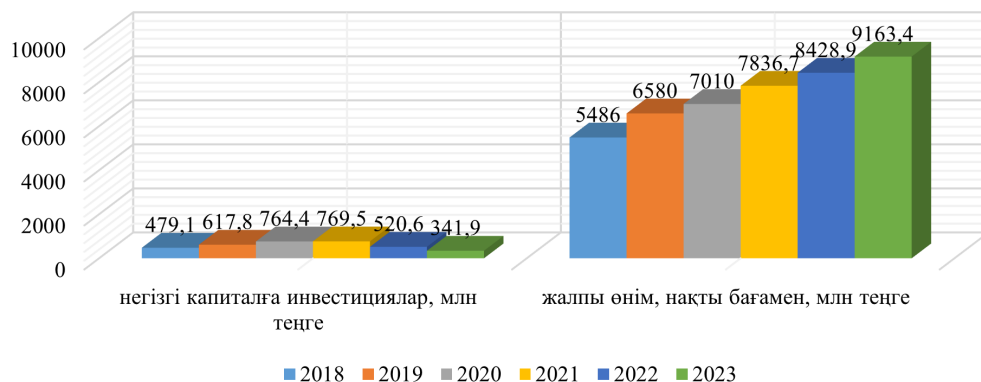
- еңбек өнімділігінің деңгейін сипаттайтын көрсеткіштер;

- активтердің рентабельділігі және т. б. (Mustafayeva, et al., 2021).

Сонымен қатар, басқару деңгейін бағалау қолда бар ресурстарды пайдалану дәрежесін анықтауға көмектеседі. Бұл деңгей барлық ресурстық әлеуетті және, ең алдымен, оның негізгі элементі – жерді пайдалану тиімділігі болып табылатын ауылшаруашылық ұйымдарының қаржы-шаруашылық және

өндірістік қызметінің маңызды пропорцияларының кешенді көрінісі ретінде қарастырылуы керек.

2-суретте инвестициялардың ауылшаруашылық өнімдерінің жалпы өндірісіне әсері көрсетілген. Көріп отырғаныңыздай, 2021-2023 жылдардағы ауыл шаруашылығына негізгі капиталға бағытталған инвестициялар көлемінің ең жоғары деңгейі 2021 жылы байқалады. Сонымен, 2021 жылы ол 769,5 миллион тенге құрады, ал 2023 жылы бұл көрсеткіш 341,9 миллион теңгеге дейін төмендейді. Негізгі капиталға инвестициялардың төмендеуі пандемияның әсерімен байланысты барлық салаларда байқалады. Алайда, осыған қарамастан, жылдан жылға ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы өндірісінің қарқынды өсуі байқалады. Осылайша, 2023 жылы өнім өндірісі 2019 жылмен салыстырғанда шамамен 1,6 есе артып, 9163,4 миллион тенгені құрады.

Сурет 2- Су қоры жерінің 2019-2020 жылдардағы өзгеру серпіні, мың га
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/ecologic-indicators/28428/reuse_and_recycling_of_freshwater/
деректер бойынша құрастырылды

Ауыл шаруашылығындағы өндірістің экономикалық тиімділігін сипаттайтын кейбір көрсеткіштердің динамикасын қарастырайық (7-кесте). 2019-2023 жылдары 1 га ауыл шаруашылығы жеріне және 1 орташа жылдық жұмыскерге жалпы өнім тиісінше 49,7% және 41,3%-ға ұлғайды.

Егер ол агротехнологиялық және экологиялық ұтымдылық шеңберінде экономикалық сұранысты қанағаттандырса, ал шаруашылық қызмет жерді тиімді пайдалануға бағытталған агроэкологиялық және сыртқы талаптарды сақтай отырып жүзеге асырылса, жер ресурстарын пайдалануды тиімді деп санауға болады.

Кесте 7. Ауыл шаруашылығындағы өндірістің экономикалық тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштердің динамикасы

Көрсеткіштер	жылдар бойынша					2023 жылы 2019 жылмен салыстырғанда, %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Жалпы өнімділігі 1 га ауыл шаруашылығы. жер, мың теңге	1173,4	1370,8	3894,4	1632,6	1756,0	149,7
1 орташа жылдық қызметкерге жалпы өнім, теңге	3313,2	3655,6	1460,4	4353,7	4682,7	141,3
Ескерту - https://eec.eaeunion.org/comission/department/dep_agroprom/monitoring-analiz/ деректер бойынша құрастырылды						

Әрбір жер учаскесі үшін топырақты талдаудың барлық нәтижелерінің және агрохимиялық көрсеткіштердің ерекшеліктерін ескере отырып айқындалатын ерекше оңтайлы агротехнологиялық жүйе қолданылуы тиіс. Яғни, топырақ құрылымын, агрофизикалық және физика-химиялық қасиеттерін, суды, ауаны, жылу режимін және тепе-теңдікті зерттеу арқылы (Kozlov, 2018). Мұндай зерттеулер мен нақты жер учаскелерін талдау агротехнологиялық жоспарлауға, ауыспалы егісті дамытуға, біртекті топырақты анықтауға және оларды агротехникалық технологияның белгілі бір деңгейіне топтастыруға негіз береді.

Тұрақты даму идеясы ресурстардың барлық түрлерін тұтыну мен өндірудің тепе-теңдігін қамтамасыз ететін теңдестірілген экономикалық жүйеге көшуді көздейді. Көптеген жаңартылмайтын ресурстар жағдайында үнемдеудің барлық түрлері және жаңартылатын немесе іс жүзінде таусылмайтын ресурстардың өтемақысын ұлғайту арқылы мұндай ресурстарды пайдалануды іс жүзінде қолайлы деңгейге дейін азайтуды қамтитын дұрыс шешімдер болуы мүмкін.

Бүкіл әлемде адамның дамуы бұзылған құрлықта да, су астында да табиғи кеңістіктерді жандандыруға деген ұмтылыс күшейіп келеді, бұл процесс экожүйелерді қалпына келтіру деп аталады. Сарапшылардың айтуынша, бұл табиғатты қорғаумен қатар фермерлерге өнімділікті арттыруға және жаһандық азық-түлік қауіпсіздігін нығайтуға көмектеседі. Жерді қалпына келтіруге және жерді тұрақты басқаруға жұмсалған әрбір доллар өнімділікті арттыру, судың қолжетімділігін жақсарту және жердің деградациясын азайтуды қоса алғанда, 30 долларға дейін экономикалық пайда әкелуі мүмкін деп есептеледі (UN Environment Program, 2023).

Олардың топырақ сапасына теріс әсер ету олардың ластану процестерімен анықталады. Топырақтың ластануының негізгі көздері өнеркәсіптік кәсіпорындар мен ауылшаруашылық алқаптары болып табылады. Топырақтың жоғалуы мен олардың құнарлылығының көп бөлігі антропогендік сипатқа ие, яғни адамның ұтымсыз әрекетінің нәтижесінде пайда болатындығын ескеру қажет. Жер ресурстарын тиімді пайдалану және қорғау – күрделі көп қырлы мәселе және оны шешу кешенді тәсілді талап етеді (8-кесте).

Кесте 8. Қоршаған ортаны қорғауға және табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға негізгі капиталға бағытталатын қаражат (мың теңге)

Көрсеткіштер	2019	2020	2021	2022	2023
Барлығы	133387,0	247912,2	309855,6	170208,7	71329,4
Оның ішінде:					
су ресурстарын қорғау және оларды тиімді пайдалану	117387,0	233348,1	294922,5	170208,7	71329,4
атмосфералық ауаны қорғау	16000,0	13498,5	10198,2	-	-
жерді қорғау және оларды тиімді пайдалану	-	1065,6	4734,9	-	-
Ескерту - https://eec.eaeunion.org/comission/department/dep_agroprom/monitoring-analiz/ деректер бойынша құрастырылды					

8-кестеден көріп отырғанымыздай, біздің еліміздегі жерлерді қорғауға және тиімді пайдалануға 2020 жылы 1065,6 мың теңге немесе 0,4%, ал 2021 жылы – 4734,9 мың теңге немесе негізгі капиталға қоршаған ортаны қорғауға және табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталған қаражаттың 1,5% бағытталды. 2022-2023 жылдарға бұл бағытта қаражат бөлінбеді. Бұл бірқатар себептерге байланысты, өйткені пандемияның ел экономикасына әсері көптеген салаларда негізгі капиталды инвестициялауды қысқартты.

Шешім ретінде мәселенің үш аспектісін ажыратуға болады: экономикалық, экологиялық және құқықтық. Экономикалық және экологиялық аспектілер бір-бірімен тығыз байланысты. Әрине, мұнда, ең алдымен, жерді пайдалану тиімділігін арттыру тұрғысынан қарау керек. Алайда, экономикалық тиімділікке қол жеткізу көптеген жағдайларда экологиялық залал есебінен жүзеге асырылатынын атап өтеміз. Тұрақты даму моделін іске асыру ресурстардың қайтымсыз ысыраптарын болдырмау және ресурстарды оңтайлы пайдалану есебінен белгілі бір нәтижелерге қол жеткізуді көздейтін ресурстарды үнемдейтін басқару әдістеріне негізделуі мүмкін.

Ластанудың негізгі көздері атмосфераға шығарындылар, өнеркәсіп, энергетика, әскери-өнеркәсіптік кешен кәсіпорындарының қатты және сұйық қалдықтары, шаруашылық-тұрмыстық қалдықтар, автокөлік болып табылады. Әдетте айтарлықтай ластану аймақтары автомобиль жолдарының бойында, өнеркәсіптік кәсіпорындар мен аэродромдардың жанында шағын аумаққа ие.

Қорытынды

Жер ресурстарын ұтымды және тиімді пайдалану елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету шеңберінде бірінші кезектегі маңызға ие. Қазақстанның ауыл шаруашылығында жер ресурстарын пайдалану тиімділігін талдау бұл мәселенің негізгі аспектілері экономикалық тиімділік көрсеткіштері, қазіргі заманғы технологияларды пайдалану дәрежесі, су пайдалану және ауыспалы егіс жүйелерінің тиімділігі, басқару әдістерін жақсарту, сондай-ақ топырақ құнарлылығын сақтауды көздейтін экологиялық тұрақтылық мәселелері болып табылатынын көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігінің негізгі экономикалық

көрсеткіштерін бағалауға сәйкес, соңғы жылдары негізгі экономикалық көрсеткіштердің өсуі байқалады, ал жер ресурстарын пайдалану тиімділігі мәселесі кешенді қатынасты қажет етеді деген қорытынды жасауға болады. Қазақстан аумағындағы жер ресурстары әртүрлі дәрежедегі деградацияға ұшырайды. Ұтымсыз пайдалану эрозияға және топырақ құнарлылығының жоғалуына әкеледі және бұл аумақтарды ауылшаруашылық цикліне қайтару үшін тиісті қалпына келтіру шараларын жүргізу қажет. Бұл ретте жер ресурстарын қорғауға және тиімді пайдалануға бағытталатын қаражатты ұлғайту өзекті болып отыр.

Жер қатынастары саясаты жерді тиімді және экологиялық қауіпсіз пайдалану, топырақ құнарлылығын арттыру және ауыл шаруашылығы өнімін өндіруді ұлғайту үшін жағдайлар жасауға бағытталуы тиіс. Ауыл шаруашылығы жерлерінің 90%-ға жуығы жеке кәсіпкерлер мен отбасылық фермерлік шаруашылықтардың үлесіне тиесілі екендігін ескере отырып, нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалануды мониторингілеу мен бақылау тетігін әзірлеу қажет. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы жерлеріне ұқыпты қараудың шетелдік тәжірибесін зерделеу, сондай-ақ жерге орналастыру, жерді пайдалану және қорғау саласындағы жерді нысаналы пайдалануды мемлекеттік бақылау қажет.

Қазақстан жаһандық климаттың өзгеруінің салдарымен бетпе-бет келген және су ресурстарының жетіспеушілігінен зардап шегетін елдердің қатарына кіреді (соңғы жылдары суармалы жерлердің көлемі 13%-ға ұлғайды). Су ресурстарының үлкен шығынына әкелетін, сондай-ақ ауылшаруашылық жерлерінің тұздануына әкелетін дәстүрлі суару әдістерінен бас тарту керек. Осы фактіні ескере отырып, ауыл шаруашылығында суды пайдалануды, соның ішінде жаңбырлату және тамшылатып суару сияқты заманауи суару әдістерін пайдалануды ескеру өзекті болып табылады.

Ауыл шаруашылығы өндірушілерін оқыту және кеңес беру жүйесін дамыту арқылы басқару жүйесін жақсарту мәселелеріне мұқият назар аудару қажет. Фермерлерге менеджмент дағдылары мен заманауи ауылшаруашылық тәжірибелері туралы білімдерін жақсарту үшін білім беру бағдарламалары мен кеңестерге қол жетімділікті қамтамасыз ету және озық тәжірибелерді үйрету. Демек, ауыл шаруашылығы өндірушілерінің, тиісті мемлекеттік, жеке құрылымдар мен ғылыми-зерттеу ұйымдарының тиімді өзара іс-қимылы негізінде ғана жер ресурстарын тиімді және тұрақты пайдалануға қол жеткізуге болады.

Әдебиеттер

Мустафаева Р.Р., Аббасова Е.А., Гамбарова Р.М. Оценка эффективности использования водных ресурсов и применения инновационных технологий орошения в сельском хозяйстве Азербайджана. / Сборник международной научно-практической конференции «Управление водными ресурсами в условиях глобализации», 2021. – 252–249 с. (на русском)

Saturday A. Restoration of Degraded Agricultural Land: A Review // J Environ Health Sci. – 2018. – № 4(2). – p. 44–51. – doi: 10.15436/2378–6841.18.1928. (на английском)

UN Environment Program. Why restoring nature is good for farmers, fisheries and food security. 06

July 2023. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.unep.org/news-andstories/story/why-restoring-nature-good-farmers-fisheries-and-foodsecurity> (дата обращения: 16.01.2025). (на английском)

Валиев А.Х. Земля как основное средство производства. – Баку, 2011. – 346 с. (на русском)

Каминская С.В. Земельные ресурсы Забайкальского края и современные проблемы их незаконного использования с применением теневых схем // Теневая экономика. – 2021. – № 3. – с. 233–244. – doi: 10.18334/tek.5.3.113417. (на русском)

Кирейчева Л.В., Шевченко В.А., Юрченко И.Ф. Оценка эффективности использования сельскохозяйственных угодий в агропроизводстве // Аграрная наука. – 2021. – № 9. – с. 135–139. – doi: 10.32634/0869–8155–2021–352–9-135–139. (на русском)

Козлова С.В. Государственная земельная политика в условиях современных вызовов // Экономическая безопасность. – 2018. – № 2. – с. 81–89. – doi: 10.18334/ecsec.1.2.100498. (на русском)

Кузьмич Н.П., Цзан Си Пэн Роль контроля в сохранении и эффективном использовании земельных ресурсов в КНР // Экономические отношения. – 2019. – № 1. – с. 41–48. – doi: 10.18334/eo.9.1.39974. (на русском)

Мустафаева, Р.Р., Гатамов А.Н., Гасанова М.Г., Сулейманов Ф.В. Аграрная экономика. – Баку, Мутерчим, 2022. – 304 с. (на русском)

Об утверждении Правил рационального использования земель сельскохозяйственного назначения и внесении изменений и дополнения в некоторые приказы Министра сельского хозяйства Республики Казахстан. Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 17 января 2020 года № 7. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 20 января 2020 года № 19893. [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019893> (дата обращения: 16.02.2024). (на русском)

Отарков А.П. Рационально использовать и охранять земельные ресурсы, инвестировать в местные системы жизнеустройства // Аграрная наука. – 2017. – № 9–10. – с. 4–5. (на русском)

ПРООН, 2022. Как изменения климата влияет на сельское хозяйство. [Электронный ресурс]. URL: <https://climate-box.com/ru/textbooks/2%D0%BA%D0%B0%D0%BA> (дата обращения: 16.02.2024). (на русском)

Тураев Р.А., Шаропов Р.Н., Ташбаева Х.Х. Роль изменения климата в мониторинге богарных земель // Аграрная наука. – 2020. – № 11–12. – с. 47–50. – doi: doi.org/10.32634/0869–8155–2020–343–11–47–50. (на русском)

Юсова Ю.С., Чижикова Т.А. Рациональное использование земли как фактор устойчивого развития АПК // Фундаментальные исследования. – 2016. – № 6–1. – с. 244–247. (на русском)

References

Environment Program. Why restoring nature is good for farmers, fisheries and food security. 06 July 2023. Retrieved February 16, 2024, from <https://www.unep.org/news-and-stories/story/why-restoring-nature-good-farmers-fisheries-and-foodsecurity> (in English)

Kaminskaya S.V. (2021). Zemelye resursy Zabaykalskogo kraya i sovremennye problemy ikh nezakonnogo ispolzovaniya s primeneniem tenevyy skhem [Land resources of the Trans-Baikal Territory and modern problems of their illegal use with shadow schemes]. Shadow Economy. 5 (3). 233–244. doi: 10.18334/ tek.5.3.113417. (in Russian).

Kireycheva L.V., Shevchenko V.A., Yurchenko I.F. (2021). Otsenka effektivnosti ispolzovaniya selskokhozyaystvennykh ugodiy v agroproduktse [Evaluation of the efficiency of using agricultural land in agricultural production]. Agrarnaya nauka. (9). 135–139. doi: 10.32634/0869–8155–2021–352–9-135–139. (in Russian).

Kozlova S.V. (2018). Gosudarstvennaya zemelnaya politika v usloviyakh sovremennykh vyzovov [State land policy in the context of modern challenges]. Economic security. 1 (2). 81–89. doi: 10.18334/ecsec.1.2.100498. (in Russian).

Kuzmich N.P., Tszan Si Pen (2019). Rol kontrolya v sokhraneni i effektivnom ispolzovanii zemelnykh resursov v KNR [The role of monitoring in conservation and efficient use of land resources in China]. Journal of international economic affairs. 9 (1). 41–48. doi: 10.18334/eo.9.1.39974. (in Russian).

Mustafaeva R.R., Abbasova E.A., Gambarova R.M. (2021). Otsenka effektivnosti ispolzovaniya

vodnyh resursov i primeneniya innovatsionnyh tekhnologiy orosheniya v selskom khozyaystve Azerbaydzhana [Assessment of the efficiency of water resources use and application of innovative irrigation technologies in agriculture of Azerbaijan] .Journal of Economics, EntrEprEnEurship and law #1'2024 (February) (in Russian)

Mustafaeva, R.R., Gatamov A.N., Gasanova M.G., Suleymanov F.V. (2022). Agrarnaya ekonomika [Agricultural economy] Baku: Muterchim. (in Russian).

Ogarkov A.P. (2017). Ratsionalno ispolzovat i okhranyat zemelnye resursy, investirovat v mestnye sistemy zhizneustroystva [Rational use and protection of land resources, investment in local living arrangement systems]. Agrarnaya nauka. (9–10). 4–5. (in Russian).

On approval of the Rules for the Rational use of agricultural land and amendments and additions to some orders of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. Order of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated January 17, 2020 No. 7. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on January 20, 2020 No. 19893. [electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019893> (date of access: 02/16/2024). (in Russian)

Saturday A. (2018). Restoration of Degraded Agricultural Land: A Review J Environ Health Sci. (4(2)). 44–51. doi: 10.15436/2378–6841.18.1928(in English)

Trofimov I.A., Kosolapov V.M., Trofimova L.S., Yakovleva E.P. (2019). Ratsionalnoe prirodopolzovanie – osnova povysheniya ustoychivosti selskokhozyaystvennyh kultur k bolezniam i vreditelyam [Rational nature management – the basis for increasing the stability of agricultural crops for diseases and pests]. Agrarnaya nauka. (5). 65–69. doi: 10.32634/0869–8155–2019–325–5-65–69. (in Russian).

Turaev R.A., Sharopov R.N., Tashbaeva Kh.Kh. (2020). Rol izmeneniya klimata v monitoringe bogarnykh zemel [The role of climate change in rainfed land monitoring]. Agrarnaya nauka. (11–12). 47- 50. doi: doi.org/10.32634/0869– 8155–2020–343–11–47–50 (in Russian)

Valiev A.Kh. (2011). Zemlya kak osnovnoe sredstvo proizvodstva [Land as the main means of production] Baku. (in Russian). Yusova Yu.S., Chizhikova T.A. (2016). Ratsionalnoe ispolzovanie zemli kak faktor ustoychivogo razvitiya APK [Rational use of land as a factor of aic stable development]. Fundamental research. (6–1). 244–247. (in Russian).

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 401–413

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.904>

УДК 331.52
МРПТИ 06.58.55

© N.N. Zhanakova¹, A.T. Кабиева^{2*}, A.T. Karipova³, 2025.

¹ Economic Research Institute, Astana, Kazakhstan;

² K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business,
Astana, Kazakhstan;

³ L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
E-mail: asem_kt_1985@mail.ru

REAL INCOMES OF THE POPULATION: CURRENT TRENDS AND CAUSES OF INEQUALITY

Zhanakova N.N. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Deputy Director of the Center for Macroeconomic Research and Forecasting of the Economic Research Institute, Astana, Kazakhstan, E-mail: nazikzhan291178@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4593-1197>;

Kabiyeva A.T. – PhD, Acting Associate Professor of the Department of Economics and Management of the K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan, E-mail: asem_kt_1985@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8465-6984>;

Karipova A.T. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Acting Professor of the Department «Economics and Entrepreneurship» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail: karipovaainur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4376-9074>.

Abstract. The article is devoted to the study of modern trends and factors influencing the formation of real incomes of the population in Kazakhstan, with a focus on the causes and manifestations of social and economic inequality.

In this regard, the aim of the study is to identify the factors affecting the income level of the population and to analyze the cause-and-effect relationships underlying social and economic inequality. The article employs factor analysis methods, which have made it possible to determine the impact of inflation, wage dynamics, and other macroeconomic factors on the real incomes. In research, based on domestic and foreign scientific sources, using bibliographic analysis, key trends and conceptual aspects related to the income level and quality of life of the population were identified. Through institutional analysis, regulatory documents and strategic programs aimed at increasing incomes and reducing their uneven distribution among the population of the country and its regions have been studied.

The analysis of secondary data provided by the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms was carried out using statistical

methods. The research is also based on systematic and logical approaches, as well as universal scientific methods of cognition. The research results are of practical importance and can be useful for a wide range of stakeholders involved in improving incomes and the quality of life of the population.

Keywords: nominal incomes, real incomes, income structure, income inequality, uneven income distribution, quality of life.

© Н.Н. Жанакова¹, А.Т. Кабиева^{2*}, А.Т. Карипова³, 2025.

¹ Экономика зерттеу институты, Астана, Қазақстан;

² Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, Астана, Қазақстан;

³ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.
E-mail: asem_kt_1985@mail.ru

ХАЛЫҚТЫҢ НАҚТЫ КІРІСТЕРІ: ТЕҢСІЗДІКТІҢ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН СЕБЕПТЕРІ

Жанакова Н.Н. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), Экономика зерттеу институтының Макроэкономикалық зерттеу және болжау орталығының директор орынбасары, Астана, Қазақстан, E-mail: nazikzhan291178@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4593-1197>;

Кабиева А.Т. – Ph.D, «Экономика және басқару» кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а., Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, Астана, Қазақстан, e-mail: asem_kt_1985@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8465-6984>;

Карипова А.Т. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасының профессор м.а., Астана, Қазақстан, E-mail: karipovaainur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4376-9074>.

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасында халықтың нақты табыстарын қалыптастыруға әсер ететін заманауи тенденциялар мен факторларды, сонымен қатар әлеуметтік және экономикалық теңсіздіктің себептері мен көріністерін зерттеуге арналған. Осыған орай зерттеудің мақсаты – халықтың табыс деңгейіне әсер ететін факторларды анықтау және әлеуметтік, экономикалық теңсіздіктің негізінде жататын себеп-салдар байланыстарын талдау. Мақалада факторлық талдау әдістері қолданылып, инфляцияның, жалақы динамикасының және басқа макроэкономикалық факторлардың халықтың нақты табыстарына әсері анықталды.

Зерттеу барысында библиографиялық талдауды қолдана отырып, отандық және шетелдік ғылыми дереккөздерге сүйеніп халықтың табыс деңгейі мен өмір сүру сапасына байланысты негізгі тенденциялар мен тұжырымдамалық аспектілер анықталды. Бұл осы саладағы ағымдағы жағдайды тереңірек түсінуге мүмкіндік бере отыра ақпараттандырылған және нәтижелі зерттеу жүргізуге негіз болады. Институционалдық талдау арқылы кірістерді арттыруға және олардың ел халқы мен оның өңірлері арасында біркелкі бөлінбеуін

азайтуға бағытталған нормативтік құжаттар мен стратегиялық бағдарламалар зерделенді. Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы ұсынған қайталама деректерді талдау статистикалық әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеу нәтижелері практикалық маңызы бар және мүдделі тараптардың, соның ішінде мемлекеттік және жеке ұйымдардың, сондай-ақ халықтың табысы мен өмір сүру сапасын арттыру мәселелерімен айналысатын сараптамалық және ғылыми қауымдастықтардың өкілдері үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: номиналды кірістер, нақты кірістер, кірістер құрылымы, кірістердің теңсіздігі, кірістердің біркелкі бөлінбеуі, өмір сапасы.

© Н.Н. Жанакова¹, А.Т. Кабиева^{2*}, А.Т. Карипова³, 2025.

¹Институт экономических исследований, Астана, Казахстан;

²Казахский университет технологии и бизнеса им. К. Кулажанова,
Астана, Казахстан;

³Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан.

E-mail: asem_kt_1985@mail.ru

РЕАЛЬНЫЕ ДОХОДЫ НАСЕЛЕНИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРИЧИНЫ НЕРАВЕНСТВА

Н.Н. Жанакова – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, заместитель директора Центра макроэкономических исследований и прогнозирования Института экономических исследований, Астана, Казахстан, E-mail: nazikzhan291178@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4593-1197>;

А.Т. Кабиева – PhD, и.о. ассоциированного профессора кафедры «Экономика и управление» Казахского университета технологии и бизнеса им. К.Кулажанова, Астана, Казахстан, E-mail: asem_kt_1985@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8465-6984>;

А.Т. Карипова – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор (доцент), и.о. профессора кафедры «Экономика и предпринимательство» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, E-mail: karipovaainur@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4376-9074>.

Аннотация. Статья посвящена изучению современных тенденций и факторов, влияющих на формирование реальных доходов населения в Республике Казахстан, с акцентом на причины и проявления социального и экономического неравенства.

В этой связи целью исследования является выявление факторов, влияющих на уровень доходов населения, и проведение анализа причинно-следственных связей, лежащих в основе социального и экономического неравенства. В статье применены методы факторного анализа, что позволило выявить влияние инфляции, динамики заработных плат и других макроэкономических факторов на реальные доходы населения. В ходе проведенного исследования, основываясь на отечественных и зарубежных научных источниках, с использованием

библиографического анализа, были выявлены ключевые тенденции и концептуальные аспекты, связанные с уровнем доходов и качеством жизни населения. Посредством институционального анализа изучены нормативные документы и стратегические программы, направленные на повышение доходов и снижения неравномерного их распределения среди населения страны и его регионах.

Анализ вторичных данных, предоставленных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам, выполнен с применением статистических методов. Исследование также опирается на системный и логический подходы, а также универсальные научные методы познания. Полученные результаты исследования имеют практическую значимость и могут быть полезны для широкого круга заинтересованных сторон, включая государственные и частные организации, а также представителей экспертного и научного сообществ, занимающихся вопросами повышения доходов и качества жизни населения.

Ключевые слова: номинальные доходы, реальные доходы, структура доходов, неравенство доходов, неравномерное распределение доходов, качество жизни.

Introduction. Real income of the population is one of the key indicators of a country's economic well-being and the living standards of its citizens. It represents the purchasing power of income, adjusted for inflation, and directly reflects economic stability, the effectiveness of government policies, and the social processes taking place in society.

Current trends in income distribution in Kazakhstan and other countries are characterized by increasing social and economic inequality. The growing gap between the wealthy and the poor has become a global issue, negatively impacting social stability, public trust in governmental institutions, and the potential for sustainable economic development. The causes of such inequality are multifaceted and include both structural features of the economy and disparities in access to education, labor resources, and social benefits. Significant influences also come from factors like globalization, digital transformation, and regional disparities in economic development. For Kazakhstan, as for many developing countries, there are issues with unbalanced income growth between urban and rural areas, which further exacerbates social inequality.

The relevance of this topic is driven by the need to develop strategic measures aimed at increasing income levels and reducing inequality among the population to ensure a fair distribution of economic benefits. In the context of global challenges, including rising inflation, increasing energy prices, and the consequences of various geopolitical disagreements, understanding the factors that shape real incomes and ways to reduce inequality becomes especially important for the development of effective social and economic policies.

In this regard, the aim of this study is to analyze current trends and identify the

factors influencing real income levels, as well as to develop practical recommendations for reducing inequality, contributing to the creation of a sustainable and inclusive economy. The results of the conducted research are aimed at practical application by informing government bodies, economists, and the expert community about the reasons for the decline in real incomes and the measures to reduce their uneven distribution in society. Furthermore, the findings of this study are of interest to academic science, highlighting new directions for future research.

Research on the issues of monetary income of the population and the reduction of its uneven distribution in society, including on a regional scale, is covered in the works of many domestic and foreign researchers. The issue of increasing household income, being a relevant task for any economy, especially one focused on raw materials, requires the implementation of a balanced macroeconomic policy in the country. This policy should focus on maintaining a balance between monetary and fiscal policies, strengthening the national currency, and enhancing currency hedging mechanisms. According to the authors of the study, such measures contribute to the stability of the economy and protect household incomes from external shocks (Spano, 2022: 18).

Further research has revealed the pattern of balancing tax-budget and monetary-credit policies combined with employment policies, as well as the rule of law to combat inequality. The measures for their implementation are effective in high-income countries, while they do not play a statistically significant role in income inequality in low-income countries (Batuo, ets, 2022: 14).

Further research has concluded that the use of macroeconomic regulation tools, such as holding government bonds, would lead to the devaluation of the national currency and a chronic economic downturn, manifested in rising inflation, reduced real incomes, and increased unemployment (*Samedova*, ets, 2022: 11).

Based on macroeconomic tools such as economic growth, investments, and income distribution, combining a structuralist perspective with a post-Keynesian approach that emphasizes a sequential view of financial flows and assets on a macroeconomic scale, researchers have concluded that this combination leads to stagnation in economic growth, rising debt, and a high level of inequality, considering both personal and functional distribution of income and wealth (Abeles & Pérez, 2022: 38).

The horizons of ongoing research on improving income levels and the welfare of citizens, continuing to expand, are reflected in studies focusing on the analysis of the state's social policy development. These studies promote the idea of increasing the population's income through social support in the form of benefits, payouts, privileges, and various subsidies (*Hollander*, ets, 2024: 11). However, the findings from other researchers confirm the ineffectiveness of benefit payouts in increasing income and societal well-being, negating the relationship between subsidies and real income, as well as the multiplicative effect of such connections (Adrian & Tibor, 2022: 25).

Further research directions have been realized in the study of the impact of

various factors on population income, analyzing their dynamics through correlation with environmental components, the transportation sector, and scientific research developments (Zhang, ets, 2019: 7), population size, energy intensity, energy consumption structure, and carbon intensity (Rüstemoğlu, 2022: 22), income inequality (Czelleng & Losoncz, 2022: 10), (Asogwa, ets, 2021: 7), including on a global scale (Galbraith, 2019: 5), as well as the crime rate in the country (Ikhsan & Amri, 2023: 17). In this context, income inequality arises due to the stratification of social classes in society (Haddon & Wu, 2022: 22), and it affects the vulnerability of society to natural disasters (Lindersson, ets, 2023: 10), thus leading to either an increase or a decrease in real income levels.

As a continuation of the ideas from previous studies, this research aims to deepen the analysis of the dynamics of monetary income and the reduction of its uneven distribution in the economy, which creates inequality among the population of the country, including in its regions, by exploring the causes specific to the Kazakhstani economy and the characteristics of its manifestation.

Materials and methods

This research is based on desk research methods, which include conducting statistical analysis of official secondary data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, as well as other domestic and foreign electronic sources accessed through the internet.

The method of systematic bibliographic analysis of scientific literature, based on domestic and international databases, allowed for the identification of trends in the study of conceptual provisions related to income levels and the improvement of quality of life.

The use of systematic and logical approaches in this research facilitated the selection of statistical indicators to evaluate income levels of the population in the country and its regions. Furthermore, the factor analysis of income, correlated with indicators such as nominal and real income, average monthly and median wages, the Gini coefficient, the fund coefficient, the minimum living wage, and the structure of income and expenditures, including regional breakdowns, allowed for the presentation of the current situation regarding the population's income and provided insights into the causes of income inequality and its regional manifestations.

The identification of priority areas for increasing the income levels of the population and reducing their uneven distribution is based on the use of general scientific research methods, aimed at employing a dialectical approach to studying economic phenomena and processes. This approach assumes a comprehensive identification of changing patterns, trends, and interdependencies.

Results

The monetary income of the population, against the backdrop of rising nominal values (from 110.9 thousand tenge in 2019 to 203.1 thousand tenge in 2023, an increase of 1.8 times), has been decreasing in real terms over the past five years (from 6.4% in 2019 to 0.9% in 2023, a decline of 5.5 percentage points). This indicates

a decrease in the population’s well-being due to rising prices. In other words, the money available is no longer sufficient to cover the same needs as before (Figure 1).

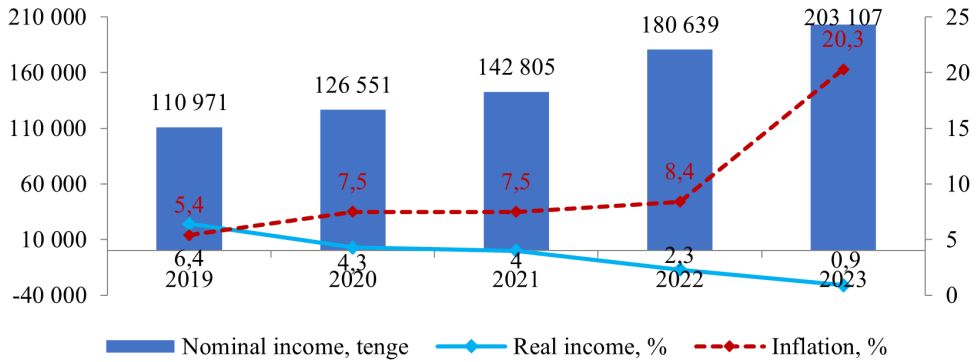

Figure 1 – Dynamics of nominal and real monetary incomes of the population of Kazakhstan in 2019-2023, tenge/% compared to the previous period

Note – Compiled using data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Forecasting.

In the structure of household income, earnings from labor activities dominate, accounting for 74.5% in 2023, up from 72.3% in 2019 (an increase of 2.2 percentage points), making it a more significant source of income for the population (Figure 2).

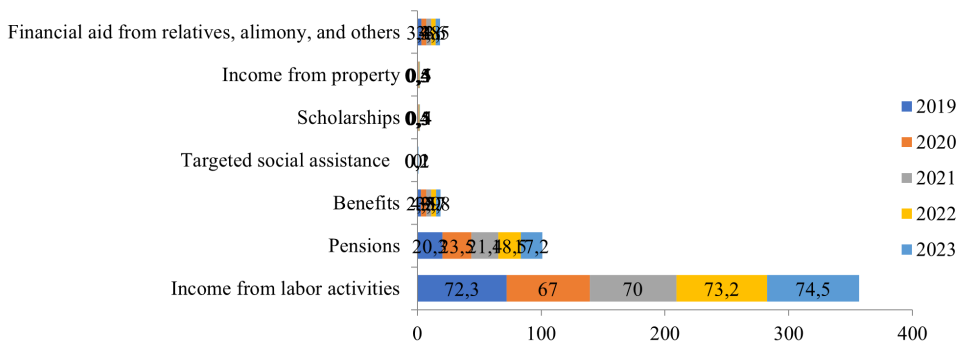

Figure 2 – Structure of monetary incomes of the population of Kazakhstan in 2019-2023, %

Note – Compiled using data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Forecasting.

In the structure of earnings from labor activities, a significant share is made up of wages (on average, 61.92% over the last five years). Earnings from self-employment, derived from entrepreneurial activities, account for an average of 9.48% over the past five years (Figure 3).

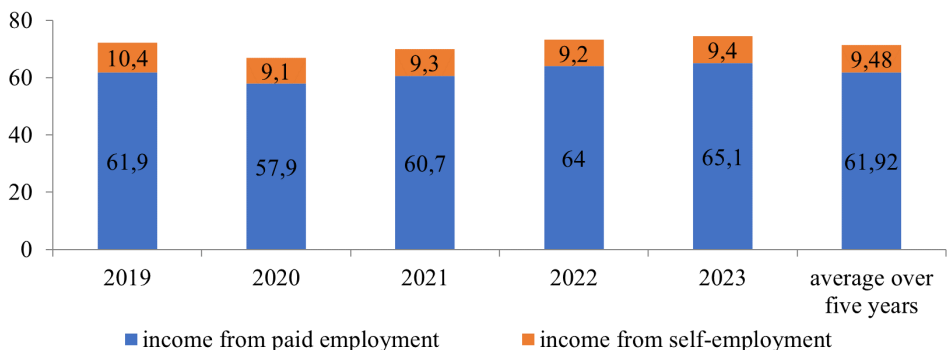

Figure 3 - Structure of the population's income from labor activities in Kazakhstan in 2019-2023, %

Note – Compiled using data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Forecasting.

Social transfers also constitute a significant share in the structure of the population's income, accounting for 24.5% over the past five years. Within social transfers, pensions make up the largest share (an average of 20.18% over the past five years), followed by allowances (average of 3.76%), scholarships (0.46%), and AWP (0.1%) (Figure 4).

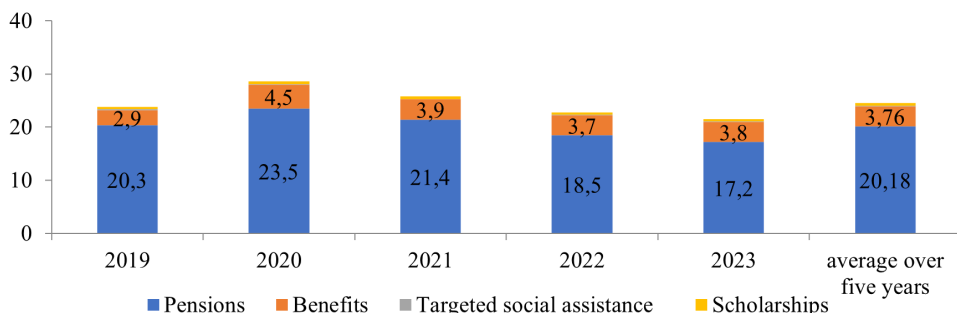

Figure 4 - Structure of social transfers in the overall structure of the population's monetary income in Kazakhstan in 2019-2023, %

Note – Compiled using data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Forecasting.

As a result, the average five-year values of the structure of monetary income for the population are presented as follows (Table 1).

Table 1 - Structure of monetary income of the population of Kazakhstan on average for 2019-2023, %

Income from labor activities	of which		Social transfers				Income from property	Financial aid from relatives, alimony, and others
	income from paid employment	income from self-employment	pensions	benefits	targeted social assistance and housing assistance	scholarships		
71	62	9	20	4	0	0	0	4

Note – Calculated by the authors based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Forecasting.

The level of income received by the population affects the quality of life and well-being of individuals, which in turn depends on the country's economic development, availability and quality of social services, employment levels, income distribution, and inflationary processes along with purchasing power. A decrease in real monetary income worsens living conditions, access to education, healthcare, housing, and other basic needs, intensifying social inequality and lowering the standard of living.

One of the key indicators of income levels is the average and median wages of workers. The widening gap between these indicators points to the unequal distribution of income in society, indicating the growth of economic inequality.

The disparity between median and average wages in Kazakhstan has been growing annually and currently stands at 1.4 times, while in OECD countries, this ratio is 1.1 times (OECD, 2024).

In regional terms, the largest gap between average wages and the median over the last three years has been observed in the Zhetisu region (2.5 times), the Ulytau region (2.3 times), and the Atyrau region (1.9 times). Such a gap negatively affects the well-being and social stability of society, as individuals are restricted in accessing better education, healthcare, and other resources. The smallest gap is observed in the Abai region (1.2 times).

The Gini coefficient, a key tool for measuring income distribution among different segments of the population, evaluates inequality across decile groups in numerical terms. A Gini coefficient of "0" represents perfect equality in income distribution between the rich and poor, while "1" signifies maximum inequality. In Kazakhstan, the Gini coefficient reached 0.290 in 2023, reflecting an increase of 0.005 compared to 2022, indicating a rise in income inequality between the wealthy and the impoverished. Regionally, in 2023, the Gini coefficient increased to 0.319 in the Ulytau region, 0.290 in the East Kazakhstan region, and 0.289 in the Pavlodar and Karaganda regions. The lowest Gini coefficient was recorded in the Mangystau region at 0.161.

Discussion. The indicator reflecting the degree of social and economic inequality in income distribution is the "funds coefficient," which measures how many times the average income or consumption level of the top 10% of the wealthiest population exceeds the corresponding indicator for the bottom 10%. In 2023, this coefficient was

6.0, increasing by 0.3 from the 2022 value. This means that the average income or consumption level of the top 10% wealthiest individuals is six times higher than that of the bottom 10% (in 2022, it was 5.7 times, and in 2021, it was 6.0). Regionally, the highest values of the funds coefficient in 2023 were observed in the Ulytau region (8.0), Karaganda region and Almaty city (both 6.7), and North Kazakhstan region (6.6). The income levels of the population and their equitable distribution in society directly affect poverty levels and quality of life. In Kazakhstan, the poverty rate, determined by the proportion of the population earning below the poverty line, increased from 4.3% in 2019 to 5.2% in 2023 (a growth of 20.9%). A significant increase in poverty has been observed in urban areas (doubling), while in rural areas, the poverty rate rose by 6.1%.

Negative trends in the dynamics of real income, influenced by price increases, reflect on the level and quality of life, as seen in the quality of consumption. This is reflected in the significant portion of food expenditures in the consumption structure, where food costs accounted for 51.3% in 2023 (an average of 51.7% over five years). This means that more than half of household income is spent on food, which is several times higher than in developed countries (OECD – no more than 10%, Russia – around 30%).

In the regional breakdown, the share of food products in household expenditures is also high. The top five regions with the largest share of food expenditures in 2023 are Turkestan and Mangystau regions (60.1% of total expenditures), Zhambyl (59.6%), Almaty (58.6%), and Zhetysu (55.1%). The lowest food expenditure rates are observed in Karaganda (42.1%), Astana (44.5%), Ulytau (44.8%), Akmola (45.5%), and Kostanay regions (46.2%). The decline in income levels forces households to seek loans from credit institutions, which directly impacts the population's level of indebtedness, showing a growth trend in recent years. Over five years, loans to the economy totaled 97.4 trillion tenge, of which 53.8 trillion tenge (55.2%) were loans to the population for non-business-related purposes. This suggests that the population is using borrowed funds to cover current expenses, such as purchasing durable goods, education, medical services, or even basic needs. This indicates that income levels are insufficient to maintain a stable standard of living, leading people to resort to loans. However, there has been a noticeable increase in savings, from 8.6 trillion tenge in 2019 to 20.4 trillion tenge in 2023 (a 2.4-fold increase). This situation reflects a dual financial behavior model in society, where citizens borrow money for short-term needs or improving quality of life while also saving to ensure long-term financial stability. In this scenario, the population saves primarily out of concern for future price increases, but also takes loans to spend now while goods and services are cheaper. The situation, where people attempt to protect their savings while fulfilling current needs through loans, reflects a lack of trust in economic stability and a low level of social security.

Conclusion

The analysis of the dynamics of Kazakhstan's population income over the past five years reveals concerning trends. While nominal income has grown, it does not

offset the decline in real income, which is linked to inflation and rising prices. The decrease in real incomes worsens the welfare of citizens by reducing access to basic needs such as education, healthcare, and housing, while also exacerbating social inequality.

The income structure shows the dominance of earnings from labor, highlighting the importance of wage stability and levels in ensuring a good standard of living. At the same time, growing inequality, reflected in the widening gap between average and median wages, as well as the rising Gini coefficient, indicates the need for a review of income distribution and social policies.

The increase in poverty levels and growing household indebtedness reflect the insufficiency of current income to maintain a stable standard of living. While the growth in savings indicates efforts by citizens to ensure long-term financial stability, the dual behavior model—active borrowing for current needs and saving for the future—underscores a lack of confidence in economic stability.

To increase population incomes and improve quality of life, it is essential to: stimulate employment and wage growth through the development of infrastructure projects such as transport, energy, and communications, which can create jobs, boost productivity, and ultimately increase income; stimulate economic activity, particularly in regions with high poverty and inequality levels; implement macroeconomic balancing policies in monetary and fiscal areas, ensuring price stability and budgetary balance, which will positively influence welfare and income growth. These measures will help build a more resilient economic system where population incomes align with their needs, and economic inequality is minimized.

Литература

Abeles M., Pérez C.E. (2022) Una macroeconomía para el desarrollo. Esbozo de un modelo de crecimiento, inversión y distribución del ingreso, *El Trimestre Económico*, 89(353), 111–149. <https://doi.org/10.20430/ete.v89i353.1430> (in English).

Adrian C., Tibor B. (2022) Income situation of the population in Somogy County between 2012 and 2019, *Területi Statisztika*, 2022, 62 (3): 348–373. <https://doi.org/10.15196/TS620304> (in English).

Asogwa F.O., Onyeke Q.O., Kuma P.M., Arazue W.O., Nkalu Ch.N. (2021). Do macroeconomic indicators determine income inequality in selected African countries? *Journal of Public Affairs*, 22:e2560, 1-7. <https://doi.org/10.1002/pa.2560> (in English).

Batuo M.E., Kararach G., Malki I. (2022) The dynamics of income inequality in Africa: An empirical investigation on the role of macroeconomic and institutional forces, *World Development*, 57, 105939, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.105939> (in English).

Czelleng A., Losonczi M. (2022) Some Macroeconomic Effects of Income Inequality in a Simulation Approach, *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 30 (2), 175–185. <https://doi.org/10.3311/PPso.19167> (in English).

Galbraith J.K. (2019) A global macroeconomics – yes, macroeconomics, dammit – of inequality and income distribution, *Review of Keynesian Economics*, 7 (1), 1-5. <https://doi.org/10.4337/roke.2019.01.01> (in English).

Haddon E., Wu C. (2022). How Does Actual Inequality Shape People's Perceptions of Inequality? A Class Perspective, *Sociological Perspectives*, 65 (5), 825-847. <https://doi.org/10.1177/07311214211062106> (in English).

Hollander H., Havemann R., Steenkamp D. (2024) The macroeconomics of establishing a basic income grant in South Africa, *South African Journal of Economics*, 92, 57-68. <https://doi.org/10.1111/saje.12363> (in English).

Ikhsan I., Amri A. (2023) Exploration of macroeconomic effects on criminality in Indonesia, *Cogent Social Sciences*, 9: 2206678, 1-17. <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2206678> (in English).

Lindersson S., Raffetti E., Rusca M., Brandimarte L., Mard J., Baldassarre G. (2023) The wider the gap between rich and poor the higher the flood mortality, *Nature Sustainability*, 6, 995–1005. <https://doi.org/10.1038/s41893-023-01107-7> (in English).

OECD. (2024) Income inequality (indicator). (Accessed on 12 January 2024). URL: <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm> (in English).

Rüstemoğlu H. (2022) Analysis of the drivers of CO₂ emissions and ecological footprint growth in Australia, *Energy Efficiency*, 15 (1), 1-22. <https://doi.org/10.1007/s12053-021-10014-9> (in English).

Samedova E.R., Mamedova S.K., Aliyeva M.Sh., Samadova M.T., Kashiyeva L.A. (2022) Exchange Rate Regime In A Crisis: The Case Of Azerbaijan, *Journal of Eastern European and Central Asian Research*, 9 (4), 679-690. <https://doi.org/10.15549/jeccar.v9i4.1107> (in English).

Spano M. (2022) Deleverage, Balance Sheet Restructuring, and Economic Policy in Italy, *Journal of Economic Issues*, 56 (1), 225-243. <https://doi.org/10.1080/00213624.2022.2020593> (in English).

Zhang J.W.D., Hassan S.T., Iqbal K. (2019) Toward achieving environmental sustainability target in Organization for Economic Cooperation and Development countries: The role of real income, research and development, and transport infrastructure, *Sustainable Development*, 28 (1), 83-90. <https://doi.org/10.1002/sd.1973> (in English).

Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и прогнозированию. Труд и доходы. Динамические ряды. URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (in Russian).

Депозитный рынок. Вклады населения в банках Казахстана. Национальный банк Республики Казахстан. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/loans-to-economy-from-second-tier-banks/rubrics/1840> (in Russian).

Кредиты экономике от банков второго уровня (исторические данные). Национальный банк Республики Казахстан. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/loans-to-economy-from-second-tier-banks/rubrics/1840> (in Russian).

References

Abeles M., Pérez C.E. (2022) Una macroeconomía para el desarrollo. Esbozo de un modelo de crecimiento, inversión y distribución del ingreso, *El Trimestre Económico*, 89(353), 111–149. <https://doi.org/10.20430/ete.v89i353.1430> (in English).

Adrian C., Tibor B. (2022) Income situation of the population in Somogy County between 2012 and 2019, *Területi Statisztika*, 2022, 62 (3): 348–373. <https://doi.org/10.15196/TS620304> (in English).

Asogwa F.O., Onyeke Q.O., Kuma P.M., Arazue W.O., Nkaku Ch.N. (2021). Do macroeconomic indicators determine income inequality in selected African countries? *Journal of Public Affairs*, 22:e2560, 1-7. <https://doi.org/10.1002/pa.2560> (in English).

Batuo M.E., Kararach G., Malki I. (2022) The dynamics of income inequality in Africa: An empirical investigation on the role of macroeconomic and institutional forces, *World Development*, 57, 105939, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.105939> (in English).

Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и прогнозированию. Труд и доход. Динамические ряды [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Forecasting. Labor and income. Dynamic series]. URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (in Russian).

Czelleng A., Losonczi M. (2022) Some Macroeconomic Effects of Income Inequality in a Simulation Approach, *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 30 (2), 175–185. <https://doi.org/10.3311/PPso.19167> (in English).

Депозитный рынок. Вклады населения в банках Казахстана. Национальный банк Республики Казахстан. [The deposit market. Deposits of the population in banks of Kazakhstan. The National Bank of the Republic of Kazakhstan] URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/loans-to-economy-from-second-tier-banks/rubrics/1840> (in Russian).

Galbraith J.K. (2019) A global macroeconomics – yes, macroeconomics, dammit – of inequality and income distribution, *Review of Keynesian Economics*, 7 (1), 1-5. <https://doi.org/10.4337/roke.2019.01.01> (in English).

Haddon E., Wu C. (2022). How Does Actual Inequality Shape People's Perceptions

of Inequality? A Class Perspective, *Sociological Perspectives*, 65 (5), 825-847. <https://doi.org/10.1177/07311214211062106> (in English).

Hollander H., Havemann R., Steenkamp D. (2024) The macroeconomics of establishing a basic income grant in South Africa, *South African Journal of Economics*, 92, 57-68. <https://doi.org/10.1111/saje.12363> (in English).

Ikhsan I., Amri A. (2023) Exploration of macroeconomic effects on criminality in Indonesia, *Cogent Social Sciences*, 9: 2206678, 1-17. <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2206678> (in English).

Kredity jekonomike ot bankov vtorogo urovnja (istoricheskie dannye) Nacional'nyj bank Respubliki Kazahstan. [Loans to the economy from second-tier banks (historical data). The National Bank of the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/loans-to-economy-from-second-tier-banks/rubrics/1840> (in Russian).

Lindersson S., Raffetti E., Rusca M., Brandimarte L., Mard J., Baldassarre G. (2023) The wider the gap between rich and poor the higher the flood mortality, *Nature Sustainability*, 6, 995–1005. <https://doi.org/10.1038/s41893-023-01107-7> (in English).

OECD. (2024) Income inequality (indicator). (Accessed on 12 January 2024). URL: <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm> (in English).

Rüstemoğlu H. (2022) Analysis of the drivers of CO₂ emissions and ecological footprint growth in Australia, *Energy Efficiency*, 15 (1), 1-22. <https://doi.org/10.1007/s12053-021-10014-9> (in English).

Samedova E.R., Mamedova S.K., Aliyeva M.Sh., Samadova M.T., Kashiyeva L.A. (2022) Exchange Rate Regime In A Crisis: The Case Of Azerbaijan, *Journal of Eastern European and Central Asian Research*, 9 (4), 679-690. <https://doi.org/10.15549/jeecar.v9i4.1107> (in English).

Spano M. (2022) Deleverage, Balance Sheet Restructuring, and Economic Policy in Italy, *Journal of Economic Issues*, 56 (1), 225-243. <https://doi.org/10.1080/00213624.2022.2020593> (in English).

Zhang J.W.D., Hassan S.T., Iqbal K. (2019) Toward achieving environmental sustainability target in Organization for Economic Cooperation and Development countries: The role of real income, research and development, and transport infrastructure, *Sustainable Development*, 28 (1), 83-90. <https://doi.org/10.1002/sd.1973> (in English).

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 414–435

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.905>

ӨОЖ 334.024
МАFTP 06.39.31

©**A.T. Kokenova**¹, **J.S. Kazanbayeva**¹, **A.K. Kupesheva**², 2025.

¹Central Asian Innovation University, Shymkent, Kazakhstan;

²Peoples' Friendship University named after Academician A.Kuatbekov,
Shymkent, Kazakhstan.

E-mail: joni-74@mail.ru

RESEARCH OF THE DYNAMICS OF THE LIVESTOCK INDUSTRY DEVELOPMENT

A.T. Kokenova – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Central Asian Innovation University, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: aiganymk7676@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8805-5924>;

Zh.S. Kazanbayeva – candidate of Economic Sciences, Vice-Rector of Research, Central Asian Innovation University, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: joni-74@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8915-1766>;

A.K. Kupesheva – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dean of the humanitarian and pedagogical Faculty of the Peoples' Friendship University named after Academician A.Kuatbekov, Shymkent, Kazakhstan, E-mail: kup_aigul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7336-3449>.

Abstract. In the studies conducted by Kazakhstani scientists over the past three decades in relation to agriculture, in most cases, the goal of a comprehensive study of the place and role of diversified interacting elements in the country's economy and the tasks facing them as a single complex was set only theoretically.

With the effective development of beef cattle breeding, the principle of maximizing the approximation of cattle meat production to areas where there are the best natural and climatic conditions for pasture maintenance and fattening of beef cattle, as well as sufficient areas of forage land, should become fundamental. The purpose of the research in this article is to ensure the sale of manufactured products on favorable terms for the agricultural producer. The result of this study is a systematic approach to the consideration of these branches, the main methodological approach, which received its justification and development in the early twentieth century and which today is the most widespread direction of the methodology of scientific knowledge in comparison with the same analytical method). It includes a set of elements, the combination of which is interpreted by researchers depending on their vision of the

object of their research. This determines the need for their systematization in relation to the object in question.

Conclusions: We propose to divide the known properties of systems into several categories - structural, qualitative and dynamic characteristics of the system, methodological approaches to the study of systems and the most characteristic techniques and research methods.

Keywords: meat industry, meat processing industry, livestock development, economic efficiency.

©А.Т. Көкенова¹, Ж.С. Казанбаева¹, А.К. Купешева², 2025.

¹Орталық Азия Инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан;

²Академик А. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті,
Шымкент, Қазақстан.

E-mail: joni-74@mail.ru

МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНЫҢ ДАМУ ДИНАМИКАСЫН ЗЕРТТЕУ

А.Т. Көкенова – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Орталық Азия Инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан, E-mail: aiganymk7676@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8805-5924>;

Ж.С. Казанбаева – экономика ғылымдарының кандидаты, ФЗЖ проректоры, Орталық Азия инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан., E-mail: joni-74@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8915-1766>;

А.К. Купешева – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Академик А. Қуатбеков атындағы Халықтар Достығы университетінің Гуманитарлық-педагогикалық факультетінің деканы, Шымкент, Қазақстан, E-mail: kup_aigul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7336-3449>.

Аннотация. Соңғы үш онжылдықта Қазақстандық ғалымдардың ауыл шаруашылығына қатысты жүргізген зерттеулерінде көп жағдайда әртараптандырылған өзара әрекеттесетін элементтердің ел экономикасындағы орны мен рөлін және олардың алдында тұрған міндеттерді біртұтас кешен ретінде жан-жақты зерттеу мақсатын тек теориялық тұрғыдан қарастырып келді. Етті мал шаруашылығының тиімді дамуымен ірі қара малының етін өндіруді жайылымдарды күтіп-бағу және етті малды бордақылау үшін ең жақсы табиғи-климаттық жағдайлары бар аудандарға, сондай-ақ жемшөп алқаптарының жеткілікті аудандарына жақындату принципі негізге алынуы керек. Осы мақаладағы зерттеудің мақсаты – ауылшаруашылық өнімдерін өндіруші үшін тиімді шарттарда өндірілген өнімді сатуды қамтамасыз ету. Бұл зерттеудің нәтижесі осы салаларды қарастыруға жүйелі көзқарас, ХХ ғасыр басында өзінің негіздемесі мен дамуын алған және қазіргі кезде ғылыми білім әдіснамасының ең кең тараған бағыты болып табылатын аналитикалық әдіспен салыстырғанда негізгі әдіснамалық тәсіл болып табылады. Ол элементтердің жиынтығын қамтиды, олардың комбинациясын зерттеушілер зерттеу объектісінің көзқарасына байланысты түсіндіреді. Бұл қарастырылып отырған

объектіге қатысты оларды жүйелеу қажеттілігін анықтайды. Қорытындылар: жүйелердің белгілі қасиеттерін бірнеше категорияға бөлуді ұсынамыз – жүйенің құрылымдық, сапалық және динамикалық сипаттамалары, жүйелерді зерттеудің әдіснамалық тәсілдері және зерттеудің ең тиімді әдістері мен тәсілдері.

Түйін сөздер: ет саласы, ет өңдеу өндірісі, мал шаруашылығын дамыту, экономикалық тиімділік.

©А.Т. Кокенова¹, Ж.С. Казанбаева¹, А.К. Купешева²

¹Центрально-Азиатский университет, Шымкент, Казахстан;

²Университет Дружбы Народов имени Академика А.Куатбекова,

Шымкент, Казахстан.

E-mail: joni-74@mail.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ ДИНАМИКИ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ ЖИВОТНОВОДСТВА

А.Т. Кокенова – кандидат экономических наук, доцент, Центрально-Азиатский инновационный университет, Шымкент, Казахстан, E-mail: aiganymk7676@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8805-5924>;

Ж.С. Казанбаева – кандидат экономических наук, Проректор НИР, Центрально-Азиатский инновационный университет, Шымкент, Казахстан, E-mail: joni-74@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8915-1766>;

А.К. Купешева – кандидат экономических наук, доцент, декан Гуманитарно-педагогического факультета университета Дружбы Народов имени Академика А. Куатбекова, Шымкент, Казахстан, E-mail: kup_aigul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7336-3449>.

Аннотация. В исследованиях, проведенных казахстанскими учеными за последние три десятилетия применительно к сельскому хозяйству, в большинстве случаев цель комплексного изучения места и роли многоотраслевых взаимодействующих элементов в экономике страны и задач, стоящих перед ними как единым комплексом, ставилась лишь теоретически. Более того, не был предложен многосекторальный системный подход к изучению вопросов комплексной глубокой переработки сельскохозяйственного сырья, поступающего из животноводства, и государственного регулирования этого процесса. При эффективном развитии мясного скотоводства основополагающим должен стать принцип максимального приближения производства мяса крупного рогатого скота к районам, где имеются наилучшие природно-климатические условия для содержания пастбищ и откорма мясного скота, а также достаточные площади кормовых угодий. Целью исследования в данной статье является обеспечение реализации произведенной продукции на выгодных для сельхозтоваропроизводителя условиях.

Результатом данного исследования является, системный подход к рассмотрению этих отраслей основным методологическим подходом, получившим свое обоснование и развитие в начале XX века и которое сегодня является наи-

более распространенным направлением методологии научного познания по сравнению с тем же аналитическим методом). Она включает в себя набор элементов, сочетание которых интерпретируется исследователями в зависимости от их видения объекта своего исследования. Это определяет необходимость их систематизации применительно к рассматриваемому объекту. Практическая значимость: Мы предлагаем разделить известные свойства систем на несколько категорий – структурные, качественные и динамические характеристики системы, методологические подходы к изучению систем и наиболее характерные приемы, и методы исследования.

Ключевые слова: мясная отрасль, мясоперерабатывающее производство, развитие животноводства, экономическая эффективность.

Кіріспе. Қазақстанның мал шаруашылығы секторының даму үшін елеулі әлеуеті бар, ол әлі толық ашылмаған. Ғасырлар бойы мал шаруашылығы ел экономикасының негізгі саласы әрі ауыл тұрғындары үшін негізгі жұмыс, тамақтану және табыс көзі болып қала берді. Кең жайылымдар мен шабындықтар маңызды өндірістік негізді қамтамасыз етеді, ал жергілікті және әлемдік деңгейде бағаның жақсаруы осы сектордың дамуына ықпал етеді, әсіресе шағын және орта өндірушілер үшін.

Қазақстан Республикасының Үкіметі мал шаруашылығының даму үшін қолайлы жағдайлар жасай отырып, оның әлеуетін ашуда шешуші рөл атқара алады. Мұндай стратегия ел үкіметі алдында тұрған ауылдық аумақтарды орнықты әлеуметтік-экологиялық дамытудың жаһандық мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін болады. Қазақстанның мал шаруашылығы салыстырмалы артықшылықтардың бірнеше көздеріне ие, бұл осы секторға ауылдық жерлердегі табыстарға, экономикалық өсуге, жұмыспен қамтуға және экспорттық мүмкіндіктерге айтарлықтай ықпал етуге мүмкіндік береді. Қазақстанның мал шаруашылығындағы салыстырмалы артықшылықтардың қайнар көздері кең, бірақ жеткіліксіз пайдаланылатын жайылымдар мен шабындықтар, шағын шаруашылықтардың икемді және арзан өндірістік құрылымы, сондай-ақ дәнді және майлы дақылдарға арналған жем сияқты ірі ауқымды өсімдік шаруашылығының арзан жанама өнімдерінің болуы болып табылады.

Осы артықшылықтарды тиімді пайдалану үшін Үкімет екі негізгі бағытқа назар аударуы керек: мал нарығын дамыту және фермерлік деңгейде өнімділікті арттыру. Қазіргі уақытта қолданыстағы қолдау қызметтері мен нарықтық арналар дамып келе жатқан мал шаруашылығы жүйелеріне толық бейімделмеген. Үкіметтің саяси міндеті осы саладағы қажетті және тиімді өзгерістерді қолдауды қамтамасыз ету. Елдің кең жайылымдары маңызды өндірістік базаны қалыптастырады, ал жергілікті және әлемдік нарықтардағы баға жағдайларын жақсарту осы секторды, әсіресе шағын және орта өндірушілер үшін дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеуде модельдеу және салыстырмалы талдау әдістері қолданылады. Жеке

мәселелерді шешу үшін біз мақсаттар мен сараптамалық бағалаудың «ағаш» әдістерін қайта қолдандық. Зерттеудің ақпараттық және эмпирикалық базасы өңірлік және муниципалдық деңгейлердің нормативтік-құқықтық актілері; республикалық және өңірлік билік органдарының ресми деректері; әдістемелік, ғылыми, оқу және анықтамалық әдебиеттер, интернет материалдары, сондай-ақ авторлар жүргізген зерттеулер болып табылады.

Нәтижелер және талқылау

Нарық жағдайындағы аграрлық өндіріс негізінен қайта өңдеу өнеркәсібі үшін дайындық кезеңі болады. Осыған байланысты бұрын тек аграрлық салада орындалған кейбір технологиялық функциялар бөлініп, өз функционалдығын тиісті сауда, өнеркәсіптік және сервистік қызметтер мен инфрақұрылым деп аталатын салаларда алды. Өз кезегінде, одан әрі трансформация аграрлық салаға қызмет көрсетуден және айырбастаудың әртүрлі функцияларын орындаудан, негізінен еңбек пен өндірісті ұйымдастыруды ғана емес, сонымен қатар шаруашылық жүргізу тетігін де өзгертетін өндірістік, кешенді техникалық-технологиялық, ақпараттық және басқа ресурстарды құруға және жеткізуге көшуге мүмкіндік берді. Нарықтық экономика жағдайында аграрлық өндіріс қайта өңдеу өнеркәсібі үшін белгілі бір шикізат қосымшасына айналады, бұл АӨК инфрақұрылымының тұжырымдамасын үлкен мәселеге қояды және бұл оны инфрақұрылым болып табылатын қызметтер мен салалар жүйесінен шығарады. Инфрақұрылым өндіріс процесінің дамуын қамтамасыз ететін элеуметтік жағдайларды да, экономикалық жағдайларды да қамтуы керек екендігімен келісу керек (Nurymbetov, et al., 2020; Kuznetsov, et al., 2020; Soldatova, 2020). Көбею тиімділігінің өсуіне жалпы жағдай жасау инфрақұрылымының негізгі функцияларының бірі. Әдетте, инфрақұрылымдық кешенде мұндай өнім жасалмайды, оның негізгі өнімі қызметтер болып табылады, осыған байланысты инфрақұрылымдық қызмет көрсету саласында қалыптасатын әсер мен нәтижені анықтау, сапалы білдіру кезінде қиындықтар туындайды (Who Cares Wins, 2022).

Инфрақұрылым АӨК қызмет көрсететін барлық ұйымдар мен кәсіпорындарды қамтиды. Олар адамдардың өмірі мен өндірісінің дамуына жалпы жағдай жасайды. Инфрақұрылым біртұтас жүйе ретінде өзінің мақсаты бойынша элеуметтік және өндірістік болып бөлінеді. Элеуметтік инфрақұрылымға: білім беру, ғылым, мектепке дейінгі мекемелер; спорт, денсаулық сақтау, қоршаған ортаны қорғау мекемелері; қоғамдық тамақтану және бөлшек сауда; тұрғын үй-коммуналдық-тұрмыстық шаруашылық; байланыс және қоғамдық көлік; еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау қызметі, ақпараттық қызмет кіреді. Элеуметтік инфрақұрылымның міндетіне қалыпты өмір сүруді қамтамасыз ету, жұмыс күшін шоғырландыру және молайту кіреді. Агроөнеркәсіптік кешеннің элеуметтік инфрақұрылымының функционалдық тиімділігі оның жұмысшыларының өмір сүру деңгейінің жоғарылауынан және еңбек өнімділігінің өсуінен көрінеді.

Өндірістік инфрақұрылым жүйесіне аграрлық өнімді дайындау және

материалдық-техникалық қамтамасыз ету жүйелері, қойма шаруашылығы және тоңазытқыш, элеватор, материалдық-техникалық қызмет көрсету, көлік және коммуникациялар, өнімді тұтынушыға жеткізу жүйесі (көтерме базалар, тарату тоңазытқыштары және т.б.) енгізілген. Өндірістік инфрақұрылымның міндеті аграрлық кәсіпорындардың қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ету және оларға тән емес функциялардан босату, өз күш-жігерін негізгі қызметке шоғырландыру. Агроөнеркәсіптік кешеннің өндірістік құрылымы көбею процесінің барлық кезеңдерінің өзара байланысын жасайды: өндіріс, тарату, айырбастау және тұтыну. Өндірістік инфрақұрылымның функционалдық тиімділігі өндірісті ұлғайту, аграрлық өнімнің ысырабын жою және оның сапасын сақтау (Ignatova, et al., 2022). Әлеуметтік және өндірістік инфрақұрылымдар аграрлық өндірістің барлық кезеңдеріне қызмет ететіндігінің айқын дәлелі бар. Осыған байланысты олардың АӨК қарқындылығы мен тиімділігін арттырудағы рөлі үнемі өсіп келеді (Kuznecov, 2021; Shalbayeva, et al., 2024).

Кеңейтілген аграрлық өндірісте, нарықтық қатынастар жағдайында агроөнеркәсіптік кешеннің өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымы объектілерінің сапалық және сандық жағдайы маңызды рөл атқарады, өйткені оларды пайдалану қоғам үшін шекті жеке пайдадан асатын сыртқы артықшылықтармен толықтырылады. Сонымен қатар А. Пезенти бұл туралы «...капитализм мемлекеттен талап ететін классикалық инвестициялар өздерінің объектісі ретінде «қоғамдық жұмыстарға» ие болуы керек, яғни қазіргі кезде «инфрақұрылым» деп аталатын жағдайлар жиынтығын қалыптастыру (жерге орналастыру, жол желісі және т.б.). Бұл жұмыстар кәсіпорындардың үстеме шығындарын азайтуға мүмкіндік береді, осылайша олар жұмыс істейтін экономикалық ортаны жақсартады және капитал айналымы процесін жеңілдетеді...» (Shalbayeva, et al., 2024).

1-кесте ауылдық жерлерде экономикалық белсенді халық санының 2018 жылмен салыстырғанда 2023 жылы 7%-ға төмендегенін, оның ішінде аяқталмаған жоғары білімі бар халық санының 88,5%-ға, бастауыш кәсіптік білімі - 57,6%-ға, жалпы орта білімі - 20,4%-ға төмендегенін көрсетеді%.

1 кесте. Білім деңгейі бойынша ауылдық экономикалық белсенді халық, мың адам

Көрсеткіш	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Ауытқулар 2023 жыл 2018 жылға қарай, %
Экономикалық белсенді халық-барлығы	4018,0	3916,3	3838,4	3792,5	3748,4	3739,2	- 6,9
олардың ішінде білімі бар:							
жоғары	727,2	796,2	800,6	832,35	859,6	886,9	22
аяқталмаған жоғары	161,2	60,7	49,9	21,15	19,6	18,4	-88,5
кәсіптік орта (арнайы)	1127,7	1279,2	1204,1	1297,6	1304,3	1342,0	19
бастапқы кәсіби	337,2	229,0	218,4	167,8	153,4	142,7	- 57,6
орташа жалпы	1586,1	1449,8	1464,4	1381,1	1321,8	1262,6	- 20,4
негізгі жалпы	74,0	94,8	94,9	87,2	84,7	82,1	11

бастапқы жалпы	4,6	6,5	6,1	5,3	4,9	4,5	- 2,17
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/ деректерге сәйкес автор құрастырған							

Ауылдық жерлерде экономикалық белсенді халық санының азаюы ауылдағы жұмыссыздықтың өсуіне, жалпы инфрақұрылымның нашарлауына байланысты (2-кесте).

2 кесте. Білім деңгейі бойынша ауылдық экономикалық белсенді халық, мың адам

Көрсеткіш	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Ауытқулар 2023 жыл 2018 жылға қарай, %
Халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету, бір адамға шаққанда шаршы метр-барлығы	20,9	21,0	20,8	20,9	20,9	21,0	0,5
оның ішінде:							
қалалық жер	23,7	23,8	23,3	23,4	23,4	23,4	-1,3
ауылдық жерлер	17,4	17,6	17,6	17,7	17,9	18,0	3,4
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/ деректерге сәйкес автор құрастырған							

2-кесте ауылдың жалпы ауданының жан басына шаққанда 3,4%-ға ұлғаюын көрсетеді. Алайда, бұл өсім ауылдардың ауылдан қалаға қоныс аударуымен байланысты, бірақ аграрлық саясаттың оң бағыттарын атап өтуге болады.

Сонымен қатар, жоғары білімі бар экономикалық белсенді халық саны 22%-ға, орта кәсіптік білімі 19%-ға артқанын атап өткен жөн. Ауылдық жерлерде экономикалық белсенді халық санының азаюы ауылдағы жұмыссыздықтың өсуіне, жалпы инфрақұрылымның нашарлауына байланысты (3-кесте).

3 кесте. Білім деңгейі бойынша ауылдық экономикалық белсенді халық, мың адам

Көрсеткіш	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Ауытқулар 2023 жыл 2018 жылға қарай, %
Пайдалануға берілген тұрғын үйлердің жалпы ауданы, барлығы	6844	7516	8940	9875	10930	11986	5142
ауылдық жерлерде	2063	2044	2440	2450	2573	2695	632
қаражат есебінен:							
мемлекеттік кәсіпорындар мен ұйымдар, барлығы	1242	1385	1446	1555	1653	1751	509
ауылдық жерлерде	109	87	100	93	90	87	-22
мемлекеттік емес кәсіпорындар мен ұйымдар, барлығы	5602	6 131	7494	8124	8963	9803	4201
ауылдық жерлерде	1954	1 957	2340	2387	2530	2674	720
енгізілген тұрғын үйлердің жалпы алаңынан:							

жеке құрылыс салушылар, барлығы	3587	3785	4400	4559	4858	5158	1571
оның ішінде:							
ауылдық жерлерде	1749	1752	2119	2127	2242	2357	608
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/ деректерге сәйкес автор құрастырған							

4-кесте көлік түрлері бойынша (теміржол және автомобиль) жүк айналымы 2023 жылы 2018 жылмен салыстырғанда 609,7 млн. тоннаға айтарлықтай өскенін көрсетеді.

4 кесте. Көлік түрлері бойынша жүктерді тасымалдау және жүк айналымы млн. тонна

Көрсеткіш	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Ауытқулар 2023 жыл 2018 жылға қарай, %
Көліктің барлық түрлері	3508,0	3749,8	3733,8	3890,7	4004,2	4117,7	609,7
оның ішінде:							
теміржол	293,7	390,7	341,4	420,6	463,0	505,4	211,7
автомобиль	2983,4	3129,1	3174,0	3309,3	3418,5	3527,7	544,3
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/ деректерге сәйкес автор құрастырған							

Қазіргі уақытта аграрлық шаруашылықты өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылым объектілерімен қамтамасыз ету деңгейі өте төмен болып қалуда. Ауылда телефон байланысы мен автожолдардың болмауына байланысты емдеу мекемелерінің желісі азаяды, бұл медициналық көмек көрсетуді қиындатады. Медициналық көмектің дағдарыстық жағдайы халықтың өмір сүру ұзақтығына әсер етеді (Baineva, et al., 2018; Food security of the Republic of Kazakhstan/<https://articlekz.com/article/12127/>; Bludova, 2019; The Treaty on the Eurasian economic Union, 2022).

5-кестенің деректері ауыл тұрғындарын денсаулық сақтау қызметтерімен қамтамасыз етудің нашарлауын растайды.

5 кесте. Денсаулық сақтаудың негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіш	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Ауытқулар 2023 жыл 2018 жылға қарай, %
Барлық мамандықтағы дәрігерлердің саны, адам	66,0	68,9	69,7	71,0	73,1	74,8	13,3
Орта медициналық персоналдың саны, адам.	169,6	160,1	163,9	174,7	169,3	169,9	0,18
Аурухана ұйымдарының саны, бірл.	995	911	901	897	874	862	-13,4
Аурухана төсектерінің саны, мың.	107,5	105,2	102,5	98,9	95,5	92,1	-14,3

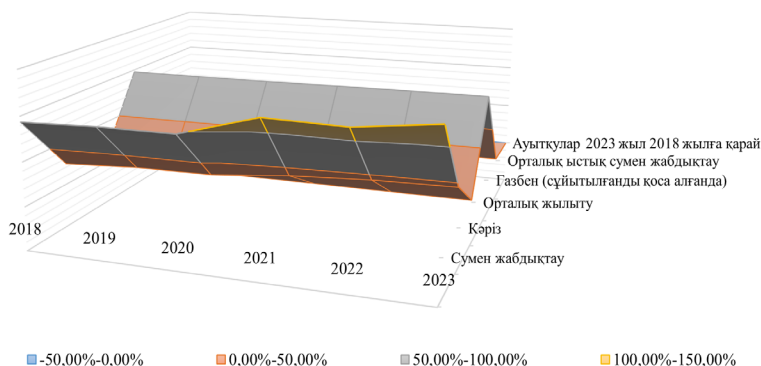
Ауру балаларға арналған төсек саны, мың.	18,3	18,6	18,6	17,8	17,8	17,5	-4,4
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/ деректерге сәйкес автор құрастырған							

37-кесте ауылдық жерлердегі телефон желілері санының 133,9%-ға азайғанын көрсетеді. Бұл төмендеу мемлекетте жүргізіліп жатқан ауылдық аумақтарда интернет жүргізу саясатына байланысты.

1 сурет. Ауылдық жерлерде тіркелген телефон желілерінің саны
Ескерту - <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/> деректерге сәйкес автор құрастырған

Тұрғын үй қорын абаттандыру айтарлықтай өзгерістерге ұшыраған жоқ. 2-суреттің деректері бойынша сумен жабдықтаумен жабдықталған ауылдық тұрғын үй қорының жалпы ауданының үлес салмағы 2023 жылы 2018 жылмен салыстырғанда небәрі 36%-ға, газбен - 1,7%-ға, ал орталық жылытумен - 0,9%-ға, орталық ыстық сумен жабдықтаумен - 0,4%-ға ұлғайды.

2 сурет. Тұрғын үй қорын абаттандыру, %
Ескерту - <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/> деректерге сәйкес автор құрастырған

Ауыл тұрғындары үшін мәдени-тұрмыстық мүмкіндіктер төмендейді, бұл теріс демографиялық процестердің, ауыл тұрғындарының асоциалды мінез-құлқының өсуіне әкеледі және, атап айтқанда, бұл проблемалар ауыл жастарына әсер етеді, Бұған 6-кесте дәлел бола алады. Мәселен, ауылдық жерлердегі мәдени-демалыс ұйымдарының саны 2023 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 1,4%-ға, кітапханалар саны - 3,4%-ға азайды.

6 кесте. Ауылдық жерлердегі мәдени-тұрмыстық ұйымдар, бірлік

Көрсеткіш	2019	2020	2021	2022	Кок	2023 жылғы 2018 жылдан ҚР-ның ауылдық жерлерге ауытқуы, %
Мұражайлар, оның ішінде:						
Қазақстан Республикасы бойынша барлығы	231	234	238	240	245	77
Ауылдық жерлерде	111	112	116	120	124	
Кітапханалар, оның ішінде:						
Қазақстан Республикасы бойынша барлығы	4 186	4 168	4 118	4 100	4 054	8,1
Ауылдық жерлерде	3 623	3 603	3 559	3 546	3 501	
Мәдени-демалыс ұйымдары:						
Қазақстан Республикасы бойынша барлығы	3180	3180	3164	3185	3136	7,3
Ауылдық жерлерде	2903	2907	2889	2912	2862	
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/ деректерге сәйкес автор құрастырған						

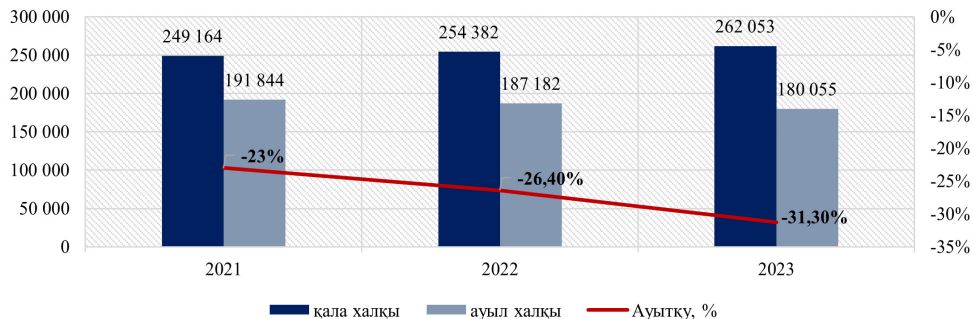
Керісінше, білім беру мекемелерінің (мектепке дейінгі білім беру ұйымдары) саны артып келеді. Мәселен, ауылдық жерлердегі мектепке дейінгі ұйымдардың саны 2023 жылы 2018 жылмен салыстырғанда 7,5%-ға өсті (7-кесте).

Кесте 7. Қалалық және ауылдық жерлердегі білім беру мекемелерінің саны, бірлік

Көрсеткіш	2019	2020	2021	2022	2023
Жалпы білім беретін мектептердің, бірліктердің саны, оның ішінде:	7 563	7 511	7 450	7 414	7 393
қалалық жер	1 932	1 965	1 980	2 012	2 055
ауылдық жерлер	5 631	5 546	5 470	5 402	5 338
Мектепке дейінгі ұйымдардың, бірліктердің саны, оның ішінде:	8 467	8 834	9 410	9 828	10 314
қалалық жер	2 647	2 844	3 261	3 672	4 057
ауылдық жерлер	5 820	5 990	6 149	6 156	6 257
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/ деректерге сәйкес автор құрастырған					

Ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасы қалалықтарға қарағанда төмен. 2023 жылы өнеркәсіп қызметкерлерімен салыстырғанда ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің орташа номиналды жалақысының ауытқуы 120,1% құрайды.

3-суретте көрсетілгендей, ауылдық жерлердегі жұмыссыздық көрсеткіші жылдан жылға артып келеді: 2023 жылы қалалық және ауылдық тұрғындар арасындағы жұмыссыздық көрсеткішінің ауытқуы 23%, 2022 жылы – 26,4%, ал 2023 жылы - 31,3% құрады.

3 сурет - Қалалық және ауылдық жерлердегі жұмыссыздық деңгейінің көрсеткіштері, адам Ескерту - <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/> деректерге сәйкес автор құрастырған

Бұл құбылыстардың себептері айқын: біріншіден, әлеуметтік инфрақұрылым қызметтерін өтеу үшін емес (мәдени-білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру, тұрғын үй құрылысы, емдеу) емес, жеке тұтынуға бағдарланған жеке тұрғын үй шаруашылығынан ауыл тұрғындарының заттай түрдегі табыстарының басым болуы; екіншіден, ауылдың өндірістік және әлеуметтік саласын қаржыландырудың барлығы есебінен айтарлықтай қысқаруы, үшіншіден, ауылда әлеуметтік инфрақұрылым объектілерінің жеткіліксіз құрылысы. Қазақстанның мал шаруашылығы саласының даму үшін елеулі, бірақ толық пайдаланылмайтын әлеуеті бар. Қазақстандық мал шаруашылығы саласы осы секторға ауылдық жерлерде табыстарға, өсуге, жұмыспен қамтуға және экспорттық мүмкіндіктерге елеулі үлес қосуға мүмкіндік беретін салыстырмалы артықшылықтардың бірнеше көздеріне ие.

Мұндай салыстырмалы артықшылықтардың көздеріне кең, бірақ аз пайдаланылатын жайылымдық және шабындық жерлер, шағын фермерлік шаруашылықтардың икемді және арзан өндірістік құрылымы, сондай-ақ кең ауқымды өсімдік шаруашылығының арзан жанама өнімдері (жемдік астық және майлы дақылдардан алынған жем) жатады. Осы салыстырмалы артықшылықтарды пайдалану және тиімді іске асыру үшін Үкімет өзінің назарын екі маңызды салаға аударуы керек: мал базарлары және фермерлер деңгейіндегі мал шаруашылығы өнімділігі.

Қазақстандағы мал шаруашылығы ауыл шаруашылығының маңызды салаларының бірі болып табылады және агроөнеркәсіптік сектордағы негізгі бағыттар болып саналады. Біздің елімізде ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің шамамен 45% осы саладан алынады. Ел халқының материалдық

әл-ауқатының жалпы өсуі, жұмысшылардың тамақтану жағдайлары мен толықтығының жақсаруы көбінесе мал шаруашылығының жай-күйі мен дамуымен анықталады. Бұл сондай-ақ Қазақстан үшін маңызды экономикалық тетік болып табылады, өйткені ауыл халқы үшін мал шаруашылығы-жұмыспен қамту және табыс генераторы (17 goals of sustainable development and 169 tasks, <https://sdgs.un.org/goals>). Мал шаруашылығы ел халқын ет, сүт, жұмыртқа, май, ірімшік, ашытылған сүт өнімдері, шұжық, ысталған ет және т.б. сияқты жоғары құнды азық-түлікпен қамтамасыз етеді. Құс шаруашылығы саласының дамуы еліміздің барлық облыстарында біркелкі байқалады. Шөлді және шөлейт аймақтар үшін ауыл шаруашылығы өндірісінің негізгі түрлері қой, жылқы және түйе шаруашылығы салалары болып есептеледі. Қой шаруашылығы саласын дамытудың негізгі төрт бағыты бар, мысалы: жұқа жүнді, жартылай жүнді, ет және смушковый (Marc-Arthur Diaue, et al., 2022).

2019-2023 жылдардағы ауыл шаруашылығы жануарлары санының динамикадағы өзгеруі мынадай 8-кестеде келтірілген. 8-кестенің деректері көрсетіп отырғандай, Қазақстан Республикасында мал (шошқаларды қоспағанда) мен құс саны жыл сайын артып келеді. Мәселен, 2023 жылы ірі қара мал басы 2019 жылмен салыстырғанда 18,3%-ға, қой мен ешкі – 4,3%-ға, жылқы – 5,4%-ға, түйе - 21,9%-ға және құс - 27,0%-ға өсті. Малдың ең көп саны негізінен халық шаруашылығында шоғырланған: 57,3% ірі қара, 58,7% қой мен ешкі, 59,3% шошқа, 53% түйе, 50,3% жылқы. Құс басы негізінен ауылшаруашылық кәсіпорындарында шоғырланған (жалпы санның 72%).

8 кесте. Қазақстан Республикасындағы мал мен құс басының динамикасы (жыл басына), мың бас

Жануарлар тобы	2019	2020	2021	2022	2023
Ірі қара	6032,7	6183,9	6247,2	6745,4	7137,9
Қой мен ешкі	17914,6	18015,5	17947,2	18300,6	18677,9
Шошқалар	884,7	887,6	831,1	819,4	802,7
Жылқылар	1937,9	2070,3	2113,2	2395,0	2623,7
Түйелер	165,9	170,5	172,5	188,4	202,2
Құс	35000,0	35600,0	37800,0	40102,1	44452,9

Ескерту - <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/> деректерге сәйкес автор құрастырған

Ірі қара малдың көбеюі бес облыста болды. Түркістан облысы - 90,1 мың басқа 897,1-ден 987,2 мың басқа дейін, Қарағанды облысы - 27,9 мың басқа 478,9-дан 506,8 мың басқа дейін және Қызылорда облысы - 20,6 мың басқа 289-дан 309,6 мың басқа дейін. Барлық басқа облыстарда ірі қара мал басы азайды, алайда Шығыс Қазақстан облысында - 60,7 мың басқа 955-тен 894,3 мыңға дейін, Алматы облысында - 42,4 мыңға 1007,9-дан 965,5 мыңға дейін және Ақтөбе облысында - 12,4 мыңға 438,8-ден 426,4 мың басқа дейін азайды.

Ірі қара мал басы 800 мыңнан 1 млн. басқа дейін. Түркістан облысында шоғырланған (987,2 мың бас), Алматы (965,5 мың бас), Шығыс Қазақстан (894,3 мың бас.) облыстарда. Атырау облысында 150,0 мыңнан астам Бас бар.

Маңғыстау облысында - 16,9 мың бас. Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінде мал шаруашылығы 50% алады. 1 сиырға сүттің орташа мөлшері – 2233 кг, ірі қара мал басының тірі салмағы - 305 кг, қой – 38 кг, шошқа – 95 кг, бұл КО елдерінің жануарларының өнімділігінің тиісті көрсеткіштерінен едәуір төмен. Бұл - халықтың шаруашылықтарында тұқымсыз, өнімділігі төмен малдың басым болуының, азықпен қамтамасыз етілуінің, азықтық астық нарығын және жер қатынастарын реттеудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмінің жетілмегендігінің салдары.

Сарапшылардың көпшілігінің пікірінше, Қазақстан сиыр мен шошқаны Қытайға, сондай - ақ қой мен қозыны Таяу Шығыс елдеріне экспорттау бойынша зор әлеуетке және елеулі мүмкіндіктерге ие. Сондай-ақ, біздің өндірушілер шошқа өнімдерін Ресей Федерациясының нарықтарына экспорттауға мүмкіндік алды және жылдық тұтыну көлемі 265 мың тоннадан асады, ал Қытай жылына 2 млн. тоннадан астам шошқаны қажет етеді. Экономиканың аграрлық секторын дамытуға аталған факторлармен қатар (өндірістің негізгі құралының болуы – жер және мал мен құс басы) техникалық ресурстардың маңызы зор. Алайда ауыл шаруашылығының техникамен қамтамасыз етілуі қанағаттанарлықсыз, машина-трактор паркінің тозуы 80% құрайды және толық ауыстыруды қажет етеді. Қазіргі тракторлар мен комбайндар паркінің орташа қолданылуы 13-14 жыл, нормативтік пайдалану мерзімі 7-10 жыл. Соңғы жылдары негізгі құралдардың істен шығуы олардың енгізілуінен бірнеше есе көп болды. Бұл фермерлердің көпшілігінде қажетті машиналар мен тракторларды сатып алу үшін жеткілікті айналым қаражаты мен жинақ жоқ екендігіне байланысты.

Ауыл шаруашылығы құрылымдарының өндірістік шаруашылық қызметінің қаржылық нәтижелерінің негізгі көрсеткіштері көлем көрсеткіштері болып табылады. Келесі кестеде республиканың ауыл шаруашылығы құрылымдарында етті мал шаруашылығы өнімдерін өндірудің 2023 жылғы нәтижелерінің қаржылық көрсеткіштерінің деректері келтірілген (9-кесте).

9 кесте. Етті мал шаруашылығы өнімдерін өндіру көрсеткіштері, 2023 жыл

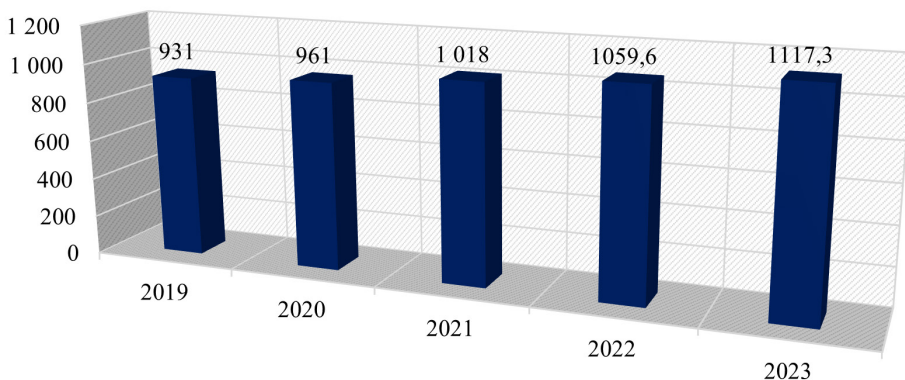
Атауы	Өлшем бірлігі	Тірі массада мал мен құсты союға өткізді, оның ішінде	Оның ішінде:					
			ірі қара мал	қой мен ешкі	шошқалар	жылқылар	түйелер	құс
Сатылған өнімдер	тыс. тонн	58,09	22,90	6,23	3,56	4,61	0,18	20,58
Сатылған өнімнің құны	млн. тенге	326573	144446	39137	18088	30904	1305	92662
Сатылған өнімнің өзіндік құны	млн. тенге	260534	114459	28569	15452	22482	1077	78468
Жалпы пайда	млн. тенге	66039	29986	10567	2635	8421	227	14194

Рентабельділік деңгейі	%	25,3	26,2	37,0	17,1	37,5	21,1	18,1
Сатылған өнімнің құны 1 ц.	тенге	56215	63067	62722	50788	67010	71852	45025
Сатылған өнімнің өзіндік құны 1 ц.	тенге	44847	49974	45786	43387	48749	59328	38128
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/ деректерге сәйкес автор құрастырған								

Деректерді талдау жалпы алғанда, 2023 жылы республикада етті мал шаруашылығы өнімдерінің барлық түрлерін өндіру үнемді болғанын көрсетеді. Қой мен ешкі еті (37%), сондай-ақ жылқы шаруашылығы өнімдерін (37,5%) өндіру ең тиімді болып табылады. Шошқа еті (17,1%) және құс еті (18,1%) өндіру ең аз үнемді болды. Етті мал шаруашылығы өнімдеріне келетін болсақ, рентабельділік деңгейі 26,2% құрады. Рентабельділік деңгейі өндірілген өнімді сату құны мен бағасының көрсеткіштеріне байланысты. Мәселен, жалпы ет өнімінің 1 центнерін сату бағасы 56215 теңгені, оның ішінде ІҚМ еті – 63067 теңгені құрады. Сатудың ең жоғары бағасы түйе еті (1 центнерге 71852 теңге), жылқы еті - 67010 теңге /с. құс реализации сатудың ең төмен бағасы - 1 центнерге 45025 теңге.

Ауыл шаруашылығында калькуляцияланған шығындар мынадай бағыттар бойынша жүзеге асырылады: материалдық шығындар, еңбекке ақы төлеуге арналған шығыстар, әлеуметтік сақтандыруға аударымдар, міндетті медициналық сақтандыруға аударымдар, амортизациялық аударымдар және басқа да шығындар. Тағы бір тарауда – материалдық шығындар: тұқымдар мен отырғызу материалдары, тыңайтқыштар, өсімдіктер мен жануарларды қорғау құралдары, жем, шикізат және материалдар. Мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге арналған шығындар құрылымында материалдық шығындар ең көп үлесті алады, олардың үлесі 70%-дан асады. Оларға жем, электр энергиясы, жанар-жағармай материалдары, қосалқы бөлшектер, ветеринариялық препараттар және т.б. шығындар жатады.

Жалақы барлық шығындардың шамамен 17% құрайды. Негізгі құралдарды ұстауға арналған шығындар, ең алдымен, амортизация мен жөндеу шығындарын қамтиды, олардың үлесі 5%-дан асады. Ірі қара етін өндіруге арналған материалдық шығындар құрылымында жемшөп шығындары ең көп үлесті алады – 78%-дан астам. Қалған шығындар сатып алынған жартылай фабрикаттар мен өнімдер (10%-дан астам), отын (3, 8%), энергия (3,13%), су шығындары (2%-дан астам) сияқты шығындарға түседі. 2019-2022 жылдар кезеңінде елімізде ет өндіру көлемі тұрақты өсу үрдісіне ие, егер 2019 жылы 931 мың тонна ет өндірілсе, 2023 жылы – 1120,6 мың тонна, жалпы өсім 20,4% құрады. Бұл өсу, ең алдымен, ірі қара мал басының өсуіне байланысты (4-сурет).

4 сурет. Еліміздегі ет өндірісінің көлемі

Ескерту - <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/> деректерге сәйкес автор құрастырған

Қазақстанда мал басы азықсыз қалмайды. Маркетингтік зерттеу нәтижелеріне сәйкес, соңғы 3 жылда ҚР-да мал басы мен жем өндіру көлемі қалыпты қарқынмен өсуде. Талдау көрсеткендей, жемдік дақылдарға бөлінген егіс алқаптарының азаюына қарамастан, елде ауылшаруашылық жануарларына арналған дайын жем көлемі артып келеді. Қазақстанда ауыл шаруашылығы алқаптарының орасан зор алқаптары бар, оның ішінде малды азықпен қамтамасыз ету үшін қажетті алқаптар бар. Республикада мал мен құсты азықпен қамтамасыз етудің негізгі көздері жайылымдар, табиғи және егістік шабындықтар, жемшөп дақылдарын өсіруге арналған егістік жерлер болып табылады. 2023 жылы Қазақстандағы егіс алқаптарының жалпы ауданы 22 135,8 мың т. құрады, оның ішінде жемдік дақылдар үлесіне шамамен 15% келеді. 2023 жылы ҚР-да жемшөп дақылдарына бөлінген егіс алқаптары 3277,2 мың га құрады және 2021 жылмен салыстырғанда 3,1% - ға қысқарды, соңғы үш жылда жемшөп дақылдарына арналған егіс алқаптары көлемінің тұрақты төмендеу үрдісі байқалғанын атап өткен жөн. Төменде соңғы екі жылдағы өңірлер мен шаруашылық нысандары бөлінісінде жемшөп дақылдарының егіс алаңдары бойынша ақпарат берілген.

Жемшөп дақылдарына бөлінген егіс алқаптарының жартысына жуығы (48,5%) елдің 4 өңіріне тиесілі: Ақмола (11,1%), Қостанай (16,8%), Солтүстік Қазақстан (11,0%) және Павлодар (9,6%) облыстары. 2023 жылы Қостанай, Солтүстік Қазақстан және Павлодар облыстарында жемшөп дақылдарының көлемі азайды. Маңғыстау және Атырау облыстарында, сондай-ақ Астана, Алматы және Шымкент қалаларында мәдениеттің осы түріне арналған егіс алаңдары іс жүзінде жоқ. Жемшөп дақылдарына бөлінген алқаптардың 50,7% - шаруа, фермер қожалықтары, 48,9% - сель ауыл шаруашылығы кәсіпорындары пайдаланады.

2023 жылы Қазақстан Республикасында қаралып отырған дақылдар

арасында ең көп жиналған алаң жүгеріге жемшөпке тиесілі болды және 96 199,5 га құрады, ең азы бақша дақылдарына - 183,9 га. жемшөп дақылдарына жиналған алаң 12 815 га, дәнді - бұршақты дақылдарға - 8 224,2 га, тамыржемісті дақылдарға - 4 603,0 га. жиналған алаң сүрлемге арналған жемшөп дақылдары үшін (жүгерісіз) 2023 жылы 9 173,2 га құрады. Негізгі жемшөп дақылдарының ішінде 2023 жылы жүгеріден жемге ең көп өнім жиналды және 12 501 640,4 ц. жемшөп дәндері мен бұршақ дақылдарының жалпы өнімі сәйкесінше: 352 187,6 ц және 309 947,1 ц. сүрлемге (жүгерісіз) жемшөп дақылдарының өнімі 405 385,3 ц құрады, тамыр және бақша дақылдары 1 383 246,3 ц жинады және Тиісінше 47 009,0 ц. Ауыл шаруашылығы жануарларына арналған дайын жемшөп нарығын талдай отырып, ең алдымен осы нарықты дамыту қажеттілігі мәселелерін, атап айтқанда, өнімнің осы түрін – ауыл шаруашылығы жануарларын негізгі тұтынушылардың санын қарастыру қажет. Қазақстандағы ірі қара мал, қой, ешкі, шошқа, жылқы, түйе, құс басы.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша 2023 жылдың басында ірі қара мал басы 7 436,4 мың басты, шошқа 813,3 мың басты, қой мен ешкі – 19 155,7 мың басты, жылқы – 2 852,3 мың басты, түйе – 216,4 мың басты, Барлық түрдегі құс – 45,0 млн басты құрады (кесте 10).

10 кесте. Қазақстан Республикасы шаруашылықтарының барлық санаттарындағы мал саны 1 қаңтарға (жыл басына), мың бас

Жыл	Ірі қара мал	Қой мен ешкі	Шошқалар	Жылқылар	Түйелер	Құс, млн. бас
2020	6 247,2	17 947,1	831,1	2 113,2	172,5	37,8
2021	6 764,2	18 329,0	815,1	2 415,7	193,1	39,9
2022	7 150,9	18 699,1	798,7	2 646,5	207,6	44,3
2023	7 436,4	19 155,7	813,3	2 852,3	216,4	45,0

Ескерту - <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/> деректерге сәйкес автор құрастырған

2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша шаруашылықтардың барлық санаттарындағы ірі қара мал басы 2020 жылдың басымен салыстырғанда 19,0%-ға ұлғайды және 7 436,4 мың басты, жылқылар – тиісінше 35%-ға және 2 852,3 мың басқа, түйелер - 25,5%-ға және 216,4 мың басқа, қойлар мен ешкілер - 6,7%-ға өсті және 19 155,7 мың бас, құстар - 19,1% және 45,0 млн бас. Шошқалардың саны 2023 жылдың басында 2020 жылдың басымен салыстырғанда 2,1%-ға азайып, 813,3 мың басты құрады.

Айта кету керек, 2023 жылдың басында мал басының жартысынан көбі (59,6%) құстарға тиесілі болды. Екінші орынды қой мен ешкі (25,4%), одан әрі кему ретімен ірі қара (9,9%), жылқы (3,8%), шошқа (1,1%) және түйе (0,3%) алады (11-кесте).

11 кесте. Шаруашылық санаттары бойынша Қазақстан Республикасындағы мал мен құс саны (жыл басына), мың бас

Жыл	Ірі қара мал	Қой мен ешкі	Шошқалар	Жылқылар	Түйелер	Құс, млн. бас
Шаруашылықтардың барлық санаттары						
2020	6 247,2	17 947,1	831,1	2 113,2	172,5	37,8
2021	6 764,2	18 329,0	815,1	2 415,7	193,1	39,9
2022	7 150,9	18 699,1	798,7	2 646,5	207,6	44,3
2023	7 436,4	19 155,7	813,3	2 852,3	216,4	45,0
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары						
2020	580,3	771,2	247,0	134,5	14,3	25,5
2021	662,9	835,1	221,1	146,8	13,6	28,7
2022	712,8	830,0	214,3	163,4	14,2	32,4
2023	717,9	874,2	241,0	181,1	15,2	32,8
Шаруа немесе фермер қожалықтары						
2020	1 948,4	6 808,9	117,2	939,2	68,5	0,4
2021	2 224,5	6 731,4	110,5	1 054,0	77,3	0,5
2022	2 409,8	7 061,8	93,2	1 186,5	82,9	0,5
2023	2 624 252	7 573,3	78,7	1 321,2	87,4	0,7
Халық шаруашылықтары						
2020	3 718,5	10 367,5	466,9	1 039,4	89,6	11,9
2021	3 877,2	10 762,5	483,6	1 214,9	102,3	10,7
2022	4 028,4	10 807,3	491,2	1 296,7	110,5	11,4
2023	4 094,3	10 708,2	493,6	1 349,9	113,8	11,6
Ескерту - https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158419/ деректерге сәйкес автор құрастырған						

Зерттеулер көрсеткендей, малдың ең көп саны (құстардан басқа) халықтың шаруашылығында, ал құстардың саны ауылшаруашылық кәсіпорындарында басым, бұл ірі құс фабрикалары болуы мүмкін. Осы нарықты талдай отырып, 2023 жылы шығарылым көлемінің 75%-дан астамы 5 облыста: Ақмола (17,6% немесе 234,6 мың тонна), Алматы (26,8% немесе 357,1 мың тонна), Қарағанды (8,9% немесе 118,7 мың тонна), Қостанай (9,0% немесе 119,9 мың тонна) өндірілгенін атап өтеміз және Солтүстік Қазақстан облыстарында (13,1% немесе 175,1 мың тонна).

Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігін арттыру мақсатында аграрлық сектордың экспорттық әлеуетін пайдалану үшін ҚР Үкіметі шетелдік инвестицияларды тарту, инвестицияларды қайтаруға кепілдік беру, салықтардың кейбір түрлерінен босату, қоса қаржыландыру түрінде инвесторларға преференциялар беру арқылы заманауи технологияларды енгізу мақсатын қойды. Қазақстан қолайсыз ауа райы жағдайында ауыл шаруашылығы тауарын өндірушіні қолдау үшін сақтандыру нысандарын енгізуде.

Қорытынды. АӨК инфрақұрылымының даму жағдайын бағалау мынадай проблемаларды анықтауға мүмкіндік береді:

1. Әлеуметтік инфрақұрылым: ауыл мен қала кадрларын даярлаудағы теңгерімсіздік; сауықтыру мекемелерінің жетіспеушілігі; мәдениет және

демалыс объектілерінің жетіспеушілігі; қала және ауыл халқының өмір сүру деңгейіндегі айтарлықтай айырмашылық (әлеуметтік қамсыздандыру, жалақы); жеке тұлғаны дамыту перспективасының болмауы; қызмет көрсету саласы объектілерінің жетіспеушілігі.

2. Өндірістік инфрақұрылым: АӨК кәсіпорындарында жұмыс істеу үшін мамандардың жетіспеушілігі; технология мен техника деңгейі бойынша шетелдік бәсекелестерден артта қалу; меншік иелерінің құрылымындағы жиі өзгерістер; өндірістік процестің ресурстық базасының жай-күйінің өзгеруі (оның ішінде зиянкестермен күресу құралдары мен тыңайтқыштар); қаржылық қызметтерді жеткізушілердің баға саясатында тұрақтылықтың болмауы (сақтандыру, кредиттер және т. б.), ЖЖМ және басқалар.

3. Көлік инфрақұрылымының болмауы (немесе сапасының/санының жеткіліксіздігі); өндірістік ұйымдар үшін коммуникациялардың болмауы (немесе сапасының/санының жеткіліксіздігі); маршруттарды қоғамдық көлік құралдарымен жеткіліксіз жабдықтау.

Осылайша, көрсетілген жағдайларды кеңейтуге және толықтыруға болады, олардың белгілі бір ауылдық аумақтың дамуына әсер ету деңгейі мен маңызы көптеген факторларға байланысты болады: аймақтық билік органдарының саясаты, ірі қалалардан қашықтық және басқалар. Ауыл шаруашылығы саласын сумен қамтамасыз ету маңызды назар аударуды талап етеді. Қазіргі уақытта елде барлық тұтынылатын судың 80-90%-ы ауыл шаруашылығы қажеттіліктеріне пайдаланылады.

Аграрлық өндірістің өзіндік ерекшеліктерінің жиынтығы, ауыл шаруашылығы саласындағы нарықтық қатынастардың дамуы жаңа ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың таралуына тез әсер етеді. Аграрлық нарыққа қатысушыларға қажетті ақпаратты алу үшін ғылымды қажетсінетін цифрлық технологияларды дамыту қажет. Ауыл шаруашылығына ақпараттық технологияларды енгізу басқару тиімділігін, шешім қабылдау жылдамдығын және даму стратегияларын арттыруға әкеп соғады (Xiaoan Zhou, et al., 2020).

Соңғы жылдары ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер өз өндірісінде жаңа ақпараттық технологияларды белсенді енгізуде. Ең танымал технологиялар ЭЕМ бағдарламалары шеңберінде іске асырылды, оның ішінде: егіс үшін ауыл шаруашылығы дақылдарын тиімді бөлу; пайдаланылатын/талап етілетін тыңайтқыштар санын есептеу; жер ресурстарын басқару жөніндегі іс-шаралар кешенін жүргізу; жер кадастрын жүргізу, дақылдарды өсірудің технологиялық карталарын әзірлеу; жылыжайлардың жұмысын реттеу; құс қораларындағы технологиялық процестерді басқару және т.б. Батыс Еуропадағы, Жапониядағы, АҚШ-тағы, ҚХР-дағы және басқалардағы жетекші орталықтар шығаратын заманауи ақпараттық технологиялар бидай өсіруден бастап дақылдардың жаңа сорттарын өсіруге дейінгі аграрлық өндірісті жаңғыртуды жеделдетуге бағытталған.

Қазіргі уақытта геоақпараттық жүйелер, әртүрлі көздерден алынған үлкен деректер, соның ішінде ИОТ, АҚШ, Канада және Австралияда қолданылатын,

қоршаған ортаға зиян келтірместен дақылдардың өнімділігін арттыруға ықпал ететін автоматтандырылған, қашықтан басқарылатын фермаларды құруға арналған заттардың өнеркәсіптік интернеті барған сайын танымал болып келеді. Осыған сүйене отырып, Еңбек өнімділігі мен өнімділігін арттыру, Қазақстанда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін инновациялық технологияларды енгізуді, сондай-ақ АӨК цифрландыру бағдарламасының іс-шараларын жүргізуді жеделдету қажет. Ақпараттық-консультациялық қызметті дамытудың шұғыл қажеттілігі ерекше маңызға ие. АӨК саласындағы ақпараттық-консультациялық қызметті дамытудың маңызды бағыттары: аграрлық өндірісте қолданылатын жаңа әзірлемелер мен технологиялар туралы ақпаратты тиімді тарату; өңірлерде, оның ішінде шетелдік мамандарды тарта отырып консультациялық орталықтар құру, аграрлық нарыққа қатысушылардың қажеттіліктерін талдау, агромаркетингі дамыту және басқалар.

ЕАСУ (бірыңғай автоматтандырылған басқару жүйесі) тиімді пайдалану аграрлық сектордағы мынадай проблемаларды шешуге мүмкіндік береді: аграрлық өндіріс саласындағы ақпаратты алу және пайдалану мақсатында пайдаланушылардың барлық нысаналы топтарының ақпараттық ресурстарын интеграциялауды қамтамасыз ету; Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің жай-күйін сипаттайтын жедел ақпаратты жинаудың, сақтаудың және талдаудың біртұтас жүйесін ұйымдастыру Қазақстанның барлық аумағын қамтитын және озық ақпараттық технологияларды енгізетін сала желілері; аграрлық өндірісті ақпараттандырумен әдістемелік қамтамасыз ету бойынша жұмысты ұйымдастыру, сондай-ақ салалық стандарттарды, талдамалық және анықтамалық жүйелерді әзірлеу; аграрлық нарыққа қатысушыларға ат технологиялары мәселелері бойынша консультация беруді жүзеге асыру. Ауыл шаруашылығын ақпараттандыруды едәуір жеделдету оның болашақтағы тұрақты дамуының негізгі факторы болып табылады.

Аграрлық нарық қатысушыларының саладағы білім деңгейінің төмендігі, сондай-ақ фермерлердің экономикалық проблемалары ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің салаға инновациялық технологияларды енгізуге мүдделілігінің болмауының себептері болып табылады. Фермерлер көбінесе аграрлық өнімді өсірудің әдеттегі (стандартталған) технологиялық операцияларын және өсімдіктерді қорғаудың салыстырмалы түрде арзан құралдарын пайда табудың ең тиімді және жылдам әдісі ретінде пайдаланады. Компьютерлердің болуы, оның ішінде интернет байланысы бар компьютерлер шаруашылықтарда ОТ қолдану белгілерінің бірі болып табылады. Ақпараттық технологияларды ең көп қолданатындар - Финляндия, Дания және Голландия фермерлері. Яғни, компьютерлік технологиялар Скандинавия елдерінде ең қарқынды қолданылады. Бұл ретте Интернетке қосылған компьютерлер саны іс жүзінде 50%-дан аспайды.

АТ-ны шаруалар бухгалтерлік есеп, ауылшаруашылық процестерін автоматтандыру үшін, соның ішінде жем өнеркәсібінде және жылыжай шаруашылықтарында көбірек пайдаланады. Мал шаруашылығына арналған

АТ әзірлемелері практикалық қызығушылық тудырады. Миниатюралық сенсорларды жануарларға қосуға немесе имплантациялауға болады. Бұл жағдайда электронды шопан жануарлардың ғаламдық позициялық жүйеде болуы туралы (мысалы, CP5), сондай-ақ жеке жануарлардың (сиырлар, шошқалар немесе қойлар) денсаулығы мен әл-ауқаты туралы кең білімге ие болуы мүмкін. Елдің ауыл шаруашылығы саласын одан әрі дамыту мақсатында «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің қадағалануын автоматтандыруға бағытталған бірқатар іс-шараларды іске асыру жоспарлануда, бұл аграрлық өнімді өндірудің бүкіл процесін есепке алуға және қадағалауға, ауыл шаруашылығы өнімдерінің сапа стандарттарын арттыруға мүмкіндік береді.

Ғылыми әдебиеттерді талдау және өңірлердің тәжірибесін зерделеу жұмыс істеп тұрған ақпараттық-консультациялық жүйе (АКЖ) ағымдағы сәтте оны одан әрі дамыту және жетілдіру жөнінде кешенді шаралар қабылдауды қажет ететінін көрсетеді. Қазақстанның АӨК ақпараттық-консультациялық жүйесінің қызметін жетілдіру бағыттарының бірі облыстық қана емес, сонымен қатар аудандық ақпараттық-консультациялық жүйелерді құру болуға тиіс. Қазіргі жағдайда тиімді жұмыс істеуінің қажетті шарты мемлекеттік қолдау болуға тиіс. Шет елдердің тәжірибесі сондай-ақ ақпараттық-коммуникациялық жүйелердің жұмыс істеу тиімділігі оларды мемлекет алғашқы он жылдан кем емес уақыт ішінде қаржыландырған жағдайда қамтамасыз етілетіндігін айғақтайды.

Осылайша, аграрлық өндірістің инфрақұрылымын бағалау оның дамуының жеткіліксіздігін көрсетті. Осыған байланысты, қазіргі заманғы аграрлық нарықты құру және жұмыс істеу мақсатында: ауыл шаруашылығы тауарлары қозғалысының технологиялық байланыстарын жолға қою мақсатында маркетингтік жүйені ұйымдастыру ұсынылады, өйткені негізгі проблема делдалдардың көп саны болып табылады, бұл бөлшек сауда бағасының өсуіне әкеледі; аграрлық өнімнің еркін қозғалысына, сұраныс пен ұсыныстың ақылға қонымды арақатынасын қолдауға, өнімді өткізу уақытын қысқартуға, капитал айналымын жеделдетуге, тауар айналымы мен баға шығындарын төмендетуге, бәсекелестік ортаны қалыптастыруға жағдай жасауға қабілетті инфрақұрылымды түрлендіру; ғылыми-зерттеу жұмыстарын қаржыландыру, консультациялық қызметтерді субсидиялау, қоршаған ортаны қорғау проблемаларын зерделеуге арналған шығындар.

Әдебиеттер

17 Целей устойчивого развития и 169 задач. URL: <https://sdgs.un.org/goals>

P.T. Baineva, A.S. Tulemetova, Abishova A.U. (2021) Analysis of social development in southern – Kazakhstan area. News of the National Academy of Sciences of the Kazakhstan Series of Social and human Sciences. ISSN 2224-5294. ALMATY, NAS RK. Volume 3, Number 319. P. 93-99. <https://doi.org/10.32014/2021.2224-5294>

S. N. Bludova (2022) Assessment of the dynamics of comparative advantages in foreign trade of the EAEU countries // Bulletin of the North Caucasus humanitarian Institute. - No. 1. - P. 30-34

Food security of the Republic of Kazakhstan: current state, problems and main ways out of the food crisis. [Electronic resource]. <https://articlekz.com/article/12127>

Marc-Arthur Diaye, Sy-Hoa Ho, Rim Oueghlissi (2022) ESG performance and economic growth: a panel co-integration analysis // *Empirica*. - №49. - pp. 99–122

Mizanbekova S., Kalykova B., Jumabayeva A. (2020) Ensuring food security in Kazakhstan. *Problems of AgriMarket*. (4): 31-39. (In Kazakh) <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.03>

I. Soldatova / editor / (2023) *State Support of Russian Agriculture Entering the Global Market* Kuznetsov V., Soldatova I., Ignatova T., Arkhipov A. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2023

T. Ya. Nurymbetov, A.U. Abishova, G. Baibosynova, G.Zh. Urazbaeva, I.E. Kozhamkulova (2023). NEWS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES ISSN 2224-5294 <https://doi.org/10.32014/2023.2224-5294.98> Volume 4, Number 332, 20 – 28

The concept of rural development of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027 dated March 28–2023 / https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5682

The Treaty on the Eurasian economic Union (signed in Astana 29.05.2022) (as amended on 08.05.2023). http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/

Who Cares Wins. Connecting Financial Markets to a Changing World». Глобальный договор ООН. [Электронный ресурс]. URL: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/sustainability-at-ifc/publications/publications_report_whocareswins_wci_1319579355342 (дата обращения: 21.11.2024)

Xiaoyan Zhou, Ben Caldecott, Elizabeth Harnett, Kim Schumacher (2020) The Effect of Firm-Level ESG Practices on Macroeconomic Performance // University of Oxford, Working Paper. - №20. - pp. 1-47

Т.В.Игнатова, Т.А.Киященко, М.Н. Аширова (2022) Совершенствование показателей оценки эффективности деятельности местных органов власти // *Научное обозрение*. № 8. С.416 – 423

В.В. Кузнецов (2021) Приоритеты государственной поддержки сельского хозяйства России // *Научное обозрение*. Саратов. № 4

И.Ю. Солдатова (2023) Тенденции развития кластеров в аграрном предпринимательстве / Проблемы и перспективы развития предпринимательства в России. Сборник докладов VI международной научно-практической конференции. Ростов н/Д.: Изд-во ЮРИУ РАНХиГС. - стр. 37-42

А.Р.Шалбаева, С.С.Таменова, А.Д. Үмбетәлиев (2024) Қазақстанның аграрлық секторында ESG-тұжырымдамасын қолдану: бәсекелестік артықшылықтар. Аграрлық нарық проблемалары. (2):25-39. <https://doi.org/10.46666/2024-2.2708-9991.02>

А. Шалбаева, Д. Куланова, А. Альжанова, А. Мелдебекова, & Е.Бакиров, (2024). Исследование территориального аспекта в формировании механизма управления устойчивым развитием АПК. *Статистика, учет и аудит*, 2(93), 132–141. <https://doi.org/10.51579/1563-2415.2024.-2.10>

Сурай Наталья Михайловна, Шатохин Михаил Викторович (2023) Эволюция концепции корпоративной социальной ответственности и пути ее развития в современной России // ОНВ. ОИС. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-kontseptsii-korporativnoy-sotsialnoy-otvetstvennosti-i-puti-ee-razvitiya-v-sovremennoy-rossii> (дата обращения: 17.01.2025).

References

17 Celej ustojchivogo razvitija i 169 zadach. [17 Sustainable Development Goals and 169 targets]. URL: <https://sdgs.un.org/goals> (in Russian)

P.T. Baineva, A.S. Tulemetova, Abishova A.U. (2021) Analysis of social development in southern – Kazakhstan area. *News of the National Academy of Sciences of the Kazakhstan Series of Social and human Sciences*. ISSN 2224-5294. ALMATY, NAS RK. Volume 3, Number 319. P. 93-99. <https://doi.org/10.32014/2021.2224-5294> (in English)

S. N. Bludova (2022) Assessment of the dynamics of comparative advantages in foreign trade of the EAEU countries // *Bulletin of the North Caucasus humanitarian Institute*. - No. 1. - P. 30-34 (in English)

Food security of the Republic of Kazakhstan: current state, problems and main ways out of the food crisis. [Electronic resource]. <https://articlekz.com/article/12127> (in English)

Marc-Arthur Diaye, Sy-Hoa Ho, Rim Oueghlissi (2022) ESG performance and economic growth: a panel co-integration analysis // *Empirica*. - №49. - pp. 99–122 (in English)

Mizanbekova S., Kalykova B., Jumabayeva A. (2020) Ensuring food security in Kazakhstan. *Problems of AgriMarket*. (4): 31-39. (In Kazakh) <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.03> (in English)

I. Soldatova / editor / (2023) *State Support of Russian Agriculture Entering the Global Market* Kuznetsov V., Soldatova I., Ignatova T., Arkhipov A. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2023 (in English)

T. Ya. Nurymbetov, A.U. Abishova, G. Baibosynova, G.Zh. Urazbaeva, I.E. Kozhamkulova (2023). NEWS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES ISSN 2224-5294 <https://doi.org/10.32014/2023.2224-5294.98> Volume 4, Number 332, 20 – 28 (in English)

The concept of rural development of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027 dated March 28–2023 / https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5682 (in English)

The Treaty on the Eurasian economic Union (signed in Astana 29.05.2022) (as amended on 08.05.2023). http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/ (in English)

Who Cares Wins. Connecting Financial Markets to a Changing World». The UN Global Compact. [Electronic resource]. URL: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/sustainability-at-ifc/publications/publications_report_whocareswins_wci_1319579355342 (data obrashheniya: 21.11.2024) (in English)

Xiaoyan Zhou, Ben Caldecott, Elizabeth Harnett, Kim Schumacher (2020) The Effect of Firm-Level ESG Practices on Macroeconomic Performance // University of Oxford, Working Paper. - №20. - pp. 1-47 (in English)

T.V.Ignatova, T.A.Kijashenko, M.N. Ashirova (2022) Sovershenstvovanie pokazatelej ocenki jeffektivnosti dejatel'nosti mestnyh organov vlasti [Improvement of indicators for evaluating the effectiveness of local authorities]. *Nauchnoe obozrenie*, № 8. 416 – 423 p. (in Russian)

V.V. Kuznecov (2021) *Prioritety gosudarstvennoj podderzhki sel'skogo hozjajstva Rossii* [Priorities of state support for agriculture in Russia]. Saratov: *Nauchnoe obozrenie*, № 4. 365 p. (in Russian)

I.Ju. Soldatova (2023) *Tendencii razvitiya klasterov v agramom predprinimatel'stve* [Trends in the development of clusters in agricultural entrepreneurship]. *Problemy i perspektivy razvitiya predprinimatel'stva v Rossii*. Sbornik dokladov VI mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. Rostov n/D.: Izd-vo JuRIU RANHiGS. - 37-42 p. (in Russian)

A.R.Shalbaeva, S.S.Tamenova, A.D. Ymbetaliyev (2024) Kazakstannyh agrarlyk sektorynda ESG-tyzhyrymdamasyñ qoldanu: basekelestik artyqshylyqtar [Application of the ESG concept in the agricultural sector of Kazakhstan: competitive advantages]. *Agrarlyk naryk problemalary*. (2): 25-39 p. <https://doi.org/10.46666/2024-2.2708-9991.02> (in Kazakh)

A. Shalbaeva, D. Kulanova, A. Al'zhanova, A. Meldebekova, & E.Bakirov (2024). *Issledovanie territorial'nogo aspekta v formirovanii mehanizma upravleniya ustojchivym razvitiem APK* [The study of the territorial aspect in the formation of a mechanism for managing the sustainable development of agriculture]. *Statistika, uchet i audit*, 2(93), 132–141p. <https://doi.org/10.51579/1563-2415.2024.-2.10> (in Kazakh)

Suraj Natal'ja Mihajlovna, Shatohin Mihail Viktorovich (2023) *Jevoljucija koncepcii korporativnoj social'noj otvetstvennosti i puti ee razvitiya v sovremennoj Rossii* [The evolution of the concept of corporate social responsibility and the ways of its development in modern Russia]. *ONV. OIS*. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-kontseptsii-korporativnoy-sotsialnoy-otvetstvennosti-i-puti-ee-razvitiya-v-sovremennoj-rossii> (data obrashheniya: 17.01.2025). (in Russian)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 436–448

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.906>

UDC 338.24
CICSTI 06.39.02

N. Mazhitova*, M. Umirzakova, A. Abdimomynova, 2025.

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.

*E-mail: nurziya_mazhitova@mail.ru

INTELLECTUAL CAPITAL AS A DRIVER OF ECONOMIC GROWTH

Mazhitova Nurzya – Master of economics, Department of Foreign languages and translation of the Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda, E-mail: nurziya_mazhitova@mail.ru, <https://www.orcid.org/0009-0003-3604-0880>;

Umirzakova Meruyert – Candidate of economics, Department of Economics and Management of the Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda, E-mail: umirzakova1972@mail.ru, <https://www.orcid.org/0000-0003-2339-1086>;

Abdimomynova Almakul – Candidate of economics, Department of Economics and Management of the Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda, E-mail: abdim.alma@mail.ru, <https://www.orcid.org/0000-0002-2237-7699>.

Abstract. The article examines the role of intellectual capital as a key driver of economic growth in the context of the global knowledge economy. It explores the scientific aspects of the formation and utilization of intellectual capital, including human, structural, and market capital. Particular attention is paid to the relationship between the development of intellectual capital and the enhancement of economic competitiveness, as well as the impact of knowledge, innovations, and technological progress on economic processes. The relevance of the topic lies in the fact that the level of development of intellectual capital components varies across countries, and strengthening these components can ensure economic growth. The development of national welfare directly depends on the level of scientific and technological progress, new developments, as well as the adoption of technologies and the advancement of human capital. The development of the economy is determined by its innovative orientation. The aim of the article is to substantiate the role of intellectual capital as a key driver of economic growth and, based on scientific research, to determine its structure, functions, and significance for economic and innovative development. Drawing on scientific studies, the authors identified the main mechanisms for integrating intellectual capital into economic processes and emphasized its importance in ensuring sustainable development within the modern knowledge economy.

The results of the study confirm a direct correlation between the level of intellectual capital development and the pace of economic growth. It was also established that intellectual capital operates with varying efficiency in developed and developing countries. In developing countries, particular attention should be paid not only to ensuring access to education but also to improving its quality. Any efforts aimed at accelerating economic growth must be based on intellectual capital.

Keywords: intellectual capital, economic growth, innovative economy, human capital, education.

***Acknowledgements:** This research article has been supported by the Korkyt Ata of Kyzylorda University it was financed as part of a grant from the Chairman-rector for young scientists.*

Н.Ә. Мәжитова*, М.А. Умирзакова, А.Ш. Абдимомынова, 2025.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан.

*E-mail: nurziya_mazhitova@mail.ru

ЗИЯТКЕРЛІК КАПИТАЛ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСІМНІҢ ДРАЙВЕРІ РЕТІНДЕ

Мәжитова Нұрзия Әбдіқайырқызы – э.ғ.м., Қорқыт Ата Қызылорда университеті Шетел тілдері және аударма кафедрасының оқытушысы, Қазақстан, Қызылорда, E-mail: nurziya_mazhitova@mail.ru, <https://www.orcid.org/0009-0003-3604-0880>;

Умирзакова Меруерт Абдуалиевна – э.ғ.к., Қорқыт Ата Қызылорда университеті Экономика және басқару кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан, Қызылорда, E-mail: umirzakova1972@mail.ru, <https://www.orcid.org/0000-0003-2339-1086>;

Абдимомынова Алмақұл Шакирбековна – э.ғ.к., Қорқыт Ата Қызылорда университеті Экономика және басқару кафедрасының доценті, Қазақстан, Қызылорда, E-mail: abdim.alma@mail.ru, <https://www.orcid.org/0000-0002-2237-7699>.

Аннотация. Мақалада зияткерлік капиталдың ғаламдық білім экономикасы жағдайында экономикалық өсімнің негізгі драйвері ретіндегі рөлі зерттеледі. Зияткерлік капиталды, оның ішінде адами, құрылымдық және нарықтық капиталды қалыптастыру мен пайдаланудың ғылыми аспектілері қарастырылады. Зияткерлік капиталды дамыту мен экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру арасындағы өзара байланысқа, сондай-ақ білімнің, инновациялардың және технологиялық прогрестің экономикалық үдерістерге әсеріне ерекше назар аударылған. Тақырыптың өзектілігі – зияткерлік капиталдың компоненттерінің даму деңгейі әр елде әртүрлі болуымен және оларды күшейту арқылы экономикалық өсімді қамтамасыз етуге болатындығын дәлелдеуде. Ұлттық әл-ауқатты дамыту тікелей ғылыми-техникалық прогрестің, жаңа әзірлемелердің, сондай-ақ технологияларды енгізу мен адами капиталды дамытудың деңгейіне тәуелді. Экономиканың дамуы инновациялық бағытқа байланысты анықталады. Мақаланың мақсаты – зияткерлік капиталдың экономикалық өсімнің негізгі драйвері ретіндегі рөлін негіздеу, сондай-ақ

оның құрылымы, функциялары, экономикалық және инновациялық дамудағы маңызын ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, тұжырымдау. Ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, авторлар зияткерлік капиталды экономикалық үдерістерге біріктірудің негізгі механизмдерін анықтап, қазіргі білім экономикасы жағдайында тұрақты даму үшін оның маңыздылығын атап өтті. Зерттеу нәтижелері зияткерлік капиталдың даму деңгейі мен экономикалық өсім қарқыны арасындағы тікелей тәуелділікті растайды. Сондай-ақ, зияткерлік капитал дамыған және дамушы елдерде әртүрлі тиімділікпен жұмыс жасайды. Дамушы мемлекеттерде біліммен қамтудан бұрын білімнің сапасын арттыру маңыздылығына назар аудара отырып, экономикалық өсімнің қарқынын арттыруға бағытталған кез-келген күш-жігері зияткерлік капиталға сүйене отырып жүзеге асырылуы керек.

Түйін сөздер: зияткерлік капитал, экономикалық өсім, инновациялық экономика, адами капитал, білім.

Н.А. Мажитова*, М.А. Умирзакова, А.Ш. Абдимомынова, 2025.

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан.

*E-mail: nurziya_mazhitova@mail.ru

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК ДРАЙВЕР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Мажитова Нурзия Абдикайырқызы – м.э.н., преподаватель кафедры Иностранные языки и перевод Кызылординского университета имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан, E-mail: nurziya_mazhitova@mail.ru, <https://www.orcid.org/0009-0003-3604-0880>;

Умирзакова Меруерт Абдуалиевна – к.э.н., старший преподаватель кафедры экономики и управления Кызылординского университета имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан, E-mail: umirzakova1972@mail.ru, <https://www.orcid.org/0000-0003-2339-1086>;

Абдимомынова Алмакул Шакирбековна – к.э.н., доцент кафедры экономики и управления Кызылординского университета имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан, E-mail: abdima@mail.ru, <https://www.orcid.org/0000-0002-2237-7699>.

Аннотация. В статье исследуется роль интеллектуального капитала как основного драйвера экономического роста в условиях глобальной экономики знаний. Рассматриваются научные аспекты формирования и использования интеллектуального капитала, включая человеческий, структурный и рыночный капитал. Особое внимание уделяется взаимосвязи между развитием интеллектуального капитала и повышением конкурентоспособности экономики, а также влиянию знаний, инноваций и технологического прогресса на экономические процессы. Актуальность темы заключается в том, что уровень развития компонентов интеллектуального капитала различается в каждой стране, и его усиление может обеспечить экономический рост. Развитие национального благосостояния напрямую зависит от уровня научно-технического прогресса, новых разработок, а также внедрения технологий и развития человеческого капитала. Развитие экономики определяется

ее инновационной направленностью. Цель статьи - обосновать роль интеллектуального капитала как основного драйвера экономического роста, а также, опираясь на научные исследования, определить его структуру, функции и значение для экономического и инновационного развития. Опираясь на научные исследования ученых, авторы выявили основные механизмы интеграции интеллектуального капитала в экономические процессы и подчеркнули его значимость для обеспечения устойчивого развития в условиях современной экономики знаний. Результаты исследования подтверждают прямую зависимость между уровнем развития интеллектуального капитала и темпами экономического роста. Также установлено, что интеллектуальный капитал функционирует с разной эффективностью в развитых и развивающихся странах. В развивающихся странах особое внимание следует уделять не только обеспечению доступа к образованию, но и повышению его качества. Любые усилия, направленные на ускорение темпов экономического роста, должны основываться на интеллектуальном капитале.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, экономический рост, инновационная экономика, человеческий капитал, образование.

Introduction. Economic growth is characterized by the increase in the quantity and quality of goods and services that a country's national economy can produce, reflecting the extent of its economic development. This growth indicates the degree of progress within the economy and has a positive impact on improving the standard of living and quality of life for the population.

Two types of economic growth are recognized: extensive and intensive.

- Extensive economic growth involves an increase in the number of goods and services produced while maintaining the technical structure of production at a certain level.

- Intensive economic growth, on the other hand, is associated with qualitative improvements in production processes.

In today's world, it is challenging to find examples of growth driven solely by one of these types.

The factors influencing economic growth into three categories:

Supply factors: Including the quantity and quality of resources (natural, human, and capital) as well as technology.

Demand factors: The level of aggregate demand in the economy, which ensures full employment of resources.

Efficiency factors: The effective use of resources (McConnell, et al., 1992:36).

Numerous economic growth models analyze the interaction and influence of these and other factors, with several earning Nobel Prizes for their contributions.

In recent decades, education has been considered the primary driver of economic development, surpassing traditional factors such as land, labor, and capital. Consequently, the World Bank has posited that to achieve high developmental benchmarks, countries must construct knowledge-based economies. The World Bank identifies four pillars of the «knowledge economy»:

Economic incentives and institutional regime
Educated and skilled workers
Effective innovation systems
Information infrastructure

Investing in these areas is believed to foster the creation of a knowledge economy (Chen Derek, et al., 2006). Nations are encouraged to allocate resources to education, research and development and advanced technologies. By doing so, they can stimulate innovation, boost productivity, increase income levels, and improve living standards.

A knowledge-based economy is not merely a manifestation of economic growth but also a product of economic development, achieved through structural changes in a country's national economy.

Endogenous Model of Economic Growth. The endogenous model of economic growth provides a framework distinct from traditional neoclassical theories. It posits that economic growth stems from internal factors, such as human capital, technological advancements, and innovation accumulation. In this model, education and technology are regarded not as public goods but as «private goods» that individuals and firms can acquire. Policies that encourage the development of knowledge and innovation can lead to sustained economic growth.

A significant principle of endogenous growth theory is that increasing education and technological advancement drives higher income levels. The more abundant and accessible education and technology become, the greater their availability, creating a feedback loop where the system's outputs are reinvested as inputs.

Governments can amplify human capital potential by investing in education and generate new knowledge and technologies through research and development investment. As a result, intellectual capital incorporates the key endogenous factors of human capital and renewal capital.

Materials and methods

Intellectual capital is the product of a knowledge-based economy. Since the late 1990s, it has been studied as a factor influencing economic indicators and wealth creation. This section will explore some of these studies, their metrics, methodologies, and findings, serving as a foundation for further research.

From this, we observe that intellectual capital encompasses significant endogenous factors, such as human capital and renewal capital, essential for economic growth.

The First National Intellectual Capital Assessment: Sweden's Experience. Sweden was the first country to evaluate its national intellectual capital, publishing a report titled «Welfare and Security» in 1999. This document included data on human, market, process, renewal, and development capital. In the same year, Israel also published a report on intellectual capital. These initiatives marked the beginning of comparative assessments among multiple countries. The studies relied on the Scandia Navigator Model, which posits that the synergistic interaction of various types of capital drives the growth of national wealth (Edvinsson, 2012).

C.Y. Lin and L. Edvinsson conducted an analysis of national intellectual capital

in 40 countries, using data spanning 1994 to 2005 (Lin, et al., 2014:16). Their assessment utilized 29 indicators grouped into five categories: human capital, market capital, process capital, renewal capital, and financial capital (Table 1). These indicators were selected through a two-round filtering process.

Table 1 - Indicators of National Intellectual Capital

Human Capital Index	Market Capital Index
Skilled labor force Employee training Literacy rate Access to higher education Student-to-teacher ratio Internet subscribers Budgetary allocation for education	Corporate taxes Cross-border ventures Cultural openness Globalization Transparency Country's image Export and import of services
Process Capital Index	Renewal Capital Index
Business environment Government efficiency Intellectual property protection Access to capital Computers per capita Ease of starting new businesses Mobile phone subscribers	Business R&D expenditure Fundamental research Share of R&D expenditure in GDP Number of R&D researchers Collaboration between universities and businesses Scientific publications Patents per capita (USPTO, EPO)
Financial Capital	
GDP per capita adjusted by purchasing power parity (logarithmic scale)	

The analysis revealed that Northern European countries had the highest levels of intellectual capital among the 40 nations evaluated. However, the development of specific components varied across countries.

For the five Northern European countries examined, financial capital ranked highest in terms of performance. In Germany, Iceland, Norway, and Sweden, human capital ranked second, followed by process capital in third and market capital in fourth. Sweden stood out, with renewal capital in third place, followed by process capital and market capital in fourth and fifth positions, respectively. In Finland, financial capital ranked first, followed by process capital, human capital, renewal capital, and market capital in that order. Resilience of Northern European Nations. Are Northern European countries prepared to overcome potential economic stagnation? Can their accumulated intangible assets sustain the region's competitive advantage? The study concluded that Northern Europe has a robust foundation for continued advancement.

Key Findings from the Analysis

The authors made the following observations:

Financial indicators do not clearly demonstrate the contribution of intellectual capital to national wealth growth.

Intellectual capital does not always translate into financial results.

A combination of human capital and renewal capital best characterizes intellectual capital.

These insights underline the importance of intellectual capital and its diverse components in driving economic progress.

P. Ståhle and A. Bounfour analyzed the dynamics of national intellectual capital using the 2005 World Competitiveness Report, which comprised 331 indicators (Ståhle, et al., 2008:76). The study classified countries into three groups: developed economies, transitional economies, and developing economies. The findings revealed the following:

Four Types of Impact on GDP Growth

Sustained Effect: Current indicator levels align with the present annual GDP growth.

Accelerating Effect: Current indicator levels correspond with GDP growth trends.

Linear Growth Potential: Indicator trends align with current GDP growth levels.

Exponential Growth Potential: Indicator trends align with GDP growth trends.

Limitations of Intellectual Capital's Impact

The study identified that the effectiveness of intellectual capital has limits:

- **Critical Components:** Some components of intellectual capital, such as education, may become pivotal for development. However, if these components are underdeveloped, production efficiency declines.

- **Contextual Relevance:** Intellectual capital components are context-dependent, with a limited lifespan. For instance, technological components require continual updates to remain effective.

Evaluation of Economic Indicators

The value and efficiency of intellectual capital cannot be assessed without considering its economic context. This makes intellectual capital a variable and context-sensitive parameter. Evaluation should account for its strategic environment and utilization potential.

Impact of Development Stages

The driving forces of intellectual capital vary across different stages of economic development:

- in developing economies, increasing the volume of intellectual capital components yields significant benefits.

- in developed economies, further increases in intellectual capital components show diminishing returns due to saturation.

For instance, in developing countries, primary education coverage may range from 20% to 50%, leaving room for improvement. In contrast, developed countries already achieve 90% to 100% coverage, limiting further enhancement. According to S. Bergheim, enhancing education can increase per capita GDP by 10% (Bergheim, 2005).

Strengthening intellectual capital components positively affects economic growth. Developed countries benefit more from these components compared to developing countries. For example, research and development activities investments are particularly effective in developed economies, where their impact on GDP growth is more pronounced.

A. Navarro, L. José, R. López Ruiz, R. Victor, and D. Nevado Peña developed a formula to measure the national intellectual capital of EU countries in 2006:

$$IC_i = HC_i + SC_i + NEC_i \quad (1)$$

Where:

- IC_i - Intellectual capital of entity i ;

HC_i - Human capital, including employee education, skills, motivation, training, and related factors such as compensation systems and contract policies that enable enterprises to maintain a qualified workforce;

- SC_i - Structural capital, defined as a combination of internal processes such as customer and supplier relations, marketing, research and development and innovations contributing to operational quality.

- NEC_i - Non-explicit capital, comprising components of human and structural capital that do not fit into the other categories. These are harder to quantify but remain important as a whole (Navarro, et al., 2011:109).

To evaluate intellectual capital, two types of metrics were used:

Absolute Indicators (AI): Measured in monetary units.

Efficiency Indicators (EI): Expressed as percentage indices.

The model for forming national or regional intellectual capital through human and structural capital is summarized as follows:

$$AI = \sum_{i=1}^N AI_i \quad (2)$$

$$EI = \sum_{i=1}^k w_{ji} EI_i \quad (3)$$

$$\text{con} \sum w_j = 1 \quad (4)$$

Where:

- N - Total number of absolute capital units.

- K - Efficiency metrics related to capital.

- w - Weights, ranging from 0 to 1, summing up to 1.

$$XC = \sum_{c=1}^m AI_c \times EI_c \quad (5)$$

- X - Capital comprising m generators.

Thus, by regulating and calculating numerous indicators, A.Navarro and others have drawn the following conclusions:

Northern European countries exhibit high intellectual capital potential, explaining their superior productivity and wealth. These countries also demonstrate high technological efficiency due to better management and application of new technologies.

Southern European countries display lower intellectual capital indicators compared to Northern Europe.

Eastern European countries have high efficiency in human capital but show average absolute indicator values compared to the European average. While these countries boast well-trained populations, they do not use technology as efficiently as Northern European nations.

Results

The 2016 study conducted by Lithuanian scientists can be specifically highlighted in determining the impact of intellectual capital on the economic growth of countries.

The study covered 25 countries of the European Union. The national intellectual capital model consists of four components: human capital, structural capital, social capital, and relational capital. The calculation methodology is based on the model developed by Macerinskienė and others (Mačerinskienė, et al., 2017:573).

The indicators of national intellectual capital (Table 2) are divided into three levels. Two aggregation methods were used to consolidate the values. First, the indicators were aggregated using a refined method for calculating factor values, considering standardized regression coefficients. Then, the values of the latent variables were aggregated using the SAW method. As a result, the level of national intellectual capital was calculated. For the second level, the SAW method was also applied with equal weights for the factors. For the third level, the factor weights were determined through expert evaluation.

Table 2- Indicators of National Intellectual Capital

1	Human Capital		Social Capital
2	Quality of education	Accessibility of education	
3	1. Student performance (PISA) 2. Advanced computer skills 3. Life-long learning 4. Satisfaction with education	1. Percentage of population with higher or secondary education 2. Youth participation in education 3. Advanced internet skills	1. Institutional levels 2. Satisfaction with government performance 3. Trust levels
1	Relational Capital		Structural Capital
2	1. Openness of the country 2. Intensity of foreign direct investments 3. Number of students studying in EU-27 (ISCED 5-6) 4. Flow of students (ISCED 5-6) 5. Immigration rate per capita 6. Emigration rate 7. Enterprises engaged in innovation partnerships with non-EU countries 8. Export of goods and services as a percentage of GDP	1. Intensity of technological transfers 2. Collaboration in innovation with non-EU countries	1. Applications to the European Patent Office 2. Applications to the U.S. Patent and Trademark Office 3. Applications for community trademarks 4. Share of innovative enterprises 5. Access to stable broadband 6. Households with internet access 7. Enterprises with internet access 8. Number of researchers and scientists

The authors conducted calculations based on indicators over a ten-year period and found that national intellectual capital positively impacts economic growth. Additionally:

- Among the four components, human capital was identified as having the most significant impact on economic development.

- In countries with a high level of economic development, the knowledge factor demonstrated a positive influence. In these countries, structural capital and relational capital also positively affect the level of economic growth, while the impact of social capital was found to be insignificant.

- In countries with a low level of economic development, the knowledge factor was found to have less significant influence. In such countries, only the quality of education positively impacts economic growth.

T. Stevanović, M. Ivanović-Đukić, T. Rađenović and O. Radović explored the effects of intellectual capital on economic growth in Southeast European countries (Stevanović, et al., 2018:777). They based their analysis on Al-Ali's theory of three intellectual capital management phases (Al-Ali, 2003:14):

- Managing knowledge

- Managing innovation

- Managing intellectual property

To measure knowledge, the gross enrollment ratio in higher education was used as a key indicator.

Discussion

The main hypothesis is that national intellectual capital is a significant determinant of economic growth in Southeast European countries. To confirm this hypothesis, correlation and regression analyses were applied.

The research results indicated that knowledge management and innovation management positively influence economic growth. However, problems in intellectual property management did not demonstrate a positive impact on economic growth.

The findings also revealed that the increase in high-tech exports, the growth in the number of research and development researchers, and the rise in mobile phone subscribers had a positive and significant impact on the economic growth of the 15 analyzed countries. Conversely, while the percentage of research and development activities expenditures relative to GDP and the gross enrollment ratio in higher education showed positive effects, their statistical significance was minimal. Additionally, the impact of patent applications was found to be negative.

The calculations revealed a correlation between national intellectual capital and economic development. A statistically strong positive correlation was observed between national intellectual capital, the Human Development Index ($r=0.806$), and the Global Competitiveness Index ($r=0.905$), with $p<0.01$. However, the positive correlation between national intellectual capital and GDP based on purchasing power parity was found to be statistically insignificant.

The study by Jednak S. et al. showed that intangible assets constitute 45% of global GDP, with this figure reaching 70% in the United States and 52% in the European Union. Northern European countries such as Denmark, Sweden, Finland,

Norway, and the Netherlands demonstrated the highest levels of national intellectual capital, Human Development Index, and Global Competitiveness Index.

Regarding developing countries, two key findings were identified:

a) A positive correlation between national intellectual capital and unemployment was observed, which was not evident in developed countries.

b) Although national intellectual capital is a driver of economic development, it is not the primary factor (Jednak, et al., 2018:77).

In general, scholars argue that the accumulation of intellectual capital at the national level plays a crucial role in supporting economic growth. Productivity increases when knowledge is applied to current tasks, while innovation occurs when knowledge is applied to new tasks.

Conclusion

In this article, we reviewed studies that examine intellectual capital, particularly the impact of its components on economic growth, and considered the key conclusions from those studies for further investigation (Vo, et al., 2024:281).

We would like to emphasize that many studies have identified intellectual capital as a driving force for improving corporate efficiency (Ausat, et al., 2022:363), knowledge sharing (Li, et al., 2022:219), innovation (Al-Khatib, 2023:391) and enhancing innovation efficiency (Zhao, et al., 2022). Additionally, recent research has started exploring how intellectual capital is increasingly being supplemented by digital technologies.

Based on the brief review above, the following conclusions can be drawn:

- The development level of intellectual capital components varies significantly across countries. Strengthening these components can contribute to ensuring economic growth.

- Overall, intellectual capital has a positive impact on economic growth and development. However, quantifying its contribution in monetary terms is challenging, and it does not always translate into direct financial outcomes.

- Human capital and renewal capital (innovation capital) have the most significant influence on economic growth.

- Intellectual capital has limits to its development, which are defined by the development limits of its components, such as technology. For instance, technology must be continuously updated to remain effective.

- The efficiency of intellectual capital components depends on the conditions established within the country and the overall state of the economy (as shown in Figure 1). Furthermore, it is influenced by the competency to utilize these components effectively. For example, in post-socialist countries of Eastern Europe, despite a high level of professional education among the population, technologies are not used efficiently.

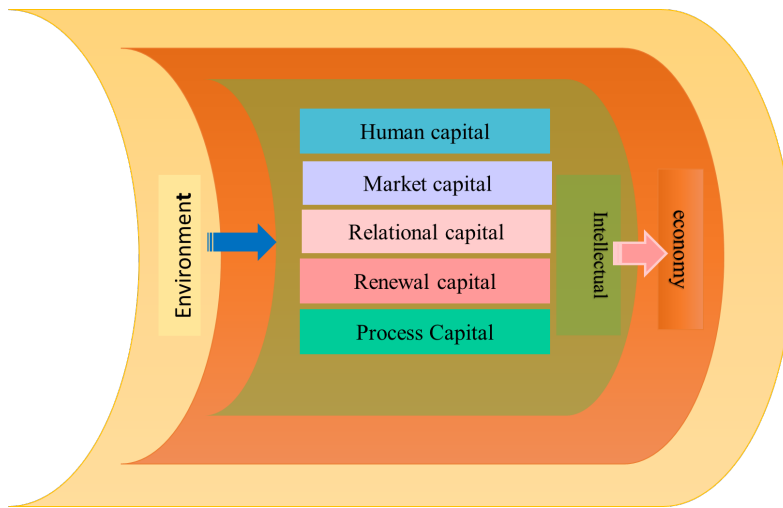

Figure 1 - Environment, economy and intellectual capital

- The increase in high-tech exports, the number of research and development researchers, and the number of mobile cellular subscriptions per 100 people positively impact the growth of GDP per capita.

- Knowledge management and innovation management have a positive effect on economic growth. However, the environment and regulations significantly influence the quality of knowledge. Therefore, in developing countries, improving the quality of education is more important than increasing access to it. Any efforts aimed at accelerating economic growth should be implemented based on intellectual capital.

For example, if government expenditures on education increase by 1%, GDP per capita decreases by 2.51% (assuming all other variables remain constant). One reason for this is that a significant portion of the funding is allocated to employee salaries rather than improving the quality of the educational process. Highly skilled workers contribute to the faster adoption of new technologies and production processes. In countries close to the technological frontier, a highly qualified workforce has a strong impact on growth. Intellectual capital functions with varying levels of efficiency in developed and developing countries. In developing countries, intellectual capital is not the primary driver of economic development. In low-income countries, market capital does not play a key role in economic growth, while the influence of renewal capital and development capital is also relatively insignificant.

References

Al-Ali N. (2003) *Comprehensive Intellectual Capital Management: Step-by-Step*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc. -14 p. (in English)

Al-Khatib A.W. (2023) Intellectual capital and innovation performance: the moderating role of big data analytics: evidence from the banking sector in Jordan. *EuroMed Journal of Business*. Vol. 17. No. 3. -391-423 p. DOI: 10.1108/EMJB-10-2021-0154 (in English)

Ausat A.M., Widayani A., Rachmawati I., Latifah N., Suherlan, S. (2022). The effect of intellectual capital and innovative work behavior on business performance. *Journal of Economics, Business, and Accountancy Ventura*. Vol. 24. No. 3. -363-378 p. DOI: <https://doi.org/10.14414/jebav.v24i3.2809> (in English)

Bergheim S. (2005) Human Capital. Deutsche Bank Research. www.dbresearch.com. (in English)

Chen Derek H.C., Dahlman C.I.J. (2006). The knowledge economy, the KAM methodology and World Bank operations (English). Washington, D.C.: World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/695211468153873436/The-knowledge-economy-the-KAM-methodology-and-World-Bank-operations>. (in English)

Edvinsson L. (2012) The Intellectual capital of nations. Handbook on Knowledge Management 1: Knowledge Matters, Spinners Science & Business media B.V. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-540-24746-3_8 (in English)

Jednak S., Dmitrovic V., Damjanovic V. (2018) Intellectual Capital as a Driver of Economic Development: Economic Review. *Journal of Economics and Business*. Vol. 15. Issue 2. -77-84 p. (in English)

Li C., He S., Tian Y., Sun S., Ning L. (2022) Does the bank's FinTech innovation reduce its risk-taking? Evidence from China's banking industry. *Journal of Innovation and Knowledge*. Vol. 7. No. 3, -219 p. DOI: 10.1016/j.jik.2022.100219 (in English)

Lin C.Y.Y., Edvinsson L., Chen J., Beding T. (2014) Navigating Intellectual Capital After the Financial Crisis. Chicago, IL, USA. DOI 10.1007/978-1-4939-1295-7. -16-28 p. (in English)

Mačerinskienė I., Aleknavičiūtė, R. (2017) National intellectual capital influence on economic growth in the European Union countries. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*. №12(4). -573–592 p. DOI: 10.24136/eq.v12i4.30 (in English)

McConnell C.R., Brue S.L. (1992) *Economics: Principles, problems and policies*. New York. -36-48 p. (in English)

Navarro A., José L., Lopez R., Victor R., Nevado pena D. (2011) Estimation of Intellectual Capital in the European Union Using a Knowledge Model. *Proceedings of Rijeka Faculty of Economics. Journal of Economics and Business*. Vol. 29. №1. -109-132 p. (in English)

Stahle P., Bounfour A. (2008) Understanding Dynamics of Intellectual Capital of Nations. *Journal of Intellectual Capital*. №9. -76-89 p. DOI:10.1108/14691930810870283 (in English)

Stevanović T., Ivanović-Đukić M., Radenović T., Radović O. (2018) The impact of national intellectual capital on the economic growth in the South-Eastern European Countries. *Zb. rad. Ekon. fak. Rij.* Vol. 36. № 2. -777-800 p. (in English)

Vo D.H., Warkentin M., Tran N.P. (2024) Examining the effects of national intellectual capital on economic growth: does digital services trade restrictiveness matter? *Journal of Knowledge Management*. Vol. 29. Issue 1. -281-300 p. <https://doi.org/10.1108/JKM-12-2023-1288> (in English)

Zhao J., Li X., Yu C.H., Chen S., Lee C.C. (2022) Riding the FinTech innovation wave: FinTech, patents and bank performance. *Journal of International Money and Finance*. DOI: 10.1016/j.jimonfin.2021.102552 (in English)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 449–459

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.907>

IRSTI 06.39.31
UDC 336.1

L.M. Sembiyeva*, **A.A. Sharipbay**, **A.S. Turginbayeva**, 2025.
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
E-mail: sembiyeva@mail.ru

NEW TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL ANALYTICS OF AN EXCHANGE TRADER

Sembiyeva Lyzzat Myktybekovna – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of State Audit, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail: sembiyeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7926-0443>;

Sharipbay Altynbek Amirovich – Doctor of Technical Sciences, Professor of the Department of Artificial Intelligence Technologies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail: sharalt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5334-1253>;

Turginbayeva Alua Smagulovna – PhD, Senior Lecturer, Department of Computer and Software Engineering, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, E-mail: tasheart@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5630-114X>.

Abstract. The financial sector has undergone profound changes over the past twenty years, affecting the ways in which both individuals and organizations interact. The active introduction of artificial intelligence (AI) and big data analytics has significantly changed the approaches to activities of financial institutions and their interaction with customers and other organizations. It is expected that these changes will continue to gain momentum due to development of technologies that allow us to focus on innovation and solving complex problems. Every day, the financial industry records billions of events in markets, which generates significant amounts of diverse data related to the Big Data category.

AI algorithms and models that work with big data to analyze patterns and generate recommendations in areas such as portfolio strategies and fraud detection are becoming increasingly important in the financial sector. However, level of their application and development differs significantly depending on capabilities and competencies of different organizations. These differences, as well as the impact of new technologies on financial sector, are becoming central topics of discussion among industry professionals.

This article is devoted to the study of the use of AI and big data analytics in stock trading, as well as the analysis of consequences of their use. The research

examines current trends and practices that allow us to draw conclusions about the impact of these technologies on the strategies and decision-making processes of market participants.

Keywords: big data analytics, AI in finance, stock trading, the implications of big data, Fintech, the application of big data and artificial intelligence in finance.

The article was prepared within the framework of the AP23489994 project “Development of an ensemble stock trader based on the use of price information converted into images, indicators of fundamental and technical analysis”.

Л.М. Сембиева*, А.Ә. Шәріпбай, А.С. Тургинбаева, 2025.

Г.Н. Гумилева атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

E-mail: sembiyeva@mail.ru

БИРЖАЛЫҚ ТРЕЙДЕРДІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ АНАЛИТИКАСЫН ДАМУДЫҢ ЖАҢА ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Сембиева Ляззат Мыктыбековна – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилева атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан, E-mail: sembiyeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7926-0443>;

Шәріпбай Алтынбек Әмірұлы – техникалық ғылымдарының докторы, «Жасанды интеллект технологиялары» кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, E-mail: sharalt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5334-1253>;

Тургинбаева Алуа Смагуловна – PhD докторы, «Компьютерлік және бағдарламалық инженерия» кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, E-mail: tasheart@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5630-114X>.

Аннотация. Қаржы секторы соңғы жиырма жыл ішінде жеке тұлғалардың да, ұйымдардың да өзара әрекеттесу тәсілдеріне әсер еткен терең өзгерістерге ұшырады. Жасанды интеллект (AI) пен үлкен деректерді талдауды белсенді енгізу – қаржы институттарының қызметіне және олардың клиенттермен және басқа ұйымдармен өзара әрекеттесуіне көзқарасты айтарлықтай өзгертті. Бұл өзгерістер инновацияларға назар аударуға және күрделі мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін технологияларды дамыту арқылы қарқын алуды жалғастырады деп күтілуде. Күн сайын қаржы саласы нарықтардағы миллиардтаған оқиғаларды тіркейді, бұл Big Data санатына жататын әртүрлі деректердің айтарлықтай көлемін тудырады.

Портфолио стратегиялары және алаяқтықты анықтау сияқты салаларда заңдылықтарды талдау және ұсыныстар қалыптастыру үшін үлкен деректермен жұмыс істейтін ЖИ алгоритмдері мен модельдері қаржы секторында маңызды бола түсуде. Дегенмен, оларды қолдану және игеру деңгейі әртүрлі ұйымдардың мүмкіндіктері мен құзыреттеріне байланысты айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл айырмашылықтар, сондай-ақ жаңа технологиялардың қаржы саласына әсері сала мамандары арасында талқылаудың басты тақырыбына айналады.

Бұл мақала биржалық трейдингте ЖИ және үлкен деректерді талдауды

қолдануды зерттеуге, сондай-ақ оларды қолданудың салдарын талдауға арналған. Зерттеу осы технологиялардың нарыққа қатысушылардың шешім қабылдау стратегиялары мен процестеріне әсері туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін заманауи тенденциялар мен тәжірибелерді қарастырады.

Түйін сөздер: үлкен деректерді талдау, ЖИ қаржыда, биржалық сауда-саттық, үлкен деректердің салдары, Финтех, үлкен деректер мен жасанды интеллектті қаржыға қолдану.

Л.М. Сембиева*, А.А. Шарипбай, А.С. Тургинбаева, 2025.

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,

Астана, Казахстан.

E-mail: sembiyeva@mail.ru

НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ АНАЛИТИКИ БИРЖЕВОГО ТРЭЙДЕРА

Сембиева Лязгат Мыктыбековна – доктор экономических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: sembiyeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7926-0443>;

Шарипбай Алтынбек Амирович – доктор технических наук, профессор кафедры «Технологии искусственного интеллекта», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: sharalt@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5334-1253>;

Тургинбаева Алуа Смагуловна – PhD, старший преподаватель кафедры «Компьютерной и программной инженерии», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, E-mail: tashheart@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5630-114X>.

Аннотация. Финансовый сектор за последние двадцать лет претерпел глубокие изменения, затронувшие способы взаимодействия как частных лиц, так и организаций. Активное внедрение искусственного интеллекта (ИИ) и аналитики больших данных существенно изменило подходы к деятельности финансовых учреждений и их взаимодействию с клиентами и другими организациями. Ожидается, что эти изменения продолжают набирать обороты благодаря развитию технологий, позволяющих сосредоточиться на инновациях и решении сложных задач. Каждый день финансовая отрасль фиксирует миллиарды событий на рынках, что порождает значительные объемы разнообразных данных, относящихся к категории Big Data.

Алгоритмы и модели ИИ, работающие с большими данными для анализа закономерностей и формирования рекомендаций в таких областях, как портфельные стратегии и обнаружение мошенничества, приобретают все большее значение в финансовом секторе. Тем не менее, уровень их применения и освоения существенно отличается в зависимости от возможностей и компетенций различных организаций. Эти различия, а также влияние новых технологий на финансовую сферу, становятся центральными темами обсуждения среди специалистов отрасли.

Данная статья посвящена изучению применения ИИ и аналитики больших

данных в биржевом трейдинге, а также анализа последствий их использования. В рамках исследования рассматриваются современные тенденции и практики, позволяющие сделать выводы о влиянии этих технологий на стратегии и процессы принятия решений участников рынка.

Ключевые слова: аналитика больших данных, ИИ в финансах, биржевый трейдинг, последствия больших данных, Финтех, применение больших данных и искусственного интеллекта в финансах.

Introduction. Quantitative analysis involves applying numerical and mathematical methods to financial analysis. While these techniques have been integral to various industries for a long time, their adoption in the financial sector has gained momentum only in recent decades. Initially, quantitative analysts, also known as quants, focused on areas such as investment management, risk management, and the pricing of derivative instruments. Over time, however, the application of quantitative methods has broadened significantly to encompass virtually every aspect of finance where mathematics can be applied. Some notable examples of quantitative analysis in practice include statistical arbitrage, algorithmic trading, and electronic market operations. These approaches utilize advanced mathematical models and computational tools to analyze financial data and identify opportunities.

In trading, quantitative analysis is crucial for determining pricing strategies, managing risk, and uncovering profitable opportunities. Historically, distinct roles existed for quantitative analysts and quantitative traders. However, as the industry evolves, the boundaries between these roles are becoming increasingly blurred. Today, a strong background in quantitative analysis is almost a prerequisite for anyone aiming to succeed in professional trading. Quantitative methods are also widely employed in asset management. Many prominent companies, such as AQR and Barclays, rely heavily on quantitative strategies for their operations. Others, including Pimco, Blackrock, and Citadel, integrate both quantitative and fundamental approaches to manage their assets effectively. In fact, nearly all large-scale asset management firms and hedge funds incorporate quantitative techniques to some degree.

To enhance their operations, these firms are making significant investments in the development of standardized libraries for cost and risk assessment methodologies. These tools not only improve efficiency but also provide a competitive edge in an increasingly data-driven financial landscape.

Materials and methods

In this study, data obtained from official sources such as the KASE exchange and specialized financial databases were used to analyze the dynamics of financial markets. The original dataset covers the period from 2019 to 2023 and includes information on trading volumes, quotations, indices, and companies' financial indicators. The data were pre-processed to remove outliers and errors, ensuring the accuracy of further analysis.

For processing and interpreting the collected information, methods of systems,

logical, and comparative analysis were applied. In particular, statistical tests such as the Kolmogorov-Smirnov test and the run test were used to evaluate the distribution of returns and to identify patterns in market behavior before and during the financial crisis. This approach enabled a comprehensive investigation into the impact of technological innovations on the decision-making efficiency of stock traders.

In the course of the work, the following research methods were applied: system analysis as a methodology for setting and approaching the problem as a whole, methods of logical and comparative analysis and synthesis, methods of economic and statistical comparisons, abstract logical judgments.

Results and discussion

Many modern scientists are actively working in the field of studying trends in the development of financial analytics for stock traders. Andrew W. Lo from the Massachusetts Institute of Technology (MIT) is exploring the application of algorithmic trading and machine learning to improve the effectiveness of analytics (Lo, 2021). In his work, he emphasizes the role of AI in predicting market trends and minimizing risks. John H. Cochrane of Stanford University notes that automation and the use of big data significantly accelerate the decision-making process for traders (Cochrane Methods Report, 2021). Markus K. Brunnermeier from Princeton University explores the influence of psychological factors on market decisions and the development of new analytical tools to account for them (Brunnermeier, et al., 2019). Nicholas C. Barberis from Yale University studies the cognitive and emotional aspects that affect traders with high levels of uncertainty (Barberis, et al., 2020). Terrance Odean from the University of California at Berkeley analyzes the impact of cryptocurrencies and digital assets on traditional financial analytics (Odean, et al., 2021). He highlights the need to take into account the volatility and specifics of these instruments. Matthew Richardson from New York University emphasizes that the digitalization of assets requires new models for assessing their value and risk (Richardson, et al., 2022).

The modern financial markets are evolving rapidly. Technology has a significant impact on the development of trading software. New custom solutions and mobile platforms are becoming increasingly popular. They are transforming the industry. This article highlights key trends, focusing on custom solutions and the role of mobile app developers (Lindsay, 2024).

Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning (ML) have greatly changed trading software. They enable advanced analytics, predictive modeling, and automation. AI processes large volumes of data, identifies patterns, and provides valuable insights. Machine learning, such as neural networks, helps software adapt to market changes in real time.

Custom trading software leverages AI and ML to create advanced algorithms. It also develops risk management tools and analytical modules. These programs help automate routine tasks, simplify traders' work, and offer more opportunities for market analysis.

Blockchain is becoming a critical component of trading systems. It provides

security, transparency, and decentralization. Blockchain allows transactions without intermediaries, ensuring all data remains immutable. Smart contracts automate deal execution and settlements. This reduces errors and operational costs.

Custom trading platforms integrate blockchain technology into their operations. This allows for the development of decentralized exchanges and digital asset management platforms. They also enable tokenized securities. These innovations enhance market transparency and security, creating new opportunities for traders and investors.

Big data and analytics play a vital role in trading software. These technologies provide real-time market insights and analyze large datasets. The data may come from social media, news outlets, or market feeds.

Custom trading solutions use advanced analytical tools. These include sentiment analysis and pattern recognition. These tools help identify market trends, predict price movements, and improve trading strategies.

Cloud computing is transforming the approach to trading software development. It offers flexible and scalable solutions. Cloud platforms like AWS and Azure provide on-demand access to resources.

Cloud-based trading systems process large data volumes and run complex algorithms. These systems are highly adaptable, making them ideal for traders in dynamic markets.

Mobile applications are becoming more popular among traders. They offer convenient access to markets from any device. These apps are functional and user-friendly.

Software developers collaborate with mobile platform creators to design trading applications. These apps work across multiple devices. They provide access to market data, trading tools, and account management features.

Quantum computing introduces new possibilities for trading. It solves complex problems like financial modeling and algorithm optimization.

Companies are exploring quantum technologies to develop advanced algorithms and risk assessment tools. These systems allow faster and more accurate operations, giving traders an edge in competitive markets.

As of January 1, 2024, the Exchange had 52 professional participants, comprising all licensed banks and brokerage organizations in the Republic of Kazakhstan. Additionally, the membership included four foreign participants and two international financial organizations.

The Exchange operates with distinct platforms designed to cater to a diverse range of companies. The Main site is targeted at large, established companies with significant operational histories. In contrast, the Alternative site is tailored to small and medium-sized enterprises (SMEs), featuring simplified listing requirements. This structure enables both large corporations and SMEs to access funding through the stock market.

The Exchange also offers a Mixed platform, where a variety of financial instruments are traded. These include Islamic securities, derivatives, government

securities, and securities issued by international financial organizations. These instruments can be denominated in either the national currency or foreign currencies, adding flexibility for investors. Meanwhile, the ****Private Placement platform**** focuses on non-government securities intended for private placement. This involves a non-public offering of bonds to a select group of qualified investors, with the terms of issuance defined in a private memorandum.

In 2023, the total trading volume on the Exchange reached an impressive 411 trillion tenge, marking a significant 57% increase (149 trillion tenge) compared to the previous year. The number of transactions also rose considerably, with 1.4 million trades conducted, representing a 53% growth over 2022.

Most indices in developed markets concluded 2023 with positive performance. However, the Chinese stock market showed a decline during the year. The Shanghai Composite index fell by 4% in 2023, driven by persistent challenges in China’s real estate sector and mounting municipal debts. These long-term structural issues acted as a significant drag on market performance (Figure 1).

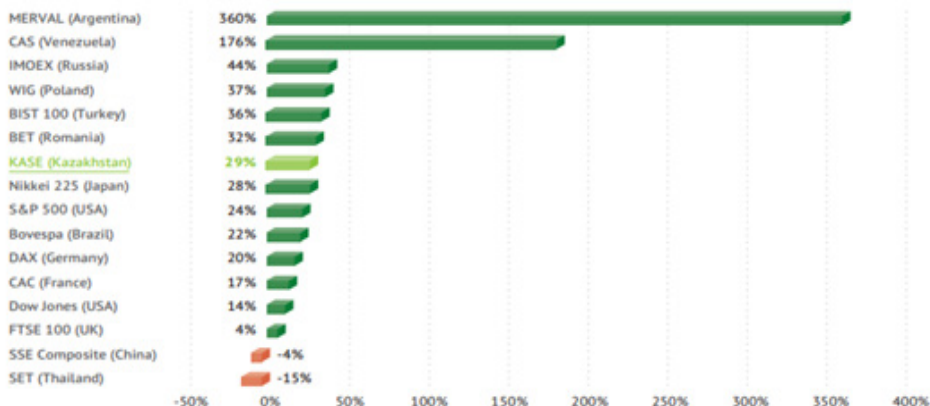

Figure 1 - Growth indicators of the main global stock indexes and the KASE Index by the end of 2023, %

Note: compiled on the basis of KASE

The year 2023 proved to be a positive period for the Kazakh stock market, supported by several favorable developments. A reduction in the annual inflation rate, stabilization of markets following the mitigation of external economic shocks, and improved macroeconomic indicators collectively created a conducive environment for market growth.

By the end of the year, nearly all stocks included in the KASE Index Representative List exhibited positive performance, with KEGOC shares being the sole exception. Key drivers behind the growth of KASE Index shares included the release of financial reports, dividend payouts, and the rising prices of raw materials in global markets.

For the third consecutive year, KASE trading volumes reached historic highs. In 2023, the total trading volume across all markets grew by an impressive 57%

compared to 2022. This increase brought the annual total to a record-breaking 410.7 trillion tenge, representing a 3.5-fold increase compared to the 2020 figure (Figure 2).

This strong performance highlights the resilience and dynamism of the Kazakh stock market, driven by both domestic economic stability and global market trends.

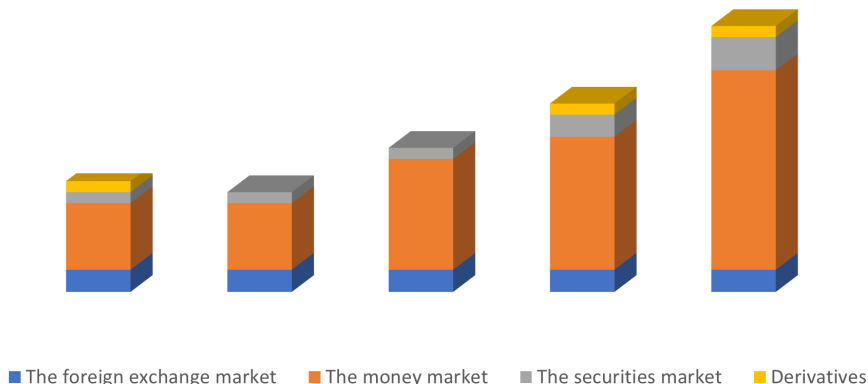

Figure 2 - Dynamics of trading volume by sector 2019-2023, trillion tenge
Note: compiled on the basis of KASE

The main increase in trading volume on KASE was achieved due to an increase in trading on the money market – by 60% to KZT 370 trillion – against the background of an increase in the demand of market participants for short-term tenge liquidity, while the increased supply was supported by high rates.

Positive financial results, dividend payments and rising uranium prices were the driving force behind the growth of the KASE Index during 2023 (Figure 3).

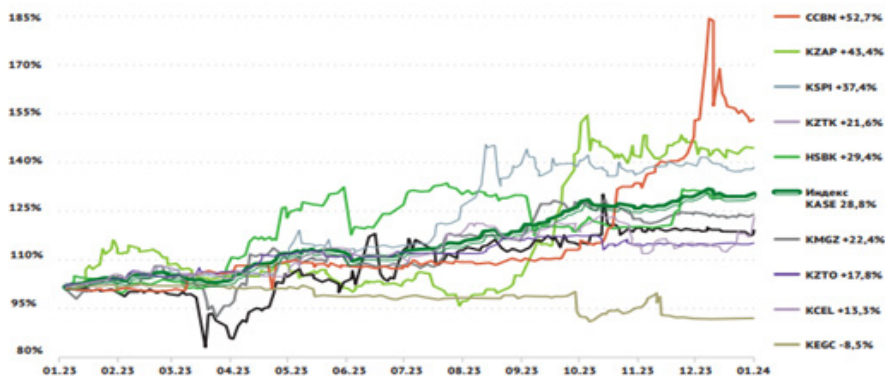

Figure 3 - Components of the KASE Index
Note: compiled on the basis of KASE

By the close of 2023, nearly all stocks listed in the Representative List of the KASE Index showed positive growth, with KEGOC shares being the only exception. The most significant gains were observed in the fintech and energy sectors. Notable contributors to this growth included JSC Bank Center Credit, JSC NAC Kazatomprom, and JSC Kaspi.kz. This robust performance highlights the resilience of key sectors in the Kazakh market and underscores the influence of both local and global economic factors on stock market dynamics.

The Kolmogorov-Smirnov (KS) one-sample test is a statistical method used to evaluate whether a given sample of data follows a specific distribution. It does this by comparing the cumulative distribution function (CDF) of the observed data to the CDF of a reference distribution, which can be either uniform or normal. The test determines the degree of alignment between the observed data and the hypothesized distribution, thereby indicating whether the data likely originated from that particular distribution.

In this study, the KS test was applied to data from two distinct periods, referred to as Period-I and Period-II. The results of these analyses are summarized in Table 1. The table provides a detailed comparison of the observed data's CDF against the expected CDF for the specified distribution during each period. This approach helps assess the consistency of the data distribution over time and determine whether any significant deviations occurred between the two periods.

Table 1- One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test

		Period-I		Period-II	
		BSE	NSE	BSE	NSE
N		1246	1246	1228	1228
Most Extreme Difference	Absolute	0.052	0.058	0.088	0.082
	Positive	0.052	0.058	0.088	0.082
	Negative	-0.048	-0.047	-0.067	-0.066
Kolmogorov-Smirnov Z		1.832	2.050	3.087	2.858
Asymp. Sig. (2-tailed)		0.002	0.000	0.000	0.000
Test distribution is Normal					

During Period-I, the statistical analysis indicates that the returns from both the NSE and BSE markets do not align with a normal distribution. This conclusion is based on the probability values being less than 0.05, evaluated at a 5% level of significance. As a result, the null hypothesis, which assumes normal distribution for the returns of these markets, is rejected.

Similarly, in Period-II, the data reveals that there is no significant change in the distribution pattern of market returns during the financial crisis. The results demonstrate that the returns for both markets continued to deviate from a normal distribution. Furthermore, the frequency distributions for the NSE and BSE returns during this period were also found to not conform to a normal distribution. Therefore, it can be concluded that the returns in both periods are not normally distributed.

The outcomes of the run test, a non-parametric test used to analyze the randomness of data, are summarized in the subsequent tables. Table 3 presents the run test results

for Period-I, which corresponds to the time before the financial crisis. Additionally, the table includes the values obtained for Period-II, representing the period affected by the recent financial crisis. These findings provide further insight into the behavior and patterns of market returns during the analyzed timeframes.

Table 2- Run Test

	Period-I		Period-II	
	BSE	NSE	BSE	NSE
Test Value ^a	0.00	0.00	0.00	0.00
Cases < Test Value	623	623	614	614
Cases < = Test Value	623	623	614	614
Total Cases	1246	1246	1228	1228
Number of Runs	559	567	601	601
Z	-3.684	-3.231	-0.799	-0.799
Asymp. Sig. (2-tailed)	0.000	0.001	0.424	0.424
a. Median				

The analysis of Period-I reveals that the Z values derived from the run test exceed +1.96. This indicates that the null hypothesis, which assumes randomness in the data, is rejected at a 5% level of significance for the time before the financial crisis. As a result, it is evident that the time series data for both NSE and BSE does not follow a random walk. This lack of randomness suggests that the two markets can be classified as weak-form inefficient during this period.

In contrast, the run test results for Period-II show a different trend. Here, the Z statistic values are below +1.96 at the same 5% significance level. This change suggests that the markets began to exhibit characteristics of efficiency, meaning the data now appears to follow a random walk. From these findings, it can be inferred that the financial crisis had a transformative effect on the Indian stock markets, pushing them towards greater efficiency during this period.

Another noteworthy observation is the similarity in the run test values for both markets in Period-II. This consistency implies that NSE and BSE displayed a comparable shift in their behavior during the financial crisis, regardless of their differing levels of efficiency in Period-I. This alignment highlights a uniform response to the market disruptions caused by the crisis, indicating a shared drift towards improved efficiency.

Conclusion

The performance of stock markets indicates how efficiently stock prices reflect all available market information. This efficiency is critical because it enables investors to make informed decisions about buying or selling shares. When market efficiency is high, investment strategies can be formulated with greater confidence, as stock prices accurately reflect the underlying value of securities.

However, when stock markets are inefficient, significant practical consequences can arise. One such issue is the potential alteration of expected returns on securities, as price fluctuations may exceed expectations when new information enters the market.

In an inefficient market, share prices may not accurately represent the fair value of stocks. This mispricing can lead to challenges for companies with undervalued shares, as they may face difficulties in raising capital. Over time, this can disrupt the investment framework of a country, hindering its economic growth and long-term stability.

Simultaneously, technological advancements are reshaping the development of trading software. These innovations provide traders with cutting-edge tools to leverage advanced analytics, automation, and mobility in financial markets. Custom trading software solutions and mobile trading applications are empowering traders to make well-informed decisions, streamline repetitive tasks, and maximize market opportunities.

As technology continues to evolve, the development of trading software will play a pivotal role in enhancing the efficiency, transparency, and flexibility of global financial markets. This progress not only supports individual traders but also strengthens the overall functionality and competitiveness of financial systems worldwide.

References

Lo A.W. (2021) Can Financial Economics Cure Cancer? *Atlantic Economic Journal*, 49, 3-21. (in Eng)

Cochrane Methods Report 2021. Available at: <https://methods.cochrane.org/about/annual-cochrane-methods-report/2021>. (accessed: 10.12.2024). (in Eng)

Brunnermeier M.K., James H., Landau J.-P. (2019) The Digitalization of Money, NBER Working Papers 26300, National Bureau of Economic Research, Inc. (in Eng)

Barberis S.D., Wrightb C. (2020) History of Behavioral Neurology Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology. Available at: <https://philarchive.org/archive/BARHOB>. (accessed: 10.12.2024). (in Eng)

Odean T., Ahmed J., Barber B.M. (2021) Made poorer by choice: Worker outcomes in social security vs. private retirement accounts, *Journal of Banking & Finance*, 92, 311-322. (in Eng)

Boudoukh J., Israel R., Richardson M. (2022) Biases in long-horizon predictive regressions, *Journal of Financial Economics*, 145(3), 937-969. (in Eng)

Carry L. (2024) Charting the Future: Technological Trends in Trading Software Development. Available at: <https://carrylindsay92.hashnode.dev/charting-the-future-technological-trends-in-trading-software-development>. (accessed: 10.12.2024). (in Eng)

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 1. Number 413 (2025), 460–478

<https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.908>

UDC 331.446.4
IRSTI: 06.81.65

L. Taizhanov¹, Zh. Zhetibayev¹, A. Mutaliyeva^{2*}, 2025.

¹Akhmet Yassawi University, Turkestan, Kazakhstan;

²Regional Innovation University, Shymkent, Kazakhstan.

*E-mail: Alua012@mail.ru

THE IMPACT OF ORGANIZATIONAL CULTURE ON EMPLOYEE MOTIVATION AND ITS ECONOMIC IMPLICATIONS FOR BUSINESS PERFORMANCE

Lesbek Taizhanov – PhD, Senior Lecturer at the Department of Economics, Finance and Accounting, Akhmet Yassawi University, Turkestan, Kazakhstan; lesbek.taizhanov@ayu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5067-6530>;

Zhanture Zhetibayev – PhD, Senior Lecturer at the Department of Economics, Finance and Accounting, Akhmet Yassawi University, Turkestan, Kazakhstan; zhanture.zhetibayev@ayu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9891-0309>;

Aigul Mutaliyeva – PhD, Head of the Department of Business and Management at the Regional Innovation University, Shymkent, Kazakhstan; Alua012@mail.ru, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4268-9382>.

Abstract. There are many factors that motivate employees in an enterprise. The main thing is to be able to provide these factors. Therefore, in this research, organizational culture is considered as one of the factors that affect motivation. In other words, this work aims to determine how organizational culture affects employee motivation. In this way, by connecting the two elements, the main theme of the study emerges. A review of the published literature on this research topic was conducted and although it was known during the review that many studies have been conducted related to organizations, organizational structure, motivation, organizational structure and motivation, during the screening it was observed that no studies have been conducted on the impact of employee motivation on organizational culture. The purpose of this research work prepared in this context is to determine the relationship between the organizational culture of an enterprise and the motivation levels of employees. In other words, the research work aims to determine the relationship between the organizational culture of an enterprise and the motivation levels of employees. To achieve this goal, it was necessary to collect the necessary data using effective methods and conduct statistical analysis on this

data. A survey of employees of enterprises working in the food industry was used to collect the necessary data. The SPSS 17 statistical program was used to analyze the data collected through the survey and find solutions to the research questions. In particular, cross-table analysis, frequency distribution analysis, reliability analysis, correlation analysis, regression analysis, T test and Anova analysis were performed within this program. As a result of the research, it was found that there is a positive and moderate relationship between the organizational culture and the motivation levels of employees. In addition, it was found that organizational culture affects employee motivation to a certain extent and that there are other factors that affect this situation.

Keywords: organizational culture, motivation, employee, organization, organizational structure, statistical analysis, relationship.

Л.Т. Тайжанов¹, Ж.К. Жетибаев¹, А.А.Муталиева^{2*}, 2025.

¹Ахмет Ясауи университеті, Түркістан, Қазақстан;

²Аймақтық инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан.

*E-mail: Alua012@mail.ru

ҰЙЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕР МОТИВАЦИЯСЫНА ӘСЕРІ ЖӘНЕ БИЗНЕСТІҢ НӘТИЖЕЛІЛІГІ ҮШІН ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЛДАРЫ

Тайжанов Лесбек Түзелбекович – PhD, Аға оқытушы, Ахмет Ясауи университетінің «Экономика, қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, Түркістан, Қазақстан; lesbek.taizhanov@ayu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5067-6530>;

Жетибаев Жантүре Копжасарович – PhD, Ахмет Ясауи университетінің «Экономика, қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, Түркістан, Қазақстан; zhanTURE.zhetibayev@ayu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9891-0309>;

Муталиева Айгуль Алимжановна – PhD, Аймақтық инновациялық университетінің «Бизнес және басқару» кафедрасының меңгерушісі, Шымкент, Қазақстан; Alua012@mail.ru, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4268-9382>.

Аннотация. Бір кәсіпорындағы қызметкерлерді ынталандыратын көптеген факторлар бар. Ең бастысы – осы факторларды қамтамасыз ете білу керек. Сондықтан бұл зерттеу жұмысында ұйымдық мәдениет, мотивацияға әсер ететін факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Басқаша айтқанда, бұл жұмыс ұйымдық мәдениеттің қызметкерлердің мотивациясына қалай әсер ететіндігін анықтауға бағытталады. Осылайша екі элементті байланыстыру арқылы зерттеудің негізгі тақырыбы пайда болады. Бұл зерттеу тақырыбы бойынша жарияланған әдебиеттерге шолу жасалды және шолу барысында ұйымдармен, ұйымдардың құрылымымен, мотивациямен, ұйымдастырушылық құрылымымен байланысты көптеген зерттеулер жүргізілгендігі белгілі болса да, скрининг барысында қызметкерлердің мотивациясының ұйымдық мәдениетке әсері туралы ешқандай зерттеу жүргізілмегендігі байқалды.

Осы тұрғыда дайындалған бұл зерттеу жұмысының мақсаты – кәсіпорынның ұйымдық мәдениеті мен қызметкерлердің мотивация деңгейлері арасындағы байланысты анықтау. Басқаша айтқанда зерттеу жұмысы бір кәсіпорындағы ұйымдық мәдениет пен қызметкерлердің мотивация деңгейлері арасындағы байланысты анықтауға бағытталған. Осы мақсатқа жету үшін қажетті деректерді тиімді әдістермен жинау және ол деректер бойынша статистикалық талдау жасау міндетті болып табылды. Қажетті деректерді жинау үшін тамақ өнеркәсібінде жұмыс істейтін кәсіпорын қызметкерлеріне қатысты сауалнама қолданылды. Сауалнама арқылы жиналған мәліметтерді талдау және зерттеуде қойылған сұрақтардың шешімін табу үшін SPSS 17 статистикалық бағдарламасы қолданылды. Атап айтқанда, бұл бағдарламаның ішіндегі кросс-кестелік талдау (Cross Table Analysis), жиіліктің таралуын талдау (Frequency Distribution Analysis), сенімділікті талдау (Reliability Analysis), корреляциялық талдау (Correlation Analysis), регрессиялық талдау (Regression Analysis), Т тесті (T Test) және Анова талдауы (Anova Analysis) жасалды. Зерттеу нәтижесінде ұйымдық мәдениет пен қызметкерлердің мотивация деңгейлері арасында оң және орташа дәрежеде байланыс бар екендігі анықталды. Сонымен қатар, қызметкерлердің мотивациясына белгілі бір дәрежеде ұйымдық мәдениеттің әсер ететіндігі және осы жағдайға әсер ететін басқа да факторлардың бар екендігі анықталды.

Түйін сөздер: ұйымдық мәдениет, мотивация, қызметкер, ұйым, ұйымдық құрылым, статистикалық талдау, қатынас.

Л.Т. Тайжанов¹, Ж.К. Жетибаев¹, А.А. Муталиева^{2*}, 2025.

¹Университет Ахмеда Ясави, Туркестан, Қазақстан;

²Региональный инновационный университет, Шымкент, Қазақстан.

*E-mail: Alua012@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ НА МОТИВАЦИЮ СОТРУДНИКОВ И ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ БИЗНЕСА

Тайжанов Лесбек Тузелбекович – PhD, старший преподаватель кафедры «Экономики, финансов и учета» Университета Ахмеда Ясави, Туркестан, Қазақстан, *lesbek.taizhanov@ayu.edu.kz*, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5067-6530>;

Жетибаев Жантүре Копжасарович – PhD, старший преподаватель кафедры «Экономики, финансов и учета» Университета Ахмеда Ясави, Туркестан, Қазақстан, *zhanture.zhetibayev@ayu.edu.kz*, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9891-0309>;

Муталиева Айгуль Алимжановна – PhD, заведующая кафедрой «Бизнеса и управления» Регионального инновационного университета, Шымкент, Қазақстан, *Alua012@mail.ru*, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4268-9382>.

Аннотация. Существует множество факторов, мотивирующих сотрудников компании. Самое главное — иметь возможность предоставить эти факторы. Поэтому в данном исследовании организационная культура рассматривается

как один из факторов, влияющих на мотивацию. Другими словами, данная работа направлена на определение того, как организационная культура влияет на мотивацию сотрудников. Таким образом, путем соединения двух элементов возникает основная тема исследования. Был проведен обзор опубликованной литературы по данной теме исследования, и хотя было обнаружено, что существует множество исследований, связанных с организациями, организационной структурой, мотивацией, во время скрининга было отмечено, что не было проведено ни одного исследования о влиянии мотивации сотрудников на организационную культуру. Целью данной исследовательской работы, подготовленной в этом контексте, является определение взаимосвязи между организационной культурой предприятия и уровнями мотивации сотрудников. Другими словами, исследование направлено на выявление взаимосвязи между организационной культурой и уровнем мотивации сотрудников на конкретном предприятии. Для достижения этой цели необходимо было собрать необходимые данные с использованием эффективных методов и провести статистический анализ этих данных. Для сбора необходимых данных был проведен опрос работников предприятий пищевой промышленности. Для анализа данных, собранных в ходе опроса, и поиска ответов на вопросы исследования использовалась статистическая программа SPSS 17. В частности, эта программа включает в себя перекрестный анализ таблиц (Cross Table Analysis), анализ распределения частот (Frequency Distribution Analysis), анализ надежности (Reliability Analysis), корреляционный анализ (Correlation Analysis), регрессионный анализ (Regression Analysis), Т тест (Т Test) и дисперсионный анализ (Anova Analysis) были выполнены. Исследование показало, что существует положительная и умеренная связь между организационной культурой и уровнем мотивации сотрудников. Кроме того, было установлено, что мотивация сотрудников в определенной степени зависит от организационной культуры, а также что существуют и другие факторы, влияющие на эту ситуацию.

Ключевые слова: организационная культура, мотивация, сотрудник, организация, организационная структура, статистический анализ, отношения.

Introduction. The changing and developing world situation has led to the emergence of various theories about the relationship between organizational culture and motivation. While in the pre-globalization period, it was believed that a person has only a material connection with the organization, with the increase in globalization, it has been discovered that a person has an emotional connection to the organization beyond the physical dimension, and the main focus has been on studying the emotional connection of this person to the organization (Grojean, et al., 2004). Many studies have been conducted and theories have been developed in this direction.

In the understanding of modern management, sustainable competitive advantage is called one of the main elements of strategic planning. It is directly related to the

competitiveness, efficiency and productivity of the enterprise (Sánchez-Báez et al., 2020). Therefore, in order for the enterprise to operate effectively and productively and achieve its goals, employees must also perform their work effectively and qualitatively. For this, the employee must be motivated.

A person's motivation must be provided both from within the person and from the company (externally). And the power to provide this two-way (internal and external) motivation is in the hands of managers in the company (Chen & Cuervo, 2022). By using this power, when employees are motivated with the right methods and the necessary tools, increased efficiency and productivity are ensured.

There are many factors that motivate employees in an enterprise. The main thing is to be able to provide these factors. Therefore, in this research, organizational culture is considered as one of the factors that affect motivation. In other words, this work aims to determine how organizational culture affects employee motivation. Thus, by connecting the two elements, the main topic of the study emerges.

Today, the impact of organizational culture on employees is assessed in various ways from the perspective of labor relations (Ahmady, et al., 2016; Marreiros, et al., 2023). One of them is the impact of organizational culture on employee motivation. Today, the level of relations considered in the literature on the work of enterprises and in the management of the organization is the interaction of motivation and culture. Since employees cannot be considered as subjects independent of their emotions, organizations that understand that job satisfaction is not limited to financial gains have begun to consider the phenomenon of organizational culture, which is formed and constantly evolving within their structures, as a process that can generate motivation (Aggarwal, 2024; Akiner, et al., 2024). Feelings such as appreciation, motivation, and feeling valued are also important factors, as are financial issues (Sharma & Aparicio, 2022). Therefore, in order to use the workforce effectively, it must be constantly developed and motivated. For this reason, quality processes related to employee motivation are increasingly coming to the fore. The most important of these quality processes is the improvement of the physical and non-physical environment of employees within the framework of organizational goals (Bortolotti, et al., 2024; Kim et al., 2024).

The main reason for linking motivation with organizational culture is that motivation begins with a motive that arises in human psychology, and this motive leads to behavior and action (Lin et al., 2024). Another factor that determines human behavior is culture, and any organization has its own culture (Van Den Berg & Wilderon, 2004). If we summarize these circumstances, an employee cannot be independent of the organizational culture of the enterprise in which he works. A person's perception and behavior are determined in accordance with that organizational culture. Therefore, if motivation is the result of the transformation of motive into behavior, then organizational culture also plays a role here. This research work is organized to verify and prove this idea.

In this context, a review of the published literature on the topic of the study was conducted, and although it was known during the review that many studies

were conducted related to organizations, organizational structure, motivation, organizational structure and motivation, it was observed during the screening that no study was conducted on the impact of employee motivation on organizational culture.

In this regard, in many countries, scientific research on the concepts of organizational culture and motivation has been conducted and is still being conducted. However, this does not apply to Kazakhstan. There are very few local scientific studies on the concept of motivation, they are only trying to learn and study it from foreign sources. The concept of organizational culture is very new and is just beginning to be learned.

Motivation, although it appeared conceptually in the 1950s, has also been developed to explain human behavior and the factors influencing these behaviors with changes in organizational structures. Early studies on motivational theories focused on the physiological needs of employees, but rapid changes in environmental conditions have shown that this is not enough (Chen & Cuervo, 2022; Ghaleb, 2024). As a result of experiments and studies conducted by subsequent researchers, it was found that a person is a psychological being. In addition, many studies in recent years have shown that there is a strong connection and relationship between organizational culture and motivation (Lin et al., 2024). Therefore, studying employee behavior and motivating them to meet their needs is one of the most important issues facing modern organizations.

The concept of organizational culture entered the American academic literature in 1979 with Pettigrew's article "On the Study of Organizational Culture", published in the journal "Quarterly Administrative Science". However, before that, the concept of organizational culture was included in the book "Institutional Culture" written by Silverzweig and Allen in Europe in 1976 (Muller, 2004; Wziątek-Staško, et al., 2020). Therefore, it can be said that the concept of organizational culture was studied for the first time in these works. In this regard, Suellen and Coote called organizational culture "a set of values that help employees understand what actions can and cannot be taken" (Suellen & Coote, 2014). Therefore, organizational culture can be compared to unwritten rules and customs for employees.

In this context, this research work also determines which variables are most relevant to the factors that make people adapt to the organization, how job satisfaction is achieved, and which motivation concept is used in practice. Therefore, the purpose of the study is to determine the relationship between the organizational culture of the enterprise and the motivation levels of employees. In other words, the research work aims to determine the relationship between the organizational culture of an enterprise and the motivation levels of employees. To achieve this goal, it was necessary to collect the necessary data using effective methods and conduct statistical analysis on this data.

A survey was used to collect the necessary data for employees working in the food industry. The survey consists of measures designed to measure the motivation level of employees and determine the organizational culture of the enterprise. In addition,

questions about the demographic characteristics of employees were included in the survey as indirect factors. To measure the motivation levels of employees, the nine-dimensional scale of motivation developed by Dibiya was used, based on the motivator and hygiene factors of Herzberg's Two-Factor Theory. To determine the organizational culture of the enterprise where the surveyed employees work, a questionnaire designed to measure the socialization and cooperation dimensions of organizational culture, developed by Goffey and Jones, was used. The SPSS 22 statistical program was used to analyze the data collected through the survey and find solutions to the research questions. In particular, cross-tabulation analysis, frequency distribution analysis, reliability analysis, correlation analysis, regression analysis, t-test and anova analysis were performed within this program.

The study revealed that there is a positive and moderate relationship between organizational culture and employee motivation levels. In addition, it was found that organizational culture affects employee motivation to a certain extent and that there are other factors that affect this situation.

Materials and Methods

The study is descriptive in nature and a face-to-face survey method was used. In this regard, the research model is schematically illustrated in Figure 1, based on variables, i.e. factors, that may influence organizational culture, employee motivation, and the relationship, i.e., communication, between the two.

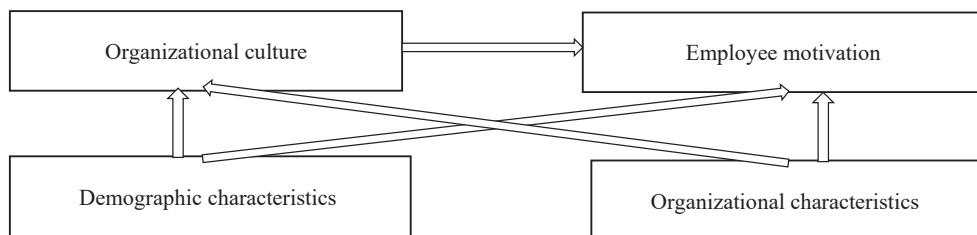

Figure 1. Research model

In this context, this research work also identifies what variables are most relevant to the factors that make people adapt to the organization, how job satisfaction is achieved, and which motivation concept is used in practice. Therefore, the purpose of the study is to determine the relationship between the organizational culture of the enterprise and the motivation levels of employees. To achieve this goal, it was necessary to obtain the necessary data and conduct statistical analysis of the data.

The variables in the model created during the research are as follows. They are:

- Variables related to demographic and organizational characteristics:
 - Gender,
 - Education level,
 - Age,
 - Marital status,

- Work experience,
- Department,
- Income.
- Variables related to the level of motivation:
 - Work Content: variables that measure employees' feelings about the type of work.
 - Salary (Payment): variables to measure employees' satisfaction with their salaries.
 - Promotion opportunities offered by the organization to employees.
 - Recognition: feedback on employees' achievements and work.
 - Working Conditions: the opportunity to join the internal community in the organization and build relationships with them.
 - Benefits: benefits offered by the organization to employees regarding retirement, leave and health.
 - Personality: employees' feelings about their work.
 - Leadership and Supervision: the degree of satisfaction of employees with their managers.
 - General: the satisfaction of employees with the entire organization and their consideration of alternatives.
- Variables related to the types of organizational culture:
 - Variables to measure the level of cooperation of the organizational culture.
 - Variables to measure the level of socialization of the organizational culture.

To obtain the necessary data, a questionnaire was used for employees of an enterprise working in the food industry. Before conducting the survey, a pilot study was conducted with a group of 10 people of different levels in order to determine whether the questions in the survey were understood or not. The survey was supplemented with feedback from group members. The survey consisted of measures designed to measure the level of motivation of employees and determine the organizational culture of the enterprise. In addition, questions about the demographic characteristics of employees were included in the survey as indirect factors. To measure the motivational levels of employees, a nine-dimensional scale of motivation developed by Dibia, based on the motivators and hygiene factors of Herzberg's Two-Factor Theory, was used. To determine the organizational culture of the enterprise where the surveyed employees work, a scale of questions aimed at measuring the socialization and cooperation dimensions of organizational culture developed by Goffey and Jones was used. Therefore, the data for this study were collected in 2024 at enterprise Turan through face-to-face interviews. The SPSS 22 statistical program was used to analyze the data collected through the survey and find answers to the research questions.

The main hypothesis of the study was formulated in accordance with the research objectives:

H_0 = There is no positive relationship between the organizational culture of enterprise Turan and the motivation levels of its employees.

H_1 = There is a positive relationship between the organizational culture of enterprise Turan and the motivation levels of its employees.

Before testing the hypotheses of the study, reliability was measured using the Alpha coefficient (Cronbach's Alpha). Frequency distributions were used in the conclusions regarding demographic variables. As a result, frequency distributions and mean values of demographic characteristics of people participating in the survey were examined. Correlation analyses were used in the study to determine the severity of the relationship between variables.

The main population of the study, due to time saving and accessibility, consists of employees working in enterprise Turan, a local enterprise in Turkestan with a workforce of 565 in 2024. Here, in cases where it is impossible to determine the sampling frame, that is, a list that includes all people targeted for the study and / or resources are limited, it is necessary to work with non-random sampling (Van Den Berg & Wilderon, 2004). Therefore, due to the large size of the main population, limited time and costs, the "convenience sampling" method was chosen from among the non-random sampling methods.

In summary, the selected population of the study was conducted using simple random sampling. Data were collected through questionnaires. Our research was conducted at enterprise Turan, which provides 83% of the consumption of bread, pies, flour products and confectionery in Turkestan. In order to measure the level of motivation of employees at enterprise Turan and their attitude to organizational culture and to determine the relationship between these two variables, questions were asked to employees through a questionnaire. A total of 450 service questionnaires were distributed, and 359 valid questionnaires were collected from the 419 returned questionnaires, after excluding invalid and incomplete responses.

Results and Discussion

In this part of the study, we tried to measure the minimum, maximum and average values of the motivation level of the subjects who participated in the survey. In addition, the level of motivation was also determined based on the level of motivation. The average scores of the subjects' answers to the motivational questions were also measured and the standard deviation was calculated. As a continuation of this part of the study, the motivation levels determined is displayed using a contrastive table analysis depending on the demographic characteristics of the subjects participating in the survey.

To measure the motivation level of the employees of enterprise Turan, a total score was calculated for each subject based on the scores of the answers to the 36 questions. Accordingly, the minimum score that each subject could answer to the 36 questions was 36, and the maximum score was 180. Here, due to the quality of the question scale, values close to 36 indicate low motivation, and values close to 180 indicate high motivation. Therefore, it was assumed that the scores of 359 subjects would be distributed at equally spaced heights. Therefore, when measuring the minimum, maximum, and average values of the motivation level of employees of enterprise Turan who participated in the survey, the scores of 359 respondents were distributed equally in the same interval (see Table 1).

Table 1. Motivation height and frequency in relation to motivational level

Motivational level	Motivational height	The meaning of motivational height	Frequency	Share (%)
36-64	1	Very low	0	0,0
65-93	2	Low	37	10,3
94-122	3	Average	178	49,6
123-151	4	High	139	38,7
152-180	5	Very high	5	1,4
All of them			359	100,0

If we analyze Table 1, since the motivation level of 178 employees, which constitutes 49.6% of the participants and at the same time constitutes the highest percentage, is 94-122, the motivation of these employees seems to be “average”. 139 employees, that is, 38.7% of the subjects, constitute more than a third of all participants, and the motivation of these employees can be called “high”. This is because the motivation level is in the range of 123-151. There are 5 people with a very high level of motivation, they have a motivation level of 152-180, and these people constitute only 1.3%, which is a very small number. The number of low-motivated employees was 37 with a motivation level of 65-93, and this number constitutes 10.3% of the subjects. There were no very low-motivated people among the subjects. In this regard, if we analyze the data related to the level and height of motivation identified in Table 2 and its frequency, we obtain the descriptive statistics related to the level of motivation shown in the table below (see Table 2).

Table 2. Descriptive statistics regarding motivation level

	Number of participants	Minimum level	Maximum level	Average	Standard deviation	The variance
Motivational level	359	68	165	117,2674	17,94563	322,046

As can be seen from Table 2, the minimum level of motivation of the employees who participated in the survey was 68, and the maximum level was 165. The distance between the maximum and minimum levels was 97. The average level of motivation of all participants was 117.2674, and the standard deviation was calculated as 17.94563.

Tabular analysis of motivation levels in this part of the study in relation to some demographic variables (gender, education) is shown below (see Table 3). However, in order to make the distribution of the cross table clearer, the calculated level of motivation was used for the analysis.

Table 3. Cross table distribution of motivational height by gender

		Motivational height				Total
		Low 65-93	Medium 94-122	High 123-151	Very high 152-180	
Gender	Male	10	75	60	3	148
	Female	27	103	79	2	211
All of them		37	178	139	5	359

As can be seen from Table 3, since there are more female workers than male workers in enterprise Turan, there are more women than men among the subjects. Despite this situation, it seems that 103 employees (48.8% of female subjects) and 75 employees (50.7% of male subjects) have average motivation. Another similar situation is that 79 employees (37.4% of female subjects) and 60 employees (40.5% of male subjects) have high motivation. This situation indicates that the motivation levels of men and women are similar. T-test analysis was used to statistically test these results (see Table 4).

Table 4. T-test results regarding gender differences in motivational levels

		Levene's Test for Equality of Variances						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Motivational level	Equal variances assumed	,639	,425	1,487	357	,138	2,85590	1,92088
	Equal variances not assumed			1,502	327,735	,134	2,85590	1,90103

According to the table above, the Sig. (2-tailed) value is higher than 0.05, so the hypothesis H_0 is accepted and the hypothesis H_1 is rejected. As a result, there is no difference between the motivation levels of male and female employees who participated in the survey.

The results of the one-way ANOVA test to test whether there is a difference in the average motivation level between the education levels of the subjects and the results of the one-way ANOVA test to determine the education level of the subjects are shown in Table 5. The reason for adding the “other” option used in the survey responses to determine the education level of the subjects is that there are workers in our country who have graduated from high school and attend short-term vocational courses or secondary specialized school programs without studying at a higher educational institution. Therefore, among the respondents, those who marked “other” to the question about “Education level” are employees who have attended individual vocational training courses.

Table 5. Cross table distribution of motivational height by education

		Motivational height				Total
		Low 65-93	Medium 94-122	High 123-151	Very high 152-180	
Education	Elementary School	3	0	0	0	3
	High School	11	37	18	0	66
	Professional	9	64	66	3	142
	College	0	2	3	0	5
	Higher	14	66	47	0	127
	Postgraduate	0	6	3	0	9
	Other	0	3	2	2	7
All of them		37	178	139	5	359

As shown in Table 5, 100.0% of primary school graduates have low motivation, 56.1% of secondary school graduates have medium motivation, and 45.1% of vocational school graduates have medium motivation and 46.5% have low motivation. The number of participants who graduated from colleges is 5, and 60% of these people have high motivation, and the remaining 40% have medium motivation. Among the employees of enterprise Turan who participated in the survey, 66 out of 127 university graduates have medium motivation, and this number is 52% of university graduates. Also, as shown in the table, the number of employees with very high motivation is 5, and 60% of them are school graduates, and the remaining 40% are employees who have attended individual vocational training courses (other).

To statistically test whether there was a difference in the average levels of motivation between the educational levels of employees, a one-way Anova test was used, and to determine the reliability of the results of this one-way Anova test, Descriptives and Test of Homogeneity of Variances methods were performed (see Table 6).

Table 6. Analysis of the mean and standard deviation of motivation levels by education

	Sample size	Average	Standard deviation	Standard error	Minimum level	Maximum level
Elementary School	3	83.6667	6.65833	3.84419	76.00	88.00
High School	66	111.6364	17.97317	2.21234	68.00	149.00
Professional	142	121.5986	17.78000	1.49206	76.00	165.00
College	5	126.4000	11.63185	5.20192	111.00	142.00
Higher	127	115.2756	16.75911	1.48713	78.00	149.00
Postgraduate	9	116.3333	13.37909	4.45970	97.00	135.00
Other	7	127.7143	20.13880	7.61175	94.00	152.00
All of them	359	117.2674	17.94563	.94713	68.00	165.00

Table 6 shows the average motivation level, standard deviation, maximum and minimum values of the selected group according to the level of education. It can also be seen that a total of 359 subjects were included.

Table 7. Testing the homogeneity of the average variance of motivation level by education

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
1,011	6	352	5,418

Table 7 shows the “Sig.” value (0.418) shown in Table 7 is greater than 0.05, the variances can be called homogeneous. Thus, since the main assumption of the analysis of variance has been established, the results obtained from the analysis of variance can be said to be reliable. The results of the Anova test according to the determined data were as follows.

Table 8. Analysis of variance of motivation level by education

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	9836,287	6	1639,381	5,472	,000
Within Groups	105456,042	352	299,591		
Total	115292,329	358			

The Anova test in Table 8 tests whether there is a difference in the motivation levels of the employees participating in the study depending on their educational levels. Since the “Sig.” value (0.000) is less than 0.05, the H_0 hypothesis is not accepted. Therefore, there is a difference in the motivation levels according to the level of education and the level of education has a strong impact on the way employees are motivated, therefore, it can be said that the importance of hiring educated, that is, highly educated personnel is reflected in this result.

Then, using the results obtained by the research method, we determined the organizational culture of enterprise Turan. As mentioned earlier, the type of organizational culture is determined according to the dimensions of socialization and cooperation according to the Double S model. The sample group participating in the study answered 23 questions, of which 11 were related to the cooperation dimension, 11 to the socialization dimension, and 1 to the general one. Thus, the total score of the answers received from the respondents revealed the dimensions of cooperation and socialization. For example, the highest score that can be obtained from 12 questions regarding the cooperation dimension is 60, and the lowest is 12. However, in order to understand whether the cooperation dimension is higher or lower than this score, the average cut-off score was determined as 36 and 37. In other words, if the score value is higher than 36, the dimension is determined as high, or if it is lower than 37, the dimension is determined as low. This was true for both dimensions. The emergence of organizational culture according to the dimensions of cooperation and socialization can be shown as follows (see Table 9).

Table 9. Types of organizational culture according to the dimensions of cooperation and socialization

Cooperation scale	Socialization scale	Type of organizational culture
Low	Low	Segmented
Low	High	Network
High	Low	Commercial
High	High	Social

The frequency distribution of organizational culture types, derived from the evaluation values given to questions related to organizational culture types by the 359 participants who made up the sample group in the study, was determined as follows (see Table 10).

Table 10. Frequency distribution of types of organizational culture

Type of organizational culture	Frequency	Share (%)	Liquidity share (%)	Cumulative share (%)
Segmented	34	9,5	9,5	9,5
Network	27	7,5	7,5	17,0
Commercial	24	6,7	6,7	23,7
Social	274	76,3	76,3	100,0
Total	359	100,0	100,0	

As can be seen from Table 10, based on the evaluation of the responses of 274 participants, which constitutes 76.3% of the sample group, the type of organizational culture of enterprise Turan was determined as “Social”. In determining the type of organizational culture of enterprise Turan as “Social”, it is important to study the differences between the independent variables, which are the socio-demographic and institutional characteristics of the selected sample group. In this regard, the first cross-tabular analysis was conducted on how the organizational culture in the enterprise varies depending on the gender of employees. After that, the independent variable T-test analysis was performed (see Table 11).

Table 11. Cross table analysis of the distribution of organizational culture types by gender

		Type of organizational culture				Total
		Segmented	Commercial	Network	Social	
Gender	Male	14	9	8	117	148
		9.5%	6.1%	5.4%	79.1%	100.0%
	Female	20	18	16	157	211
		9.5%	8.5%	7.6%	74.4%	100.0%
All of them		34	27	24	274	359
		9.5%	7.5%	6.7%	76.3%	100.0%

As can be seen from Table 11, there are significantly more women than men among the employees who make up the sample group. Despite this, the proportion of participants who indicated the “Social” organizational culture type in the table is very similar for men and women. For example, 79.1% of 148 male employees and 74.4% of 211 female employees have the “Social” organizational culture type. Therefore, it is clear that the “Social” organizational culture type is more pronounced in enterprise Turan, both among men and among women. Now, differential tests were used to statistically prove the above cases. For this study, the independent variable T-test was used. This is because the independent variable (gender) of our sample group is only 2 (see Table 12).

Table 12. Independent Sample T-Test Regarding Gender Variation in Organizational Culture

		t-test for Equality of Means				
		t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Type of organizational culture	Equal variances assumed	.675	357	.500	.07135	.10575
	Equal variances not assumed	.678	321.468	.498	.07135	.10528

Since the value of “Sig.” (0.500) shown in Table 12 is greater than 0.05, the hypothesis H_0 is accepted. Therefore, it can be said that the organizational culture in enterprise Turan does not change with respect to male and female employees.

At the end of the research, the relationship between the level of motivation and organizational culture of employees at enterprise Turan, which formed the sample group of the study, was examined. This analysis is the main goal of our study. The object of our study is enterprise Turan, which has a “Social” organizational culture, and 49.6% of employees at enterprise Turan have medium motivation and 38.7% have high motivation. In this regard, in order to determine the relationship between the type of organizational culture and the motivation levels of employees at enterprise Turan, the results of the analysis of organizational culture and motivation levels were combined and a new contrastive tabular analysis was conducted (see Table 13).

Table 13. Cross table analysis of the distribution of motivation levels according to organizational culture type

		Height (level) of motivation				Total
		Low 65-93	Average 94-122	High 123-151	Very high 152-180	
Type of organizational culture	Segmented	14	20	0	0	34
		41,2 %	58,8 %	0,0 %	0,0 %	100,0 %
		37,8 %	11,2 %	0,0 %	0,0 %	9,5 %
	Commercial	4	20	3	0	27
		14,8 %	74,1 %	11,1 %	0,0 %	100,0 %
		10,8 %	11,2 %	2,2 %	0,0 %	7,5 %
	Network	4	15	5	0	24
		16,7 %	62,5 %	20,8 %	0,0 %	100,0 %
		10,8 %	8,4 %	3,6 %	0,0 %	6,7 %
	Social	15	123	131	5	274
		5,5 %	44,9 %	47,8 %	1,8 %	100,0 %
		40,5 %	69,1 %	94,2 %	100,0 %	76,3 %
All of them	37	178	139	5	359	
	10,3 %	49,6 %	38,7 %	1,4 %	100,0 %	
	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	

As can be seen from the contrast table analysis in Table 13, while 100.0% of highly motivated employees perceive organizational culture as “Social”, 94.2% of highly motivated employees perceive organizational culture as “Social”. In addition,

subjects with a “Segmented” organizational culture consist only of low and medium-level motivated employees. Thus, according to the results of contrast table analysis, it was observed that as the dimensions of cooperation and socialization increase, the level of motivation also increases. According to the Double S model developed by Goffee and Jones, the organizational culture of the enterprise is determined by the dimensions of “cooperation” and “socialization” among employees. Since these variables have a normal distribution, we tried to determine the relationship between the dimension of cooperation and the level of motivation of employees, as well as the dimension of socialization and the level of motivation of employees, through correlation analysis. Here, the relationship between two continuous variables was examined using the Pearson correlation coefficient method (see Table 14).

Table 14. Correlation analysis between the dimension of cooperation and the level of motivation

		Cooperation	Motivational level
Cooperation	Pearson Correlation	1	.596**
	Sig. (2-tailed)		.000
Motivational level	Pearson Correlation	.596**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

As shown in the correlation table, the Pearson correlation coefficient between the two variables was 0.596. This result indicates that there is a moderate positive correlation between the Collaboration dimension and the level of motivation. It also indicates that this relationship is significant at the 99.0% confidence level (see Table 15).

Table 15. Correlation analysis between socialization dimension and motivation level

		Socialization	Motivational level
Socialization	Pearson Correlation	1	.473**
	Sig. (2-tailed)		.000
Motivational level	Pearson Correlation	.473**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

As shown in the correlation table, the Pearson correlation coefficient between the two variables was 0.473. This result indicates that there is a moderate positive correlation between the Socialization dimension and the level of motivation. In addition, this relationship is significant at the 99.0% confidence level. Thus, it was determined that there is a positive and significant correlation between the level of motivation of the employees of enterprise Turan, which constitutes the sample group of the research work, and the dimensions of Cooperation and Socialization. However, the dimension of Cooperation seems to have a stronger relationship with the level of motivation than the dimension of Socialization. In this case, it can be said that the main hypothesis of the study was also tested. That is, since it was verified that

there is a positive correlation between the level of motivation and the dimensions of organizational culture, hypothesis H₁ is accepted.

Conclusion

From an economic perspective, this study highlights the crucial role of organizational culture in motivating employees, which is central to the productivity and success of businesses in today's competitive and fast-paced global economy. The research sheds light on how a company's culture—shaped by its values, norms, and social dynamics—directly influences employee motivation and, in turn, organizational performance. The findings underscore that motivation is not just about external rewards such as salary but is also deeply tied to an organization's culture, including how employees feel valued, appreciated, and connected to the company's goals.

As businesses operate in a world marked by globalization, maintaining a sustainable competitive advantage is more challenging than ever. To stay competitive, organizations must maximize the potential of their employees. This study reveals that employees are not just driven by the financial benefits they receive but also by the emotional connection they have with their organization's culture. When employees feel that they are part of a supportive and collaborative environment, their motivation increases, leading to better performance and higher productivity. From an economic standpoint, this is important because motivated employees contribute to more efficient work processes, fewer errors, lower turnover rates, and higher levels of innovation—all factors that enhance a company's bottom line.

Moreover, this research confirms that organizational culture is a key factor that can drive employee engagement. In businesses that foster a positive culture, employees are more likely to feel motivated, which results in greater job satisfaction and a stronger commitment to organizational goals. The economic implications of these findings are profound: a motivated workforce translates into higher operational efficiency and can even be a source of competitive advantage. By creating a culture that supports both intrinsic and extrinsic motivation, companies can boost their overall performance, reduce costs associated with turnover, and increase the long-term sustainability of their workforce.

The study also illustrates the significant role of management in shaping both organizational culture and motivation. Managers, as economic decision-makers, have the power to implement practices that enhance employee satisfaction, whether through improving working conditions, offering career development opportunities, or ensuring fair recognition of employees' efforts. These practices are not just about making employees feel good—they are strategic moves that can lead to improved productivity, better quality of work, and increased organizational efficiency. In economic terms, investing in the development of a motivating culture can be seen as a form of capital investment in human resources that yields long-term returns.

The research methodology, including the use of surveys and statistical analyses, strengthens the credibility of these findings. By using established frameworks such as Herzberg's Two-Factor Theory and Goffey and Jones' cultural scales, the study

provides a clear picture of how organizational culture and employee motivation are interrelated. This approach not only offers valuable insights into the specific case of enterprise Turan but also contributes to the broader understanding of how organizational culture affects employee motivation across industries.

The findings are especially relevant in the context of Kazakhstan, where the concept of organizational culture is still emerging. This research serves as a foundation for further studies in the region, encouraging local businesses to explore the role of culture in motivating their workforce. Given that motivation and organizational culture are relatively new fields of study in Kazakhstan, the research is timely and important, offering both theoretical and practical contributions to the field.

In conclusion, this study highlights that organizational culture is more than just a backdrop to business operations—it is an essential driver of employee motivation and, ultimately, organizational success. By focusing on fostering a culture that values and motivates employees, businesses can achieve higher productivity, lower turnover, and increased competitiveness. This research emphasizes that in the modern economy, the most successful businesses are those that understand the deep connection between their culture and the motivation of their employees. Investing in both is not just good for the workforce; it's a strategic move that benefits the entire organization's economic health.

References

- Akiner, M.E., Akiner, I., Yitmen, I. (2024). Predicting the critical organizational behavior and culture of the Turkish construction industry's occupational groups for determining the success of the construction business. *Heliyon*, Volume 10, Issue 12, e33197, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e33197>. (in English)
- Aggarwal, S. (2024). Impact of dimensions of organisational culture on employee satisfaction and performance level in select organisations. *IIMB Management Review*, Volume 36, Issue 3, Pages 230-238, <https://doi.org/10.1016/j.iimb.2024.07.001>. (in English)
- Ahmady, G.A., Nikooravesh, A., Mehrpour, M. (2016). Effect of Organizational Culture on knowledge Management Based on Denison Model. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 230, Pages 387-395, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.09.049>. (in English)
- Bortolotti, T., Boscari, S., Xiao, Ch.Y. (2024). Leveraging organizational culture to create competitive value from environmental practices. *International Journal of Production Economics*, Volume 272, 109252, <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2024.109252>. (in English)
- Chen, S., Cuervo, J.C. (2022). The influence of transformational leadership on work engagement in the context of learning organization mediated by employees' motivation. *The Learning Organization*, Volume 29, Issue 5, Pages 567-585, <https://doi.org/10.1108/TLO-01-2022-0011>. (in English)
- Ghaleb, B.D.S. (2024). The importance of organizational culture for business success. *Jurnal Riset Multidisiplin dan Inovasi Teknologi*, 2(03), 727-735. <https://doi.org/10.59653/jimat.v2i03.1098>. (in English)
- Grojean, M.W., Resick, C.J., Dickson, M.W., Smith, D.B. (2004). Leaders, Values, and Organizational Climate: Examining Leadership Strategies for Establishing an Organizational Climate Regarding Ethics. *Journal of Business Ethics*, 55 (3), 226. (in English)
- Kim, M.H., Choi, W., Lee, W.J., Jung, J.W. (2024). A study of the factors and correlations influencing the safety level, job stress and job satisfaction of workers in small business in Korea. *Heliyon*, Volume 10, Issue 21, e40023, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e40023>. (in English)
- Lin, M., Liu, Q., Li, Z. (2024). Perceived superior trust and organizational commitment among public employees: The mediating role of burnout and the moderating role of public service motivation.

Heliyon, Volume 10, Issue 3, e24997, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e24997>. (in English)

Marreiros, S.I., Romana, F.A., Lopes, A.A. (2023). The Impact of Organizational Culture in the Public Management Leadership Style. *American Journal of Industrial and Business Management*, 13 (5), 312-327. <https://doi.org/10.4236/ajibm.2023.135020>. (in English)

Muller, R. (2004). Time, Narrative and Organizational Culture: A Corporate Perspective. *Journal of Critical Postmodern Organization Science*, 3 (1), 5. (in English)

Sánchez-Báez, E.A., Fernández-Serrano, J., Romero, I. (2020). Organizational culture and innovation in small businesses in Paraguay. *Regional Science Policy & Practice*, Volume 12, Issue 2, Pages 233-247, <https://doi.org/10.1111/rsp3.12203>. (in English)

Sharma, Sh., Aparicio, E. (2022). Organizational and team culture as antecedents of protection motivation among IT employees. *Computers & Security*, Volume 120, 102774, <https://doi.org/10.1016/j.cose.2022.102774>. (in English)

Suellen, J.H., Coote, L.V. (2014). Organizational culture, innovation, and performance: A test of Schein's model. *Journal of Business Research*, Volume 67, Issue 8, Pages 1609-1621, <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.09.007>. (in English)

Van Den Berg, P.T., Wilderon, C.P.M. (2004). Defining, Measuring, and Comparing Organizational Cultures. *Applied Psychology: An International Review*, 53 (4), 571. (in English)

Wziątek-Staśko, A., Stańczyk, I., Stuss, M.M. (2020). Organisational culture as a stress determinant in SME sector organisations. *European Journal of International Management*, 14, 955-975. <https://doi.org/10.1504/EJIM.2020.110586>. (in English)

CONTENTS
PEDAGOGY

P. Abdurazova, A. Ussenbay, M. Aldanazarova ADVANCING INCLUSIVE EDUCATION: THE IMPACT AND POTENTIAL OF VIRTUAL LABORATORY SIMULATIONS FOR STUDENTS WITH DISABILITIES IN CHEMISTRY.....	5
A.M. Abdykhalykova, A.K. Serdalina, G. Baigunissova EFFECTIVENESS OF WEB 2.0 TESTING PROGRAMS IN TEACHING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	23
Zh.S. Assanova, Sh.M. Maigeldiyeva, Zh. Saparkyzy POSSIBILITIES OF USING SMART TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS.....	39
A.E. Bitemirova, Sh.Zh. Mutalieva, K.Z. Kerimbaeva STUDYING THE IMPORTANCE AND FEATURES OF USING VR IN CHEMISTRY LESSONS AT UNIVERSITIES.....	55
Y. Gelişli, A. Kuralbayea, L. Kazykhankyzy EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN UNDERGRADUATE STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS THEIR LECTURERS AND ACADEMIC SELF-CONFIDENCE.....	68
M.B. Dzhanaev, K.A. Baigutov THEORETICAL PROBLEMS OF ETHNOAESTHETICS IN ART EDUCATION.....	79
A. Duisembekova, A. Soltabayeva, A. Zhuravel, D. Kanayeva INTEGRATION OF AN AGAR ART TO A RESEARCH-ORIENTED MICROBIOLOGY LABORATORY SYLLABUS.....	96
M.M. Duisenova, A.N. Zhorabekova, T.A. Ainabekova GAMIFICATION STRATEGIES IN PRIMARY SCHOOL ENGLISH CLASSES: ENHANCING MOTIVATION AND LANGUAGE ACQUISITION THROUGH DIGITAL GAMES.....	112
D. Erdembekova, A. Issakyzy, B.K. Ospanova THE INFLUENCE OF REGGIO PEDAGOGY ON THE DEVELOPMENT AND EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN.....	129
G.S. Yersultanova, R.K. Toleubekova, M.P. Asylbekova FEATURES OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL FUNCTIONS OF THE FUTURE SOCIAL PEDAGOGUE IN THE COURSE OF SCIENTIFIC AND PRACTICAL TRAINING.....	148

N. Zhienbayeva, K. Zhumabay, A. Karabayeva EFFECTIVE WAYS TO TEACH STUDENTS TO WRITE ESSAYS IN THE FORMATION OF READING AND WRITING LITERACY.....	170
A.K. Kaldarova, M.A. Vasquez, T.A. Kulgildinova IMPROVING ORAL PROFICIENCY IN STUDENTS THROUGH CASE STUDY-BASED PEDAGOGICAL APPROACHES.....	184
B.S. Kapalbek, A.E. Kalenbekova POSITIONS OF AKYMET BAITURSYNOV IN RELATION TO PRIMARY SCHOOL.....	196
M.B. Kengessova, L. Demchenko METAPHOR IN THE ASPECT OF SPEECH DEVELOPMENT OF SCHOOLCHILDREN IN GRADES 5-8.....	207
Y.A. Kumarev, N.V. Mirza, Y. Gelişli INSTAGRAM AS A TOOL FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING AMONG STUDENTS IN ENGLISH LESSONS.....	221
G. Makharova ENHANCING THE LINGUODIDACTIC POTENCIAL OF PRE-SERVICE PRIMARY SCHOOL TEACHERS THROUGH THE USE OF DIGITAL TOOLS.....	235
A.Zh. Murzalinova, N.I. Pustovalova, N.T. Ualiyeva THE PRACTICE OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE INTEGRATION WITH CONTINUOUS PROFESSIONAL PROGRESS OF THE STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS.....	255
S.K. Mussina, S.K. Mukanova, M.A. Serebryanikova TEACHING FOREIGN LANGUAGE IN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AT UNIVERSITY.....	271
A. Tuzdybayeva1*, U. Kyakbayeva 1, Ayşe Dilek Öğretir Özçelik THE PROBLEM OF DEVELOPING CRITICAL THINKING SKILLS IN PRESCHOOLERS.....	284
N.Kh. Shadieva EFFECTIVE METHODS OF ONLINE TEACHING KAZAKH LANGUAGE.....	297

ECONOMICS

Zh.M. Abuova, A.K. Akpanov, S.S. Abdildin THE IMPACT OF FINANCIAL SUPPORT FOR ENTREPRENEURSHIP ON THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN KAZAKHSTAN.....	312
Zh. Assylbekova, T. Apendiyev, Z. Aktamberdieva RENEWAL AND REVIVAL OF NATIONAL INDUSTRIAL PERSONNEL OF KAZAKHSTAN (1991-2009).....	324
K.T. Auyezova, A.A. Shametova, A.K. Yelemesov SMALL BUSINESS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL ECONOMY (USING THE EXAMPLE OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION OF KAZAKHSTAN).....	344
A.K. Bakenova, Dmitry V. Bakhteev IMPROVING MECHANISMS OF MANAGERIAL DECISION-MAKING USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES.....	363
A.M. Yessirkepova, D.M. Makhmud, R.N. Serikova STUDY OF NATURAL RESOURCES UTILIZATION IN AGRO- INDUSTRIAL COMPLEX WITHIN THE FRAMEWORK OF CHANGING CLIMATIC CONDITIONS.....	380
N.N. Zhanakova, A.T. Кабиева, A.T. Karipova REAL INCOMES OF THE POPULATION: CURRENT TRENDS AND CAUSES OF INEQUALITY.....	401
A.T. Kokenova, J.S. Kazanbayeva, A.K. Kupesheva RESEARCH OF THE DYNAMICS OF THE LIVESTOCK INDUSTRY DEVELOPMENT.....	414
N. Mazhitova, M. Umirzakova, A. Abdimomynova INTELLECTUAL CAPITAL AS A DRIVER OF ECONOMIC GROWTH.....	436
L.M. Sembiyeva, A.A. Sharipbay, A.S. Turginbayeva NEW TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL ANALYTICS OF AN EXCHANGE TRADER.....	449
L. Taizhanov, Zh. Zhetibayev, A. Mutaliyeva THE IMPACT OF ORGANIZATIONAL CULTURE ON EMPLOYEE MOTIVATION AND ITS ECONOMIC IMPLICATIONS FOR BUSINESS PERFORMANCE.....	460

МАЗМҰНЫ

ПЕДАГОГИКА

П.А. Абдуразова, А.Ү. Үсенбай, М.Ш. Алданазарова
ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ІЛГЕРІЛЕТУ: МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ
ОҚУШЫЛАРҒА АРНАЛҒАН ВИРТУАЛДЫ ХИМИЯ ЗЕРТХАНАСЫНЫҢ
СИМУЛЯЦИЯСЫНЫҢ ӘСЕРІ МЕН ӘЛЕУЕТІ.....5

А.М. Абдыхалыкова, А.К. Сердалина, Г. Байгунисова
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА
WEB 2.0 ТЕСТІЛЕУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....23

Ж.С. Асанова, Ш.М. Майгельдиева, Ж. Сапарқызы
БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫ ДАЙЫНДАУДА СМАРТ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....39

А.Е. Битемирова, Ш.Ж. Мүталиева, К.З. Керимбаева
ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНДА ХИМИЯ САБАҒЫНДА VR-ДЫ
ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫН ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН
ЗЕРТТЕУ.....55

Ю. Гелишли, А. Күралбаева, Л. Қазыханқызы
БАКАЛАВРИАТ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ӨЗ ОҚЫТУШЫЛАРЫНА ДЕГЕН
КӨЗҚАРАСТАРЫ МЕН ӨЗІНЕ ДЕГЕН АКАДЕМИЯЛЫҚ СЕНІМДІЛІК
АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТЫ ЗЕРТТЕУ.....68

М.Б. Джанаев, К.А. Байгутов
КӨРКЕМ БІЛІМДЕГІ ЭТНОЭСТЕТИКАНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ.....79

А.Ж. Дүйсембекова, А.Д. Солтабаева, А. Журавель, Д.А. Канаева
АГАР АРТ-ТЫ МИКРОБИОЛОГИЯНЫ ЗЕРТТЕУГЕ БАҒЫТТАЛҒАН
ЗЕРТХАНАЛЫҚ СИЛЛАБУСҚА ЕНГІЗУ.....96

М.М. Дуйсенова, А.Н. Жорабекова, Т.А. Айнабекова
БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРҒА АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА
ГЕЙМИФИКАЦИЯ СТРАТЕГИЯЛАРЫ: ЦИФРЛЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ
МОТИВАЦИЯ МЕН ТІЛДІ МЕНГЕРУДІ ЖЕТІЛДІРУ.....112

Д.А. Ердембекова, А. Исақызы, Б.К. Оспанова
РЕДЖИО ПЕДАГОГИКАНЫҢ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫ
ДАМУЫ МЕН ТӘРБИЕЛЕУГЕ ӘСЕРІ.....129

Г.С. Ерсултанова, Р.К. Толеубекова, М.П. Асылбекова ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚ БАРЫСЫНДА БОЛАШАҚ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ФУНКЦИЯЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	148
Н. Жиенбаева, К. Жұмабай, А. Карабаева ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖӘНЕ ЖАЗУ САУАТТЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЭССЕ ЖАЗУҒА ҮЙРЕТУДІҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ.....	170
А.К. Калдарова, М.А. Васкес, Т.А. Кульгильдинова КЕЙС-СТАДИ ӘДІСІНЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ АЙТЫЛЫМ DAҒДЫЛАРЫНЫҢ ДЕҢГЕЙІН ЖЕТІЛДІРУ.....	184
Б.С. Қапалбек, А.Е. Каленбекова АҚЫМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ БАСТАУЫШ МЕКТЕПКЕ ҚАТЫСТЫ ҰСТАНЫМДАРЫ.....	196
М.Б. Кеңесова, Л.Н. Демченко 5-8-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУІН ДАМЫТУ АСПЕКТІСІНДЕГІ МЕТАФОРА.....	207
Я.А. Кумарев, Н.В. Мирза, Ю. Гелишли INSTAGRAMДЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМЫТУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ.....	221
Г.С. Махарова ЦИФРЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ МЕКТЕП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ЛИНГВОДИДАКТИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУ.....	235
А.Ж. Мурзалинова, Н.И. Пустовалова, Н.Т. Уалиева ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР СТУДЕНТТЕРДІҢ ҮЗДІКСІЗ КӘСІБИ ДАМУЫН ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУМЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАУ ТӘЖІРИБЕСІ.....	255
С.Қ. Мусина, С.Қ. Мұқанова, М.А. Серебряникова УНИВЕРСИТЕТТЕ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ.....	271

А.Т. Туздыбаева, У.Қ. Қыяқбаева, Ayşe Dilek Öğretir Özçelik
МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА СЫНИ ТҮРҒЫДАН
ОЙЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ МӘСЕЛЕСІ.....284

Н.Х. Шадиева
ҚАЗАҚ ТІЛІН ОНЛАЙН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ.....297

ЭКОНОМИКА

Ж.М. Абуова, А.К. Акпанов, С.С. Абдильдин
ҚАЗАҚСТАНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ДАМУҒА
КӘСІПКЕРЛІКТІ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ ӘСЕРІ.....312

Ж. Асылбекова, Т. Әпендиев, З. Ақтамбердиева
ҚАЗАҚСТАН ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ КАДРЛАРЫН ЖАҒАРТУ
ЖӘНЕ ҚАЙТА ЖАҒҒЫРТУ (1991-2009 жж.).....324

К.Т. Ауезова, А.А. Шаметова, Ә.К. Елемесов
ШАҒЫН БИЗНЕС ӨНІРЛІК ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУ ФАКТОРЫ
РЕТІНДЕ (ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА).....344

А.К. Бакенова, Д.В. Бахтеев
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНА
ОТЫРЫП БАСҚАРУШЫЛЫҚ ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУ ТЕТІКТЕРІН
ЖЕТІЛДІРУ.....363

А.М. Есиркепова, Д.М. Махмуд, Р.Н. Серикова
КЛИМАТТЫҚ ЖАҒДАЙЛАРДЫҢ ӨЗГЕРУІ ШЕҢБЕРІНДЕ
АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДЕ ТАБИҒИ РЕСУРСТАРДЫ
ПАЙДАЛАНУДЫ ЗЕРТТЕУ.....380

Н.Н. Жанакоева, А.Т. Кабиева, А.Т. Карипова
ХАЛЫҚТЫҢ НАҚТЫ КІРІСТЕРІ: ТЕҢСІЗДІКТІҢ ҚАЗІРГІ
ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН СЕБЕПТЕРІ.....401

А.Т. Көкенова, Ж.С. Казанбаева, А.К. Купешева
МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНЫҢ ДАМУ ДИНАМИКАСЫН
ЗЕРТТЕУ.....414

Н.Ә. Мәжитова, М.А. Умирзакова, А.Ш. Абдимомынов
ЗИЯТКЕРЛІК КАПИТАЛ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСІМНІҢ
ДРАЙВЕРІ РЕТІНДЕ.....436

Л.М. Сембиева, А.Ә. Шәріпбай, А.С. Тургинбаева
БИРЖАЛЫҚ ТРЕЙДЕРДІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ АНАЛИТИКАСЫН
ДАМУ ТУДАҢ ЖАҢА ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ.....449

Л.Т. Тайжанов, Ж.К. Жетибаев, А.А.Мугалиева
ҰЙЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕР МОТИВАЦИЯСЫНА
ӘСЕРІ ЖӘНЕ БИЗНЕСТІҢ НӘТИЖЕЛІЛІГІ ҮШІН ЭКОНОМИКАЛЫҚ
САЛДАРЫ.....460

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

П.А. Абдуразова, А.У. Усенбай, М.Ш. Алданазарова ПРОДВИЖЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ВЛИЯНИЕ И ПОТЕНЦИАЛ ВИРТУАЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРНЫХ СИМУЛЯЦИЙ ПО ХИМИИ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ.....	5
А.М. Абдыхалыкова, А.К. Сердалина, Г. Байгунисова ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОГРАММ ТЕСТИРОВАНИЯ WEB 2.0 ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.....	23
Ж.С. Асанова, Ш.М. Майгельдиева, Ж. Сапаркызы ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СМАРТ-ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ.....	39
А.Е. Битемирова, Ш.Ж. Муталиева, К.З. Керимбаева ИЗУЧЕНИЕ ВАЖНОСТИ И ОСОБЕННОСТЕЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ VR НА УРОКАХ ХИМИИ В ВУЗАХ.....	55
Ю. Гелишли, А. Куралбаева, Л. Казыханкызы ИЗУЧЕНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ОТНОШЕНИЕМ СТУДЕНТОВ БАКАЛАВРИАТА К СВОИМ ПРЕПОДАВАТЕЛЯМ И АКАДЕМИЧЕСКОЙ УВЕРЕННОСТЬЮ В СЕБЕ.....	68
М.Б. Джанаев, К.А. Байгутов ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭТНОЭСТЕТИКИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ.....	79
А.Ж. Дуйсембекова, А.Д. Солтабаева, А. Журавель, Д.А. Канаева ИНТЕГРАЦИЯ АГАР АРТ В СИЛЛАБУС В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКО- ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ЛАБОРАТОРНЫЕ ЗАНЯТИЯ ПО МИКРОБИОЛОГИИ.....	96
М.М. Дуйсенова, А.Н. Жорабекова, Т.А. Айнабекова СТРАТЕГИИ ГЕЙМИФИКАЦИИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ: ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ИГР.....	112
Д.А. Ердембекова, А. Исакызы, Б.К. Оспанова ВЛИЯНИЕ РЕДЖИО ПЕДАГОГИКИ НА РАЗВИТИЕ И ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	129

Г.С. Ерсултанова, Р.К. Толеубекова, М.П. Асылбекова ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ БУДУЩЕГО СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ХОДЕ НАУЧНО- ПРАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ.....	148
Н. Жиенбаева, К. Жумабай, А. Карабаева ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ ОБУЧЕНИЯ НАПИСАНИЮ ЭССЕ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ.....	170
А.К. Калдарова, М.А. Васкес, Т.А. Кульгильдинова СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РАЗГОВОРНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ, ОСНОВАННЫХ НА КЕЙС-СТАДИ.....	184
Б.С. Капалбек, А.Е. Каленбекова ПОЗИЦИИ АКЫМЕТА БАЙТУРСЫНОВА ПО ОТНОШЕНИЮ К НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ.....	196
М.Б. Кенесова, Л.Н. Демченко МЕТАФОРА В АСПЕКТЕ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ ШКОЛЬНИКОВ 5-8 КЛАССОВ.....	207
Я.А. Кумарев, Н.В. Мирза, Ю. Гелишли INSTAGRAM КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	221
Г.С. Махарова ПОВЫШЕНИЕ ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПУТЕМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ.....	235
А.Ж. Мурзалинова, Н.И. Пустовалова, Н.Т. Уалиева ПРАКТИКА ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ИНТЕГРАЦИИ С НЕПРЕРЫВНЫМ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ РАЗВИТИЕМ СТУДЕНТОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ.....	255
С.К. Мусина, С.К. Муканова, М.А. Серебряникова ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ УНИВЕРСИТЕТА.....	271

А.Т. Туздыбаева, У.К. Кыякбаева, Ayşe Dilek Öğretir Özçelik
ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ
У ДОШКОЛЬНИКОВ.....284

Н.Х. Шадиева
ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ
ЯЗЫКУ.....297

ЭКОНОМИКА

Ж.М. Абуова, А.К. Акпанов, С.С. Абдильдин
ВЛИЯНИЕ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
НА РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА
В КАЗАХСТАНЕ312

Ж. Асылбекова, Т. Апендиев, З. Ақтамбердиева
ОБНОВЛЕНИЕ И ВОЗРОЖДЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ
ИНДУСТРИАЛЬНЫХ КАДРОВ КАЗАХСТАНА (1991-2009 гг.)324

К.Т. Ауезова, А.А. Шаметова, А.К. Елемесов
МАЛЫЙ БИЗНЕС КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ (НА ПРИМЕРЕ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ
ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА).....344

А.К. Бакенова, Д.В. Бахтеев
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ПРИНЯТИЯ
УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ
ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА.....363

А.М. Есиркепова, Д.М. Махмуд, Р.Н. Серикова
ИССЛЕДОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ В
АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ В РАМКАХ ИЗМЕНЕНИЯ
КЛИМАТИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ.....380

Н.Н. Жанакоева, А.Т. Кабиева, А.Т. Карипова
РЕАЛЬНЫЕ ДОХОДЫ НАСЕЛЕНИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ
И ПРИЧИНЫ НЕРАВЕНСТВА.....401

А.Т. Кокенова, Ж.С. Казанбаева, А.К. Купешева
ИССЛЕДОВАНИЕ ДИНАМИКИ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ
ЖИВОТНОВОДСТВА.....414

Н.А. Мажитова, М.А. Умирзакова, А.Ш. Абдимомынова ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК ДРАЙВЕР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА.....	436
Л.М. Сембиева, А.А. Шарипбай, А.С. Тургинбаева НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ АНАЛИТИКИ БИРЖЕВОГО ТРЭЙДЕРА.....	449
Л.Т. Тайжанов, Ж.К. Жетибаев, А.А. Муталиева ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ НА МОТИВАЦИЮ СОТРУДНИКОВ И ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ БИЗНЕСА.....	460

Publication Ethics and Publication Malpractice in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

[www: nauka-nanrk.kz](http://www.nauka-nanrk.kz)

ISSN 2518–1467 (Online),

ISSN 1991–3494 (Print)

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en>

Директор отдела издания научных журналов НАН РК *А. Ботанқызы*

Редакторы: *Д.С. Аленов, Ж.Ш. Әден*

Верстка на компьютере *Г.Д. Жадыранова*

Подписано в печать 28.02.2025.

Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать - ризограф.

41,0 п.л. Заказ 1.